

Mitja Saje

POVIJEST KINE

Za nakladnike

Srednja Europa d.o.o. / prof. dr. Damir Agičić
Založba Univerze v Ljubljani; Znanstvena založba Filozofske fakultete /
prof. dr. Gregor Majdič; prof. dr. Mojca Schlamberger Brezar

Naslov izvornika

Zgodovina Kitajske, Slovenska matica, Ljubljana 2015. Copyright © Mitja Saje, 2015.
Copyright za hrvatski prijevod © Krešimir Maligec i Srednja Europa, 2025.

Preveo sa slovenskoga

Krešimir Maligec, prof.

Urednik

prof. dr. sc. Damir Agičić

Recenzenti

izv. prof. dr. sc. Ivana Buljan

izv. prof. dr. sc. Zvonimir Stopić

izv. prof. dr. sc. Bojan Balkovec

prof. dr. sc. Peter Vodopivec

Stručna redakтура

izv. prof. dr. sc. Zvonimir Stopić

Izrada povijesnih zemljovida

Mateja Rihtaršič

Grafički urednik i prijelom

Arkadiusz Niziński

Korekture

Alenka Barišić

Slika na naslovnici

Huiqin Wang

ISBN 978-953-387-058-8

CIP zapis dostupan je u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice
u Zagrebu pod brojem 001274164.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License. /
Ovo je djelo licencirano pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0.

Prijevod knjige sufinanciran je sredstvima Javne agencije za istraživačku i inovacijsku djelatnost
Republike Slovenije.

Javna agencija za znanstvenoraziskovalno
i inovacijsko dejavnost Republike Slovenije

Objavlјivanje knjige financijski su pomogli Ministarstvo znanosti, obrazovanja i mladih RH,
Ministarstvo kulture i medija RH te Javna agencija za knjigu Republike Slovenije.

REPUBLIKA HRVATSKA
Ministarstvo znanosti,
obrazovanja i mladih

Knjiga je tiskana u Tiskari Zelina u srpnju 2025. godine.

Mitja Saje

POVIJEST KINE

Preveo
Krešimir Maligec

Zagreb 2025.

Sadržaj

Predgovor	VII
Uvod.....	1
1. Kineska povijest i njezino poznavanje na Zapadu	1
2. Odnos Kine prema vlastitoj povijesti.....	4
3. Osobitosti prirodnog okoliša	7
4. Periodizacija kineske povijesti	14
5. Kineski mitovi i legende	18
Naseljavanje Kine	25
1. Paleolitik	25
2. Neolitska revolucija	31
3. Kulture srednjeg neolitika	35
4. Kasnoneolitska kultura Longshan	42
5. Legende i činjenice o dinastiji Xia	45
Drevna Kina.....	51
1. Razvoj kultura brončanog doba.....	51
2. Dinastija Shang.....	59
3. Država u razdoblju Anyang.....	63
4. Vjerovanja i vjerski obredi u doba dinastije Shang.....	68
5. Dinastija Zhou	79
6. Razdoblje Zapadnog Zhoua	88
Klasična Kina.....	95
1. Razdoblje Proljeća i jeseni (<i>Chunqiu</i>)	95
2. Društvene promjene u razdoblju Chunqiu	110
3. Zaraćene države	114
4. Pojava filozofskih škola.....	131
5. Percepcija prirode i vjerovanje	146
Prvo udruživanje u carstvo.....	151
1. Uspostava jedinstvenog carstva – dinastija Qin	151
2. Osnivanje carstva Han	169

3. Razdoblje Zapadni Han	172
4. Međurazdoblje Wang Mang.....	197
5. Istočni Han	204
Međudinastičko razdoblje i širenje budizma.....	223
1. Doba razdrobljenosti	223
2. Budizam	232
Ponovni uspon tijekom razdoblja Sui i Tang.....	243
1. Dinastija Sui.....	243
2. Dinastija Tang	251
3. Prekretnica u povijesti tradicionalne Kine.....	261
Novi odnos snaga između nomada i Kine	271
1. Drugi raspad carstva	271
2. Nomadski narodi na kineskoj periferiji	276
3. Kitani i dinastija Liao.....	277
4. Država Xixia	280
5. Džurdži i dinastija Jin	281
Dinastija Song.....	287
1. Sjeverni Song	287
2. Južni Song.....	294
3. Gospodarski, tehnički i društveni razvoj.....	298
4. Uspostava neokonfucijanizma	302
Razdoblje mongolske dominacije	307
1. Uspon mongolske moći.....	307
2. Kublaj-kan – kineski car	319
3. Mongolska vladavina nakon Kublaj-kana.....	327
4. Mongolski odnos prema religijama.....	334
5. Kina pod Mongolima.....	340
Domaća dinastija Ming.....	351
1. Pobuna protiv Mongola i uspostava narodne dinastije.....	351
2. Vladavina Yonglea i ključne odluke.....	360
3. Novi odnos moći između cara i dužnosnika	370
4. Kinesko društvo za vrijeme dinastije Ming	374
5. Upravni sustav za vrijeme dinastije Ming	382

6. Srednje razdoblje: slabi vladari i nova iskušenja za snagu političkog sustava	392
7. Promjene u mentalitetu i kulturi.....	410
8. Kriza i slom dinastije.....	419
9. Uzroci pada dinastije.....	430

Gospodarstvo dinastije Ming..... 439

1. Državna gospodarska politika	439
2. Poljodjelstvo.....	449
3. Obrtnička proizvodnja	457
4. Razvoj tržišnog gospodarstva	468

Novi vrhunac carstva..... 477

1. Mandžursko osvajanje Kine	477
2. Prilagodba tradicionalnog sustava	483
3. Mandžursko carstvo u XVIII. stoljeću	491
4. Isusovci i Augustin Hallerstein na mandžurskom dvoru.....	503

Pritisak stranaca i sumrak dinastije..... 509

1. Počeci krize i napetosti u odnosima sa Zapadom.....	509
2. Opijumski ratovi.....	517
3. Zaoštavanje društvene krize i Taipinški ustanak	526
4. Pokušaji modernizacije	534
5. Pojačani pritisak stranih sila	539
6. Pokušaji političkih reformi i Boksački ustanak.....	545

Republika i trnovit put obnove 553

1. Revolucija 1911. godine	553
2. Republika i militarizam	561
3. Duhovni preporod	567
4. Ojačani Guomindang i izazov komunizma	572

Okupacija i građanski rat..... 581

1. Vlada u Nanjingu.....	581
2. Rat s Japanom.....	594
3. Građanski rat	605

Narodna Republika Kina u vrijeme Mao Zedonga 615

1. Osnivanje Narodne Republike Kine.....	615
2. Nova demokracija ili vrijeme poslijeratne obnove	616

3. Socijalistička preobrazba i prva petoljetka	620
4. Od Velikog skoka do kulturne revolucije.....	626
5. Domet i posljedice kulturne revolucije	630
6. Traženje novih smjerova i suočavanje s politikom kulturne revolucije	635
Deng Xiaoping i politike ekonomskih reformi	639
1. Ideološka borba za prevlast reformi	639
2. Polarizacija dviju struja tijekom provođenja reformi	642
3. S novim vodstvom u novi val reformi.....	645
4. Smjena generacija vođa i nova polarizacija političkih snaga	650
5. Posljedice ekonomskih reformi i nove društvene napetosti	655
6. Globalizacijski procesi i izazovi	659
Prilozi.....	665
Literatura	673
O autoru	689

PREDGOVOR

Ovaj je pregled kineske povijesti nastajao postupno, kao materijal za moja predavanja iz kineske povijesti i političkih i gospodarskih prilika moderne Kine na Filozofskom fakultetu u Ljubljani (a kasnije sam to isto godina ma predavao i na Filozofskom fakultetu u Zagrebu). Povijesni dio studije sastojao se od četiri sveska koji su objavljeni u više pretisaka između 1997. i 2014. dok sam o suvremenoj situaciji raspravljao u knjizi *Moderna Kina* koju je Filozofski fakultet u Ljubljani objavio 2006. godine. Za izdanje ove knjige presložio sam tekst, izostavio neke preopširne opise i poglavlja, dodao odgovarajuće povezane dijelove i proširio ih pregledom kineskog razvoja na početku XXI. stoljeća. Konačni oblik djelo je dobilo nakon temeljite redakture, na čemu moram zahvaliti uredniku slovenskog izdanja Petru Vodopivcu i sinologinjama Evi Mally i Polonie Pearson.

U pisanju knjige oslanjao sam se na kineske i zapadne izvore, kao i na kinesku i zapadnu historiografiju. Pokušao sam prikazati događaje u što širem društvenom kontekstu i objasniti posebnosti u kineskom društvu, kulturnom i gospodarskom razvoju. Šire društveno i ekonomsko stanje detaljnije sam opisao za razdoblje dinastije Ming od kraja XIV. do sredine XVII. stoljeća, kada je tradicionalno kinesko društvo pod posljednjom narodnom dinastijom doseglo svoj razvojni vrhunac. Ovaj dio se uglavnom temelji na istraživanju koje sam proveo u Kini 1980-ih i potkrijepljen je mojim prijevodima citata iz kineskih izvora.

Knjiga je opremljena zemljovidima koji objašnjavaju stanje u ključnim područjima. Na kraju su radi jasnog zemljopisnog prikaza dodani karta i popis sadašnjih kineskih pokrajina s nazivima ispisanim kineskim znakovima. Stoga u tekstu nema kineskih znakova za nazive pokrajina. Slijedi sustavni pregled kineskih dinastija i pregled careva posljednje dvije dinastije s nazivima razdoblja u kojima su vladali. Nazivi vladavina važni

su u povijesnoj periodizaciji, jer su označavali godine vladavine careva u tradicionalnom kineskom brojanju godina. Kineski nazivi i izrazi u tekstu su na latinici, na *pinyinu*, što je uspostavljeni međunarodni standard. Izuzetak su samo rijetka hrvatska imena kao Peking, Šangaj, Kanton, Tajvan, Konfucije i sl., gdje se koristi hrvatski oblik. Osim toga, za točno prepoznavanje postoji i natpis kineskim znakovima (uglavnom samo pri prvom spomeni). Zbog složenosti kineskog brojanja godina kronologija je usklađena sa suvremenim kalendarom.

Mitja Saje

UVOD

1. Kineska povijest i njezino poznavanje na Zapadu

Interpretacije kineske povijesti zorno pokazuju koliko nevjerovatno različita mogu biti tumačenja istih povijesnih događaja kad bi se opisivali iz europskog ili neeuropskog, u slučaju Kine, kineskog gledišta. Razlike, koje su ponekad poprimale i komične razmjere, nisu se dogodile samo zbog različitih civilizacijskih okolnosti već i zbog velike udaljenosti i lošeg poznavanja kineske povijesti u Europi. Da bi se što je više moguće izbjegli pogrešni prikazi, korisno je upoznati neke od njih, bilo da potječu iz Europe ili iz Kine te uspoređujući objašnjenja izvući što stvarniji prikaz povijesnih zbivanja. Standardi i vrijednosni kriteriji koje uobičajeno koristimo u vrednovanju i klasificiranju pojava u europskoj povijesti, često nisu prikladni za opisivanje i definiranje događaja u izvan europskim sredinama te ih stoga ne možemo automatski prihvatiti za proučavanje kineske povijesti.

Europa je počela učiti o Kini od putovanja Marka Pola pa do raznih, više ili manje fantastičnih putopisa papinskih izaslanika i drugih putnika koji su se tijekom razdoblja mongolske prevlasti u Aziji uputili u tajanstvenu Kinu. Među njima je za nas posebno zanimljiv papin izaslanik Odorik iz Pordenonea, koji je nakon četverogodišnjeg boravka u Kini u prvoj polovici XIV. stoljeća napisao relativno autentičan putopis s opisima tadašnje Kine.

Dolaskom isusovaca u Kinu potkraj XVI. stoljeća počinju prvi intelektualni doticaji Kine i Europe. Tijekom prosvjetiteljstva interes za kinesko društvo jako je narastao, pa su pisma isusovaca koja opisuju racionalno uređeno konfucijansko društvo naišla na snažan odjek i imala određen utjecaj na jačanje europskog racionalizma. U tadašnjim europskim intelektualnim krugovima počelo se oblikovati relativno povoljno stajalište o kineskom društvu i kulturi.

Međutim, ugled Kine znatno je pogoršan nakon pobjedonosnih pohoda europskih kolonijalnih zemalja na druge kontinente, kada je u Europi prevladalo mišljenje da se tamošnji narodi i njihova društva ne mogu uspješno nadmetati sa zapadnim silama te da se utapaju u vlastitim krizama i proturječjima. Skovano je uvjerenje da Kina nema povijest jer Kineze ne vodi ideja napretka i određeni se ustaljeni razvojni oblici stalno ponavljaju u novim ciklusima. Stav da je u Kini povijest stala jer je to staro društvo, koje nema sposobnost vlastitog razvoja, također su prihvatili neki utjecajni mislioci tog vremena. Tako je, između ostalih, Hegel iznio tvrdnju da Kina nema povijest. Marx se izrazio još slikovitije kada je napisao da je Kina živa mumija koja je čudom preživjela u čvrstom zatvorenom lijesu.

U takvim su okolnostima u XIX. stoljeću europski sinolozi pristupili prevođenju prvih opsežnih starokineskih knjiga. Među njima je bilo i važnih za poznavanje kineske povijesti, posebice prijevoda klasičnih knjiga, koje je u značajnom broju preveo James Legge, kao i prijevod Knjige obreda *Zhou Zhouli* 周礼. Većina istraživanja u to vrijeme bila je potaknuta zanimanjem za kineske starine i pojedinačne vrste kineske umjetnosti i kulture, pa su namijenjena uglavnom odabranim krugovima, primjerice kolekcionarima antikviteta. Sukladno tome su i teme istraživanja bile razmrvljene. Za ovo su razdoblje tipični takozvani „papirnati sinolozi“ koji su mogli čitati i tumačiti stare tekstove, ali se nisu mogli aktivno služiti jezikom, a nisu se mogli ni sporazumijevati razgovornim jezikom.

Nova prekretnica u poznavanju kineske povijesti bio je izvrstan prijevod pedeset i dva poglavlja temeljne povijesne knjige Zapisi povjesničara *Shi ji* 史记, koje je preveo Francuz Édouard Chavannes krajem XIX. stoljeća. Svoj rad nastavio je istraživanjem kultova planine Tai, koje se odlikovalo produbljenim znanstvenim pristupom. Njegov prijevod Zapisa povjesničara smatramo jednim od pionirskih djela moderne sinologije. Chavannesovi učenici i nasljednici nastavili su njegov rad, a s druge su se strane mogli osloniti na prva velika arheološka otkrića koja su potresla svijet 1920-ih godina. To je prvenstveno otkriće prvih zapisa na kostima s iskopavanja u gradu Anyang, koje je razotkrilo briljantnost dinastije

Shang 商, zatim otkriće neolitske kulture *Yangshao* 仰韶, prve prapovijesne kulture na kineskom tlu, a potom i otkriće nastambi pračovjeka u blizini Pekinga, koji je nazvan pekinški čovjek *Sinanthropus pekinensis*. Arheologija je tako postala nezaobilazna znanost koja je obogatila povijesne studije i značila novi izazov za zapadne i kineske povjesničare.

Suvremeni pristup proučavanju kineske povijesti, koji se temeljio na povezivanju povijesnih istraživanja sa spoznajama drugih znanosti i na kritičkim tumačenjima starih kineskih zapisa, u potpunosti je nastupio tek nakon Drugog svjetskog rata. Glavni predstavnik moderne generacije sinologa bio je Nijemac Otto Franke, koji je prvi počeo kompleksno obrađivati kinesku povijest. Puno je proučavao kineske izvore i pokušavao ih protumačiti u novom svjetlu, neovisno o vrijednosnim sudovima onih koji su ta djela napisali. Službenu kinesku povijest pisali su konfucijanski učenjaci koji su je, kao pripadnici vladajućeg sloja, tumačili sa stajališta vlastitih ideala i iz perspektive klase koja je imala monopol nad ideologijom i političkom moći. U XIX. stoljeću Kina je doživjela veliko poniženje s polukolonijalnim statusom i teritorijalnom podjelom na interesne sfere velikih sila, i zato je njezin međunarodni ugled potonuo na najnižu razinu. Zbog unutarnjih podjela i stalnih kriza njezin glas u svjetskim razmjerima nije imao težinu sve do kraja Drugog svjetskog rata. Tek kada se u drugoj polovici XX. stoljeća počela opet pokretati, ponovno je jako porastao interes za proučavanje Kine i njezine povijesti. Prekretnica je bila njezino osamostaljenje i samouvjeren nastup nakon proglašenja Narodne Republike i uspostave nove vlasti, sa završetkom građanskog rata 1949, dok od završetka kulturne revolucije, jačanjem njezine političke i gospodarske uloge, interes za Kinu u međunarodnoj zajednici neprestano raste. Kako postaje politički, ekonomski i kulturno sve zanimljivija, proučavanje kineske povijesti produbljuje se mnogim detaljnim studijama.

Veliki poticaj historiografiji bila je promjena politike Sjedinjenih Američkih Država i normalizacija odnosa s Narodnom Republikom Kinom nakon posjeta predsjednika Nixona 1972. U to je vrijeme na Harvardu kineske društvene znanosti predavao profesor John King Fairbank, koji

je uobličio i vodio brojna istraživanja kineske povijesti i društva. Američkom državnom vrhu je ranih sedamdesetih napisao oštro pismo u kojem je naglasio: „Ako nećemo poznavati kinesku povijest, napraviti ćemo toliko grešaka da ćemo pokvariti odnose s Kinom na nekoliko desetljeća. Zato hitno moramo osposobiti prave ljude kako bi Sjedinjene Američke Države odlučile o odgovarajućem smjeru djelovanja u odnosima s Kinom.” Potom je uslijedila snažna financijska potpora sinološkim studijama, što je potaknulo i širenje proučavanja pojedinih područja kineske povijesti. Od sedamdesetih godina XX. stoljeća tako možemo uočiti veliki napredak u istraživanju demografskih kretanja, gospodarskog razvoja i drugih povijesnih okolnosti koje su utjecale na oblikovanje moderne Kine.

2. Odnos Kine prema vlastitoj povijesti

Kinezi povijesti posvećuju posebnu pozornost budući da je od nastanka prvih državnih tvorevina imala važno mjesto u njihovom razumijevanju društva i društvenih odnosa. Čak i u najranijim zajednicama zanimanje za prošlost bilo je usko povezano s obožavanjem predaka i sastavljanjem rodoslovlja kraljevskih obitelji. U V. i VI. st. pr. n. e., odnosno u razdoblju iz kojeg su nam sačuvani prvi državni zapisi, povijest je već etablirana znanost, a njezini zapisivači zauzimali su važne položaje na dvorovima tada politički rascjepkane Kine. Pisari posebno zaduženi za povijest imali su zadatak uređivanja dokumenata i pisanja ljetopisa. Struka se postupno razvijala, da bi se u razdoblju dinastije *Han* 漢 već pojavili povjesničari s poluznanstvenim metodama istraživanja koji su prikaz povijesti temeljili na navođenju činjenica, skupljanju dokumenata i kritičkim presudbama.

Prestiž povijesti dodatno je ojačan učvršćivanjem konfucijanizma kao ideologije vodećeg sloja, s osvrtnjem na prošlost i idealiziranjem ranog razdoblja dinastije *Zhou* 周. Na temelju povijesnih zapisa ranih razdoblja konfucijanski znanstvenici definirali su ideal kojemu bi se kasnije vlasti trebale što više prilagoditi. Postupci vladara ocjenjivani su na temelju povijesnih usporedbi i opravdavani konfucijanskom retorikom

i moraliziranjem. Svaka vladareva odluka potkrijepljena je prigodnim povijesnim primjerom, koji ju je trebao opravdati i objasniti. U tu svrhu pažljivo su čuvali službene dokumente te ih nakon pada svake dinastije obrađivali i sažimali u opsežne dinastičke povijesti koje sadrže mnogo informacija.

Glavni nedostatak tradicionalne kineske historiografije su prikazi povijesnih događaja, budući da su povijest pisali obrazovani ljudi koji su se vodili konfucijanskim sustavom vrijednosti. Razmatrani povijesni događaji tako su posredovani i protumačeni u skladu s vrijednostima i moralnim zahtjevima konfucijanskog mentaliteta. S tog su se stajališta veličali pojedinačni postupci, osuđivali drugi, a uzdizala najviša uloga cara i države te je njihova ocjena podređena vladajućoj ideologiji. Kako su u skladu s takvim pristupom povijesni događaji samo odraz vladarevih moralnih kvaliteta, jasno je da su svaki put morali prilagođavati ocjenu careve vladavine događajima i prilikama u zemlji, bez obzira na to jesu li oni zaista bili rezultat njegovih postupaka ili ne. Tako su npr. carevi koji su vladali kao posljednji u svojoj dinastiji optuživani za sva moguća loša djela i odluke, iako nisu izgubili „nebeski mandat“ zbog svoje nesposobnosti, već zato što su vladali u već posve beznadnim uvjetima. Pisci kineske povijesti također su morali opravdati prijenos vlasti i uzurpaciju prijestolja, potvrđujući staro pravilo da povijest nagrađuje pobjednike, a osuđuje pobijeđene.

U modernoj Kini historiografija se suočava s novim izazovima, iako bismo mogli reći da je to isti problem u novom svjetlu, budući da je glavni problem kineske historiografije politizacija povijesti. Prevelika moć političara nad povjesničarima donedavno je dopuštala da povijest bude samo alat politike. Povjesničari su tumačili kinesku povijest u smislu stupnjeva društvenog razvoja kako to propisuje marksistička teorija, naglašavajući klasnu borbu, koja je trebala biti glavni pokretač društvenog napretka. Naravno, to je utjecalo i na odabir tema koje su imale državnu potporu te su ih povjesničari mogli proučavati. Najviše su se istraživale seljačke bune i ustanci protiv stranih vlasti, ali su se često bavili i razdobljima u kojima su se autoritarni vladari oslanjali na legalistička načela i naglašavali

prednosti te filozofske škole u odnosu na druge kineske filozofske škole. Osim toga, proučavali su narodne pokrete, osobe koje su se iskazale domoljubnim djelima i druge teme koje su učvršćivale sliku veličine negdašnje (i moderne) Kine.

Politizacija povijesti bila je jača u vremenima pojačanih ideoloških pritisaka, poput razdoblja Velikog skoka naprijed, a posebno tijekom kulturne revolucije, kada su pritisci bili toliko jaki da su neki poznati povjesničari postali žrtve progona, a svoje „ideološke greške“ platili čak i smrću. Nakon kulturne revolucije situacija se postupno smirila, s početkom reformi i otvaranja od 1979. nadalje izravni pritisak politike na historiografiju popušta, ali to ne znači da je politika napustila pokroviteljstvo nad povjesničarima. U posljednje vrijeme možemo vidjeti da političku podršku imaju prije svega teme koje jačaju osjećaj nacionalnog ponosa i osnažuju ideje o jedinstvenosti i veličini kineske civilizacije. Vlastima je posebno draga historiografija koja pokušava prikazati povijest na kineskom teritoriju kao kontinuiranu povijest kineskog naroda i staviti mu aureolu najstarije civilizacije na svijetu. Objašnjenja koja slijede takve predodžbe ne prave razliku između civilizacije koja je započela stvaranjem prvih gradova te kultura kasnog kamenog doba. Tako se ranim oblicima civilizacije na kineskom tlu u drugoj polovici drugog tisućljeća pr. n. e. dodaje nekoliko tisuća godina neolitičkih kultura.

Modernim kineskim povjesničarima također je od velike pomoći arheologija koja je, nakon skromnih početaka u prvoj polovici XX. stoljeća, nakon Drugog svjetskog rata postala popularna. Proširenjem opsega iskopavanja i suvremenijim metodama istraživanja, arheološka istraživanja postaju sve značajniji izvor povijesnih podataka koji upotpunjuju sliku prijašnjeg razdoblja kineske povijesti. Rad kineskih arheologa postaje sve sustavniji, a mnoga gradilišta diljem zemlje nude brojne mogućnosti za otkrića koja proširuju znanje o kineskoj prošlosti i preciznije dokumentiraju njezino bogato nasljeđe. Arheološka istraživanja obavljana su i tijekom kulturne revolucije, kada su kontakti Kine sa svijetom bili otežani. Kineski stručni časopisi nakon 1972. godine ponovno su počeli objavljivati rezultate iskopavanja i svijet je bio zapanjen opsežnom građom

koja je bila rezultat otkrića u tom razdoblju. Od tada je protok informacija nesmetan, učvršćena je suradnja kineskih arheologa sa stranim, koja je započela kineskom reformskom politikom i otvaranjem nakon 1979, ali je posljednjih godina osnažena novim oblicima, uključujući i mješovite ekipe kineskih i stranih stručnjaka kojima je dopušteno iskopavanje u Kini. Unatoč tome, još uvijek se traži da kopaju tamo gdje su planirani opsežniji zemljani radovi, iako znaju gdje se nalaze još neistražene grobnice. Drugdje radije ne poduzimaju iskapanja, smatrajući da još uvijek ne postoje adekvatna tehnološka rješenja za zaštitu arheoloških nalazišta te da je bolje pričekati bolje opremljene generacije istraživača.

Unatoč takvim stajalištima, broj arheoloških otkrića u posljednja tri desetljeća uvelike je porastao zbog novih gradilišta, koja su rezultat ubrzanog gospodarskog razvoja. Mnoštvo novih nalaza dosta je promijenilo dosadašnje poimanje dugog niza godina prapovijesnog doba, budući da se znanje o razdobljima za koja nisu postojali autentični pisani tragovi temeljilo na starim kineskim legendama. Ranija arheološka istraživanja uglavnom su se planirala na toj tradiciji, pa su istraživači kopali većinom samo ondje gdje su se prema starim zapisima očekivali nalazi. Ako su stvarno nešto otkrili, to je naravno potvrdilo već postojeća gledišta. Sada, kada je sve više slučajnih nego planiranih otkrića, slika se počela mijenjati, a teorija o samo jednom središtu duž Žute rijeke iz kojeg se širila rana kineska kultura pokazala se pogrešnom, jer su postojala lokalna kulturna, a kasnije i civilizacijska središta, koja su međusobnim utjecajima postupno oblikovala obrise kineske civilizacije.

3. Osobitosti prirodnog okoliša

Kina zauzima teritorij kontinentalnih razmjera, koji je radi teško prohodnih planina na zapadu i pustinja na sjeverozapadu zamjetno odvojen od drugih dijelova azijskog prostora. Prijelaz je relativno lagan samo na jugu u jugoistočnu Aziju i na sjeveru u stepsko područje. Stepe su zbog sušne klime oduvijek predstavljale razdjelnicu dokle je sezalo trajno poljoprivredno naseljavanje, zbog čega se tu uobličila kulturna granica između

poljoprivredne Kine i nomadskog načina života. Doticaj ovih dviju kultura bio je stalno žarište političkih napetosti, jer su nomadi povremeno zauzimali kineski teritorij, a u drugim je slučajevima Kina širila svoju vlast nad dijelovima njihovih teritorija, što se, na primjer, također odnosi na trenutnu situaciju. Sadašnja se državna granica samo na sjeveru Mandžurije proteže preko stepskog pojasa u zonu tajge, što zapravo i jest kolonizacija rubnog područja gdje se širio kineski način života. Ovdje se Kina susrela s ruskom kolonizacijom, koja je prodirala kroz Sibir prema Tihom oceanu, pa je sadašnja granica rezultat povijesno određenog međusobnog razgraničenja.

Glavna značajka kineskog reljefa jest da se kopno od mora na istoku postupno uzdiže prema zapadu, pa se u obalnom pojasu nalaze prostrane nizine koje preko visoravni u unutrašnjosti prelaze u visočja i planinske grebene na zapadu. Među visokim visoravnima izdvajaju se praporne visoravni *Shanxi* 山西 i *Shaanxi* 陕西, kamo su zimski vjetrovi iz stepa središnje Azije milijunima godina donosili prašinu i taložili je među vlatima trave. Taj materijal je zajedno s umirućom vegetacijom ulazio u rahlo i porozno tlo, koje se zove prapor ili les. Postupno su tako nastajale i po nekoliko desetaka metara debele naslage prapora koje su potpuno prekrivale prvotnu površinu. Ostale prostrane visoke visoravni na području današnje Kine su Mongolska visoravan, visoravan Yunnan na području istoimene pokrajine i Tibet.

Usred planinskog svijeta središnje i zapadne Kine postoji nekoliko velikih dolina. Među njima je najpoznatija Sečuanska 四川, po kojoj je ime dobila današnja pokrajina, a ponekad je zbog njezine karakteristične, vrlo plodne crvene zemlje zovemo Crvenom dolinom. Manja, ali također vrlo plodna dolina, je sliv rijeke *Wei* 渭 u južnom dijelu provincije Shaanxi. Na krajnjem sjeverozapadu, u kineskoj središnjoj Aziji, na teritoriju autonomne pokrajine *Xinjiang* 新疆 (ranije poznata kao Sinkiang), nalaze se Tarimska i Jungarska dolina, dva velika i vrlo suha bazena u kojima pustinje zauzimaju veći dio teritorija.

Zbog navedenog oblika reljefa obalne ravnice zauzimaju tek manji dio cjelokupnog teritorija, dok je najveći dio zemlje u unutrašnjosti i na

zapadu planinski. Oblik reljefa utječe na to da s planinskih područja duboko u unutrašnjosti u pravilu teku veliki vodotoci daleko na istok, gdje se ulijevaju u more. Zbog toga su kineske rijeke vrlo duge i prerastaju u ogromne vodene tokove koji nizvodno nose velike količine materijala koji se taloži u prostranim obalnim nizinama, pa imaju važnu ulogu u oblikovanju kineskog teritorija. Nakon posljednjeg globalnog zatopljenja su tako tisućljećima nastajale današnje velike ravnice. To su Mandžurska nizina uz južne pritoke rijeke Amur ili *Heilongjiang* 黑龙江 i u slivu rijeke *Liao* 辽, Sjevernokineska nizina u donjem toku Žute rijeke *Huanghe* 黄河, Središnja kineska ravnica duž srednjeg i donjeg toka rijeke *Yangzi* 扬子, koja se naziva i Dugačka rijeka *Changjiang* 长江 i Južnokineska nizina duž Biserne rijeke *Zhujiang* 珠江.

Među tim rijekama Žuta rijeka smatra se jedinstvenom, jer je u kineskoj svijesti upisana i kao blagodat i kao nesreća ljudi koji su uz nju živjeli. Njezina posebnost jest da teče preko aluvijalnih visoravni Shanxi i Shaanxi, potkopavajući tlo i noseći ga sa sobom u obliku finog blata. Rijeka je dobila ime zbog prapora koji je žućkaste boje. Mulj i blato se zatim talože nizvodno, gdje se njezin tok usporava. Zbog iznimne količine zemlje koju Žuta rijeka nosi sa sobom, puni i svoje korito i stoga je riječno dno oko dva metara iznad okolne ravnice, a rijeka svojim nanosima oblikuje i obje obale. Za ovu pojavu kažemo da rijeka „teče iznad zemlje“.

Nizvodno postoji stalna opasnost da rijeka nakon obilnih oborina naglo naraste, probije nasipe i poplavi nižu ravnicu. Zapisi govore da su se tijekom dokumentirane povijesti šest puta dogodile poplave katastrofalnih razmjera kada je Žuta rijeka u donjem toku potpuno promijenila korito. Sada se ulijeva u more sjeverno od poluotoka *Shandong* 山东, a promjena korita rijeke uzrokovala je da je jednom tekla južno, a drugi put opet sjeverno od ovog poluotoka. Nedavna istraživanja pokazuju da je Žuta rijeka također promijenila svoj tok najmanje dva puta tijekom neolitika. Imalo je to sličan učinak kao da je Rajna pronašla novi tok i novo ušće u Baltičko umjesto u Sjeverno more. Zaista je teško zamisliti kakve je posljedice imala svaka promjena toka, kada je rijeka poplavila

gusto naseljenu nizinu, a potom je trebalo nekoliko godina da pronađe i učvrsti svoje novo korito.

Nakon posljednjeg ledenog doba kineska klima drastično se promijenila, što je omogućilo trajno ljudsko naseljavanje. Vrhunac posljednje glacijacije, kada je klima bila znatno hladnija i suša, bila je od oko 18.000 do 15.000 godina pr. n. e. U to je vrijeme dio sjeverne Kine bio pod ledenim pokrovom, a razina mora bila je mnogo niža nego sada, tako da su i japanski otoci, kao i otoci Tajvan *Taiwan* 台湾 i *Hainan* 海南, bili povezani s kopnom. Nakon završetka glacijacije oko 10.000. pr. n. e. klima se zagrijavala i postupno su se stvarali povoljniji uvjeti za naseljavanje ljudi. Oko 6000. pr. n. e. temperature su bile slične sadašnjima, ali se zagrijavanje nastavilo. Najtoplije razdoblje bilo je od 5000. do 2000. pr. n. e., kada je zbog topljenja polarnog leda razina mora bila oko 5 metara viša nego sada.

U Kini je za vrijeme neolitskih kultura klima stoga bila znatno blaža i vlažnija nego danas. Prilike su bile povoljnije na sjeveru, gdje su u južnoj Mandžuriji bile rasprostranjene mješovite šume hrasta, johe i crnogorice, dok je u sjevernoj Kini prevladavala umjerena i relativno vlažna klima. U šumama je bilo mnogo hrasta, zimzelenog drveća i bambusa, uz njih su bili i bogati travnjaci prošarani jezerima i potocima, na kojima je obitavalo mnoštvo goveda, srna, pandi, crnih medvjeda, leoparda, tigrova i obilje vodenih životinja, među kojima su se posebno isticali aligatori. Zbog više razine mora obala je bila stotinjak kilometara bliže unutrašnjosti, razvedenija, s mnogo uvala i jezera u priobalnom pojasu. Općenito, vegetacija u ovom dijelu Kine bila je gušća i uvjeti za poljoprivredu bili su povoljniji nego danas.

Na jugu je klima bila još vlažnija i toplija, zbog čega je u porječju Dugačke rijeke dominirala suptropska i tropska vegetacija s raznolikim životinjskim svijetom, uključujući slonove i nosoroge kakvi sada žive na Sumatri. More je ovdje zašlo još dublje u kopno, tako da velikog zaljeva u kojem se nalazi grad *Hangzhou* 杭州 uopće nije bilo. Iza obale bile su nizine prošarane jezerima i močvare, pa je tako današnje jezero *Taihu* 太湖 također bilo povezano s morem. Neolitska naselja, koja su otkrivena

u području donjeg toka Dugačke rijeke, zapravo su tada bila na otocima. Uslijed klimatskih promjena, uvjeti su se kasnije promijenili, a ljudskim utjecajem, regulacijom i žetvenim radovima ovo područje postalo je vrlo plodno, što je rezultiralo da se gospodarsko težište Kine krajem prvog tisućljeća n. e. pomaknulo od sjevera prema jugu.

U drugom tisućljeću pr. n. e., što se u Kini poklapa s brončanim dobom, već vidimo znakove ponovnog zahlađenja. Klima, koja je uglavnom postajala sve suša i hladnija, dosegla je slične prosječne temperature kakve poznajemo danas oko početka naše ere. To je prouzročilo opetovano povlačenje mora prema sadašnjim obalama, pri čemu su rijeke u posljednja dva tisućljeća oblikovale današnju sliku obalnih ravnica.

Trenutnu klimu u Kini karakterizira to da je pola godine pod utjecajem vjetrova koji pušu sa sjevera azijskog kontinenta (sibirska anticiklona), a drugih pola godine dominiraju monsuni s mora. Cijelu zimu i dio proljeća prevladavaju sibirski vjetrovi s hladnim i suhim zrakom, koji osobito u sjevernoj Kini vrlo jasno određuju zimsko vrijeme. Razdjelnica između kontinentalnih i morskih utjecaja manje je oštra i izrazita na jugu, gdje se zimi događa miješanje oba utjecaja. Kasnije, od sredine proljeća, kada prevlada utjecaj monsuna s mora, u cijeloj zemlji su vlažna i vruća ljeta, pa tada nema izraženih razlika između sjeverne i južne Kine. Klimatska granica između sjevera i juga je najveća kineska rijeka – Dugačka rijeka. Približna demarkacijska linija ide od ušća rijeke do Sečuanskog bazena, a zatim duž planinskih grebena koji ga odvajaju od provincije Shaanxi.

Klimatska razlika između sjeverne i južne Kine najuočljivija je zimi jer su zime na jugu znatno blaže nego na sjeveru. Sjeverno od ove klimatske granice rastu žitarice umjerenog podneblja kao što su proso, sirak, ječam i pšenica, dok je na jugu glavni usjev riža. Ova granica dijeli dva tipa poljoprivrede kao i dvije vrste životnih navika i običaja koji su odraz prirodnih uvjeta. Na sjeveru su zime vrlo oštre i duge, a kod Dugačke rijeke više ne smrzava, pa na jugu znaju imati dvije, ponekad i tri žetve godišnje, dok se na sjeveru polja mogu obrađivati samo jednom u godini. Osim toga, na jugu nije potrebno grijati stambene prostore, jer su za razliku od sjevera

zime tamo kraće i obično traju samo dva do tri mjeseca, a temperature rijetko idu ispod nule.

U unutrašnjosti utjecaj vlažnih monsuna postupno opada s udaljenošću od mora, pa postoje velike razlike u količini oborina, koje prate i odgovarajuće klimatske razlike. Najvlažnija i najplodnija područja su na jugoistoku zemlje, gdje prevladava suptropska klima, sve do tropskih područja na otoku Hainan na krajnjem jugu. Količina padalina zatim postupno opada u smjeru sjeverozapada, gdje konačno i dolazimo u najsušnije krajeve s golemim pustinjama.

Ta klimatska karakteristika definira još jednu liniju razdvajanja koja se proteže između poljodjelske Kine i sušnijih područja na sjeverozapadu, iza planinskih grebena koji okružuju Sečuanski bazen na sjeveru i zapadu. Istočni i južni dijelovi Kine imaju dovoljno oborina, što omogućuje poljoprivredna naselja. Ti uvjeti vrijede u područjima gdje oborine nisu redovite, pa su ljudi vrlo rano pribjegli navodnjavanju. To je bilo posebno važno na sjeveru, gdje su se morali prilagoditi dugoj zimi, kada skoro šest mjeseci nema oborina. Vodoprivredni objekti bili su važni i na jugu, gdje su regulacijom vodotokova osiguravali ravnomjerno navodnjavanje i ujedno sprečavali poplavne valove. Ta vrsta navodnjavanja posebno je pogodna za uzgoj riže, koja na poplavljenim poljima zahtijeva mnogo vode, ali zato i omogućuje bogat urod.

Prema sjeverozapadu klima postaje sve suša i prelazi u polupustinje i pustinje pa su potrebna veća ulaganja u navodnjavanje. Konačno, dolazimo do područja gdje je navodnjavanje moguće samo na izoliranim područjima s oskudnim vodnim resursima, a drugdje nema mogućnosti za trajno poljoprivredno naseljavanje. Tu je granica između poljoprivrednog i nomadskog načina života, koja je ujedno i kulturna granica između Kineza i nomadskih naroda. I ta se granica kroz povijest mijenjala jer moramo uzeti u obzir kinesku sposobnost izgradnje i održavanja sustava za navodnjavanje i s tim povezanu kolonizaciju novih teritorija na rubovima poljoprivredne Kine.

Zbog zahtjevnih prirodnih uvjeta ljudi u Kini su prema civiliziranom dobu aktivno djelovali na promjene u okolišu i oblikovali

ga da bude što prikladniji za kineski način poljoprivrednog naseljavanja. Budući da su te promjene često dosezale krupne razmjere, kao što su poplave i promjene toka Žute rijeke, moralo je doći i do mnogo većih ljudskih intervencija kako bi se održala potrebna ravnoteža s prirodom. U sjeni stalne borbe s prirodom odvijao se proces gušće naseljenosti na jugu, kamo se postupno selilo i stanovništvo i gospodarsko težište. Istovremeno se odvijao proces širenja u rubne krajeve u koje je, ovisno o spletu kulturnih i političkih prilika, prodirala kineska kolonizacija. Taj proces još nije gotov, a kao primjer spomenimo samo da su u prošlom stoljeću najveću imigraciju imale pokrajine Mandžurija i Yunnan, gdje je taj proces sada gotovo završen, ali se intenzivno nastavlja u Unutrašnjoj Mongoliji, Xinjangu i Tibetu.

Čovjekov zahvat u okoliš imao je i korisne i štetne učinke. Brojnost ljudskih postupaka imala je nepredvidive posljedice kada su neoprezno poremetili prirodnu ravnotežu. Tako su se u Kini dogodile prve velike ekološke katastrofe uzrokovane ljudskim djelovanjem. Praporne su visoravni, na primjer, još za vrijeme dinastije Han bile gusto obrasle šumama, koje su se počele intenzivno sjeći kako bi se dobile nove kultivirane površine. To se nastavilo sve do dinastije Ming kada su ti prostori već gotovo posve ogoljeni. Kako više nije bilo šuma koje bi mogle zadržavati zemlju, pokrenula se razorna erozija, a rijeke i bujice počele su slobodno probijati i mijenjati svoje tokove. Voda je tijekom jakih pljuskova ispirala obale i odnosila velike količine tla. Taj se proces nezaustavljivo nastavlja i mijenja krajolik.

U posljednje vrijeme, uz zagađenje okoliša koje postaje alarmantnih razmjera, isušivanje sjeverne Kine također je sve veći problem. Zbog relativno male količine oborina i sve veće potrošnje vode u velikim gradovima, u industriji i za navodnjavanje, zalihe vode se u ovom dijelu zemlje postupno smanjuju. To se uglavnom ogleda u padu razine podzemnih voda, koja se mjestimice spušta za metar, pa i više svake godine, i prijeti da će ostatak vode u zemlji uskoro postati toliko slan da će biti znatno manje upotrebljiva.

4. Periodizacija kineske povijesti

U Kini se kronologija događaja tradicionalno povezivala s razdobljem vladavine pojedinih vladara ili dinastija, zato smatramo da je podjela kineske povijesti po dinastijama najprikladnija. Ta se periodizacija koristi prilično općenito, a s obzirom na to da pojedinačna dinastička razdoblja imaju neke neosporne zajedničke karakteristike, ima svakako određene prednosti. Naravno, moramo biti svjesni i njezinih nedostataka.

S takvom kronologijom slika se može iskriviti procjenama uloge i važnosti pojedine dinastije. Dinastije su se razlikovale po duljini trajanja, moći i utjecaju, pa ih obično dijelimo na važnije i manje važne, što potiče zaključak da su bitni događaji iz razdoblja važnih dinastija, a manje bitni u drugim razdobljima. Naravno, to može dovesti u zabludu, budući da je često bilo razdoblja koja su, kada u uvjetima političke fragmentacije nije funkcionirala učinkovita središnja vlast, sa stajališta društvenih procesa i promjena bila posebno dinamična, a privukla su najmanje pozornosti tumača povijesti.

Drugi problem izazvan podjelom na dinastička razdoblja jest pitanje vremenskog razgraničenja između njih, koje je nužno proizvoljno. Činjenica je da su službene povijesne kronike uglavnom vodile računa o formalnim vremenskim prekretnicama, tj. počecima i završecima dinastičkih vladavina i prijenosa vlasti, koji često nisu u potpunosti odgovarali stvarnim uvjetima. Tako se dogodilo da su novi osvajači već preuzeli vlast i uveli novu politiku, ali staro dinastičko razdoblje još nije bilo završilo jer je bivši suveren bio još u bijegu ili se novi vladar još nije dokopao državnog pečata. Ovaj problem postao je još očitiji kada je istodobno postojalo više središta moći i povjesničari su kasnije morali utvrditi tko od njih zaslužuje tu čast da personificira povijesno razdoblje.

Na kraju, ali ne i najmanje važno, treba napomenuti da su se čak i uvjeti tijekom najpoznatijih dinastija mijenjali i nisu odgovarali pojednostavljenim idejama o više ili manje ujednačenim karakteristikama razdoblja njihove vladavine. Tako je početak vladanja dinastije Zhou, to jest razdoblje Zapadnog Zhoua, bio obilježen jakim centralizacijom

vlasti, koja je uvelike oslabila u drugom razdoblju Istočnog Zhoua. Zbog rascjepkanosti i ponovnog spajanja političke moći u nekoliko centara situacija se također promijenila tijekom razdoblja Istočnog Zhoua, tako da povjesničari i ovo razdoblje dijele na dva podrazdoblja: Proljeće i Jesen te doba Zaraćenih država. Kratko međuvlađe podijelilo je dinastiju Han na Rani i Kasni Han, koji se razlikuju po strukturi političke moći. Nemiri koji su sredinom razdoblja *Tang* 唐 umalo doveli do pada te dinastije, pokrenuli su lavinu promjena u strukturi posjeda zemlje i uvođenje novog agrarnog sustava u drugoj polovici vladavine Tanga. Premještanje prijestolnice na jug, čime su južne provincije preuzele vodeću ulogu, prozročilo je podjelu razdoblja dinastije *Song* 宋 na Sjeverni i Južni Song. Za vrijeme dinastije *Ming* 明 mijenja se uloga tržišta i raspada se tradicionalni ekonomski sustav što također dijeli vladavinu te dinastije na dva različita razdoblja. Konačno, razdoblje posljednje mandžurske dinastije također se može podijeliti na dva različita dijela zbog jače prisutnosti stranaca: prije i nakon opijumskih ratova.

Uz pokušaje periodizacije kineske povijesti koja bi odgovarala podjeli na društvene sustave kakve poznaje europska povijest, postavilo se pitanje kako definirati i imenovati ta razdoblja, budući da se situacija u Kini bitno razlikuje od one u Europi. Kineski povjesničari, odani Marxovoj doktrini, prema kojoj nakon prvobitnog društva slijedi robovlasništvo, tom pitanju su posvetili dosta pozornosti i pokušali dokazati postojanje robovlasničkog sustava i u Kini. Arheolozi su također otkrili dokaze o postojanju robova pokopanih u grobovima i na arheološkim nalazištima, za ropstvom se tragalo i analizom starih zapisa i njihovim tumačenjem. Tako su, u skladu s političkim zahtjevima, znanstvenici došli do zaključka da je do ujedinjenja u jedinstvenu državu pod dinastijom *Qin* 秦 u Kini postojao robovlasnički sustav. Ali u Kini nikada nije bilo pravog masovnog ropstva, stoga se također ne može govoriti o robovlasničkom sustavu. U spomenutom i kasnijim razdobljima, sve do kraja mongolske vladavine robovi – zatvorenici, osuđenici, pojedinci koji su izgubili osobnu slobodu zbog prekomjerne zaduženosti i slično – obavljali su razne poslove, ali je njihov postotak među kineskim stanovništvom

bio skroman. Teorije o robovlasničkom sustavu u Kini su dakle pretjerane, a društveno-povijesni razvoj Kine ne može se podijeliti na razdoblja prema standardima europske povijesti budući da se kinesko društvo nije razvilo prema obrascima koje poznajemo na europskom Zapadu.

Slične probleme uzrokuje i definicija feudalizma. Za vrijeme dinastije Zhou na snazi je doista bio sustav koji se mogao usporediti s feudalnim sustavima u Europi, jer je vladar hijerarhijski dodjeljivao zemlju članovima svoje obitelji te je prema rodbinskim vezama podijelio na velike, srednje i male feude. Postojale su i vazalne obveze, ali je nedostajao još jedan element feudalizma: ugnjetački način obrađivanja zemlje za feudalnog gospodara. Ipak, neki zapadni autori vladavinu dinastije Zhou karakteriziraju kao razdoblje feudalizma, dok kineski povjesničari smatraju da je to bilo razdoblje ropstva i da se feudalizam javlja tek nakon pada ove dinastije. S kulturno-povijesnog i društveno-povijesnog gledišta kineska se povijest stoga može podijeliti u četiri kulturna i povijesna razdoblja:

• **Arhaična Kina**

Razdoblje drugog tisućljeća pr. n. e. i prva stoljeća u prvom tisućljeću pr. n. e., otprilike do kraja ere dinastije Zapadni Zhou, naziva se erom arhaičnog društva. To je vrijeme brončanog doba, nastanka prvih gradova i prvih oblika civilizacije na kineskom tlu. Novija otkrića ukazuju na istovremeni razvoj u nekoliko kulturnih središta, gdje su se postupno oblikovale konture kulturnih prapočela, značajnih za kineski svijet.

• **Klasična Kina**

Razdoblje od pojave prvih knjiga i početka dokumentirane povijesti koja znači ulazak Kine u povijesno doba, do formiranja osnovnih filozofskih i mentalnih pojmova, nazivamo razdobljem klasične Kine. Ovo doba trajalo je oko pola tisućljeća, sve do kraja trećeg stoljeća pr. n. e., i kronološki pripada epohi dinastije Istočni Zhou. U to je vrijeme izniknulo „sto filozofskih škola“, jer je to duhovno izuzetno aktivno

razdoblje, kada su se filozofi aktivno uključili u društvo i rađale se ideje koje su postale odlučujuće za razvoj kineskog društva i kulture. Sukladno tome su i nastale mnoge knjige koje se kasnije zbog dugotrajnog kulturnog i društvenog značaja nazivaju klasičnima. To je vjerojatno, s obzirom na brzinu društvenih promjena i formiranje mentalnih koncepata, najdinamičnije razdoblje u kineskoj povijesti, pa zaslužuje dobiti prestižni naziv klasika.

• Tradicionalna Kina

Nakon ujedinjenja Kine u carstvo, kada se oblikovala kineska civilizacija, uslijedilo je dugo razdoblje mnogih carskih dinastija, koje nazivamo tradicionalnom Kinom. Koristimo ovaj naziv jer su se tada državna vlast i kultura oblikovale na temeljima i idejama klasične Kine i njihovi najistaknutiji predstavnici pozivali su se na njezinu tradiciju. Trajala je od prvog ujedinjenja 221. pr. n. e. i pokrivala je dinastije i međurazdoblja političke rascjepkanosti sve do posljednje mandžurske dinastije, kada su pod imenom kineske tradicije Kinezima vladali strani zavojevači. Duljina ovog razdoblja je zapanjujuća, a Kina je u to vrijeme ostvarila jedan od najčvršćih političkih sustava koje je čovječanstvo upoznalo kroz povijest.

• Moderna Kina

Teško je točno definirati kada je završilo razdoblje tradicionalne, a kada je započela era moderne Kine. Iz tradicionalne kineske perspektive društava, mogli bismo reći da je to razdoblje završilo već pred kraj dinastije Ming, kada se tradicionalni poredak počeo raspadati, ili na kraju posljednje dinastije, kada je tradicionalnoj dinastičkoj vladavini došao kraj. Drugo, i više općeprihvaćeno, stajalište je da se o počecima moderne Kine može govoriti od uspostave življih kontakata sa Zapadom i prvih koraka prema modernizaciji. Prema tom stajalištu, era tradicionalne Kine je došla kraju s izbijanjem Opijumskih ratova 1840, kada je započela moderna era. Osim poteškoća u definiranju početaka moderne kineske povijesti suočeni smo i s podjelom na

modernu i suvremenu Kinu, pri čemu bi potonja obuhvatila razdoblje nakon Drugog svjetskog rata.

Opisana podjela kineske povijesti ima smisla, ali su zato duljine pojedinih razdoblja vrlo općenite. To je posebno vidljivo u slučaju razdoblja tradicionalne Kine, koje je teško pregledno zbog njegove iznimne duljine. Zbog praktičnog razmatranja, najprikladnije je podijeliti ovo razdoblje na podrazdoblja, ali još uvijek ne postoji općeprihvaćena suglasnost o tome kakva podjela bi u tom pogledu bila najprikladnija. Iz čisto praktičnih razloga stoga povjesničari i dalje pribjegavaju podjeli na dinastije i povezuju je ili kombiniraju dijeleći je na kulturno-povijesna razdoblja.

5. Kineski mitovi i legende

MITOVI O POSTANKU SVIJETA

Kineska mitologija počinje mitovima o stvaranju svijeta, nastavlja se spletom mitova i legendi o prvim oblicima uređenog života, a završava povijesnim legendama, koje se već temelje na drevnim usmenim predajama i povijesnim prikazima prastanovnika. Upravo ova, nejasno definirana povezanost sa stvarnim događajima nudi mnoštvo mogućnosti za različita tumačenja prapovijesnih razdoblja iz kojih nemamo autentičnih povijesnih zapisa. Tradicionalno, Kinezi su bili spremniji prihvatiti većinu legendi, koje se odnose na događaje više od tisuću godina prije pisanih izvora, kao neosporne povijesne činjenice, dok su na Zapadu oko takvih tumačenja bili mnogo skeptičniji. Kasnije nalazimo više i manje skeptične pojedince kako na jednoj tako i na drugoj strani. Najviše iznenađuju neka novija arheološka otkrića, koja razmiču velove s prapovijesnih razdoblja i ponekad potvrđuju vjerodostojnost nekih legendi, kojima uglavnom nije pripisivana povijesna uvjerljivost, a u drugim su prilikama

pobijala povijesnu utemeljenost tih legendi, na kojima su se dugo oslanjala tumačenja određenog razdoblja.

Mitovi i legende o stvaranju svijeta uglavnom govore o divu kojem je ime bilo *Pangu* 盘古. To nije bio stvaratelj, kakvog poznaju, na primjer, indijske ili židovske tradicije, već mitološko utjelovljenje preobrazbi iz jednog stanja u drugo, dok se nije oblikovala današnja slika svijeta. Kineski mitovi nisu niti jedinstveni, budući da se pojedini događaji stvaranja svijeta pojavljuju u više verzija ili u različitim pričama, niti su sustavno povezani i ne predstavljaju jedinstven slijed događaja. To se može objasniti isprepletenošću tradicija koje su se stvarale zasebno u različitim sredinama te nepostojanjem težnji da se povežu i oblikuju u jedinstveni sustav. Jedna od karakteristika kineske mitologije jest da postoji nekoliko usporednih mitova koji se ne mogu povezati u zaokruženu cjelinu, s porukama koje se često razlikuju ili čak isključuju.

Prema najrasprostranjenijem mitu, Pangu je rođen iz iskonskog kaosa *hundun* 混沌. Koristeći razdvajanje sila *yin* 阴 i *yang* 阳, podijelio je *hundun* na nebo i zemlju. Rastao je 18.000 godina, a nebo je svaki dan bilo za jedan hvat više i zemlja jedan hvat deblja. Kad su konačno razdvojeni, nebo je postalo *yang*, a zemlja *yin*. Div koji je ispunjavao cijeli prostor između njih bio je već toliko golem da njegovi organi više nisu mogli obavljati vitalne funkcije i zbog toga je umro.

Nakon njegove smrti preobrazbe su se nastavile jer se kaže da je sve u svemiru stvoreno od dijelova njegova tijela. Sunce i Mjesec rođeni su iz njegovih očiju. Dah mu se pretvorio u vjetar i oblake. Kosa i brada su mu postale zvijezde i planeti. Od njegovih kostiju nastale su stijene, od mesa brda, polja i plodno tlo. Krv mu se pretvorila u rijeke dok su iz ostataka znoja na njegovu tijelu nastale kiše i jezera. Trava i drveće su nastali od kože i dlake na njoj. Od njegovih zuba nastali su bronca i žad, a od mozga biseri i drago kamenje. Za ljude se kaže da potječu od buha i sitnih strvina na njegovom tijelu.

Prema drugom tumačenju, koje podsjeća na indijske mitove, u početku je bila velika, nejasna tvorevina nalik na jaje iz koje se izlegao Pangu, i počeo naglo rasti. Ove su dvije verzije mita o stvaranju zapisane u III.

st., pa im je teško odrediti porijeklo. Osim toga, u starijim zapisima iz razdoblja Zaraćenih država nalazimo još više mitoloških priča vezanih uz neobične pojave iz vremena stvaranja svijeta. Među njima je poznati mit o legendarnom strijelcu *Yi* 羿, koji je spasio svijet od opasnosti potpunog isušivanja. On govori o vremenu kada se na nebu iznenada pojavilo deset sunaca, koja su zaprijetila da potpuno isuše zemlju. Tada je strijelac Yi uz pomoć svog luka oborio devet sunaca i spasio svijet od uništenja.

MITOLOŠKI VLADARI

Kineski mitovi postupno se nadopunjavaju legendama koje se odnose na prapovijest, kada su se ljudi počeli baviti poljoprivredom i stjecati nova znanja. U njima se pojavljuju mitološki junaci – polubogovi koji nastupaju kao vođe. Zaslužni su za najvažnija otkrića i slave ih jer su ljudima dali znanje i poučili ih raznim vještinama. Ove legende zapravo odražavaju razvoj stanovništva u prapovijesti.

Posebno mjesto u mitologiji ima osam junaka ili vladara koji se obično dijele na troje uzvišenih i pet careva *san huang wu di* 三皇五帝. Ispada da pod ovim imenima nisu uvijek navedeni isti junaci, ili dolazi do razlika u njihovom redoslijedu. Općenito, možemo reći za prvo troje, s časnom titulom uzvišeni, da još imaju posve božanske osobine i vezani su uz tradiciju iz paleolitika i početka neolitika. Slijedi ih pet legendarnih careva koji su već bili ljudi, ali su imali neke nadnaravne sposobnosti. Oni utjelovljuju razvoj od sredine neolitika do pojave prvih civilizacija. Nakon njih, potkraj trećeg i početkom drugog tisućljeća pr. n. e. počinje razdoblje povijesnih legendi koje govore o važnim događajima vezanim uz najranije dinastije.

TROJE UZVIŠENIH SAN HUANG 三皇

Fuxi 伏羲 je bio legendarni totemski predak za kojeg se kaže da ima ljudsku glavu i tijelo zmaja ili je prikazivan kao čovjek sa zmijskim repom.

U legendama se pojavljuje dijelom kao predak, a dijelom kao mitološko biće. Pripisuje mu se dosta civilizacijskih postignuća: kaže se da je dao Kinezima mreže i naučio ih loviti ribu, da je otkrio kornjačin oklop s osam trigramama *ba gua* 八卦 i naučio ih proricanju. U jednoj od prvih kineskih rodovskih zajednica zvanoj *Yi* 夷, ljudi su vjerovali da je Fuxi njihov totemski predak

Nüwa 女媧 uglavnom djeluje kao Fuxijeva družica, ali ponekad također kao druga od troje uzvišenih. Kako se smatra njegovom mlađom sestrom, i ona je prikazana sa zmijskim repom. Mit kaže da je izmislila brak, potom su se ona i Fuxi vjenčali, začeli ljudsku rasu i zabranili incest svojim potomcima. Prema drugoj verziji, Nüwa je iz dosade počela raditi ljude iz gline. Najprije ih je lijepo oblikovala i stavila u pećnicu da se peku. Kako nije uvijek bila pažljiva, neki su malo više zagorjeli i tako pocrnili. Prema predaji, Kinezi su bili svijetle puti, dok su pripadnici prekomorskih naroda bili crnci. Ali posao je bio previše zamoran i dugotrajan, pa je uzela konop i njime mlatila blato tako da je jako prskalo. Od debelih kaplji blata također su se stvorili ljudi. Oni koje je lijepo oblikovala od gline, postali su plemići i ugledni ljudi, a ljudi od blata priprosti puk. Tako se objašnjavalo društvene razlike koje su se počele javljati potkraj neolitika.

Suiren 燧人 je bio božanski donositelj vatre koji je Kineze poučavao kuhanju. U ovom slučaju očito je da se radi o vrlo staroj tradiciji koja seže do paleolitika, pa bi u pravilu on trebao zauzimati prvo mjesto među troje uzvišenih. Ali budući da se njegovo ime javlja samo u nekim verzijama legendi i od toga samo jednom na prvom mjestu, ostajemo pri uobičajenom redoslijedu, gdje gotovo uvijek prvo mjesto zauzima Fuxi.

Shennong 神农, najčešće prikazan s volovskom glavom, bio je božanski zaštitnik poljoprivrede. Kineze je poučavao poljoprivredi i pokazao im metode obrade tla. Osim toga, bio je začetnik liječenja, tako što je naučio ljude koristiti ljekovito bilje, što upućuje na to da počeci kineske medicine sežu u davna vremena. Shennong je, baš kao i Fuxi, stalni član troje uzvišenih, samo što je ponekad na drugom, a ponekad na trećem mjestu.

Pet legendarnih careva wu di 五帝

Prvi od legendarnih careva bio je **Huangdi** 黄帝 ili Žuti car, vođa roda Huang, iz kojeg prema tradiciji potječu Kinezi, pa ga stoga smatraju svojim davnim pretkom. Prema legendi, on je bio taj koji je vodio pretke Kineza iz sjeverozapadnih regija u srce nizinske Kine. Tamo je kao sposoban vođa stvorio važan plemenski savez kada je rod *Huang* 黄 povezao s rodovima *Yi* 夷 i *Yan* 炎, kojima je pripojio još dva buntovna roda *Miao* 苗 i *Li* 黎 nakon što ih je porazio. Tako je nastao savez pet rodova odnosno plemena iz kojeg je nastao narod *Hua* 华, čije je ime još uvijek jedan od naziva za Kineze i njihovu zemlju.

Žuti car zaslužan je za najviše postignuća i inovacija tog razdoblja prijelaza iz neolitika u vrijeme prve civilizacijski uređene zajednice. Ustanovio je prvu vlast i uveo pravila po kojima ta vlast treba djelovati. Ljudima je dao usavršen kalendar, kotač, kompas i pismo te ih je naučio izrađivati svilene tkanine, bojna kola, brodove i bojne oklope. Kao simbol vlasti koristio je oružje i druge simbolične predmete od žada, a pripisuju mu i prve upute za ljubavne vještine. Imao je 25 potomaka, za koje se kaže da su svi uspostavili jake loze, pa su vladajuće obitelji prve tri dinastije potjecale od izravnih potomaka Žutog cara.

Smatra se da je tog cara naslijedio **Zhuanxu** 颛顼, koji je nastavio njegovo djelo i ponosio se njegovom slavom. Suzbijao je lokalna vjerovanja i širio kult Žutog cara, što je bilo važno za učvršćenje nove vlasti. Tu je i važan mit o tome kako je Zhuanxu raskinuo vezu neba i zemlje. Povezan je sa šamanskim praksama, za koje se kaže da omogućuju kontakte s nebom i bogovima i izvorno su bile dostupne svima, dok ih je u razdoblju Longshan, kao rezultat raslojavanja društva, prisvojila skupina pojedinaca koja je preuzela vlast.

Treći car je bio **Ku** 瞽, koji se rijetko spominje u izvorima. Priča se da je imao četiri žene i sa svakom po sina. Potomci prva dva sina osnovali su rodove Shang i Zhou i vladali su za vrijeme tih dviju dinastija.

Posebno mjesto među legendarnim carevima predstavljaju trojica vladara koje su dvije rane filozofske škole prepoznale kao uzore i počele

sustavno prikupljati legende o njihovim životima. Dvojica, *Yao* 尧 i *Shun* 舜, pripadala su petorici legendarnih careva, dok je treći bio njihov nasljednik *Yu* 禹, koji nije pripadao petorici, ali je bio važan jer se smatra da je utemeljio prvu dinastiju. O trojici careva sačuvano je mnogo priča koje su kasniji tumači također prilagodili. Naime, kada je konfucionizam postao dominantna ideologija, trojica vladara postali su uzori ispravnog ponašanja, odnosno primjeri uz koje su se vezali različiti pristupi konfucijanskom učenju. Ovi vladari imaju neke zajedničke karakteristike. Svu trojicu navodno karakteriziraju skromnost, pravednost i moralna čistoća. Sva su trojica na sličan način došla na vlast. Svaki je izabrao svog nasljednika i u starosti abdicirao u njegovu korist. Za odabranog nasljednika kaže se da se isprva želio odreći ponuđenog položaja u korist krvnog nasljednika prethodnog vladara, ali da je kasnije položaj prihvatio samo zbog pritiska naroda. To pokazuje kako su u trenutku formiranja prvih stalnih plemenskih saveza određivani poglavari. Uvjereni konfucijevci kasnije su voljeli isticati čestito ponašanje djelima koja su činili Yao, Shun i Yu. Ove su legende postale sastavni dio narodne predaje i svi ih u Kini znaju.

Yao je, prema predaji, bio oličenje skromnosti. Živio je u kolibi, odijevao se u životinjske kože i jeo kašu od prosa. To nam prikazuje stanje potkraj III. tisućljeća pr. n. e., dokle dopire povijesno sjećanje koje je temelj ovih legendi. Tada su se nasljednici vladara određivali tako da je najsposobnijima bilo dostupno probno razdoblje. Yao je izabrao svog nasljednika kada mu je supruga savjetovala da bi za to bio najprikladniji Shun. Prema tadašnjem običaju, Shun je prvo probno vršio namjesničke dužnosti, zatim je postao namjesnik sve dok se Yao konačno nije odrekao položaja u njegovu korist.

Posljednji od petorice legendarnih careva bio je *Shun*. I on je na sličan način tražio svoga nasljednika i imenovao ga tek nakon probnog roka. Bio je to slavni Yu. Shun se smatra uzorom tolerancije i nenapadanja, jer ni on ni njegov nasljednik Yu nikada nisu sami počeli ratove. Legenda kaže da je nakon pobune plemena Miao, Shun to tri godine pokušavao riješiti bez primjene sile, i tek kada se pleme nije podredilo, odlučio

ga je pokoriti vojskom. Ovdje prvi put nailazimo na stajalište da civilni pristup ima prioritet pred vojnim. Ta je ideja kasnije, tijekom razdoblja tradicionalne Kine, postala prilično karakteristična za kinesku kulturu. Međutim, Shun nije potpuno pokorio pleme Miao, pa je Yu morao nastaviti rat s njim.

Yu, koji inače ne pripada petorici legendarnih careva, stekao je najveću slavu jer mu se pripisuje da je ukrotio rijeke i ostale vodotokove. Jedna od legendi govori kako su nekad davno vode navrle sa svih strana i strahovito se izlile, ali je Yu nakon trideset godina uspio ukrotiti nabujale rijeke. Prvo se uspeo na nebo Žutom caru po bujajuću zemlju koja je imala posebna svojstva – bila je vodootporna i rasla je sama od sebe, što ju je činilo vrlo pogodnom za pregrađivanje vodenih tokova. Kad ju je dobio, njome je na sve četiri strane neba izgradio brane i počeo regulirati rijeke. Gdje su se vode razlile između brda, kopao je kanale tako da su vode otekale u more. U to vrijeme u Kini su ljudi doista iskopali brojne objekte, opločili čak 233.559 bunara te uredili kanale kako bi izlivena voda mogla otjecati.

Legende imaju svoje korijene u vremenu kada je regulacija voda u kineskim klimatskim uvjetima postala neophodna za daljnji razvoj poljoprivrednog društva. Za takve se radove morao organizirati veliki broj ljudi, što je zahtijevalo sposobne vođe. Tradicija kaže da su tu i tamo još ostale male pukotine, zbog čega su poplave još uvijek bile moguće, ali ne toliko razorne kao prije. U razdoblju klasične Kine narod je često govorio: „Da Yu nije ukrotio vode, ovdje bi bile samo ribe, kako bi uopće mogli živjeti ljudi“. Yu je postao zaštitnik borbe protiv poplava i svih onih koji se bave vodoprivredom. Ovi uspjesi su mu pribavili Shunovo povjerenje i nakon njega je preuzeo položaj vladara. Ostatak slave Yu je stekao jer je postao legendarni utemeljitelj dinastije Xia 夏.

NASELJAVANJE KINE

1. Paleolitik

Razvoj istočne Azije u paleolitu pripada razdoblju ljudske prapovijesti, kada još ne možemo govoriti o kulturnim razlikama koje bi mogle karakterizirati razvoj u pojedinim regijama. Iako još ne postoji jedinstvena teorija o podrijetlu prvih doseljenika, sve više otkrića svjedoči o vrlo ranoj naseljenosti ovog prostora, što se nastavilo postupnim prijelazom u neolitik i nastankom prvih neolitičkih kultura u ovom dijelu svijeta.

Prema danas prihvaćenim teorijama, čovjekov razvojni put započeo je u Africi prije otprilike 4,5 milijuna godina. Tu je paralelno napredovalo nekoliko vrsta primata, koje su postupno dovele do razvoja ljudske vrste. Prije otprilike 2,5 milijuna godina pojavio se *Homo habilis*, prvi primat kojeg uvrštavamo u rod *Homo*. Sljedeću fazu u razvoju ljudske vrste predstavlja *Homo erectus*, za kojeg se također smatra da se razvio u Africi prije otprilike 2 do 1,75 milijuna godina. Usavršio je tehniku obrade kamenog oruđa koja mu je omogućila da preživi i u težim klimatskim uvjetima, pa je počeo naseljavati Europu i Aziju u smjeru Indonezije i Kine. Većina puteva vodila je preko Bliskog istoka, jer je Španjolska od Afrike bila odvojena morem. U Aziji su među prvim doseljenicima najpoznatiji javanski i pekinški čovjek. Istovremeno se, prema nedavnim mjerenjima starosti kostiju, koja javanskom čovjeku pripisuje gotovo istu dob kao i prvim fosilima *Homo erectusa* u Africi, ponovno otvara pitanje trenutka i brzine ovih migracija.

Prije otprilike pola milijuna godina se od potomaka *Homo erectusa* u Africi oblikovala nova vrsta, *Homo sapiens neanderthalensis* ili neanderthalac, koji se već može smatrati podvrstom modernog čovjeka. Odvajanje od predaka modernog čovjeka karakterizirala je njegova migracija prema Europi i srednjoj Aziji. Tu je živio veći dio paleolitika i naselio znatno

područje južne i središnje Europe, Bliskog istoka, Ukrajine i dio središnje Azije. Tijekom ledenog doba, koje je trajalo oko sto tisuća godina, prilagodio se zahtjevnim uvjetima života, o čemu svjedoče brojna nalazišta diljem Europe (između ostalih Krapina i Vindija u Hrvatskoj). O njegovom životu i navikama imamo više podataka, koje možemo koristiti za usporedbu s njegovim azijskim suvremenikima. Neandertalac je već radio oruđe i oružje, određeni arheološki nalazi ukazuju na oslikani kamen i rane oblike religijskih emocija, dok neki stručnjaci vjeruju da je već tada mogao biti sposoban ograničeno govorno komunicirati. U Europi je preživio sve do posljednjeg ledenog doba, kada je sjeverna hemisfera imala ledeni pokrov. Za neandertalca je vjerojatno bila kobna posljednja velika glacijacija koja je započela prije oko 30.000 godina.

Donedavno smo mogli samo nagađati je li se sličan razvoj događaja zbio i drugdje na zemaljskoj kugli, jer su ti procesi na drugim kontinentima bili manje istraživani. Nova stranica za razumijevanje naseljavanja Azije otvorena je 2008. u Denisovoj špilji na obroncima Altaja u zapadnom Sibiru gdje su pronađene kosti stare oko 40.000 godina. Kada je dvije godine kasnije na institutu Max Planck u Njemačkoj uspješno izoliran njihov genetski DNK, pokazalo se da se radi o pripadnicima potpuno nove vrste, koja je prema nalazištu nazvana denisovci. Iz genetskih podataka moguće je zaključiti da su živjeli u malim skupinama diljem kontinenta od Sibira do jugoistočne Azije. Genetski su se razlikovali i od neandertalaca, od kojih su se razili prije otprilike 300.000 godina, kao i moderni ljudi, ali kasnija su istraživanja pokazala da su se križali i s njima i s nekim precima modernog čovjeka, kao i s pripadnicima do sada nepoznate ljudske vrste, vjerojatno azijskim potomcima *Homo erectusa*.

Za nastavak priče o naseljavanju Europe i Azije, potrebno se ponovno vratiti u Afriku, gdje se nastavila evolucija modernog čovjeka. Za njega, *Homo sapiensa*, kaže se da se kao vrsta pojavio prije otprilike 150.000 godina u istočnoj ili južnoj Africi. Prema takozvanoj afričkoj hipotezi, koju podupiru suvremena genetska istraživanja, upravo se na ovom području dogodila posljednja faza evolucije ljudske vrste, a tada su se navodno naši preci odatle, iz relativno male populacije, raspršili po čitavom

svijetu. Prije otprilike 100.000 godina mala skupina, od najviše nekoliko tisuća jedinki, napustila je Afriku i naselila se na Bliskom istoku, gdje su desecima tisuća godina dijelili teritorij s neandertalcima. Ondje se odvijaju povremeni kontakti i križanja, tako da moderni ljudi koji žive izvan Afrike imaju 2 do 4% neandertalskih gena. Prije oko 70.000 godina, prva skupina predaka modernog čovjeka napustila je ove teritorije i krenula duž obala južne Azije prema istoku. Po svoj prilici, ova je skupina prvi put naišla na denisovce u jugoistočnoj Aziji, koji su tamo prebivali, gdje je također došlo do miješanja, da bi prije otprilike 50.000 godina dosegla i naselila Australiju i otoke Melanezije. Zato australski starosjedioci i stanovnici Nove Gvineje i otoka koji leže istočno od nje imaju, uz neandertalske gene, gotovo 6% denisovskih gena, što je znatno više od ostatka azijske populacije. To znači da su moderni ljudi naselili Aziju u najmanje dva vala, pri čemu su se u drugom valu znatno manje križali s denisovcima nego u prvom.

Donedavno se neospornim smatralo da se prva poznata migracija modernih ljudi u Europu dogodila s Bliskog istoka preko Balkana prije otprilike 40.000 godina. Novija istraživanja ukazuju na to da se te granice mogu pomaknuti i dublje u prapovijest. U Europi su obje vrste živjele jedna uz drugu barem nekoliko tisućljeća, a neandertalci su u precima sadašnjeg čovjeka dobili opasne suparnike. Preci modernih ljudi bili su prilagodljiviji, što im je pomoglo tijekom glacijacije, jer su se tijekom najgoreg zahladnjenja prije 26.000 do 19.000 godina povukli u toplije zaklone na krajnjem jugu Europe. Manje prilagodljivi neandertalci su se u Europi prehranjivali uglavnom spiljskim medvjedima, i kada su oni izumrli, to je vjerojatno bilo kobno i za neandertalce. Sljedeći val migracija s Bliskog istoka krenuo je prema Ukrajini i južnoj Rusiji prije nešto više od 30.000 godina, gdje su se podijelili u dvije grane. Jedna grupa se okrenula prema zapadu i nastavila naseljavanje Europe, a druga je nastavila put prema istoku i kroz južni Sibir i središnju Aziju postupno naselila veći dio azijskog kontinenta i kasnije se preko Beringovog tjesnaca proširila po Amerikama. To djelomično potvrđuje i činjenica da se genetsko odvajanje modernih Europljana i Kineza dogodilo prije otprilike 30.000

godina. Ovaj drugi val azijske migracije susreo se na svom putu preko kontinenta s posljednjim ostacima denisovaca s kojima je došlo do minimalnog miješanja, zato moderni stanovnici većeg dijela Azije i indijanski stanovnici Amerika imaju do 0,2% denisovskih gena.

Suprotno ovoj teoriji, postoji druga, takozvana multiregionalna hipoteza, koja pretpostavlja paralelnu evoluciju od *Homo erectusa* do *Homo sapiensa* u različitim dijelovima Starog svijeta s protokom gena između populacija različitih regija. Tu je teoriju za polazište uzela i službena kineska politika, zbog čega su kineska paleolitska istraživanja, između ostaloga, usmjerena na potragu za dokazima koji bi potvrdili autohtoni razvoj čovjeka na kineskom tlu. Problem s ovom multiregionalnom pretpostavkom razvoja suvremenog čovjeka jest taj da u procesu razvoja treba postojati dovoljno jak protok ljudi između glavnih područja naseljavanja na našem planetu koji bi omogućio dovoljnu genetsku razmjenu. Samo na taj način, na kraju multiregionalnog razvoja, mogli bismo izaći iz tog procesa kao jedna vrsta s jedinstvenim genetskim sklopom. Usporedba kasnijeg razvoja između istočne i zapadne Azije pokazuje razlike između dviju regija u prвих 5000 godina prijelaza u neolitik, pa možemo zaključiti da u ovom razdoblju među njima nije bilo kulturne razmjene i gotovo nikakvog kontakta. Teško je zamisliti da je prije toga moglo biti više kontakata, jer su životni uvjeti bili teži i na svijetu je bilo znatno manje ljudi. Također, u posljednje vrijeme sve više genetskih istraživanja potvrđuje afričku i isključuje multiregionalnu teoriju. Zbog tih činjenica, koje uvelike smanjuju vjerojatnost ove hipoteze razvoja suvremenog čovjeka, samo je pitanje vremena kada će se službena kineska doktrina morati pomiriti s afričkim podrijetlom modernog čovjeka.

Najpoznatiji paleolitski nalaz u Kini još uvijek je poznati pekinški čovjek *Beijing yuanren* 北京猿人, koji je pripadao vrsti *Homo erectusa*, a znamo ga s vrlo poznatog nalazišta u selu *Zhoukoudian* 周口店 u blizini Pekinga. Njegove kosti otkrivene su 1929. godine, što je nakon javanskog čovjeka bilo drugo takvo otkriće u Aziji i izazvalo je veliko zanimanje stručne javnosti. Zbog određenih fizioloških osobitosti – imao je vrlo

visok stas i bio je pravi div među srodnicima svoje vrste – u to je vrijeme čak svrstan u nezavisnu podvrstu koja se zvala *Sinanthropus pekinensis*.

Sljedećih desetljeća otkrivene su u slojevima debelim četrdeset metara relativno dobro očuvane kosti koje pripadaju skupini od četrdesetak praljudi, među kojima su najstariji nastanjivali ovo mjesto prije oko 460.000 godina. Kao što svjedoče slojevi nalazišta u Zhoukoudianu, pekinški čovjek je ovu špilju nastanjivao jako dugo, budući da gornji slojevi sežu sve do kasnog paleolitika koji je započeo prije pedesetak tisuća godina. Zato je ovo nalazište tako bogato; u njemu su pronađene tisuće komada kamenog oruđa, ognjišta i životinjske kosti.

Godine 1965. otkriveno je u pokrajini Yunnan najstarije nalazište *Homo erectusa* u istočnoj Aziji. Pronađeni su ostaci zuba i na temelju toga se zaključilo da je živio prije oko 1,7 milijuna godina. Otkopano je i mjesto gdje je obrađivano kamenje i izrađivano prvo oruđe te mjesta gdje je korištena vatra. Prema nalazištu je taj pračovjek nazvan yuanmouskim – *Yuanmou yuanren* 元谋猿人. Zanimljivo je da su na visokom platou pokrajine Yunnan i perifernim dijelovima, koji dosežu do pokrajine Guizhou 贵州, kasnije pronađeni mnogi ostaci drugih ranih primata, što ukazuje na iznimnu važnost ovog područja za daljnja istraživanja evolucije i naseljavanja ljudskih predaka u Aziji. Na ovom se mjestu od 1992. godine odvijaju nova iskapanja, prema zapadu pokrajine Guizhou, blizu Dadonga. Nalazište pripada razdoblju pekinškog čovjeka te zbog bogatstva pronađenih predmeta i korištenih tehnika izrade oruđa omogućuje usporedbu sa sličnim nalazištima u sjevernoj Kini. Otkrivene su tisuće komada raznog oruđa i životinjskih kostiju, brojni ostaci ognjišta i pepela te mjesta gdje je izrađivano oruđe. Između ostalog pronađena su dva ljudska zuba, koji po obliku inače pripadaju vrsti *Homo erectusa*, ali također imaju neke karakteristike koje su bliže ranom *Homo sapiensu*.

U pokrajini Shaanxi, u okrugu Lantian, pronađena je 1963. godine ženska lubanja s izraženim nadočnim lukovima, kao i grubo obrađeno kameno oruđe i ostaci ognjišta. Ovaj prapovijesni čovjek živio je prije otprilike 500.000 do 600.000 godina, a prema nalazištu je nazvan lantianski čovjek – *Lantian yuanren* 兰天猿人. U razdoblje prije oko 100.000 godina pripada

nalazište *Dingcun* 丁村 u provinciji Shanxi, gdje su pronađeni zubi i alati koji su djelomično slični onima pekinškog čovjeka, ali se već više razlikuju po namjeni. Ovaj je čovjek bio stariji od sadašnjeg čovjeka i stoga se više ne zove *yuanren* 猿人, majmunski čovjek ili *Homo erectus*, već *guren* 古人, starac, za kojeg se pretpostavlja da je prema kineskom tumačenju predak sadašnjeg čovjeka.

Posljednjih godina jedno od najvažnijih nalazišta je dolina *Nihewan* 泥河湾, otprilike 150 km sjeverozapadno od Pekinga, koje zbog debelog sloja finih sedimenata nudi izvrsne uvjete za arheološki rad, pa se zbog tih karakteristika čak uspoređuje s poznatom dolinom Olduvai u Tanzaniji. U dolini Nihewan arheolozi su u posljednjih tridesetak godina iskopavali na mnogim mjestima, od kojih se najperspektivnijim smatra nalazište *Donggutuo* 东谷坨, koje se proteže do razdoblja prije otprilike milijun godina. Iskapanja su na ovom mjestu započela godine 1981. dok su 1991. i 1992. nastavljena u sklopu kinesko-američkog projekta. Otkriveno je više od 10.000 komada kamenog oruđa, životinjskih kostiju i zubi, pri čemu je zanimljivo da se radi o kamenom oruđu prilično sličnom alatima koje je izrađivao rani *Homo erectus* na istoku Afrike, pa neki od njih već pokazuju znakove poboljšanih tehnika obrade.

Iz razdoblja kasnog paleolitika tj. za posljednjih 50.000 godina, poznata su nalazišta u raznim kineskim pokrajinama. Za ovo razdoblje kineski autori opetovano govore o takozvanom novom čovjeku, *xinrenu* 新人, koji je, prema opisu lubanja odgovarao predodžbi *sapiensa*. Oni od ranih dana zagovaraju linearni razvoj primjeraka *Homo erectusa* do suvremenog čovjeka na području Kine, a zbog nedostatka vjerodostojnih podataka najčešće ne ukazuju kada i kako se dogodila ova evolucijska promjena. Službena kineska povijest još uvijek navodi pekinškog čovjeka kao praoca kineskog naroda. U udžbeniku stare kineske povijesti Sveučilišta u Nanjingu iz 1979. na uvodnim stranicama piše: „Slavna nam je domovina od davnina jedno od područja gdje se razvila ljudska vrsta, a drug Mao Zedong rekao je da su preci kineskog naroda radili, rođeni i živjeli na nepreglednim kineskim prostranstvima od pamtivijeka.“ Takvo je gledište još uvijek prisutno u kineskim srednjoškolskim udžbenicima, iako se u znanstvenim krugovima postupno uvodi teorija o afričkom podrijetlu modernog čovjeka.

2. Neolitska revolucija

Prije otprilike 10.000 godina, kada je završila posljednja glacijacija, došlo je do značajnih klimatskih promjena i zavlada su povoljniji životni uvjeti. Klima je postala toplija i vlažnija nego danas. Glacijacija je u Kini bila nešto drugačija i manje rasprostranjena nego u Europi ili u Americi, ali je i tamo situacija na kraju ledenog doba poboljšana. Sa zatopljenjem su uvjeti postali povoljniji, osobito u dolinama velikih rijeka i na obalnim ravnicama. Ljudi koji su se ovdje počeli stalno naseljavati započeli su s uzgojem domaćih životinja i kultiviranjem biljaka. Procesi su bili slični onima koji su se istodobno odvijali u drugim dijelovima svijeta. U početku su rasle samo divlje žitarice na najplodnijoj zemlji, kao što je poznato u slučaju Mezopotamije i Egipta, ali kasnije su na poljima izrasle uzgajane žitarice koje su se brzo proširile po tadašnjem naseljenom svijetu. Prijelaz na trajno naseljavanje i poljoprivreda bili su važna prekretnica u ljudskoj povijesti, koju nazivamo neolitskom revolucijom. Između 8000. i 3000. pr. n. e. ove su promjene zahvatile cijeli tadašnji svijet i omogućile znatno gušću naseljenost. Tako su se tijekom neolitske preobrazbe formirala žarišta koja su omogućila razvoj prvih civilizacija.

Na prijelazu u neolitik situacija u Kini nije bila bitno drugačija nego u drugim dijelovima svijeta. Kada su arheolozi otkrili kulturu Yangshao 1920. godine, prvu neolitsku kulturu na kineskom tlu, odmah se počelo nagađati o njezinom podrijetlu. Pojavile su se dvije suprotstavljene teorije. Prema prvoj se prijelaz u neolitik na području Kine dogodio autohtono, a prema drugoj prijelaz u neolitik dogodio se na Bliskom istoku, odakle se potom poljodjelska kultura proširila svijetom. Isprva je prevagnula druga teorija, jer je otkriće kulture Yangshao bilo povezano sa sličnim otkrićem na prijelaznom teritoriju, gdje je kasnije prolazio poznati Put svile, najlakši pravac iz istočne Azije prema zapadu. Objašnjenje da je prva neolitska kultura tim putem donesena u Kinu iz zapadne Azije samo se nametnulo. Time je potvrđeno i tada rašireno tumačenje na Zapadu da se prijelaz na neolitički način života prvi put dogodio u jednom središtu te su kulturni kontakti omogućili njegovo širenje u druge dijelove svijeta.

No, nova otkrića ubrzo su pokazala da mjesta koja leže više na istok, tj. bliže središnjim područjima sjevernokineske ravnice, otkrivaju čak i višu razinu kulture od nalazišta zapadnije, a u isto vrijeme imaju neke zajedničke karakteristike po kojima se istočnoazijska nalazišta razlikuju od kultura u zapadnoj Aziji. Kultura Yangshao se neovisno razvila u središnjem dijelu sjeverne Kine, odakle se u dugim ograncima proširila daleko u susjedna područja. Prihvaćeno je da je kultura Yangshao koja je trajala otprilike od 5000. do 3000. godine pr. n. e. najraširenija neolitska kultura sjeverne Kine i zbog velikog broja nalazišta također najviše dokumentirana i istražena neolitska kultura na kineskom teritoriju.

Teorija o autohtonom razvoju kineskih neolitskih kultura dobila je novu potvrdu kada su 1970-ih na području pokrajina Shaanxi i Hebei otkrili oko tisuću godina stariju kulturu, preteču Yangshaoa. Ovu kulturu nazivamo *Peiligang* 裴李岗 i *Cishan* 磁山, prema dva nalazišta koja su otkrivena gotovo istodobno u spomenute dvije pokrajine. Karakteriziraju je stalne migracije i počeci poljoprivrede. Najreprezentativniji predmeti koji su pronađeni su žrvnjevi u obliku velike kamene podloge s niskim nogarima, na kojoj se žito mljelo kamenim valjcima. Ova vrsta žrvnja otkrivena je na raznim mjestima. Pronađeni su i kameni alati za poljoprivredu, prvenstveno sjekire. Od žitarica se uzgajalo proso, koje je dugo ostalo glavna poljoprivredna kultura na poljima sjeverne Kine.

Keramika kulture Peiligang i Cishan nema posebnih umjetničkih obilježja, iako su neki od finijih primjeraka već zaglađeni ili ukrašeni otiscima užiadi. Riječ je o jako ranim, ali vrlo kvalitetnim primjercima lončarstva pečenog na temperaturama do tisuću stupnjeva. Među tom keramikom nalazimo primjerke tronožnih posuda, koje su kasnije imale različite oblike i dominirale među kineskim obrednim posudama, dok su u zapadnoj Aziji primjerci posuda s nogarima relativno rijetki.

Godine 1986. u blizini sela *Nanzhuangtou* 南庄头 u pokrajini Hebei otkriveno je do sada najstarije nalazište ove kulture, koje je datirano gotovo 8000 godina pr. n. e. Iznenadujuće je da su tu pronađeni i pripravnici za mljevenje žitarica u obliku tarionika i tučaka te ostaci zrna prosa. Ovo je najstariji poznati dokaz uzgoja kultiviranog prosa u svijetu, što ukazuje

da su ljudi u slivu Žute rijeke vjerojatno prvi udomačili tu žitaricu. Već su pripitomili psa i vjerojatno prvi na svijetu svinju. Unatoč tome, ostaci kostiju divljih životinja pokazuju da je njihova poljoprivreda i dalje bila snažno isprepletena s lovom i sakupljanjem plodova te da je to bilo razdoblje prijelaza sa starog na novi način pribavljanja sredstava za život.

Vrlo rane kulture nedavno su otkrivene na jugu Mandžurije, gdje su tada bile bogato obrasle ravnice uz rijeku Liao, također jedno od prvih područja prijelaza na trajna naselja na području Kine. Ovdje su u ranom neolitiku dvije kulture slijedile jedna drugu, odnosno kulturu *Xinglongwa* 兴隆洼 od 8500. do 7000. pr. n. e. naslijedila je kultura *Xinle* 乐 u razdoblju od 7000. do 5000. pr. n. e. Prepoznaju se po zemljanim posudama ravnog dna i reljefnih šara. Nalazišta ovih dviju kultura karakteriziraju prije svega proizvodi od žada, prvi te vrste, pa čak i motiv zmaja, za kojeg se isprva mislilo da kao vodeno božanstvo potječe iz močvarnih područja južne Kine. Tako je i ova regija pridodala važne elemente koji su kasnije oblikovali karakteristične značajke kineske civilizacije.

Za razvoj neolitskih kultura u istočnoj Aziji također su bile važne kulture ranog neolitika na području južne Kine. Ovdje je posebno zanimljivo otkrivanje podrijetla i početaka uzgoja riže, za koju se isprva pretpostavljalo da je u Kinu stigla iz jugoistočne Azije. Prve sumnje u ovu teoriju već je 1973. potaknulo otkriće kulture *Hemudu* 河姆渡 u blizini grada Hangzhoua, gdje su pronađeni ostaci riže iz 5000. pr. n. e. i dokazano je da su je tamošnji stanovnici na poljima sami uzgajali. Uslijedila su mjerenja starosti ostataka riže iz kraških špilja u pokrajinama *Guangxi* 广西 i *Jiangxi* 江西, od kojih su najpoznatije *Zengpiyan* 甑皮岩 i *Xianrendong* 仙人洞, a koja su ih datirala između 5000. i 9000. godine pr. n. e. To su bili vrlo iznenađujući rezultati, pa im većina stručnjaka nije vjerovala zbog posebnih uvjeta koji su vladali u tim špiljama i mogli utjecati na rezultate mjerenja. Sumnja je nestala kada su 1988. na uzvisini *Pengtoushan* 彭头山 u porječju rijeke *Li* 澧 u provinciji Hunan otkriveni ostaci ranoneolitskog naselja s grobovima. U njemu su pronađene brojne grubo obrađene keramičke posude, a u njima puno ostataka pougljenjene kultivirane riže. Mjerenja su pokazala da riža potječe iz razdoblja od 7800. do 8200. pr. n. e., što potvrđuje da su

najstarija poznata mjesta gdje su ljudi uzgajali rižu upravo na području južne Kine.

Sva ova otkrića pokazuju da se prijelaz u neolitik na području Kine zbio relativno rano ili istodobno s prvim sličnim promjenama drugdje u svijetu. Od četiri glavne žitarice (pšenica, proso, riža, kukuruz), koje su ljudi prvo kultivirali, rižu i proso vjerojatno su prvi udomaćili poljodjelci na području Kine. Od domaćih životinja vjerojatno su prvi pripitomili svinju, a prema najnovijim otkrićima i psa. Usporedimo li tijek neolitske revolucije u istočnoj i zapadnoj Aziji, vidimo da su u jednoj regiji ranije udomaćili jedne vrste biljaka ili životinja, a u drugoj druge. To su razlike koje su rezultat prilagodbe tadašnjih ljudi prirodnom okolišu, jer su udomaćivali biljke i životinje za koje su u svom okruženju imali odgovarajuće divlje vrste.

Za razvoj u istočnoj i zapadnoj Aziji nisu bili značajni samo prirodni uvjeti, već i druge razlike. U zapadnoj Aziji prvo su se počeli baviti poljoprivredom i tek kasnije pripitomili životinje i proizvodili lončarske proizvode, dok su na području Kine prvo izrađivali keramiku i pripitomljavali životinje, a tek potom prelazili na stalno naseljavanje i poljoprivredni način života. Tako na području Kine keramiku nalazimo na gotovo svim nalazištima ranog neolitika pa čak i na nekim ranijim nalazištima iz prijelaznog razdoblja, kada su se ljudi još uglavnom bavili lovom i skupljanjem plodova. Značajne razlike između istočne i zapadne Azije zamjećuju se i u području duhovnosti tadašnjih ljudi. Tako su se na području Kine mrtvi od ranog neolitika pokapali na velikim grobljima izvan naselja, u pojedinačnim ili zajedničkim grobovima. U njih se stavljaju uporabni predmeti, što svjedoči da je već tada bilo rašireno vjerovanje u zagrobni život. Naprotiv, na zapadu Azije u to vrijeme nisu postojala ustaljena pravila ukopa. Pokojnici su u ranom neolitiku uglavnom pokapani u naseljima, uglavnom ispod kuća, i to samo s nakitom ili bez ikakvih predmeta. Običaj stavljanja uporabnih predmeta u grobove ovdje se proširio tek u srednjem neolitiku. Uočavaju se značajnije razlike u izradi kipića. U zapadnoj Aziji su se u velikom broju izrađivali od samih početaka neolitika. To su bili i životinjski i ljudski prikazi, među kojima su posebno poznate Venere, krupne ženske figure koje

simboliziraju plodnost. U istočnoj Aziji figurice nalazimo mnogo rjeđe, u ranom neolitiku isključivo prikaze životinja, koje su vjerojatno bile povezane sa šamanizmom, dok su se prva ljudska oblička pojavila tek u srednjem neolitiku i najčešće nisu imala potpuno prirodne oblike.

Tako su se prve istočnoazijske neolitske kulture na različitim područjima kineskog teritorija počele pojavljivati relativno rano. One su se, s obzirom na zemljopisnu zatvorenost Kine i tešku prohodnost njezinih graničnih područja, razvile relativno neovisno. U početku je čak bilo kontakata između pojedinih kultura na kineskom teritoriju, iako rijetkih, a ojačali su tek u srednjem neolitiku. Još je manje bilo kulturnih veza koje su se protezale preko azijskog kontinenta. Naravno, uvijek je bilo nekih kontakata sa susjednim regijama, zato su u neolitskim kulturama na kineskom tlu prisutni neki elementi koji potječu iz drugih kulturnih sredina. Posljedica neolitske revolucije bili su i nomadski narodi koji su se držali stočarstva i postupno popunjavali prostor između središta poljoprivrednih kultura na istoku i zapadu kontinenta. Ti su narodi kasnije uspostavili veze i omogućili kontakte preko azijskog kontinenta.

3. Kulture srednjeg neolitika

Srednji neolitik započeo je na području Kine oko 5000. godine pr. n. e. i trajao je približno dvije tisuće godina. U to je vrijeme ovaj dio svijeta bio naseljen brojnim zemljoradničkim zajednicama koje su živjele u selima na najplodnijim zemljištima i pripadale različitim kulturama, koje su se u to vrijeme razvijale razmjerno izolirano. Na razlike među kulturama ukazuju lokalne posebnosti u izradi alata, životnim navikama i posebno u oblikovanju keramičkog posuđa. Lončarstvo je bilo prvi novi zanat koji je pratio prijelaz na poljodjelski način života. Osobito je važno za klasifikaciju pojedinih kultura, ponajviše zbog toga što je sačuvan relativno veliki broj predmeta i ulomaka, iz čega možemo zaključiti o kakvim se vrstama posuda radi i koje posebnosti oblikovanja su prevladavale u pojedinim područjima.

Prema predaji je teritorij između srednjeg i donjeg toka Žute rijeke dugo smatran središtem kineskog kulturnog razvoja. Zato je sve donedavno sjeverna Kina privlačila više pozornosti, i bila mnogo više istražena od drugih dijelova zemlje. No, iako na sjeveru ima više nalazišta neolitskih kultura i ona su raširenija nego, primjerice, na jugu, otkrića posljednjih desetljeća donijela su brojne dokaze da druga područja u tehnološkom i kulturnom razvoju nisu nimalo zaostajala za „središnjom sjevernom regijom“, a u nekim su je aspektima ponekad i nadmašivala.

Dakle, više se ne smatra da je Žuta rijeka bila kolijevka kineske civilizacije, niti da su se kulturni utjecaji širili iz jednog središta. Očiglednije je da je naseljavanje u srednjem neolitiku bilo prilično raznoliko i proširilo se na veći dio kineskog teritorija, pri čemu su posebno zanimljiva otkrića u nekim dijelovima južne Kine. Postojalo je nekoliko središta istovremeno, koja su se jedna uz druge razvijala relativno neovisno. Tu sliku potvrđuju arheološki nalazi, koji pokazuju veliku raznolikost u keramici i izradi drugih predmeta s očitim lokalnim obilježjima. Razmjena kulturnih dobara između pojedinih regija u to je vrijeme još gotovo zanemariva.

KULTURA YANGSHAO

Kultura Yangshao u mnogočemu je reprezentativna za razdoblje srednjeg neolitika u Kini. Vrijeme njezina trajanja, od oko 5000. godine pr. n. e. do 3000. pr. n. e., gotovo se potpuno poklapa s trajanjem ovog razdoblja. U svoje vrijeme to je bila najraširenija kultura jer se prostirala na teritoriju koji pokriva čak četiri današnje sjevernokineske pokrajine. Bila je nazočna na velikom dijelu sjeverne Kine, a prema sjeverozapadu je sezala i do pokrajine Gansu. Budući da je obuhvaćala tako velik prostor, na različitim područjima razvijale su se lokalne posebnosti, zbog čega se imenu Yangshao često dodaje naziv lokacije kako bi se označio tip kulture koju razmatramo.

Općom upoznatošću s kulturom Yangshao i njezinoj prepoznatljivosti pridonijelo je to da je to bila prva neolitska kultura koja je otkrivena

na kineskom teritoriju te je stoga već vrlo rano bila poznata i u Europi i u Kini. Zbog dugogodišnjeg istraživanja, veličine teritorija na kojem se proširila, i to ne samo zato što su povjesničari u početku pretpostavljali da će na ovom području biti najbogatijih otkrića, ovdje je obavljeno najviše iskopavanja. Kultura Yangshao je stoga najbolje proučena i dokumentirana neolitska kultura u Kini. Već je otkriveno više od tisuću nalazišta, koja su nazvana po selu Yangshao u pokrajini Henan, gdje ju je 1920. godine prvi otkrio švedski istraživač J. G. Anderson.

Kultura Yangshao bila je već potpuno razvijena neolitska kultura s trajnim naseljima i dominantnom poljoprivredom. Karakterizirala ju je i jedinstvena keramika. Sačuvano je mnogo keramičkih posuda za razne namjene, koje su lijepo oblikovane i čak tu i tamo oslikane. Karakteristično obilježje ove kulture jest crvenkasta i smečkasta keramika, što je odraz prirodne boje pečene gline. Temperature još nisu bile tako visoke pa se boja gline mogla sačuvati. Posude su ponekad dekorativno oslikane crnim ili tamnosmeđim crtežima, koji predstavljaju pojedinačna životinjska oblića, ribe, simbolične slike sunca i dvadesetak znakova u obliku strelica, naopako okrenutih strelica i strelica s repovima za koje su neki zaključili da bi mogli biti zamci kineskog pisma.

Keramika kulture Yangshao već je uključivala neke tipične oblike posuda, koji su se u kasnijim kulturnim kontaktima ustalile na cijelom kineskom prostoru i postali obilježje kineske kulturne tradicije. Važniji tipovi posuda kulture Yangshao bili su:

- *pen* 盆 niska široka posuda s ravnim dnom,
- *li* 鬲 tronožna posuda sa šupljim nogama u kojoj je bilo moguće kuhati tri jela u isto vrijeme,
- *hu* 壶 vrč za vodu ili druge tekućine s ravnim dnom,
- *ping* 瓶 boca ili vrč nalik amfori s uskim dnom.

Veliko i dobro restaurirano nalazište iz sredine razdoblja Yangshao je selo *Banpo* 半坡 u predgrađu *Xi'ana* 西安, gdje su se pedesetih godina prošlog stoljeća odvijala arheološka iskapanja. Tamo se nalazi iskopano neolitsko

selo adekvatno zaštićeno i natkriveno zaštitnim pokrovom te otvoreno za posjetitelje. Ovdje možemo vidjeti kako je izgledalo relativno veliko neolitsko naselje i na kojem su stupnju razvoja bile sjeverne kineske pokrajine oko 4000. g. pr. n. e. Naselje, površine oko pola kvadratnog kilometra, bilo je okruženo jarkom dubokim 6 do 8 metara koji je štitio selo od napada, a još više od požara, jer su za čišćenje polja uglavnom koristili vatru.

S vanjske strane zaštitnog jarka bile su lončarske radionice s pećima i malo zajedničko groblje, gdje su pokojnici pokapani prema određenom redu te su im u grobove stavljeni razni predmeti za svakodnevnu upotrebu i nakit. Među grobovima nije bilo značajnijih razlika u pogledu količine priloženih predmeta, što sugerira da u to vrijeme nije bilo zamjetnih društvenih razlika. Ljudi su pokapani pojedinačno, jer je društvo bilo organizirano po rodovima i postojala su stroga pravila o brakovima i međusobnom miješanju. Selo je pripadalo jednom rodu, dakle, partner je morao potjecati iz naselja koje je pripadalo drugoj lozi. Ova pravila su također zahtijevala da se svaki član roda nakon smrti pokopa na groblje svoje loze.

U selu su otkopani temelji 46 koliba, a na svima je vidljiv obris zaokruženog životnog prostora. U sredini sela stajala je veća pravokutna kuća od oko 120 četvornih metara koja je pripadala rodu. Vjerojatno su se u njoj zbivale sve važne stvari vezane za život seoske zajednice, različite zajedničke aktivnosti, kao što su savjetovanja i obredne svečanosti, a koristili su je samo povremeno, inače su u njoj živjeli starci i djeca. Sve ostale kuće imale su vrata okrenuta prema ovoj središnjoj zgradi. Kuće su bile napola ukopane u zemlju, dok su odozgo bile prekrivene ilovačom i travom. Uz kuće su bili prostori za uzgoj svinja, koje su već tada bile najvažnije domaće životinje kineskog sela. Osim toga, imali su i pse i razni pribor za ribolov. Očekivani životni vijek stanovnika bio je u prosjeku 30 do 40 godina, a većina je patila od ozljeda kralježnice zbog teškog rada. Analiza njihovih zuba također je pokazala da su imali vrlo jednoličnu prehranu.

Način gradnje kuća kakvog su poznavali stanovnici naselja Banpo u nekim se dijelovima sjeverne Kine sačuvao do danas. To da su živjeli u kućama, bila je gotovo posebnost ovog mjesta, budući da bi na području

praporne visoravni jednostavno počeli kopati rupe u tlu i onda u njima uredili stambene prostore. Takve stambene jame bile su sve do nedavno uobičajene među poljoprivrednim stanovništvom u ovim krajevima, jer su bile uvijek suhe i nudile su dobru toplinsku izolaciju, pa se zimi brzo zagrijavaju, ali ljeti ostaju hladne. Stambene jame *yaodong* 窑洞 su kulturne i krajobrazne posebnosti pokrajina Shanxi i Shaanxi.

Kao što je to bilo uobičajeno za ranije neolitske kulture, tako je i na kineskom području i dalje dominirao matrijarhat, ali u isto vrijeme nisu postojale zamjetne socijalne razlike. Vidljiva je podjela prema radnim zadacima, jer su obrtničke, posebno lončarske radionice i peći bile okupljene u posebnom prostoru, gdje su za potrebe zajednice radili izučeni keramičari. Osim toga, pojedinci su već tada izvodili vjerske obrede, najvjerojatnije vezane uz šamanizam. To je vidljivo iz grobova, jer na nalazištima kulture Yangshao nailazimo na grobove, u kojima su pokojnici pokapani u posebnom položaju, zajedno s figuricama zmajeva i tigrova. Smatralo se da te dvije životinje pomažu šamanima na njihovim putovanjima u nebo ili svijet božanstava.

KULTURA DAWENKOU

Kultura *Dawenkou* 大汶口 bila je susjeda i suputnica kulture Yangshao u sjevernoj Kini. Prostirala se malo istočnije, na poluotoku Shandong, a na jugu je dopirala do Dugačke rijeke. S kulturom Yangshao imala je neke zajedničke značajke, posebno što se tiče uzgoja žitarica i stočarstvo, ali su radi izolacije – kultura je bila odvojena močvarama – njeni stanovnici razvili neka prepoznatljiva obilježja. Razlika među njima je uočljiva već u ukopima jer su na području kulture Dawenkou imali tzv. dvoslojne grobove, gdje se pokojnik ukapao u dublju jamu, a na višoj polici do njega stavljani su predmeti koje je mogao koristiti u zagrobnom životu. U ovoj je kulturi iznenađujuće bogatstvo posmrtnih predmeta koji su pratili umrle na posljednjem putu – u grobove su stavljane zemljane posude, pribor od kosti i bjelokosti, čegrtaljke od kornjačinog oklopa i rezbarije na kostima.

Druga je razlika bila u oblicima keramičkih posuda, koje su također pretežno smeđe-žute i crvenkaste boje kao i u kulturi Dawenkou. Proizvodile su se različite vrste dobro izrađenih posuda, među kojima ima osobito mnogo tronožnih posuda koje je kasnije preuzela brončana kultura i tako su postale dio kineske tradicije. Isprva su se uglavnom koristile zadebljane šuplje noge tronošca za kuhanje na vatri, jer su se u jednoj posudi mogla istovremeno kuhati tri različita jela. Kasnije su se tronožne posude sve više koristile za redovne poslove, a kako se količina vjerskih obreda razgranavala, tako je bilo i više različitih vrsta obrednih posuda, pri čemu su noge gubile praktičnu namjenu, već su imale prvenstveno simboličko značenje. Glavne vrste kasnije izrađenih ritualnih posuda koje potječu iz lončarske tradicije kulture Dawenkou bile su:

- *ding* 鼎 tronožna posuda za kuhanje hrane s dvije drške kako bi se mogla skinuti s vatre,
- *dou* 豆 široki pehar na visokoj nozi, sličan našoj posudi za posluživanje voća,
- *gui* 簋 tronožna posuda s lijevkom.

KULTURE HEMUDU I MAJIABANG

Prve otkrivene neolitske kulture južne Kine, što je pokazivalo da jug u to vrijeme nije zaostajao za sjeverom, bile su kulture *Hemudu* 河姆渡 na sjeveru sadašnje pokrajine Zhejiang i *Majiabang* 马家浜 na ušću Dugačke rijeke. Kulture pripadaju razdoblju od 5000. do oko 3500. g. pr. n. e. i temeljile su se na uzgoju riže. Razdjelnica između područja na kojima se uzgajalo proso i područja na kojima se uzgajala riža je već tada bila Dugačka rijeka, i tako je ostalo do današnjeg vremena. Neolitski su ljudi za obradu rižinih polja koristili neku vrstu motika od životinjskih lopatica, dok na sjeveru nisu poznavali kulturu motika, već su rahlili tlo tako da su ga grebli dugim noževima.

Budući da je jug bio više tropski i prošaran vodotokovima, ovdje je život bio snažno povezan s vodom. Za prehranu su ljudi koristili razne vodene biljke, kao što su vodeni orah, vodeni kesten, preslica, sjemenke i stabljike lotosa, vodeni špinat, divlja riža i potočarka. Stanovnici na jugu bili su kineski graditelji mostova koji su gradili mostobrane u blizini obala na riječnim i jezerskim plićacima. Od životinja su osim pasa i svinja imali i bivole, a prehranu su obogatili obiljem školjkaša i ribe. Na jugu je bilo manje keramike, a ona se izrazito razlikuje od keramike na sjeveru. Dok u kulturi Hemudu prevladava crna boja, kulturu Majiabang karakterizira smeđa keramika. Bila je ukrašena otiscima užeta i rezbarijama prilično realističnih crteža životinja, biljaka i drugim motivima.

KULTURA DAXI

U unutrašnjosti južne Kine otkrivena je kultura *Daxi* 大溪 uz srednji tok Dugačke rijeke, koja je datirana od oko 5000. do 3000. g. pr. n. e. Prostirala se na relativno malom prostoru gdje se rijeka probija brzacima iz sečuanskog sliva i ulijeva se u ravnicu na zapadu pokrajine Hubei. Ali s obzirom na to da su istraživači u susjednoj pokrajini Hunan već otkrili raniju neolitsku kulturu te da je vjerojatno čak i u zemljopisno relativno zatvorenoj Sečuanskoj dolini došlo do brzog razvoja, koji je omogućio procvat nedavno otkrivene visokorazvijene bronzane kulture na ovom području, može se očekivati da će se neolitska slika ovoga dijela Kine dodatno promijeniti.

Ljudi iz kulture Daxi bili su uzgajivači riže, što potvrđuju i kvalitetno obrađeni kameni poljoprivredni alati i velike žitnice za skladištenje žita. Neka su sela već bila opasana zidinama. Među njihovom keramikom ističu se visoka i vitka postolja obojana tamnim prugama, na kojima su stavljane keramičke posude koje su se najvjerojatnije koristile u obredne svrhe. U ovoj kulturi često se susreće motiv zmaja. Široka zemljopisna rasprostranjenost zmaja među različitim kulturama sugerira da je on vjerojatno bio stariji motiv, zajednički stanovnicima šireg teritorija, prije nego što je poljoprivredno naseljavanje poticalo kulturne razlike.

KULTURA DAPENKENG

Naziv *Dapenkeng* 大盆坑 odnosi se na nekoliko obalnih kultura na jugu Kine, koje su se od oko 5000. do 2500. g. pr. n. e. protezale od Tajvana kroz pokrajine Fujian i Guandong sve do obale Vijetnama. Nalazište Dapenkeng otkriveno je 1964. na Tajvanu u blizini grada Taipeija pa otuda i naziv ove skupine kultura. Ljudi su ovdje izrađivali grubu keramiku koju su ukrašavali otiscima konopa ili školjki, a ponekad i češljevima, ili su u njih uzorke urezivali oštricama. Uzgajali su različite biljke, ali su poljodjelstvo nadopunjavali lovom i ribolovom. Antropolozi pretpostavljaju da je ta kultura bila preteča kulture izvornih stanovnika Tajvana i da je na ovom teritoriju bila jezgra iz koje su se razvili malajsko-polinezijski jezici.

4. Kasnoneolitska kultura Longshan

Potkraj srednjeg neolitika lokalne su se kulture toliko raširile da su postupno ispunile prostor koji ih je do tada dijelio. Kontakti između susjednih kultura bili su češći, a to je dovelo do protoka znanja i miješanja utjecaja, što je omogućilo novu etapu u razvoju kineskog neolitika. Međusobni utjecaji i dodiri kulturnih središta ubrzali su materijalni i društveni razvoj koji je započeo oblikovanje kontura kineske civilizacije u nastajanju. Kultura nastala tom sintezom povezivala je razvojne tendencije u novonastaloj makroregiji. Trajala je otprilike od 3000. do 2000. pr. n. e., a nazivamo je Longshan.

Longshan 龙山 ili Zmajsko brdo naziv je mjesta u blizini glavnog grada provincije Shandong, gdje je ova kultura prvi put otkrivena 1931-1932. Istraživači su naišli na utvrđeno naselje sa zidovima od nabijene zemlje, što je svjedočilo o višoj razini društvene organizacije. Kasnije je, posebno na području sadašnjih pokrajina Henan i Shandong, otkriveno još više sličnih naselja raznih veličina, raspoređenih u skupine, pri čemu veće naselje ima središnji položaj. To govori o uvjetima u kojima su počele nastajati prve političke zajednice. Grupirana naselja također su povezana

s predajom o mnoštvu državica *wan guo* 万国 [*wan* 万 u starim tekstovima nije samo broj 10.000, već prije svega pojam koji znači veliki broj ili mnoštvo] koje nalazimo u kineskim legendama iz razdoblja prije prvih dinastija. Zasad su poznata nalazišta kulture Longshan u pokrajinama Shanxi, Jiangsu i Zhejiang, iz čega možemo zaključiti da je kulturno povezivala najveći dio tada naseljenog kineskog teritorija.

Kultura Longshan prepoznatljiva je po osebujnoj sivoj i crnoj keramici koja je vrlo tanka i precizno izrađena. Ljudi su već koristili kolovrat, a prema kraju ovog razdoblja čak i brzi kolovrat koji je omogućio vrlo kvalitetnu proizvodnju. Poznavali su i bolje peći koje su omogućavale više temperature. Siva keramika imala je ljepši sjaj i bila je namijenjena obredima. Podjela na uporabne i obredne predmete već je u ovo vrijeme sasvim očita i vezana uz početke društvenog raslojavanja. S vjerskim je obredima također povezana i većina proizvoda od žada, koji su u ovom razdoblju češći i imaju većinom simboličko značenje. Postupno, mistično i simbolično značenje žada, koji bi trebao biti primjer pet glavnih vrlina, prošireno je i na područje svjetovne vlasti, pri čemu predmeti od žada simboliziraju vladarevu moć i autoritet.

Kultura Longshan bila je prijelaz iz prvobitnog društva jednakosti u raslojeno, hijerarhijsko društvo. Šamani su igrali važnu ulogu na putu društvenog raslojavanja. Preuzevši vjerske dužnosti, osigurali su poseban društveni položaj, a zatim stekli političku i vojnu moć te mogućnost gomilanja materijalnog bogatstva. Raslojavanje tadašnjeg društva vidi se iz grobova, koji više nisu isti nego se razlikuju u količini te bogatstvu predmeta koji su pratili pokojnika na putu u zagrobni život. Tako je, na primjer, na nalazištu *Taosi* 陶寺 na jugu pokrajine Shanxi iskopano 6 velikih, oko 80 srednjih i više od 600 malih grobova. Mali grobovi uglavnom su bili bez predmeta, u srednjima su pokojnici imali drvene ljesove okružene zemljanim posudama i neke lijepo obrađene kamene, drvene i ukrase od žada ili ritualne predmete, a najbogatiji su bili veliki grobovi koji podsjećaju na prve grobnice s oslikanim zidovima. U njih je smješteno nekoliko kompleta obrednih posuda i cijele zbirke glazbenih instrumenata. Među njima su bila i bakrena zvana koja su značila da su se krajem razdoblja Longshan počeli koristiti prvi metali.

Prve društvene razlike nastale su razdvajanjem vjerskih dužnosti i obrednih postupaka od običnih dnevnih poslova. Obredni zadaci postupno su poprimali ustaljene oblike, a nastajući vodeći sloj preuzeo je pravo tumačenja i provođenja obreda. S tim je bio povezan i prijelaz iz matrijarhalnog u patrijarhalno društvo jer je s pojavom društvenih razlika ojačala uloga muškarca kao čuvara stečenih privilegija. Povrh toga je počela borba za nove povlastice i gomilanje bogatstva. Tako su vodeći pojedinci uz vjerske preuzimali prve političke i vojne funkcije te dodatno učvrstili svoj položaj u društvu.

Uz šamanizam, koji je omogućavao kontakt s nebom i božanstvima, među prvobitnim vjerovanjima bio je prisutan i totemizam, kako su pojedini rodovi vjerovali u totemskog pretka. Kao što je bilo tipično za sve rane poljoprivredne kulture, ljudi su njegovali i kult plodnosti. Za prijelaz u patrijarhalno društvo za Kinu su tipični stilizirani falusni kipići, koji simboliziraju plodnost. Tragovi štovanja falusa sačuvani su u pismenima za pretke kao i za boga zemlje, što ukazuje na zajedničko podrijetlo kulta plodnosti i obožavanja predaka. Osim ovih kultova, u razdoblju Longshan je vjerojatno već počelo proricanje, o čemu svjedoče oprljene i napuknute životinjske lopatice. Također su uključeni zameci pisma pronađeni na nekim keramičkim posudama, ali ti natpisi ostaju neobjašnjeni.

Od prvotnog kulta plodnosti ispreplitanjem s drugim vjerovanjima tijekom razdoblja Longshan razvila su se dva tipa štovanja koja su odgovarala tadašnjem, već raslojenom društvu:

- Kult predaka bio je kult viših slojeva društva koji su stjecali političku i vjersku moć te se poistovjećivali s lozama čiji su preci bili predmet posebnog štovanja. Vodeća uloga pripala je šamanu, koji je jedini imao kontakt s božanstvima i tumačio njihove poruke. Preci šamana su kao zaštitnici loza dobivali sve važnije uloge u nebeskom panteonu, a rastao je i značaj proricanja koje je trebalo omogućiti kontakte s njima. Čelnici i njihova rodbina su tako opravdavali svoj položaj, što je također ojačalo važnost muškog potomstva, jer je izvođenje obreda zadatak muškaraca.

- Kult plodnosti zemlje bio je jedina obredna aktivnost priprostitih ljudi u selu. U središtu sela imali su žrtvenike na kojima su štovali božanstvo plodnosti zemlje.

Posljedica društvenog raslojavanja bili su jaki rodovi, koji su uzurpirali povlasticu proricanja i obavljanja vjerskih obreda, i na tome temeljili svoju moć. U tom su procesu jačale pojedine velike obitelji ili rodovi, a ojačane su i rodovske zajednice i tako su se očuvale još dugo u sljedećem povijesnom razdoblju. Rodovske i krvne veze velikih obitelji koje su se odvojile od puka, a iz kojih se kasnije razvilo plemstvo, postale su temelj kasnijih hijerarhijskih odnosa. Budući da su ove veze bile vrlo jake, opstale su mnogo dulje nego u drugim starim društvima. Kultura Longshan je već bila, kako materijalno tako i u smislu organizacije društva, vrlo razvijena neolitska kultura i time odskočna daska za kasniji društveni razvoj.

U Kini se razvoj u kasnom neolitiku odvijao relativno brzo. Dok su rane kineske neolitske kulture trajale dulje od sličnih kultura na Zapadu, u kasnom neolitiku dolazi do relativno brzog prijelaza u novo razvojno razdoblje i na novu razvojnu razinu. Oko 1500. g. pr. n. e. Kina je već uhvatila korak s drugim kulturama i društvima svijeta i na nekim je područjima čak preuzela prvenstvo. Za kinesku civilizaciju dakle ne možemo reći da je jedna od najstarijih, ali ima jako dug kontinuitet, što se često krivo brka sa starošću.

5. Legende i činjenice o dinastiji Xia

Prema legendi, Yu je bio utemeljitelj dinastije Xia, uspostavio je prvu dinastičku vlast i time krvno nasljeđivanje vladajućeg položaja. O tome kako se dogodila prva smjena vlasti, postoje dvije legende. Prema prvoj, Yu je izabrao nasljednika, a dostojanstvenici i plemenski glavari su mu došli da se poklone njegovu sinu i povjere mu položaj vladara. U drugoj verziji, Yu je sam izabrao svog nasljednika, ali ga je sin ubio i zasjeo na prijestolje. Za vrijeme dinastije Xia izmijenilo se sedamnaest vladara, koji su

se nekoliko puta morali boriti za svoj položaj. Pleme Yi se jednom pobunilo i izašlo iz plemenske zajednice. To je pleme obitavalo dalje na istoku, na području poluotoka Shandong, i često se sukobljavalo s državom Xia. Zbog tih borbi dinastija Xia morala je nekoliko puta seliti svoju prijestolnicu. I sam Yu ju je imao na dva mjesta. Kada su bili vojnički uspješniji, prijestolnicu su pomaknuli prema istoku, ali kada je situacija postala teža, povukli su se na zapad, gdje su iza planinskih prijevoja bili sigurniji.

Dugo je vremena među sinolozima prevladavalo mišljenje da su dinastije Xia, Shang i Zhou sa svojim vladarima samo mitološke, praktički legende, bez prave povijesne osnove. Za dinastiju Zhou postupno se otkrivalo sve više i više materijalnih i pisanih dokaza, dok se do pravih podataka o dinastiji Shang došlo tek na temelju prilično neobičnog otkrića. Krajem XIX. stoljeća u tradicionalnoj kineskoj medicini bile su vrlo popularne takozvane zmajeve kosti, za koje se vjerovalo da imaju ljekovitu moć. Na kostima su bili čudni zarezi koji su se činili vrlo tajanstvenima sve dok ih nije primijetio pravi poznavatelj starokineskog i u njima prepoznao rano kinesko pismo. Kineski filolozi tada su se počeli sustavno baviti zapisima na kostima koje su donijeli uglavnom seljaci iz pokrajine Henan te su uspjeli čak zabraniti njihovu slobodnu prodaju.

Proučavanje natpisa na kostima ubrzo je urodilo plodom – otkriveno je da su to zapisi iz dinastije Shang. Legende o toj dinastiji spominju trideset vladara koji su joj pripadali od pobjede nad dinastijom Xia do njezina poraza u srazu s vladarskom kućom Zhou. Budući da su natpisi na kostima bili povezani s proricanjem i uglavnom su bili upućeni umrlim precima koji su bili važni za kraljevsku obitelj, na kostima su se često pojavljivala imena vladara dinastije Shang. Tako su polako potvrđivali autentičnost svih vladara koje su spominjale legende, a to je značilo njihov prijelaz iz mitološke tradicije u dokumentiranu povijest. Na temelju ovih spoznaja možemo zaključiti da je razdoblje dinastije Xia trajalo između XXI. i XVI. st. pr. n. e.

Osnivač dinastije Shang bio je vladar *Tang* 汤, koji je porazio vladara kuće Xia, iako su na kostima pronađena čak i imena vladara koji su na dvoru Shang vladali prije njega, odnosno u vrijeme dok su još bježjele

stalne borbe s dinastijom Xia. Također je otkriveno da su kraljevi Shang vladali nad narodom Yi koji se spominje u legendama dinastije Xia. S navedenim otkrićima počeo se skidati veo s početaka povijesti kineskih dinastija, dok su povjesničari još samo morali čekati zamornu potvrdu autentičnosti podataka, sklapanje fragmenata u zaokruženu sliku dinastije Shang i otkrivanje okolnosti u kojima je vladala dinastija Xia.

Uslijedilo je jedno od najvećih kineskih arheoloških otkrića prve polovice XX. stoljeća. Godine 1927. u blizini grada *Anyanga* 安阳 otkriveni su ostaci prijestolnice Shanga. Utvrđeno je da je to bilo njihovo posljednje sjedište u XIII. i XII. st. pr. n. e., kada je dinastija bila na vrhuncu. Bogatstvo i umjetnička vrijednost predmeta pronađenih u grobnicama potvrdili su visoku brončanu kulturu ovog razdoblja. Time se razdjelnica između poznatog i mitskog razdoblja rane kineske povijesti pomaknula za još nekoliko stoljeća unazad, tako da je u domeni mitova i legendi ostala još jedino dinastija Xia.

Trebalo je dugo čekati materijalne dokaze koji su govorili o toj dinastiji. Prvo otkriće koje je djelomično potvrdilo njezino postojanje bili su ostaci sela iz XVII. st. pr. n. e. koji su otkriveni 1959. godine na sjeverozapadu pokrajine Henan, kod sela *Erlitou* 二里头. Nađeni su ostaci stare palače koja je tlocrtno mjerila sto puta sto metara. Drveni stupovi, koji su vjerojatno nosili krovnu konstrukciju, stajali su u temeljima uz vanjske zidove. Unutra su pronađeni temelji veće građevine (30 x 11 m), koja je bila okružena kolonadom i vjerojatno je služila u ritualne svrhe. Otkopani su i ostaci sporednih zgrada i obrtničkih radionica. Na drugom mjestu, nedaleko od palače, pronađeno je još grobova, koji su većinom već opljačkani, ali njihova je veličina i obrada značila da je među njima nekoliko grobova uglednika i barem jedan vladarski. Otkriveno je mnogo keramike, raznih alata, bodeža, noževa i ukrasa od žada. Svi ti predmeti ukazuju na prijelaz između kulture Longshan i ranog razdoblja Shanga. Među njima je već bilo nešto brončanih proizvoda, prvenstveno noževa i ukrasa te nekoliko manjih obrednih posuda. Kasnije je na širem području sjeverozapadnog dijela pokrajine Henan i na jugu pokrajine Shanxi otkriveno više ostataka kulture Erlitou, koji vremenski i mjesno odgovaraju legendama o dinastiji Xia.

Prema arheološkim nalazima moglo se zaključiti da se na području kulture Erlitou postojeća plemenska zajednica već organizirala kao država i to bi mogla biti država Xia. Istodobno je istočno od nje otkrivena slična zajednica plemena Yi, kojom je vladala dinastija Shang. Tako su u ovom dijelu Kine paralelno postojale dvije državne tvorevine. Iako su imena vladara dinastije Shang sačuvana na kostima još iz vremena kada su vladali usporedno s dinastijom Xia, vladari te dinastije još nisu potvrđeni dokazima. Možemo samo pretpostaviti da je loza vladara Xia takva kakvu navode legende.

Istovremeno se uz pitanje postojanja države Xia također postavlja pitanje o sadržaju legendi. Stare legende govore samo o vremenskom slijedu triju dinastija – Xia, Shang i Zhou – i, iako spominju da su država Xia, a kasnije i država Shang zaratile sa svojim susjedima, o tim susjedima ne govore ništa. Zanimljiva je tradicija o velikom broju malih država *wanguo* 万国 kojima povjesničari prije nisu pridavali posebnu pozornost, a sada ih povezuju s kasnim razdobljem Longshana. Wanguo je bila gomila rodovskih zajednica koje su se već tada počele raslojavati i oblikovati u prve zametke države, a taj se višestruki razvoj nastavio, prema arheološkim nalazima, za vrijeme dinastija Xia i Shang. Države wanguo također se spominju u legendama dinastije Xia, koje govore da je vladar Yu u zemlji Tushan, otkud je bila njegova supruga, sazvaio vladare svih država wanguo i oni su se na njegov poziv odazvali.

U tom svjetlu, dakle, nije moguće govoriti o slijedu, već o istovremenosti dinastija Xia, Shang i vladara vjerojatno većeg broja drugih država, među kojima su također počeci države Zhou. Iz toga možemo zaključiti da su rani povjesničari za imenovanje svakog razdoblja odabrali samo zemlju i dinastiju koje su bile najutjecajnije, a još je vjerojatnije da su pisari iz razdoblja Zhou namjerno manipulirali povijesnim činjenicama kako bi prikazali da je vladarsko pravo na cijelom teritoriju prešlo s dinastije Xia na Shang i konačno na Zhou.

Što god se događalo s državom Xia, do važnog prijelomnog trenutka je došlo sredinom XVI. st. pr. n. e., kada ju je porazila država Shang, koja je ojačala, a zatim proširila svoj utjecaj na veliki dio tada naseljene Kine.

Arheološka otkrića pokazuju da ni država Shang nije bila jedina državna zajednica u to vrijeme jer su tada postojala i druga politička i kulturna središta, ali o njima nažalost nema pisanih dokumenata. Možemo samo utvrditi činjenicu da je u razdoblju nakon pobjede države Shang nad Xia došlo do novog kulturnog poticaja kojim je Kina učinila veliki korak naprijed, tako da je prijelaz iz kasnog neolitika u visokorazvijenu brončanu kulturu bio relativno brz.

DREVNA KINA

1. Razvoj kultura brončanog doba

Prve države i dinastije u Kini poklapaju se s počecima uporabe metala odnosno brončanim dobom. Ovo je doba u Kini počelo oko 2000. g. pr. n. e., kasnije nego u zapadnoj Aziji i otprilike u isto vrijeme kad i u Europi. Trajalo je oko tisuću petsto godina. Prvi pisani izvori potječu tek iz otprilike 1300. pr. n. e. – za vrijeme iz kojeg nema pisanih dokumenata upravo nam arheološka nalazišta svjedoče o načinima obrade i uporabe bronce.

Rezultati dosadašnjih arheoloških istraživanja pokazuju da su se na području današnje Kine metali prvi put koristili na sjeverozapadu, u današnjoj pokrajini Gansu. Ondje je, tijekom razdoblja kulture *Qijia* 齐家, oko 2000. pr. n. e. već bio poznat proces vađenja bakra i jednostavne, po svoj prilici prirodne, legure bakra s olovom ili kositrom, kao i tehnika kovanja i metalni lijev. Na brojnim nalazištima ove kulture do sada je pronađeno oko pedeset jednostavno izrađenih metalnih predmeta, uglavnom bakrenog alata i ukrasa. Sudeći po sofisticiranosti obrade metala, kultura *Qijia* bi mogla biti prethodnica kasnijih procesa izrade proizvoda od bronce na kineskom području.

Brončani proizvodi iz prvih stoljeća drugog tisućljeća pr. n. e., koji su pronađeni uz srednji tok Žute rijeke, s obzirom na složenost postupaka obrade nisu se bitno razlikovali od kulture *Qijia*. Razlike su uglavnom nastale zbog različite uporabe i društvenog značaja ovog metala u novoj sredini u kojoj je društvo već bilo raslojeno i počela su nastajati prva naselja. U ovim uvjetima bronca je postala prestižni materijal i proizvodnja se znatno povećala, a u isto vrijeme ustalila se tehnika lijevanja metala. Sve se više lijevalo veće posuđe koje je imalo posebnu vrijednost zbog obredne uporabe, pa je postojala spremnost za korištenje složenijih i skupljih proizvodnih procesa.

Promjene su već bile karakteristične za kulturu Erlitou, koju rani kineski povjesničari povezuju s dinastijom Xia. U to je vrijeme bronca očito bila vrlo cijenjena i posvećivala se velika pozornost njezinoj proizvodnji. Na kasniju ekspanziju proizvodnje bronce na području Kine dodatno su utjecala ležišta pogodne rude. Lijevanje proizvoda također je postalo visoko cijenjeno, što je imalo posljedica za kasniju proizvodnju, jer je tehnika lijevanja zahtijevala veću podjelu rada i organiziraniji pristup. Istodobno su se razvili izvorni postupci za pripremu kalupa. Za svaku posudu koja se izlijevala napravljen je model koji je premazan glinom i tako je napravljen kalup. Zatim je razrezan na dva ili više dijelova, s unutarnje strane bili su utisnuti ukrasni uzorci i ponovno sastavljen prije lijevanja. Tako su u Kini ovladali jedinstvenom tehnikom lijevanja ukrašenih posuda, koji je obilježio razvoj njihove umjetnosti sljedećih tisuću godina.

RAZDOBLJE ERLIGANG

Izravan nastavak kulture Erlitou bilo je razdoblje Erligang, koje se proteže kroz XV. i XIV. st. pr. n. e. Prva iskapanja u *Erligangu* 二里岗, u blizini grada *Zhengzhoua* 郑州, u pokrajini Henan, kineski arheolozi su započeli već 1952, a godine 1955. otkrili su ostatke drevnog grada i spoznali da je ondje bila jedna od ranih prijestolnica dinastije Shang. To je tada bilo najvažnije nalazište iz ranog razdoblja ove dinastije. Zidovi od nabijene ilovače bili su dugački gotovo sedam kilometara, što je bilo vrlo veliko naselje u rano vrijeme Shanga, ne puno manje od kasnije prijestolnice u Anyangu. Groblja i ostaci radionica pronađeni su na rubu naselja.

Među radionicama najveća je bila lončarska, veličine 1400 kvadratnih metara, koja je imala 14 peći. Proizvodnja je već bila dosta specijalizirana te su se izrađivale tri vrste keramičkih posuda i to posude za kuhanje, za spremanje hrane i šalice za ispijanje pića, među kojima se nalazila i obredna posuda zun sa zelenom glazurom na unutarnjoj strani širokog gornjeg ruba, koja se smatra najstarijim primjerkom protoporculana u Kini. Osim toga, postojala je i radionica proizvoda od kosti, osobito šiljaka za strijele,

ukosnica i igala za šivanje te dvije lijevaonice bronce u kojima su pronađeni ostaci kalupa za lijevanje posuda, alati i oštrice za oružje. Među brojnim grobovima bilo je nekoliko većih, u kojima su bile brončane posude, ali grobovi vođa koji bi, s obzirom na veličinu grada, trebali skrivati puno veće blago, još nisu otkriveni.

Pravu sliku kulture Erligang predložila su tek kasnija otkrića koja su naznačila novi stupanj razvoja brončanih proizvoda i njihovu veću rasprostranjenost nego što se isprva pretpostavljalo. Iako kineski povjesničari smatraju nalazište Erligang ranom prijestolnicom dinastije Shang, uz raširenost kulture Erligang daleko u druge kineske pokrajine, teško je vjerovati da je država Shang kontrolirala sve ove teritorije kroz dulje vremensko razdoblje. O tadašnjoj političkoj situaciji nemamo pouzdanih informacija, pa ne znamo kako se mijenjala politička karta i je li na tadašnjem kineskom teritoriju postojala jedna ili više država. Tako je najbolje da se zadržimo na nalazima materijalne kulture i govorimo o brončanoj kulturi razdoblja Erligang.

Tijekom tog vremena proizvodnja bronce doživjela je izuzetan procvat. Vjerski i politički obredi povezani s uporabom impresivnih brončanih posuda bili su očito važniji nego prije, a tadašnje kulturne i društvene prilike omogućile su organizaciju znatno većeg obujma proizvodnje. Funkcija brončanog obrednog posuđa prije je bila ograničena na usko područje kulture Erlitou, gdje su isprva izljevane male posude, uglavnom tronožni pehari tipa *jue*, dok su u razdoblju Erligang posude već bile mnogo veće i masivnije, a i raznovrsnije. Posude su bile prilagođene obrednim namjenama, a po uzoru na tipizirane keramičke posude dodatno su ukrašavane. Ukrasi su bili u skladu s tehnikom lijevanja u bronci. Kao primjer masivnosti može se navesti da je samo jedna od velikih posuda iz razdoblja Erligang imala nekoliko puta više metala od svih do sada pronađenih brončanih predmeta razdoblja Erlitou zajedno.

Za lijevanje velikih posuda bili su potrebni posebni tehnološki postupci budući da jednostavno jednokratno lijevanje u kalup, koje su stanovnici tog područja poznavali ranije, za velike i složene predmete nije bilo prikladno. Kad su arheolozi u tridesetim godinama XX. stoljeća pronašli

prve posude velikih dimenzija, na primjer, velike, teže od 800 kilograma četveronožne *fangdinge* 方鼎, nisu znali objasniti kako su lijevali tako velike predmete prije više od 3500 godina. Zagonetka je razjašnjena tek sedamdesetih godina prošlog stoljeća kada su pronađeni prvi glineni kalupi i tako se saznalo koje su procese koristile lijevaonice tijekom razdoblja Erligang. Naime, posudu su izlijevali postupno, tako da su prvo izlili jedan dio te stavili u drugi veći kalup i na to izlili sljedeći dio. Postupak je zatim ponavljan do konačne veličine i oblika proizvoda. Na nekim posudama još uvijek možemo vidjeti linije spajanja pojedinih dijelova. Opisani postupak omogućio je izlijevanje posebno velikih i zahtjevnih predmeta.

Širenje brončanodobne kulture Erligang, koja se relativno brzo ustalila na velikom dijelu kineskog teritorija, uključujući i pokrajine u kojima se prije nisu izrađivali brončani proizvodi, iznenadilo je arheologe i povjesničare. Na primjer, na području današnjih pokrajina Hubei i Jiangxi, gdje prije nije bilo nikakve brončane tradicije, iznenada se pojavilo mnoštvo visokokvalitetne brončane robe kulture Erligang i razvila se jaka lokalna proizvodnja, što ide u prilog tezi da je postojao izravni prijenos kulture, najvjerojatnije vojnom okupacijom ili pripajanjem ovog teritorija nekoj većoj državnoj tvorevini. Zanimljivo je da je najbogatije poznato nalazište ove kulture u pokrajini Hubei u blizini naselja *Panlongcheng* 盘龙城, gdje je pronađeno manje mjesto iz ranog razdoblja Erligang. Način gradnje i položaj grobova bili su isti kao u gradu Zhengzhouu, a u jednom od grobova pronađene su čak 23 brončane posude i još 40 komada brončanog oruđa i oružja. Ostaci lijevačke opreme pokazuju da su ti predmeti izrađeni na licu mjesta, iako se stilski ne razlikuju od onih iz središta u blizini Zhengzhoua.

Rano razdoblje Erliganga stoga karakterizira velika sličnost brončanih proizvoda raširenih po gotovo cijeloj sjevernoj i dijelu južne Kine. Po količini predmeta i opsegu teritorija može se zaključiti da je tada nastala moćna država koja je svoju kulturu uspješno širila na osvojena područja, ali o njoj nažalost nemamo preciznijih podataka. Nakon kratkog perioda kulturnog jedinstva, slika brončanih nalaza počinje se mijenjati. Među

pokrajinama sve više uočavamo regionalne razlike u odabiru, stilu i stupnju obrade brončanih predmeta. To znači da vlast više nije bila jedinstvena i da je na području Kine pored nasljednika kulture Erligang odnosno države Shang cvjetalo još nekoliko središta visoko razvijene proizvodnje bronce.

Prijelazno razdoblje od kulture Erligang do kasnog razdoblja Shang, koje poznajemo iz otkrića u Anyangu, karakterizira regionalni razvoj brončane kulture s lokalnim posebnostima. Među njima je najzanimljivija kultura koja je otkrivena 1973. godine na području današnje pokrajine Jiangxi pored grada *Wucheng* 吴城. Kada su otkriveni ostaci naselja, našlo se na tragove proizvodnje bronce i bogatu domaću lončarsku tradiciju s precizno izrađenom glaziranom keramikom. Visoku razinu te kulture otkrila je 1989. dvadesetak kilometara udaljena grobnica s drugom najbogatijom zbirkom dragocjenosti kineskog brončanog doba prije dinastije Zhou. U njoj je, pored nekoliko stotina komada keramike i proizvoda od žada, pronađeno 50 brončanih posuda, 4 zvona i više od 400 komada brončanog oruđa i oružja. Nešto starije brončane posude stilski još pripadaju kulturi Erligang, dok je velika većina imala stilska obilježja nastala kasnije, vezano uz lokalnu kulturnu tradiciju. Velika brončana zvona također su posebnost južne Kine, najveći primjerci otkriveni su uz srednji tok Dugačke rijeke. Među brončanim posudama ima i nekoliko primjeraka koji stilom pripadaju sjevernoj Kini, što pokazuje da je bilo kontakata između pojedinih kulturnih centara i razmjene prestižnih proizvoda.

Razvoj kulture Wucheng pokazuje kako je prijenos brončane kulture Erligang u prilično razvijenu kulturnu sredinu južne Kine inicirao lokalni ili regionalni kulturni procvat, koji je po svoj prilici vezan uz nastanak državne tvorevine. Samo je jaka politička formacija mogla organizirati tako zahtjevnu obradu bronce i imati vođe koji su se hvalili takvim bogatstvom. U tim vremenima i uvjetima nastalo je još puno sličnih središta koja ukazuju na razvoj od kulturno jedinstvenoga ranog razdoblja Erliganga do pluralnijeg razvoja kasnijeg brončanog doba. Do sada su brončani proizvodi s lokalnim i regionalnim osobitostima otkriveni na

području pokrajine *Anhui* 安徽, na zapadu uz gornji tok rijeke *Han* 汉 u pokrajini Shanxi, na sjeveru u pokrajini Hebei te u blizini Pekinga. Ovdje je, u selu *Pinggu* 平谷, 1977. godine otkopana veća grobnica u kojoj su uz poznate brončane posude pronađeni i brončani predmeti i ukrasi kulture naroda koji je živio sjevernije. Posvuda su pronađeni i predmeti koji svjedoče o kulturnim kontaktima pojedinih krajeva, što znači da se nisu razvijali izolirani i da je među njima postojala živa razmjena.

RAZDOBLJE ANYANG

Široka rasprostranjenost obrade bronce s nekoliko regionalnih centara među kojima je dolazilo do razmjene i prijenosa tehnika, pokazuje da je Kina oko XIII. st. pr. n. e. u ovoj proizvodnji već imala vodeću poziciju u svjetskim razmjerima. I u narednim su stoljećima proizvodili tehnološki najnaprednije proizvode zahtjevnih i dizajnom izvanrednih brončanih proizvoda među kojima su posebno poznate obredne posude s nalazišta blizu Anyanga, gdje je bila posljednja prijestolnica države Shang.

Kinezi su, pod utjecajem poštovanja prema povijesti i s njom povezanom sklonosti sakupljanja antikviteta, čak i prije otkrića ostataka civilizacije Shang u Anyangu, imali velike zbirke drevnih predmeta. Njihovu kolekcionarsku strast je moguće slijediti čak do prvog tisućljeća, i kolekcionari, među kojima je bilo i nekoliko careva, također su tu i tamo čuvali neke brončane posude iz doba Shanga. Ove su posude bile posebno cijenjene zbog boje patine koja je prekrivala metal. Kad su iskapanja u Anyangu otkrila ostatke drevnog grada, grobnice i radionice, pokazalo se koliki su tamo obujam i kakvoća brončanih proizvoda postignuti u ovoj proizvodnji u posljednja dva stoljeća razdoblja Shang. Iako su sve grobnice, osim jedne veće, u prošlosti već bile djelomično opljačkane, otkriven je iznenađujuće veliki broj kvalitetnih brončanih obrednih posuda, koje su, ovisno o namjeni, imale više zasebnih oblika. Proizvodnja, koja je za ono vrijeme bila vrlo obimna, odvijala se u radionicama sa zahtjevnom organizacijom i visokom podjelom rada, što je omogućilo izvanredna tehnološka dostignuća.

U Anyangu su tako iskopani ostaci ljevaonice, koja je krajem dinastije Shang imala 10.000 kvadratnih metara.

Proizvodnja bronce i izrada najrazličitijih tipiziranih posuda smatrala se jednim od najvažnijih zanata zbog uske povezanosti s vjerskim obredima. Uporaba bronce u sakralne svrhe dala je snažan poticaj tehnološkom razvoju, jer je otkriveno da se posebnim proizvodnim postupcima postiže drugačiji izgled metala. Bili su poznati složeni postupci lijevanja kvalitetnih legura dodavanjem bakru malih količina cinka i olova u različitim omjerima, čime su postizane posebne nijanse patina koje su prekrivale brončane predmete.

Najvažniji tipovi brončanih obrednih posuda bili su:

- *ding* 鼎 posuda na tri ili četiri noge s dvije ručke u kojoj se kuhala hrana i zatim stavljala na oltar; smatra se najupečatljivijom kineskom obrednom posudom, koja se u kasnijim razdobljima uglavnom koristila za paljenje tamjana,
- *dou* 豆 široki pehar na visokoj nozi za prinošenje hrane, sličan današnjoj zdjeli za posluživanje voća,
- *li* 鬲 tronožna posuda sa šupljim nogama za hranu,
- *yu* 盂 široka posuda za tekućine s dvije ručke,
- *pan* 盆 široka plitka posuda za tekućinu,
- *zun* 尊 okrugla posuda sa širokim otvorenim vratom za prinošenje alkoholnih pića; inačica u obliku životinje,
- *jia* 斚 okrugla posuda za alkoholna pića na tri sabljasta stopala,
- *jue* 角 posuda s lijevkom za alkoholna pića na tri sabljasta stopala,
- *gu* 觚 visoki pehar sa širokim grlom za alkoholna pića,
- *lei* 罍 posuda nalik urni s dvije ručke za alkoholna pića.

Novitet su u Anyangu bila bojna kola pronađena u grobnicama. Kola s konjskom vučom i kompletnom brončanom ratnom opremom pojavila su se u državi Shang početkom XII. st. pr. n. e. u potpunosti dovršenog oblika, a da se prethodno nigdje u Kini nije naišlo na korištenje kola ili konja. Bojna kola pronađena u grobnicama vrlo su slična onima iz

zapadne Azije, samo što su kineska nešto veća. Upotreba bojnih kola postupno se širila preko srednje Azije i morala je doći na dvor Shanga preko sjevernih susjeda.

Kasnija otkrića pokazala su da je u posljednjem razdoblju države Shang postojalo još nekoliko civilizacijskih središta koja po kvaliteti i tehnologiji pojedinih brončanih predmeta nisu zaostajala za proizvodima na području Anyanga. Osobito kvalitetni brončani predmeti izrađivani su duž srednjeg toka Dugačke rijeke, na području južnog dijela današnje pokrajine Hubei i sjevernog dijela pokrajine Hunan. Ovo područje između ostalog karakteriziraju velika zvana *nao* 铎, koja su postavljena naopako na stalke i udarana s vanjske strane. Neki manji primjerci pronađeni su i u Anyangu, no na jugu su bili brojniji i većih dimenzija, neki su težili i do dvjesto kilograma. Među obrednim posudama najčešće su bile zastupljene zun i lei, koje su bile puno veće nego u Anyangu. Za njih je karakteristično da često imaju prilično realistične oblike životinja (slonova, nosoroga, bivola i dr.) te su prekrivene ornamentima.

Posebno su zanimljiva novija otkrića brončanih posuda, maski i odljeva ljudskih glava iskopanih 1986. na nalazištu *Sanxingdui* 三星堆 u blizini grada *Chengdu* 成都, u pokrajini Sichuan, koji također pripadaju razdoblju oko godine 1200. pr. n. e., a odlikuju se bogatstvom neobičnih oblika i motiva. Posebno iznenađuju brojni prikazi ljudi koji nisu pronađeni drugdje u Kini. Među nalazima je i stilizirani ljudski kip u prirodnoj veličini i tri brončana stabla. Neki oblici ukazuju na kontakte, koje je ova regija imala s područjima duž srednjeg toka Dugačke rijeke, dok sa središtem u Anyangu ne nalazimo gotovo nikakve veze. Žrtveni obredi kojima su ti predmeti služili također su morali biti sasvim drugačiji od onih koje poznamo iz Anyanga. To potvrđuje tezu o širokoj rasprostranjenosti i raznolikosti brončane kulture tadašnje Kine. Porijeklo kulture na području sadašnje pokrajine Sichuan još nije dovoljno istraženo, pa tako ni njezin razvoj nije u potpunosti razjašnjen, iako mnogi autori pretpostavljaju da je to bio zametak države *Shu* 蜀, koja je kasnije ovdje nastala.

U sjevernom pojasu, koji se protezao od srednje Azije kroz pokrajine Gansu i Unutarnje Mongolije do Mandžurije te također dosega

do sjevernih dijelova pokrajina Hebei, Shanxi i Shaanxi živjeli su brojni narodi koji su imali vlastitu brončanu kulturu. Bila je dosta slična u cijelom pojasu, bez obzira na to kojem je narodu pripadala, a razlikovala se od kultura koje su se razvijale na području središnje Kine. Za kulturu sjevernih naroda karakteristično je različito oružje, poput raznih brončanih bodeža i noževa, ali stanovnici nisu izrađivali obredne posude. Na ovim je teritorijima često dolazilo do ispreplitanja kulturnih utjecaja, pa se ponekad na maloj udaljenosti može naletjeti na grob kojim dominiraju kineski proizvodi i na drugi u kojem su većinom predmeti sjevernih naroda.

Sliv rijeke Wei na jugu sadašnje pokrajine Shaanxi, kojeg je u razdoblju Anyang naseljavao narod Zhou, također je bio zanimljivo područje miješanja kulturnih utjecaja. Iako je teško odrediti koji bi predmeti trebali pripadati ovoj zajednici, možemo zaključiti da je samo područje bilo kulturno vrlo raznoliko. Već je kultura Erligang bila prenesena duboko u dolinu rijeke Wei, ali zbog stalnih kontakata sa sjevernim pojasom, bilo bi teško povući crtu razdvajanja između ove i kulture naroda Zhou. Na istim mjestima nalazimo predmete sjevernog pojasa kao i proizvode podrijetlom s juga, sve do srednjeg toka Dugačke rijeke, a postojali su kontakti sa središtima u Anyangu i Sichuanu. Ipak, dolina uz rijeku Wei nije u to vrijeme bila među kulturno razvijenijim područjima jer su brončani proizvodi koji su dolazili s juga preciznije i kvalitetnije izrađeni od domaćih.

2. Dinastija Shang

Razlika između države Shang i drugih kulturnih središta tog doba jest da su o dinastiji Shang sačuvane legende i da je to ujedno i prva civilizacija na području Kine o kojoj posjedujemo autentične pisane dokumente. Na osnovu zapisa legendi o vladavini kraljeva Shang postoje različite procjene točnog trajanja dinastije. [O kraljevima u Kini govorimo kada se u pisanim izvorima za vladare počne koristiti pojam

wang 王.] Većina njih početak dinastije stavlja u sredinu XVI. st. pr. n. e., a njezin kraj sredinom XI. st. pr. n. e. Čak i prema najnovijim procjenama koje uzimaju u obzir natpise na kostima i spominju neke astronomske pojave, smatra se da je dinastija Shang trajala od 1554. do 1045. pr. n. e., što dosta točno potvrđuje većinu prethodnih prosudbi. Legende o ovoj dinastiji, kako su zapisane u sljedećem razdoblju Zhou, prikupio je i sažeo slavni kineski povjesničar dinastije Han, *Sima Qian* 司马迁. U tom su se obliku sačuvale do danas i kineski povjesničari su im u duhu poštovanja vlastite tradicije bezrezervno vjerovali te na njima temeljili svoja povijesna tumačenja.

Ne baš bogata predaja o dinastiji Shang počinje legendom o podrijetlu njezinog kraljevskog roda. Govori da je lastavica po božanskom nalogu sišla na zemlju i da je žena koja je pojela njezino jaje rodila sina po imenu *Xie* 契. On je bio taj koji je osnovao dinastiju Shang, u kojoj je prvo bilo četrnaest vladara koji su iskazivali vjernost tada vladajućoj dinastiji Xia. Moć roda Shang neprestano je rasla i tako je bilo sve do odlučujuće promjene u XVI. st. pr. n. e. kada je kralj Tang uništio kraljevstvo Xia te učvrstio utjecaj svoje dinastije. Za njim je slijedilo još dvadeset i devet kraljeva, koji su vladali Kinom dobrih pet stoljeća. Legende sadrže zapise o vladavini i moralne prosudbe o svakom od tih kraljeva, ali ne sadržavaju mnoge druge podatke. Jedna od rijetkih informacija pronađenih u ovim zapisima jest da su nakon pobjede nad državom Xia kraljevi Shang čak pet puta preseljavali svoj glavni grad. Posljednja prijestolnica bio je grad *Yinxu* 殷墟, poznat po iskopavanjima u Anyangu, gdje je vladalo posljednjih devet kraljeva. Zadnji vladar prikazan je u izuzetno lošem svjetlu, zbog čega se kaže da je dinastiju zadesila ista sudbina kao i dinastiju Xia prije njih, samo što je ovaj put udarac došao sa zapada, gdje je u to vrijeme uvelike ojačala moć naroda Zhou.

Problematičnost ovih legendi pokazala su arheološka otkrića u posljednje vrijeme i sve veći broj čitljivih natpisa na kostima i kornjačinih oklopima. Iako je istina da su zapisi na kostima potvrdili podrijetlo kraljevske obitelji, sve je očitiije da su legende s onim što nisu rekle,

ili čak i namjerno prešutjele, uvelike iskrivile pravu sliku razdoblja Shang. Pisari dinastije Zhou očito su – kako se kaže – prekrojili povijesne zapise kako bi opravdali prijenos vlasti. Tako su dinastiju Shang opisali kao jedinstvenu državu na cijelom kineskom teritoriju, koja je imala jedinu misiju vladanja zemljom. Da bi stvorili univerzalnu vladavinu, istu su ulogu dodijelili i dinastiji Xia i zabilježili su moralno propadanje kraljevske obitelji koje je opravdavalo prijenos vlasti na sljedeću dinastiju. Time su vladare svoje dinastije predstavili kao neosporne nasljednike dinastije Shang s nebeskom misijom.

Tek smo otkrićem drevnih zapisa na kostima i kornjačinim oklopima počeli dobivati prve vjerodostojne podatke o društvenim prilikama, funkcioniranju države i vjerovanjima u razdoblju Shang. To je otvorilo nove mogućnosti za proučavanje društva i duhovnosti, tj. svih onih aspekata života koje ne bismo mogli upoznati samo na temelju materijalne kulture razdoblja Shang. Zapisi na kostima, koji su sada dostupni, pružaju nove informacije koje učinkovito nadopunjuju nalaze arheoloških istraživanja. U tijeku je i novo provjeravanje zabilježenih legendi o Shangu i njihovo uspoređivanje s prvim pisanim izvorima.

Unatoč velikoj važnosti natpisa na kostima, moramo također biti svjesni njihovih nedostataka. Prvi je da ti zapisi ne daju podatke za cijelo razdoblje Shang, već samo za posljednja dva stoljeća, dok u isto vrijeme spominju samo događaje vezane za život u glavnom gradu. Drugi je da su sačuvani samo zapisi na trajnim materijalima kao što su kosti i neki natpisi na brončanim posudama, iako se, kako možemo zaključiti po ostacima pisaćeg pribora, u to vrijeme pisalo i na drvu i drugim nepostojanim materijalima. Budući da je pisanje na kostima bilo usko povezano s proricanjem, možemo pretpostaviti da su na materijalima koji nisu sačuvani zapisivane druge stvari. Treće je da su natpisi na kostima prilagođeni za potrebe proricanja, zbog čega su bili oblikovani kao pitanja i odgovori te su bili tematski ograničeni. Bez obzira na nedostatke fragmentiranih natpisa na kostima i kornjačinim oklopima, uporaba pisma značila je veliko civilizacijsko postignuće države Shang.

PRVO KINESKO PISMO

Godine 1899. učenjak *Wang Yirong* 王懿荣 otkrio je da su znakovi na „zmajevim kostima“ zapravo rani kineski tekstovi. Četiri godine kasnije, kada je povjesničar *Liu E* 刘铎 objavio prvu raspravu o njima, dobili su sadašnje ime, tj. zapisi na kostima i kornjačinim oklopima *jiaguwen* 甲骨文. Materijal na kojem se pisalo bio je usko povezan s praksom proricanja, stoga je pisanje također bilo važan alat u sustavu vjerskih obreda, uz pomoć kojih je vladajući sloj osiguravao vodeći položaj. Upravo zbog specifične društvene uloge, pismo se relativno brzo razvilo u složen sustav ranih kineskih znakova.

Zbog važnosti i raširenosti proricanja, sačuvani su zapisi o većem broju pitanja koja se odnose na budućnost. Pita se kakve bi trebale biti kraljevske odluke, što treba činiti, a što ne, kakve su mogućnosti vojnih pohoda i slično. Budući da je većina pitanja bila o kralju i njegovoj obitelji, u zapisima su ubrzo prepoznata imena vladara dinastije Shang. Jedan od prvih uspjeha u dešifriranju pisma bio je kada je potvrđeno da se imena kraljeva podudaraju s imenima u starim povijesnim kronikama koje su, prema predaji, napisane nekoliko stoljeća kasnije. Natpisi na kostima govore o važnim događajima za vrijeme ove dinastije, poput preseljenja prijestolnice, koja je premješтана pet puta prije nego što je izgrađen grad Yinxu. U njima nalazimo i podatke o obredima i žrtvovanjima, o službama koje su vršili kraljevski dužnosnici, pa čak i da su već tada proizvodili svilu.

Proricanje se izvodilo tako da su u kornjačinim oklopima ili goveđim lopaticama izbušene male rupe, a u njih je ulijevan usijani metal ili su zagrijavani nad vatrom i zatim se iz nastalih pukotina pokušavalo razaznati moguće odgovore. Nakon što su odgovori protumačeni i kralj izgovorio proročanstvo, cijeli je tekst napisan na drugoj kosti. Očuvanju navedenih kostiju pomogao je običaj da ih se nakon proricanja zakopava u zemlju na prostoru svetišta, gdje je bio obred.

Među znakovima na kostima već nalazimo izraze kao što su *de* 德, *li* 礼 i *xiao* 孝, koji su kasnije označavali tipične kineske vrijednosti i filozofske kategorije. U razdoblju Shang ti su se izrazi odnosili na tadašnje prilike

u društvu. Tako je, na primjer, rani znak kojim se pisala riječ *li* 礼 označavao žrtvene obrede tog vremena.

Do sada je otkriveno oko 200.000 ispisanih kostiju i kornjačinih oklopa, a na njima je nađeno više od 4000 različitih znakova. Velika većina je već uspješno dešifrirana, uglavnom onih koji se ponavljaju. Unatoč tome što je oblik znaka još uvijek jako nalik slikovnim zapisima, iz kojih se razvilo pismo, istraživanja su pokazala da je to već prilično razvijeno pismo, koje sadrži sve glavne strukturne elemente, koji su također karakteristični za kasnije standardno kinesko pismo. Pismo *jiaguwen*, osim jednostavnih znakova koja imaju izravnu slikovnu strukturu, uključuje i složene znakove, odnosno one koji su sastavljeni prema načelu semantičke asocijacije, kao i one koji su sastavljeni po načelu semantičkih fonema. To znači da su već znali glavna načela za stvaranje znakova i da je tadašnje pismo korak u smjeru apstraktnog zapisivanja riječi.

Činjenica da je kinesko pismo već dostiglo relativno razvijenu razinu, bila je iznimno važna za kulturni razvoj istočne Azije. Pravo pismo je imalo važnu ulogu u kulturnom razvoju jer je snažno utjecalo na stvaranje zajedničkog književnog jezika. Nakon pada dinastije Shang, pismo su preuzeli osvajači i njegovu upotrebu, posebno preko oblika pisanja na brončanim posudama, raširili po golemim teritorijima zemlje Zhou. Time je ono dobilo šire kulturno značenje na etnički raznolikom teritoriju i počelo posredno utjecati na oblikovanje nekih kulturnih obilježja ovoga dijela svijeta.

3. Država u razdoblju Anyang

Katastrofa koja je na kraju dinastije Shang najvjerojatnije pogodila glavni grad Yinxu zaslužna je za očuvanje bogatstva ove kulture. Žuta rijeka uništila je grad u poplavi i prekrila ga naplavinama, tako da je sigurno zakopan čekao moderne arheologe. Otkriće ostataka grada Yinxu u blizini Anyanga u pokrajini Henan, odakle su seljaci ljekarnicima donosili ispisane kosti na koje su nailazili dok su kopali zemlju, poslužilo je bogatoj zbirci dokaza o materijalnoj kulturi za vrijeme dinastije Shang.

Tijekom iskapanja, koja su se odvijala između 1928. i 1937. godine, arheolozi su otkrili neka ključna područja grada Yinxu. Samo na lokaciji u blizini sela *Xiaotun* 小屯, gdje su se nalazile kraljevske palače i glavno svetište, pronađeni su tlocrti pedeset većih građevina i više od sto tisuća kostiju sa znakovima, a samo u jednom podzemnom skladištu popisano je čak sedamnaest tisuća komada ispisanih kornjačinih oklopa. U blizini je otkriveno jedanaest velikih kraljevskih grobnica koje su sve iznenadile zbog svoje izuzetne prostranosti. Uz njih je pronađeno više od tisuću jama u koje su zakapani žrtvovani ljudi i životinje. Na drugom mjestu, u blizini glavnog svetišta, otkriveni su ostaci velikih radionica i naselja, gdje su živjeli radnici, dok su ostali dijelovi grada i groblja bili raštrkani na području koje je obuhvaćalo više od dvadeset kvadratnih kilometara.

Iskapanja je 1937. prekinula japanska okupacija, ali su nastavljena nakon osnutka Narodne Republike Kine i od tada se još uvijek odvija ju zbog veličine ovog drevnog grada. Među glavnim otkrićima u novije vrijeme su dvije velike grobnice, posebno grobnica kraljice *Fu Hao* 妇好 jer je jedina od trinaest istraženih koja nikada u prošlosti nije opljačkana i netaknuta je čekala arheologe.

Iako su druge grobnice u raznim vremenima posjećivali grabežljivci koji su najčešće kopali okomito prema središtu i pljačkali dragocjenosti, sustavnim iskapanjima su i u njima pronađene bogate zbirke žrtvenih i uporabnih predmeta. Po kvaliteti obrade i umjetničkoj vrijednosti isticala su se stilizirane ritualne brončane posude. Istovremeno su iskopani cijeli kompleti brončanog oružja jer je uz kraljevske grobove bilo pokopano nekoliko kočija u punoj bojnoj opremi s konjima i ratnicima. Budući da su umrli vladari na onaj svijet ispraćani sa svim onim najboljim što su koristili, voljeli i što bi im moglo koristiti u zagrobnom životu, u grobovima ne manjka kućanskih predmeta, oruđa i ukrasa, ali prije svega iznenađuje veliki broj kostura žrtava koje su pokojnog moćnika morale ispratiti na posljednji put.

Fu Hao je bila žena prvog kralja koji je prema zapisima na kostima vladao i proricao na mjestu gdje su u blizini sela Xiaotun otkriveni ostaci hramova i palače. Bio je to *Wu Ding* 武丁, vjerojatno jedan od najmoćnijih

vladara dinastije Shang, koji je živio oko 1200. pr. n. e. Grobnica kraljice Fu Hao iskopana je 1976. godine, a iako je otprilike četiri puta manja od grobnice njezina muža, kolekcija predmeta pronađenih u njoj čini najbogatije dosad poznato, više od 3000 godina staro nalazište iz brončanog doba na području Kine.

Ova je grobnica sadržavala čak 1,6 tona brončanih predmeta, i to 195 obrednih posuda i 271 drugi predmet. Osim toga još 755 predmeta od žada, 110 predmeta od mramora, tirkiza i drugog poludragog kamenja, 564 komada rezbarija na kostima, 15 predmeta s intarzijama od školjki, 3 čaše od bjelokosti i 11 komada keramike. Ljesovi su bili od lakiranog drva, umetnuti jedan u drugi, ali od njih nije ostalo gotovo ništa, jer je donji dio špilje poplavila podzemna voda. Propali su i drugi predmeti od manje izdržljivih materijala, iako su se na nekim posudama sačuvali otisci tkanina u koje su bile zamotane. Na različitim mjestima u grobnici je pronađeno 16 kostura ljudskih žrtava.

Uz kraljevske grobove bilo je i mnogo grobova u kojima su pokapani obredno ubijani ljudi i životinje. Arheološka istraživanja pokazuju da su neki pokapani kao pratnja vladarima, dok su drugi ubijeni u masovnim obredima (u pojedinim prilikama žrtvovano je i po pedeset i više ljudi). Pokop se razlikovao jer su neki imali, kao na primjer pratitelji i stražari, viši položaj, možda su dobrovoljno otišli u grob, što se vidi po njihovom dostojanstvenom držanju i savršenoj opremi, dok su drugi nasilno ubijani i bacani u jame bez popratnih predmeta, nerijetko zajedno sa žrtvovanim životinjama. Među žrtvama nalazimo osobe oba spola i različite dobi, ali su najčešće žrtvovani mladići koji su stavljani u redove po pet i potom su im ritualno odrubljivane glave. Kosturi žrtava većinom su nepotpuni jer su glave pokopane na drugom mjestu, ali su ponekad žrtve također bile raskomadane ili žive zakopane.

Uz to su masovno žrtvovane i pokapane životinje. Čuvari grobnica najčešće su uz sebe imali pse, u bojna kola upregnuti su konji, a i oni koji prate pokojnika često su sa sobom imali neku životinju. Više žrtvovanih životinja nalazi se u pećinama uz grobnice, gdje je pronađeno najviše kostura domaćih životinja, uglavnom pasa, mačaka, svinja i značajan broj

konja. Konji su, na primjer pronađeni u dvadeset špilja, a u jednoj je bilo čak 37 njihovih kostura. Među manje uobičajenim životinjama, pronađeni su kosturi ptica i majmuna, pa čak i dva kostura slonova, od kojih svaki pokopan u svojoj pećini i sa svojim vodičem.

Kultura Erligang odražava materijalni razvoj ranog razdoblja države Shang, koja je otprilike u XV. st. pr. n. e. dominirala velikim dijelom sjeverne Kine sve do sliva Dugačke rijeke. Budući da je njezina politička moć opadala, teritorij joj se vjerojatno znatno smanjio, ali je za sobom ostavila bogatu tradiciju obreda vezanih uz izradu i upotrebu brončanih posuda i drugih sakralnih predmeta, što je potaknulo razvoj regionalnih kulturnih centara. Jezgra države Shang je najvjerojatnije ostala na teritoriju središnje kineske ravnice u sjevernom dijelu današnje pokrajine Henan i na zapadnim rubovima današnje pokrajine Shandong, gdje je s glavnim gradom Yinxuom civilizacija dosegla vrhunac svog razvoja.

Država Shang je u kasnom razdoblju koje povezujemo s prijestolnicom Yinxuom, već imala čvrstu monarhijsku vlast s vjerskim i svjetovnim institucijama i organiziranom vojskom, razvijeno i uporabno pismo, visoko razvijenu tehniku obrade metala i gradove s visokim stupnjem podjele i organizacije rada. Naselja su bila, kako to pokazuju neka arheološka nalazišta, opasana bedemima od ilovače, nad kojima su se uzdizale nešto više stražarske kule. Dominirale su pravokutne prizemnice od nabijene zemlje, kakve se još mogu pronaći u siromašnijim dijelovima sjeverne Kine. U odvojenom dijelu Yinxua su velike zgrade s uzdignutim podnožjima bile namijenjene dvoru, svetištima i djelatnostima vladajućeg sloja, a imale su drvene konstrukcije i sa strane bile poduprte drvenim stupovima. Osim Yinxua još je nekoliko manjih gradova, za koje ne znamo jesu li pripadali državi Shang ili drugim zajednicama, bilo raštrkano diljem kineskog teritorija. Na selu razvoj nije bio toliko zamjetan, jer su zemljoradnici i dalje živjeli u polukopanim kućama, što je bilo tipično za kasni neolitik.

Kralj je sa svojim rodbinskim vezama, odnosno kraljevskom lozom, bio jezgra cjelokupne društvene organizacije. Glavne državne službe bile su namijenjene članovima kraljevske obitelji, pri čemu je položaj dužnosnika u službi bio vezan uz bliskost rodbinskih veza. Kralj je sa sobom

imao svog desnog i lijevog ministra i službenike za pojedina područja. Natpisi na kostima otkrivaju da je u državi Shang već postojala prilično razgranata podjela državnih službi i službenih dužnosti, koje su bile zametak kasnije birokracije.

Uz dva glavna ministra, koji su bili zaduženi za provođenje kraljevih dekreta, važni su bili i proricatelji, povjesničari ili kroničari koji su bilježili važne događaje te vojni zapovjednici. Neki službenici bili su zaduženi za nadzor poljoprivrednih radova, drugi za kontrolu obrta. Vrlo važan zadatak bio je vođenje radova lijevanja masivnih brončanih posuda, što je zahtijevalo dobru organizaciju. Posebni dužnosnici bili su zaduženi za protokolarne poslove i brigu o kraljevskoj obitelji. Sveukupno je bilo više od dvadeset različitih dužnosnika, ali njihove uloge nisu bile strogo odvojene, jer su svi ujedno bili svećenici koji su djelovali u obrednim svečanostima, u provođenju žrtvovanja i u postupcima vezanima za proricanje.

Za ratovanje su u kasnom razdoblju Shanga već počeli upotrebljavati bojna kola. U Anyangu su se pojavila za vrijeme vladavine kralja Wu Dinga, oko 1200. pr. n. e., a u početku su bila stranog porijekla. U državi Shang su očito vrlo brzo ovladali tehnikom njihove uporabe i izrade, iako su konji vjerojatno dobiveni od sjevernih naroda. Nakon pada dinastije Shang bojna kola brzo su se proširila kineskim teritorijem i cijelo tisućljeće ostala glavna udarna snaga u ratovanju.

Oprema bojnih kola nam je poznata zbog primjeraka koji su iskopani iz kraljevske grobnice u Anyangu. Svaku su kočiju vukla dva konja, pri čemu je od kola sačuvana samo brončana oprema. Uz svaku su pokopani jedan ili dva čovjeka, ponekad s oružjem, ponekad bez njega. Ratnici su bili opremljeni brončanim kopljima, bojnim sjekirama i kacicama, a pored sebe su imali i lukove i strijele. To je, naravno, bio elitni dio vojske kojem su prvenstveno pripadali članovi plemićkih obitelji. Vojska je bila organizirana u stotine, od kojih su tri bile stalno raspoređene za obranu prijestolnice i dvora. Veće jedinice, obično od 3000 do 5000 ljudi, okupljale su se samo povremeno, kada je za time bilo potrebe. Natpisi na kostima spominju da je jednom prilikom okupljena cijela vojska koja je brojala 23.000 ljudi.

Drugi iskaz državne vlasti bilo je kažnjavanje. Kazne su, primjereno vremenu, bile prilično oštre. Poznato je više od stotinu različitih načina kažnjavanja, među kojima zapisi na kostima spominju pet kazni koje su s vremenom objedinjene kao sustav od pet kazni i postale su dio kineske tradicije. Te su kazne bile klasificirane prema sljedećim razinama: 1. žigosanje lica; 2. rezanje nosa; 3. rezanje nogu; 4. kastriranje; 5. odrubljivanje glave.

U državi Shang su, po svoj prilici, koristili robovsku radnu snagu, ali nikako u tolikoj mjeri kao u antičkim državama zapadne Azije i Sredozemlja. Zaključke o postojanju ropstva povjesničari izvode iz zapisa na kostima, gdje se neki znakovi koriste za robove. Neki kineski povjesničari čak vjeruju da su masovne grobnice dokaz raširene upotrebe robovskog rada, jer su u njih pokapani samo robovi, koji su uglavnom bili ratni zarobljenici. Zapisi na kostima koji govore o ratnim pohodima, primjerice, spominju hvatanje ratnih zarobljenika, namijenjenih radu. Na jednom od najvećih vojnih pohoda zarobljeno je čak 30.000 ljudi.

Unatoč navedenim spoznajama o postojanju ropstva, još je uvijek teško govoriti o robovlasništvu kao dominantnom sustavu u Kini u to vrijeme. Robovski rad vjerojatno je korišten za opskrbu plemićkih obitelji, pri izgradnji gradova i proizvodnji bakrenih proizvoda, koje zbog svoje masivnosti nisu mogli izrađivati pojedini obrtnici, nego su mogli biti samo rezultat dobro vođenog grupnog rada. Nasuprot tome, najveći dio poljoprivrednih radova obavljao se u plemenskim seoskim zajednicama, pri čemu detalji o tome kako su se obavljali ti radovi još nisu dovoljno razjašnjeni.

4. Vjerovanja i vjerski obredi u doba dinastije Shang

Životi ljudi tijekom razdoblja dinastije Shang bili su prožeti mističnim vjerovanjima, pa su sve aktivnosti viših slojeva bile povezane s vjerskim obredima, koji su također uključivali proricanje i razne oblike prinošenja darova i žrtvovanja. Vrhovni bog bio je *Shang Di* 上帝, ili Gornji Car. Bio je rajski vladar koji je vladao svim božanskim bićima i ljudskim precima. Njegova moć očitovala se u tome što je imao nadzor nad prirodnim silama. Na zemlju je mogao poslati

kišu ili prirodne nepogode, zato su u njegovoj nadležnosti bile i vremenske promjene, što je za poljoprivredna društva bilo od najveće važnosti.

Prema nekim tumačenjima, Shang Di je prvi i glavni predak kraljevske obitelji, no detaljnija proučavanja natpisa na kostima otkrivaju da su kraljevski preci i Shang Di imali različite uloge. Sam Shang Di zauzimao je položaj iznad svih ostalih božanstava i zato se na njegove odluke teško moglo izravno utjecati. Odlučivao je o svemu što se zbiva na zemlji, čak i o nepovoljnim događajima. Tako je izazivao prirodne katastrofe ili naređivao neprijateljima da napadnu zemlju Shang. Iako je Shang Di vjerojatno bio vrlo štovan na početku dinastije i često su ga proriceateli tražili pomoć i savjet, postupno je počeo gubiti svoju ulogu. Štovanje kraljevskih predaka bilo je sve više institucionalizirano, pa su mu se kraljevi u razdoblju Anyang pri proricanju rijetko izravno obraćali i prinosili su mu sve manje žrtvenih darova.

Pod vlašću vrhovnog boga bila su i druga božanstva i kraljevski preci kojima su također pripisivana božanska svojstva. Ova se božanstva dijele u pet skupina:

- božanstva prirodnih sila: Bog zemlje i plodnosti *Tu* 土 – kasnije ga zovu *She* 社; Žuta Rijeka ili Bog Rijeke *He* 河; Sveta Gora ili Bog planina *Yang* – kasnije preimenovan u *Yue* 岳 – izjednačen je sa svetom gorom *Song* 嵩; i Sunce *Ri* 日,
- mitski vladari, kao što je *Wang Hai* 王亥, koji su bili štovani drugačije od kraljevskih predaka,
- preddinastički preci kraljevske obitelji Shang,
- dinastički preci kraljeva Shang,
- dinastičke pretkinje ili supruge vladara dinastije Shang.

Svim tim božanstvima građena su svetišta, gdje su se izvodili obredi, prinosili darovi i žrtve. Božanstva prirodnih sila, drevni mitski vladari i preddinastički preci smatrani su višim silama koje mogu utjecati na prirodu. Svako od ovih božanstava imalo je svoje svetište. Kraljevski su preci imali veći utjecaj na ono što se događalo među ljudima na dvoru i u državi. Samo su najvažniji od njih imali svoja svetišta, naime oni u prvoj liniji srodstva koji su naslijedili svoje očeve i čiji su sinovi također postali

kraljevi, a svi ostali dijelili su mjesto u zajedničkim svetištima predaka. Obični ljudi bavili su se poljoprivredom, pa su poznavali samo bogove plodnosti i tla. Oltari i mala seoska svetišta posvećena božanstvu zemlje i plodnosti She postupno su postala središta seoskih zajednica.

Kraljevi dinastije Shang nisu bili samo svjetovni vladari, nego istovremeno i vjerski poglavari, svećenici i vračevi. Budući da su uz pomoć mističnih objašnjenja i uvjerenja utemeljili svoj položaj i autoritet, bila je njihova vjerska uloga jednaka ili čak važnija od svjetovne. Slične su bile i aktivnosti tadašnjih visokih dužnosnika, kojima je jedna od najvažnijih zadaća bila vezana uz proricanje. Razlika između dužnosti dvorskih povjesničara *shi* 史 i proricatelja *wu* 巫 bila je stoga relativno mala. Prvi su se uglavnom brinuli o kraljevskim rodoslovljima, pripremajući sve što je potrebno za proricanje i pomagali su u obredima štovanja predaka dok su se drugi bavili uspostavljanjem veza s umrlima i duhovima i vodili obrede prizivanja kiše. Njihova se djelatnost tako na više načina ispreplitala i upotpunjavala.

Proricalo se u svakoj prilici. Jedan od kraljeva čak je izjavio da nema stvari za koje ne bi bilo korisno tražiti savjet od nekog kraljevskog pretka. Proricanje je bilo usko povezano s obožavanjem predaka jer je to pomagalo održati vjeru u mistično poslanje kraljevskog roda. Dinastički su preci imali moć da preko složenog postupka proricanja odgovaraju na pitanja koja su postavljali svećenici. A samo je kralj imao pravo tumačiti odgovore iz pukotina koje su se zbog topline stvarale na kornjačinom oklopu i proricanje je bilo neizostavni dio vršenja njegovih dužnosti.

ŠTOVANJE PREDAKA

Štovanje predaka je u vrijeme dinastije Shang već bio prilično razrađen sustav vjerovanja i rituala koji se kasnije nije bitno mijenjao. Potječe od izvornog pretpovijesnog kulta plodnosti koji je pripisivao čudotvornu moć muškom spolnom organu. Trag izvornog štovanja falusa ostao je prikazan znakom *zu* 祖, predak. Prema objašnjenju profesora Bernharda Karlgreena, lijevi dio znaka predstavlja žrtveni oltar, koji je naknadno

dodan, dok je u natpisu na kostima samo desni dio sadašnjeg slova predstavljao pretka, što je pojednostavljena slika falusa. Na muški karakter kulta također skreće pozornost činjenica da su ovaj ritual, koji je prijeko potreban za pokoj duše, mogli izvesti isključivo muškarci. Odatle potječe način razmišljanja, još uvijek dosta prisutan u Kini, da svaka obitelj treba osigurati muško potomstvo. Naime, ako obiteljska grana pukne, obredi se ne izvode kako treba i generacije predaka mogu pasti u nemilost.

Obredi štovanja predaka bili su povezani s vjerovanjem u zagrobni život. Prema tom vjerovanju svaki čovjek ima dvije duše. Prva, koja nastaje pri začeću, zove se *po* 魄 i omogućuje fizički život. Ali pri rođenju oživljava druga duša *hun* 魂, koja omogućuje čovjekov duhovni život. Prva ostaje u tijelu neko vrijeme nakon smrti i pokapa se s tijelom. U grobu se neko vrijeme hrani jelom koje se u tu svrhu stavljalo uz pokojnika. Kada se tijelo počne raspadati, polako se gasi i njezina se aktivnost seli u zemlju, gdje konačno nalazi svoj spokoj. Neugodnosti nastaju ako pokojnik nije propisno ispraćen uz darove ili ako je umro nasilnom smrću. U ovom slučaju, po može napustiti tijelo i postati zao duh *gui* 鬼, koji tada u potrazi za zadovoljstvom luta svijetom i izaziva nesreće.

Sudbina druge duše *hun* potpuno je drugačija. Odmah nakon smrti napušta tijelo i odlazi prema nebu s težnjom da dosegne nebeski dvor *tiantang* 天堂, gdje prebiva nebeska vlast. Ovdje nailazimo na već razrađen koncept nebesa, koja su samo odraz stanja na zemlji. Ovu sliku neba kasnije je usvojila daoistička religija. Duša *hun* može doći do nebeske palače samo ako je živuća rodbina isprati na put uz odgovarajuće obrede. U tom slučaju može u skladu sa svojim zemaljskim zaslugama dobiti na nebeskom dvoru službeni položaj, a s vremenom može napredovati do te mjere da ima mogućnost utjecati na zemaljska zbivanja. U ovoj ulozi preci su prvenstveno zaštitnici svoje loze i obitelji te pomažu živim potomcima, ako ih oni, naravno, pravilno štiju. Da bi se pridobila njihova naklonost, morali su se žrtvovati ljudi i životinje i donositi darovi, osobito hrana i piće, na njihove oltare.

Tijekom razdoblja Shang obrede štovanja predaka izvodili su samo članovi viših slojeva, odnosno u manjem broju rodovi koji su bili usko

vezani za kraljevsku obitelj. Neki od njih bili su samo sporedne grane kraljevske obitelji, dok su drugi bili povezani s vladajućom obitelji kroz međusobne brakove. To je bila rodbina na koju su se oslanjali kraljevi u obnašanju vlasti i jedini su se brinuli za precizno vođenje svojih rodoslovlja. Obični ljudi koji nisu pripadali važnim obiteljskim linijama nisu vodili evidenciju o podrijetlu i stoga im nije bilo dopušteno izvoditi takve obrede.

Štovanje kraljevskih predaka jačalo je vlast vladara, stoga je imalo veliki politički značaj i postalo državni kult. Kako je rastao ugled kraljevskih predaka, tako je jačala i vlast živućih vladara. Svakoga kraljevskog pretka personificirala je posmrtna ploča u koju se između obreda vraćao duh pokojnika. Ploče su držane u svetištima, gdje se proricalo i prinosile su se žrtve. Pri obredima su pretke častili mesnim jelima i alkoholnim pićima iz prosa, zagrijanima u posebnim obrednim posudama, tako da duhovi mrtvih mogu uživati u mirisima pečenog mesa i toplih napitaka. Tijekom razdoblja dinastije Shang ljudske su žrtve često bile sastavni dio ovih rituala, prvenstveno zarobljenici, ali se kasnije, pod drugom vlašću, sjećanje na te običaje izbrisalo, tako da se prilikom štovanja predaka ljudi više nisu žrtvovali.

Štovanje predaka ostalo je privilegija uskog kruga plemićkih obitelji čak i u razdoblju sljedeće dinastije Zhou, sve do velikih društvenih potresa, koji su pratili prvo ujedinjenje Kine u carstvo. Tada je ukinut primat starijeg rodovskog plemstva i za cijeli su narod uvedena rodovska prezimena, s čime se i kult štovanja predaka proširio na cjelokupno stanovništvo. Od tada je ovaj kult imao snažan utjecaj na kinesku misao i društvo. Zajedno s konfucijanizmom koji je u ovo vrijeme dobivao na važnosti i naglašavao ideal velike obitelji, štovanje predaka pomoglo je u održavanju obiteljskih veza i jačanju osjećaja rodovske pripadnosti. Obiteljske i rodovske veze ostale su važna značajka kineskog društva sve do modernog doba, kada su se počele urušavati pred suvremenim načinom života.

S vremenom su se preci počeli štovati na način da je svaka utjecajna odnosno bogata obitelj svoja svetišta predaka, osim u velikim gradovima, obično smjestila izvan naselja, najčešće usred obradivih površina.

U hramovima su postojale police na kojima su stajale drvene spomen ploče s ispisanim imenima pokojnika. Ploče su utjelovljivale duše umrlih, pa se tako moralo na određene blagdane zapaliti tamjan. Siromašnije obitelji nisu imale svetišta, nego mali oltar u kutu sobe, gdje su postavljali spomen-ploče. Paljenje tamjana i simbolična ponuda hrane i pića postao je ritual koji se izvodio u raznim prigodama, ali obvezno nakon što prođe određeni broj dana nakon smrti, na godišnjice smrti i tradicionalne praznike, kao što je dan mrtvih *qingmingjie* 清明节 (ovaj je novijeg porijekla i slavi se 5. travnja) i na proljetni praznik ili povodom kineske nove godine *chunjie* 春节.

KALENDAR

Za dinastije Shang percepcija vremena bila je usko povezana s rasporedom vjerskih ceremonija i žrtvovanja. Bilo je važno da se nešto dogodilo na određeni dan kako bi rituali imali svoju pravu valjanost. S tim su bili povezani i svi važniji zadaci, poput prikupljanja vojske i poljodjelstva i drugih javnih radova, jer su sva važnija zbivanja morala započeti na dan u tjednu koji je donosio sreću. Na temelju toga imenovani su pojedini dijelovi dana i sami dani, koje su povezivali u dulje cikluse i iz njih se postupno razvio kalendar.

Dani su imenovani kombinacijom dva znaka iz dvije skupine od deset i dvanaest znakova, za koje se kasnije ustalio naziv deset nebeskih debala *tian gan* 天干 (*jia* 甲, *yi* 乙, *bing* 丙, ...) i dvanaest zemaljskih grana *di zhi* 地支 (*zi* 子, *chou* 丑, *yin* 寅, ...). Prvi dan se zvao *jiazi* 甲子, drugi *yichou* 乙丑 i tako dalje dok se ne dobije ukupno šezdeset kombinacija, koje su činile cijeli ciklus. Taj ciklus podijeljen je u šest tjedana. Svaki tjedan imao je deset dana koji odgovaraju nebeskim deblima. Tjedan se nazivao *xun* 旬, što na modernom kineskom još uvijek znači razdoblje od sedam dana. Nakon šezdeset dana cijeli ciklus se ponavljao. Nebeska su debla također korištena za posmrtna imena kraljevskih predaka, pa se moglo vršiti obrede za njihove duše samo u dane imenovane ovim znakovima. Takvo

značenje slova za označavanje nebeskih stabala povezalo je brojanje dana sa štovanjem predaka.

Kad se pred kraj dinastije Shang broj ceremonija toliko povećao da su morale biti podijeljene u nekoliko ciklusa, sastavljena su dulja razdoblja koja su trajala 360 ili 370 dana. Bila je to obredna godina, nakon koje su se održavali vjerski događaji, a izgleda da nisu počinjali na određeni dan prema solarnoj godini. Tada su se također počeli usklađivati lunarni mjeseci sa solarnom godinom, tako da su dodavani umetnuti mjeseci. Najvjerovatnije je godina počela s prvim mladim mjesecom nakon zimskog solsticija. Na kraju dinastije Shang kalendar još nije bio točan, a u sljedećoj se dinastiji na temelju astronomske opažanja postupno usavršio i matematički preciznije odredio, ali su principi, koji su se tada razvili, ostali isti.

UMJETNOST

Paralelno s naglim razvojem rane civilizacije razvijala se i umjetnost. Zbog tijesne povezanosti s vjerovanjima i ritualima, bila je, naravno, gotovo isključivo sakralna i mističnog značenja. Inspiraciju je najviše crpila iz bogatog iskustva izrade keramike koja je već u profinjenosti linija naznačila glavni pravac koji je izražavao kineski osjećaj za sklad i ravnotežu. Izrada keramike bila je i dalje važna obrtnička djelatnost, koja je opskrbljivala siromašne i bogate većinom posuđa za sve vrste svakodnevnih uporabe, od spremanja hrane i tekućina za kuhanje do onih za pripremanje napitaka. Osim toga, lončarstvo je snažno utjecalo na oblikovanje brončanog posuđa, koje je najčešće poprimalo ustaljene oblike tipiziranih keramičkih posuda.

Upravo je u obradi ritualnih brončanih posuda umjetnost razdoblja Shang dobila svoje najmoćnije izražajno sredstvo. Pored oblika koji su preuzeti iz najljepše oblikovanih keramičkih posuda, uključeni su i brojni novi oblikovni i umjetnički elementi, koje su omogućavali novi materijal i razvoj tehnika obrade metala. Tako je uspješno savladana i usavršena

tehnika lijevanja bronce da su više od tisućljeća njihovi proizvodi imali vodeću ulogu u umjetničkom izražavanju istočnoazijskih kultura i dali dominantan ton drugim oblicima umjetničkog stvaralaštva.

Zbog bliske povezanosti s vjerskim obredima, proizvodnja ranih brončanih posuda postala je jedna od najvažnijih umjetničkih djelatnosti. Bronca je bila izuzetno skup metal u ono doba, koji se zbog svoje prestižne vrijednosti koristio gotovo isključivo za izradu oružja i obrednih posuda, namijenjenih dvoru i plemićkim obiteljima. Upotreba bronce u sakralne namjene nije inspirirala samo umjetničko oblikovanje i ukrašavanje, već je također dala snažan poticaj tehnološkom razvitku, tako da je Kina u kasnom razdoblju Shang tehnikom obrade i kvalitetom lijevanja brončanih predmeta dosegla vrh u razvoju metalurgije tadašnjeg svijeta. Korištenjem legura postigli su posebne efekte boja jer su različite kombinacije metala koje su dodane bakru uzrokovale da ima patinu, koja je pokrivala brončane nijanse. Najviše je posuda bilo plavkasto (vodomarski plava) i zeleno (malahitno zelena), ali ima i nijansi smeđe i crvene boje.

Ukrašavanje je bilo mnogo bogatije nego u neolitu, ali se pojavilo dosta stranih utjecaja. S jugoistoka su dolazili ornamentalni ukrasi raznih geometrijskih oblika, koje Kina prije nije poznavala. Lik zmaja pojavio se u novom svjetlu. Zmaj je već bio prisutan u prikazima mnogih neolitskih zajednica i možemo zaključiti da ima starije podrijetlo, još iz paleolitika. Postupno se pojavilo objašnjenje da je zmaj iznimno dobro i dobroćudno stvorenje koje vlada vodama i donosi kišu. Takva slika zmaja vjerojatno potječe iz južne Kine, gdje je zmaj izvorno bio vođeno božanstvo. Kasnije je u kineskim dramama dobio različite simboličke slike, među ostalim onu čuvara prijestolja, postavši tako simbolom carske moći.

Među ukrasnim motivima nalazimo sve više životinjskih slika. Neke od njih razvile su se iz izvornih totemskih kultova, jer je bilo više utjecaja susjednih sjevernih naroda. Bilo je mnogo sličnosti u umjetničkoj tradiciji od sjevernog pojasa Kine sve do Sibira, gdje su najčešće prikazivane životinje bile slon, tigar, zec, bivol, sova, riba, papiga, jelen i cvrčak. Potonji je bio vrlo važan motiv, jer je simbolizirao ponovno rođenje. Na bakrenim posudama javlja se lik značajan samo za Kinu, maska *taotie*

饕餮. Predstavljala je lice, koje dijelom ima ljudska, a dijelom životinjska obilježja. Bilo je nekoliko razloga za ovu masku. Za vrijeme dinastije Zhou vjerovalo se da je to čudovište koje upozorava ljude da ne jedu prekomjerno. Prema drugom tumačenju, ta maska trebala bi upozoriti ljude na opasnosti zagrobnog života. U klasičnim knjigama također nalazimo objašnjenje da je to jedan od četiri đavola koje je pokorio legendarni vladar Shun, a sada štiti zemlju od zlih duhova. Motiv se prikazivao na posuđu, ali i na sjekirama i štitovima, gdje se nalazi u raznim inačicama. Naglašene obrve i razjapljeni usta ljude uobičajeno podsjećaju na prijetnje iz zagrobnog života.

Uzorci i ukrasi s ritualnih posuda nisu bili vezani isključivo uz lijevanje brončanih predmeta. Mogu se naći i na freskama, izrezbarenim predmetima od žada i manjim kipićima, gdje su motivi i stil bili praktički isti kao na posudama. Tako možemo govoriti o jednom umjetničkom stilu, kojemu pečat daju brončane posude, a ukrasi na posudama bili su obilježje dekorativne magijske umjetnosti razdoblja Shang.

Među umjetničkim aktivnostima toga doba posebno mjesto zauzima obrada žada. Žad se u Kini oduvijek cijenio i smatrao dragocjenim i kvalitetnim materijalom i počeo se obrađivati već u kasnom neolitiku. U kineskoj se predodžbi smatrao prvim među svim kamenjem zbog svoje čistoće i tvrdoće i bio je stoga posebno dragocjen. U ranoj civilizaciji čak su mu pripisivana polumagijska svojstva. U najranijem kineskom rječniku *Shuowen* 说文, iz razdoblja dinastije Han, možemo pročitati da je žad predstavljao pet glavnih vrlina – dobrotu, poštenje, mudrost, hrabrost i pravednost.

Tijekom razdoblja Shang žad se uglavnom koristio za izradu noževa, bodeža i sjekira. Osim toga, od žada su se izrađivali i ukrasni predmeti: ukrasi za odjeću, privjesci i slične ljudske i životinjske figurice. Među ukrasnim predmetima nalazili su se i slični predmeti od bjelokosti. Kao što je već spomenuto, u grobnici kraljice Fu Hao, uz brojne brončane predmete pronađeno je čak 755 komada žada i tri manja komada bjelokosti. S obzirom na to da je to bila kraljičina grobnica, više od polovice nalaza od žada bili su nakit i ukrasi, a ostalo su bili obredni predmeti. Ti

su proizvodi vrlo raznoliki. Posebno su zanimljivi mali, do deset centimetara visoki prikazi ljudi i životinja koji su jednostavno, ali brižno isklesani i prilično su realistični, što pokazuje visoku razinu klesarske tehnike.

DEKADENCIJA I PAD DINASTIJE

Među više od trideset standardnih tipova obrednih posuda oko tri četvrtine bilo je namijenjeno grijanju i posluživanju pića, a za pripremu i darovanje hrane samo četvrtina. Bogatstvo i raznolikost oblika posuda za pripremu i konzumaciju napitaka pokazuju veliku važnost alkoholnih pića u vjerskim obredima, a time i njihovu važnu ulogu u kulturi vladajućeg sloja države Shang. Alkoholna pića su se i tada u Kini fermentirala od žitarica, kao što je to bio običaj i kasnije, samo što su se u razdoblju Shang proizvodili napici od raznih vrsta prosa, koje je tada bilo glavna žitarica sjeverne Kine. Pića su se obično nudila topla, što je bilo povezano s izvođenjem obreda, a zanimljivo je da se taj običaj očuvao sve do modernog doba.

Ponuda jela i pića božanstvima i precima odvijala se tako da se pripremala bogata gozba, a toplu hranu i piće prema obrednoj namjeni razvrstavalo se u posebne tipove brončanih ritualnih posuda, koje su se stavljale na žrtvenike ispred slika božanstava ili ispred ploča u koje bi se u takvim prilikama vraćale duše predaka. Kako su se iz ponuđene hrane i pića širile opojne pare i mirisi, božanstva i preci mogli su uživati u ponuđenim darovima. Sudionici obreda čekali su dok se božanstva ne nauživaju mirisa, kako bi bili sigurni da su na taj način primila esenciju darova. Kad je tako postignuta vjerska svrha, sami bi se posvetili jelu i piću, koje je ostalo na žrtvenicima i iskorišteno je u društvenom dijelu obreda. Budući da su alkoholna pića bila sastavni dio svih svečanosti, bilo je puno prilika za opijanje. Smatralo se da je ovo odvelo dinastiju u dekadenciju, a pisari sljedeće dinastije Zhou su to još više naglašavali kako bi pokazali posljednje vladare Shanga što razuzdanijima i nesposobnijima za vladanje. Tako je ostalo sačuvano dosta zapisa o događajima koji su uslijedili nakon

prinošenja žrtve. Jedan takav, na primjer, kaže da se kralj nakon nekoliko dana slavlja okrenuo lijevom i desnom ministru i upitao ih: „Koji li je danas dan?” „To nitko u cijeloj palači ne zna”, dobio je odgovor.

Ovisnost o mističnim aktivnostima povezanim s orgijanjem i prekomjernim pijenjem, kako slikovito opisuju zapisi iz razdoblja Zhou, postupno je odvela društvo u dekadenciju, koja se produbila tijekom vladavine posljednjeg kralja dinastije Shang. Prikaz ovog razdoblja je osobito ocrnjen budući da su pisari, prema uputama novih vladara, navođenjem zloglasnih slučajeva razuzdanosti, samougađanja i nesposobnosti opravdavali prijenos vlasti na novu dinastiju. U mitovima i vjеровanjima razdoblja Shang bila je prisutna ideja o nebeskoj misiji vladajuće obitelji, pa se u vrijeme prijenosa vlasti na dinastiju Zhou oslanjalo na tu tradiciju te je dopunjavana i ispravljana. Tako se postupno oblikovala ideja o nebeskom mandatu *tian ming* 天命, što je postalo dogma i legitiman obrazac u prijenosu vlasti na sve naredne dinastičke vladavine.

U posljednjem razdoblju dinastije Shang, kada je prijestolnica bila u blizini današnjeg grada Anyanga, iz natpisa na kostima možemo saznati o velikim vojnim pohodima za vrijeme vladavine kralja Wu Dinga. On je vodio više uspješnih vojnih pohoda protiv stranih naroda ili plemena na teritoriju današnje pokrajine Shanxi. Dok su neki od tih naroda bili s državom Shang u savezu ili možda čak u vazalnom odnosu, drugi su bili neprijateljski raspoloženi i s njima je često dolazilo do borbi u pograničnim područjima. Nasljednik kralja Wu Dinga bio je manje uspješan u ratnim pohodima, pa se sustav savezništva s narodima na zapadu počeo raspadati. Sve do posljednjeg vladara dinastije Shang nije bilo izravne ugroženosti od bilo kakvih neprijateljskih naroda ili napada na prijestolnicu, ali se znatno smanjio teritorij koji su još uvijek kontrolirali. O tome govore natpisi na kostima koji spominju da su tijekom tog razdoblja kraljevi na svom teritoriju išli samo na kratke lovačke i ophodne pohode koji nisu bili udaljeni više od nekoliko desetaka kilometara od kraljeve palače.

U isto vrijeme dok je vojna moć države Shang slabila, jačali su narodi pod vodstvom plemićke obitelji Zhou. Uz rijeku Wei bilo je središte bronzane kulture gdje je narod Zhou formirao ratni savez i vojno ojačao.

Posljedica tog uspona bila je pobjeda nad državom Shang, što su pobjednici opravdavali tvrdnjom da je zbog dekadencije na dvoru vladarima Shanga istekao nebeski mandat, koji je naslijedila kraljevska loza Zhou.

5. Dinastija Zhou

Dinastija Zhou (1045-256. pr. n. e.) zauzima posebno mjesto u kineskoj povijesti jer je vladala u razdoblju koje dokumentiraju prva književna djela, kasnije poznatija kao klasične knjige, a i mnogi drugi pisani izvori, najviše u obliku natpisa na brončanim posudama, koji dosta točno prenose dio podataka o tadašnjim prilikama i načinu života. Tada su se oblikovali obrisi državnog uređenja, načela upravljanja i ključne ideje koje su ostavile trag i na kasnijem intelektualnom i kulturnom razvoju Kine. Osim toga, iznenađuje i duljina vladavine dinastije koja je formalno vladala gotovo osam stoljeća. Ali takvo trajanje vladavine ne odražava njezinu stvarnu snagu, budući da je obitelj Zhou bila istinski moćna samo u prvom, manje od tri stoljeća dugom razdoblju, zbog položaja glavnoga grada nazvanom Zapadni Zhou. Nakon unutarnjih previranja i preseljenja prijestolnice na istok počinje drugo razdoblje nazvano Istočni Zhou, kada obitelj Zhou više nije imala stvarnu moć i njezini su vladari zadržali samo nominalni kraljevski naslov. U tom razdoblju, sve do službenog kraja dinastije 256. pr. n. e., ostalo je uglavnom ime koje je u politički sve nesigurnijim i rascjepkanijim uvjetima održavalo privid dinastičkog kontinuiteta.

Legende kažu da je narod Zhou došao sa sjeverozapadnog ruba tadašnjeg kineskog svijeta. Kada je država Shang imala svoj glavni grad u Anyangu, sposoban vođa navodno je odveo svoje ljude u dolinu rijeke Wei, gdje su se nastanili ispod planine *Qishan* 岐山. Odakle su točno useljenici mogli doći, nije posve jasno – o tome se još vode živahne rasprave. Izvorno je na temelju starih povijesnih zapisa zaključeno da potječu iz krajeva koji su ležali sjevernije, dok suvremenija istraživanja otkrivaju da su vjerojatno došli iz susjedne provincije Shanxi, gdje su navodno prvo bitno naselili bazen rijeke *Fen* 汾. Nakon naseljavanja u slivu rijeke Wei,

počeli su sporovi s vladarskom kućom Shang. Unuk poglavice naroda Zhou je sedam godina bio zatvorenik na dvoru kraljeva Shang, ali nedugo nakon što ga je njegov narod otkupio, preuzeo je titulu *kralj Wen* 文王, ili „kralj Civilizirani“ i započeo rat s dojučerašnjim uznicima.

Narod Zhou nije bio toliko kulturno i tehnološki razvijen kao njihovi susjedi na istoku i jugu, a naseljavanje u slivu rijeke Wei omogućilo im je kontakte s okolnim narodima i stjecanje novih znanja. Tako su od države Shang, između ostalog, usvojili korištenje bojnih kola i vojno ojačali. Povijesni zapisi govore da su oni, u trenutku kada je kralj Wen počeo vladati, već napali teritorije uz rijeku Fen. Kralj Wen se tada počeo pripremati za sukob s državom Shang; oko 1053. pr. n. e. pokrenuo je vojni pohod prema istoku i zauzeo dvije strateški važne državnice stotinjak kilometara zapadno od glavnog grada Shanga. Nakon sljedećeg pohoda, u blizinu današnjeg grada *Luoyanga* 洛阳, umro je, a naslijedio ga je najstariji sin s titulom *kralj Wu* 武王 ili Kralj ratnik.

Kralj Wu nastavio je vojne pohode i već dvije godine poslije očeve smrti opet je doveo vojsku u nizinu, gdje je vladala država Shang. Tamo je sklopio razne saveze i pokazao vojnu moć, ali se još nije s vojskom približio prijestolnici. Dvije godine kasnije, prema najnovijoj bi kronologiji to bilo 1045. pr. n. e., ponovo je poveo vojsku naroda Zhou i njegovih saveznika preko Žute rijeke protiv samog središta države Shang. Njegova je vojska imala 45.000 vojnika i 300 bojnih kola. Utaborila se na ravnicu *Muye* 牧野 (Pastirska pustinja) južno od prijestolnice, gdje se vojska Shanga postrojila kako bi je obranila. Pogled na bojno polje prije bitke, u kojoj je vojska Zhoua izvojevala odlučujuću pobjedu, opisuje pjesma *Da ming* 大明 u najstarijoj kineskoj zbirci pjesama *Shi jing* 诗经. Nakon bitke je posljednji kralj dinastije Shang izvršio samoubojstvo dok su pobjednici odveli većinu zarobljenih velikodostojnika sa sobom u glavni grad *Feng* 豐, koji je osnovao kralj Wen na periferiji današnjeg grada Xi'ana. Tamo su obredno, slaveći pobjedu, ubili stotinjak zarobljenika, a ostale iskoristili za pomoć pri izgradnji nove države Zhou.

Nakon pobjede kralj Wu imenovao je trojicu braće da nadgledaju upravu nad okupiranim teritorijima na istoku koje je nominalno povjerio

sinu posljednjeg vladara dinastije Shang. Jedan od braće, *Zhou Gong Dan* 周公旦, kasnije poznat kao *Zhou Gong* 周公 ili vojvoda Zhou, ostao je s kraljem u prijestolnici kao njegov glavni savjetnik. Međutim, ovaj dogovor nije bio osobito čvrst, što se pokazalo već dvije godine nakon pobjede nad državom Shang, kada je kralj Wu umro. U to je vrijeme došlo do važnih političkih promjena koje su utjecale ne samo na nastavak vladavine dinastije, već i na oblikovanje kineskih predodžbi o upravljanju državnim poslovima. Po ustaljenom pravilu pokojnog bi kralja trebao naslijediti najstariji sin, ali intervenirao je Zhou Gong, koji je tvrdio da je kraljev nasljednik *Cheng* 成 premlad da bi vladao i proglasio se njegovim namjesnikom. Ovom samoimenovanju usprotivio se stariji brat i druga dva brata koji su se nalazili na području bivše države Shang. Tri brata i nasljednik posljednjeg vladara dinastije Shang pobunili su se protiv novog vladara u glavnom gradu i izbio je rat za nasljeđe.

Zhou Gong je uz potporu mladoga kralja i drugih saveznika na dvoru organizirao uspješan vojni pohod na istok. Za dvije godine uništili su pobunjenike i nastavili prodirati još dalje na istok, gdje su zauzeli ogroman teritorij sve do mora. Da bi lakše kontrolirali nove teritorije, počeli su ih sustavno kolonizirati. Uz Žutu rijeku i prema planinama *Taihang* (太行山) poslali su članove kraljevske obitelji koji su tamo utvrdili gradove i osiguravali strateški važna mjesta. Zhou Gong je na rubu kasnijeg grada Luoyanga sam vodio izgradnju novog grada *Chengzhoua* 成周, koji je imao vrlo važan položaj zbog blizine prijelaza na Žutoj rijeci, ali je istovremeno štitio ulaz u dolinu rijeke Wei, pa je tako odabran za pomoćnu istočnu prijestolnicu. Ostale kolonije, koje su na strateškim mjestima osnivali drugi kraljevski rođaci bile su zameci budućih država koje su se postupno razvile u granicama političkog sustava Zhoua i konačno prerasle u samostalne države. Politikom darivanja i naseljavanja osvojenog teritoriju novi su vladari izgradili čvrstu mrežu preko koje su obnašali vlast i proširili utjecaj na gotovo cijelo područje sjeverne Kine.

Osnivači dinastije Zhou svoja su osvajanja temeljili na obrazloženju koje je opravdavalo vojnu intervenciju i osiguravalo legitimitet novim vladarima. Vrhovno božanstvo naroda Zhou bilo je Nebo *Tian* 天, koje

im je udijelilo nebeski mandat, zbog čega je izvorni znak *tian* 天 također imao oblik sličan čovjeku. Vjerovali su da je kraljevska vlast volja Neba i tvrdili kako je došlo vrijeme da kraljevska obitelj Zhou zavlada svijetom. Ona je bila pozvana da moralno očisti kraljevstvo Shang, zato ga je napala i zauzela njegov teritorij. Ali osvajači su očito visoko cijenili njegovu kulturu. Nakon vojne pobjede nije došlo do masovnog zatiranja poražene strane, a pobjednici su preuzeli njihova postignuća, uključujući osebujnu tehnologiju obrade bronce, i oslanjali se na zarobljene stručnjake koji će pod novom vlašću nastaviti rad i proširiti svoje znanje diljem države Zhou. Odnos prema potomcima vladajuće obitelji Shang bio je također relativno blag, jer nisu bili fizički istrijebljeni, već im je ostavljena uprava nad teritorijima u središnjoj kineskoj nizini. Tamo se postupno oblikovala manja država koja je nazvana Song po čuvenim planinama oko kojih se prostirala.

Budući da su se osvajači nadahnjivali kulturom pobijeđenih, na kulturnom se polju ne zamjećuje vidljivi prekid. Brončane su posude u prvom razdoblju dinastije Zhou nastavile dominirati kao najrepresenzativniji proizvod, iako su bile masivnije i grublje te manje sofisticirano ukrašene, tako da su dijelom izgubile nekadašnju umjetničku kvalitetu i draž. Ovo je vjerojatno posljedica povećane proizvodnje, koja se raširila cijelim osvojenim teritorijem. Posude su se izrađivale više rutinski i masovno, a manje se vodilo računa o ukrašavanju, koje je bilo rjeđe. Još jedna značajka bila je da su životinjski motivi postajali sve popularniji. Da su ljudi Zhoua bili u vrijeme velikih osvajanja tehnološki slabije razvijeni, svjedoče iskopine u blizini glavnoga grada države. One otkrivaju da se ovdje dugo vremena koristila crna keramika tipična za neolitsku kulturu Longshan.

Država Zhou je od poraženih također preuzela pismo i proširila njegovu uporabu. Nisu ga više koristili isključivo za proricanje, iako se ta praksa nastavila u manjem obimu, već je počelo zapisivanje službenih poslova i kraljevskih odluka, a postupno i drugih tekstova, među kojima su bile prve pjesme. Bio je to veliki kulturni napredak, pri čemu je dokumentiranje važnih događaja uživalo poseban ugled. Pisalo se na različitim materijalima – primjerice na drvu, zbog čega zapisi nisu bili dovoljno otporni

i nisu sačuvani. Ipak je dio dokumenata sačuvan u kasnijim prijepisima. Na sreću, važnije stvari zabilježene su na brončanim posudama. Kako su iz tog vremena sačuvani uglavnom natpisi na brončanim posudama, oni nisu samo najslikovitiji oblik umjetnosti toga doba, već i bogat izvor informacija.

Kasniji konfucijanski znanstvenici i povjesničari puno su pozornosti posvetili društvenom poretku ranog razdoblja dinastije Zhou, jer su ga idealizirali kao zlatno doba koje bi buduće generacije trebale slijediti. Slika društvenog poretka u ranom razdoblju dinastije Zhou, koju su stvorili, bila je projekcija njihovih želja i prototip sustava hijerarhijskih društvenih odnosa u kojem je posebnu ulogu imalo ponašanje, primjereno društvenom statusu i potkrijepljeno odgovarajućim obredima. Moral i čvrsto postavljene društvene norme trebali su biti osnovne smjernice u ovom sustavu, prema kojima bi se vodila politika.

Veličajući važnost dinastije Zhou, konfucijanci su također idealizirali prva tri vladara koji su zaslužni za uspostavu tadašnjeg društvenog poretka. To su bili kraljevi Wen, Wu i Zhou Gong koji je kao brat drugog vladara postao regent i zapravo vladao kada je prijestolonasljednik bio još maloljetan. Upravo je Zhou Gong bio ključna figura koja je odlučnim mjerama najviše utjecala na formiranje društvenog sustava Zhou. Iako se ovaj sustav vjerojatno uvelike razlikovao od onog idealiziranog kojeg su kasnije opisivali konfucijanci, Zhou Gong je za sve njih bio veliki junak s najvišim moralnim kvalitetama. Jedan je od razloga taj što je ostao samo regent i nije polagao pravo na prijestolje, čime je pokazao dosljedno pridržavanje hijerarhijskih pravila i odnosa.

Za obnašanje kraljeve vlasti već je na početku dinastije Zhou uspostavljeno pravilo krvnog nasljeđa. Dok je u kraljevskoj obitelji Shang kralja često nasljeđivao njegov brat, u novoj dinastiji mogao ga je naslijediti samo najstariji sin. Koliko je ovo pravilo bilo snažno ukorijenjeno govori i činjenica da Zhou Gong, unatoč političkoj moći koju je imao kao regent, nije zauzeo prijestolje. Ovo pravilo nasljeđivanja kraljevske vlasti primjenjivano je za gotovo cijelog ovog razdoblja. Dinastiju Zhou karakterizirala je stroga društvena hijerarhija s odlučujućom ulogom

nasljednog plemstva, pri čemu je sam položaj plemstva bio određen rodbinskim vezama s kraljem i kraljevskom obitelji.

S tadašnjim sredstvima bilo je, naravno, gotovo nemoguće upravljati velikom državom poput one dinastije Zhou, pa ju je Zhou Gong podijelio na sedamdeset i jedan teritorij ili državnu jedinicu, koje je dodijelio pedeset trojici rođaka vladajuće obitelji. Jednu od tih jedinica, zemlju Song, dobila je kao feud bivša vladajuća obitelj dinastije Shang koja je na taj način politički preživjela i postala vazalni podanik kraljeva Zhoua. Pod potonjim vladarima nastavila se dodjela feuda, a time i političko usitnjavanje teritorija, čime je broj država i državica narastao na više od dvije stotine. O ceremonijama darovanja teritorija sačuvani su mnogi natpisi na brončanim posudama koje su izliveno samo za te prilike. Iz natpisa možemo razabrati kada i kome je kralj dodijelio teritorij, kao i povremene naredbe plemićima da osnuju novu koloniju na određenom teritoriju.

Uspostava hijerarhijske strukture vlasti nad osvojenim područjem bila je inovacija koju su uveli prvi vladari Zhoua. Uređenje se temeljilo na vazalnim odnosima i bilo je karakteristično za rano razdoblje njihove vladavine. Bila je to jedna vrsta feudalne podjele prema tome što se zemlja dijelila na veće ili manje feude, a potonji na još manje, ali je njezina posebnost bila u tome što se vazalna ovisnost većinom temeljila na rodbinskim vezama. O feudalnom načinu proizvodnje koji je bio karakterističan za europska društva ne može se govoriti, jer je odnos između feudalaca i kmetova bio drugačiji nego u Europi. Kinesko je društvo pri prijelazu na višu organiziranu društvenu razinu karakterizirala djelomično preoblikovana, ali još iz neolitika naslijeđena rodovska struktura te strogo hijerarhijska društvena organizacija koja se između ostalog temeljila na obiteljskim i rodovskim vezama.

Zemlja je zapravo bila vlasništvo kralja, a feudalci su samo obnašali vlast nad dodijeljenim teritorijima. Seoske rodovske zajednice, koje su brojale oko 25 obitelji, zajednički su obrađivale posjed i davale određeni dio uroda gospodaru. Kasnije su konfucijanski pisci idealizirali sustav raspodjele zemlje iz ranog razdoblja Zhou, koji su nazvali sustav *jing* 井. Ilustrirana je slikovnim znakom, koji se inače koristi i za bunar ili česmu.

Prema tom sustavu, seoska je zemlja podijeljena na devet polja, kao što je prikazano znakom 井. U sredini je bio bunar ili izvor koji je pripadao feudalcu, jer mu je to pravo dao vladar, dok je osam seoskih obitelji zajedno obrađivalo sva polja i koristilo se gospodarevom vodom. Svaka je obitelj dobivala urod od jednog polja, a gospodaru je trebalo obrađivati središnje polje u zamjenu za vodu, čime je on dobio jednu devetinu. U stvarnosti je to bio zajednički seoski rad, od kojeg je gospodar dobivao svoj dio.

Iako se Kina prostirala na relativno velikom području, broj značajnih i utjecajnih plemićkih obitelji bio je vrlo mali. U vrijeme dinastije Zhou u Kini je bilo dvadesetak plemićkih obitelji koje su kontrolirale sve države i feudalna područja, pri čemu su pojedine rodbinski povezane obitelji vladale u nekoliko zemalja. Moć obiteljskih rodova bila je najveća početkom razdoblja Zhou, kada se vlast dijelila hijerarhijski prema stupnju srodstva s vladajućom obitelji. Sinovi vladara bili su plemići prvog stupnja i postali su namjesnici velikih feuda koji su se kasnije razvili u samostalne države. Unutar pojedinih feuda i u pojedinim državama opet su bili organizirani na temelju rodbinskih veza. Bilo je bitno u kojem je koljenu pojedinac bio povezan s vladarom zemlje ili feuda, jer je od toga ovisila njegova služba i položaj.

Na vrhu društvene piramide bio je kralj wang, koji je bio suveren zemlje Zhou i živio je u prijestolnici koja se u ranom razdoblju dinastije nalazila u slivu rijeke Wei, blizu današnjeg grada Xi'ana. Kralj je imao svu vlast jer je na Zemlji izvršavao volju Neba. To znači da je bio nebeski zastupnik kojemu je Nebo dodijelilo zadatak ili nebeski mandat tian ming da vlada na Zemlji. Oko tumačenja ovog pojma vodile su se političke rasprave jer se isprva tvrdilo da je taj mandat dobio cijeli rod Zhou. Međutim, nakon učvršćivanja kraljevske vlasti, prevladalo je tumačenje da on pripada isključivo kralju, a potom prelazi na njegova prvorodenog sina.

Kralja je slijedilo više plemstvo, uglavnom poteklo iz bočnih grana kraljevske obitelji. Bili su nasljedni gospodari feuda različitih veličina, od većih zemalja koje su kasnije igrale važnu političku ulogu, i malih država koje su još uvijek bile izravno podređene kralju, sve do manjih

feuda unutar ovih zemalja i država. Postojala je vertikalna hijerarhijska podjela feudalnih teritorija, koja je također mogla biti trostupanjska ili višestupanjska. Više plemstvo bilo je podijeljeno na pet razina, koje se, zbog nedostatka odgovarajućih izraza, mogu samo okvirno ilustrirati europskim nazivima:

- princ ili vojvoda *gong* 公 – kraljevski prinčevi i njihovi potomci u prvoj nasljednoj liniji koji su vladali većim upravnim jedinicama odnosno državama,
- knez ili markiz *hou* 侯 ili *zhuhou* 诸侯 – vladari zemalja srednje veličine i gospodari većih vlastelinstava, izravno podređeni kralju,
- grof *bo* 伯 – vladari manjih država ili gospodari srednjih vlastelinstava koji su i dalje bili izravno podređeni kralju,
- vikont *zi* 子 – gospodari srednjih i manjih posjeda, koji su podređeni višim plemićima,
- barun *nan* 男 – gospodari malih vlastelinstava koji su bili podređeni višim plemićima.

Za ovim feudalcima, koji su bili gospodari raznih područja, slijedilo je niže plemstvo, koje u pravilu nije imalo svojih feudalnih područja, već je pripadalo plemstvu samo zbog rodbinskih veza s feudalcima. Čak je i niže plemstvo u pogledu srodstva s feudalcima podijeljeno u dva sloja:

- upravitelji *dai fu* 大夫 su bili bliski rođaci feudalnih gospodara, stoga su imali pravo obnašati visoke dužnosti na dvoru i na lokalnim dvorovima feudalnih gospodara; mogli su biti službenici, vračevi, upravitelji konjušnica itd.,
- ratnici i pisari *shi* 士 su bili najniži sloj plemstva među koje su pripadali svi dalji rođaci višeg plemstva. Imali su brojne privilegije, pa nisu morali fizički raditi. Najviše su se posvećivali vojnim vještinama i služili kao vojnici, a također su se školovali i radili kao činovnici ili niži službenici. Njihov odgoj uključivao je obuku u vojnim

vještinama poput streličarstva i upravljanja bojnim kolima, pomoć pri obredima, učenje pisanja i računanja te glazbenu pouku.

Ostali stanovnici, kako težaci, tako i razni radnici i sluge ubrajali su se među niže slojeve koji su morali fizički raditi. Nisu bili osobno slobodni, jer su njima raspolagali plemići. Svi su više ili manje radili za golo preživljavanje, ali su se ipak dijelili na različite grupe. Postojala je i hijerarhija među tim skupinama, tako da je viši po rangu imao određenu moć nad nižima. Nije sasvim jasno koje su to skupine bile i kako su se razlikovale, ali imena su sačuvana i u novim društvenim uvjetima s vremenom su dobivala posve nova značenja. Pokušaj razlikovanja tih skupina na temelju zadataka koje su obavljale temelji se isključivo na tumačenju značenja izvornih znakova koji su ih označavali. Ove su skupine slijedile jedna drugu po sljedećem redu:

- *zao* 瑕, pocrnjeli čovjek, kojeg je sunce opeklo; to su bili ljudi koji su radili u polju ili seljačko stanovništvo (kasnije je znak označavao teklića, glasnika kod lokalnih magistrata),
- *yu* 與, nosač nosiljke ili pomoćni radnik,
- *dai* 隶, lovac, što može uključivati i ribare i stočare,
- *liao* 僚, potpaljivač u žrtvenim obredima ili pomoćnik u poslovima povezanim s obredima (kasnije niži službenik),
- *pu* 仆, sluga ili rob koji je služio u gospodarevoj kući i imao ropski položaj,
- *yi* 台, onaj koji je radio poslove niže vrijednosti i živio u vrlo teškim uvjetima.

Društvene slojeve i hijerarhiju odnosa iz razdoblja Zapadnog Zhoua klasici konfucijanizma i kasniji kineski ideolozi prikazali su kao primjer uređenih odnosa u društvu. Kada je ovaj sustav počeo propadati, uvjeti – kako su mislili – više nisu bili pod kontrolom budući da se prirodni poredak počeo urušavati. Samo su uvidjeli da se situacija već toliko promijenila da više nisu znali kako je sustav temeljen na srodstvu zapravo

funkcionirao. Znali su samo da se temeljio na strogo određenim hijerarhijskim i rodbinskim odnosima i vjerovali da je ovako organiziran sustav besprijekoran pa su ga idealizirali. U skladu s takvim predodžbama stvorili su model društva koje je trebalo biti uzor, ali je naravno bio i daleko od stvarnosti ranog razdoblja dinastije Zhou.

6. Razdoblje Zapadnog Zhoua

Rano razdoblje dinastije Zhou, koje pripada vremenu arhaične Kine, naziva se *Zapadni Zhou* 西周 (1045-770. pr. n. e.) zbog položaja prijestolnice. Kad je izgrađena nova pomoćna prijestolnica Chengzhou i kralj Cheng odrastao i preuzeo vlast u svoje ruke, Zhou Gong je odlučio ostati u novoj istočnoj prijestolnici i povući se iz političkog života. Slijedilo je dobrih četrdeset godina bez rata kada su kralj Cheng i njegov nasljednik kralj *Kang* 康 učvrstili vlast i osigurali da se osvojena područja uspješno uklope u jedinstvenu političku i kulturnu strukturu. Njihova je vladavina bila tako uzorna, kako navodi povjesničar Sima Qian u svojim Povijesnim zapisima, da nikoga nije trebalo kažnjavati više od četrdeset godina.

Pred kraj vladavine kralja Kanga kraljevstvo Zhou počelo je oko 980. g. pr. n. e. ulaziti u osvajачke ratove. U početku su bili uspješni u borbama s pograničnim narodima na sjeveru Shaanxija i Shanxija, a pobjedonosnom je slavlju bio kraj kada je Kangov nasljednik, kralj *Zhao* 昭, pokušao proširiti svoj utjecaj na jug. Tamo se u slivu rijeke Han i dalje prema jugu, prema Dugačkoj rijeci, nalazila država *Chu* 楚, koja je inače bila izvan političkog sustava kraljevstva Zhou, ali joj je najvjerojatnije bila gotovo ravna. Problem je da o državi Chu znamo samo ono što nam govore arheološka otkrića, budući da nema drugih pisanih izvora iz kojih bismo mogli saznati nešto o njezinoj snazi i granicama. Vojska Zhoua je godine 957. pr. n. e. napala Chu i doživjela težak poraz kod rijeke Han, gdje je izgubila šest zapadnih armija *xi liu shi* 西六师, a u bitki je život također izgubio kralj Zhao.

Poraz protiv države Chu ozbiljno je naćeo glavninu kraljeve vojske Zhoua i oznaćio poćetak opadanja kraljevske moći. Već se sljedeći kralj, kad je došao na vlast, morao suoćiti s pobunama na istoćnim teritorijima koje je s mukom smirio. Bilo je oćito da nakon višee od tri generacije sustav lojalnosti pokrajinskih gospodara temeljen na srodstvu s kraljem nije pružao dovoljnu vojnu moć. Stoga su temeljito reformirani vojska i državna uprava. Od tada je kralj imenovao vrhovnog zapovjednika i druge vojne zapovjednike iz nižihi ćasnićkih ćinova, što je bio oćiti pomak od vazalno-plemićke prema profesionalnije organiziranoj vojsci. U isto su vrijeme na podrućju civilne vlasti odlućujuću rijeć imala tri imenovana služićenika, naime upravitelj zemljišta *situ* 司土, upravitelj radova *sigong* 司工 i upravitelj konja *sima* 司马. Oni su zamijenili vrh prethodne strukture vlasti, koju su do tada ćinili najviši plemići iz okolice prijestolnice.

Znaćajne promjene doživjeli su i obredi koji su svoj oblik dobili iz razraćdenih ceremonija. Obredi su se prije održiavali u relativno zatvorenom krugu plemićke obitelji, a sudionici su s njima bili povezani rodbinski ili preko obrednih posuda; sada su postali izvedbe za publiku, koje su vodili posebno odrećdeni svećenici, dok su se plemićke obitelji koje su sudjelovale sve višee i višee udaljavale od ritualnih postupaka, pa ćak i nisu imale nikakav poseban dodir s obrednim posućdem. To je utjecalo na stil izrade bronćanog posuća, koji je prvi put snažno odstupio od stila posuća iz razdoblja Shang. Mijenjali su se oblici posuda i ukrasa, kao i pravila grupiranja razlićitih vrsta posuda u skupine namijenjene pojedinaćnim obredima.

Istodobno je došlo i do promjena u pjesnićkim pristupima. Prve pjesme iz razdoblja Zhou, sakupljene u zbirci *Shi jing* 诗经, svojevrzne su liturgijske himne koje su pjevali svi prisutni na obredima štovanja predaka. Novim naćinom izvoćdenja obreda pjesme su postale osobnije jer su pojedinci opisivali ritual kao da ga promatraju iz daljine. To je bio samo korak prema opijevanju važihi djela preminulih kraljeva i pothvata mitološkihi junaka, a njima su se ubrzo pridružiili i živići junaci. Kad je dvor poćeo gubiti polićićku moć, javljaju se i prve satire. Pjesme su vjerojatno pisali pisari *shi* 史, koji su se tijekom tog razdoblja istaknuli i stekli viši status na

dvoru. U njihovim pjesmama možemo otkriti prve početke povezivanja događaja u prirodi sa stanjem u društvu, pa elementarne nepogode, na primjer, tumače kao odraz nesređenih uvjeta na dvoru. Ovakav način povezivanja prirode i društvenih pojava postupno je postao jedna od značajki kineskog mentaliteta.

Unatoč pokušajima učvršćivanja kraljevske vlasti, stanje u zemlji od sredine razdoblja Zapadnog Zhoua više nije bilo sređeno. Službeni zapisi u knjizi dokumenata *Shu jing* 书经 za ovo razdoblje su prilično oskudni i često kontradiktorni, osobito u bilježenju godina, tako da je teško odrediti točnu kronologiju događaja. Natpisi na brončanim posudama pružaju više informacija, ali bacaju više svjetla na društvene nego na političke prilike. Između ostalog, u drugoj polovici XI. st. pr. n. e. plemena naroda *Rong* 戎, koja su živjela na sjeveru i zapadu, dvaput su zaprijetila području prijestolnice, na što je kraljevska vojska neuspješno pokušala izvršiti protunapad, a došlo je i do neregularne smjene vlasti na dvoru koju je preuzeo kraljev stric.

Zakoniti se vladar tada sklonio na područje plemića koji su ga podupirali, a nakon sedam godina ustoličili su njegova zakonitog nasljednika. Ovaj vladar je potom zaratio s vojvodstvom *Qi* 齐 koje je postalo najvažnija kolonija na istoku te s državom *Chu* na jugu. Usprkos snažnom otporu osvojio je područje *Qija* i dao skuhati njihova princa u kotlu. Na jugu je država *Zhou* izgubila nešto teritorija, ali je suočena s napadima države *Chu* uspjela obraniti strateške prijelaze duž rijeke *Luo* 洛. Nedugo nakon ovih bitaka kralj je umro i ostavio vrlo mladog nasljednika, pod kojim se situacija pogoršala. Tradicionalna kineska povijest ga prikazuje kao glavnog krivca za propast vladajuće kuće *Zhou*. Ovaj kralj, koji se previše oslanjao na jednog podmuklog ministra, ponovno je bio neuspjšan u borbama s državom *Chu* u slivu rijeke *Luo*.

Važan događaj, svojevrsna prekretnica u povijesti dinastije, zbio se 842. pr. n. e., kada su stanovnici, po svoj prilici plemići, istjerali vladara iz prijestolnice, nakon čega je uslijedilo četrnaest godina međuvlašća. U tom je vremenu vladao jedan od visokih plemića, što je bio očit znak da su pojedina feudalna područja već uvelike ojačala,

a da je kraljevska vlast u odnosu na važne feudalce znatno opala. Navedena je godina važna i zato što je od tada kronologija kineske povijesti točno potvrđena budući da se godine zabilježenih događaja podudaraju s astronomskim zapisima koji su pratili nebeske pojave, među kojima su posebno važne pomrčine Sunca i Mjeseca. Kada je kralj umro u egzilu trinaest godina kasnije, feudalcu odani kraljevskoj obitelji uspjeli su obnoviti dinastičku vlast. U prijestolnici je ustoličen njegov nasljednik, koji je vladao gotovo pola stoljeća i nekako obnovio kraljevsku vlast, iako se morao više puta sukobljavati s ratobornim narodima koji su teritorije oko prijestolnice ugrožavali sa zapada. Njegovom smrću završila su nastojanja da se sačuva jača središnja vlast jer je njegov sin bio posljednji vladar Zapadnog Zhoua i bespomoćno je promatrao kako se bliži pad dinastije.

Već je početak vladavine posljednjeg kralja bio popraćen zlokobnim pojavama koje, prema vjerovanju u povezanost prirodnih pojava i zbivanja u društvu, nisu slutile na dobro. Godinu dana nakon početka njegove vladavine teritorij prijestolnice pogodio je jak potres, a osim toga, kako bi ozračje postalo još gore, iste su se godine dogodile pomrčine Sunca i Mjeseca. Prema zapisima kineskih povjesničara, događaji na dvoru također su odražavali nesređeno stanje prirode. Kralj se razveo, protjerao zakonitog nasljednika i potpuno se posvetio svojoj novoj ljubavnici *Bao Si* 褒姒 te je imenovao njihova sina za novog nasljednika. S priležnicom Bao Si povezana je priča koja govori o padu dinastije. Kada su se jednom u prijestolnici slučajno zapalile lomače koje su najavljivale opasnost, feudalni gospodari pohrlili su u pomoć sa svojim vojskama, ali su shvatili da su došli uzalud. Tada se priležnica, koja se inače nikada nije zadovoljno smijala, prvi put od srca nasmijala. Kralj, koji je htio svoju voljenu ponovno razveseliti, nekoliko je puta na zabavama inscenirao uzbunu, što je ubrzo dovelo do toga da su se čak i najodaniji vazali umorili od ove igre. A kada su 771. pr. n. e. *Quanrong* 犬戎 ili Pasji Rong stvarno napali, kralj je brzo dao zapaliti vatre, ali više nije bilo nikoga da pritekne u pomoć. Napadači su bez većeg napora opustošili prijestolnicu, ubili kralja, zarobili prelijepu Bao Si i tako zaključili posljednji čin dinastije Zapadni Zhou.

Prvo stoljeće dinastije Zapadni Zhou karakterizira stvaranje političkog i kulturnog jedinstva, što potvrđuje visok stupanj homogenosti materijalne kulture na cijelom teritoriju sjeverne Kine, gdje je vladarska kuća uspostavila vlast. Središte političkih zbivanja u to vrijeme bilo je u dolini rijeke Wei, na širem području glavnog grada, gdje se nalaze najbogatija arheološka nalazišta iz tog vremena. Zajednice, koje su pripadale društvenom sustavu Zhou, povezivala je kultura istih obreda, istih vrsta obrednih posuda te poštovanja istih pravila ponašanja koja su ih odvajala od drugih zajednica, koje su nazivali barbarima, iako su neke od njih već dosegle usporedivu razinu kulturnog razvoja.

Nakon poraza protiv države Chu započeo je proces postupnog slabljenja kraljevske vlasti, koji se nastavio sve do konačnog sloma dinastije Zapadni Zhou. Istodobno je tekao proces jačanja moći pojedinih feuda i povećavanja njihove samostalnost tako da su s vremenom više ili manje postajali neovisne države. Ali kada je sredinom razdoblja Zapadnog Zhoua došlo do značajnih promjena u institucijama i obredima, one su unatoč padu kraljevske moći usvojene na cijelom području Zhoua, što je omogućilo održavanje kulturnog jedinstva. Arheološka otkrića pokazuju da je na cijelom teritoriju nastavljena proizvodnja iste vrste obrednih posuda, da su bili isti načini pokapanja i da se unatoč rastućoj političkoj rascjepkanosti još uvijek mnogo pozornosti posvećivalo društvenom položaju plemića i njihovim rodbinskim vezama te da se povezano s obožavanjem predaka dosta bavilo prošlošću.

Razdoblje Zapadnog Zhoua trajalo je gotovo tri stoljeća i, iako se društveni sustav uveden na početku dinastije počeo urušavati nakon samo jednog stoljeća, društveno tkivo koje se razvilo oko dvora bilo je vrlo čvrsto. U njegovom okviru formirani su obrasci mišljenja i ponašanja koji su postali prekretnica u kineskoj povijesti i ogled primjerenog načina vladanja, pjesničkog izražavanja i razumijevanja promjena u svijetu. Kasnija kineska tradicija često se vraćala tim polazištima i u njima tražila nadahnuće prilikom objašnjavanja društvenih pravila. U materijalnom razvoju nije bilo značajnijih inovacija. Bojna kola su i dalje bila udarni dio vojske i prešla su u opću uporabu. Takav način ratovanja bio je raširen u cijelom tadašnjem

civiliziranom svijetu, od Sredozemlja do Kine. U drugoj polovici razdoblja Zapadnog Zhoua pojavila su se bojna kola koja vuku četiri konja. U Kini je u to vrijeme sastavni dio vojske bila glazba, jer su bubnjevi i drugi glazbeni instrumenti bili važni za praćenje pohoda i vojnih akcija. Na području vjere glavno božanstvo bilo je Nebo, a uz njega je i dalje najvažnije bilo štovanje predaka. U manjem opsegu nastavilo se i s pokapanjem živih ljudi, no ta je praksa s vremenom počela nestajati jer su živi vojnici i sluge postupno zamjenjivani simboličnim glinenim figurama. U nekim se državama sahranjivanje živih očuvalo sve do kraja dinastije Zhou, dok je u većini zemalja ovaj običaj napušten već početkom razdoblja Istočnog Zhoua.

Kada je 770. pr. n. e. zapadni narod Quanrong zauzeo glavni grad države Zhou, to je označilo kraj cvatućeg razvoja u porječju rijeke Wei, koje je do tada bilo političko i kulturno središte dinastije. Članovi kraljevske obitelji i visokog plemstva, koje napadači u ovoj invaziji nisu pobili, povukli su se na istok, gdje su ponovno uspostavili dinastičku vlast u istočnoj prijestolnici Chengzhou. Dragocjenosti koje nisu mogli ponijeti sa sobom su prije bijega zakopali, tako da je područje oko zapadne prijestolnice jedno od najbogatijih mjesta za arheološka istraživanja ovog razdoblja. Osim obilja bogatih grobova, na tom se prostoru otkrivaju ukopana skladišta brončanog posuđa i drugih vrijednih predmeta. Odlaskom aristokracije Zhoua na istok, kulturni život na području današnjeg Shaanxija privremeno je zamro, jer su se novi osvajači počeli postupno integrirati u kineski kulturni prostor tek kada je na ovom teritoriju nastala država Qin.

Nakon što je prijestolnica premještena na istok politička moć kraljeva dodatno je opala, pa su se odnosi između kralja i feudalnih gospodara pojedinih država značajno promijenili. Kralj je bio samo formalni vladar koji je služio određene obrede i, prema narodnom vjerovanju, održavao ravnotežu između zemlje i neba. S obzirom na odlučujući značaj obreda u integraciji društvenog ustroja, bilo je važno odvojiti obrede pojedinih država od onih koji su se izvodili na kraljevskom dvoru. Tako u ovom kasnijem razdoblju dinastije Zhou više nije postojao jedinstveni sustav obreda, već su države postale politički i ideološki neovisne i zapravo samostalne.

Kulturnu podjelu, koja je povezana s preseljenjem glavnog grada, prepoznamo po tome što je tada prestao običaj bilježenja događaja na brončanim posudama. To također ilustrira novu političku situaciju, kada više nije postojao jedan autoritet koji bi povezivao sve nositelje vlasti u jedinstven sustav. Međutim, zanimljivo je da su se u zemljama koje su do tada bile dio političkog sustava Zhoua, unatoč političkim podjelama, zadržali simboli zajedničke kulturne pripadnosti i to je potvrđivano izvođenjem obreda i izradom sličnih obrednih predmeta koji pripadaju kulturi Zhoua. To je bilo tim važnije jer su novonastale države suočene s rastućom moći perifernih zemalja, koje su proglašavale barbarskima upravo zato što nisu poznavale takve obrede.

U opisanim okolnostima započelo je drugo razdoblje dinastije Zhou koje zbog položaja glavnog grada nazivamo Istočni Zhou *Dongzhou* 东周. Što se kraljevske vlasti tiče, ovo je razdoblje bilo samo blijeda sjena prethodnog. Službeno je trajalo do 256. pr. n. e., kada je država Qin uništila mali teritorij oko istočne prijestolnice, koji je još uvijek bio pod kontrolom kraljevskog dvora. To je bio kraj najduže dinastije u kineskoj povijesti, ali se tek trebao dogoditi kraj političkog sustava država koje su se međusobno nadmetale, a nastale su pod okriljem nemoćne istočne dinastije Zhou. Mnogostruka slika svijeta, koja se oblikovala u kasnom razdoblju Zhoua, sačuvala se do 221. pr. n. e., kada je država Qin porazila preostale države u uspješnim ratovima i prvi put okupila cijeli kineski teritorij u jedinstveno carstvo. U vrijeme kada je kineski svijet bio podijeljen na veliki broj država oblikovane su glavne karakteristike kineske civilizacije, koje nazivamo razdobljem klasične Kine, a grubo se dijeli na razdoblje Proljeća i jeseni *Chunqiu* 春秋 (770-476. pr. n. e.) i razdoblje Zaraćenih država *Zhanguo* 战国 (475-221. pr. n. e.).

KLASIČNA KINA

1. Razdoblje Proljeća i jeseni (*Chunqiu*)

Razdoblje Proljeća i jeseni nazvano je prema knjizi ljetopisa države *Lu* 魯 pod naslovom *Chunqiu*. Kronika razmjerno točno bilježi važne događaje koji su se zbili u razdoblju od 722. do 481. pr. n. e., koje otprilike odgovara promatranom povijesnom razdoblju. Međutim, za poznavanje povijesti ovog razdoblja važnija je knjiga *Zuochuan* 左传 jer preciznije objašnjava konkretne događaje koji su u *Chunqiuu* samo spomenuti. Ljetopisi su zapravo stekli poseban status jer ih je iznimno cijenio filozof *Kongzi* 孔子 ili Konfucije zbog čega su svrstani među temeljne spise konfucijanske doktrine.

Što se tiče točnog razgraničenja ovog razdoblja, postoji nekoliko objašnjenja, od onih koja ga poistovjećuju s vremenskim razdobljem kronika (722-481. pr. n. e.), do drugih koja, zbog velike važnosti koju je imao Konfucije, kraj razdoblja smatraju njegovom smrću 479. pr. n. e. U našem slučaju, posljednju godinu ćemo računati kao godinu 476. pr. n. e., kako je to razdoblje definirao povjesničar Sima Qian. Što se tiče početne godine, to nije problem, budući da je prijenos prijestolnice na istok 770. pr. n. e. začeo potpuno novu fazu u razvoju političkog sustava Zhoua. Imalo bi ga smisla završiti i raspadom najvažnije središnje države *Jin* 晋, što je bio duži proces koji je započeo 497. pr. n. e. ratom između glavnih rodova i završio podjelom teritorija između tri pobjednička roda 453. godine pr. n. e. Međutim, formalna potvrda novonastalih država dogodila se tek godinama kasnije, 403. pr. n. e., kada se poremetio odnos snaga. Tada su odlučujuću ulogu u kineskom kulturnom prostoru dobili diplomacija i vojna moć država koje su se natjecale za prevlast, što je bila glavna karakteristika sljedećeg razdoblja.

Ustoličenje istočne dinastije Zhou i preseljenje njezine prijestolnice na istok slijedila je preraspodjela moći između kralja i njegovih vazala. Kralj, koji je vladao bivšim područjima dinastije, mogao je održati svoj formalni položaj samo uz potporu šačice najmoćnijih vazala, koji su već postali politički neovisni. Država Istočni Zhou zapravo više nije bila jedinstvena, nego je bila podijeljena na više od stotinu različitih zemalja i manjih, prilično neovisnih feuda. Broj država i feuda koji je za dinastije Zapadni Zhou narastao toliko da bi ih na kraju ovog razdoblja bilo već više od dvjesto, počeo se postupno smanjivati u novim uvjetima, tako da se u kronici Chunqiu spominje samo 148 takvih jedinica.

Za razdoblje Chunqiu karakteristično je da su pojedine države već potpuno osamostaljene i stupaju u različite međusobne odnose. Jače i uspješnije zemlje počele su pripajati feude na periferiji i podjarmljivati manje zemlje, tako da je na kraju ostalo samo petnaest važnih država. Zbog velikih političkih i društvenih promjena Chunqiu je bilo izrazito tranzicijsko doba, čime je započela prva faza prijelaza iz feudalno uređenog sustava Zapadnog Zhoua u jedinstveno, birokratski upravljano carstvo. Države koje su tada imale glavnu ulogu već su bile relativno jake i dobro organizirane te su se u njima oblikovali glavni obrisi kasnijeg kineskog društvenog uređenja.

Ovisno o zemljopisnom položaju i nacionalnom sastavu države su se dijelile na središnje i rubne. Prve su bile u srcu tadašnjeg kineskog prostora i igrale su vodeću ulogu u kulturnom razvoju. Zauzimale su gušće naseljene i lako prohodne teritorije nizina sjeverne i središnje Kine i poluotok Shandong. Budući da su nastavile tradiciju dinastije Zhou, uz političku rascjepkanost zadržale su pripadnost toj kulturi i političkom sustavu. Njegovale su mitološku tradiciju po kojoj su stanovnici pripadali narodu *Huaxia* 华夏, za kojega se kaže da vuče korijene iz državotvornosti Žutog cara i tri dinastije Xia, Shang i Zhou, a plemstvo tih zemalja bilo je uvjereno da je dio tadašnjeg civiliziranog svijeta. Zato su periferne zemlje smatrali barbarima budući da su njima dominirali drugi narodi koji nisu pripadali istoj tradiciji. Tijekom razdoblja Chunqiu elementi kulture Zhou brzo su se proširili teritorijem rubnih zemalja, pa su se kulturne

razlike između njih i središnjih zemalja gubile. Tako su se s vremenom velika područja rubnih zemalja gotovo potpuno integrirala u kineski kulturni prostor, iako su u središnjim državama stari pogledi na njih i dalje prevladavali.

Države koje su nastale na rubu kineskog svijeta i stoga su dugo bile klasificirane kao periferne ili vanjske jesu *Chu*, *Wu* 吳 i *Yue* 越 na jugu, *Qin* na sjeverozapadu i donekle *Yan* 燕 na sjeveru. Iako su nastale u drugačijem kulturnom okruženju i prvenstveno su bile naseljene nekineskim narodima, postupno su integrirane u politički sustav *Zhoua*. Zauzele su golemi prostor na kojem vanjske granice nisu bile precizno povučene, kako bi se mogle širiti na nove teritorije i pritom postajati sve jače. U tom su procesu asimilirale nove narode i prenosile kinesku kulturu sve dalje u zaleđe. Susjedni su narodi postupno prihvaćali nove običaje i počeli su slijediti pravila koja je postavilo plemstvo središnjih država. Time se kineski utjecaj proširio na periferna područja i suoblikovao sliku poljoprivredne kulture u široj regiji. Pored zemalja koje su bile aktivni dio političkog prostora stvorenog na temeljima sustava *Zhou*, na području doline *Sichuan* postojale su pomalo izolirane zemlje *Shu* i *Ba* 巴. One u razdoblju *Chunqiu* nisu sudjelovale u političkim događajima i stoga ih povijesni zapisi jedva spominju. Iako se u povijesnim izvorima kao neovisne države spominju tek u kasnijem razdoblju *Zaraćenih država*, arheološki nalazi potvrđuju da su nastavile bogatu tradiciju brončane kulture.

Zbog važnosti obreda, koji su sačuvani kao nasljeđe u svim zemljama nasljednicama sustava *Zhou*, kultura u Kini bila je relativno homogena te je povezivala različite političke skupine. Njezina univerzalnost omogućila je posebno istaknut položaj vjerskih i kulturnih normi, koje su bile snažna asimilacijska sila. Poljoprivredna društva na periferiji primala su ih brzo i bez posebnog otpora, pa je njihovo pokineženje bilo relativno bezbolno. Čak su i ubrzavala opisani proces jer im je to bilo u interesu dok su širili svoje teritorije. Država *Chu* bila je primjer države s ogromnim zaleđem koje je postupno asimilirala. Na sjeveru je situacija bila dosta drugačija jer je postojala klimatska granica koja je ujedno bila i granica između zemljoradničkog i nomadskog načina života i nije se mogla lako prijeći.

Kontakti naroda na sjevernoj granici bili su stoga u usporedbi s jugom znatno oštiji i napetiji. Ovdje je bilo manje asimilacijskih procesa, a i oni su bili uglavnom rezultat vojnih osvajanja.

Središnje države u pluralnom političkom sustavu razdoblja Chunqiu bile su:

- **Zheng** 郑 koja se nalazila na području današnjeg grada Zhengzhoua u blizini nove istočne prijestolnice. Pred kraj razdoblja Zapadni Zhou uvelike je ojačala i zajedno s državom Jin odigrala ključnu ulogu u očuvanju dinastije i premještanju dvora na istok.
- **Jin** 晋 je u početku zauzimala samo južni dio današnje pokrajine Shanxi, a kasnije ju je cijelu zauzela. Tako je imala i neka obilježja rubne zemlje, što joj je omogućilo da ojača i integrira neke nekineske narode i postane jedna od najmoćnijih zemalja u kineskom prostoru.
- **Qi** 齐 se nalazila na poluotoku Shandong, koji je postupno okupirala i ujedno pokorila obalne nekineske narode na istoku, pri čemu je osnažila. Zbog ove ekspanzije, kao i država Jin, imala je nešto elemenata rubne zemlje. Jedna od najmoćnijih država, bila je i među vodećima po stupnju društvenog i kulturnog razvoja. Njezino bogatstvo bile su slane ravnice duž plitkih obala na sjeveru, ali je također bila važno prometno središte jer je kontrolirala glavne pravce prema jugu.
- **Lu** 鲁 je u to vrijeme bila u središtu kineskog svijeta, u blizini planine *Tai shan* 泰山, a osnovao ju je sin vojvode Zhoua, što je njezinoj vladarskoj kući davalo veliki prestiž. Zemlja je bila važno žarište intelektualnih aktivnosti, što potvrđuju pisani dokumenti od kojih su najvažniji upravo ljetopisi Chunqiu. Nije se mogla širiti zbog svog središnjeg položaja, pa je njezin kulturni značaj uvijek bio veći od njezine stvarne moći. Oдавde su potekli prvi kineski filozofi, od kojih je najvažniji Konfucije. Njegov rodni grad je bio *Qufu* 曲阜, tada glavni grad države Lu, a kasnije je posvećen uspomeni na velikog filozofa, u kojem se i danas nalazi obiteljska palača u kojoj živi 78. generacija njegovih potomaka.

- **Song** 宋 je bila južna susjeda države Lu. Slično njoj, to je bila manja središnja država s jakom kulturnom i intelektualnom ulogom. Nalazila se na području današnjeg Henana, a njome su vladali potomci bivše kraljevske dinastije Shang.
- Ostale središnje države bile su: **Cai** 蔡, **Cao** 曹, **Chen** 陈, **Xu** 许 i **Wei** 卫. To su bile manje države sa središnjim položajem, Cai, Cao, Chen i Xu južno i Wei sjeverno od Žute rijeke. Zbog skučenih uvjeta na tom teritoriju, nisu se mogle širiti prema van i stoga su postupno gubile svoju političku važnost.

Rubne su države bile:

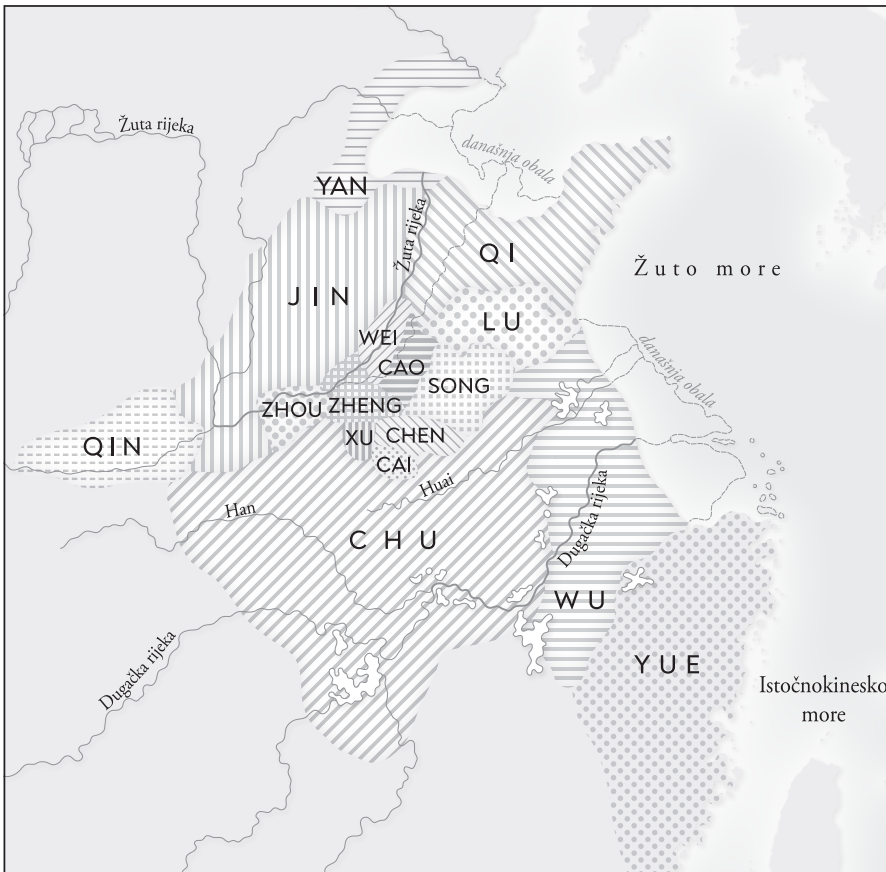
- **Yan** 燕 se nalazila na sjeveru i pokrivala značajan dio današnje provincije Hebei u široj okolini današnjeg Pekinga, gdje se vjerojatno nalazila njezina prijestolnica. Država nije bila toliko važna jer nije imala pravo zaleđe za širenje i nije mogla ojačati kao druge vanjske zemlje. Prema stupnju kulture pripadala je periferiji, no budući da joj moć nije značajnije porasla, postupno je po političkom ponašanju postala sličnija središnjim državama.
- **Qin** 秦 je nastala u slivu rijeke Wei sto godina nakon pada dinastije Zapadni Zhou. Imala je strateški položaj, budući da se Žuta rijeka na istočnoj granici probija kroz uske klance u ravničarski dio Kine i tako je teritorij bio zaštićen od prodora s istoka. Nasuprot tome, na zapadu su bila velika prostranstva, gdje se država mogla proširiti i ojačati. Zbog pretežito nekineskog etničkog sastava ostale su je zemlje smatrale gotovo potpuno barbarskom, pa dugo nije sudjelovala u međudržavnim aktivnostima. Tek kad je njezina moć toliko narasla da je spriječila širenje države Jin, napetost među njima dovela su do ubrzanog gomilanja vojske u obje zemlje, pa su postale važne vojne sile u tadašnjem kineskom svijetu.
- **Chu** 楚 je bila divovska država sa središtem na srednjem toku Dugačke rijeke, na području današnjeg Hunana. Imala je veliko, rijetko naseljeno zaleđe, pa je imala dovoljno prostora za širenje. Tamo

su različiti narodi, koji nisu pripadali političkom sustavu Zhou, već u razdoblju Zapadnog Zhoua stvorili vlastitu državu, koja se uspješno oduprla tom kraljevstvu za njegovih pokušaja širenja prema jugu. Na kraju tog razdoblja Chu je već počela širiti svoj utjecaj i na sjever. Njezini su vladari osvojili teritorije naroda uz rijeku Huai i neke male države u slivu rijeke Han na rubu političkog sustava Zhou te počeli ugrožavati središte njihovog teritorija. Chu je postala glavna prijetnja zemljama koje su pripadale sustavu Zhou, a smirivanje napetosti je nastupilo kad se Chu postupno integrirala u sustav.

- **Wu** 吳 je prema nepotvrđenoj tradiciji osnovao bliski rođak prvog kralja dinastije Zhou na krajnjem jugu blizu jezera Taihu na ušću Dugačke rijeke. Iz ove vojne ispostave na stranom teritoriju razvila se država s pretežno domaćim stanovništvom južnih pokrajina, koja u prvoj polovici razdoblja Chunqiu nije sudjelovala u međudržavnim poslovima. Na početku VI. st. pr. n. e. podržala ju je država Jin da joj bude saveznik u borbama s državom Chu. Od tada je Wu jako ojačala i postala jedna od moćnijih država od onih koje su imale važnu ulogu na kineskom prostoru. To je također ubrzalo proces akulturacije, budući da je u nekoliko stoljeća postala gotovo potpuno kineska.
- **Yue** 越 se nalazila najjužnije, na području današnje pokrajine Zhejiang. Tu su živjeli razni obalni narodi *Yue* 越, za koje se smatra da su preci današnjih Vijetnamaca. Iako su tvrdili da iz njihova vladarska obitelj potječe iz kraljevske loze *Xia* 夏, ova je tradicija dvojbeni i podrijetlo države nije razjašnjeno. U međudržavnim zbivanjima pojavila se kao ustrojena država, u isto vrijeme kao i njezina susjeda Wu, s kojom se neprestano borila za kontrolu nad plodnim područjima u delti Dugačke rijeke. Kako se ratna sreća mijenjala, država Yue je doživjela razdoblje moći kada je imala veliki utjecaj u politici zemalja kineskog svijeta. Nasuprot drugim rubnim zemljama, narod Yue uvijek je imao poseban odnos prema kulturnim utjecajima koji su se širili sa sjevera. Prihvatili su utjecaje kineske kulture i oblikovali svoju državu po uzoru na susjedne zemlje, ali se nisu smatrali

kineskom državom. Čak i kasnije, kako je Kina jačala i širila svoj politički utjecaj, narod Yue nije podlegao asimilaciji i zadržao je svoj identitet tako da se povlačio sve južnije, gdje je tada nastala država *Yuenan* 越南, što znači Južni Yue ili (po njima) Vijetnam.

Tijekom razdoblja Chunqiu u vanjskoj politici ovih zemalja vrijedila su aristokratska pravila ili svojevrсни moralni kodeks. Tako se smatralo da pobjednička država ne ubija plemstvo poražene zemlje. Budući da je u cijeloj Kini bilo tek nešto više od dvadeset plemićkih obitelji, a politika se odvijala preko rodbinskih veza, politički su interesi često bili isprepleteni

Važnije države razdoblja Proljeća i jeseni

s obiteljskima. Stoga je uspostavljeno načelo da fizičko istrebljenje nije primjereno zbog zajedničkog srodstva. Osim toga, postojala su i pravila moralne pravde, kojima se ocjenjivala odgovornost država za pojedinačne postupke, a po potrebi i kažnjavanje krivaca. Tako je slabija strana u sporu mogla dokazati nepravdu, čime je jača država izgubila moralno opravdanje za nastavak rata. Sve dok je u političkim odnosima vrijedio takav kodeks ponašanja, mnogi su sporovi riješeni diplomatskim kanalima, a prekinuto je i dosta ratova. Ipak, manji feudi i države nezadrživo su gubili svoju samostalnost i postajali dijelom jačih država.

POJAVA HEGEMONIJE BA

Na kraju razdoblja Zapadnog Zhoua Zheng je bila prva koja je postala neovisnija među državama koje su se počele osamostaljivati. Uspješno je kolonizirala nenaseljena močvarna područja u blizini istočne prijestolnice, poduprla selidbu kraljevskog dvora na istok i u sljedećem razdoblju igrala važnu ulogu njegove zaštitnice, što joj je dodatno učvrstilo položaj. Kada je došlo do nesuglasica između vladara države Zheng i kralja Zhoua, kralj ju je 707. pr. n. e. uz potporu tri druge središnje države pokušao zauzeti, ali je doživio sramotan poraz. To je dodatno smanjilo prestiž vladara Zhoua, koji nakon ovog događaja više nije imao političku moć, dok je vodeći položaj preuzela država Zheng. Zemlje koje joj nisu priznale ovaj status država Zheng je uz pomoć svojih saveznika napala i nakon niza uspjeha njezin je vladar postao neprikosnoveni vođa svih središnjih država koje su nastale iz feudalne podjele Zhoua. Nakon njegove smrti 701. pr. n. e. izbila je borba za vlast između njegovih sinova koja se pretvorila u dvadesetogodišnji građanski rat, ujedno označavajući kraj dominacije ove države.

Vodeća uloga države Zheng bila je prekratka da bi mogla čvrsto politički vladati, ali je stvorila uvjete za nastanak sustava hegemonije koji je označavao naslov *ba* 霸. Naslov *ba* ili *bazhu* 霸主 označavao je hegemon koji je u ime kralja održavao red i branio politički poredak Zhoua. U ovoj je ulozi mogao voditi vojne pohode i postao je zaštitnik država

koje su potpadale pod zajednicu Zhou od vanjskih neprijatelja. Tijekom razdoblja Chunqiu, ovisno o snazi pojedine zemlje, ovaj je naslov prelazio s države na državu, tako da je bilo pet zemalja koje su uspjele uspostaviti hegemoniju. U biti su tu titulu stekli vladari koji su kao hegemoni uz vojnu moć provodili i svoju politiku međudržavnih odnosa. Tako su zaključili i vodili razne saveze, sazivali međudržavne sastanke vladara, gdje su presudno utjecali na oblikovanje međudržavnih sporazuma, a među ostalim vodili i mirovne pregovore.

Prvi, koji je 667. pr. n. e. formalno dobio titulu ba, bio je *Qi Huan Gong* 齐桓公 ili vojvoda Huan koji je vladao državom Qi. Vladari zemalja su se po feudalnom principu dinastije Zhou nazivali *gong* 公. Iznimno sposoban vladar i njegov jednako slavni savjetnik i glavni ministar *Guan Zhong* 管仲 uspješno su reorganizirali i ojačali državu Qi tako da je postala najsnažnija, što joj je otvorilo put za preuzimanje vodstva u zajednici država Zhou. Reforme koje je Guan Zhong proveo 685-645. pr. n. e. utrle su put kasnijoj preobrazbi kineskog političkog sustava. Guan Zhong bio je prvi u nizu kineskih mislilaca i političkih reformatora koji su utisnuli trajni pečat u kinesku tradiciju. Zbog izvanredne uloge koju je imao, nekoliko stoljeća kasnije se pojavila knjiga po njemu nazvana *Guanzi* 管子, iako s njim nije imala nikakve veze.

Reforme koje su proveli vladar i njegov ministar su državu Qi, koja je nakon širenja na poluotok Shandong uz državu Jin postala najveća među državama zajednice Zhou, toliko centralizirali da je bila bolje organizirana od ostalih država i u usporedbi s njima mogla je učinkovitije koristiti svoje potencijale. Uveli su mnoge mjere koje su kasnije usvojene drugdje, a potom postale dijelom kineske tradicije. Tako su se u njoj pojavili prvi začeci administrativne podjele teritorija. Naime, vladar i ministri podijelili su zemlju na petnaest okruga *xiang* 乡 bez obzira na vlasništvo i feudalna prava, što je bio prvi oblik formalne lokalne uprave. Službeni nadzor proširen je na stanovništvo i pritom su objedinjene civilne i vojne obveze. Porezima iz pojedinih kotara održavali su vojsku koja je postala nacionalna i nije više ovisila o lojalnosti vazala. Sve je to tako ojačalo državu Qi da je mogla odlučnije intervenirati u međudržavne odnose.

Budući da je država Zheng počela gubiti svoju nadmoć i mijenjala se ravnoteža moći između zemalja, s jedne ih je strane sve više tražilo pomoć od države Qi, koja je, s druge strane, vojno intervenirala u zemljama s kojima se sporila. Na taj je način sve više zemalja prihvatilo vodeću ulogu države Qi, uvelike povećavajući njezin ugled. U takvoj situaciji vladari država Lu, Song, Chen i Zheng sastali su se 667. pr. n. e. i potvrdili Qi Huan Gong kao vođu svojih zemalja. Ovome je uslijedilo priznanje kralja Zhoua, koji mu je dodijelio titulu ba i time ga ovlastio da vodi vojne pohode u ime kraljevskog dvora. Prvi takav pohod Huan Gong već je izveo nekoliko godina ranije, kada ga je kralj zadužio da intervenira u državi Wei, upletenoj u urotu protiv kralja koju je organizirao njegov brat. Sljedeća akcija bila je podrška legitimnom nasljedniku u državi Lu, gdje se rasplamsala borba za vlast. Sve je to učvrstilo vodeću poziciju i ugled vladara Qija, koji je koristio vojnu moć ne samo za proširenje vlastite zemlje, već je također štitio temelje reda Zhoua i njegove vrijednosti.

Za države Zhoua sve veći problem postaju susjedni narodi, koji im prijete sa svih strana, pa je obrana od njih postala glavna zadaća zajednice koju je vodio novi hegemon. Godine 664. pr. n. e. poslao je ekspediciju na sjever protiv Ronga i tako spasio državu Yan, koju su napali. Kada je drugi sjeverni narod u središnjem dijelu pokrajine Hebei zauzeo malu državu *Xing* 邢, poveo je protiv osvajača udruženu vojsku triju država. Nakon pobjede ponovno je uspostavio državu Xing i izgradio novi grad. Nedugo nakon toga je na sličan način spasio od propasti državu Wei. Nakon tih uspjeha Qi Huan Gong, koji je usavršio značenje i smisao sistema hegemonije ba, postao je neprikosnoveni vođa država Zhou.

Glavna opasnost u promatranom razdoblju bila je prijetnja središnjim državama s juga, gdje se država Chu uvelike proširila i postupno jačala pritisak prema sjeveru. Osim toga, vladar države Chu 706. pr. n. e. napravio je za druge države potpuno neviđen čin, jer je za sebe uzeo titulu wang, koju je do tada imao isključivo suveren dinastije Zhou. Tako je jasno pokazao da ne priznaje podređenost dvoru Zhou i najavio da u budućnosti namjerava igrati veću ulogu u kineskom svijetu. Ujedno je njegova odluka samo značila potvrdu stvarnog stanja jer je utjecaj kraljevskog dvora

bio sve manji. Središnje zemlje su u promijenjenom odnosu snaga težile ujedinjenju i bile spremne podržati hegemonu pod čijim su vodstvom sklapali saveze koji su bili protuteža vanjskim prijetnjama. Rezultat su bile usklađenije vojne akcije, zanimljiva diplomatska savezništva i sporazumi koji su postali važno obilježje ovog razdoblja.

Država Qi imala je vodeću ulogu u zaustavljanju prodora države Chu kada je Qi Huan Gong 656. pr. n. e. vodio udruženu vojsku osam zemalja za napad na državu Cai, koja je postala privjesak države Chu. Nakon pobjede država Chu bila je prisiljena prisustvovati međudržavnom savjetovanju koje je sazvao Qi Huan Gong. Bio je to prvi takav susret vladara i najviših predstavnika zemalja, koji je organizirala i vodila država sa statusom ba, a označila je početak diplomatskih aktivnosti kojima je sustav hegemonije dobio novo značenje. Uslijedilo je više sličnih sastanaka na kojima je vijeće vladara pod vodstvom Qija, koje se dotad bavilo vojnim pitanjima, sada utvrdilo međudržavni poredak i potvrdilo ga potpisivanjem sporazuma.

Država Qi je tijekom četiri desetljeća vladavine Qi Huan Gongu učvrstila hegemoniju ba kao učinkovit sustav međudržavnih odnosa koji je omogućio suradnju i međusobno poštivanje granica. Tako je zabranjena gradnja sustava navodnjavanja koji bi štetili drugoj zemlji, nije se smjelo gomilati žito, što bi otežalo opskrbu stanovništva, nije se smjelo mijenjati granice bez pristanka drugih zemalja. Opisano uređenje temeljilo se više na suglasju nego na prisili koju bi diktirala vodeća država. Tijekom razdoblja u kojem je taj sustav funkcionirao uspješno su odolijevali napadima vanjskih sila i rješavali nasljedne sporove kako na kraljevskom dvoru tako i u državama koje su bile dio ove zajednice. Naravno, savez je mogao funkcionirati samo dok je postojao dovoljno snažan vladar koji je bio u stanju uspostaviti vlast na cijelom teritoriju. Kada je Qi Huan Gong 643. pr. n. e. umro, između njegovih sinova izbila je borba za nasljedstvo. U novim uvjetima zemlja Qi više nije mogla zadržati svoju vodeću ulogu i izgubila je status ba.

Sljedeći vladar, koji je desetak godina kasnije ponovno dobio titulu ba, bio je vladar države Jin. Ova je država ojačala sredinom VII. st. pr. n. e.,

nakon što je u njoj vlast preuzeo jedan od sporednih ogranaka vladajuće obitelji. Novi vladar istrijebio je važne rođake prvobitnog vladara i ukinuo staru rodbinsku feudalnu podjelu. Uz pomoć sposobnih suradnika, koji nisu dolazili iz rodbinskih krugova, uspostavio je učinkovitu vladu i zauzeo čak šesnaest manjih država na području Shanxija. Njegovom nasljedniku, *Jin Wen Gongu* 晋文公, izniman je položaj formalno potvrdio vladar dinastije Zhou, kada mu je u znak zahvalnosti na pruženoj pomoći 635. pr. n. e. prvi put dodijelio prostrana područja u blizini kraljevske prijestolnice i tri godine kasnije titulu ba za uspješno vođenje združene vojske četiri države protiv države Chu.

Država Jin bila je u to vrijeme moćna vojna sila, ne samo jedina koja se može mjeriti sa svojim vanjskim susjedima Qinom i Chu, već je po snazi nadmašila do tada vodeću Qi. Hegemoniju i titulu ba imala su tri njezina vladara i za to vrijeme Jin je uspjela proširiti sustav međudržavne politike na rubne države Qin i Chu, koje su tako počele sudjelovati u rješavanju zajedničkih pitanja i postupno postale dio šire kineske zajednice. Veći dio ovog razdoblja karakterizirala je napetost između država Jin i Chu. Naime, država Chu je u desetljeću međuvlasti nakon završetka vodeće uloge Qija ponovno prodršla na sjever, a Jin je bila jedina sposobna osigurati ravnotežu. Pored ove dvije države tu je bila i Qi, koja je i dalje bila sila s kojom se mora računati, i Qin, koja je ubrzano jačala svoju vojnu moć. Tako je za vrijeme hegemonije države Jin većina međudržavne politike uglavnom bila oblikovana odnosima između ove četiri sile.

Nakon prve pobjede nad Chuom 632. pr. n. e. Jin Wen Gong sazvao je i vodio vijeće od sedam vladara koji su potvrdili svoju lojalnost kralju Zhou, a ovaj je novom vođi dodijelio titulu ba. Država Chu ostala je jaka unatoč porazu i s juga je vršila pritisak na manje središnje države, koje su se našle usred borbe između dviju velikih sila. Kada je Jin Wen Gong 628. pr. n. e. umro, njegov je nasljednik morao potvrditi svoju vodeću ulogu. Jin se već ranije uplela u rat s Qinom, u kojem je isprva bila uspješna, ali onda je Qin uspostavio ravnotežu snaga. Kasnije je napala državu Qi koja je zauzela države Lu i Wei, i 589. pr. n. e. ju je porazila, čime je opet osigurala vodeći položaj.

Jinovu preokupaciju suparnicima u okruženju država Chu iskoristila je za novi prodor na sjever i zauzela je državu Chen. Država Jin je na to odgovorila i poslala svoju vojsku u pomoć napadnutoj zemlji, ali ju je dobro organizirana vojska Chua 598. pr. n. e. porazila. Kad je država Chu četiri godine kasnije počela opkoljavati državu Song, Jin se više nije usudio intervenirati, pa su ostale središnje države priznale vrhovništvo države Chu. U ovim je uvjetima kralj države Chu stekao naziv ba, pa je izvorna svrha sustava koji je trebao štititi zemlje pred vanjskim neprijateljima, osobito pred državom Chu, izgubila smisao, jer je sada zemlja protiv koje je ujedinjenje bilo usmjereno preuzela ulogu hegemonu. Osim toga, sustav ba, koji je trebao štititi kraljevsku vlast i feudalni sustav Zhou, promijenio se u međudržavni sustav koji je omogućio suživot velikog broja zemalja i zamijenio postojeće uređenje.

Kako je država Chu bila prejak protivnik, država Jin odlučila se za novu politiku. Kao saveznicu na jugu počela je podržavati državu Wu, što se pokazalo učinkovitim kada je država Wu počela napadati državu Chu, koja se morala boriti na dvije strane. Zbog svojih vojnih uspjeha Wu je osvojila veći teritorij i počela nazočiti međudržavnim sastancima na sjeveru. Bio je to novi korak u širenju međudržavnog sustava koji je uključivao sve udaljenije teritorije i nove zemlje. Istodobno je došlo do etničkog i kulturnog miješanja te je razlika između središnjih i rubnih područja počela postupno nestajati.

Kada je novi vladar države Jin 580. pr. n. e. ponovno uspostavio savez sjevernih zemalja da se zajednički odupru prijetnjama države Chu, došlo je do izuzetne mirovne inicijative. Država Song, koja je dugo bila pritisnuta i sa sjevera i s juga, postigla je suglasje i 579. pr. n. e. pripremila sastanak četiri velike sile Jin, Chu, Qin i Qi kako bi proglasili primirje s drugim zemljama. Na ovoj mirovnoj konferenciji četiri su se velike sile obvezale da će ograničiti vojnu moć, što je vjerojatno bio prvi pokušaj razoružanja u svjetskoj povijesti. Rješenje nije bilo dugotrajno jer su se postojeće proturječnosti između Chu i sjevernih zemalja 575. pr. n. e. opet zaoštrile i prerasle u novi rat u kojem su sljedeće godine ponovno pobijedili država Jin i njezini saveznici.

Nakon ove pobjede došlo je do unutarnjih zapleta koji su doveli do promjene na prijestolju države Jin. Novi je vladar uspješno izgladio unutarnje razmirice i uz izdašne nagrade pridobio je na suradnju tradicionalne neprijatelje, narod Rong sa sjevera. Time je uvelike ojačao državu i povećao vojnu prisutnost u središnjim područjima kineskog teritorija. Obnovio je vodeći položaj svoje zemlje i 571. pr. n. e. dobio titulu ba. Sljedećih trinaest godina, koliko je trajala njegova vladavina, država Jin uspješno je održavala ravnotežu moći. To je bio posljednji put da je ta zemlja igrala ulogu hegemonu i također posljednji put da je hegemonija još osiguravala zajedničku sigurnost.

Sustav međudržavnih odnosa, koji se dva stoljeća razvijao u okviru hegemonije, izrastao je u pravu višedržavnu organizaciju. Očuvanje feudalnog sustava Zhou više nije bilo važno jer on zapravo više nije niti postojao, a i upućivanje na vladara dinastije Zhou bilo je samo simbolično jer kraljevski dvor više nije imao političku moć. Bio je neophodan sustav koji bi omogućavao trajniji suživot većeg broja zemalja na širem zajedničkom prostoru. Između država su neprestano nastajala trvenja, a one sa sličnim interesima sklapale su saveze. Za to vrijeme rubne države neumorno su jačale, dok je utjecaj središnjih država postupno slabio.

U novim su uvjetima nastajale nove političke zamisli. Vanjske su zemlje bile u načelu otvorenije promjenama od središnjih, koje su bile jače oslonjene na tradiciju, ali i više težile čvršćem povezivanju i konsolidaciji jer su se osjećale posebno ugroženima. Godine 546. pr. n. e. sazvale su mirovnu konferenciju kojoj su prisustvovali ministri četiriju velikih sila i drugih država. Sklopljen je mirovni sporazum kojim su razgraničene sfere utjecaja dviju najmoćnijih država Jin i Chu te je određeno koje zemlje trebaju slati doprinose na dvor jednoj a koje drugoj. Ovaj se savez nije odnosio na sljedeće dvije velike sile, Qi i Qin, koje su također imale pravo primati doprinose od manjeg broja susjednih zemalja. Sporazumom je određena i gornja granica broja bojnih kola za svaku od četiri velike zemlje i iznos doprinosa koji su im morale poslati druge zemlje. Mirovna nagodba osigurala je ravnotežu snaga između velikih država i mir sljedećih četrdeset godina.

USPON DRŽAVA WU I YUE

Krajem VI. st. pr. n. e. težište događaja pomaknulo se na jug. Tamo je država Wu, koja je stalno vršila pritisak na državu Chu, na kraju postala toliko jaka da je 506. pr. n. e. bila u stanju pokrenuti opći napad na nju. U pet uzastopnih bitaka potpuno je porazila Chu, koja je bila iscrpljena dugotrajnim borbama i toliko je oslabila da je njezin opstanak bio ugrožen. Tako je Chu izgubila vodeću ulogu na jugu i zamijenila ju je nova sila u usponu, Wu. Ali dominacija države Wu nije dugo trajala jer se, kao konkurentska sila, ubrzo pojavila država Yue.

Od 510. pr. n. e., kada je država Wu prvi put napala državu Yue, obje su se uplele u stalne sukobe za kontrolu nad plodnim teritorijima na ušću Dugačke rijeke. Već četiri godine kasnije država Yue uzvratila je napad, a tada je kralj države Wu preminuo od zadobivenih rana. Godine 494. pr. n. e. njegov je nasljednik, kako bi osvetio oca, ponovno napao državu Yue. Zanimljivost ovog i sljedećih dvaju ratova jest to što su bili povezani s ulogom ljepotice *Xi Shi* 西施, koja je isprva živjela na dvoru države Yue. Zbog njezinog šarma kralj je počeo zanemarivati državne poslove, tako da je Yue postala lak plijen za svog sjevernog susjeda. Kralj zemlje Wu prisilio je svog protivnika na predaju i poveo Xi Shi sa sobom. Tada se kralj države Yue zavjetovao da će „spavati na suhom granju i ispijati žuč“, dok opet ne ojača svoju zemlju i osveti se.

Država Wu bila je nakon ove pobjede na vrhuncu moći. Kad je kontrolirala cijeli jug, počela je vršiti pritisak prema sjeveru, a osim toga su njezini vladari počeli raditi prokop od Dugačke rijeke do sliva Žute rijeke, što je bio zametak budućeg Velikog kanala. Godine 485. pr. n. e. Wu je napala državu Qi i zahtijevala od države Jin da joj prizna status ba. Kako Jin nije bila spremna za pravi rat, popustila je, a Wu je 482. pr. n. e. u svojstvu ba predsjedala međudržavnom skupu. Ali njezina dominacija nije dugo trajala. Ljepotica Xi Shi, koja je djelovala u korist zemlje Yue, toliko je zaokupila kralja države Wu da je i on počeo zanemarivati državne poslove. S druge strane, nakon dva desetljeća mukotrpnih napora, kralj Yue ojačao je državu koja je ponovno postala zavidna sila. Napao je

državu Wu i do godine 473. pr. n. e. konačno je porazio. Kralj Wu počinio je samoubojstvo, a lijepa Xi Shi vratila se na dvor države Yue. Kada je Yue postala najmoćnija među državama, dobila je naziv ba i vodila sljedeći međudržavni skup. Ali tada je to bilo samo formalno priznanje snage te ujedno i posljednji put da je ta titula dodijeljena. Obračun između država Wu i Yue je također značio kraj sustava ba.

Važan događaj koji je utjecao na odnos snaga između najmoćnijih zemalja i postao crta razdvajanja između razdoblja Chunqiu i razdoblja Zaraćenih država bio je raspad Jina. Država Jin se nakon tri desetljeća borbe za vlast 453. pr. n. e. raspala na teritorije koje su kontrolirala tri pobjednička roda, *Wei* 魏, *Han* 韩 i *Zhao* 赵. Nakon što su međusobno priznali neovisnost, podjelu je 403. pr. n. e. formalno potvrdio kralj dinastije Zhou. Do tada je država Jin bila jedina koja je u ime središnjih država mogla održavati ravnotežu s rubnim državama, a njezinom podjelom ona je uništena. Postupno se oblikovala nova ravnoteža između sedam moćnih zemalja s novim političkim odnosima koji su obilježili razdoblje Zaraćenih država.

2. Društvene promjene u razdoblju Chunqiu

Promjena odnosa snaga između plemstva u političkim odnosima uvelike je promijenila rodbinsku strukturu vladajućih. Kako je moć kraljevske kuće Zhou opadala, rodbinske veze plemstva su popuštale. Najvažnije su države ojačale i proširile svoje teritorije na račun manjih susjeda. Četiri najveće države, Qi, Jin, Chu i Qin u tom su razdoblju pripojile čak 128 manjih država i uništile njihovu državnost, bez obzira na to što su osvajači često bili u rodu s vladarima pobijedenih zemalja. Postupno je postalo samorazumljivo da u odnosima među državama više nisu uzimane u obzir rodbinske veze na kojima se temeljilo izvorno feudalno uređenje dinastije Zhou.

Slične promjene dogodile su se i u pojedinim zemljama, gdje su stari rodbinski odnosi bili sve manje važni zbog borbi za vlast. Nakon smrti

vladara često su se događale krize nasljeđivanja, u kojima su se vladarevi potomci bez zadržke međusobno obračunavali. Čak se događalo da vlast u zemlji preuzmu članovi pobočne rodbinske grane, koja je toliko ojačala da je zamijenila prvotnu vladajuću obitelj. U nekim zemljama novi vladari više uopće nisu bili u srodstvu sa starima jer su vlast preuzeli moćni i utjecajni ministri. Sve je to značilo kraj stare feudalne etike i solidarnosti među plemstvom, pa se može govoriti o raspadu feudalnog društvenog poretka Zhou.

U nekim zemljama došlo je do promjena unutarnjeg uređenja i učinkovitije organizacije vlasti. Uspješne inovacije s vremenom su se proširile na druge države, pa se njihova slika do kraja razdoblja bitno promijenila. U početku su to bili gradovi-države u kojima su se glavne aktivnosti odvijale u utvrđenom mjestu, dok je njihova kontrola nad okolnim područjima bila još dosta slaba. Postupno je počela jačati vlast nad okolnim teritorijem, uslijed čega su se razlike između grada i okolice počele smanjivati. Uvođenjem upravnih okruga *xiang*, koji su prvi put uvedeni u državi Qi, a potom i *xian* 县 u državi Chu nastaju prvi oblici lokalne državne uprave, koja je zamijenila dotadašnju vlast feudalaca. Stanovnici pojedine države sada nisu više ovisili isključivo o svojim gospodarima, već su počeli plaćati porez središnjoj vlasti i tako postaju njezini podanici.

Godine 590. pr. n. e. u državi Lu prvi put uveli su vojnu obvezu za seljačko stanovništvo, a još 594. pr. n. e. također oporezivanje obradive zemlje, pri čemu su porezi iznosili desetinu prinosa. To je bio početak uvođenja unificiranog sustava koji više nije razlikovao stanovnike utvrđenih naselja *guoren* 国人 i ruralne stanovnike *yeren* 野人. Seljaci su dobili pravo na obradu zemlje koju su posjedovali ili barem iznajmljivali, što ukazuje na uvođenje novih zemljišnih odnosa. Sve su to bili procesi postupne integracije sela u jedinstveniju državu, koji su dovršeni tek u razdoblju Zaraćenih država.

Tijekom razdoblja Chunqiu metode obrade zemlje bile su znatno poboljšane čime su se povećali prinosi. Na sjeveru se ustalio uzgoj pšenice. Kombinaciji uzgoja prosa i pšenice te izmjeni zimske i proljetne sjetve pridružio se plodored koji je omogućio bolje korištenje zemljišta i tri žetve

u dvije godine. Rotacija je bila poznata i na jugu, samo što se tamo naizmjenice sijala riža i proso. Ostala poboljšanja bila su povezana s tehničkim napretkom, osobito počecima uporabe željeznih plugova i drugih poljoprivrednih alata te uvođenjem dubljeg oranja uz pomoć volovske zaprege. Sve veće korištenje stoke u poljoprivredi odrazilo se i na smanjenje žrtvovanja stoke tijekom obrednih ceremonija.

Važna novost razdoblja Chunqiu bila je uporaba željeza, iako su arheolozi otkrili neke starije proizvode izrađene od meteorskog željeza. Tehnologija vađenja i obrade željeza nadovezala se na tradiciju obrade i lijevanja bronce, koja je u Kini zahvaljujući bogatim ležištima bakrene rude dosegla izniman procvat, pa su se relativno brzo razvili i razni procesi obrade željeza te počeli proizvoditi i kovati i predmeti od lijevanog željeza. Do šire uporabe te kovine došlo je prvo na zapadu, gdje su se uglavnom izrađivali kovani predmeti, dok se tehnika lijevanja proširila tek kasnije. Prema starim zapisima, tada je u Kini prevladavalo mišljenje da je bronca ugledna kovina pogodna za oružje, dok je željezo manje vrijedno i od njega se mogu izrađivati alati. Brz napredak u proizvodnji željeza potkrepljuje otkriće prvih čeličnih mačeva iz kasnog razdoblja Chunqiu.

Uz uspješnu poljoprivredu i mnoge nove proizvode, trgovina je također doživjela svoj prvi zamjetan uspon u razdoblju Chunqiu. Tijekom razdoblja Zapadnog Zhoua dolazilo je do razmjene dobara uglavnom u obliku davanja na temelju političkih odnosa, dok se nakon raspada ovog sustava počeo provoditi novi način razmjene, u kojem su kao novonastali sloj stanovništva trgovci imali veću ulogu. Neki od njih već su bili imućni jer se u zapisima spominje da su pojedinci trgovinom stekli znatna bogatstva. Trgovinu su omogućile dobre prometne veze između regija nastale već u razdoblju Zapadnog Zhoua, a zbog žive političke aktivnosti dodatno su ojačale tijekom razdoblja Chunqiu. Tako su ceste povezivale glavne gradove najvažnijih država, a u središtu je bila država Zhou sa sjedištem kraljevskog dvora i glavni grad države Jin, prometno čvorište i glavno trgovačko središte. Osim cesta, već tada su se koristili i vodeni putovi koji su omogućavali prijevoz većih količina žitarica.

Porastom trgovine jačala je potreba za novcem što je dovelo do uvođenja prvih kovanica. Tijekom razdoblja Zapadnog Zhoua mjerila se i određivala vrijednost dobara i imanja prema količini porculanskih školjki, koje su bile nanizane na konac, ali se najveći dio razmjene odvijao izravno, roba za robu. Uz procvat trgovine u razdoblju Chunqiu, novac je postao uobičajenije sredstvo plaćanja, što je značilo da je u optjecaj morala dolaziti sve veća količina kovanica. Prvi brončani novac na području Kine, koji je počeo kružiti u kasnom razdoblju Chunqiu i proizvodio se u obliku malih lopatica odnosno oštrica, bio je s područja istočne prijestolnice i države Jin. Kasnije, kada je tijekom razdoblja Zaraćenih država gotovo svaka država kovala brončani novac, iznenađuje raznolikost oblika, koji su uglavnom bili pojednostavljene slike uporabnih predmeta, poput lopatica i noževa ili brončanih školjki, koje su bile inspirirane izvornim novcem.

Velike promjene u razdoblju Chunqiu pokrenule su živahnu intelektualnu djelatnost koja je značajno utjecala na preobrazbu tadašnjeg društva. Od ovoga razdoblja potječu najstarije kineske knjige – zbirke spisa *jing* 经, koje su kasnije, zbog pozornosti koju su im posvećivali konfucijanski učenjaci, uživale poseban ugled. U zapadnoj literaturi stoga se riječ *jing* najčešće, ne baš najspretnije, prevodi kao „klasik“. Među zbirkama spisa najduže sežu već spomenuti *Shi jing* i *Shu jing*, koji obuhvaćaju najstarije pjesme, legende i opise povijesnih događaja zapisane prema staroj predaji te Knjiga promjena *Yi jing* 易经 koja kao priručnik za proricanje objašnjava odnose u prirodi. Tu pripadaju još spisi o obredima, npr. Obredi dinastije Zhou *Zhou li* 周礼 i Spisi o obredima *Li jing* 礼经, među kojima je kasnije samo dio pod nazivom Zapisi obreda *Li ji* 礼记 dobio poseban kanonski status. Važna knjiga je i Ljetopis države Lu Chunqiu, koja je, uz ljetopise države Qin *Qin ben ji* 秦本纪, jedina sačuvana kronika te vrste. Slične kronike pisane su i u drugim zemljama, ali nisu preživjele razaranje nakon pobjede države Qin. Među izgubljenima je i zbirka glazbenih zapisa *Yue jing* 乐经, koja je u to vrijeme također ubrajana među najvažnije knjige.

Po intelektualnim postignućima najviše se isticao sloj nižeg plemstva shi. S jedne strane, ovaj sloj se brojčano jako proširio i ujedno osiromašio jer u novim uvjetima plemstvo više nije moglo koristiti dotadašnje

privilegije, ali su se s druge strane njegovi pripadnici obrazovali kao plemići, pa su se mogli natjecati za nove poslove koje su stvarali vladari pojedinih zemalja tražeći sposobne savjetnike i upravitelje. Te su ih mogućnosti potaknule da još više pozornosti posvete obrazovanju i da napuste vojsku, pa se plemstvo postupno pretvorilo u intelektualnu silu koja je imala značajan utjecaj na povijesne događaje.

Političke karijere nekih dužnosnika koji su dolazili iz sloja shi bile su briljantne, jer su postali savjetnici i ministri vladara, pa im stare povijesne knjige pripisuju značajne zasluge za uspjehe država u kojima su služili. Drugi su dobili mjesta upravitelja novih teritorija, koje su zauzele jače zemlje te su se na tim položajima učvrstili tako da su počeli prijetiti čak i vladajućim obiteljima u zemljama u kojima su bili na dužnosti. Takvih poslova nije bilo dovoljno za sve, pa su se mnogi posvetili razmišljanju i traženju rješenja za probleme onog doba. Počeli su širiti svoje ideje, što je potaknulo pravo intelektualno vrenje i dovelo do stvaranja raznih filozofskih pogleda, kasnije nazvanih stotinu filozofskih škola. Pred kraje Chunqiu je tako, kao jedan od prvih profiliranih filozofa, svoje ideje počeo širiti Konfucije, koji je značajno obilježio sva kasnija razdoblja kineskog društva.

3. Zaraćene države

Naziv razdoblja Zaraćene države Zhanguo, koje je trajalo od 476. pr. n. e. do prvog ujedinjenja u carstvo 221. pr. n. e., označava dva i pol stoljeća političkih podjela. Tada se na kineskoj političkoj sceni formiralo sedam snažnih i otprilike toliko nešto slabijih država, koje su bile rezultat ujedinjavajućih i razjedinjavajućih procesa razdoblja Chunqiu. Za razliku od bivših gradova-država, ove su države imale već sasvim jasno definirane teritorije na kojima su uspostavile svoju vlast. To je osobito došlo do izražaja u regrutaciji seljačkog stanovništva u vojsku, čime je potpuno promijenjen način ratovanja. Za razliku od okršaja među elitnim plemićkim vojskama prošlog doba ratovanje je sada postalo masovno, a sve je važnije

Zaraćene države sredinom 4. stoljeća pr. n. e.

bilo koliku je vojsku pojedina zemlja bila u stanju opremiti i održavati. Istodobno je nastala potreba za novim tipom stručnjaka, vojnih stratega i kreatora vojne taktike, koji odgovaraju novim uvjetima ratovanja.

Moć i uloga vladara jako je porasla, ali se oni pri vladanju nisu više oslanjali na pomoć rodbine, već na savjetnike i upravitelje iz šireg kruga stručnjaka, uglavnom iz redova nižeg plemstva shi. To je vodilo širenju upravnih službi i centralizaciji vladareve vlasti. U novim uvjetima vladar

je imao veću kontrolu nad svojim pomoćnicima, koje je dijeljenjem nagrada i kazni držao u osobnoj ovisnosti. Nova uloga vladara odrazila se i na njihovu formalnu titulu, budući da su čak i vladari zemalja koje su nekoć pripadale feudalnom sustavu Zhou, postupno usvojili naslov wang. Vojne uspjehe pratilo je, naravno, sve masovnije ratovanje ovisno o gospodarskoj snazi zemalja, zbog čega su se države počele međusobno natjecati u jačanju svoje unutarnje moći i gospodarstva. Ubrzane su gospodarske i službene aktivnosti i nove institucije koje su omogućavale učinkovitije vođenje državnih poslova i pojačan nadzor nad stanovništvom. Rezultat tih procesa bio je dinamičan razvoj na svim područjima od gospodarstva do politike, filozofije, kulture i umjetnosti. Oblikovali su se glavni obrisi državnih institucija koje su karakterizirale vladavinu prvih carskih dinastija.

Glavne zemlje koje su oblikovale sudbinu događaja tijekom razdoblja Zaraćenih država bile su tri države nasljednice države Jin i četiri rubne države koje su se oporavile tijekom razdoblja Chunqiu, pri čemu je država Qi također imala karakteristike rubne države zbog veličine poluotoka Shandong. Na teritorijima između ovih moćnih država stisnule su se neke manje zemlje, koje se zbog svog položaja nisu mogle širiti. Postale su samo tampon zone između moćnih, a u igri velikih sila postupno su gubile samostalnost. Glavne zemlje ovog razdoblja mogu se grubo pobrojati redoslijedom od sjevera prema jugu:

- **Yan** 燕, s glavnim gradom u blizini današnjeg Pekinga, je osim sjevernog dijela današnje pokrajine Hebei, obuhvaćala i jugozapadni dio današnje pokrajine *Liaoning* 辽宁 i sjeveroistočni dio današnje pokrajine Shanxi. Ona je bila najslabija od sedam velikih zemalja i također posljednja koja je postala velika sila. Unatoč tome što nije bila snažna, bila je relativno dobro zaštićena, jer joj nisu prijetile veće opasnosti s istoka i sjevera te joj je stoga bilo lakše braniti granice.
- **Qi** 齐 je zauzimala poluotok Shandong i južni dio današnje pokrajine Hebei. Na jugu je graničila s nekoliko manjih država, od kojih su najvažnije bile Lu i Song. Na sjeveru je održavala dugogodišnji savez s državom Yan i osigurala povoljan strateški položaj jer joj je opasnost

- prijetila samo sa zapada. Bila je jedna od najmoćnijih država i, kao i u razdoblju Chunqiu, nastavljala biti vodeća u gospodarstvu i kulturi. Njezin glavni grad *Linzi* 临子, u blizini ušća Žute rijeke uz sjevernu obalu, bio je, očito, najveći grad na području Kine u to vrijeme.
- **Zhao** 赵 je bila najsjevernija od tri države koje su nastale podjelom države Jin. Zauzimala je sjeverni dio današnje pokrajine Shanxi i neke teritorije na jugu današnje pokrajine Hebei, sve do sjevernih područja današnje pokrajine Henan. Budući da je bila granična država, strateški je bila u nešto povoljnijem položaju od druge dvije države nasljednice Jina jer nije bila ugrožena sa sjevera. Zbog kontakata sa sjevernim nomadskim narodima bila je prva kineska zemlja koja je u vojsku uvela konjicu.
 - **Wei** 魏 je bila najmoćnija od nasljednica države Jin. Bila je smještena duž srednjeg toka Žute rijeke na jugozapadu današnje pokrajine Shanxi, dok se njezin drugi dio protezao na sjeverni dio današnje pokrajine Henan ili u središnju kinesku ravnicu, tako da je bila podijeljena na dva velika kraka. Time je njezin strateški nepovoljan položaj bio još teži. Sa svih strana su je okruživale moćne države, a istočni i zapadni dio zemlje povezivao je samo uski prolaz. Ipak, dugo je bila među vodećim silama i uvela je nekoliko važnih upravnih reformi. Bila je to i prva država koja je počela provoditi veliko navodnjavanje.
 - **Han** 韩 je bila najmanja među državama na koje se raspala Jin. Zauzimala je teritorij na jugoistoku današnje pokrajine Shanxi i središnji dio današnje pokrajine Henan. Prvih stotinu godina bila je privjesak države Wei, a zauzevši veći dio teritorija države Zheng, ojačala je i tamo preselila svoju prijestolnicu. Kako je sa svih strana bila okružena moćnim susjedima, bila je u strateški nepovoljnom položaju i to je morala rješavati mijenjanjem saveza u skladu s odnosom snaga u susjedstvu.
 - **Qin** 秦 je kao najzapadnija država sa središtem u riječnom slivu Wei zauzimala izvrsnu stratešku poziciju. Budući da je pristup s istoka i jugoistoka bio moguć samo kroz dva uska prolaza, njezino

je plodno središte bilo savršeno osigurano. Nisu joj prijetile veće opasnosti s drugih strana, pogotovo ne kasnije, kada je u drugoj polovici V. st. pr. n. e. podjarmila nomadska plemena Rong na sjeveru. U sljedećem stoljeću je, s osvajanjem zemalja Shu i Ba u Sečuanskom bazenu stekla velika plodna područja i bogata nalazišta željezne rude, koja su joj davala materijalnu osnovu za osvajачke ratove u posljednjim desetljećima razdoblja Zaraćenih država.

- **Chu** 楚 se širila od svog središta duž srednjeg toka Dugačke rijeke do slivova rijeka Han i *Huai* 淮. Nakon zauzimanja države Yue 334. pr. n. e. proširila se i na područja uz donji tok Dugačke rijeke i tako obuhvatila cijelu tada poznatu južnu Kinu. Unatoč veličini, zbog čestih unutarnjih sporova i sukoba nije imala veliku moć. Kako nije imala stabilnu vlast, nije slijedila druge zemlje u poboljšanju uprave te stoga nije igrala takvu ulogu, kao što bi mogla za svoju veličinu.

NAČINI RATOVANJA

Države ovog razdoblja nastojale su što više ojačati, obučiti vojsku i proširiti se na račun svojih susjeda. Kao rezultat takve orijentacije ratovanje je uzelo maha, naglo se razvila ratna tehnika i oružje te upravljanje vojnim operacijama. Budući da je vladavina bila podređena vojnim potrebama i obzirima, to je također utjecalo na promjene u organizaciji vlasti i društva. U ratovima iz doba Chunqiu, glavna udarna snaga još uvijek su bila bojna kola, u kojima se borilo plemstvo. Borbeni sastav činila su četvora kola, jedna sprijeda i troja straga, tako da su prodirala poput kakvog pluga. Pratilo ih je pješastvo, obično 72 kopljanika. Pješastvo se sastojalo od pripadnika nižeg sloja gradskog stanovništva i seljaka koji su pratili svoje gospodare. Vojske su brojale od nekoliko tisuća do najviše 30.000 ljudi, a bitke su se odvijale kao frontalni sudar dviju vojski na ravnicima i obično su trajale najviše dan ili dva. Do prvih odstupanja od ove vrste ratovanja došlo je potkraj razdoblja Chunqiu u državi Jin, gdje se sve veći broj seljaka počeo uključivati u vojsku. U masovnijim vojskama odlučujući je bio broj pješaka, pa su države

morale poboljšati upravu i kontrolu nad seljačkim stanovništvom kako bi u što većem broju bilo uvršteno u vojne postrojbe.

U prva dva stoljeća razdoblja Zaraćenih država vojske su uobičajeno brojale od desetak do najviše stotinu tisuća vojnika. Ali rast se nastavio, a najmoćnije države postupno su postale sposobne izdržavati po nekoliko stotina tisuća vojnika. Vojne snage bile su raspoređene u armijama *jun* 軍, koje su tada brojale do dvanaest tisuća vojnika. Zbog uvođenja masovne vojske promijenio se način ratovanja, što je potaknulo razvoj novih oružja i vojne tehnike. Istodobno se javila potreba za strateškim planiranjem i upravljanjem vojnim operacijama, zbog čega je formiran sloj profesionalnih stratega i zapovjednika. S brojnim pješaštvom važnost bojnih kola je opala, budući da ih je kao nova mobilna snaga počela istiskivati konjica. Zahvaljujući doticajima s nomadskim susjedima na sjeveru konjica je prva korištena u državi Zhao, ali se zbog svoje visoke učinkovitosti brzo proširila u druge zemlje. Tako su se, prema zapisima u knjizi *Zhanguo ce* 战国策, vojske najmoćnijih država Qin, Qi i Chu sastojale od po milijun pješaka, deset tisuća konjanika i tisuću bojnih kola. Ove brojke su vjerojatno preuveličane i pokušavaju na simboličan način naglasiti veliku vojnu moć ovih zemalja, ali omjer između pješaštva, konjice i bojnih kola dosta rječito govori o promjeni sastava tadašnjih vojski.

Kako bi bile vojno što učinkovitije, države su počele uz uobičajenu seljačku vojsku, koja se mobilizirala prema potrebi, uvoditi elitno pješaštvo, koje se sastojalo od vojnika s posebnim sposobnostima. Oni su dodatno uvježbavani i bolje opremljeni jer su ostajali u stalno spremnim postrojbama više godina te stoga dobivali i posebne pogodnosti. Pješačko oružje se u utrci u naoružanju stalno usavršavalo; koplja i helebarde postajali su sve dulji i sve raznovrsnijih oblika, proizvodili su se u većim količinama i konačno se uglavnom prešlo na korištenje željeza. Opremanje vojnika brončanim mačevima postalo je raširenije, a na jugu su se pojavili mačevi s kvalitetnim željeznim oštrocima. Vojnici su bili zaštićeni zaštitnom odjećom i kacigama od kožnih traka koje su povezivane uzicama, pa su takvi oklopi bili relativno pokretljivi. Pred

kraj razdoblja počinju se koristiti i metalne kacige i oklopi od metalnih ploča, koji su isto vezani uzicama.

Učinkovitost ratovanja dodatno je povećao samostrel koji se proširio već u IV. st. pr. n. e. i bio je važna tehnička inovacija. Imao je veći doimet i udarnu snagu jer je napinjan svom snagom, tako da vojnik legne nogama uprtima u luk i tetivu nategne rukama. Fina izrada mehanizma za okidanje omogućila je precizno pucanje, pa je u drugoj polovici razdoblja Zaraćenih država samostrel postao najvažnije oružje, koje je često presudno utjecalo na ishod bitaka. Zatim je razvijena još jedna tehnička inovacija, tzv. „vezani samostreli” koji su bili pričvršćeni za podlogu ili na kolima i mogli se mehanički aktivirati tako da svi odjednom ispale strijele.

Ratovanje u razdoblju Zaraćenih država više nije bilo kratkotrajno ili ograničeno na jednostavne bitke u ravnici jer su sad ratovi mogli trajati godinama, uključivali su duge pohode vojski, njihovo koordinirano djelovanje na širem teritoriju, višegodišnje opsade utvrđenih gradova pa čak i pozicijski boj dviju velikih armija na bojišnici dugoj više od sto kilometara. Kako bi se zbunili protivnici, izmišljali bi se maštoviti taktički potezi, kao što su takozvani „vatreni bikovi” *huoniu* 火牛 kada su bikovima na rogove pričvršćene baklje nakon čega su potjerani u neprijateljski tabor.

Uz prošireni opseg ratovanja razvile su se nove opsadne i obrambene tehnike. Za prebacivanje preko gradskih zidina korištene su posebno duge ljestve, a jednom su napadači čak i preusmjerili rijeku da poplavi grad. Važna je bila tehnika probijanja tunela koji su se kopali ispod gradskih zidina kako bi opsjedatelji kroz njih ušli u grad ili njima potkopali zidove i srušili ih. Branitelji su, s druge strane, velikim mjehovima otpuhivali dim u rovove kako bi se napadači ugušili. Za veću sigurnost pojedine su države na strateški važnim mjestima počele graditi utvrde i osmatračnice te na kraju čak i dugačke bedeme uz granice s neprijateljskim susjedima. Posebno su utvrdile važnije strateške prijevoje gdje su uspostavljeni stalni garnizoni. Ovi čuvani prolazi također su bili namijenjeni kontroli ulaska putnika u zemlju, a služili su i kao carinarnice, gdje su se od trgovaca ubirale provodne carine.

Počeci gradnje dugih obrambenih zidova, koji su doveli do izgradnje poznatog Kineskog zida, tako sežu u ovo razdoblje. Države Qin i Wei prve su počele graditi zidove duž graničnih rijeka. Izgrađeni od čvrsto nabijene zemlje na ojačanim temeljima, prepletali su se s riječnim nasipima u razmjerima koji bi odgovarali međama nekih sadašnjih pokrajina. Slijedila je izgradnja obrambenih zidova na sjevernim granicama gdje su države Qin, Zhao i Yan graničile s nomadskim narodima. To su već bili zameci Kineskog zida jer je prvi car dinastije *Qin* 秦 samo povezao ove zidine u jednu obrambenu liniju na sjevernoj granici svog carstva. Time je uspostavio zaštićenu granicu s nomadskim susjedima koja je tijekom kasnijih dinastija nekoliko puta obnovljena i utvrđivana, tako da je ovaj vijugavi, na busenju i šašu izgrađen zid, postao jedan od simbola kineskog carstva.

Kao što su se širili opseg i složenost ratovanja, tako se razvijala ratna strategija i tehnika. Zasluge za važne pobjede i nove strateške zamisli pripisivane su slavnim zapovjednicima i stratezima, o kojima su stvarane legende, kasnije sažete u knjigama. Jedan od tih legendarnih zapovjednika i stratega bio je *Sunzi* 孙子, koji je krajem razdoblja Chunqiu vodio pobjedničku vojsku države Yue. Knjiga nazvana po njemu i napisana otprilike jedno stoljeće kasnije, sadrži strateška načela i taktike ratovanja u to vrijeme, o kojima se i danas raspravlja na kineskim, ali i američkim vojnim akademijama. U drugoj polovici IV. st. pr. n. e. pojavili su se i prvi potpuno specijalizirani vojni stručnjaci, kao primjerice poznati vojni savjetnik *Sun Bin* 孙臆, za kojega je već moguće tvrditi da je povijesna osoba.

ODNOSI MEĐU DRŽAVAMA

Prva desetljeća razdoblja Zaraćenih država protekla su u unutarnjim obračunima i ratovima za nasljedstvo moćne države Jin. Ovaj građanski rat bio je osobito nasilan u godinama prijelaza razdoblja Chunqiu i Zhanguo do 453. pr. n. e., kada su se oblikovali glavni obrisi tri države sljednice. Neizvjesnost i napetost trajali su sve do 403. pr. n. e., kada je postojeće stanje potvrđeno formalnim priznanjem ove tri zemlje koje je

omogućilo veću političku stabilnost na ovom području. U isto su vrijeme države Qi, Qin, Chu i Yue nastavile jačati i proširivati se na račun manjih zemalja na svojoj periferiji.

Tada je država Qi napredovala prema jugu poluotoka Shandong. Ojačala je i država Qin, koja je pokoravanjem naroda Rong osigurala sjevernu granicu 441. pr. n. e. i počela prodirati u dolinu Sichuan. Tamo su, neovisno o događajima na istoku, postojale države Shu, u blizini današnjeg grada *Chengdua* 成都, i Ba, u blizini današnjeg grada *Chongqinga* 重庆. Zauzimanje plodnog sečuanskog bazena potrajalo je gotovo cijelo stoljeće, pa Qin do 366. pr. n. e. nije zamjetno intervenirala u sporove i sukobe između drugih zemalja. S juga se prema slivu Žute rijeke širio utjecaj država Chu i Yue koje su tamo pripojile nekoliko manjih država.

U središtu zbivanja su u prvoj polovici 4. st. pr. n. e. bile tri države nasljednice države Jin. Sve tri su se najprije povezale pod vodstvom države Wei te ojačale i proširile prema državama Qi, Chu i Qin. Najviše je osnažila država Wei, koja je uspješnim vojnim prodorom državu Qin gurnula na zapad do rijeke Luo, gdje je izgradila prvi granični obrambeni zid. Njezino brzo jačanje, međutim, izazvalo je nesuglasice među nasljednicama države Jin i zaustavilo njezin uspon. Kada je država Zhao, nezadovoljna dotadašnjim napretkom širenja, 383. pr. n. e. napala manju državu *Wei* 卫, ona je zatražila pomoć moćne države *Wei* 魏, što je zaoštrilo sporove između nasljednica države Jin. Suočena s velikom vojnom nadmoći države Wei, država Zhao zatražila je pomoć svog starog neprijatelja, države Chu, koja napada državu Wei i zauzima njezine teritorije južno od Žute rijeke. Država Wei, ukliještена između dviju neprijateljskih vojski, poražena je na sjevernom bojištu gdje je država Zhao osvojila dio njezinog teritorija.

S ratom koji je potkopao ključnu ulogu države Wei, država Chu vratila se kao značajna sila, a s vojnog stajališta rat je značio konačnu uspostavu masovnih vojski i ratovanje na više bojišta. Istodobno su uspostavljena nova međudržavna savezništva koja više nisu rezultat tradicionalnih veza, već sadašnjeg odnosa snaga. To je označilo početak razdoblja jačanja

vojnih sukoba jer su vojni razlozi sve više prevladavali u odnosima među državama. Sljedećih je godina uslijedilo još više sporova i graničnih trzavica između zaraćenih država nasljednica Jina i sve moćnije države Chu. Važna promjena u odnosu snaga dogodila se 366. pr. n. e., kada se nakon duže stanke na sceni ponovno pojavila država Qin. U ovoj zemlji su 384. pr. n. e. pokrenute reforme, koje su je uvelike ojačale. Nakon više od dva stoljeća uputila je svoju vojsku natrag prema istoku i porazila združene snage država Wei i Han. Još veći udarac zadala je državi Wei dvije godine kasnije, kada su njezini vojnici navodno prikupili više od 60.000 neprijateljskih glava. Treći put ju je porazila kada je zauzela teritorije istočno od zavoja Žute rijeke, koji su joj nekoć pripadali. Te su pobjede učvrstile ulogu države Qin u središnjem kineskom prostoru i nagovijestile njezin kasniji uspon.

Nakon vojnih poraza vladar države Wei nastojao je ponovno ojačati svoju zemlju. Napustio je dotadašnju prijestolnicu u blizini granice s Qinom i dao izgraditi novu, *Daliang* 大梁 na sigurnijem području južno od Žute rijeke. Zaposjeo je nekoliko teritorija susjednih država Zhao i Han te je zamijenio neka svoja područja za dijelove tih zemalja kako bi zaokružio svoj teritorij sa središtem na Žutoj rijeci. Učvrstivši se na ovaj način, pokrenuo je nekoliko diplomatskih inicijativa i pokušao u susretima s drugim vladarima sklapati nove saveze i jačati nove odnose među državama. Na kraju se proglasio kraljem i prema novoj prijestolnici odabrao ime kralj Hui iz Lianga *Liang Hui wang* 梁惠王. Njegov primjer slijedili su i drugi vladari koji su također tvrdili da su kraljevi. Kralj zemlje Wei, međutim, nije postao poznat samo po opisanim uspjesima, već i zato što je razgovore s njim u knjizi opisao slavni filozof Mencije *Mengzi* 孟子.

Novonastala situacija bila je tipična za razdoblje Zaraćenih država. Na političkoj karti isticalo se sedam moćnih država među kojima je na sjeveru postojala i država Yan, koja je doduše bila nešto slabija od ostalih, ali se ipak uspjela uključiti u igru velikih. Među njima je bilo i stalnih napetosti, koje su se povremeno rasplamsale u vojne sukobe, no time se, naravno, mijenjao odnos snaga. U tim je uvjetima uloga diplomacije

znatno porasla, pomažući u održavanju odgovarajuće razine ravnoteže snaga između sedam velikih *qi xiong* 七雄, kako su ove države nazivali drevni kineski povjesničari.

ULOGA DIPLOMACIJE

Zadaća diplomacije bila je sklapanje saveza koji su učvršćivali položaj pojedine zemlje, ili sprečavanje saveza koji su je ugrožavali. Kada je država Qin bila najjača, većina saveza je formirana u odnosu prema ovoj zemlji. Nastala su otprilike dva tipa saveza: tzv. vodoravna savezništva na osi istok-zapad koja su podržavala državu Qin te vertikalni savezi u smjeru sjever-jug, koji su bili usmjereni protiv nje. U savezima koji su podržavali državu Qin, ona je bila dominantna sila, pošto su joj saveznici bili određeni. Ti su savezi jačali sa svakom pobjedom kako je moć države Qin rasla. Naprotiv, među saveznicima koji su se povezivali u smjeru sjever-jug nije bilo vodeće zemlje, pa su njihovi savezi bili puno manje stabilni. Čim bi neka od zemalja toliko ojačala da je njezin utjecaj prevladao, saveznici su se okrenuli protiv nje i ravnoteža je bila narušena, što je dugoročno koristilo državi Qin.

Pojavio se novi sloj dužnosnika u vođenju diplomacije i sklapanju saveza koji su putovali od zemlje do zemlje nudeći svoje usluge vladarima i obećavali im saveze, koje bi oni trebali sklopiti svojim posredovanjem. Najuspješniji među njima imali su presudan utjecaj na vladare i vodili su vanjsku politiku u njihovo ime, a često i postizali da budu imenovani ministrima u dvije ili više zemalja. Država je trebala potvrditi sklapanje novog saveza dodjeljivanjem ministarskog položaja posredniku, no lojalnost takvih ministara često je bila upitna.

Sredinom IV. st. pr. n. e. je, nakon zaokruživanja teritorija i učvršćivanja vlasti kralja Huija, još je uvijek najmoćnija država Wei. Zauzela je plodnu zemlju uz Žutu rijeku u srcu kineskog svijeta i kontrolirala većinu strateških prolaza. Međutim, njezina je prevlast bila kratkog vijeka jer joj je 353. i 341. pr. n. e., kada su se strateg Sun Bin i zapovjednik *Tian Ji*

田忌 dokazali, država Qi zadala dva teška poraza. Država Wei je, nakon ponovnog neuspjeha, morala u ratu s državom Qin, ovaj put prihvatiti položaj podređene saveznice države Qi. Napadi države Qin kontinuirano su se nastavili sljedećih godina, sve do 322. pr. n. e. dok država Wei nije s njom ušla u savez u okviru vodoravnog savezništva. Tvorac ove unije bio je glavni ministar države Qin *Zhang Yi* 张仪, koji je uspio postići da ga ministrom istovremeno imenuje i država Wei.

Zhang Yi bio je prvi veliki državnik i arhitekt savezništava tog razdoblja. Na formiranje vodoravnog saveza odgovorio je njegov suparnik *Gong-sun Yan* 公孙衍, koji je formirao suprotstavljeni savez pet zemalja i nazvao ga okomicom. Tako su se ustalila ova dva naziva za saveze koji su podupirali Qin i onima koji su im se suprotstavljali. Zhang Yi je, kad je okončao dugoročno osvajanje sečuanskog bazena i porazio državu Chu, osigurao povezanost bazena sa središnjim dijelom države Qin. Zatim je počeo sustavno kolonizirati osvojena područja u dolini Sichuan, a 310. pr. n. e. po uzoru na glavni grad Qina počeo graditi novo lokalno središte, koje se kasnije razvilo u današnji grad Chengdu. Pored njega je u današnjem *Dujiangyanu* 都江堰 izgradio poznati sustav navodnjavanja, koji je usmjeravao vodu prema novom središtu i omogućio navodnjavanje okolnih polja. To je u ono vrijeme bilo izvanredno inženjersko postignuće, koje kao prvorazredna povijesna znamenitost još uvijek radi.

Potkraj IV. i početkom III. st. pr. n. e. država Qi privremeno se postavila kao vodeća sila. Njezin glavni ministar obnovio je savez s državama Wei i Han, i u isto vrijeme postigao da se država Qin, koji je bila oslabljena krizom nasljeđivanja, pridruži savezu i dodijeli mu položaj ministra. Međutim, taj je savez bio kratkog vijeka: potkopala ga je država Zhao, koja je sklopila savez s državom Qin protiv države Qi. To je pokrenulo rat između države Qi i njenih saveznika s državom Qin, ali su obje države početkom III. st. pr. n. e. sklopile primirje, koje su njihovi vladari godine 288. pr. n. e. potvrdili preuzimanjem naslova nebeskih vladara *di* 帝, pa je tako vladar države Qi uzeo titulu istočnog di, a vladar države Qin zapadnog di. Ovo je bio prvi put da si je neki

vladar na području Kine nadjenao božanski naslov. Ratovi između država nastavili su se i u sljedećem desetljeću. I država Qi i druge dvije nekoć ključne države, Chu i Yan, bile su jako oslabljene u ovim ratovima i više nisu bile sposobne zaustaviti uspon države Qin, što je otvorilo vrata njezinoj konačnoj dominaciji.

POBJEDNIČKA STRATEGIJA DRŽAVE QIN

Slavni pjesnik *Qu Yuan* 屈原, koji je bio ministar u državi Chu, uzalud je zagovarao savez država Qi i Chu, koje je želio zaštititi od države Qin. Njegovi diplomatski naponi su propali i mogao je samo bespomoćno promatrati kako država Qin 278. pr. n. e. pobjeđuje državu Chu i zauzima njezin glavni grad. Iz očaja se bacio u rijeku, a njegova je smrt izazvala veliku pozornost i ostala u sjećanju kao simboličan izraz nesebičnog domoljubnog osjećaja. U Kini se ovaj događaj još uvijek pamti kroz praznik sredine ljeta *Duanwu* 端午, kada ljudi plove uz rijeke u ukrašenim čamcima i bacaju hranu u vodu da ribe ne pojedu pjesnika, već njihove darove.

Nakon nesretne sudbine države Qi i poraza Chua, država Zhao bila je jedina sila koja još pokušava održati ravnotežu sa sve moćnijom Qin. Godine 269. pr. n. e. čak je teško porazila dvije vojske države Qin, ali tada je državne poslove u potonjoj preuzeo strateg i političar *Fan Sui* 范雎 koji je zagovarao politiku totalnog rata uz širenje državnog teritorija i uništenje stanovništva neprijateljske zemlje nakon njezinog poraza. Posljedica njegove politike bili su ratovi s masovnim pokoljem neprijatelja koji su postali značajka posljednjeg razdoblja ratovanja i osvajačkih ratova države Qin. Prema njegovom mišljenju, ova je država trebala sklopiti saveze s udaljenijim zemljama te zaratiti sa susjedima, pa tako država Qin već 265. pr. n. e. napada susjednu državu Han. Ovoj je u pomoć pritekla država Zhao i u okrugu *Changping* 长平 nasuprot vojske Qina uspostavila dugu obrambenu liniju. Dvije su se vojske na tim položajima zadržale čak tri godine, sve dok se nakon odlučujuće bitke vojska države Zhao nije predala, potpuno iscrpljena. Tako je godine 260. pr. n. e. završila najveća

vojna pustolovina razdoblja Zaraćenih država. Pobjednici su navodno 400.000 poraženih vojnika žive zakopali, a iako su brojke o gubicima pretjerane, posljedice su po svoj prilici bile doista strašne. Prema sačuvanim zapisima, govorilo se da je u državi Zhao nakon ovog rata ostalo samo nekoliko odraslih muškaraca.

U vrijeme pobjede države Qin nad državom Zhao rođen je čovjek koji je predodređen da ujedini cijelu Kinu. Prijestolje je zauzeo već 246. pr. n. e., ali tek kad je postao punoljetan počeo se pripremati za veliki povijesni pothvat, u kojem mu je glavni oslonac bio poznati legalistički državnik *Li Si* 李斯. Svoj osvajački pohod započeo je 230. pr. n. e. pobjedom nad susjednom državom Han. Od tada je imao otvoren put i brutalni vojni stroj zemlje Qin je u deset godina uništio ostale zemlje jednu po jednu. Kad je godine 221. pr. n. e. ovaj zadatak izvršen, pobjednički kralj se proglasio prvim carem dinastije Qin i započelo je novo poglavlje u kineskoj povijesti.

UMJETNOST RAZDOBLJA ZHANGUO

Razdoblje Zaraćenih država također je bilo bogato i plodno na umjetničkom planu zbog svoje iznimne dinamike i napretka materijalne kulture. Brončane obredne posude koje su gotovo tisuću godina dominirale u umjetničkom stvaranju i zasjenile druge grane umjetnosti, od kraja razdoblja Chunqiu gubile su svoju prijašnju ulogu, a obredi kojima su bile prvobitno namijenjene izgubili su svoj duhovni značaj i sadržaj. S padom interesa za bilježenje događaja na brončanim posudama, smanjila se i ta vrsta njihove važnosti. Novi materijali i nove tehničke mogućnosti počeli su uzimati maha pa su postali privlačniji modni proizvodi. Bronca je tako ustupila mjesto lakiranim proizvodima i predmetima s intarzijama, koji su bolje odgovarali zahtjevima za bojama i maštovitošću.

Umjetničko oblikovanje predmeta za svakodnevnu upotrebu palo je pod utjecaj rastuće sklonosti rasipnosti i isticanju osobnog imetka. Među njima su bile razne kopče za pojas i brončana ogledala kod kojih je jedna

strana glatko brušena, a druga strana s držačem bogato ukrašena reljefnim šarama. Počeli su se umjetnički oblikovati i ukrašavati stolovi i svjetiljke, za što su se koristili skupocjeni materijali i razvijene nove tehnike obrade. Pritom su se jasno razlikovali predmeti namijenjeni upotrebi i tzv. *mingqi* 明器, predmeti koji su se stavljali u grobove i trebali pratiti umrle u zagrobnom životu. Raznolikost proizvoda potaknula je procvat novih umjetničkih oblika i stilova. Prilikom ukrašavanja prikazivane su, između ostalog, ljudske i životinjske figure, što je utjecalo na razvoj slikarstva i kiparstva, dva umjetnička žanra koji su prije bili zapostavljeni.

Novi odnos prema svijetu i životu zamjetan je i u arhitekturi. Množile su se građevine koje su pokazivale moć svojih vlasnika. Kako bi se naglasila veličina palača, bile su smještene na visokim terasama. Kod gradnje novih palača u visinu vladari su se natjecali koja će imati viši temelj. Na zidinama su se počela graditi visoka utvrđena vrata i osmatračnice, dok se palača često gradila oko malog brežuljka na koji su se naslanjale terase kako bi se postigao izgled višekatnice. U novim društvenim i političkim prilikama dobile su novo značenje grobnice novih vladara, koji se više nisu poistovjećivali s rodovskim plemstvom Zhoua i njegovim simbolima. Grobnice, koje su postale moćnije, dobile su karakterističan izgled podzemnih palača s nekoliko prostorija za razne namjene, uključujući spremište mnogih predmeta za posmrtnu uporabu. Preko grobnice se nasipala velika hrpa zemlje ili se podizala terasasta građevina koja je naglašavala njezin istaknut položaj. Cijeli kompleks grobnice s parkom i pomoćnim zgradama bio je po vanjskom rubu opasan zidom.

Promjene u umjetničkom stilu došle su najprije do izražaja u oblikovanju te ukrašavanju tradicionalnih brončanih obrednih predmeta. Stare životinjske motive postupno zamjenjuju pojednostavljeni, poluapstraktni ukrasni uzorci, a njima su se pridružile nove, realistične slike životinja. Kako su posude gubile svoju izvornu vjersku i političku ulogu, natpisi na njima počeli su nestajati, dok su ukrasi koji su sve više dobivali na važnosti s vremenom postali važniji od njihovog simboličkog sadržaja. Obilje ukrasnih motiva koji su međusobno isprepleteni, i već tu i tamo imali trodimenzionalne oblike, višestruko je potpuno prekrivalo posudu,

tako da joj se oblik jedva raspoznavao. Nove tehnike omogućile su veću raznolikost obrade, što je utjecalo na promjenu ukusa. Običnu monolitnu brončanu robu zasjenili su proizvodi kojima je brončana podloga bila obogaćena intarzijama, najčešće zlatnim ili tirkiznim.

Istodobno naglo raste popularnost proizvoda od laka, koji se po važnosti ubrzo počinju svrstavati uz bok brončanim predmetima. Većina ovih proizvoda, tipičnih za južnu Kinu, pronađena je na području države Chu. Polagani su čak i u manje grobove, što pokazuje da su uobičajeni predmeti od laka dostupni širim slojevima stanovništva. Naravno, veći i zahtjevniji proizvodi bili su nešto posebno i imali su slično prestižno značenje kao većina predmeta od plemenitih metala. U početku je ukrašavanje lakiranih posuda bilo slično ukrašavanju brončanih posuda, no s vremenom su se razvili jedinstveni motivi sa slikama životinja, ptica, oblaka i s geometrijskim uzorcima, u kojima su se sve više isticale lagano iscrtane krivulje. Uz rezbarenje u laku postalo je popularno oslikavanje ukrasnih šara kistom u više boja, među kojima je sredinom razdoblja Zhanguo bilo već sedam osnovnih: crvena, crna, žuta, plava, smeđa, zlatna i srebrna.

Stil ukrašavanja laka (predmeti od laka izrađivani su nanošenjem više slojeva na kalup koji je potom bačen. Proizvod je bio ukrašen slikanjem, rezbarenjem ili intarzijama) utjecao je i na oblike i uzorke intarzija kojima su bili ukrašeni metalni proizvodi. Za kraj ovog razdoblja bilo je općenito karakteristično živo prožimanje stilova i različitih tehnika, koje je dodatno povećalo raznolikost umjetničkih proizvoda i raznolikost regionalnih stilskih varijacija na sjeveru i jugu. Na primjer, neke su posude imale brončanu podlogu lakirane površine, s umecima od plemenitih metala i tirkiza, tako da je danas teško odrediti kojem žanru takav predmet pripada. Novi način ukrašavanja raskinuo je vezu s umjetničkom tradicijom brončanog posuđa i oslobodio likovni izričaj, a rezultat takvog opuštenog pristupa su prekrasni umjetnički proizvodi, koje odlikuje sklad boja, uzoraka i oblika.

Nove izražajne mogućnosti ukrašavanja potaknule su odvajanje kiparstva i slikarstva, koji su postali samostalne umjetničke vrste. Skulpture

su najčešće prikazivale ljudske likove ili mitološke životinje. Trodimenzionalne figure isprva su se lijevale zasebno i pričvršćivale na brončane posude za ukrašavanje. Od takvih ukrasa su s vremenom nastali brončani kipovi većih dimenzija. Kipovi ljudi bili su stalci za svjetiljke, stolove i razne glazbene instrumente među kojima su se posebno isticali kompleti zvona te postolja za druge ukrasne predmete. Ljudske figure, najčešće slike vojnika ili slugu, prikazivane su dosta realistično, s pomno isklesanim izrazima lica, ali ipak statično. Nasuprot tome, kipovi mitoloških životinja nisu naginjali statičnom imitiranju živih životinja, već su vrlo maštovito oblikovani. Naglašene obline njihovih dijelova tijela davale su osjećaj kretanja, kao da je životinja napeta ili se priprema za skok.

Prvi oblici oslikanih ukrasa pojavili su se u VI. st. pr. n. e., najprije na brončanim posudama. Budući da smeđe površine nisu bile najprikladnije za bojanje, ubrzo su zamijenjene lakiranim proizvodima, na kojima je bilo više mogućnosti slikarskog izražavanja. Slikari su često prikazivali scene iz života važnih ljudi, ali su mnogo puta bili inspirirani bogatom tradicijom legendi i vjerovanja, pa se stoga susrećemo s fantastičnim motivima mitoloških životinja i neobičnih bića. Popularne su postale i zidne slike slične figurativne tematike. Najstarije poznate zidne slike su iz III. st. pr. n. e., nedavno otkrivene tijekom iskopavanja kraljevskih palača države Qin. U njihovim sačuvanim dijelovima možemo vidjeti povorku od sedam kola koja vuku po četiri konja u galopu i damu u dugoj haljini.

Budući da su tijekom razdoblja Zaraćenih država bili odvojeni predmeti za svakodnevnu uporabu i predmeti namijenjeni dušama umrlih, koji su se izrađivali samo za polaganje u grobove, za mrtve se razvila posebna umjetnost. Predmeti namijenjeni dušama preminulih *mingqi* 明器 najčešće su bili obredne posude izrađene po narudžbi, koje su se u velikim količinama radile od manje kvalitetne keramike i oslikavale se da izgledaju poput brončanih. Ispostavilo se da u grobove nisu stavljane samo takve krivotvorine, već i mnogi autentični predmeti za svakodnevnu uporabu, kao što su pokojnikove osobne stvari, njegovo oružje, glazbeni instrumenti i, u slučaju višeg plemstva, obredni pribor iz svetišta.

Za pokojnikovo putovanje u onostrano, kao zamjena za žive ljude, izrađivane su ljudske figure. Time se žrtvovanje živih ljudi smanjivalo, iako su sve do kraja razdoblja Zaraćenih država uz pokojnike visokog društvenog statusa povremeno pokapane njihove supruge i tu i tamo još koja žrtva. Na jugu su iz drveta rezbarene figure slugu, kuhara, kočijaša i drugih pratitelja raznih velikaša, koje su bile namještene pored svoje opreme, kako bi na drugom svijetu svoj posao mogle obavljati bez prekida. Na sjeveru se ustalio običaj izrade manjih figura od gline, koje su potom oslikavane. Često se nalaze u većem broju, a ponekad predstavljaju potpuno zatvorene skupine ljudi kao na primjer skupine glazbenika ili plesača koji su prikazani u neobično raznolikim položajima.

Povećani ugled grobnica potaknuo je nove načine oslikavanja. Uz to su s oslikanim ljesovima i drugim za pokop namijenjenim predmetima, u nekim grobnicama pronađeni prvi primjerci slika na svijetu. To su bile neke vrste pogrebnih zastava, ujedno i najstarije sačuvane pojedinačne kineske slike, koje su po svoj prilici prikazivale pokojnika s preobraženom dušom, kako kreće na nebesko putovanje. Za tehniku ovih slika bila je karakteristična iznimna glatkoća poteza, što je pokazalo da je slikar vladao slikanjem kistom i imao razvijen likovni osjećaj. U Kini se ovaj stil nazivao „tragovi drevnih lebdećih svilenih niti“ i bio je poštovan kao važno postignuće davne kulturne prošlosti.

4. Pojava filozofskih škola

Velike društvene promjene razdoblja Chunqiu i Zhanguo tadašnji su stanovnici doživjeli kao razdoblje kriza i raspada sustava iz vremena dok je dinastija Zhou još čvrsto vladala zapadnom prijestolnicom. Obredi su izvođeni potpuno drugačije od onoga što je opisano u starim knjigama, a općeprihvaćenih društvenih normi koje bi davale osjećaj sigurnosti više nije bilo. Tadašnje prilike možemo nazvati dekadencijom jer više nije bilo autoritarne, dinastičke vlasti, tim više što je svaka država krojila pravila na svom teritoriju i uređivala ih ne obazirući se na stare uzore. Kako nije

bilo novih pravila koja bi zamijenila preživjele obrasce, vladali su neizvjesnost i stalna promjena političke i vojne moći.

U opisanim nestabilnim vremenima posebno je bio pogođen niži sloj plemstva shi. Njegovi članovi izgubili su određene prihode i privilegije, koji su im do tada pripadali. Osim toga, njihov je broj znatno porastao, pa su mnogi od njih osiromašili. Osjećali su se ugroženo i potlačeno jer su bili uvjereni da je njihov materijalni i društveni položaj potpuno neprihvatljiv. Nove prilike otvorile su im se kad su vlastodršci prestali dodjeljivati službene položaje na temelju rodbinskih veza i počeli tražiti učene i sposobne ljudi. Tada su se počeli natjecati za visoke državne službe, težili su poboljšanju obrazovanja i postupno postali sloj koji je svoj opstanak gradio na vještinama i znanju.

U novim društvenim uvjetima shi su bili neka vrsta međusloja koji je zbog svog obrazovanja najglasnije reagirao na društvenu krizu. Došlo je do žive razmjene misli i rađanja filozofskih ideja koje su tom vremenu utisnule poseban pečat. Mnoštvo prodornih ideja proizašlih iz tog intelektualnog sazrijevanja stvorilo je dojam da se stotinu filozofskih škola *baijia zhengming* 百家争鸣 međusobno natječu. Tadašnji filozofi, koji su živjeli u kriznim uvjetima postojećeg sustava, najviše su pozornosti posvećivali politici i razmišljali su o optimalnom modelu funkcioniranja države, ali kako su uglavnom pripadali višem sloju *shi* i natjecali se kod vlastodržaca za državne poslove, prema vladarima o kojima je ovisila njihova egzistencija, i njihovom vladanju, nisu bili osobito kritični.

Ugled filozofa znatno je porastao u drugoj polovici IV. st. pr. n. e., kada su države Qi i Wei imale dominantan utjecaj. Njihovi su vladari pokušali povećati svoj ugled širokim podupiranjem filozofa, koji su na dvorovima dobivali svu skrb i mogućnost za izražavanje svojih ideja. U državi Qi su filozofi, koji su se okupili u glavnom gradu, čak dobili posebne prostorije. Njihovo naselje, koje je prema mjestu gdje se nalazilo, postalo poznato kao akademija *Jixia* 稷下, omogućilo je važnim misliocima tog vremena da rade i etabliraju se.

Neki su filozofi djelovali kao učitelji i oko sebe su okupljali učenike. Takva je zajednica bila organizirana po uzoru na patrijarhalnu obitelj,

zbog čega je za filozofsku školu ušao u upotrebu izraz obitelj *jia* 家. Na početku su postojale samo dvije filozofske škole koje su djelovale na ovaj način: konfucijanska i mohistička. Sve ostale „škole“ bile su više misli pojedinaca ili zbirke ideja sličnog sadržaja, a školama su nazvane tek kasnije, za vrijeme dinastije Han, kada se duhovna ostavština prošlog razdoblja počela sustavno organizirati. Nešto posebno bila je takozvana legalistička škola koja je osim mislilaca koji su definirali polazišta za upravljanje državom uz pomoć zakona, uključivala nekoliko uspješnih državnika i dužnosnika. Oni su svojim iskustvima značajno pridonijeli uspostavljanju novih, u srodnim filozofskim idejama utemeljenih pogleda na funkcioniranje države i praktičnih metoda u upravljanju njome.

Poseban problem predstavljaju filozofska djela iz ovog razdoblja. Dio knjiga za koje se zna da su bile napisane, nije sačuvan te se one smatraju izgubljenima. Za mnoga djela bilo je kobno spaljivanje knjiga u vrijeme kada je država Qin osvojila cijeli kineski teritorij, a u dijelovima koji su sačuvani ima mnogo nepoznanica. Naime, djela su uglavnom sačuvana tek u kasnijim prijepisima, koje su sami prepisivači često mijenjali i dopunjavali. Štoviše, teško je većinu tih knjiga klasificirati kao autorska djela filozofa koji su navedeni kao autori, budući da su tekstovi s njihovim imenom, nakon njihove smrti, obrade sljedbenika. Neke od tih knjiga, kao što su *Guanzi* 管子, *Sunzi* 孙子 ili *Daodejing* 道德经, nemaju baš ništa zajedničko s navodnim autorima, jer su kasniji anonimni pisci koristili njihova imena samo da bi s njima povezali predstavljene ideje.

Ipak, sačuvane knjige otkrivaju bogati svijet tadašnjih filozofskih gledišta, zbog čega ih s pravom svrstavamo među klasike kineske filozofije. U njima su zastupljena vrlo različita stajališta – od ideje univerzalne ljubavi kao temeljnog principa u mohističkim učenjima, do ideja filozofa *Yang Zhuja* 杨朱, koji je zastupao stajalište da glavna vodilja ljudskog djelovanja jest i mora biti vlastiti interes. Iako je proizvoljna podjela na filozofske škole predmet kasnijih vrednovanja, dovoljno je jasna da dopušta malo pojednostavljen, ali ipak pregledan prikaz glavnih misaonih tokova toga doba, pa se na njega oslanja i daljnji prikaz.

KONFUCIJANSKA ŠKOLA RUJIA 儒家

Ru 儒 na kineskom znači obrazovan, pa se zbog toga za ovu školu i uvriježio naziv „škola obrazovanih“. Njezini su sljedbenici naglašavali važnost obrazovanja i dubljeg bavljenja studijima. Okretali su se prošlosti koju su smatrali negdašnjim zlatnim dobom. Kako bi što bolje upoznali prošlost, posvetili su se proučavanju povijesti i izučavanju starih tekstova. Uz poštovanje prema starim spisima i književnosti poticali su obrazovanje koje je u njihovim očima bilo glavno mjerilo ugleda u društvu.

Utemeljitelj ove filozofske škole i prvi veliki kineski mislilac bio je *Kong Qiu* 孔丘, poznatiji pod imenom *Kongzi* ili *Kongfuzi* 孔夫子, iz kojeg potječe njegovo latinizirano ime Konfucije. Za života njegovo učenje nije privuklo osobitu pozornost, ali je kasnije postao slavan jer je uzdignut na tron lokalnog sveca, iako je sve što je ostalo iza njega bila kratka knjiga izreka *Lunyu* 论语. Nju su posmrtno napisali njegovi učenici, što je potaknulo pitanje jesu li zapisane misli uistinu Konfucijeve. Knjižica je pisana u obliku kratkih razgovora između učitelja i učenika koji ponekad čak graniče s aforizmima, zbog čega je konkretan sadržaj često teško odvojiti od simboličkog. Brojni su tumači vrlo različito tumačili napisani tekst i u knjižici otkrivali prodorne filozofske misli, iako je sam Konfucije tvrdio da nije stvorio ništa novo, već samo prenio i oživio stare mudrosti i tradicije.

Konfucije je pripadao osiromašenoj plemićkoj obitelji iz sloja shi, koja nije imala previše mogućnosti izravne suradnje s vlastima i dobivanja stalnih prihoda. Njegovi preci, za koje se kaže da su iz države Song pobjegli u državu Lu, navodno su bili u dalekom srodstvu s kraljevskom obitelji Shang. Konfucije je bio, s obzirom na plemićko podrijetlo, uvjeren da mu pripada više mjesto u društvu, kakvo je prije imala njegova obitelj – zato je ideal uređenog društva tražio u ranom razdoblju dinastije Zhou, kada su društveni odnosi još bili jasni i svatko je trebao dobiti položaj prema svome mjestu u društvu. Svoju je filozofiju prilagodio tom idealu i tvrdio je da bi se morali obnoviti stari odnosi i vrijednosti kako bi društvom ponovno zavladao red.

Konfucije je zapravo bio više povjesničar nego filozof jer je proučavao sve pristupačne stare knjige, a ujedno je vjerojatno obavljao i glavni posao

uređivanja konačne verzije knjige ljetopisa Chunqiu. Stari spisi bili su mu izvor podataka o drevnim običajima i služili su kao natuknice na kojima se gradio svoj sustav. Bio je uvjeren da je društveni nered rezultat krivog poimanja i razumijevanja stvarnosti i suočavanja s njom. U idealnom, skladnom društvu, svaki pojedinac treba ponovno zauzeti mjesto koje mu pripada, što bi smanjilo društvene napetosti. Presudnu ulogu bi u tome imalo pravilno nazivlje, pa bi svatko trebao imati ime koje odgovara njegovom položaju. Poznata je njegova izreka da vladar treba biti vladar, podanik treba biti podanik, otac otac, a sin sin, kojom je mislilo da svatko treba biti posvećen svojim dužnostima i obavljati ih s punom moralnom odgovornošću. Ispravljanje imena, *zheng ming* 正名, prema Konfuciju, bio je jedan od najvažnijih zadataka koje je trebalo obaviti. Neki od njegovih učenika potpuno su mu se posvetili i razvila se posebna škola koja se zove *mingjia* 名家 ili škola imena.

Konfucije je iskoristio svoje znanje kako bi se natjecao za službene položaje, ali nije bio osobito uspješan. Samo je jednom pratio izaslanike koji su išli na pregovore u državu Qi, a kasnije je kratko vrijeme obnašao nižu dužnost u državnoj službi Lua. Njegovi neuspjesi u javnom djelovanju vjerojatno su bili i rezultat njegovih načela, budući da je priznavao formalnog vladara države Lu, koji više nije imao gotovo nikakve političke moći jer su vlast uzurpirale tri druge utjecajne obitelji. Stoga je čak morao na nekoliko godina napustiti Lu. Unatoč neuspješnoj službeničkoj karijeri, Konfucije je bio prvi filozof koji je oko sebe okupio krug učenika i postao utemeljitelj filozofske škole. Podučavanje mu je također bilo izvor sredstava za život jer su njegovi učenici plaćali školarinu.

Konfucije je svoje ideje o idealnom, skladnom društvu temeljio na hijerarhiji koja bi trebala vladati u obitelji. Slični odnosi kao u obitelji, gdje sinovi trebaju slušati svoje očeve, mlađa braća stariju i žene svoje muževe također bi bili uspostavljeni između vladara i njegovih podanika te između različitih slojeva plemstva ili službenika. Snagu tim odnosima treba osigurati etičkim pravilima prema kojima bi se svatko trebao ponašati prema svom položaju. Napetosti i razmirice između podređenih i nadređenih trebalo bi stoga prevladati strogim ograničenjima koja bi obvezivala

svakog pojedinca. Ta se ograničenja temelje na nekoliko filozofskih kategorija ili osnovnih vrlina koje se mogu definirati na sljedeći način:

- *ren* 仁 – pravda, dobrota, ljubav ili iskren odnos između dvoje ljudi, što ilustrira i kompozicija znaka. Ren, vrijednost koja je nadahnjivala kinesku humanističku misao, može značiti i sposobnost prevladavanja vlastite sebičnosti.
- *li* 礼 – ritualnost, ili život u skladu s poštivanjem obreda i društvenih normi. Znak označava obrede koji bi trebali odražavati čovjekovu moralnu kvalitetu. Nisu to bili samo vjerski obredi, koji su bili tipični za razdoblje dinastije Zhou, već prvenstveno stroga hijerarhijska pravila ponašanja u posebnim prilikama, poput pozdravljanja nadređenih ili žalovanja. Konfucije je naglašavao da obredi moraju imati pravilan vanjski izgled, ali također moraju biti autentični i provoditi se s punim poštovanjem.
- *yi* 义 – pravda, koja je prvenstveno obvezivala vladare i ljude na visokim položajima. Njihova je moralna obveza trebala biti da svoje dužnosti obavljaju odgovorno, a u hijerarhijskom društvu da djeluju nepristrano i korektno se ponašaju prema osobama na nižim položajima i time pridobivaju njihovo poštovanje i povjerenje.
- *xiao* 孝 – filijalnost ili sinovska poslušnost i poštovanje prema roditeljima. Ova bi vrлина osigurala odnos pun poštovanja između članova obitelji i na nižim i na višim položajima.
- *zhong* 忠 – lojalnost ili odanost gospodarima. Ova se vrлина temeljila na starim pravilima ponašanja koja su vrijedila za ratnike, pa se njezino kršenje moglo isprati samo samoubojstvom. U hijerarhijskom uređenju treba osigurati podređenost osoba na nižim položajima i njihov strog odnos prema samima sebi.
- *shu* 恕 – obzir u odnosu prema drugima. Ova je vrлина bila nadopuna odanosti; ako je odanost značila strogost prema sebi, onda je shu značila uvidavnost i popustljivost prema drugima.
- *zhi* 直 – iskrenost ili čestitost koja je zahtijevala istinito ponašanje te čvrst i nepopustljiv karakter.

Navedene moralne vrijednosti odnosile su se uglavnom na plemiće, a manje na običan narod. Konfucije je živio u vrijeme kada je plemstvo gubilo značaj, pa ga je pokušao spasiti moralne propasti i vratiti mu negdašnji utjecaj i ugled. Pri svojim društvenim nastupima bio je inspiriran uvjetima koji su u idealiziranom obliku bili karakteristični za početak dinastije Zhou, ali se nije bavio novijim oblicima djelovanja države koji su bili tipični za njegovo vrijeme.

Konfucije je ipak u svoj konzervativni sustav unio inovaciju koja je odstupila od nasljednog, na rodbinskim vezama utemeljenog načela društvene hijerarhije – obrazovanje. Budući da je i sam pripadao sloju koji se ustrojio uz pomoć obrazovanja, dopustio je u svom sustavu mogućnost da se obrazovani ljudi popnu na društvenoj ljestvici i dobiju više položaje nego što bi ih mogli steći rođenjem. Veći značaj obrazovanja potaknuo je među njegovim istomišljenicima zanimanje za drevnu književnost, uz pomoć koje se upoznavalo s prilikama u davnim vremenima, što je trebala biti i glavna svrha obrazovanja. Tako se postupno oblikovala škola obrazovanih ljudi koja je prihvatila Konfucijeva načela i utjecala na porast ugleda pismenosti i književnosti.

Konfucijeva filozofija uglavnom je bila usmjerena prema problemima ljudi. Njegov odnos prema vjeri vidljiv je u odgovoru na pitanje što misli o bogovima i duhovima. Uzvratio je da bi ljudi prvo trebali naučiti razumjeti jedni druge, a tek onda misliti na duhove. Međutim, imao je odnos pun poštovanja prema Nebu kao vrhovnom božanstvu.

Mengzi (370-290. g. pr. n. e.), kod nas poznat po latiniziranom imenu Mencius (Mencije), bio je drugi najvažniji filozof konfucijanske škole. Živio je otprilike dva stoljeća nakon Konfucija, kada je situacija u Kini već bila drugačija. Države koje su preostale bile su jake i neovisne, pa ideje o povratku na sustav feudalne rascjepkanosti više nisu imale realne temelje. Novi kraljevi koji su stekli vlast dodatno su povećali ugled podrškom slavnih filozofa koje su pozivali na svoje dvorove. Mencije je svoje misli izložio u knjizi koju je, u obliku razgovora sa značajnim vladarima, koje je upoznao, napisao u posljednjim

godinama života. U pogovoru je vladarima savjetovao da vladaju pravedno i moralno, kako bi ih narod prihvatio, jer oni mogu postati istinski moćni samo ako povećavaju narodno blagostanje. Svojim djelom značajno je nadopunio konfucijansku filozofiju i dao joj u promijenjenim društvenim prilikama novi poticaj.

Mencije je smatrao da je čovjek po prirodi dobar jer će, kako je vjerovao, svi instinktivno pokušati spasiti dijete koje se utapa. To znači da svatko ima Nebom podarenu prirodu *xing* 性 i s njome moralne sposobnosti, koje, međutim, mora pravilno njegovati i razvijati. Stoga mora uvijek paziti na svoj moralni razvoj. Ljudi ne bi trebali, kao što to govori priča o glupome seljaku koji je čupanjem pomagao usjevima da rastu u polju, i time ih, naravno, uništio, biti prisiljavani da brinu o vlastitom moralnom razvoju. Svatko bi se sam trebao brinuti za svoj moralni razvoj i pritom spoznavati samoga sebe jer samo onaj tko razumije vlastitu prirodu može, prema Mencijevom učenju, spoznati Nebo.

Mencije je tako još odlučnije od Konfucija naglasio da etika mora biti i vodeće načelo vladanja, a osnovni motiv vlasti je pravda. Ako je vladar pravedan, stanovništvo će težiti da dođe pod njegovu vlast. Ovo se naziva kraljevski dao *wangdao* 王道. Pravom kralju treba biti stalo za dobrobit ljudi i treba pridobiti njihovu naklonost nižim porezima, blažim kaznama i mjerama koje bi osigurale da ljudi ne trpe nestašice. Mencije je također definirao koncept nebeskog mandata *tian ming* 天命, koji je trebao vrijediti samo dok ljudi prihvaćaju vladara. Gubitak podrške podanika znači gubitak naklonosti Neba, što bi trebalo biti moralno opravdanje za ustanak.

Iako je Mencije sredinom razdoblja Zaraćenih država iznova podigao ugled konfucijevaca, konfucijanska škola nije imala puno sljedbenika. U doba teške društvene krize, popularnije su bile škole s ekstremnijim stavovima, poput mohista, čije ideje je zastupao filozof Yang Zhu. Konfucijanci nisu učinili ništa da promijene političke i društvene uvjete i činilo se da su svojim učenjima daleko od svakodnevne stvarnosti. Po utjecaju i ugledu koji je ova škola imala pred kraj razdoblja Zaraćenih država, teško bi bilo zaključiti da će ikada postati utjecajna i važna.

MOHISTIČKA ŠKOLA MOJIA 墨家

Osnivač *Mo Di* 墨翟, s poštovanjem zvan *Mozi* 墨子, živio je na kraju razdoblja Zaraćenih država, otprilike između 480. i 390. pr. n. e. Proučavao je stare knjige i, poput Konfucija, osnovao školu, u krugu koje je podučavao mlade ljude koji su se natjecali za činovnička mjesta. Zagovarao je dodjelu položaja na temelju sposobnosti, a ne na temelju obiteljskih veza, odlučnije od Konfucija, a u gotovo svim drugim pitanjima mu se suprotstavljao te je osnovao konkurentsku školu koja je zasjenila svoje suparnike i postala izuzetno popularna. Njegove su ideje sačuvane u prilično obimnoj knjizi *Mozi*, koja uz razgovore uključuje eseje o moralu i politici, nekoliko poglavlja o tehnikama obrambenog ratovanja i nekoliko poglavlja o načelima znanja i metodama dokazivanja, što predstavlja prvi pokušaj uvođenja ovih pitanja među kineske filozofe.

Mo Di nije razlikovao slojeve stanovništva. Htio je da svi ljudi žive u miru i u uređenim uvjetima, tako da nema razmirica među ljudima ili između država i da postoji blagostanje koje će omogućiti rast stanovništva. Dobra vlast stoga treba voditi računa o materijalnom stanju stanovništva i omogućiti sposobnima da uspješno vode državu. A da bi dobro obavljali svoj posao trebalo bi ih i primjereno platiti. Mozi je zastupao stav da se odnosi među ljudima trebaju temeljiti na načelu univerzalne ljubavi, što bi trebalo biti najviše etičko načelo. Čovjek bi trebao biti jednako dobar sa svima, i jednako spreman svima pomoći, bili oni njegova rodbina, istomišljenici ili potpuno nepoznati ljudi. Takvom su se stajalištu oštro usprotivili konfucijanci koji su isticali ulogu obitelji, obiteljsku hijerarhiju i obiteljske veze.

Mozi je nasuprot konfucijancima, koji su bili oduševljeni obredima, glazbom i svečanom pompom, zagovarao skroman i djelatan život, posvećen korisnim poslovima. Rat je za njega bio najveći zločin, zato bi države trebale brinuti samo o obrani. Kad ih nitko više ne bi mogao osvojiti, nitko ne bi pomislio koristiti vojsku za osvajanje. Nakon ujedinjenja Kine i zakonskog progona filozofskih škola Mozijeva je doktrina bila gotovo potpuno zaboravljena, pa kasnije nije imala znatnijeg utjecaja na filozofsko razmišljanje. Srećom, njegova je knjiga preživjela i u moderno doba postala opet zanimljiva.

YANGOVA ŠKOLA YANGJIA 杨家

Osnivač ove škole bio je filozof Yang Zhu 杨朱, koji je živio u IV. st. pr. n. e. Nažalost, izvorna djela mu nisu sačuvana, pa njegovu misao poznajemo samo iz fragmenata i onoga što su drugi filozofi pisali o njegovim idejama. Njegovu misao karakterizira težnja povlačenja iz svijeta kojemu se ne treba prilagoditi, nema potrebe čak ni pokušavati ga promijeniti, nego težiti dugom životu, što je imalo utjecaja na rane daoiste. Naglašavao je važnost gledanja u nutrinu osobe i potrebu za samousavršavanjem. To ga je navelo na zaključak da na prvo mjesto treba staviti vlastite interese i da je sebičnost važna ljudska vrlina.

Njegova je misao stoga bila u potpunoj suprotnosti s učenjem koje je širio Mozi. Zanimljivo je, međutim, da je Yang Zhuova škola bila među najpopularnijima u to vrijeme, što je nedvojbeno odraz duboke krize u razdoblju Zaraćenih država. Kasnije, nakon uspostave prvog carstva pod dinastijom Qin, njegova je škola doživjela sličnu sudbinu kao mohistička. Obje su u vrtlogu burnih društvenih potresa bile gotovo preko noći zaboravljene, a njihove su ideje bile sačuvane samo u onoj mjeri u kojoj su utjecale na tokove mišljenja, što im je pomoglo da prežive.

DAOISTIČKA ŠKOLA DAOJIA 道家

Središnje načelo daoizma jest doktrina *dao* 道 (*dao*), kozmičko pranačelo, na kojem se temelji prirodni poredak. Budući da je *dao* univerzalan, ljudi bi mu se trebali prilagoditi i ponašati u skladu s njim. Čovjek stoga treba djelovati spontano, u skladu s prirodom, kako se nasilnim zahvatima ne bi uništavao prirodni red. Ovo načelo treba vrijediti i za upravljanje državom. Idealna vlada ne bi trebala mijenjati prirodni tijek stvari, ali njezin rad bi trebao biti što neupadljiviji. Daoisti su vjerovali da je politika već previše izopačena i beznadno je sudjelovati u državnim službama, pa su težili povlačenju u samoću

i životu u skladu s prirodom i vlastitim uvjerenjima. Njihova je filozofija bila tipična filozofija povlačenja iz svijeta.

Osnivač daoističke škole navodno je *Laozi* 老子, o kojem su sačuvane brojne legende. Iako mu se pripisuje temeljno djelo daoističke filozofije, knjižica *Dao de jing*, ona je vjerojatno nastala tek krajem IV. ili početkom III. st. pr. n. e., što je mnogo kasnije nego što se pretpostavlja da je živio njezin navodni autor. Također nije jasno je li knjižicu napisala jedna osoba ili ih je bilo više. Napisana je kao zbirka od 81 stiha, od kojih se prvih 37 odnosi na dao, dok ostali govore o vrlini *de* 德. U knjižici su, osim općih mudrosti i učenja o jednostavnom životu, također razmišljanja o jednostavnom, neraslojenom društvu bez državnih institucija i ideja jednakosti među ljudima. Sve te ideje potječu iz prošlosti kada je život ljudi bio više povezan s prirodom, a društvo je i dalje bilo jednostavno organizirano. Knjižica, s ne posve dorečenim mudrostima i igrom paradoksa, oduvijek je raspirivala maštu, a zanimljiva je i u današnje vrijeme te je prevedena na mnoge strane jezike.

Daoističku filozofiju značajno je obogatio i *Zhuang Zhou* 庄周, koji je rođen oko 365. pr. n. e. Govorilo se da je doživio preko osamdeset godina i bio Mencijev suvremenik. Poznat je po knjizi koja je vjerojatno čak i starija od *Dao de jinga*, i nosi naslov *Zhuangzi* 庄子, što je također autorovo ime iz poštovanja. Ali Zhuangzi nije bio autor cijele knjige jer su neki dijelovi dodani naknadno. Dijelove knjige za koje se kaže da su njegovi označava osobno čuvstvo, možda čak pomalo buntovnički entuzijazam prema neopterećenom životu i povlačenju iz svijeta državnih službi i svjetovnih briga. Zhuangzi, međutim, nije bio samo mistik, nego i izvanredan književnik, pa njegova knjiga uz filozofsku ima i književnu vrijednost, što je ranije u djelima filozofskih pisaca tog vremena bilo prije iznimka nego pravilo.

Treća važna daoistička knjiga poznata je kao *Liezi* 列子, što bi trebalo biti ime autora, ali je zapravo zbirka daoističkih tekstova s kraja razdoblja Zaraćenih država. Posebno je zanimljivo njezino sedmo poglavlje koje sadrži polemiku s učenjima filozofa *Yang Zhua* 杨朱, i predstavlja njegove već zaboravljene ideje.

ŠKOLA PO IMENU MINGJIA 名家

Ovo je zajednički naziv za raznoliku skupinu mislilaca koji su se bavili problemima terminologije i preciznog imenovanja i izražavanja. Istraživali su odnose pojmova i sudova te njihov jezični izraz. Nastojali su stvoriti metodu koja bi onemogućila kognitivne pogreške i služila državi, kojoj su za njezino zakonodavstvo i djelovanje potrebni jasno definirani pojmovi i norme. Jedan od glavnih predstavnika ovog smjera bio je *Hui Shi* 惠施, ili *Huizi* 惠子, koji je neko vrijeme bio visoki dužnosnik u državi Wei. Također je bio poznat po prijateljstvu i razgovorima sa Zhuangzijem. Nažalost, iza njega je sačuvano samo deset kontradiktornih iskaza, poput: „Jug je bezgraničan, ali ima granicu“ ili „U isto vrijeme kad je podne, sunce zalazi, a koje je biće pritom živo, ono umire“, čime je nastojao izraziti relativnost svega postojećeg. Budući da su se pripadnici ovog filozofskog pravca bavili retoričkim i jezično-logičkim problemima, okarakterizirani su u zapadnoj književnosti kao sofisti, iako taj naziv, s obzirom na različita polazišta grčke i kineske filozofije, nije najprikladniji.

Škola nije imala većeg utjecaja na tadašnja zbivanja jer je bila ograničena na uski pokret pojedinaca koji su se bavili filozofskim temama kao igrama riječi i logičkim konstrukcijama. Iako nisu imali veći politički i društveni utjecaj, njihova su razmišljanja bila važna za razvoj jezika i mišljenja. Njihov najvažniji predstavnik i cijenjeni filozof bio je *Gongsun Long* 公孙龙, koji je u poznatoj *Raspravi o bijelom konju*, prema modernim tumačima s lingvističkog gledišta, razmatrao neke spoznajnoteorijske pretpostavke.

ŠKOLA YIN-YANG I PET ELEMENATA YINYANGWUXINGJIA 阴阳五行家

Pripadnici ove škole, koji su dobili i naziv „filozofi prirode“, tvrdili su da u prirodi postoje kozmičke sile *yin* 阴 i *yang* 阳, koje određuju odnose kako u prirodi tako i u životu živih bića. Obje sile nadopunjavaju se i zajedno tvore *dao*, osnovno načelo prirode i života. Filozofi prirode su

razumijevanje prirodnih procesa povezivali s teorijom o pet elemenata ili stupnjeva *wu xing* 五行: zemlja, drvo, metal, vatra i voda. To bi zapravo trebala biti različita agregatna stanja i prirodne pojave. U kozmičkom poretku pet elemenata odgovara pet strana neba, brojevima, glazbenim tonovima, bojama, okusima, mirisima itd., a u sustavu anatomije pet unutarnjih i pet vanjskih organa.

Na taj su način filozofi škole yin-yang formulirali sustavnu doktrinu o međuovisnost odnosa i odnosu čovjeka i Neba. Za vladara se kaže da je sin Neba i zato je vrlo važno kakve je obrede izvodio, kakvu je odjeću nosio i gdje je živio u određenom mjesecu. Prema kozmičkim znakovima određivali su i koji je element presudno utjecao na pojedino razdoblje ili dinastiju. Dinastija Shang je tako vladala u znaku metala, kojem je odgovarala bijela boja, s druge strane, dinastija Zhou je vatreni znak, što je odgovaralo crvenoj boji. Elementi bi se trebali mijenjati u ciklusima i u kontinuiranom nizu, kada bi novi element trebao preći prethodni; na primjer, vatra bi trebala rastopiti metal, voda ugasiti vatru itd. Iako je škola yin-yang relativno brzo zaboravljena, njezine su se osnovne ideje očuvale i bitno utjecale na razvoj kineskog mentaliteta.

LEGALISTIČKA ŠKOLA FAJIA 法家

Teško bi se moglo reći da je to bio pravi filozofski pravac jer uz pojam legalizam povezujemo politiku upravljanja državom, koja je tek pred kraj razdoblja Zaraćenih država dobila filozofsko tumačenje. Ali legalizam je bio jedna od vodećih struja toga vremena, pa ga i danas svrstavamo u filozofske škole. Sve su one pokušavale riješiti tadašnje društvene krize i ojačati državne vlasti. To su činili i legalisti, ali oni su bili izrazito pragmatični jer nisu vjerovali u političku snagu moralnih ideja. Zajednička im je uvjerenost da je čovjek po prirodi loš, zbog čega je stanovništvo potrebno pokoriti državnom prisilom. Umjesto da promišljaju što bi bilo najprikladnije poduzeti, zalagali su se za sustav strogih mjera, kojima su pokušavali učinkovito učvrstiti državu i vladarevu vlast.

Prvim se predstavnikom legalista smatra Guan Zhong ili Guanzi, koji je već u državi Qi u VII. st. pr. n. e. počeo uvoditi zametke birokratskog sustava i administrativnog reda. To je bio početak reformi koje su postale važna sastavnica legalističke doktrine. Učvrstile su utjecaj službene državne uprave i potaknule aktivniji odnos prema gospodarstvu. Reformske ideje pripisane Guan Zhongu kasniji su autori saželi u knjizi *Guanzi*.

Među utemeljiteljima legalističkih pogleda i metoda vladanja bio je *Weiyang* 卫鞅, poznatiji pod nadimkom *Shang Yang* 商鞅, često nazivan gospodarom područja Shang. Shang Yang, koji je živio od otprilike 385. do 338. g. pr. n. e., došao je iz države Wei u državu Qin, gdje mu je kralj dodijelio Shang na upravljanje. Bio je strog i učinkovit upravitelj koji je odlučio provesti legalističke ideje u praksi. Njegove metode su kasnije sljedbenici saželi u knjizi nazvanoj po njemu, pod naslovom *Shangjunshu* 商君书. Shang Yang je zastupao pragmatičnu, čak i nemoralnu politiku koja je dopuštala sva sredstva za jačanje države i moći vladara, zbog čega ga mnogi zovu kineskim Machiavellijem. Isticao je važnost poljoprivrede koja je trebala ojačati državu iznutra te vojske koja bi kroz osvajачke ratove povećala teritorij i osnažila državu prema van. Seljaci i vojnici su, prema Shang Yangu, najvažniji dio društva, dok službenici trebaju osigurati rad državnog aparata.

Shang Yang nije priznavao privilegije rodovskoga plemstva i vjerovao je da je to suvišan sloj koji ne stvara bogatstvo i daje loš primjer. Zato se zalagao za postupno ukidanje posebnih prava plemstva koje je trebalo ekonomskim i pravnim mjerama primorati na služenje u vojsci i bavljenje gospodarskim aktivnostima. Zakoni, koji bi trebali biti iznimno strogi da bi ih se ljudi bojali i pridržavali ih se, po njegovom su mišljenju trebali služiti samo jačanju poljoprivrede i vojske te se primjenjivati jednako na sve. Također se usprotivio nasljeđivanju visokih položaja; državne službe trebale bi se dodjeljivati isključivo na temelju osobnih zasluga i sposobnosti. Međutim, činovničkih poslova ne bi trebalo biti mnogo jer država ne treba opsežan administrativni aparat. Državne službe u kojima bi se nakupilo previše ljudi koji su samo ogovarali i pokušavali utjecati na vlast

na ovaj ili onaj način, želio je racionalizirati i uvesti strogo centraliziranu i hijerarhijsku birokratsku upravu utemeljenu na apsolutnoj poslušnosti. Svi su trebali biti podređeni vladaru kojem je cijeli sustav trebao služiti, budući da je on mogao učinkovito vladati samo na ovaj način. Shang Yangovo državno i društveno uređenje bilo je otprilike zametak birokratskog sustava kakav je uveden kasnije kada je u Kini uspostavljeno jedinstveno carstvo.

Budući da su seljaci u Shang Yangovim očima bili jedini koristan sloj, trebali su, po njegovom mišljenju, prisiliti druge skupine da prijeđu na poljoprivredu. Izradio je niz mjera usmjerenih protiv trgovaca, obrtnika i drugih profesionalnih skupina. Izrazito parazitskim slojem zvao je posebno trgovce i zato je zahtijevao da većina trgovine bude pod državnom kontrolom. Trgovci tako nisu smjeli sami trgovati, već su mogli biti samo posrednici u vođenju državne trgovine. Takav odnos prema trgovcima imao je dugoročni učinak na tradicionalni kineski mentalitet i položaj trgovaca u kineskom društvu. Shang Yang je u isto vrijeme bio otvoreno neprijateljski raspoložen prema intelektualcima, filozofima i vještim govornicima koji su u to vrijeme uživali znatan ugled. Uvjeren da štete zemlji i slabe njezinu unutarnju snagu, kritički je odbacio filozofska razmišljanja raznih filozofskih pravaca kao beskorisna i štetna.

Značajno je utjecao i na kinesku tradiciju sustavom preuzimanja odgovornosti i podjelom običnog stanovništva na malene zajednice nekoliko obitelji koje su bile kolektivno odgovorne za prijestupe svojih članova. Prema ovom sustavu, ako je osoba koja je počinila djelo bila poznata, ali ga zajednica nije našla, kažnjen je netko iz njegove obitelji, a ako nije jasno tko je kriv, kazna je pala na starješinu zajednice. Pojačao je strogi nadzor nad stanovništvom poticanjem prokazivanja i okrutnim kaznama, kojima je cilj bio da se ljudi boje vladara. Okrutno su kažnjavana ne samo teža kaznena djela, već i prekršaji. Shang Yang je veliku pozornost posvetio i vojsci, čiji je krajnji cilj bio pokoriti cijelu Kinu. Nakon Shang Yangove metode jačanja vojske i ostali su se ugledali na državu Qin, gdje je prihvaćeno njegovo legalističko uređenje i uz militarizaciju društva politički, ekonomski i vojno ojačana država. Tko nije radio na zemlji, morao

je u vojsku, a tamo je država slala i kažnjenike koji su inače korišteni kao radna snaga za velike javne radove.

Na konačni oblik legalizma utjecao je filozof *Xunzi* 荀子, koji je inače bio konfucijanist po uvjerenju. Njegova djela karakterizira širok raspon, pri čemu su na njima duboke društvene promjene u posljednjih šest desetljeća prije ujedinjenja Kine pod dinastijom Qin ostavile zamjetan trag. Xunzi je bio prvi kineski filozof koji je svoja djela stvarao na temelju proučavanja svih filozofskih pravaca. Za razliku od Mencija, on je tvrdio da je čovjek po prirodi loš i može postati dobar samo kroz naporno učenje. Njegovo je gledište snažno utjecalo na razvoj legalističke misli, a njegovi učenici, *Han Feizi* 韩非子 i Li Si postali su njezini utjecajni zagovornici.

5. Percepcija prirode i vjerovanje

Poznavanje vjerovanja i percepcije prirode u kasnom razdoblju Chunqiu i doba Zaraćenih država još je dosta nepotpuno. Vjerovanja i tumačenja prirodnih pojava bili su domena astrologa, proricatelja i stručnjaka za prirodne sile, egzorciste i iscjelitelje. Oni ugledom i utjecajem nisu zaostajali za filozofima, ali su njihova učenja i ideje sačuvane u manje pisanih dokumenata nego ideje filozofskih škola. Mnoge činjenice i podatke otkrila su tek arheološka otkrića obrednih i okultnih tekstova, koji su posljednjih desetljeća pronađeni u grobnicama.

Temeljna ideja obožavanja predaka, koja se oblikovala tijekom razdoblja dinastije Shang, kasnije se nije bitno mijenjala, iako je većina obreda ujednačena i prilagođena promijenjenim društvenim uvjetima. Obredi su i dalje imali važnu ulogu, ali sjećanje na kult plodnosti, iz kojeg potječe štovanje predaka, već je izblijedjelo tijekom razdoblja Zaraćenih država. Dok su najstarije knjige, posebno *Shu jing* i *Shi jing*, spominjale obrede kulta plodnosti ili štovanje falusa, takvi se obredi i legende više nisu razumjeli u razdoblju Zaraćenih država. Tumačenjem starih knjiga bavili su se većinom konfucijanci, koji su objašnjenja uglavnom prilagođavali svojim stavovima, ostavljajući u izvornom obliku samo ono što

nisu razumjeli. Kult falusa je, na primjer, u vrijeme kada je živio Konfucije već bio zaboravljen i tumači starih knjiga jednostavno su mislili da su s njim povezani obredi neka vrsta orgija. Konfucijanski moralisti su ih stoga osudili, tvrdeći da se u starim tekstovima opisuje razuzdanost nedostojnih kraljeva. S druge strane, motiv oplodujuće pjene iz zmajevih usta, za koju se također kaže da potječe iz ranih kultova plodnosti, sačuvan je jer ga konfucijanski tumači nisu razumjeli pa stoga nisu zadirali u stare tekstove koji su ga opisivali.

Prirodni uvjeti u Kini bili su prilično surovi, a Kinezi su razvili relativno odgovarajući sustav kozmologije i razumijevanja prirode. Pojave u prirodi protumačene su kao posljedica djelovanja prirodnih sila, koje su predstavljale suprotstavljene sile yina 阴 i yanga 阳. Iz oblika znakova jasno je da njihovo slaganje dolazi iz promatranja prirode. Naime, znak za yang označava strminu i sunce, odnosno suncem obasjanu padinu, dok znak za yin predstavlja stranu brda u sjeni. Kasnije je značenje obaju pojmova prošireno tako da su označavali bipolarnost, koja se susreće u prirodi. Prirodne promjene su u tom svjetlu preplitanje i igra ovih dviju sila, za koje se kaže da imaju suprotne osobine – dok je yang topao, aktivan, muževan, yin je hladan, pasivan, ženstven. Komplementarni parovi koji odgovaraju gore navedenim svojstvima, otkriveni su i u prirodnim pojavama (na primjer: dan i noć, sunce i mjesec, nebo i zemlja, munje i gromovi), kao i u krajoliku (sunčana i sjenovita strana, svijetli i tamni odraz u vodi) ili među živim bićima (muško i žensko). Život je ovisio o skladu prirodnih sila, a kada između njih nije bilo ravnoteže, događale su se elementarne nepogode (poplave ili jake suše).

Tijekom razdoblja Zaraćenih država oblikovale su se predodžbe o hijerarhijskom uređenju neba i podzemlja, koje su za vrijeme dinastije Han postale dio daoističke religije. Svijet duhova i bogova bio je samo odraz slojevitog birokratskog uređenja u zemaljskom svijetu. Vrhovno božanstvo koje je vladalo u nebeskom panteonu zvalo se Nebeski vladar *Tian Di* 天帝 ili *Shang Di*. Nebeski vladar Neba utjelovio je yang i stoga je bio povezan sa suncem. U nebeskoj upravi imalo je odjele pet božanstava koja su upravljala poslovima povezanim s pet elemenata, odnosno prirodnih

pojava, koje se prema kraju razdoblja počelo povezivati s godišnjim dobima i stranama neba. *Goumang* 句芒 je bilo božansko drvo, istok i proljeće, *Zhurong* 祝融 vatra, jug i ljeto, *Rushou* 蓐收 metal, zapad i jesen, *Xuanming* 玄冥 voda, sjever i zima, *Houtu* 后土 je bio gospodar zemlje i zauzimao je središnji položaj među četiri strane neba.

Manje se zna o vjerovanjima običnih ljudi. Kako navode stare knjige, tijekom rane dinastije Zhou po selima se štovalo božanstvo plodnosti zemlje She. U središtu sela bio je oltar na kojem su vršena darivanja, ali se od ovih običaja sačuvalo samo slovo, koje označava općinu ili komunu. Narodna su vjerovanja vjerojatno bila povezana sa šamanskom praksom *wu* 巫 koju vode šamani ili vračevi *wuren* 巫人. Mogli su biti i muškarci i žene. Šamani nisu bili pripadnici plemstva, a između njih je dolazilo i do sporova jer su šamani imali veliki utjecaj na obične ljude i natjecali su se sa službenim vjerskim institucijama. Postupno su dospjeli na rubove sustava i za dinastije Han se zbližili s daoizmom. Ojačali su narodni aspekt daoizma i nastavili održavati obrede za obične ljude.

Važan su položaj među kineskim božanstvima zauzimala božanstva rijeka i vodotokova. Rijeke su bile vrlo neizvjestan prirodni čimbenik u Kini, posebno Žuta rijeka, koja je najviše poplavljivala. Ljudi su bili uvjereni da rijekama gospodare opasne sile koje se moraju umiriti. Vjerovali su u razna vodena božanstva, među kojima je posebno mjesto zauzimao Gospodar Žute rijeke *He Bo* 河伯. Tijekom razdoblja Zaraćenih država postojao je čak i okrutan običaj da se ubijaju mlade djevojke, koje je zbor vračeva Wu kao nevjeste božanstvu žrtvovao na ušću rijeke Wei u Žutu rijeku. Obred se obavljaao sve do III. st. pr. n. e., kada ga je ukinuo jedan visoki dužnosnik. Usred obreda je navodno rekao da nije posve siguran jesu li odabrali pravu djevojku za žrtvu, pa je netko od vračeva trebao otići i pitati božanstvo je li žrtva prikladna. Kad su tri vođe obreda po njegovoj naredbi bačena u vodu i nitko se nije vratio, pitao je prisutne želi li još netko nešto pitati vodeno božanstvo. Budući da se nitko nije javio, praksa žrtvovanja je prekinuta.

Tijekom razdoblja Zaraćenih država legendarni vladar Yu, za kojeg se pričalo da je ukrotio rijeke i umirio vodene duhove, također se počeo štovati kao bog. Prema njemu je nazvan ples *Yubu* 禹步, koji je predstavljao njegov hod, a s njim se tjerovalo duhove koji su uzrokovali bolesti. Ovaj je ples, kao i mnoge druge narodne vjerske običaje, kasnije usvojila široko rasprostranjena daoistička religija. Yu je također postao zaštitnik putnika koji su raznim običajima i magičnim formulama pokušali osigurati njegov zagovor i sigurno putovanje.

Proricanje je bilo važna djelatnost. Gatanjem su se bavile za to posebno obučene gatare koje su svoj poziv nasljeđivale. Poznata su dva glavna načina proricanja: s jedne strane stari način proricanja s kornjačinim oklopom, a s druge proricanje pomoću različitih položaja nasumično bačenih štapića stolisnika, pri čemu je važan priručnik za proricanje Knjiga promjena.

Tijekom razdoblja Zaraćenih država također je porastao značaj astrologije. Nasljednici dvorskih pisara shi, koji su se među ostalima najviše bavili astrologijom, brinuli su se o rodoslovljima vladara i sudjelovali su u raznim svečanostima. Znanje astrologije postupno se širilo i više nije bilo individualnih privilegija obitelji, a astrolozi su poput filozofa počeli pružati usluge vladarima i drugim važnim osobama na dvorovima tadašnjih zemalja. Kineska astrologija bila je tijekom razdoblja Zaraćenih država blisko povezana s vjerskim predodžbama o Nebu i drugim božanstvima. Astrolozi su otkrivali i objašnjavali njihov utjecaj na nebeske pojave koje su povezivali u astrološke i kalendarske sustave. Nebo su promatrali polarno, prema ključnom položaju zvijezde Sjevernjače, odakle su se ravnomjerni pojasevi širili prema nebeskom ekvatoru, gdje su bila važna sazviježđa. Na nebeskom ekvatoru su označili 28 zvjezdanih loža u konjunkciji s 12 sunčevih postaja (odgovarale su dvanaest zemljinih grana *dizhi* 地支), koje su zaključile astrološki ciklus.

Cilj promatranja zvijezda i nebeskih pojava prvenstveno je bio otkrivanje i tumačenje veza između događaja na Nebu i Zemlji. Vladari su uz pomoć kalendara usklađivali svoje postupke i odluke s ciklusima

Neba, prenoseći tako volju Neba na Zemlju. Napisane su posebne knjige za točno tumačenje kalendara, almanasi, u kojima su predviđane prednosti i nedostaci pojedinih dana u godini. Uvjerenje da su na temelju promatranja neba pronađena pravila, prema kojima se odvijaju događaji na Zemlji, davalo je ljudima osjećaj sigurnosti, budući da je kalendar imao i proročko značenje.

PRVO UDRUŽIVANJE U CARSTVO

1. Uspostava jedinstvenog carstva – dinastija Qin

POBJEDONOSNI PUT DRŽAVE QIN

Razdoblje Zaraćenih država Zhanguo od 476. do 221. pr. n. e. karakterizirao je državni pluralizam i međusobno nadmetanje država. Nastalo je sedam snažnijih država koje su nastojale unaprijediti svoj položaj i osigurati dominantnu ulogu u međusobnim obračunima. Neumoljivo odmravanje snaga ubrzalo je jačanje gospodarstva i razvoj državnih institucija, što je državama omogućilo učinkovito djelovanje na golemim teritorijima. Ako je u prvoj polovici razdoblja Zaraćenih država nadmetanje između sedam država još uvijek bilo prilično uravnoteženo i njihove snage bile izjednačene, jer su uspjehe postizale ne samo vojnom silom, nego i vještim sklapanjem saveza, na drugu polovicu razdoblja pečat je udarilo jačanje države Qin i njezino nastojanje za vojnom i političkom dominacijom na kineskom prostoru.

Počeci države Qin prema kronologiji dinastije Zhou sežu u 897. g. pr. n. e., kada je kralj lokalnom poglavaru dodijelio mali feud pod nazivom Qin. Nalazio se zapadno od glavnog grada, na području sadašnjeg grada *Tianshui* 天水 u pokrajini *Gansu* 甘肃, gdje su se uzgajali konji za potrebe dvora. Njegovi nasljednici su nakon tri generacije 821. pr. n. e. stekli velikaški naslov vojvode gong i počeli postupno širiti svoj teritorij prema istoku. Njihovom širenju pridonijela je odluka dvora dinastije Zhou 770. pr. n. e. da napusti staru prijestolnicu i preseli se na istok. Tako se sto godina kasnije glavni grad države Qin nalazio samo oko 150 kilometara sjeverozapadno od nekadašnjeg glavnog grada države Zhou, koji je bio na periferiji sadašnjeg Xi'ana. Država Qin je 350. g. pr. n. e. izgradila

novu prijestolnicu, nazvanu *Xianyang* 咸阳, dvadesetak kilometara sjeverozapadno od Xi'ana, i ona je također postala prijestolnica ujedinjenog carstva Qin.

U drugim kineskim zemljama Qin su, zbog običaja koji su bili u suprotnosti s njihovim pravilima ponašanja, smatrali neciviliziranima. Qin se nalazio na zapadnom rubu kineskog svijeta, pa je bio pod značajnim utjecajem susjednih naroda, posebice nomadskog naroda Rong, s kojim se često sukobljavao. Narod Rong prouzročio je selidbu dinastije Zhou prema istoku i preuzeo je kontrolu nad teritorijem gdje je bila izvorna prijestolnica Zhoua, ali ih je vojska Qina porazila 750. pr. n. e. i ponovno uspostavila kontrolu dinastije Zhou nad izgubljenim teritorijima. Za te zasluge Qin je dobio status države *guo* 国, čime je postao ravnopravan s ostalim najvažnijim državama dinastičkog sustava Zhou. Međutim, kineski običaji i kulturni obrasci usvojeni su u Qinu s vremenskim odmakom. Tako su tek 753. pr. n. e. počeli bilježiti važne događaje i dokumentirati svoju povijest, a 408. pr. n. e. a prvi su put ubirali porez u žitu. U državi Qin najdulje se očuvao i običaj žrtvovanja ljudi. Najveći broj žrtava, čak 177, žrtvovan je nakon smrti vladara 621. pr. n. e., ali je kasnije, 384. godine pr. n. e., bilo zabranjeno prinošenje ljudskih žrtava. Ljudi su žrtvovani samo na ukopu prvog cara, što je bio posljednji primjer žrtvovanja ljudi u kineskoj povijesti.

Sa središtem u strateški povoljno smještenoj dolini rijeke Wei, Qin je bio daleko odmaknuta zemlja od srednjeg i donjeg toka Žute rijeke, gdje su se rasplamsala ratna djelovanja između država proizašlih iz dinastičkog sustava Zhou. Takav zemljopisni položaj omogućavao je veću sigurnost, jer je put prema središnjoj Kini vodio kroz uske prolaze uz Žutu rijeku. Susjedne zemlje prijetile su Qinu upravo iz tog smjera, ali su ga planinske barijere relativno dobro štitile. Tako se prvih stotinu godina razdoblja Zaraćenih država mogla razvijati prilično mirno, bez odlučnijeg uplitanja u vojne sukobe na istoku. Prve reforme usmjerene na gospodarsko i vojno jačanje države pokrenute su u Qinu 384. pr. n. e. i nakon dva desetljeća uspjelo se odlučnije intervenirati u zbivanja na istoku, gdje je država Qin nanijela nekoliko poraza susjednim zemljama Han i Wei i osvojila prve teritorije istočno od planinskih prijevoja.

Reforme utemeljene na legalističkim načelima dobile su novi zamah kada je 361. pr. n. e. u Qin došao dobro poznati sljedbenik ove škole filozofije Shang Yang i započeo u okrugu koji mu je dodijeljen na upravljanje uvoditi stroge legalističke propise. Uspostavio je sustav jedinstvenih nagrada i kazni, ukinuo privilegije rodovskog plemstva i uveo upravu s činovnicima koji su se već uspješno dokazali. Prema njegovim zamislima, svi bi se stanovnici trebali baviti proizvodnim aktivnostima ili pridružiti vojsci. Za bolju kontrolu nad stanovništvom uveo je sustav uzajamne odgovornosti i kaznenog progona i zagovarao da svi državni teritoriji trebaju doći pod izravnu kontrolu središnje vlade. Kako je njegov pokušaj reforme bio uspješan, ubrzo je zadobio vladarevo povjerenje i kao najviši dužnosnik u idućih dvadeset godina preuredio cijelu zemlju. Tijekom tog vremena izgrađen je novi glavni grad, Xianyang, a država je podijeljena na trideset i jedan okrug ili administrativnu jedinicu, koje su bile podređene središnjoj vlasti.

Veliki gospodarski dobitak bilo je osvajanje dviju zemalja na rubu Sichuana. To su bile države Shu i Ba, gdje su bila najveća onovremena poznata nalazišta željezne rude. Država Qin ih je godine 318. pr. n. e. otrgnula od države Chu, koja je do tada obuhvaćala cijelu južnu Kinu, prisvajajući tako plodni Sečuanski bazen, s kojim je stekla i bogate izvore sirovine za oružje. U QINU je vojska ojačana i kontaktima sa susjednim nomadskim narodima, a pod njihovim utjecajem u IV. st. pr. n. e. među prvima na području Kine u nju uključuje konjicu. Ubrzo nakon zauzimanja države Shu, na njezinom teritoriju po uzoru na vlastitu prijestolnicu počinje gradnja novog velikog grada, pa je tako osnovan današnji Chengdu. Kako je legalistički sustav, uz militarizaciju društva, naglašavao potrebu za širenjem i napretkom poljoprivrede, uz grad je izgrađen učinkovit sustav navodnjavanja koji je vodu doveo u okolicu novog administrativnog središta doline Sichuan. Tako je ovaj plodni kraj postao ekonomski važno zaleđe države Qin. Zanimljivo je da je sustav navodnjavanja još uvijek u funkciji i opskrbljuje Chengdu vodom. Tako je i u dolini rijeke Wei sredinom III. st. pr. n. e. izgrađen kanal i sustav navodnjavanja koji je omogućio obrađivanje gotovo 2000 kvadratnih kilometara do tada neplodne zemlje.

Na taj način znatno je povećana proizvodnja hrane, što je dodatno ojačalo Qin i omogućilo brži rast stanovništva u središtu države.

Iako su druge države smatrale Qin barbarskom, od njih se razlikovala samo po organizaciji. Sustav je bio okrutan, ali i iznenađujuće uspješan. Stroga legalistička načela učinila su državu Qin nezadrživo jačom i ubrzo je postala moćna vojna sila. Njezin pobjedonosni prodor u srce kineske ravnice započeo je nakon neuspjeha diplomatskih pokušaja drugih zemalja za formiranjem učinkovitog obrambenog saveza. Ujedno je, i zbog sukoba među saveznicima, opala moć države Qi, koja je do tada predstavljala glavnu protutežu porastu moći države Qin. Ova je 278. pr. n. e. iskoristila novi odnos snaga i porazila veliku južnu državu Chu. U narednim godinama država Zhao jača i 269. pr. n. e. zadaje vojsci Qina čak dva poraza. Kao rezultat toga, država Qin promijenila je svoju vojnu doktrinu i usvojila politiku totalnog rata koja je uključivala sustavno istrebljenje stanovništva na neprijateljskim teritorijima. Godine 260. pr. n. e. katastrofalno su razbili vojsku države Zhao i nakon pobjede navodno ubili čak 400.000 zarobljenih vojnika. Pobjeda je potvrdila vojnu nadmoć države Qin i osvajanje ostalih zemalja postalo je samo pitanje vremena. Godine 256. pr. n. e. država Qin uništila je još jednu zemlju vladara iz dinastije Zhou i time okončala osamstogodišnju vladavinu te dinastije.

Na posljednji čin osvajanja Kine moralo se čekati još dosta godina, dok nije sazrela situacija na dvoru pobjednika. Trinaestogodišnji kralj *Zheng* 政, kojemu je sudbina namijenila ulogu ujedinitelja Kine, stupio je na prijestolje 246. pr. n. e., ali je punopravni vladar postao tek 238. pr. n. e. Već je iduće godine bivšeg učitelja, legalističkog filozofa Li Sija, imenovao svojim savjetnikom i prvim ministrom, i on je postao arhitekt kineskog ujedinjenja. Ovaj sustav legalističke uprave usavršen je da funkcionira kao dobro uhodan stroj i služio je za jačanje vojske i kraljevske vlasti. Pod novim vodstvom država Qin postala je potpuno militarizirana i počela se pripremati za velika osvajanja.

Godine 234. pr. n. e. još jednom je zadan težak udarac državi Zhao, budući da stari izvori navode kako je neprijateljima odrubljeno 100.000 glava. Širenje na istok zatim se nastavilo osvajanjem države Han 230. pr.

Prvo ujedinjenje Kine pod dinastijom Qin

n. e. Napredovanje države Qin tri godine kasnije pokušala je zaustaviti država Yan, koja je poslala izaslanika na dvor Qina s nalogom da ubije kralja. Poslanik je kao znak odanosti donio glavu generala, koji je napustio vojsku Qina i sklonio se u Yan. Kod sebe je imao skriveni bodež kojim je trebao izvršiti atentat, ali namjera nije uspjela i osvajanje države Qin nezaustavljivo se nastavilo. Moglo bi se reći da je pokrenuta lavi- na dok su ostale zemlje počele padati poput domina. Tijekom sljedećih šest godina vojska države Qin uništila je preostale velike države jednu po jednu. Kada je 225. pr. n. e. pala posljednja od zemalja na srednjem toku Žute rijeke, država Wei, državi Qin otvoren je put prema nizinskoj Kini. Godine 223. pr. n. e. zauzela je državu Chu na jugu uz porječje

Dugačke rijeke, a godinu dana kasnije poražena je država Yan na sjevernom području današnjeg Pekinga. Posljednja je 221. pr. n. e. pod zavojevače potpala država Qi na poluotoku Shandong. Vojska države Qin je, osim velikih zemalja, porazila i sve male države, kao što je državica Lu, koja je zadržala bogatu kulturnu tradiciju. Osvajanje golemog kineskog teritorija, što su ga omogućili osvajački pohodi velikih razmjera, bio je za ono doba pothvat bez presedana.

Vladar države Qin se, kada je ujedinio kineske teritorije, proglasio carem. To je bila nova vladarska titula, koja je izvedena iz titule kralja. Postupni razvoj vladarske titule od kraljeva dinastije Zhou do cara dinastije Qin išao je ovako:

- Titula kralj – wang u početku se koristila samo za vladare dinastije Zhou.
- Prvi među vladarima razdoblja Chunqiu koji je usvojio ovu titulu i nije se izjašnjavao kao pripadnik političke zajednice Zhou bio je vladar države Chu. Druge su zemlje otvoreno osudile ovu odluku, ali su primjer države Chu ubrzo slijedili vladari južnih država Wu i Yue.
- Tijekom razdoblja Zaraćenih država titulu wang je sredinom IV. st. pr. n. e. među vladarima država proizašlih iz Zhoua prvi preuzeo vladar države Wei. Ubrzo su ga slijedili i čelnici drugih moćnih zemalja, tako da su do kraja razdoblja Zaraćenih država svi vladali kao kraljevi.
- Godine 288. pr. n. e. kraljevi Qija i Qina preuzeli su titulu nebeskih vladara – di, Qi kao istočni i Qin kao zapadni di.
- Kada je vladar Qina ujedinio kineski teritorij, htio je biti nešto više, zato je skovao titulu cara *huangdi* 皇帝, koja je bila viša od kraljevske.

Vladar države Qin tako je sebe nazvao „Prvi presvijetli car“, tj. car *huangdi*. Znak „bijeli ili sjajni“ dodan je iznad znaka za kralja, tvoreći novo slovo *huang* 皇, dok je drugi znak *di* 帝 označavao naslov mitoloških nebeskih vladara.

Prvi je car osnovao novu dinastiju koja je trebala trajati deset tisuća godina. U tu je svrhu počeo provoditi opsežne reforme koje su novom carstvu trebale stvoriti čvrste temelje. Nazvao je dinastiju Qin (221-206. pr. n. e.) po svojoj zemlji, a sam je uzeo zvučno ime Prvi car dinastije Qin ili *Qinshi Huangdi* 秦始皇帝. Pod njime je ostao zapamćen kao jedan od najvećih osvajača i autokrata u kineskoj povijesti.

PRVI CAR QINSHI HUANGDI

Vrlo je teško ocijeniti vladara poput prvog cara dinastije Qin. Bio je izuzetna osobnost koja je radikalno promijenila sliku Kine i izazvala jedan od najvećih preokreta u njezinoj povijesti. To što je ujedinjenje Kine izvršeno ognjem i mačem, bila je velika revolucija, koju naravno nije pokrenuo narod, već ju je provodila nova vlast u carevo ime. Kad je država Qin osvojila cijelu Kinu, prenijela je tamo i svoje uređenje. Novi vlastodršci su ukinuli sustav nasljednog plemstva i društveno uređenje koje se temeljilo na krvnom podrijetlu plemićkih obitelji. Prema vojnim uspjesima, prvi car mogao bi se usporediti samo s Aleksandrom Velikim i kasnije s Džingis-kanom. Međutim, ni ta usporedba nije najbolja jer je prvi car osim vojnih osvajanja, koja se mogu usporediti s osvajачkim pohodima velikih vojskovođa, temeljito preobrazio društvo i ujedno izveo mnoge impresivne građevinske projekte.

Osnivač dinastije Qin donio je mnoge druge odluke u osvojenim zemljama, gdje je stoljećima vladalo nasljedno plemstvo, kojima su tadašnji gospodari izgubili svoju moć. Ukinute su privilegije plemićkim obiteljima koje su i doslovno iskorijenjene, tako da više nisu predstavljale ozbiljnu političku prijetnju. Nekadašnje ugledne plemićke obitelji preseleljene su iz zemalja podrijetla u novo područje posebno namijenjeno njima u blizini glavnog grada Xianyanga. Prema službenim podacima, preseljeno je 120.000 obitelji, što bi, ako uzmemo u obzir tadašnji prosječan broj članova, trebalo značiti oko 600.000 ljudi. Ovom su mjerom plemićke obitelji otrgnute iz svoje okoline i privedene bliže prijestolnici, gdje su se

mogle lakše kontrolirati. Plemići su također bili dužni predati državi sve metalno oružje koje je zatim pretopljeno i prerađeno u glavnom gradu.

U novonastalom carstvu isprva je razmatrano trebaju li udaljeni teritoriji biti po uzoru na dinastiju Zhou dodijeljeni kao nasljedni feudi *guo* 国 carevoj rodbini, ali je car podržao Li Sijevo mišljenje da sve osvojene teritorije treba uključiti u prošireni birokratski sustav centralizirane državne uprave. Prema toj ideji, car je 221. pr. n. e. novo carstvo podijelio na 36 prefektura *jun* 郡, a sljedećih su godina osnovane još četiri. Car je kao upravitelje u prefekturama imenovao svoje službenike. Svakom prefekturom upravljao je trojac koji se sastojao od civilnog upravitelja *shou* 守 ili *taishou* 太守, vojnog zapovjednika *wei* 尉 i carskog nadzornika *jian yushi* 监御史. Prefekture su bile preteče kasnijih pokrajina, iako su se za pojedinih dinastija razlikovale po veličini i broju. Bile su podijeljene na okruge, kojih je u početku bilo oko tisuću, što znači da su bili iznenađujuće slične veličine okruzima u kasnijim razdobljima, a njihov broj, unatoč činjenici da se postupno povećavao, sve do modernog doba, nikada nije premašio tisuću i petsto. Službenici koji su upravljali većim okruzima zvali su se *ling* 令, a manjima *zhang* 长. Svi službenici birani su u glavnom gradu i dobivali su plaću, ali su mogli bilo kada biti opozvani ili zamijenjeni.

Ujedinjenjem Kine uspostavljen je mir na cijelom teritoriju koji je pripadao nasljeđu dinastije Zhou, a novi vladari su mogli započeti izgradnju sustava koji je trebao osigurati funkcioniranje i koheziju velike države. Car je bio uvjeren da postavlja temelje uređene države za sljedeće generacije i da će mir potrajati, pa je zapovjedio da se sruše gradske zidine i obrambene barijere na teritorijima pokorenih država. Unatoč tome, vojevanje nije potpuno stalo, jer su pobjedničke vojske Qina nastavile s borbom i osvajanjem novih teritorija na rubovima carstva. Carev najpoznatiji zapovjednik *Meng Tian* 蒙恬 je osim radova na velikom Kineskom zidu čitavo desetljeće na sjevernim granicama vodio bitke protiv Huna, koji su postali opasna prijetnja. Njegove su vojske zauzele teritorij do velikog zavoja Žute rijeke, dijela današnje Unutarnje Mongolije i na sjeverozapadu južni dio današnje pokrajine Gansu, približno do mjesta gdje se sada nalazi grad *Lanzhou* 兰州. Tamo je dovedeno više od deset tisuća naseljenika i uspostavljeno novo upravno uređenje.

Drugačije se odvijalo širenje prema jugu, gdje se careva vojska nakon poraza države Chu nije zaustavila, već je nastavila s napredovanjem. Budući da je nije ometala veća vojna sila, osvajanje se odvijalo paralelno s gradnjom cesta i kanala za opskrbu i kolonizaciju osvojenih područja. Prije ujedinjenja Kine na jugu je vladala država Chu, koja je pokrivala samo oko polovice današnje južne Kine. U njoj je većinom živjelo neki-nesko stanovništvo, dok su izvan njezinih granica prebivali strani narodi. Prodor prema jugu bio je stoga važan za širenje carstva na plodna područja, koja su Kinezi počeli postupno kolonizirati. Carska vojska je došla tik do Kantona, gdje tada nije bilo većih naselja, i zauzela ga, kao i dio sjevernog Vijetnama. Na osvojenom teritoriju osnovane su tri nove prefekture, na području današnjih pokrajina Guandong, Guangxi i Fujian. Izgradnja plovničkih putova bila je iznimno važna za širenje prema jugu, s kanalima koji su povezivali porječje Dugačke rijeke s rijekama koje su tekle prema jugu. Tako je uspostavljena izravna plovna veza između središnje Kine i Kantona, gdje su se već bili naselili prvi doseljenici.

Car je puno putovao po carstvu i često osobno nadgledao radove i stanje u zemlji. Tijekom svoje vladavine krenuo je na pet dugih putovanja. Bile su to velike ekspedicije koje su trajale nekoliko mjeseci. Na svim svojim putovanjima, osim na prvom, putovao je sve do Istočnog mora i tu se zadržao dulje vrijeme. Kada je 219. pr. n. e. došao prvi put na more, na južnoj obali poluotoka Shandong ostao je čak tri mjeseca. Kako su tamošnji krajevi bili vrlo rijetko naseljeni, naredio je preseljenje 30.000 obitelji, koje su poticane oslobođenjem od plaćanja poreza na dvanaest godina. Najdulje je bilo carevo posljednje putovanje koje je trajalo desetak mjeseci i završilo njegovom smrću. Iznenada je umro, u ljeto 210. pr. n. e., od nepoznate bolesti, kada se s mora vraćao u glavni grad.

Među najvažnijim postignućima prvog cara dinastije Qin, koja je preživjela i cara i njegovu obitelj te postavila temelje za budućnost velikih dinastija i razvoj kineskog carstva, jest ujedinjenje golemog kineskog teritorija i moćni projekti koji su omogućili postupno administrativno, političko i kulturno ujedinjenje države. I danas se čini gotovo nevjerojatno da je većina tih projekata odrađena u nešto više od deset godina.

VELIKI GRAĐEVINSKI POTHVATI

Kineski zid jedna je od najpoznatijih građevina na svijetu, a gradnju je vodio slavni zapovjednik Meng Tian. U razdoblju prvog cara dinastije Qin, kada se carstvo širilo prema sjeveru, postojeći dijelovi zida, koje su u stoljeću pred ujedinjenje izgradile države Qin, Wei, Zhao i Yan, povezani su i utvrđeni. Na sjevernim granicama živjeli su nomadski narodi, koji su imali dovoljno jaku konjicu da su se mogli brzo kretati i napadati kineski teritorij, gdje je živjelo domicilno stanovništvo. Već tada je postojao antagonizam između nomada i zemljoradničkih naroda, koji je trajao sve do početka modernog doba. Posebno je bila ugrožena sjeverna granica, pa su je pokušali zaštititi koliko su mogli. Zid, koji su izgradili u vrijeme prvog cara dinastije Qin, bio je napravljen uglavnom od nabijene ilovače i pružao se mnogo sjevernije od sadašnjeg kamenog zida izgrađenog za vrijeme dinastije Ming. Ostaci zida iz dinastije Qin sačuvani su uglavnom u sušnim područjima sjeverozapadne Kine i uz južni rub pustinje Gobi. Prema povijesnim zapisima, ovaj je zid navodno bio dug 10.000 lijeva *wan li* 万里, što inače odgovara duljini od 4100 kilometara, no pojam *wan* u starim se tekstovima često koristi figurativno u značenju iznimno velik, pa je zid vjerojatno bio kraći. Gradilo ga je 300.000 prisilnih radnika i robijaša, a za logističku podršku mobilizirano je još nekoliko milijuna ljudi. Prema predaji, tijekom radova je umrlo oko milijun ljudi, zbog čega ime prvoga cara kod Kineza i danas izaziva bijes i odbojnost. Kinezi mu nisu mogli oprostiti ovaj projekt, jer je zid, u kojeg su pokapali mrtve, postao sinonim za patnju.

Ceste: Za uspješno funkcioniranje države bilo je potrebno uspostaviti dobru prometnu povezanost, pa se pristupilo izgradnji razgranatog cestovnog sustava. One su od prijestolnice zrakasto vodile u svim smjerovima, slično krakovima zvijezde. Nasuprot tome, nije bilo puno izravne komunikacije između vanjskih pokrajina carstva. To je odgovaralo centraliziranoj državi u kojoj su sve važnije aktivnosti bile usmjeravane iz glavnog grada. Osobito je bila važna 800 kilometara duga cesta prema sjeveru, gdje se ratovalo s Hunima i gradilo Kineski zid, pa su i ovu zadaću povjerili zapovjedniku Meng Tianu. Dijelovi ceste još su sačuvani jer su na njezinoj podlozi izgrađene

kasnije ceste. Drugi važni putevi vodili su iz prijestolnice prema sjeveroistoku, istoku i jugoistoku. Prema povijesnim zapisima, te su ceste bile široke 50 dvostrukih koraka, što bi trebalo iznositi blizu 70 metara i odgovaralo bi širini moderne autoceste. Međutim, to je gotovo nemoguće; vjerojatnije je da širinu nisu mjerili u koracima, već u stopama *chi* 尺, što još uvijek iznosi 11,5 metara i tri je metra šire od najboljih rimskih cesta. U blizini prijestolnice tadašnje su kineske ceste bile posebno široke jer su imale četiri trake i drveće uz rubove na objema stranama. Središnje staze bile su namijenjene samo za potrebe cara i njegovih službenika, dok su ostali putnici koristili bočne trake.

Vodeni putovi: Osim cesta, u Kini je uspješno izgrađen i sustav vodenih putova, koji su uključivali ne samo vezu s istoka prema zapadu, već i od sjevera prema jugu. Za povezivanje s novoosvojenim područjima na jugu ključna je bila izgradnja kanala *lingqu* 灵渠, koji je omogućio nesmetanu plovidbu sve do Kantona. Ovaj poznati kanal bio je iskopan više od pet kilometara kroz planinska područja koja odvajaju pritoke Dugačke rijeke od Biserne rijeke. Bio je dug 36,4 kilometara i prvi je poznati kanal u povijesti u kojem je korišten sustav brana za svladavanje visinskih razlika. Uz manje prekide u upotrebi je do danas i jedno je od kineskih kulturnih i povijesnih čuda.

Glavni grad i carska palača: Grad Xianyang, koji je postao prijestolnica carstva, znatno je narastao, pogotovo jer je u blizini niknulo novo naselje za preseljene plemićke obitelji. Južno od glavnog grada izgrađena je ogromna carska palača *Afanggong* 阿房宫, koja je prema opisima bila izvanredan projekt, budući da se s njom nije mogla usporediti nijedna palača građena u kasnijim razdobljima. Prema zapisima, u palači bi u isto vrijeme moglo boraviti 10.000 ljudi, a bila je duga 620 metara i široka 115 metara, no ovo je očito netočno jer je najveća zgrada u sadašnjoj Carskoj palači u Pekingu veličine samo 30 s 80 metara. Naravno, tako velike gradnje bile su moguće samo u vrlo strogo reguliranom društvu u kojem su mase stanovnika bile mobilizirane za rad. Tijekom vladavine prvog cara dinastije Qin, svi oni koji nisu služili vojsku bili su mobilizirani za javne radove, a posebno teške poslove obavljali su kažnjenici jer su strogi zakoni dopuštali da se i za male prekršaje ljudi mogu slati na najteže javne radove.

Carska grobnica: Grobnica prvog cara nalazi se istočno od današnjeg grada Xi'ana, ali još nije istražena, tako da je vidljivo samo brdo, pod kojim je car navodno negdje duboko zakopan. Umjetni humak od 76 metara nasipan je samo da bi pokrio grobnicu izgrađenu pod zemljom. Prema zapisima povjesničara Sime Qiana, u grobnici su bile veličanstvene dvorane s kartom carstva na podu i planetarijem sa zvijezdama na stropu. Kroz dvorane teku potoci žive, a carev grob čuvaju napeti samostreli, koji bi se trebali aktivirati kad upadnu uljezi. Tamo je također sahranjena velika pratnja dvorskih dama i konkubina, slugu i svih radnika koji su je gradili kako bi se na ovaj način osigurale njezine tajne. Otprilike kilometar i pol od grobnice prvog cara dinastije Qin 1974. godine otkrivena je, zakopana u zemlju, vojska glinenih konja i vojnika u prirodnoj veličini *bingmayong* 兵马俑, koji čuvaju carevu grobnicu. Šest godina kasnije otkrivena su još dvojica brončana carska kola s konjima i kočijašima u jednoj trećini prirodne veličine. Gradnja grobnice započela je u isto vrijeme kad i carske palače, odmah nakon ujedinjenja carstva 221. pr. n. e. i završena je 210. pr. n. e. kad je car umro. Vojska glinenih ratnika koja je među najvećim arheološkim otkrićima modernog doba u Kini, još nije potpuno otkopana. Do sada su glineni vojnici pronađeni na tri lokacije koje su relativno blizu jedna drugoj, ali se pretpostavlja da takvih lokacija ima više.

UNIFIKACIJA SUSTAVA I STANDARDIZACIJA MJERA

Unifikacija pisma: Da bi se oblikovala jedinstvena kineska kultura i kasnije postupno ojačao osjećaj etničke pripadnosti bilo je izuzetno važno objedinjavanje pisma. U pojedinim državama prije ujedinjenja u carstvo koristili su se različiti oblici velikih pečatnih znakova. Unifikaciju je vodio Li Si, koji je na osnovu postojećih znakova pojednostavljivanjem nekih dijelova pisma i stilskim objedinjavanjem odredio oko 3300 znakova malog pečatnog pisma. Oni su tada ozakonjeni tako da su postali obvezni pri pisanju službenih dokumenata u cijelom carstvu. Na temelju malog pečatnog pisma nastali su kasnije svi moderni kineski znakovi.

Usklađivanje društvenog poretka: Ujedinjenje Kine pratilo je širenje legalističkog sustava države Qin na područje cijelog carstva, odnosno na cijeli svijet *Tianxia* 天下 (što je postao sinonim za Kinu i sav tadašnji svijet poznat Kinezima). Posljedica uspostave legalističkog sustava bilo je ukidanje formalnih razlika između plemstva i ostalog stanovništva, pa se ovaj čin može shvatiti kao revolucija velikih razmjera koja je iz temelja promijenila društvene odnose. Uveden je sustav centralizirane državne uprave u kojem su državni službenici pod carevim autoritetom dobili veliku političku moć. Zemlja je bila podijeljena na teritorijalne jedinice, preteče pokrajina i okruga, koji su bili osnova za administrativne sustave svih kasnijih dinastija. Promjena društvenog sustava bila je toliko korjenita da su izbljedgele čak i razlike između plemstva, koje je imalo pravo na prezime, i puka. Uspostavom carstva pripadnici svih slojeva dobili su prezimena. Kako je društvo još u to vrijeme imalo rodovsku osnovu, niži su slojevi dobivali prezimena prema rodu, dok su pripadnici plemstva zadržali svoja stara prezimena. Ali rodova je bilo relativno malo, oko stotinu, pa se izraz *laobaixing* 老百姓, koji doslovno znači „starih stotinu prezimena“, sačuvao za niže slojeve sve do modernog doba. Sima Qian, koji je pisao povijest više od sto godina nakon navedenih promjena, među ostalim opisao je i uvjete za vrijeme dinastije Qin, no stari plemićki sustav od prije nastanka carstva više mu nije bio jasan. Nije više razlikovao stare plemićke obitelji od rodova, što znači da su društvene promjene bile tako velike, da se sjećanje na nekadašnje plemstvo izgubilo nakon kratkog razdoblja.

Usklađivanje zakona: Za funkcioniranje novog društvenog reda i državne uprave bili su vrlo važni jedinstveni zakoni koji su osiguravali ravnopravnost carskih podanika i njihove obveze prema državi. Tako je po cijelom carstvu stupio na snagu sustav strogih zakona, kakav je stoljeće i pol ranije u državu Qin uveo Shang Yang. Temeljio se na nagradama za zasluge i vrlo strogom kažnjavanju prijestupa, što je trebalo odvratiti ljude od nezakonitih radnji. Za jaču kontrolu uspostavljen je sustav kolektivne odgovornosti, koji je, kada počinitelj

nije pronađen, čak i za najteža kaznena djela omogućio kažnjavanje članova obitelji i srodnika do trećeg koljena. U skladu s načelima legalista zakoni su privilegirali poljoprivredni rad (iz načina plaćanja zemljišnih poreza proizlazi da su zemljoradnici izgleda imali zemlju u privatnom vlasništvu), a zapostavljali trgovinsku djelatnost.

Ujednačavanje novčanih jedinica: Za funkcioniranje ekonomskog sustava vrlo je važno bilo ujednačavanje novca. Do tada je svaka država koristila svoj novac, dok su u međusobnoj trgovini koristile valutu ekonomski najjačih zemalja. Kovani novac dolazio je u mnogim oblicima, od prikaza predmeta (noževi, lopatice, školjke) do okruglih kovanica. Osim toga neki su vrijedni predmeti korišteni i kao novac (školjke porculanke, biseri, žad, srebro itd.). U državi Qin kovanje novca je počelo 336. pr. n. e, a kada je carstvo utemeljeno, u optjecaj je pušten novi brončani novac, koji je postao jedinstveno sredstvo plaćanja. Ovi novčići bili su okrugli s četvrtastom rupom u sredini (kvadrat je simbolizirao zemlju, a okrugli oblik nebo) i taj je oblik novca ostao karakterističan za kovanice sljedećih dinastija.

Ujednačavanje mjera i utega: Slično novcu, prije nastanka carstva su se i mjere razlikovale po zemljama, pa su uvedeni standardi države Qin. Tada su mjerne jedinice bile nešto manje nego u vrijeme posljednje kineske dinastije, budući da je na primjer *jin* 斤 odgovarao niti jednoj četvrtini kilograma, *chi* 尺 je bio 23 centimetra, *li* 里 je iznosio 415 metara, *sheng* 升 nepuna dva decilitra.

Ujednačavanje prometa: Za nesmetano povezivanje različitih dijelova carstva važna je bila i standardizacija kopnenih putova, što je postignuto određivanjem osovinskih razmaka na kolima. Ceste su uglavnom bile kolski putovi na kojima su tragovi kotača usječeni u zbijeno glinasto tlo, pa je različita širina tragova kotača pri prijelazu iz jedne pokrajine u drugu bila velika prepreka. Tako su u cijeloj Kini osovinski razmaci na kolima izjednačeni, jedina iznimka bio je teritorij današnje pokrajine Shanxi, gdje su često vrijedila posebna pravila.

PROTURJEČNA OSOBNOST PRVOG CARA

Postignuća u desetljećima Qinshi Huangdijeve vladavine bila su iznimna, ali su i izazvala velike napetost. Prvi car dinastije Qin postavio je temelje jedinstvene kineske države, ali je bio i veliki razarač. Nije uništio samo pojedinačne države s njihovim plemstvom i društvenim uređenjem, već i filozofske škole iz vremena prije nastanka carstva i značajan dio kulturnog naslijeđa i pisane izvore. U povijesno se pamćenje utisnula njegova okrutna vladavina koja je uzimala veliki danak u ljudskim životima. Kasniji kineski ocjenjivači, posebno konfucijanski intelektualci koji su pisali povijest nakon sloma dinastije, također su bili izrazito jednostrani u ocjeni njegove vladavine i pokušali su ga što jače ocrniti. U njihovim povijesnim zapisima ističu se tvrdnje o njegovom nekraljevskom podrijetlu, prema kojima je bio izvanbračni sin utjecajnog trgovca i kraljeve supruge, priče o njegovoj nemilosrdnosti i o progonu konfucijevaca i spaljivanju njihovih knjiga. Za spaljivanje knjiga bio je zapravo odgovoran prvi ministar Li Si koji je u Konfucijevom učenju vidio opasnost za tada prevladavajuću legalističku doktrinu. Iako su pristašama ove doktrine jednako ili čak opasnije od konfucijanskih bile ideje mohista, kasniji konfucijanski povjesničari su posebno upozoravali na uništavanje ovih knjiga, kojima se Li Si zbog velikog utjecaja konfucijanaca posebno protivio te je stoga nagovarao cara na njihovo spaljivanje. Pritom je u vatri stradala osobito lijepa književnost i filozofija, ali nisu tehnički priručnici, legalistička djela, knjige o povijesti države Qin i o upravljanju državom. Sličnu, ili možda još veću štetu od spaljivanja knjiga i starih spisa u vrijeme prvoga cara, prouzročilo je i spaljivanje carske palače s knjižnicom, kada je nakon pada dinastije Qin pobunjenička vojska opustošila prijestolnicu, ali konfucijanskim povjesničarima to nije bilo tako moralno sporno.

Zbog uništavanja knjiga u vrijeme dinastije Qin i nakon njezina pada, u razdoblju sljedeće dinastije Han, kada su se tražili izvorni konfucijanski tekstovi i obnavljao se konfucijanizam kao državna doktrina, našli su se pred velikim teškoćama, dok su knjige filozofskih škola koje nisu

imale sreće da im carstvo posveti posebnu pažnju, na duga stoljeća čak potonule u zaborav. Osim konfucijanizma, dijelom daoizma i nekih legalističkih učenja, nijedna druga filozofska škola nije preživjela. Daoizam je postao marginalan filozofski pokret koji je u nekim područjima (npr. u umjetnosti) nadopunio konfucijanizam i ublažio pretjeranu strogost konfucijanske doktrine, i djelomično se preobrazio u narodno vjerovanje, pomiješano s alkemijom, lokalnim kultovima i praznovjerjem.

Povijesni izvori osobito točno izvješćuju o progonu obrazovanih ljudi za vrijeme Qinshi Huangdija. Svima onima koji nisu predali knjige na uništenje, prijetila je smrtna kazna. Godine 212. pr. n. e. navodno je ubijeno čak 460 konfucijanskih učenjaka. Konfucijance se progonilo i kao one koji su širili glasine o carevoj okrutnosti. Car je zbog tih glasina postajao sve sumnjičaviji, a njegov život sve skriveniji, pa se na kraju više nije znalo gdje se nalazi. Ipak, navodno su ga tri puta pokušali napasti, a svaki put je dao pobiti cijelu gradsku četvrt u kojoj se to dogodilo.

Qinshi Huangdi je stoga bio, kako se može zaključiti iz nekih priča, vrlo kontradiktorna osoba. Prema anegdota koja govori o njegovom prvom hodočašću na svetu planinu *Taishan* 泰山, gdje je želio obredom *feng* 封 obznaniti Nebu slavu svoje dinastije, ispod planine, koja se nalazila u Konfucijevom rodnom kraju i središtu konfucijanskih učenjaka, okupio je njih sedamdeset, kako bi se s njima posavjetovao o tijeku obreda. Oni se tada nisu uspjeli usuglasiti, na što ih je car otpustio i sam tajno održao obred, ali zgoda pokazuje da je dopuštao i razgovore s obrazovanim konfucijancima. Štoviše, osnovao je akademiju na kojoj je djelovalo sedamdeset obrazovanih (knjige su im pošteđene u lomačama 213. pr. n. e.), koji su svakako predstavljali i druge struje mišljenja, a ne samo službeni legalizam. Carevo zanimanje za razne ideje, uključujući konfucijanske, vidljivo je i iz nekoliko kamenih natpisa postavljenih na njegovim putovanjima. Na primjer, natpis podignut na njegovom prvom putovanju u Konfucijevo rodno mjesto Qufu prikazuje ga kao mudroga vladara prema Konfucijevom uzoru koji kažnjava moćne i zle te pomaže slabe. Slično tome, privlačila su ga određena učenja daoizma, posebno ona vezana uz potragu za produljenjem života i napicima besmrtnosti. Poslao je dvije ekspedicije

na Istočno more, gdje su, kako se govorilo, bili otoci besmrtnosti. Prva, koja je obuhvaćala nekoliko stotina mladića i djevojaka, nije se nikada vratila (prema narodnoj predaji, njezini sudionici su se navodno naselili u Japanu), a druga se, prema sudionicima, morala vratiti jer ju je ogromna riba spriječila da nastavi put. Ova vijest je cara toliko razbjesnila da se na svom posljednjem putovanju prema Istočnom moru uputio prema obali sa samostrijelom, gdje je navodno među stijenama naišao na prilično veliku ribu i ubio je, uvjeren da je time otjerao zle morske duhove.

BRZI PAD DINASTIJE

Neočekivano brzo propadanje dinastije počelo je carevom smrću tijekom povratka s putovanja. Kako se samo putovanje odvijalo u potpunoj tajnosti, careva iznenadna smrt omogućila je spletku koja je kobno djelovala na slijed događaja. U strogo centraliziranoj i hijerarhijski organiziranoj zemlji, gdje je carev život bio potpuna tajna, promjena na prijestolju uvijek je iznova veliko iskušenje za dinastiju. Državni vrh ostao je bez čelnika, nastala je praznina koju su pokušali iskoristiti oni najbliže prijestolju. Nakon smrti Qinshi Huangdija, to su bili prvi ministar Li Si i eunuh *Zhao Gao* 赵高. Li Si je imao velik utjecaj na cara, a bio je i skrbnik i učitelj njegova drugog sina. U isto su vrijeme i Zhao Gao i Li Si bili u lošim odnosima s carevim prvorodenim sinom, koji je trebao postati novi car. Prvorodenac *Fu Su* 扶苏 navodno se protivio pokolju obrazovanih ljudi i spaljivanju knjiga, za što je Zhao Gao tražio da bude kažnjen, kao i svi oni koji su se protivili carevoj volji. Tako je poslan na sjevernu granicu, gdje je generalu Meng Tianu trebao pomagati u vođenju radova na Kineskom zidu.

Prvi car je, kad mu je zdravlje bilo narušeno, prvorodenog sina pismom pozvao da se vrati u prijestolnicu i preuzme vladarsku dužnost. Zhao Gao i Li Si skovali su urotu da prijestolje uzurpira mlađi sin, još malodobni *Hu Hai* 胡亥, što bi im omogućilo da preuzmu vođenje države u svoje ruke. Oni su svoj plan ostvarili tako što su bacili originalno pismo i sastavili novo u kojem je car navodno zahtijevao da Fu Su i Meng Tian

počine samoubojstvo. Fu Su je to učinio bez oklijevanja, dok je Meng Tian sumnjao da se radi o prevari. Kasnije je zatvoren i umro je u zatvoru. Li Si i Zhao Gao su zatim organizirali sve potrebno za krunidbu odabranika, koji je 209. pr. n. e. postao drugi car ili *Ershi Huangdi* 二世皇帝. Ubrzo nakon krunidbe Zhao Gao nagovorio je mladog cara da još više pooštiri zakone i naredi da se pobiju mlađa braća.

Stanje u zemlji počelo se naglo pogoršavati jer je već u ljeto 209. pr. n. e. izbila pobuna na jugu današnje pokrajine Henan, tj. na teritoriju koji je nekoć pripadao državi Chu. Pobunu su predvodili *Chen She* 陈涉 i *Wu Guang* 吴广, koje kineski povjesničari slave kao preteče kasnijih seljačkih ustanaka i pobuna naroda protiv vladajućeg sloja. Pobunjenici su bili vojnici koji su sprovodili 900 kažnjenika iz jednog radnog logora u drugi. Na tom putu su kasnili i znali su da ih za takvo kašnjenje čeka smrtna kazna. Osuđenici su oslobođeni i svi su tako postali zametak prve pobunjeničke skupine. Pridruživali su im se i drugi te se postupno okupila razmjerno velika vojska, koja je već sljedeće godine opsjela grad nedaleko od prijestolnice. Carska je vojska uspjela obraniti grad, ali pobune su se brzo proširile po cijeloj zemlji. Tako je počeo raspad sustava i ustanova dinastije Qin.

U međuvremenu, Zhao Gao nastavio je splotkariti na dvoru kao da nije shvaćao u kakvom je stanju zemlja. Nova žrtva njegovih spletki bio je Li Si, kojeg je Zhao optužio za izdaju, pa ga je car osudio i javno raščetvorio. Zhao Gao je početkom 207. pr. n. e. zauzeo upražnjeno mjesto prvog ministra. Do tada su se pobune diljem zemlje već pojačale te su se oformile dvije pobunjeničke vojske. Jednu je vodio *Liu Bang* 刘邦, sposoban vođa iz redova običnog puka, dok je drugom zapovijedao vojskovođa iz stare plemićke obitelji *Xiang Yu* 项羽. Ipak je Zhao Gao nastavio jačati svoju moć. Na velikoj gozbi poklonio je caru jelena i tvrdio da je to prekrasan bijeli konj. To su u strahu potvrdili svi prisutni, a car se, uvjeren da ima priviđenja, povukao u osamu i krajem 207. pr. n. e. počinio samoubojstvo. Zhao Gao postavio je jednog od unuka prvog cara na upražnjeno prijestolje, ali budući da su se bivša kraljevstva već međusobno svađala, dobio je samo titulu kralja wang. Novi vladar *Zi Ying* 子婴, svjestan svoje nemoći, nakon preuzimanja vlasti počeo se žaliti na bolest, a njegovi su

čuvari ubili Zhao Gaoa kad ga je došao posjetiti. U ljeto 206. pr. n. e., jedva mjesec i pol nakon kraljeva ustoličenja, pobjednička pobunjenička vojska Liu Banga provalila je u blizinu prijestolnice, gdje joj se Zi Ying predao. To je bio kraj dinastije Qin, ali je Liu Bang poštediti mladog kralja i prijestolnicu. Sudbinu dinastije je nekoliko mjeseci kasnije zapečatio drugi vođa pobunjenika Xiang Yu kada je njegova vojska opljačkala i spalila glavni grad te poubijala potomke prvoga cara.

Tako se moćna struktura dinastije Qin vrlo brzo srušila. Konfucijanski ocjenjivači kasnije su naglasili moralne uzroke njezina pada: nedostatak ljudskosti ren i pravde yi, ljudske pogreške vodećih osoba i nepoštivanje tradicije i prethodnih uzora. Suvremeni kineski povjesničari odlučujuću ulogu u slomu dinastije pripisuju društvenim proturječjima, budući da je njezin pad uzrokovan masovnim pobunama nezadovoljnih podanika. Međutim, nema sumnje da su brzi uspon i jednako brz pad dinastije Qin također bili rezultat radikalnih promjena i carevih ambicioznih ideja, koje su iz temelja promijenile tadašnju Kinu, ali su istovremeno bile pretežak teret za zemlju, njezine institucije, gospodarstvo i stanovništvo. Prvi car i dinastija Qin su svojima postignućima, usprkos neslavnom kraju, postavili temelje centraliziranom i birokratski uređenom carstvu, na čemu su svoju moć temeljile kasnije dinastije.

2. Osnivanje carstva Han

GRAĐANSKI RAT I OSNIVANJE DINASTIJE

Kada je u napetoj situaciji nakon smrti prvog cara dinastije Qin došlo do pobune stanovništva, središnja državna vlast više nije mogla učinkovito intervenirati u udaljenije dijelove zemlje, gdje nije imala svoju vojsku. Ustanici su usmjerili napade na lokalnu upravu i ubili neke državne službenike, što je dovelo do raspada lokalnog administrativnog poretka. Tijekom nereda se ideja o obnovi bivših država također brzo proširila na područjima koja su

im nekada pripadala i počele su se proglašavati nezavisne kraljevine. Tako su se na kineskoj karti ponovno pojavila imena šest država: Qi, Yan, Zhao, Wei, Han i Chu, koje su igrale važnu ulogu prije ujedinjenja u carstvo. Među buntovnicima je vrlo uspješan bio vođa prve pobune Chen She, koji je slavljen kao obnovitelj kraljevstva Chu. Njegovi su uspjesi bili kratkog vijeka jer su ga krajem 208. pr. n. e., kada je sa svojom vojskom pokušao prodrijeti k prijestolnici, porazili branitelji, koji su okupili posljednje snage za obranu dinastije. U bijegu su ga ubili njegovi bivši sljedbenici, koji su mu se prethodno pridružili u borbi protiv dinastije Qin.

U kraljevstvima koja su nastala nakon prvih pobuna na istoku zemlje, iako su im se vladari predstavljali kao legitimni nasljednici bivših država, nisu bili u stanju samostalno zadati posljednji udarac dinastiji Qin. Takav pothvat zahtijevao je savez većih razmjera i za izvršenje tog zahtjevnog zadatka bila je odlučujuća nova inicijativa države Chu. U njoj je veliki ugled uživala obitelj Xiang iz koje je proizašlo nekoliko generacija uspješnih vojnih zapovjednika. Dva člana obitelji, *Xiang Liang* 項梁 i njegov nećak *Xiang Yu* 項羽 već su u prvoj godini pobune protiv dinastije Qin pokrenuli ustanak na području današnje pokrajine Jiangsu, gdje su svrgnuli lokalnu upravu i s nekoliko tisuća vojnika krenuli na sjever prema porječju rijeke Huai. Posebno se kao izvrstan strateg i izvanredan zapovjednik pokazao mladi Xiang Yu, koji je postao vodeća osoba u borbama s ostacima vojske dinastije Qin.

Druga ključna figura u sukobu s dinastijom Qin bio je Liu Bang, koji je potjecao iz seljačke obitelji i radio je kao niži službenik u okrugu *Pei* 沛 u središnjoj Kini. Nakon što se, sa skupinom osuđenika koje je vodio na prisilni rad, pobunio, zauzeo je sjedište lokalne vlasti u svom okrugu, preuzeo titulu vojvoda *Pei Peigong* 沛公 i poveo svoje borce na istok, gdje se pridružio jedinicama koje je vodio Xiang Yu. Xiang je u ljeto 208. pr. n. e. toliko ojačao da je obnovio državu Chu i za kralja postavio potomka bivše vladajuće obitelji. Dinastija Qin, pokušavajući zaustaviti obnovu kraljevstva, poslala je glavninu preostale vojske pod vodstvom svog najboljeg zapovjednika prema središnjoj Kini kako bi ponovno zauzeli odcijepljene teritorije. S druge su se strane postrojile snage većih novonastalih zemalja, a u borbama se najspособnijim vojskovođom pokazao Xiang Yu. Preuzeo je

zapovjedništvo nad udruženim snagama zemalja koje su se pobunile protiv dinastije Qin te je njezine zapovjednike i vojsku prisilio na predaju.

Kralj Chua, dok su spomenute bitke još trajale, poslao je protiv Qina vojsku pod vodstvom Liu Banga. Ovaj se uspio kroz planinske prolaze probiti u srce države Qin, do njezinog glavnog grada, koji je razmjerno lako zauzeo. Nakon poraza jedinica koje su branile prijestolnicu, 206. pr. n. e. se predao posljednji vladar dinastije Qin. Liu Bang, koji je postao neprikosnoveni gospodar središnje Kine, ukinuo je stroge zakone dinastije Qin i zamijenio ih jednostavnim zakonikom. Kako bi spriječio nekontroliranu pljačku, istodobno je zaplijenio državne dokumente i naredio pečačenje državnih palača u glavnom gradu.

Xiang Yu, koji je sa svojom vojskom stigao u prijestolnicu Xianyang dva mjeseca kasnije, postupio je potpuno drugačije od Liu Banga. Kao što je već rečeno, naredio je pogubljenje potomaka prvoga cara, a vojsci je dopustio da skrnavi svetišta pred carevim grobom, opljačkao i spalio carske dvore i pljačkao po gradu. Kada je te godine završio rat protiv dinastije Qin, sve je ukazivalo na to da je Xiang Yu pobjednik u borbi za njezino nasljeđe. Međutim, i Liu Bang je istaknuo svoje ambicije pa je tek četverogodišnji rat između njih odlučio konačnog pobjednika. U skladu s podjelom države Qin, koju je pokušao nametnuti Xiang Yu, Liu Bang je dobio teritorij *Hanzhong* 汉中 uz gornji tok rijeke Han (na jugu današnje pokrajine Shaanxi). Liu Bang je tako ubrzo postao poznat kao kralj teritorija Han, ali u vezi s činjenicom da je on prvi zauzeo središnji teritorij države Qin koji bi mu također trebao pripasti, nije bio zadovoljan podjelom. S vojskom se opet probio prema nekadašnjoj prijestolnici, zauzeo ju i počeo uređivati osvojeni teritorij prema svojim zamislima.

Podijelio ga je na upravne jedinice, koje su se na sjeveru i sjeverozapadu protezale daleko u područje današnje pokrajine Gansu, i počeo uspostavljati temelje nove vlasti. Stanovnike je oslobodio plaćanja nameta na dvije godine i dopustio im korištenje nekadašnjih carskih voćnjaka i parkova. Glavni teret uprave nad tim velikim, strateški važnim teritorijem preuzeli su njegovi odani i sposobni sljedbenici *Xiao He* 萧何 i *Han Xin* 韩信, koji su se pridružili Liu Bangu u prvoj pobuni. Xiao He, koji je bio u krugu

njegovih bliskih suradnika, jedini je bio obrazovaniji, pa je nakon osnivanja nove dinastije postao glavni ministar. Imao je velike zasluge za osnove, na kojima je utemeljena nova dinastija i upravno uređenje njezina teritorija. Upravo je uspostava reda i vlasti na osvojenim područjima omogućila Liu Bangu da izađe kao pobjednik u borbi za nasljeđe dinastije Qin.

Kad je Xiang Yu dao ubiti kralja države Chu, Liu Bang je dobio priliku za obračun sa suparnikom. Svoju vojsku usmjerio je prema mjestu gdje je Xiang Yu imao svoje uporište te je pozvao ostale kraljeve da mu se pridruže. Ipak mu u prvom odmjeravanju snaga sreća nije bila naklonjena. Protivničke snage opkolile su ga i porazile, tako da je uspio pobjeći sa šačicom konjanika i jedva ostao živ. Stvorio je novu bazu na strateškom dijelu Žute rijeke, no Xiang Yu ga je i tu uspio iznenaditi te je u proljeće 204. pr. n. e. zauzeo njegovu predstražu. Unatoč Xiang Yuovim pobjedama na bojnopolju, Liu Bang je bio uspješniji u osvajanju novih teritorija i uspostavljanju vlasti na osvojenim područjima. Dvojica vođa su se stoga sastala i dogovorila da će Liu Bang kao vladar Han gospodariti na zapadu, a Xiang Yu kao vladar Chu na istoku. Sporazum nije dugo trajao jer se odnos snaga postupno mijenjao u korist Liu Banga. Kada je Liu 202. pr. n. e. procijenio da je došlo vrijeme za konačni obračun, njegova je vojska opkolila protivnika na području današnje pokrajine Anhui i odlučno ga porazila. Ishod obračuna i junačku borbu Xiang Yua, koji se uspio probiti iz okruženja s nekoliko suboraca, a zatim si u očaju oduzeo život, slikovito je opisao poznati povjesničar dinastije Han, Sima Qian.

3. Razdoblje Zapadni Han

Put do uspostave i konsolidacije države Han bio je još uvijek težak jer su vladari na dvoru bili suočeni s velikim društvenim i ekonomskim problemima na koje nisu bili spremni. Trebalo je uspostaviti red i autoritet koji bi bio učinkovit, ali manje okrutan od omraženog sustava dinastije Qin. Gospodarski i financijski problemi pogoršani su nedostatkom bakra za kovanje novca i monetarnom nestabilnošću. Mnogo je problema

uzrokovalo i oblikovanje novog vodećeg sloja jer je tradicionalno plemstvo nestalo, a samovoljni članovi caričine obitelji uspjeli su u nastaloj praznini dobiti poseban položaj. Uza sve to trebale su se još i štititi sjeverne granice zemlje, kojima su prijetili Huni.

Godine 202. pr. n. e. Liu Bang postao je neprikosnoveni gospodar kineskog teritorija, koji je bio manji nego pod prvim carem dinastije Qin jer je nedostajao krajnji južni dio, gdje su još živjeli drugi narodi. Liu Bang je preuzeo titulu huangdi i tako postao prvi car dinastije Han s carskim imenom *Gaodi* 高帝. Prezime Liu i kasnije je ostalo obiteljsko prezime careva dinastije Han, ali kineski carevi, osim osnivača dinastija, koje poznajemo po imenima s kojima su krenuli u borbu za prijestolje, u povijesti nisu upisani pod svojim i obiteljskim imenima. Takav je bio i Liu Bang, kada je postao car, poznatiji kao Gaodi ili Visoki Car. Ime bi trebalo biti pogodno za utemeljitelja dinastije, kojega su nakon višegodišnjih ratova čekali teški zadaci. U kakvom je stanju bilo carstvo kada se on proglasio carem govori nam podatak da su na njegovu ustoličenju jedva skupili četiri konja iste boje za svečanu povorku.

Međutim, Liu Bang nikada nije zaboravio svoje porijeklo, što je uvelike utjecalo na sliku države Han. Njegov suparnik Xiang Yu bio je predstavnik starog plemstva, pa je u borbi za uspostavu nove vlasti pokušao urediti državu po uzoru na dinastiju Zhou s mnogo kraljevstava gdje bi staro plemstvo povratilo svoje izgubljene položaje. Ali Kina je već za vrijeme dinastije Qin doživjela tolike promjene da povratak na nekadašnje odnose jednostavno nije bio moguć. Priliku da ispiše novo poglavlje kineske povijesti tako je dobio Liu Bang koji je uvažavajući promijenjene uvjete istovremeno na temeljima poražene dinastije Qin pokušao izgraditi čvršći poredak moći.

Liu Bang nije bio za obnovu moći i uloge bivšeg plemstva, što mu je omogućilo da uredi državu na svoj način. Pri tome se ugledao na utemeljitelja dinastije Qin i oslonio se na legalističku praksu upravljanja nagradama i kaznama, ali na manje stroge zakone i blaže poreze te je na taj način osigurao podršku širokih slojeva stanovništva. Na početku svoje vladavine proglasio je i opću amnestiju te raspustio velik dio vojske

kako bi se seljaci mogli vratiti kućama. Naklonost plemstva pokušao je pridobiti očuvanjem plemićkih privilegija. Iako se oslanjao na tradiciju legalizma, o samom legalizmu kao doktrini nije raspravljao zbog njegove omrznutosti. Po uzoru na dinastiju Qin, obnovio je vjerske obrede. Car je na posebnim oltarima štovao više sile *di* 帝, koje su bile povezane s pet elemenata, preuzeo simbole dinastije Qin i ponovno počeo štovati crnu boju i simbol vode.

Osnivač dinastije Han odabrao je za svoju novu prijestolnicu grad *Changan* 长安 (ostaci tadašnje prijestolnice leže sjeverozapadno od Xi'ana) u slivu rijeke Wei, blizu mjesta gdje je bila prijestolnica dinastije Qin. Kada su 190. pr. n. e. proširene gradske zidine, Changan je već izgledao veličanstveno. Grad je bio postavljen sa stranicama u smjeru četiri strane neba, ali zbog zemljopisnih uvjeta ne baš u obliku kvadrata. Svaka od stranica bila je duga pet do šest kilometara i imala je troja vrata, tako da je bilo ograđeno čak 33,5 km² površine. U jugozapadnom uglu bile su palače namijenjene posjetima kraljeva i glavna carska palača, a na zapadnoj strani nalazio se trgovački dio koji se dijelio na istočni i zapadni trg.

Po uzoru na dinastiju Qin, državna uprava bila je centralizirana i na čelu sa središnjom vladom u kojoj su tri careva savjetnika zauzimala najviše položaje. Carev pomoćnik, svojevrсни prvi ministar *chengxiang* 丞相, imao je najveći utjecaj, a njegove je odluke morao potvrditi carev savjetnik *yushi dafu* 御史大夫, koji je bio odgovoran za sve administrativne službe. U upravnom aparatu dinastije Han važnije odluke gotovo nikada nije donosio jedan dužnosnik, za većinu su bila odgovorna dvojica. Treći među carevim savjetnicima bio je vrhovni vojni zapovjednik *taiwei* 太尉, ali ga se nakon 177. pr. n. e. imenuje samo iznimno, tako da su upravljanje vladom vodila samo dva spomenuta najviša službenika. Pod njima je bilo devet ministara, a bili su im podređeni mnogi niži činovnici i pomoćni uredi.

Osnutkom dinastije Han dio je državnog teritorija, kao i prethodnog carstva Qin, podijeljen na administrativne jedinice slične današnjim pokrajinama. One su zatim dalje podijeljene na okruge *xian*, koji su bili po veličini nalik onima pod kasnijim dinastijama. Na ostalom teritoriju

uveden je modificirani feudalni sustav. Feudalna podjela na zemlje guo u kojima su vladali kraljevi wang, obuhvaćala je istočnu Kinu, dok je zapadni dio zemlje, uključujući teritorij oko prijestolnice, bio podijeljen na trinaest prefektura i posebno područje glavnog grada. Na tom teritoriju uspostavljena je centralizirana državna uprava vođena državnim službenicima koje je odredio car na temelju znanja i sposobnosti ili po preporuci drugih visokih službenika. Birokratska državna uprava u početku je funkcionirala prema legalističkim, a kasnije sve više prema konfucijanskim načelima.

U državi Han potomcima starog plemstva nisu vraćeni ni zemlja ni nekadašnje privilegije jer su među pripadnike plemstva osim članova carske obitelji uključeni samo sljedbenici utemeljitelja dinastije koji su u borbama stekli posebne zasluge. Svoj je položaj zadržalo samo nekoliko kraljeva koji su naslov dobili ratujući za nove vladare. Oni su morali redovito dolaziti na carski dvor i odavati počast caru. Nakon uspostave dinastije car je najviše titula dodijelio najbližoj rodbini, a također je u devet od deset zemalja guo u prvih šest godina svoje vladavine zamijenio dotadašnje kraljeve bliskim rođacima. Svaka od zemalja imala je svoju upravu koja se brinula za ubiranje poreza od kojih se dio morao prepustiti glavnom gradu. Njezina je uloga bila i upravljanje vojskom, koju je kralj smio mobilizirati samo uz carevo dopuštenje.

Plemići razine ispod kraljeva imali su titulu hou i također su dobivali goleme feude slične grofovijama. Do 195. pr. n. e. car je bliskim suradnicima dodijelio oko stotinu i pedeset takvih feuda, ali se kasnije njihov broj smanjio. Budući da je i na tim feudima titularna vlast bila povezana uz birokratsku upravu, plemići na svojim područjima nisu imali potpune ovlasti. Car im je djelomično ograničio prava i na njihovim teritorijima uveo državnu kontrolu. Kasniji su carevi ukinuli neke zemlje, dok se druge, zbog nasljeđivanja, dijele na veći broj potomaka, pri čemu se prava plemstva dodatno ograničavaju. Posljedica opisanih procesa bila je da su prema kraju razdoblja razlike između pokrajina i zemalja gotovo nestale, i jednima i drugima su upravljali službenici središnje vlade, a plemstvu su ostale samo zvučne titule i dio prihoda.

Budući da drugog plemstva nije bilo, osim careve rodbine važnu su ulogu na dvoru imali i članovi caričine obitelji. Njihov izniman položaj izazivao je trvenja i stalne političke napetosti. Gotovo svaki car iz dinastije Han naišao je na poteškoće zbog prevelikog utjecaja caričinog roda. Moć carica i njihovih rođaka dodatno je ojačala kada je car umro i ostavio maloljetnog nasljednika. Tada je carica majka kao regentica dobila povlašten položaj i političku moć koju je iskoristavala sva njezina obitelj. Nakon smrti utemeljitelja dinastije carice su gotovo pola stoljeća kontrolirale dvorsku politiku i nije slučajno da je u to vrijeme u prvi plan izbio daoizam, koji ne naglašava razlike među spolovima.

Problemi s caricama i njihovim rođacima često su se zaoštravali do te mjere da je bio ugrožen opstanak dinastije. Carica koja je za vrijeme regentstva pokušala uzurpirati državne poslove, podijelila bi rodbini visoke državne službe. Članovi njezine obitelji tako su stekli politički utjecaj, a kako su se bojali da će s carevom punoljetnošću izgubiti privilegije ili pasti u nemilost, pokušali su se zaštititi i izvesti državni udar. Svi ti pokušaji bili su neuspješni i osim 8. godine, kada je *Wang Mang* 王莽 preuzeo prijestolje i pokušao uspostaviti novu dinastiju, završavali su istrebljenjem caričinog klana.

Prva je nekoliko godina nakon smrti utemeljitelja dinastije 195. pr. n. e. uzde dinastije preuzela carica *Lǚ* 呂. Njezin jedinac bio je potvrđen za nasljednika, ali je car ipak imao s drugim ženama sedam sinova koji su mogli ugroziti njegovo nasljedstvo, pa je carica dala ubiti četiri najopasnija suparnika. Kad je njezin sin konačno preuzeo prijestolje s carskim imenom *Huidi* 惠帝, bio je još maloljetan, a tri godine nakon doseganja punoljetnosti, 188. pr. n. e., iznenada je umro. Nakon njegove smrti kraljica je učvrstila svoju moć postavljanjem uzastopno na prijestolje dvoje djece i nesmetano je vladala u njihovoj sjeni kao regentica sve do svoje smrti godine 180. pr. n. e. Imala je čak i svoj carski pečat, četiri rođaka imenovala je kraljevima, a mnoge druge rođake postavila je na visoke državne i vojne položaje. Iako su je kasniji kineski povjesničari pokušavali prikazati u vrlo lošem svjetlu, država i središnja vlast su tijekom njezine vladavine ojačale.

Neposredno prije smrti, carica Lǔ imenovala je još dva rođaka na položaje glavnog ministra i vrhovnog vojnog zapovjednika te je pripremila teren da njezin rod preuzme vlast. Pokušaj iskorjenjivanja potomaka osnivača dinastije nije joj se posrećio jer su uspjeli krenuti u protunapad. Tri kralja s istoka, potomci Liu Banga, ušli su u glavni grad s vojskom, gdje su uz potporu vjernih sljedbenika dinastije slomili prevratnike i poubijali članove caričine obitelji. Uklonivši opasnost koja je prijetila dinastiji, također su uzeli u obzir pri izboru novog cara, kako se priča ne bi ponovila, karakteristike njegove majke. Izabrali su za cara kralja s majkom koja je bila ne samo primjereno obrazovana, nego i gorljivo odana daoizmu i stoga je državni poslovi nisu nimalo zanimali. Izbor se pokazao uspješnim i uslijedilo je jedno od mirnijih razdoblja dinastije Han.

Odabirom imena *Wendi* 文帝 (Obrazovani Car), novi je vladar sebi namijenio zadaću sređivanja stanja, a njegova je vladavina opravdala i izbor imena. U odnosu na svoje prethodnike vladao je relativno dugo, više od dva desetljeća, a razdoblje njegove vladavine bilo je vrijeme daljnje konsolidacije središnje vlasti i unapređenja činovničkih službi. Prijelaz na prijestolju također je prošao glatko, kada ga je 157. pr. n. e. naslijedio punoljetni sin s carskim imenom *Jingdi* 景帝. On je nastavio politiku učvršćivanja vlasti državnih institucija i središnje vlasti. U tom je pogledu važno postignuće bilo smanjenje broja teritorija kojima vladaju kraljevi i značajno ograničenje njihovih ovlasti. Nekoliko kraljeva u priobalju se treće godine njegove vladavine pobunilo, ali su njihove pobune ugušene i njihovi teritoriji pretvoreni u centralno upravljane administrativne jedinice. Pod upravu središnjih vlasti došla su također područja kraljeva koji su umrli bez nasljednika, pa su preostale kraljevske zemlje bile tek otoci usred činovnički upravljanih regija. Tako je većina carstva došla pod čvrstu kontrolu središnje državne uprave.

Nakon sedam desetljeća hansko carstvo bilo je čvrst politički entitet s oblikovanim sustavom centralizirane državne uprave, što je ujedno bio i temelj političkih sustava svih kasnijih dinastija. Država je ojačala i postala bolja prema stanovnicima jer je car Jingdi ublažio najteže kazne i ukinuo sakaćenje kao način kažnjavanja. Porezi na usjeve smanjeni su s jedne petnaestine na

jednu tridesetinu, što je ostalo na snazi do kraja dinastije. Da bi se dodatno učvrstilo političko jedinstvo, po uzoru na prethodnu dinastiju, naglašavali su se državni obredi, a carevi Wendi i Jingdi osobno su izvršavali obrede štovanja pet sila na oltarima u drevnoj prijestolnici države Qin.

ZAPADNI HAN I XIONGNU

Najveća vanjska prijetnja ponovno ujedinjenoj Kini bili su nomadski narodi na njezinim sjevernim granicama. Budući da je na stepama dominirala nomadska kultura sa stočarstvom i stalnom selidbom na nove pašnjake, ovi nomadski narodi provalili su i u Kinu. Nomadski način života omogućio je stanovnicima, povezanim u rodovske i plemenske zajednice, veliku mobilnost i uspješnu integraciju u vojne saveze. Njihova borbeno prednost bila je brza konjica, kojom su prodirali u susjedna područja. Zato su kineske zemlje već u razdoblju političke razjedinjenosti izgradile obrambene zidove na svojim sjevernim granicama, koji su za vrijeme dinastije Qin bili povezani u poznatu obrambenu liniju nazvanu Kineski zid. Ta obrambena linija također je koristila carstvu Han, ali Kinu unatoč veličini projekta nije mogla zaštititi od upada. Naime, na njezinim sjevernim granicama tada se pojavila nova opasnost, s kakvom se zemlja prije nije suočila – plemenski savez Xiongnu.

Tijekom razdoblja dinastije Han u procesu reguliranja odnosa sa susjednim zemljama postupno se uvodio sustav danka. Zameci sustava sezali su u ranija razdoblja, no s usponom carstva dobiva novu ulogu i poprima oblik koji odražava kinesku percepciju svijeta. Sustav danka temeljio se na uvjerenju da je Kina središte svijeta te stoga ima centralnu i vodeću ulogu u njemu, dok su joj susjedne i druge zemlje podređene i moraju s vremena na vrijeme poslati kineskom caru određeno podavanje. Visina i učestalost slanja danka ovisila je naravno o odnosima s pojedinim zemljama i njihovoj udaljenosti, pri čemu je carska vlast prilagođavala i forsirala zahtjeve za danak u okviru mogućnosti i odnosa moći. Ekstremni slučaj, u kojem je zbog nadmoći protivnika morala sama pristati na plaćanje danka, bili su upravo odnosi s Xiongnu.

Xiongnu 匈奴, za koje postoji mogućnost da se mogu dovesti u vezu s Hunima koje je Europa upoznala nekoliko stoljeća kasnije, živjeli su u stepama središnje Azije. Godine 209. pr. n. e. njihov je vrhovni poglavica *shanyu* 单于 postao *Maodun* 冒顿, koji je proširio granice plemenske zajednice s teritorija današnje Mongolije na ogroman prostor od Mandžurije na istoku do Tarimskog bazena na zapadu. Pokorio je narode koji su živjeli na području Gansua, na glavnom putu iz Kine prema zapadu te zauzeo teritorije koji su nekada sjeverno od Velikog zida u današnjoj Unutarnjoj Mongoliji bili pod kontrolom dinastije Qin. Xiongnu su i prije osnutka dinastije Han bili najmoćnija vojna sila u središnjoj Aziji i prijetili su Kini duž cijele sjeverne granične crte. Kako je život u stepi prilično buran, a stanovnici ovise uglavnom o stočarskim proizvodima (koža, mlijeko, sir itd.), susjedna Kina sa svojim bogatstvom bila je za njih pravi mamac. Raznovrsna roba koju su upoznali u kontaktima s Kinezima bila je dodatni poticaj za invaziju i pljačku mjesta gdje su se sakupljala dobra koja se nisu mogla nabaviti i proizvesti u stepi.

Kad je Maodun preoblikovao svoj plemenski savez u moćnu državnu tvorvinu s čvrstom vojnom organizacijom, nastavili su se prodori na kineski teritorij, iza kojih je bila velika vojska, koju je nova dinastija Han morala ozbiljno uzeti u obzir. Država Xiongnua, koja je na sjevernom rubu od osnivanja dinastije Han bila suparnička velesila, također je bila privlačna kineskim plemićima u pograničnom pojasu koji nisu bili u najboljim odnosima s carskim dvorom. U prvim godinama dinastije Han u potrazi za zaštitom neki su kraljevi iz pograničnih krajeva prebjegli Xiongnu. Utemeljitelj dinastije Han se stoga nakon pobjede nad glavnim suparnikom za prijestolje odlučio obračunati s Xiongnu i tako uspostaviti red na najugroženijoj granici carstva.

Kina je bila jako oslabljena nakon četverogodišnjeg građanskog rata, ali car Gaodi je već 200. pr. n. e., otprilike dvije godine nakon prestanka sukoba, okupio oko 300.000 vojnika za pohod protiv Xiongnua. Do prve velike bitke došlo je na sjeveru Shanxija, gdje su Kinezi pratili Xiongnue, koji su se iznenada okrenuli i brojnijom konjicom opkolili cara i dio njegovih jedinica, tako da su ovi ostali odsječeni od glavnine vojske. Kineska strana doživjela je težak poraz i car je jedva uspio pobjeći iz obruča. Poraz je otkrio izrazito nepovoljan odnos snaga za Kineze pa je car promijenio

politiku i pokušao diplomacijom postići sporazum s Xiongnu koji bi Kinu barem na neko vrijeme poštedio od napada sjevernih susjeda.

Uz mirovnu inicijativu, Kinezi su Xiongnu vladaru za suprugu ponudili jednu hansku princezu, koja je trebala simbolično povezati dvije vladarske kuće. Pregovori su bili uspješni i Kina je uspjela zadržati svoje teritorije. Sporazum je predviđao da će Kina pri svakoj promjeni na prijestolju poslati jednu od princeza na dvor Xiongnua. Pritom je nekoliko puta godišnje morala slati Xiongnu određene količine svile, pića i hrane. Prva princeza otputovala je na dvor Xiongnua još 198. pr. n. e. i počelo je krhko primirje, koje je s manjim preokretima trajalo više od šezdeset godina. Sa svakom sljedećom princezom koju su slali Kinezi, Xiongnu su iznova postavljali uvjete godišnjih isplata. Ugovor je obnavljan čak devet puta i isplata je svaki put izvršena.

Maodun, koji je tijekom svoje duge vladavine doživio tri promjene na hanskom prijestolju, dobio je tako čak četiri princeze. Unatoč pregovorima o miru, situacija uz granicu nije se potpuno smirila jer Xiongnu nisu dosljedno poštovali primirje. Pogranični upadi na južnu stranu zida neprestano su se ponavljali. Tijekom tog razdoblja Xiongnu su osvojili nove teritorije u središnjoj Aziji i njihova vojna moć se stalno povećavala. Maodunov nasljednik bio je odlučan vladar koji je učvrstio vlast na područjima središnje Azije i sa svojom je vojskom nekoliko puta izvršio invaziju na kineski teritorij, jednom čak i blizu glavnog grada. U danima mira pregovorima je postigao da Kinezi dopuste otvaranje tržnica uz granicu, gdje je započela žustra trgovina koja je najviše koristila Xiongnu stanovništvu jer je u zamjenu za konje i stoku dobivalo dragocjene kineske proizvode.

Visoka cijena koju su, unatoč krajnje nepouzdanom ponašanju Xiongnua, morali platiti za mir natjerala je Kineze da ojačaju državu i vojsku te se pripreme za obračun s njima. Već je car Wendi pokušao gospodarski i vojno ojačati carstvo, ocjenjujući da još nije došlo vrijeme za rat većih razmjera. Do obračuna je došlo tek kad se na hanskom prijestolju utvrdio car *Wudi* 武帝 ili Vojnički Car. Godine 135. pr. n. e. Xiongnu su posljednji put postigli obnovu mirovnog sporazuma, ali je car već sljedeće godine promijenio odluku i započeo pripreme za napad u kojem bi uhvatio vladara Xiongnua. Iako plan nije uspio, primirje je prekinuto. Godine 129. pr. n. e. kineska

konjica napala je pogranična područja, a dvije godine kasnije kineska je vojska prodrla dublje u područje Xiongnua i ponovno zauzela izgubljene teritorije u Unutarnjoj Mongoliji. Nakon ove pobjede Kinezi su na osvojenom području naselili sto tisuća doseljenika i uspostavili svoju vlast.

Novi ratovi s plemenom Xiongnu uslijedili su 121. i 119. pr. n. e. Tada je kineska vojska potisnula Xiongnue dalje na sjever, tako da se njihov dvor morao preseliti sjeverno od pustinje Gobi. Bili su to izuzetno naporni vojni pohodi jer je svaki put više od sto tisuća vojnika krenulo na dugo putovanje kroz teško prohodne pustinjske krajeve, gdje je opskrba hranom i u surovim zimama ogrjevom bila vrlo teška. Ratovi su bili veliki teret za carstvo Han jer su kinesku stranu tražili visok danak u krvi. Xiongnu su usprkos kineskim pobjedama bili daleko od potpunog poraza, ali su vojni uspjesi Kinezima otvorili vrata središnje Azije. Kad su Xiongnu napustili koridor koji je na području Gansua vodio prema središnjoj Aziji, Kinezi su ondje uspostavili vojne postaje, što im je otvorilo put do srednjoazijskih gradova-države. To je također povećalo važnost Puta svile.

Sljedećih pola stoljeća hunska je država doživjela teška unutarnja previranja, koja su bila posljedica povećane moći pojedinih kraljeva, krize nasljeđivanja i povećanja regionalne rascjepkanosti. Propadanje države Xiongnua iskoristilo je Carstvo Han i ojačalo svoju prisutnost u središnjoj Aziji. U ovom su razdoblju Xiongnu poglavari pokušali obnoviti mirovne sporazume po uzoru na bračne saveze, no kineska je strana pod utjecajem promijenjenog odnosa snaga zahtijevala da pristanu na podređeni položaj i plaćanje danka, što je za Xiongnue bilo neprihvatljivo. Napetosti između Xiongnua eskalirale su godine 57. pr. n. e. kada se za vlast borilo čak pet različitih skupina. Nakon tri godine ostale su samo dvije velike grupe koje su predvodila dva brata i oba su nosila titulu shanyu. Xiongnu plemenski savez se tako raspao na dva dijela, na južne i sjeverne Xiongnue.

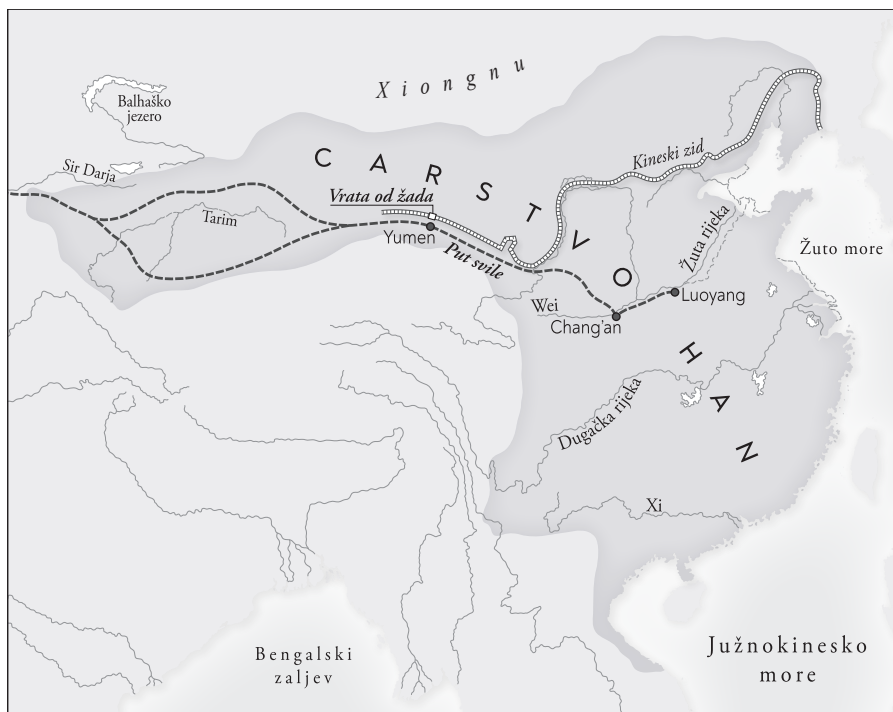
Poglavar južnih Xiongnua ubrzo je uvidio da ustrajavanje na neprijateljstvu s carstvom Han nema smisla te je prihvatio kinesku mirovnu ponudu, tj. plaćanje danka i podvrgavanje caru. Osim pristanka na slanje danka, Xiongnu su morali pristati da jedan od poglavarovih sinova trajno ostane na kineskom dvoru kao talac. Najteže je prihvaćena obveza da shanyu mora

s vremena na vrijeme odati počast caru. Vladar južnih Xiongnua prvi put je hodočastio na hanski dvor 51. pr. n. e. Kineska strana je tom događaju posvetila veliku pozornost jer je vladar Xiongnua primljen s najvećim počastima i prije povratka bogato nadaren. Južni Xiongnui su zapravo postali vazalna država, ali je održavanje tributnih odnosa za Kinu bilo čak i skuplje od prijašnjeg plaćanja mira na temelju jednakosti jer je uz hranu i druge darove vladaru Xiongnua darovano čak 8000 bala svile. Količina poklona tada je prilikom svakog sljedećeg posjeta nastavila rasti, tako da je na petom poklonstvu 1. g. pr. n. e. već dostigla 30.000 bala svile. U tom svjetlu moglo bi se reći da je Kina uzdržavala južne Xiongnue i omogućila im udoban život.

Slijedeći primjer južnih Xiongnua, tributne odnose s dinastijom Han pokušali su uspostaviti i njihovi sjeverni rođaci. Vladar sjevernih Xiongnua je, da bi s kineskim carstvom postigao povoljan sporazum kao južni Xiongnui, na hanski dvor poslao i jednog svog sina kao taoca te još dvaput izaslanike s dankom. Međutim, sjevernim Xiongnuima nije bio priznat položaj tributne države, budući da se njihov vladar nije došao osobno pokloniti caru i tako nije ispunio najvažniji uvjet za priznanje. Godine 36. pr. n. e. lokalni zapovjednici kineskih zapadnih teritorija uz pomoć južnih Xiongnua izveli su uspješan pohod protiv sjevernih Xiongnua i caru u prijestolnicu poslali glavu poraženog Xiongnu vladara. To je bilo za dinastiju Zapadni Han kraj prijatne Xiongnua, ali su u turbulentnim vremenima nakon njezina pada Xiongnu opet pokazali svoje nesalomljivo lice.

CAR HAN WUDI I VOJNA EKSPANZIJA

Nakon uspješne konsolidacije vlasti koju su uspostavili carevi Wendi i Jingdi uslijedilo je razdoblje najveće moći hanskog carstva, kojemu je ostavila pečat vladavina moćnog cara s pravom nazvanog Vojnički Car Hana ili Han Wudi. Vladao je više od pedeset godina (od 141. do 87. pr. n. e.). Država je tada bila toliko jaka da je car mogao krenuti u velike osvajačke ratove, pa je ostao poznat po svojim vojnim uspjesima. Iako je bio autoritarna osoba, vojni uspjesi se ne mogu pripisati samo njemu,

Širenje Kineskog Carstva u doba dinastije Zapadni Han

jer je bio okružen vrlo sposobnim službenicima, tako da je on sam samo prihvaćao i odobravao njihove ideje i prijedloge. Han Wudi je na neki način bio sličan prvom caru dinastije Qin, pod njegovom čvrstom rukom državni sustav učinkovito je funkcionirao i opet je postala aktualna ideja o osvajanju teritorija i širenju imperija. U kasnijim razdobljima tradicionalne Kine carstvo se, za vladavine narodne dinastije, slično usmjerilo na širenje samo u vrijeme Tanga.

Izgradnja ekonomski jake i politički čvrste države Han u trenutku vladavine Han Wudija i dalje se temeljila prvenstveno na legalističkim načelima, iako je car osobno zastupao konfucijanizam i priskrbio mu dovoljnu podršku da je postupno prerastao u novu državnu doktrinu. Careva politika se zbog potreba učinkovitog upravljanja i osiguravanja sredstava za velike pothvate i vojne pohode temeljila na sličnim mjerama kao u vrijeme dinastije Qin, ali je istodobno iskazivala i naklonost obrazovanim ljudima i zalagala se da mjesta u državnoj upravi popunjavaju

najsposobniji. Kada je birao nove ljude, car je od visokih službenika tražio da mu predlože kandidate, koje je potom sam ispitivao i ocjenjivao te im dodjeljivao državne službe. To je zapravo bio početak poznatog sustava nacionalnih ispita, koji je kasnije postao jedna od karakteristika tradicionalnog kineskog upravno-političkog sustava. Tako je nastala kontradikcija jer je Han Wudi naglašavao da je konfucijanac, ali je zapravo vladao prema legalističkim principima.

Osvajački ratovi zahtijevali su ogromna sredstva. Budući da je rješavanje hitnih financijskih pitanja zahtijevalo učinkovite mjere, car je njihovo planiranje i provedbu povjerio visokom dužnosniku *Sang Hongyangu* 桑弘羊, koji je pokušao prikupiti sredstva za povećane državne potrebe. Godine 119. pr. n. e. uveo je nove poreze na robu, vozila i imovinu te po uzoru na dinastiju Qin, državni monopol na proizvodnju željeza i soli, a kasnije i porez na alkoholna pića, čime je država dobivala neophodne prihode. Međutim, te su mjere ostale na snazi i pod sljedećim carevima čemu su se protivili konfucijanski učenjaci, koji su pred kraj Han Wudijeve vladavine stjecali sve veći utjecaj. Godine 110. pr. n. e. uveden je tzv. sustav izravnavanja cijena, koji je trebao ublažiti poljoprivredne krize i pomoći regulirati cijene žitarica. Po tom sustavu država je kupovala viškove žita, kad je urod bio obilan, i prodavala ga u vrijeme oskudice. Sustav je djelovao stabilizirajuće, ali njegova osnovna svrha bila je povećati državne prihode, budući da je žito kupovano po niskim cijenama, a prodavalo se po visokim.

Prvi uvjet vojnih osvajanja i širenja kineskog utjecaja na širem području na periferiji carstva bilo je pokoravanje Xiongnuia i suzbijanje njihove vojne nadmoći u središnjoj Aziji. Obračun s Xiongnuima imao je i psihološki značaj jer je Kina desetljećima trpjela ponižavanja i htjela se riješiti njihovih ucjena. Zato je jedva čekala trenutak kada će biti dovoljno jaka, kako bi ih uspješno nadvladala. Han Wudi bio je prvi vladar koji je protiv Xiongnuia poslao nekoliko velikih vojnih ekspedicija, ali nijednu nije osobno vodio. Glavne borbe s Xiongnuima odvijale su se između 135. i 119. pr. n. e., kada su neki vojni pohodi uključivali i do 150.000 vojnika i uspjeli su zaustaviti pritisak Xiongnuia na nekoliko desetljeća. Uslijedilo

je još sedam godina dok Kina nije ojačala i postala sposobna za vođenje osvajačkih ratova. Tada su se otvorile mogućnosti za njezin prodor u središnju Aziju. Osvajanja su za Kinu bila od velike strateške važnosti, jer su osigurala mir na vojno najosjetljivijem području te ujedno omogućila trgovinu na poznatom Putu svile. Nakon 112. pr. n. e. Wudi je usmjerio svoja vojna osvajanja u tri pravca.

Osvajanje juga. Lokalnim vladarima i plemenskim poglavarima na jugu u glavnom su gradu dodjeljivane visoke službene titule kako bi ih se pridobilo i uspostavila labava upravna vlast nad njihovim teritorijima. Uspostavljene su nove prefekture na teritorijima sadašnjih pokrajina Sichuan, Yunnan, Guangdong, Guanxi i na dijelu sjevernog Vijetnama gdje je tada bila država *Nan Yue* 南越. Kada su na području te države počele pobune protiv okupacije, Kina je poslala vojnu ekspediciju koja je učvrstila njezinu vlast na području sjevernog Vijetnama i otoka Hainan. Ovim osvajanjem počelo je gotovo tisućgodišnje razdoblje kada je Vijetnam, ili barem veliki dio njegovih stanovnika, bio uključen u kinesku državu. Unatoč tako dugom razdoblju pod kineskom dominacijom, Vijetnamci su bili iznimka u sustavu akulturacije koji je najveći zamah dobio upravo za vrijeme dinastije Han. Bilo je to razdoblje kulturnog ujedinjenja te stapanje različitih naroda u novu, širu državnu zajednicu. Pripadnici raznih etničkih zajednica prihvatili su ime Han jer su se identificirali s kulturom ove moćne dinastije i pripadnošću njezinoj državi. Smatra se da je oblikovanje naroda Han s jedinstvenim kulturnim temeljem najveće postignuće ove dinastije. Na jugu, gdje je etnička raznolikost bila najveća, kulturno stapanje odvijalo se uglavnom u ravnicama, kamo je prodrla kineska civilizacija, dok se izvorno stanovništvo očuvalo u planinskim krajevima. U tom procesu samo su Vijetnamci zadržali vlastiti identitet.

Osvajanje Koreje. Nakon prvih neuspješnih pokušaja 128. pr. n. e. kineska je vojska dvadeset godina kasnije porazila sjeverni dio korejskog poluotoka. Tamo je uspostavljena nova vlast potpomognuta kineskom vojskom koja je ustanovila četiri prefekture s glavnim gradom u prefekturi *Lelang* 乐浪 gdje se nalazi današnji Pjongjang. Koreja je već prije prihvaćala kineske kulturne utjecaje, a u razdoblju dinastije Han, uključivanjem

u carstvo, kineska se kultura još brže širila. Koreja je postala živo kulturno žarište, što je bilo važno i za Japan, koji je u to vrijeme upravo preko Koreje došao u dodir s kineskom kulturom.

Osvajanje središnje Azije. Najvažniji, treći pravac kineskog prodora bilo je osvajanje središnjeg dijela Azije. Prvi kineski izaslanik koji je sa stotinjak vojnika krenuo u istraživačku i diplomatsku ekspediciju u tom pravcu bio je pustolov *Zhang Qian* 张骞. Car ga je 139. pr. n. e. poslao iz glavnog grada *Changana* 长安 u srednjoazijske države kako bi utvrdio kakve su mogućnosti sklapanja savezništava i širenja kineskog utjecaja. Nakon Aleksandrova osvajanja Srednjeg istoka, u središnjoj je Aziji na područjima današnjeg Afganistana i u porječjima Amu-Darje i Sir-Darje ostalo nekoliko država, predvođenih Grcima i ostacima Aleksandrove vojske. Ove su se zemlje nakon propasti Aleksandrovog pohoda osamostalile i na području središnje Azije nastalo je nekoliko helenskih država od kojih su najvažnije Baktrija *Daxia* 大夏 na području Afganistana, Sogdijana *Kangju* 康居 na području Uzbekistana i Fergana *Dayuan* 大宛 na teritoriju Kirgistanu. Car Wudi je u potrazi za saveznicima protiv Xiongnu poslao poslanika u te zemlje i pokušao ih pridobiti na svoju stranu. Zhang Qianovo putovanje bilo je opasno jer su ga Xiongnu zarobili i zatočili na dugo vremena. Nakon deset godina pobjegao je i nastavio svoje putovanje. Stigao je čak do Baktrije, gdje su nekoliko godina ranije smijenili posljednjeg grčkog vladara, tako da nije došlo do izravnog kontakta između helenske i kineske države. Međutim, Zhang Qian je, stigavši u Baktriju, otkrio da tamo dolazi kineska trgovačka roba iz Sečuana i da su tamošnji stanovnici naklonjeni tješnjim kontaktima s Kinom. Na povratku su ga Xiongnu ponovno zarobili i zatvorili još godinu dana, 126. pr. n. e., ali se uspio vratiti u Changan.

Tako je Zhang Qian otkrio put na zapad i vratio se kući s viješću da su države duž glavnih trgovačkih putova prema zapadu spremne sklopiti savez s Kinom. Budući da su Kinezi u međuvremenu već nekoliko puta porazili Xiongnu, car je naredio proširenje Kineskog zida na zapad sve do oaze *Dunhuang* 敦煌, gdje se Put svile, duž sjevernog i južnog ruba pustinje Takla Makan dijeli na dva kraka. Ovaj dio zida, koji je išao po gotovo

nenaseljenom teritoriju, imao je ne samo obrambenu zadaću, nego i služio kao trgovački put duž kojeg je carstvo Han osnivalo nove prefekture i na taj način postalo prevladavajuća sila u središnjoj Aziji. Godine 115. pr. n. e. Zhang Qian morao je ponovno krenuti na put i njegova je misija ovoga puta bila još uspješnija od prethodne. Gotovo sve državnice na putu prema Sogdijani i Baktriji prihvatile su savezništvo s Kinom u zamjenu za bogate darove i hanske princeze, a kineska roba mogla je nesmetano putovati prema zapadu. Iz Changana je svake godine polazilo do deset velikih karavana sa stotinama trgovaca koji su prevozili većinom svilu. Karavane su putovale do krajnjih granica kineskog utjecaja u središnjoj Aziji, gdje su perzijski, indijski, afrički i sredozemni trgovci preuzimali robu. Nosili su je dalje u Rim, gdje je svila već postala vrlo dobrodošla modna tkanina uglednih patricijki. Zauzvrat su uglavnom rimsko staklo i zlato, kao i sirovi žad i konji stizali u Kinu iz središnje Azije.

Međutim, sklapanje saveza nije svugdje išlo glatko. Najveći spor nastao je u Fergani, gdje su kineski izaslanici primljeni negostoljubivo, a neki su i ubijeni. To je toliko razljutilo cara Wudija da je 104. pr. n. e. poslao kaznenu ekspediciju od deset tisuća vojnika 3000 kilometara daleko, preko rijetko naseljenih teritorija i pustinja, što pokazuje samopouzdanje carstva Han i autoritarnost njihova vladara. Postoji nekoliko priča o teškoćama vojske koju je vodio slavni general *Li Guangli* 李广利 i njezinom probijanju kroz negostoljubive krajeve u kojima je zbog loše opskrbe i klimatskih uvjeta izgubila mnogo ljudi. Glavni problem bio je što je vojska bila prevelika za male zemlje koje je nisu mogle opskrbiti. Ipak, taj je pohod bio relativno uspješan jer su Kinezi većinu državnica pokorili, a ostale su prihvatile uvjete saveza s carstvom. Tako je dinastija Han uspostavila vlast nad čak 36 državnica u središnjoj Aziji koje je kao protektorate pripojila Kini, ali car nije bio zadovoljan ovim uspjesima jer Fergana nije osvojena. Kad se jedva desetina vojske napokon vratila u Dunhuang, gdje su se na samom kraju Kineskog zida nalazila poznata Vrata od žada *Yumen* 玉门, koja su simbolizirala ulaz u carstvo, car joj je, jer nije izvršila zadatak dovoljno dobro, uskratio ulazak. Stoga je morala čekati pred zidom, gdje su prikupljena pojačanja i poslana je još jednom

u središnju Aziju. Pola ove vojne ekspedicije ipak je uspjelo doći do grada Fergane, koji je, usprkos pruženom otporu, osvojen, nakon čega je pokolj izaslanika osvećen.

Kina je na osvojenim teritorijima uspostavila vojne kolonije gdje su vojnici dobili zemlju za poljodjelstvo, takozvana vojna polja *tun tian* 屯田, pomoću kojih se vojska i održavala. Istovremeno je ojačana prometna povezanost i uspostavljena poštanska služba s opskrbnim postajama na glavnim pravcima. Tada je u cijeloj središnjoj Aziji pod kineskom vlašću zavladao mir, što je postalo poznato kao *pax sinica*. Kina je na osvojenim i pokorenim teritorijima također osiguravala trgovački put između istočne i zapadne Azije, koji je zbog trgovine svilom poznat kao Put svile. Državice na području srednje Azije bile su zapravo oaze u pustinjskom svijetu i glavne trgovačke postaje. Čim je Kina ujedinila sve te teritorije pod jedinstvenu vlast, više nije bilo prepreka za trgovce, što je potaknulo trgovinu u oba smjera. Kako bi ojačao kinesku prisutnost na tim teritorijima, Han Wudi je oko 100. pr. n. e. naselio dolinu prema Dunhuangu, dijelu Puta svile, koji je prolazio kroz anektirani teritorij do kraja Kineskog zida. Tamo je naseljeno 700.000 obitelji, koje su dovedene iz drugih dijelova Kine, udaljenih čak i više od tisuću kilometara, što pokazuje organizacijsku sposobnost carstva Han. Kineskim osvajanjem zapadne Azije nastaje i ona važna tampon zona protiv Xiongnua, a interes za kolonizaciju zapadnih područja postupno je opao od kada im Xiongnu više nisu prijetili.

Na području središnje Azije Kinezi su došli u kontakt s Indijom. U Baktriji se vodila borba za vlast. U spletke oko ustoličenja novog vladara uključili su se također Kinezi i postigli da prijestolje zauzme procarski potomak grčkih vladara, kralj Hermanej. Iz ove i sličnih zgoda jasno je da se kineski politički utjecaj proširio daleko izvan granica njihova carstva. Čak su pokušali uspostaviti izravan kontakt s Indijom, pa su poslali ekspediciju preko teritorija današnje pokrajine Yunnan, ali ona nije stigla na odredište jer je put vodio kroz teško prohodne tropske krajeve naseljene divljim plemenima, gdje joj se izgubio svaki trag.

Osvajanjem novih teritorija carstvo Han se jako proširilo i doseglo svoj najveći opseg, koji je zadržalo do kraja razdoblja Zapadnog Hana. Broj

prefektura, koje su postajale sve manje, rastao je, dok je broj kraljevstava opadao. Tako su 108. pr. n. e. na dva prijestolnička područja bile 84 prefekture, ali samo 18 kraljevstava. Unatoč tome što je politički utjecaj kraljeva opadao, nastavili su uživati veliki ugled i živjeli su iznenađujuće luksuznim životom. To je vidljivo iz bogatstva pronađenog u grobnici kralja *Zhongshana* 中山, u kojoj su kralj i njegova supruga bili obučeni u posmrtnu odjeću od pločica od žada povezanih zlatnim nitima. Među kraljevstvima koja su u ovo vrijeme ukinuta najpoznatije je *Huainan* 淮南, čiji je kralj godine 122. pr. n. e. bezuspješno pružao otpor. Sjećanje na njega sačuvano je uglavnom zato što su se na njegovom dvoru sastajali intelektualci radi filozofskih rasprava zabilježenih u poznatoj zbirci *Huainanzi* 淮南子, u kojoj se nalaze najvažnija daoistička razmišljanja tog doba.

Povećanu moć carstva tijekom tog razdoblja otkrivaju neki od carevih simboličnih poteza, što je također utjecalo na kasniju tradiciju. Godine 113. pr. n. e. pronađene su neke prastare obredne brončane posude ding, što je protumačeno kao dobar znak, koji je trebao potvrditi da je carska moć nadasve uspješna. Car je proglasio početak nove ere *Yuanding* 元鼎 koja je počela tri godine prije velikog otkrića, i koja je njegovoj vladavini davala poseban pečat. Time je uveo praksu imenovanja vladarskih razdoblja prema postignućima i obilježjima vladavine pojedinog vladara, koju su preuzele kasnije dinastije i s kojima je ime vladavine postalo važnije nego ime vladara. Ovisno o promjeni političkih uvjeta, svakih nekoliko godina može se imenovati novo razdoblje, a time i novo brojanje godina na temelju imena vladavina. Car Han Wudi također je usvojio novu kozmologiju, djelo poznatog učenjaka *Dong Zhongshua* 董仲舒, koji je povezo sastav svemira s vladavinom cara na zemlji. Kako bi utvrdio nove pojmove, Han Wudi je posegao u nebo i u državnim kultovima uzdignuo dva božanstva: Kraljicu zemlje *Houtu* 后土 i Veliko jedinstvo *Taiyi* 太一. Godine 104. pr. n. e. proglašeno je da car od tada vlada u znaku elementa zemlje, što je simbolično značilo pobjedu nad prethodnim elementom vode i povezivalo vladavinu cara s kretanjem kozmičkih sila.

Car Han Wudi, unatoč svojoj autoritarnosti, nije vladao sasvim bez problema, koje su prouzročili članovi caričinih obitelji. Njegova prva

supruga, zakonita carica, nije imala muškog potomstva. Kad su se proširile glasine da joj se kći bavi vješticaštvom, ubijeno je oko 300 članova njezinog roda. No ni ta drastična mjera nije u potpunosti jamčila mir. Nastavljaju se svađe između njezine nasljednice, carice *Wei* 卫, i nekih, po rangu nižih, supruga, među kojima se isticala gospa *Li* 李. Iz njezine obitelji dolazili su visoki službenici i najpoznatiji zapovjednici koji su vodili rat protiv Xiongnua i sudjelovali u oblikovanju državne politike. Sve do godine 91. pr. n. e. obitelj carice *Wei* imala je odlučujući utjecaj na politiku, međutim, tada je došlo do otvorenog spora između njezine obitelji i pristaša gospođe *Li*. U glavnom gradu izbio je oružani sukob između dviju strana u kojem su poginuli deseci tisuća ljudi, uključujući caricu *Wei* i većinu njezine rodbine, kao i većina članova obitelji *Li*. Ostarjeli car, koji je boravio u ljetnoj palači, nije se miješao u spor, ali ishod obračuna utjecao je na imenovanje careva nasljednika, koji nije dolazio ni iz jedne od uključenih obitelji. Za nasljednika je postavljeno dijete jedne careve žene, koja je u vrijeme imenovanja već bila pokojna, odnosno prema nekim izvorima čak je bila ubijena, da se maloljetnom caru ne bi previše miješala u politiku. Samo nekoliko dana nakon imenovanja nasljednika car *Han Wudi* je nakon 54 godine vladavine umro 87. pr. n. e. i završila je jedna od najčvršćih vladavina tradicionalne Kine.

Novčani problemi s kojima su se mučili u prvom stoljeću dinastije, uglavnom su središeni za vrijeme *Wudijeve* vladavine, ali su se pojavili novi zbog grandioznog stila njegove vladavine. Uglavnom su bili posljedica uvelike povećanih državnih izdataka. *Han Wudi* je proširio državu i ekonomski je ojačao, između ostalog i opsežnom gradnjom akvadukata, unapređenjem prometne povezanosti, no radilo se o skupim projektima koji su uz održavanje većeg državnog aparata i sve veću raskoš dvora uzrokovali vrlo visoke troškove. Daleko najveći financijski teret bili su zahtjevni vojni pohodi, tako da porezni sustav više nije mogao pokrivati tolike izdatke, što je bio znak da je rast već dosegao vrhunac. Počeli su se pojavljivati znakovi postupnog sužavanja i smanjivanja državnih aktivnosti, ali zbog promijenjenih uvjeta, u kojima su postajali sve glasniji

intelektualci koji su se pozivali na konfucijanska načela i nisu se slagali s vladajućom, legalistički usmjerenom politikom, jačaju kritike rastrošne vlasti, rasipništva dvora i skupih vojnih pothvata.

Razdoblje vladavine Han Wudija obilježeno je učvršćivanjem birokratskog upravljanja državnim poslovima s razrađenim sustavom državnih službi, stoga je državna uprava mogla djelovati relativno samostalno i trebala je samo formalno vladara koji je usmjeravao i potvrđivao njezine odluke. To je postajalo očito već za vrijeme vladavine Han Wudija, a nakon njegove smrti skupine visokih službenika potpuno su preuzele nadzor nad upravljanjem državnim poslovima. U političkim igrama izbora carevih nasljednika najutjecajniji su službenici na prijestolje postavljali maloljetne vladare, koji su im postali poslušno oruđe. Na taj je način u sljedećim desetljećima prijestolje zauzimalo više maloljetnih vladara, a njihove su smjene izazivale proturječja među utjecajnim skupinama službenika koji su bili povezani s raznim ograncima carske obitelji i pokušali ustoličiti svoje štićenike. Tijekom vladavine maloljetnog nasljednika Han Wudija došlo je do dva pokušaja državnog udara. Oba puta je, uz pomoć nekih važnih službenika, jedan od starijih i utjecajnijih sinova pokušao preuzeti prijestolje pokojnog cara, pa je nakon drugog neuspjelog pokušaja 80. pr. n. e. kralj urotnik zajedno sa svima koji su ga podržavali pogubljen. Među njegovim pristašama bili su i Sang Hongyang i neki drugi službenici koji su pod Han Wudijem vodili politiku jačanja države i osvajачkih ratova, tako da je nakon njihove smjene uslijedio nagli politički zaokret.

Razlike između skupine službenika koji su vodili državne poslove za vrijeme vladavine Han Wudija i njihovih kritičara već su bile vrlo očite. To je lijepo vidljivo iz rasprave o legitimnosti državnih monopola na sol i željezo koja je vođena 81. pr. n. e. Sačuvan je točan zapis o polemici iz kojega možemo jasno sažeti razlike u pogledima i stavovima sukobljenih strana. Progresivno orijentirani dužnosnici, koji su vodili državu, zagovarali su aktivnu državnu politiku i potrebu državne kontrole proizvodnje soli i željeza, dopustili su privatnu poljoprivredu i gomilanje

veleposjeda, koje treba oporezovati, i uzeli u obzir korisnu ulogu trgovine u raspodjeli dobara. S druge strane, njihovi su kritičari zagovarali suzdržaniju državnu politiku, koja se ne bi miješala u proizvodnju soli i željeza, i postupni prijelaz proizvodnje, uključujući rudnike, u privatne ruke. Protivili su se gomilanju velikih posjeda jer se govorilo da povećavaju razlike između siromašnih i bogatih i podržavali su ograničavanje njihove veličine. Trgovinu su smatrali potpuno beskorisnom i shvaćali je kao nepotrebnu i parazitsku djelatnost, istodobno se zalažući za što manje korištenje novca, plaćanje poreza u usjevima i ponovno uvođenje naturalne razmjene.

Sljedeće su godine pristaše dotadašnje politike izgubili svoje položaje, a njihovi su kritičari dobili dominantan utjecaj u državnim službama. Nijedna mjera, kojima su se dosad protivili, ipak nije ukinuta jer su već prvi pokušaji promjena pokazali da zemlja bez prihoda od soli i željeza jednostavno neće moći normalno funkcionirati. Ti su se državni monopoli očuvali, ali također nije mnogo postignuto u ograničavanju gomilanja veleposjeda radi sve veće moći veleposjednika. Svoju su politiku provodili uglavnom u ograničavanju luksuza i smanjenju državnih izdataka, izricanjem blažih kazni i proglašenjem pomilovanja te u smanjenje kontrole nad životima ljudi. Njihov se utjecaj osjetio u mijenjanju ideoloških obrazaca, koji su se sve više udaljavali od primjera iz vremena dinastije Qin i vraćali još starijim uzorima iz razdoblja Zhou. U glavnom državnom vjerskom obredu postupno je napušteno štovanje pet sila i, po uzoru na dinastiju Zhou, zamijenjeno štovanjem Neba kao vrhovnog božanstva. Godine 31. pr. n. e. u novosagrađenom svetištu car je prvi put prisustvovao ovim obredima, koji su je manja kolebanja do kraja dinastije Zapadni Han potpuno prevladala, dok su održavanje mnogih starih svetišta i hramova, koji su postali preveliki teret za državu, većina kasnijih careva napustila. Promijenjeno je i tumačenje pet elemenata, koji su prije slijedili jedan za drugim po pravilu da novi element pobjeđuje prethodni. Prema novom tumačenju, novi je element trebao organski izrasti iz prethodnog i naslijediti ga. Tako je protumačeno da dinastija Han vlada pod znakom vatre, što uključuje crvenu boju i simbole povezane s vatrom.

GOSPODARSTVO U RAZDOBLJU ZAPADNI HAN

Temelj kineskog društva i gospodarstva bilo je selo *li* 里, gdje je u zidom omeđenom pravokutnom naselju živjelo stotinjak obitelji, svaka u svojoj zidanoj kući s dvorištem. Za veća naselja jednostavno su povećali broj osnovnih jedinica u pravilnom geometrijskom poretku, tako da se okružna, kotarska i prefekturna središta izgledom nisu značajno razlikovala od sela. U selima je država uvela hijerarhiju koju je stvorila dodjelom počasnih naslova. Na popisu od 20 počasnih titula, obični građani mogli bi doseći osam nižih. Car ih je u posebnim prilikama, kao što je ustoličenje ili carska vjenčanja, darovao slobodnim građanima, a primatelji su pri svakoj novoj dodjeli dobivali sve veću titulu. Seljaci su uglavnom obrađivali svoju zemlju, dok je dio zemlje bio u posjedu zemljoposjednika, pri čemu se njihov udio postupno povećavao, a društveni odnosi su se zaoštravali. Zemljoposjednici su većinu svoje zemlje davali u najam, za najamninu koja je iznosila oko polovice uroda. Tako je prevladalo razdrobljeno intenzivno poljodjelstvo, a još se manji dio veleposjeda obrađivao radom brojnih robova ili unajmljenih radnika.

Zbog klimatskih uvjeta poljodjelstvo se na sjeveru i jugu Kine već od početka uvelike razlikovalo. Na sjeveru je za vrijeme dinastije Han prevladavao uzgoj prosa, nešto manje pšenice i ječma te mahunarki i konoplje. Ti su usjevi uzgajani na suhim poljima dok jug karakteriziraju uglavnom navodnjavana rižina polja. Pri tome je sve do kraja dinastije Han sjever bio razvijeniji od juga. Dok je vladao Han Wudi, država je na sjeveru planirala razvijati i proširivati naprednije metode poljodjelstva. Uvedena je izmjenična obrada polja, tako da je svaki put prilikom oranja pomaknuta crta pluga za pola brazde. Razvijen je moderniji željezni plug s dvije plohe koji je vukao par volova. Plugovi su se masovno proizvodili u državnim radionicama i uz državnu potporu širili među seljacima, isprva u okolici prijestolnice, a potom i u udaljenijima pokrajinama. U isto vrijeme vladini službenici podučavali su poljodjelce korištenju novih metoda uzgoja, pa je produktivnost sjeverne Kine značajno povećana.

Na jugu, osobito uz srednji i donji tok Dugačke rijeke, situacija je tada bila znatno drugačija jer je zemlje bilo puno, a ljudi malo pa stoga nije bilo potrebe za intenzivnijim poljodjelstvom; prinos se povećavao širenjem na nova polja. Najčešći način uzgoja riže bio je vrsta paljevine koja se zove „ognjem ore, a vodom plete“. Polje se prvo zapalilo, pa se posijala riža i onda zemlja poplavila. Kad su riža i korov narasli do visine od desetak centimetara, polje je opet poplavljeno, tako da je riža ostala, a korov uginuo. Sljedeće godine polje se pušta da miruje dok se radi na novom polju. Na mnogo se mjesta na sjeveru i jugu tlo moralo umjetno navodnjavati, ali se način navodnjavanja znatno razlikovao. Na sjeveru je obično pregrađivana rijeka u gornjem dijelu, a zatim su kopani kanali do polja, što je bio vrlo zahtjevan zadatak te je radove planirala i vodila država. Na jugu su često manje doline samo pregrađivane i tako je napravljena velika akumulacija iz koje je po potrebi ispuštana voda u polja. Bili su to manje zahtjevni zahvati koje su vodile bogate lokalne obitelji, tako da su bez ikakvih problema stekle nova polja.

Proizvodnja dobara tijekom razdoblja Han bila je i privatna i državna. Obrtnici su svoje zanimanje obavljali nasljedno i imali su niži društveni položaj nego seljaci, ali zbog velikog opsega i važnosti proizvodnje poseban su položaj imali kvalificirani radnici. Grad *Linzi* 临淄 u današnjoj pokrajini Shandong bio je, na primjer, jedno od dva središta u kojima su bile državne radionice za izradu luksuzne svilene odjeće za potrebe dvora. Samo su u ovom gradu postojale tri velike radionice, a svaka je zapošljavala tisuće radnika. Privatna proizvodnja tekstila bila je vrlo ekstenzivna, a svila iz Shandonga bila je dostupna u gradovima diljem zemlje. Razmjere ove proizvodnje možemo procijeniti jer je, kada je uveden sustav izravnavanja cijena, država otkupila sve zalihe na tržištu i prikupila nekoliko milijuna bala svile, koje je prodavala po stalnim, nešto višim cijenama.

Proizvodnja najvažnije robe, željeza i soli, bila je prvo u rukama privatnih osoba, a obitelji koje su se počele baviti proizvodnjom željeza bile su među najbogatijima u zemlji. Zanimljivo je da su to uglavnom bile stare obitelji, koje su se na sjeveroistoku Kine već bavile tom proizvodnjom prije ujedinjenja u carstvo. Kada su raseljene, početkom dinastije Han,

na novim su se lokacijama ponovno počele baviti poslovima kojima su se bavile do tada i tako su nagomilale ogromna bogatstva. Uvođenjem monopola u proizvodnji željeza država je osnovala 48 državnih radionica u kojima su se većinom izrađivali poljoprivredni alati. U tim su radionicama za poslovođe postavljani bivši vlasnici, pa je proizvodnja nesmetano tekla, osim što se sada dobit slijevala u državnu blagajnu. Radna snaga u državnim radionicama, osim kvalificiranih obrtnika, koji su imali poseban položaj, bili su i državni robovi, kažnjenici koji su bili osuđeni na jednu do četiri godine teškog rada i obični građani koji su morali odraditi mjesec dana neplaćeno za državu u vidu poreza. Država je na sličan način uvela monopol na sol, ali je dopustila i privatnu proizvodnju, uz organiziranje prodaje i ubiranje dobiti.

Među glavnim ekonomskim problemima koji su u početnom razdoblju mučili dinastiju Han, bili su nedostatak novca i nestabilnost tržišta. Na to su ukazivali mnogi pokušaji proizvoljnog određivanja vrijednosti novca i posljedica da novac tu vrijednost nije zadržao i ona je nekontrolirano padala. S monetarnim problemima povezana je i nestabilnost cijena na tržištu, pri čemu su na cijene poljoprivrednih proizvoda čak i više od pada vrijednosti novca i tržišnih problema, utjecale loše žetve i politički uvjeti. Odmah nakon pada dinastije Qin cijena žitarica naglo je narasla, a uz dobre žetve tijekom mirnog razdoblja vladavine cara Wendija, opet je pala na jedva desetinu prosječne. Kako su cijene bile vrlo nestabilne, trgovci su špekulirali s prodajom žitarica i skrivali robu za prodaju.

Problem besparice javio se već na početku dinastije jer zemlji je kronično nedostajalo bakra, osnovne sirovine za kovanje novca. To je uzrokovalo probleme deflacijske prirode jer nije bilo dovoljno novca u optjecaju i njegova je vrijednost rasla. Nadležni državni uredi su u pokušaju da ublaže probleme dopustili privatno kovanje novca, što je samo dovelo do novih problema. U optjecaju je bilo sve više tanjeg i lakšeg novca, što je uzrokovalo ponovni nagli pad njegove vrijednosti, a ujedno je nastupila i inflacija. Cijene su počele rasti, a prihodi države padati. Kako su rasli troškovi prehrane vojske na Kineskom zidu i prijevoza hrane do tamošnjih područja, vlada je pokušala pronaći nove izvore za punjenje državnog proračuna.

Tako su počeli trgovcima koji su bili spremni sami platiti svoje troškove organiziranja prijevoza za vojsku prodavati službene titule. Trgovci, koji su dosad bili zapostavljeni sloj s niskim društvenim položajem, mogli su na ovaj način steći ugledne titule i društveni status, što je izazvalo nezadovoljstvo obrazovanih ljudi, jer je trpio njihov ponos i ugled.

Kad se zemlja donekle oporavila, počela je 186. pr. n. e. sama kovati novac i privremeno zabranila privatno kovanje. No, problemi s nedostatkom novca su se nastavili i 175. pr. n. e. ponovno je dopušteno privatno kovanje novca, samo što su ovaj put legura bakra i cinka i težina kovanica bili točno propisani. Tko god je posjedovao rudnik bakra, pod takvim je uvjetima imao gotovo neograničeno bogatstvo. Dvije obitelji koje su otkrile nove rudnike bakra postale su među najbogatijima u zemlji. Već 144. pr. n. e. vlasti su još jednom uvidjele da privatno kovanje novca ne rješava probleme i ponovno su ga zabranile. Uveden je državni monopol na kovanje novca i propisana smrtna kazna za one koji bi i dalje vlastitim rukama kovali novac. Ali ljudi su se već navikli kovati i krivotvoriti novac, pa to više nije bilo moguće spriječiti nikakvom zabranom.

Da bi se izvukla iz nevolje, vlada je izdavala zadužnice na komadićima kože bijelog jelena, koji su bili svojevrsni vrijednosni papiri i nije ih bilo moguće lažirati. Svaki takav komad vrijedio je 400.000 bakrenih novčića, a država je na taj način privlačila privatni novac u svoju blagajnu. U isto je vrijeme napravljena nova legura srebra i cinka za koju se mislilo da ju je nemoguće krivotvoriti, no ubrzo su se opet pojavili krivotvoritelji. Tako su se proizvodile posebne kovanice s crvenim rubom, a uz njih su se opet pojavile krivotvorine. Problem je riješen tek kada se 118. pr. n. e. na novcu prestala pisati vrijednost i kovanica je imala samo vrijednost vlastitog metala. Godine 113. pr. n. e., kada su završeni naponi da se poboljša monetarna situacija, u glavnom gradu izdan je dekret o amnestiji krivotvoritelja, koja je obuhvatila oko milijun osoba. Otkako se počeo kovati novac bez nominalne vrijednosti, situacija se smirila, a zemlja je sve do kraja dinastije Zapadni Han nastavila kovati oko 220 milijuna kovanica godišnje. Bio je to ogroman iznos koji pokazuje kako je novčano gospodarstvo već tada imalo veliki opseg.

Uz opisane mjere javne uprave visoki državni službenici su za nekoliko desetljeća odgodili ponavljanje kriznih situacija, ali su istovremeno i dalje trajali drugi procesi koji su djelovali dugoročno i bilo ih je teže zaustaviti. Zbog vojnih osvajanja i velikih pothvata Han Wudija naglo su rasli državni izdaci koje je bilo sve teže pokrivati. Zato su njegovi nasljednici morali mijenjati politiku i sve više pribjegavati mjerama štednje. Za dinastije Han poticalo se širenje poljoprivrednog zemljišta, ali je rast stanovništva s vremenom postao brži, tako da su seljačke obitelji imale sve manje zemlje. S druge su strane veleposjednici, koji su zbog svoje ekonomske moći mogli izbjeći plaćanje poreza, posjedovali sve više zemlje. Kako se situacija pogoršavala, sve je više seljaka od veleposjednika tražilo zaštitu. Predavali su im svoju zemlju u zamjenu za zaštitu od poreza i tako s vremenom postali potpuno ovisni o njima. To je dovelo do toga da je sve manje ljudi plaćalo poreze, pa je država dobivala sve manje prihoda. Tako su se državne službe počele urušavati, zapušteni su vodoprivredni radovi, koji su bili nužni za sprečavanje poplava, dok su seljacima, koji su još uvijek plaćali poreze, nametani sve teži tereti. Sve je to neizbježno dovelo do pogoršanja društvene krize i povećalo vjerojatnost prirodnih nepogoda.

4. Međurazdoblje Wang Mang

PREUZIMANJE VLASTI

Posljednja desetljeća dinastije Zapadni Han karakterizirali su politička nestabilnost i slabi carevi, dok su moćne političke klike odlučivale o imenovanjima carskih nasljednika i na prijestolje postavljali djecu kako bi u njihovoj sjeni lakše ostvarivali svoje interese. Na taj je način prevladalo ozračje dvorskih spletki i zakulisnih borbi, a istodobno se postupno afirmirala konzervativna i štedljiva gospodarska politika sljedbenika konfucijanskog morala i etike. Jačala je vjera u povezanost prirodnih pojava sa sudbinom dinastije. Nauk o povezanosti cara s kozmičkim silama i voljom

Neba, kao vrhovnog božanstva, razvio je Dong Zhongshu, i prirodne katastrofe su se počele tumačiti kao upozorenje Neba da na dvoru nešto nije u redu. Širilo se mišljenje da je dinastija bila iscrpljena jer je nekoliko careva bilo bolesno ili bez potomka, a ubrzo su se pojavila objašnjenja da carska obitelj gubi podršku Neba i nebeski mandat za vladanje na zemlji. Osjećaj neizvjesnosti i nostalgije za slavnim dobom dinastije stvorili su plodno tlo za širenje vjerskih ideja i kretanja. Tako je 3. g. pr. n. e. cijela Kina bila preplavljena štovanjem Majke kraljice zapada *Xiwangmu* 西王母, koja poklonicima daje besmrtnost.

Stanje u posljednjim desetljećima dinastije, u vrijeme pada moći careva, zorno ilustrira priča o obitelji nižerangiranog službenika po imenu Wang. Prva se na vrh države popela njegova kći, koju je car *Yuandi* 元帝 uzdigao do titule carice *Wang Zhengjun* 王政君. Njezin je sin 33. g. pr. n. e. postao car *Chengdi* 成帝, ali on se radije prepuštao užicima nego vladanju, stoga je njegova majka stekla snažan utjecaj na dvoru. Već godinu dana nakon ustoličenja sina našla se na položaju vrhovnog zapovjednika vojske te je istodobno na položaj carskog regenta imenovala svog brata. Nakon njega su taj iznimno utjecajan položaj zauzimala još trojica njezine braće, a samo nekoliko mjeseci prije careve smrti imenovala je svog nećaka *Wang Manga* 王莽 za vrhovnog zapovjednika vojske. Budući da je car Chengdi umro bez potomaka, izabran je za nasljednika njegov nećak, koji je pokušao provoditi svoju volju, ali je bio vrlo slabog zdravlja. Započeo je svoju vladavinu kao car *Aidi* 哀帝.

Kada je Aidi počeo vladati, Wang Mang morao je odstupiti i čak se povući na svoje imanje. Godine 2. pr. n. e. njegovi su pristaše postigli da se vratio u prijestolnicu, a već je sljedeće godine Aidi umro bez muškog potomstva. Carica majka Wang ponovno je stekla odlučujuć utjecaj na dvoru, što je Wang Mangu omogućilo povratak u politički vrh. U novim je uvjetima carica majka Wang također imala odlučujuću riječ u odabiru carevog nasljednika, a kao što je bilo uobičajeno u takvim slučajevima, izabrano je dijete, u čije ime su upravljali njegovi zaštitnici. Wang Mang je imenovan regentom i prvo što je učinio bilo je riješiti se konkurencije koja se mogla svrstati iza ostalih bivših carica. Kada je 1. g. pr. n. e.

prijestolje zauzeo devetogodišnji car *Pingdi* 平帝, Wang Mang je već bio neprikosnoveni gospodar u carstvu. Da bi učvrstio svoju vlast, mladog je cara oženio svojom kćeri te pojačao nadzor nad uredima i službenicima.

Nove komplikacije nastale su kada je car Pingdi iznenada umro 6. godine n. e. On je, naime, bio posljednji potomak careve loze od prije dva koljena, zato je izbor novog cara morao doprijeti do sljedećeg koljena careve rodbine. U tom, dosta širem krugu, bilo je, međutim, preko pedeset mogućih kandidata, među kojima je Wang Mang pažljivo odabrao najmlađeg. Kad je carica majka Wang ustoličila jedva dvogodišnjeg carskog rođaka za nasljednika prijestolja, Wang Mang je postavljen za regenta i sve je bilo kao prije. Wang Mang proglasio se „vršiteljem dužnosti“ tri mjeseca kasnije, dok je prijestolonasljednik dobio titulu „mladi princ“, što je izazvalo protivljenje carskog plemstva, ali svi pokušaji otpora bili su ugušeni bez velikih problema. Wang Mang je učvrstio svu vlast u svojim rukama i postao pravi vladar.

Wang Mang je stekao dobro konfucijansko obrazovanje u mladosti, za vrijeme dok je pomagao stricu – vrhovnom zapovjedniku vojske, gdje je stekao i vojno i političko iskustvo. Kineski povjesničari, opterećeni moralnim brigama o načinu na koji je stupio na prijestolje, oslikavaju ga u najgorem svjetlu, ali Wang Mang je zapravo bio vrlo sposoban i odlučan vladar, možda prvi koji je nakon utemeljitelja dinastije Han opet preuzeo vodstvo zemlje potpuno u svoje ruke. Po prirodi je bio energičan i znao je pridobiti potporu suradnika, tako da nije naišao na veće otpore kada je preuzeo vlast. Bio je čovjek širokih pogleda i zanimao se za brojne stvari. Tako je podupirao savjetovanja obrazovanih ljudi o starim spisima i raznim drugim pitanjima, naredio je liječnicima da seciraju leševe u medicinske svrhe, ali su ga zanimale i fantastične tehničke bravure za ono doba jer je poznato da je bio nazočan pokušaju leta kada je nadobudni kineski inovator nakon skoka s visokog tornja s umjetnim krilima odletio nekoliko stotina metara dalje, što je bio vjerojatno prvi uspješan pokušaj leta u povijesti.

Kad je Wang Mang već imao svu moć u svojim rukama, morao je biti samo formalno imenovan carem. To je, međutim, bio složen proces

koji uključuje vjerovanje u nebeski mandat. Nakon dva stoljeća dinastije Han već se neko vrijeme osjećalo da njezin nebeski mandat ističe, ali je trebalo dobiti odgovarajući dokaz da je njegov kraj blizu i da će Nebo udijeliti mandat utemeljitelju nove dinastije. U tradicionalnoj Kini su očito bili vrlo vješti u tome i, kad god su trebali uvjerljive dokaze, našli su ih bez problema. Tako su ubrzo nakon što se Wang Mang prozvao „radnim carem“ počele iz raznih krajeva carstva stizati dojave o „očiglednim znakovima“ koji su najavili smjenu nebeskog mandata. Negdje su našli okamenjenog vola i natpise na kamenju, na drugom mjestu pojavio se novi izvor, a sve je to trebalo nagovijestiti uspon elementa zemlje, koji bi trebao zamijeniti element vatre pod kojim je vladala dinastija Han. S tako nedvosmislenim dokazima, početkom 9. godine, Wang Mang je konačno popustio i prihvatio nebeski mandat. Proglasio je novu dinastiju, koju je nazvao *Nova Xin* 新.

NOVA VLAST I POKUŠAJI REFORMI

To što je Wang Mang, nećak bivše carice, osnovao novu dinastiju, bio je jedini slučaj u kojem je član caričine obitelji uspio potpuno preuzeti vlast. Ali Wang Mang ne samo da je potpuno prigrabio vlast, nego je pokušao i radikalno obnoviti državu i njezinu upravu. Unatoč njegovim dobrim namjerama, taj pokušaj nije uspio i nova dinastija nije dugo vladala. Wang Mangov reformski program, koji je bio djelomično inspiriran Han Wudijevim zakonodavnim mjerama, a djelomično temeljen na idejama konfucijanskih učenjaka, bio je dobro promišljen, ali preambiciozan, a caru je nedostajalo i sredstava i političke moći za njegovu realizaciju. U svakom slučaju, za njegov neuspjeh nije kriva jedna ili druga vlada, već splet okolnosti koji se okrutno poigrao s novom dinastijom.

Središnja vlada temeljito je i sustavno krenula sprovoditi Wang Mangov program reformi. Sačuvani su državni monopoli soli, željeza i kovanja novca te ponovno uveden monopol na prodaju alkoholnih pića. Obnovljen je i usavršen sustav izjednačavanja cijena žitarica, tekstila i svile te su

u pet gradova sagrađena velika državna skladišta u kojima se čuvala prikupljena roba. Osobito se provodila monetarna reforma i uz bakrene su uvedene srebrne i zlatne kovanice, sve u različitim apoenima, tako da je kružilo čak dvadeset i osam vrsta kovanica. Pri tome su kovanice ponovno dobile veću vrijednost od cijene metala, a razlika se usmjeravala u državnu blagajnu kao čista dobit. Ostale mjere, kojima se nastojalo napuniti državnu blagajnu i smanjiti moć starog carskog plemstva, bile su zabrana otkupa zlata i naredba da svi plemići osim kralja moraju ustupiti svoje zlato državi u pola cijene. Kada je prikupljeno dovoljno zlata, ova mjera je otkazana i dopuštena je slobodna kupnja i prodaja zlata. Istovremeno je reformirana državna uprava i dva puta su mijenjani nazivi mjesnih uprava i njihovih službenika. U isto vrijeme, nakon 12. godine, prijestolnica se počela postupno seliti u *Luoyang* 洛阳, koji je bio bliže gospodarskom i kulturnom središtu carstva te je već tada bio drugi najveći grad u Kini.

Wang Mangova najodvažnija mjera, pokušaj zemljišne reforme koja je trebala obradivu zemlju podjednako podijeliti zemljoradnicima, oslanjala se na konfucijevsko razmišljanje o socijalnoj pravdi. U skladu s njom veleposjednici bi se morali odreći svih viškova zemlje i preraspodijeliti ih siromašnim seljacima. Na taj je način Wang Mang krenuo u rješavanje vrlo zahtjevnog zadatka jer je mnogo zemlje bilo nagomilano u velikim posjedima koji su mogli izbjeći plaćanje poreza, dok je seljaka koji su ih plaćali bilo sve manje. U isto vrijeme uredbama o raspodjeli zemlje iz 9. godine uvodi zabranu kupnje privatnih robova. Objema mjerama protivili su se veleposjednici koji su imali veliku moć na lokalnoj razini, dok središnja vlast nije imala učinkovitih sredstava kojima bi ih prisilila da se pridržavaju vladinih naredbi. Zato su nakon tri godine obje mjere otkazane, tako da je pokušaj zemljišne reforme bio neuspješan.

Već godinu dana nakon proglašenja nove dinastije Xiongnu su obnovili neprijateljstva. Pitanje kakav bi trebao biti njihov odnos prema Kini izazivalo je stalne nesuglasice između njihovih vođa. Dok su neki od njih bili naklonjeni Kini, drugi su bili protiv pomirenja. Wang Mang je stoga okupio 300.000 vojnika i s vojskom na ključnim mjestima utvrdio sjevernu granicu. Na taj je način spriječio silovitije upade Xiongnu na svoj teritorij.

Kako Xiongnui nisu prestajali s prodorima, naredio je pogubljenje njihovog princa koji je kao talac boravio na kineskom dvoru. U 19. godini Xiongnu su opet snažnije napali, ali je kineska obrana i ovaj put izdržala. Nakon tog obračuna napetost između dviju suprotstavljenih strana popustila je i to je trajalo sve do Wangove smrti. Car je također zadržao čvrstu kontrolu nad kineskim teritorijima u središnjoj Aziji i čak ih je proširio prema Tibetancima do jezera Kokonor (kineski naziv *Qinghai* 青海).

PRIRODNE KATASTROFE I PAD VLADAJUĆIH

Uz sve navedeno, teško se složiti s mišljenjem da su Wang Mang i njegovo neprimjereno vladanje krivi za nagli slom nove dinastije. Njegove uzroke moramo tražiti šire, između ostalog i u prirodnim nesrećama koje su pogodile Kinu tijekom Wangove vladavine. Jedna od najgorih prirodnih katastrofa u kineskoj povijesti dogodila se u sjevernokineskoj ravnici, koja je bila najgušće naseljeno područje. Žuta rijeka, koja je do tada tekla prema sjeveru i ulijevala se u more kod današnjeg grada *Tianjina* 天津, probila je nasipe oko 3. godine, poplavivši sjevernokinesku nizinu i jednim krakom počela teći prema jugu u rijeku Huai. Slijedila je nova katastrofa 11. godine: Žuta rijeka ponovno je poplavila i potpuno napustila izvorno korito te pronašla novi tok u smjeru sadašnjeg korita s ušćem točno iznad poluotoka Shandong. Uslijedilo je nekoliko godina poplava i razaranja velikih razmjera, kojima se pridružio niz izuzetno loših žetvi. Posljedica ovih nekontroliranih događaja bili su masovni seljački ustanci koji su započeli na Shandongu i postupno prerasli u velike vojske koje su se kretale prema susjednim krajevima i u borbi za hranu nemilosrdno pljačkale sve do čega su došle.

Kada lokalne vlasti više nisu mogle kontrolirati situaciju na Shandongu, Wang je 18. godine tamo poslao vojsku, ali bezuspješno. Buntovnici su bojali obrve i čelo u crveno kako bi se razlikovali od svojih protivnika, zbog čega su i nazvani Crvene obrve. Crvena je bila boja dinastije Han, a pobunjenici su se proglašavali njezinim pristašama. Wang Mang je na

njih poslao 22. godine novu, još veću vojsku, koja je također doživjela poraz. Pobunjenicima je bio otvoren put u središte države, i vojska Crvenih obrva je brzo napredovala prema zapadu, donoseći pustoš i opći nemir. Dok se približavala poljoprivredno bogatoj prefekturi *Nanyang* 南阳 na jugu Henana, lokalni veleposjednici, u strahu za vlastitu budućnost, udružili su se s članovima bivše carske obitelji *Liu* 刘 i zajedno s njima podigli pobunu protiv postojeće vlasti. Uzvišeni cilj obnove dinastije Han bio je uvjerljiv razlog za njihov savez s vođama Crvenih obrva i njihov bijes su usmjerili prema prijestolnici.

Pobunu u prefekturi Nanyang predvodio je potomak šeste generacije pobočne grane bivše carske obitelji Liu – *Liu Bosheng* 刘伯升. Krajem 22. godine poslao je svoje jedinice protiv susjedne prefekture na sjeveru, ali su ga teško porazile snage lojalne Wang Mangu. Kad mu se pridružila vojska Crvenih obrva, opet je ojačao te su početkom 23. godine njegove jedinice zajedno s ustanicima nanijele dva poraza vladinim snagama. Savez s pobunjenicima bio je za njega dvosjekli mač jer se morao prilagoditi vođama pobunjenih seljaka. Oni mu očito nisu bili naklonjeni te su za vladara obnovljene dinastije Han proglasili manje poznatog potomka bivše carske obitelji, *Liu Xuana* 刘玄, na kojega su imali jači utjecaj. Pod novim vođom, pobunjenička vojska se preimenovala u vojsku Hana, koja je trebala osvojiti novi nebeski mandat.

Wang Mang je okupio posljednju vojsku i iz Luoyanga je poslao na pobunjenike, ali je i ona nakon početnog uspjeha doživjela težak poraz i sudbina Mangove dinastije bila je zapečaćena. Počeli su ga napuštati i dugogodišnji suradnici, sustav državne vlasti se raspadao, izbijale su pobune koje su se proširile i na druge, do tada mirne pokrajine. Prije nego što je hanska vojska stigla do stare prijestolnice Changan, gdje se sklonio Wang Mang, podigli su se okolni veleposjednici i u očekivanju bogatog plijena povelili narod na slabo branjenu prijestolnicu. U listopadu 23. pobunjenici su probili gradske zidine, gdje im se u pobuni pridružilo i gradsko stanovništvo, a nakon kratkih borbi u carskoj palači uhvatili su i ubili Wang Manga. U međuvremenu je vojska Hana zauzela Luoyang, gdje je novoizabrani car namjeravao uspostaviti prijestolnicu. Tu su se novi car

i vođe Crvenih obrva, koji su se pri diobi vlasti osjećali zapostavljeno, konačno posvađali. Do obnove dinastije Han tako je došlo tek nakon dvije godine krvavih međusobnih obračuna i borbe za vlast. Tijekom razdoblja teških unutarnjih prilika u Kinu su prodrli nomadi, a priliku su iskoristili Xiongnu, koji su zauzeli velika pogranična područja.

5. Istočni Han

OBNOVA DINASTIJE I NOVI OBLIK VLADAVINE

Novoimenovani car Liu Xuan, kojeg su izabrali pobunjeni seljaci, nikada nije istinski vladao. Njegova vojska uputila se iz Luoyanga prema Changanu, gdje se rasplamsao spor između veleposjednika i seljačkih vođa koji su još uvijek zapovijedali dijelom Liu Xuanove vojske. Kad su veleposjednici smijenili seljačke vođe sa svih važnijih položaja, oni su sa svojim jedinicama napustili Changan, ali su ga nakon nekoliko mjeseci napali. Vodile su se borbe za carsku palaču, koja nije osvojena, ali je grad pljačkan više od mjesec dana. Krajem 25. godine, nakon dugog marša, većina vojske Crvenih obrva stigla je do Changana. Zajedno s pobunjenicima koji su ostali u okolici grada krenuli su u napad na grad, zauzeli carsku palaču i prisilili nesuđenog cara na abdikaciju. Budući da su mu povjesničari kasnije uskratili nebeski mandat, Liu Xuan nije dobio mjesto u dinastičkoj kronici. Pokušaji Crvenih obrva da ustoliče svog cara nisu uspjeli jer nisu znali kako učvrstiti vlast, niti su imali odgovarajućeg kandidata za prijestolje. Dok su pljačkali Changan, na istoku su događaji već krenuli drugim tijekom, a Crvene obrve su se našle na njihovom rubu.

U različitim dijelovima Kine pojavilo se čak jedanaest pretendencata na carsko prijestolje. Najuspješniji od njih bio je *Liu Xiu* 刘秀 koji se kao strateg već dokazao u bitki s posljednjom velikom Wangovom vojskom. Poslije je otišao srediti situaciju sjeveroistočno od Luoyanga, na područja koja su prirodne nepogode manje pogodile. Tu je ojačao vojsku, proširio

svoju bazu i 5. kolovoza 25. ponovno proglasio dinastiju Han te preuzeo ime Prosvijećeni Vojni car – *Guangwudi* 光武帝. Četiri mjeseca kasnije zauzeo je Luoyang i odredio ga za glavni grad. Liu Xiu je, poput većine uspostavitelja dinastija, bio relativno snažna osobnost i uspješan vladar. U godinama nemira i rata društvene elite prilično su se prorijedile. Zato je novi vladar lakše uspostavio svoju strukturu vlasti. Dinastija je formalno trajala do 220. godine i naziva se Kasni Han *Hou Han* 后汉 ili drugim imenom Istočni Han *Dong Han* 东汉 jer je prijestolnica premještena iz Changana istočno u Luoyang (slično onome što se dogodilo za vrijeme dinastije Zhou).

Država u kasnijem razdoblju dinastije Han više nije bila tako centralizirana kao u prvim danima, budući da su veliki zemljoposjednici već bili toliko moćni da središnje vlasti više nisu mogle provoditi svoju volju bez postizanja dogovora s njima. Financijski problemi bili su manji nego u razdoblju Zapadnog Hana jer je bilo manje državnih ureda, a time i manje korupcije. Ipak, put do konsolidacija nove vlasti nije bio lak. Novi se car morao boriti još jedanaest godina prije nego što je pokorio sve buntovnike i pretendente na prijestolje koji su na svojim teritorijima proglasili vlastite države. Postojale su još skupine Crvenih obrva koje su godinama pustošile Changan i njegovu okolicu, gdje su između opljačkali i oskrnavili čak i carske grobnice. Ostaci njihove vojske počeli su se tek početkom 27. vraćati na istok, gdje ih je pred Luoyangom čekala carska vojska. Do tada je već dovoljno ojačala da se pobunjenici nisu uspjeli učinkovito postrojiti, pa su se nakon dva dana predali.

Suočavanje s drugim pretendentima bilo je izazovnije, zahtijevalo je osim vojnih i propagandne i psihološke vještine. Samoprolašeni pretendenti na carsku vlast svoje su vladarske ambicije opravdavali znakovima i porukama s neba, koji su dokazivali da baš oni ispunjavaju uvjete za preuzimanje nebeskog mandata. Car Guangwudi je u tom pogledu navodio najrazličitije argumente kako bi dokazao da je element vatre, u kojem je vladala posljednja dinastija Han, bio samo privremeno u mirovanju te je ponovno ojačao, tako da mandat dinastije još nije istekao. Njegov najjači protivnik, koji je vladao u strateški dobro zaštićenom kutu sečuanske

doline, proturječio mu je da je pod Wang Mangom element zemlje već bio naslijedio element vatre, a nakon njega slijedi element metala, prema kojem nebeski mandat pripada njemu. Kao i mnogo puta do sada, i ovaj je spor je riješen tek vojnim sukobom. Car Guangwudi prikupio je nakon deset godina dovoljno snage da porazi čak i posljednjeg autokrata koji se suprotstavio njegovom carskom autoritetu u napadu velikih razmjera kroz klance duž Dugačke rijeke. Nakon uspjeha u domaćim sukobima car Guangwudi, koji je vladao od 25. do 57. godine, započeo je postupno osvajati zemlje na rubovima carstva. Opet je osvojio južnu Kinu, uključujući sjeverni dio Vijetnama, ali nije zaratio s Hunima, iako su sjeverni Huni ostali neprijateljski raspoloženi prema Kini. Na sjeveru je samo ojačao obrambene linije, dok je podupirao južne Hune, koji su živjeli na kineskom teritoriju i bili u sukobu sa svojim sjevernim susjedima.

Guangwudi je djelomično rehabilitirao plemstvo iz ranog razdoblja Han, međutim, kasnije je većini njih opozvao privilegije i kraljevima imenovao svoje sinove. Struktura plemstva se tako promijenila, a opseg plemićkih feuda sredinom II. stoljeća bio je sličan onom na kraju dinastije Zapadni Han. U bliskoj vezi s dvorom je tijekom razdoblja kasnog Hana ojačalo nekoliko plemićkih obitelji koje su imale važnu političku ulogu i bile u oštroj međusobnoj netrpeljivosti. Bilo je pet takvih obitelji, sve su bile u srodstvu s carskom obitelji, a devet od jedanaest carica tog razdoblja potjecalo je iz njihovih redova. Tih je pet obitelji imalo dominantan utjecaj u upravnom aparatu, ali se njihovi interesi nisu poklapali s interesima obrazovanog sloja, koji je, iako se mnogo puta morao pokoravati zahtjevima utjecajnih obitelji, zastupao svoja načela. U okrutnoj borbi za vlast i međusobnim obračunima na kraju je svih pet utjecajnih obitelji propalo. Posljednja od njih pala je u borbi za vlast 168. godine kada su dominantan utjecaj na dvoru dobili eunusi.

Eunusi su postali nova grana vlasti za dinastije Istočni Han. Pojedinačni slučajevi kada se neki eunuh dočepao veće političke moći poznat je iz ranijih razdoblja, ali za dinastije Istočni Han eunusi su postali važan dio dinastičke politike. S razvojem službeničke grane vlasti, koja je pod sve većim utjecajem Konfucijevih ideja postala najjača među vladajućom

elitom, u vođenju države je došlo do nadmetanja i trvenja između cara i činovništva, pa su se carevi zbog jačanja činovničkog sloja sve više oslanjali na eunuhe. To je posebno vrijedilo u slučaju takozvanih slabih careva, koje su postavljale jače političke skupine službenika, tako da su svojim više ili manje formalnim vladanjem olakšavali ostvarivanje pojedinačnih interesa. U dinastiji Istočni Han je nakon utemeljitelja dinastije, relativno samostalno od 57. do 75. godine vladao samo njegov nasljednik, car *Mingdi* 明帝, ili Svijetli Car, koji je postao slavan nakon pobjede nad Xiongnu i ponovnog osvajanja golemih područja središnje Azije. Svi kasniji vladari dinastije Istočni Han došli su na prijestolje kao djeca ili maloljetnici, kako je već odgovaralo caricama i njihovim utjecajnim obiteljima.

Kad su maloljetni carevi postali punoljetni, kao i drugi carevi, koji nisu bili dovoljno snažne osobnosti da se sami nametnu službenicima i velikim obiteljima, pokušavali su se zaštititi eunusima. Oni su postali njihovi povjerenici. Eunusi nisu mogli imati potomstvo i nisu prijetili carevima u odabiru nasljednika, dok su istovremeno bili potpuno ovisni o njihovoj naklonosti te se stoga za njih snažno vezali. Bili su pouzdani i odani suradnici te su štitili i savjetovali mlade i neiskusne vladare. Brinuli su se o upravljanju carskom palačom i financijama te opskrbi carskog dvora, a neki su im carevi davali posebne ovlasti, što je povećavalo njihov utjecaj i moć. U dinastiji Istočni Han politička moć eunuha počela je jačati nakon 92. godine, kada je tadašnji car uz njihovu pomoć prvi put izvršio dvorski udar i uklonio utjecajnu obitelj bivše carice koja je kontrolirala upravni aparat. Od tada su carevi eunuhe za posebne zasluge nagrađivali najvišim plemićkim titulama. Nakon 168. godine, kada su dosegli vrhunac svoje političke moći, na dvoru je služilo oko dvije tisuće eunuha. Uz njihovu pomoć, carevi su mogli lakše provoditi svoju političku volju protiv administrativnog aparata, što je u tradicionalnom kineskom političkom sustavu postao pravilo čak i za kasnije dinastije.

Između službenika i eunuha je zbog nadmetanja za stjecanje političkog utjecaja, ali i zato što su službenici eunuhe prezirali, bilo stalnih sporova i međusobnih obračuna. Tako su 125. godine eunusi riješili nasljedni spor, pri čemu je cijenu platila caricina obitelj povezana sa službeničkim

krugovima. Novi je car potom, nakon punoljetnosti, nagradio eunuhe visokim titulama i pravom da posvojena djeca naslijede njihovo vlasništvo. Car *Huandi* 桓帝 (146-168) bio je jedan od rijetkih vladara koji je, poslije duge stanke nakon prva dva vladara, ponovno samostalnije zavladao. To mu je uspjelo kada je 159. godine uz pomoć eunuha uklonio obitelj bivše carice, povezane s visokim službenicima. Kad je 168. umro bez potomka, došlo je do novog sukoba između eunuha i službenika. Carica je za prijestolonasljednika izabrala maloljetnika i imenovala svog oca regentom. Njezinoj su obitelji na putu da preuzme punu vlast stajali samo eunusi, pa se regent povezo s članovima akademije, u kojoj je živjelo više od deset tisuća studenata i učenjaka te zajedno s njima skovao urotu protiv eunuha. Pokušali su ih se jednom zauvijek riješiti istrebljenjem, ali im se plan izjalovio kad su eunusi za to saznali i upriličili pravi pogrom, navodno zatvorivši i pobivši nekoliko tisuća urotnika. Eunusi su tako izvojevali veliku pobjedu, a s političke scene nestala je posljednja utjecajna službenička obitelj koja je porazila čak dvije carice te se uz uspone i padove zadržala na vrhu vlasti više od jednog stoljeća. Sljedećih su godina eunusi bili neprikosnoveni gospodari na kineskom dvoru, sve do 189. kada se kolo sreće okrenulo u drugom smjeru.

U godinama kada su eunusi imali potpuni nadzor nad politikom mladi je car *Lingdi* 灵帝 (168-189) bio samo njihova marioneta. Politički je sustav, koji je relativno uspješno funkcionirao sve dok se nalazio s jedne strane pod ingerencijom upravnog aparata, a s druge pod carskom vlašću potpomognutom eunusima i bio u ravnoteži, sad zapao u krizu. Vladavina eunuha navijestila je pad dinastije jer se pod prividnim jedinstvom pojavljivalo sve više centrifugalnih sila. U državne službe primani su isključivo službenici lojalni eunusima, no postupno su se službenička mjesta prodavala. Lokalni zapovjednici postajali su sve jači jer im je središnja vlast, zbog brojnih pobuna diljem carstva, prepuštala sve više i više ovlasti. Među obrazovanim slojevima raslo je nezadovoljstvo, a vojska je 189. godine, nekoliko mjeseci nakon careve smrti, napala carsku palaču i izvršila čistku u kojoj je ubijeno više od dvije tisuće eunuha. U neuređenim uvjetima počeo je pad dinastije, a novi je car prepušten na milost i nemilost lokalnim zapovjednicima.

Država za vrijeme dinastije Istočni Han nije bila tako centralizirana kao u razdoblju Zapadnog Hana. Kroz gotovo cijelo razdoblje postojala su tri centra moći: obrazovani, eunusi i veleposjednici. Odnos snaga među njima stalno se mijenjao, ali su na kraju najmoćniji postali veleposjednici. Trenje između njih i središnje vlasti postajalo je sve jače, kako su se veleposjedi nekontrolirano širili. Do kraja dinastije Zapadni Han većina seljaka na sjeveru zemlje našla se u velikim teškoćama. Neki su ostali bez imovine zbog elementarnih nepogoda, drugi su se zadužili i izgubili imovinu i vlastitu slobodu jer nisu mogli vratiti dug, a mnogi su ostali bez sredstava i mogućnosti zaposlenja zbog povećane produktivnosti, budući da su bolje oruđe i korištenje volova zahtijevali manje ljudi za obavljanje istog posla. Osiromašeni seljaci su se iz problema pokušali izvući na tri načina:

- tražili su zaštitu od veleposjednika, kojima su prodali svoju slobodu; postali su njihovi sužnji ili poluropski ovisni o njima ili se pridružili njihovoj privatnoj vojsci;
- krenuli su na jug, gdje se moglo naseliti novo zemljište. Nakon katastrofalnih poplava Žute rijeke za vrijeme Wang Manga seljaci su masovno selili s prenapučenog sjevera na razmjerno prazan jug, gdje je kineska kolonizacija nezaustavljivo napredovala. Prema popisu stanovništva provedenom 2. godine, prije velikih poplava Žute rijeke, na sjeveru Kine živjelo je 44 milijuna ljudi, dok ih je na jugu živjelo samo 13,7 milijuna. Kad se godine 140. izvršio novi popis stanovništva, odnos između sjevera i juga već je bio drastičan promijenjen. Samo 26 milijuna stanovnika živjelo je na sjeveru, a na jugu ih je bilo već 22 milijuna. Najveće useljavanje dogodilo se u današnjim pokrajinama Hunan, Jiangxi i Guangdong, gdje se broj stanovnika povećao čak četiri puta. Kinezi su se uglavnom naselili u nizinama uz rijeke, gdje je lokalno stanovništvo ili prihvatilo kinesku kulturu i asimiliralo se ili se povuklo u planinske krajeve. Ubrzanu kolonizaciju juga pratile su i mnoge pobune lokalnog stanovništva. Kineski kroničari su ih u prva dva stoljeća naše ere pobrojali čak 53, ali to nije značajno usporilo useljavanje Kineza jer narodi na jugu nisu bili ujedinjeni u veće plemenske zajednice i nisu se uspjeli odlučnije oduprijeti useljenicima;

- ponegdje su se seljaci uključivali u razbojničke družine ili vjerske zajednice koje su širile buntovničke ideje. Što se situacija više pogoršavala, jače je bilo uvjerenje da vrijeme dinastije ističe, i skupine koje su najavljivale početak novog doba i obećavale spas od tadašnjih poštasti postajale su sve atraktivnije.

Kada su oba centra središnje vlasti iscrpljena u međusobnim obračunima, sustav na kojem se temeljila dinastija Han počeo se urušavati. Istovremeno je ojačao konfucijanizam, koji je postao pomodna orijentacija bogatih i obrazovanih ljudi. Pred kraj dinastije Han među 120 visokih službenika bilo je samo pet koji su bili siromašnog porijekla, dok su svi ostali bili iz bogatih veleposjedničkih obitelji. Pošto više nije bilo slobodnih seljaka, carska se vojska bila suočila s nedostatkom vojnika, dok su plemići svoju vojsku popunjavali vlastitim seljacima. U burnim godinama kada je dvor izgubio svu vlast u glavnom gradu, vojni zapovjednici igrali su ključnu ulogu, i počeli su ujedinjavati moćne obitelji i privatne vojske te uspostavljati novu strukturu vlasti. Najjače obitelji su srodstvom sklapale obiteljske dogovore i sve više širile svoj utjecaj. Proces koncentracije lokalne vlasti otišao je tako daleko da su na formalnom kraju dinastije Han ostala samo tri regionalna središta koja su postala više-manje neovisne države. Dinastija Istočni Han službeno je trajala od 25. do 220. godine, ali je kao politički subjekt funkcionirala samo do 185. ili čak godinu dana kraće. Od tada je carstvo postojalo samo kao formalna tvorevina utemeljena isključivo na prestižu koji je izgradilo tijekom svog dugog trajanja. Ta je psihološka barijera bila presnažna da bi se država, unatoč jakim centrifugalnim silama, samo tako raspala.

OSVAJANJE ZAPADA I ODNOSI S DRUGIM ZEMLJAMA

Budući da je prvi car dinastije Istočni Han bio previše zauzet sređivanjem unutarnjih problema i odbacio je inicijative za ponovno zauzimanje izgubljenog teritorija u središnjoj Aziji, tamošnji gradovi-države počeli su se boriti među sobom za prevlast u Tarimskom bazenu. Neizvjesnu su

situaciju iskoristili sjeverni Xiongnu koji su preuzeli kontrolu nad tim teritorijima. Kada su 63. počeli ugrožavati zapadne granice Kine, na kineskom je dvoru prevladalo mišljenje da je potrebna nova vojna intervencija. Kinezi su doista 73. godine kaznenom ekspedicijom porazili sjeverne Xiongnu i otjerali ih daleko na sjever, a na osvojenom teritoriju, u oazi Hami, gdje je bilo dovoljno plodne zemlje da se vojska mogla uzdržavati obrađivanjem polja, osnovali su vojnu koloniju. Sljedeće godine zauzeli su Turfanski bazen i tamo također uspostavili vojnu koloniju. Kina je tako preuzela kontrolu nad dvije ključne ispostave na ulazu u Tarimski bazen. Godine 77. sjeverni Xiongnu ponovno su se uzdigli i zauzeli stratešku oazu Hami, no desetljeće kasnije carstvo Han se konačno obračunava s njima. Godine 89. kineska vojna ekspedicija je na području današnje Mongolije tako snažno porazila sjeverne Xiongnu da do kraja dinastije Han više nisu prijetili Kini. Taj poraz, koji je postupno potaknuo premještanje naroda Xiongnu u smjeru centralne Azije i Europe gdje su tijekom sljedećih stoljeća, moguće kao narod Huni, utjecali na mnoge političke i društvene promjene, omogućio je ponovno širenje kineske moći na području središnje Azije. Za razliku od sjevernih Xiongnu, južni Xiongnu su se do tada relativno uspješno integrirali u carstvo Han, dijelom zadržavši svoje običaje, dijelom oponašajući kineski način života. Na teritoriju naseljenom južnim Xiongnu na taj je način došlo do mješovitog, nomadsko-poljoprivrednog naseljavanja. Južni Xiongnu su Kinezima bili važni i s vojnog gledišta, budući da su od njih dobivali dobre konje, a bili su i izvrsni vojnici.

Nakon što je uspješno porazila sjeverne Xiongnu, Kina je diplomatskim akcijama povratila kontrolu nad zapadnim teritorijima koje je nekoć kontrolirala. U isto vrijeme, slično kao u razdoblju Zapadnog Hana, ponovno je uspostavila kontrolu preko karavanskih putova prema zapadu, tako da je u većem dijelu središnje Azije sljedećih stotinu godina ponovno zavladao kineski mir *pax sinica*. U međuvremenu su ponovno ojačali kontakti između istoka i zapada euroazijskog kontinenta. Novi junak ovoga osvajanja zemalja srednje Azije bio je diplomat *Ban Chao* 班超, kojeg je car Mingdi već 73. poslao na zapad s malom ekspedicijom i jedva stotinu vojnika. Vještim sklapanjem saveza, nuđenjem kineske zaštite i učinkovitom diplomatskom taktikom Ban Chao je pridobio na kinesku stranu sve

nezavisne zemlje u Tarimskom bazenu. Kako su priznale kinesku vrhovnu vlast, car ga je imenovao vrhovnim upraviteljem ili čuvarom zapadnih pokrajina. Ban Chao je tako nastavio boravak u središnjoj Aziji, gdje je na Putu svile imao administrativno središte. Put svile je još uvijek vodio do oaze Dunhuang, gdje počinje pustinjski dio središnje Azije, pa je nadzor trgovačkih putova koji su povezivali pojedine oaze i trgovačke gradove na sjevernom i južnom rubu pustinje bio za Kinu vrlo važan. Dva kraka Puta svile spojila su se u Kasgharu i putovanje se nastavilo preko visokog prijevoja, preko planinskog lanca Pamir prema Kavkazu ili pored Kaspijskog mora prema Siriji.

Kad je Ban Chao uspješno pokorio državnice u Tarimskom bazenu, prikupio je vojsku od oko 75.000 vojnika i poslao je preko Pamira sve do obala Kaspijskog jezera. To je bio prvi i posljednji put da je došlo do nekog neposrednog kontakta hanskog carstva s rimskim. U jednoj od bitaka u kojoj je sudjelovala vojska Ban Chaoa, zarobljenici su se pozivali na činjenicu da su bili vojnici Rimskog Carstva. Ban Chao je poslao izvidnicu daleko naprijed, do Južnog mora, koja je prema nekim zapisima dospjela čak do grada Bizanta. Ovi su podvizi omogućili još dublji kineski prodor u središnju Aziju, ali je na dvoru zbog visokih troškova zadržavanja zapadnih područja entuzijazam za nova proširenja carstva već jenjavao. Broj vojnih kolonija se na osvojenim teritorijima postupno povećavao, ali su tributni odnosi s luksuznim darovima lokalnim vladarima i moćnicima bili veliki financijski teret za dinastiju, pa se na dvoru više puta raspravljalo o smislenosti kineske kontrole nad golemim zapadnim teritorijima. Pobjeda nad narodom Xiongnu još nije u potpunosti ostvarila sigurnost kineskih sjevernih granica, kojima su nakon poraza sjevernih Huna zaprijetili narodi *Wuhuan* 乌桓 i *Xianbei* 鲜卑. Na zapadu je također prijetio tibetanski narod *Qiang* 羌, koji nikada nije bio u dobrim odnosima s Kinezima.

Narod Qiang sačinjavala su tibetanska plemena koja su nastanjivala prostranstvo visoravni *Qinghai* 青海 i Tibet te pogranične teritorije na području Gansua, Sichuana i Yunnana. Iako je narod Qiang bio brojniji od naroda Xiongnu, plemena su živjela odvojeno i često su se međusobno sukobljavala. Nisu ulazila u veće plemenske saveze, ali su ipak najveća među

njima mogla skupiti veliku vojsku, čak do sto tisuća ljudi. Tijekom razdoblja dinastije Han napadala su u sve većem broju pogranična područja i tamo se naseljavala. U dodiru s Kinom djelomično su prihvatila kineski način poljodjelstva i počela se naseljavati među kineskim stanovništvom, zbog čega su u pograničnom pojasu stvorena prostrana etnički mješovita područja. Kineska vlast je njihovo useljavanje čak i podržavala jer je htjela smanjiti pritisak na granicu i njihovo stanovništvo uključiti u obranu pograničnih područja, čemu su se neka plemena odupirala zbog nasilja lokalnih kineskih dužnosnika. Do većih pobuna Qianga na zapadnim teritorijima došlo je početkom II. st., zbog čega su Kinezi odlučili napustiti neke ugrožene krajeve. Pod utjecajem porasta stanovništva pohodi i upadi Qianga u unutrašnjost Kine su se nakon 140. godine nastavili, pa su na područjima gdje je prolazio glavni put prema zapadu postupno prevladali. Pobunjenički pokret zahvatio je i druge zapadne teritorije tako da su do kraja dinastije bili u rukama pobunjeničkih vojskovođa koji su se uključili u borbe za nasljeđe dinastije.

Kina se već za dinastije Zapadni Han znatno proširila na dijelu Korejskog poluotoka, što je znatno ubrzalo širenje kineskih kulturnih utjecaja na Japan. Kulturni kontakti s Korejom postojali su stoljećima prije ujedinjenja Kine, ali prvi prodor na poluotok dogodio se tek nakon osnutka dinastije Han, kada je prebjeg iz sjeverne Kine uz podršku kineskih imigranata 195. pr. n. e. na području današnje Sjeverne Koreje osnovao kraljevstvo *Chaoxian* 朝靜. Potpuno uključenje ovih teritorija u carstvo uslijedilo je nakon vojnog pohoda 109. pr. n. e. Kako u blizini nije bilo izravne vojne prijetnje, Kinezi su na osvojenim područjima uspostavili civilnu upravu. Najvažnija prefektura na Korejskom poluotoku zvala se Lelang i nalazila se na sjeveru poluotoka. Ondje je u blizini glavnoga grada otkriveno i nekoliko grobnica visokih kineskih dužnosnika.

Pod dinastijom Istočni Han moć kineske uprave u Koreji donekle je opala, pa se dio vlasti morao prepustiti lokalnim poglavarima. U isto vrijeme nastala je na sjeveru Koreje na rijeci Yalu, koja je danas granična rijeka s Kinom, prva autohtona država po imenu Goguryeo. Teritorij pod kineskom kontrolom smanjio se samo na prefekturu Lelang i obalni pojas koji ju je povezivao

s poluotokom Liaodong. Na jugu poluotoka domorodačka plemena *Han* 韩 (otuda kineski naziv za Južnu Koreju: *Hanguo* 韩国) počela su se povezivati u čvršće saveze, koji prerastaju u prve državne tvorevine. Unatoč svemu tome nastavljeni su kineski kontakti s Japanom, pa su 57. i 107. godine s otoka Kyushu poslane dvije ekspedicije preko Koreje na carski dvor u Luoyangu.

PAD DINASTIJE HAN

Neusklađeno djelovanje carske vlasti, uplitanje carica i njihovih obitelji, ustoličenja maloljetnih careva, velika moć eunuha i korupcija uvelike su oslabili dinastiju Han. Sa zaoštavanjem prilika po carstvu su se proširila predviđanja o njegovom skorom propadanju. Seljaštvo je teškoće i probleme nesređenog stanja najviše osjetilo te su među ljudima počele kružiti glasine da je mandat dinastije završio. Najbrže su se širile vjerske, prije svega daoističke ideje, koje su najavljivale početak novog doba. Novi vjerski vođe znali su iskoristiti raspoloženje u seljačkom narodu i pokretali su pokrete za ustoličenje nove dinastije. Između 145. i 188. godine pojavilo se čak dvanaest samozvanih careva koji su je pokušali osnovati. Mnogi među ovim pokretima su kao simbol koristili žutu boju, tj. boju zemlje, koja bi trebala zamijeniti vatru, u čijem je elementu vladala dinastija Han.

Najmasovniji od njih bio je pokret Žutih turbana ili *Taiping dao* 太平道 – put velikog mira. Ime su dobili po žutim tkaninama koje su omatali oko glava. Njihova je pobuna 184. već bila uzdrmla temelje osakaćenog carstva, a seljačke pobune velikih razmjera doslovno su osudile dinastiju na životarenje. Pokretači pokreta Žutih turbana potječu iz seoske liječničke obitelji koja je stekla reputaciju neuobičajenim liječenjem. Idejni vođa pokreta bio je liječnik *Zhang Jue* 张角 koji je bio povezan s daoističkim krugovima i tvrdio je da su bolesti rezultat grijeha, stoga se mogu izliječiti samo ako se grijesi priznaju. Bio je siguran da može, baš kao i ljude, uspješno izliječiti društvo i tvrdio je da stoga mora uspostaviti novu dinastiju. Pritom se oslanjao na daoističko predviđanje da počinje novi šezdesetogodišnji ciklus kojim će započeti sretno razdoblje.

Pokret Žutih turbana postao je vrlo popularan u gusto naseljenim područjima sjevernokineske ravnice i odatle se brzo proširio. Sljedbenici pokreta, koji su se ujedinili u tajne skupine, uspostavili su podzemnu organizaciju koja se proširila diljem Kine. Pobuna je trebala započeti 3. travnja 184. kada je šezdesetogodišnji ciklus završavao i stoga bi to bio prikladan datum za uspostavu nove dinastije. Na dvoru su doznali za prevratničke planove te su pokušali otkriti ustanička žarišta, što je ustanike potaknulo za raniju akciju. Pobuna je tako započela već u ožujku 184. i izbila je na isti dan u šesnaest prefektura, što svjedoči o vrlo dobroj organizaciji. Val pobune brzo se proširio jer je carskoj vlasti trebalo dosta vremena da skupi vojsku, a u međuvremenu su Žuti turbani zauzeli mnoga mjesta i lokalne ispostave. Kad je dvor konačno skupio vojsku, porazio je u veljači 185. godine većinu Žutih turbana, ali to nije bio kraj. Nove pobune imale su različita imena i vođe; neki su se i opet nazvali Žutim turbanima, čak i ako nisu bili povezani s izvornim pokretom. Kad se carska vojska više nije mogla nositi s pobunjenicima, vlasti su u pomoć pozvale privatne vojske. Ipak su se pobunjenički pokreti nastavili još tri desetljeća, gotovo do formalnog kraja dinastije. Nijedna strana nije izvojevala konačnu pobjedu: pobunjenici nisu uspjeli svrgnuti dinastiju, ali ni vojska nije ugušila pobunjeničke pokrete.

Istodobno su carstvu prijetili i vanjski neprijatelji. Na sjeveru su narodi Wuhuan i Xianbei od 168. svake zime napadali Kinu i pljačkali pogranične gradove, dok središnja vlast nije mogla osigurati granice. Na zapadu je provalio narod Qiang, koji je 184. čak podupro kineske pobunjenike i zajedno s njima dva puta zaprijetio Changanu, koji je još uvijek bio drugi najveći grad u Kini. Prava drama carskog dvora je, međutim, počela nakon masakra eunuha 189. godine, kada je novi car postao zarobljenik samostalnih vojnih zapovjednika i nekoliko puta mijenjao svoje zaštitnike, sve dok se nije nakon sedmogodišnjeg lutanja od Luoyanga do Changana i natrag zaustavio na teritoriju pod kontrolom vojnog zapovjednika *Cao Cao* 曹操. U to vrijeme zemlja je već bila podijeljena na osam područja utjecaja koje su nadzirali vojni zapovjednici. Carstvo je tako postojalo samo kao zamišljena tvorevina, car je bio bez ikakvog političkog utjecaja,

a dinastija nije postojala niti je bila propala. U isto vrijeme nizali su se potresi, suše, poplave, najezde skakavaca, pomrčine, rađanja sijamskih blizanaca i drugi znakovi koji su tobože priopćavali volju Neba, tako da se među stanovništvom sve više širilo uvjerenje o nužnosti promjene dinastije, dok su se viši slojevi dinastije Han i dalje držali.

Cao Cao je bio posvojeni sin visokog eunuha i imao je briljantnu vojnu karijeru. Kad se središte moći pomaknulo s civilne na vojnu vlast i kada su o sudbini dinastije počeli odlučivati vojnici, Cao Cao je ujedinio veleposjednike i počeo uspostavljati novo, jednostavnije i trenutku primjerenije uređenje. Kao novost uveo je „vojna polja”. To su bila zemljišta koja su se dodjeljivala vojnicima kako bi se mogli uzdržavati i ne opterećivati više državni proračun. Dobro je iskoristio i svoj položaj careva zaštitnika i dobro se odnosio prema caru kad je tražio njegovu zaštitu. Nakon 208. godine car je bio njegov politički zatvorenik, ali Cao Cao ga nije smijenio nego je umjesto toga vladao iz sjene. Bez teškoća je preuzeo teritorij susjednog vojnog moćnika, koji je pokušao osnovati novu dinastiju i proglasio se carem, ali su ga napustili njegovi bivši sljedbenici i umro je u siromaštvu. Zatim je porazio vojne zapovjednike koji su kontrolirali dio sjeverne Kine i postao gospodar sjevera. Cao Caoov plan za osvajanje južne Kine propao je kada je njegova riječna flota poražena u poznatoj bitki kod Crvenih stijena, gdje su ga 208. godine porazili južnokineski suparnici *Liu Bei* 刘备 i *Sun Quan* 孙权. Cao Cao je car 213. dodijelio veliki feud na sjeveru pod imenom *Wei* 魏, zatim titulu vojvode i 216. kralja wang, dok su se na jugu postupno učvrstili Liu Bei i Sun Quan, koji su osnovali države Shu na području Sichuana i Wu duž donjeg toka Dugačke rijeke. Kina je tako podijeljena na tri države, koje su s vremena na vrijeme međusobno ratovale, ali nijedna od njih nije bila dovoljno jaka da prevlada.

Cao Cao je umro 220. u dobi od 65 godina, a da nije uspio ujediniti Kinu pod svojom vlašću. Naslijedio ga je sin *Cao Pi* 曹丕, koji je natjerao posljednjeg cara na abdikaciju. Na ovaj način se bez velikih potreza završilo razdoblje dinastije Han i Cao Pi se proglasio carem dinastije *Wei* 魏. Godinu dana kasnije Liu Bei se prozvao carem *Shu Hanom* 蜀汉, što je trebalo značiti obnovu dinastije Han, pozivajući se na srodstvo

s dinastičkom obitelji Liu i smatrajući se legitimnim nasljednikom. Godine 229. Sun Quan se proglasio carem dinastije *Wu* 吳.

OŽIVLJAVANJE KONFUCIJANIZMA

U razdoblju dinastije Qin stare knjige i filozofske škole tako su temeljito uništene da je nakon osnutka dinastije Han bilo dosta problema s obnavljanjem drevnih znanja i književnih tekstova. Ali drugi car dinastije Han odlučio je da su zemlji potrebni novi ideološki temelji, jer je legalistički sustav bio previše krut i okrutan, pa je odabrao konfucioniste i njihovu misao ustoličio kao državnu doktrinu. U vrhu carstva sakupljali su neke stare knjige na koje se pozivao Konfucije i pojedine dijelove bez pravog reda razvrstali u pet knjiga, koje su proglasili klasicima. Problem je međutim, nastao jer su se tijekom dugog vremenskog razdoblja pojavile dvije verzije klasičnih knjiga. Prvu ili staru verziju napisao je modernijim pismom po sjećanju stari učenjak koji je većinu tekstova znao napamet. Druga ili novija verzija otkrivena je mnogo kasnije u zidu kuće Konfucijevih potomaka i bila je napisana starijim, velikim pečatnim pismom, pa je izgledala vjerodostojnije, iako su neki sumnjali u njezinu autentičnost. Dijelovi teksta u obje verzije su se razlikovali, što je značilo da stare klasične knjige nije bilo moguće potpunije obnoviti. To je, uz sve veći utjecaj konfucijanizma, potaknulo široku raznolikost tumačenja i izazvalo beskrajne prepirke i rasprave.

Društveni uvjeti i državna organizacija hanskog carstva bili su, naravno, potpuno drugačiji od uvjeta o kojima su govorili Konfucije i njegovi učenici, stoga su carski filozofi konfucijansku filozofiju morali prilagoditi legalističkim pogledima na kojima se temeljilo uređenje države. Ovaj zahtjevan zadatak izvršio je filozof Dong Zhongshu – jedinstvena, centralizirana i administrativno podijeljena država s hijerarhijskim upravnim aparatom i službenicima odabranima prema sposobnostima, postala je konfucijanski ideal, iako je stari filozofi nisu takvom zamišljali ni u snovima. Naravno da su pisari i učenjaci u razdoblju Han obavili veliki posao

u odabiru poglavlja stare filozofije, tumačili ih u svjetlu novih uvjeta, pisali opširne komentare i postupno oblikovali novi sustav mišljenja, koji je bio rezultat spoja stare konfucijanske filozofije i ustaljene legalističke prakse. Rezultat ove prerade bio je konfucijanizam koji je postao državna ideologija na kojoj se temeljila vlast i tradicionalni kineski društveni poredak.

Uspostava konfucijanizma bila je spor proces. Među carevima ga je posebno podržavao Han Wudi, koji se inače u svojoj vladavini oslanjao na legalistička načela, što je bila svojevrsna kontradikcija. U isto vrijeme sve veći krug obrazovanih ljudi počeo se diviti konfucijanskoj filozofiji zbog važnosti koju je konfucijanizam pridavao obrazovanju pa su u njemu pronašli važan oslonac. Kako je proučavanje starih klasičnih knjiga i konfucijanskih filozofskih djela dobivalo sve veću ulogu u obrazovanju, ono je ubrzo postalo ekskluzivna domena konfucijanaca, a kako je rastao ugled obrazovanja, rastao je i ugled obrazovanih ljudi.

Godine 136. pr. n. e. car Wudi izdao je dekret kojim se propisuje da pet klasičnih knjiga koje su bile povezane s konfucijanskom školom filozofije postaju glavno nastavno gradivo za obrazovanje službenika. Istovremeno je i na dvoru imenovao pet učenjaka koji su bili zaduženi za tumačenje pet klasičnih knjiga. Time su odabrane knjige dobile posebno značenje i postupno su postale kanon konfucijanskog učenja. Za dvanaest godina car je prije spomenutim učenjacima dodijelio još pedeset učenika, što je bio početak svojevrsnog državnog učilišta koje se bavilo studijima klasičnih tekstova. U drugoj polovici I. st. pr. n. e. bilo je u ovoj školi oko 3000 studenata i službeno postavljeni učenjaci počeli su provjeru znanja kandidata za niže državne službe.

Za prevlast konfucijanizma bilo je važno da ga je vlast smatrala službenom državnom filozofijom. Pod državnim su pokroviteljstvom učenjaci 51. pr. n. e. i nakon toga 79. n. e. održali dva velika sastanka da utvrde pravo tumačenje klasičnih knjiga. Uvođenje konfucijanske filozofije u državne službe i rad obrazovanih ljudi postupno su pridonijeli izgladivanju grube i despotske legalističke državne izgradnje i uspostavili novu ravnotežu između legalističkih načela na kojima se temeljilo carstvo

i konfucijanskog mentaliteta službenika koji su njime upravljali. Kombinacija ove dvije suprotnosti pokazala se učinkovitom i dugoročno utjecala na državni i kulturni razvoj Kine.

S vremenom se među obrazovanim ljudima ustalio običaj da utjecajni i ugledni učenjaci kao pokrovitelji prihvaćaju mlađe štićenike i kao mentori ih usmjeravaju u školovanju. Razvio se tipičan odnos pokrovitelj-štićenik, pri čemu je veći broj štićenika povećavao ugled pokrovitelja, a za štićenike je ugled pokrovitelja bio preporuka pri natjecanju za državu upravu. Takav način pružanja mogućnosti društvenog napredovanja brzo je postao popularan, a neki vrlo istaknuti pokrovitelji imali su čak i više od stotinu štićenika.

Konfucijanizam je bio vladajuća ideologija u Kini gotovo 2000 godina i ostavio je neizbrisiv trag u kineskoj kulturi. Zbog državne potpore postao je autoritarna državna doktrina koja je potisnula druge škole mišljenja, osim dijelom daoizma koji je kao dopuna te doktrine priječio da napetosti postanu prejake. Konfucijansko učenje bilo je tijekom razdoblja carstva radikalno prerađeno kako bi odgovaralo političkom sustavu i uvelike se razlikovalo od izvorne konfucijanske filozofije. Naravno, Konfucije nije pretpostavljao da će njegove vrijednosti postati državna filozofija. Svoje misli posvetio je društvu, u kojem je živio, ali u središtu njegovih razmišljanja nisu bile vrijednosti koje bi smatrao svojstvenim jednostavnim ljudima, već plemstvu kojem je i sam pripadao. Ali njegov društveni položaj zbog osiromašenja više nije odgovarao položaju kojeg bi prema društvenoj hijerarhiji trebao imati, pa je zastupao gledište da plemenitog čovjeka krase prije svega naobrazba koja je već sama po sebi također mjerilo ugleda pojedinca. Konfucijanizam je tako kasnije postao prije svega filozofija višeg sloja, za koga je obrazovanje s pravilima uglađenog ponašanja bilo prvenstveno sredstvo samopotvrđivanja, dok su strogi zakoni primjenjivani na obične ljude. Konfucije je svoje ideje razvio pod utjecajem prilika u malim zemljama koje je i sam poznao, a kasniji tumači su bez problema prilagodili njegove ideje okolnostima, koje su vladale u carstvu.

Za dinastije Han oblikovali su se glavni obrisi konfucijanske državne doktrine. Politički sustav temeljio se na autoritetu monarha i hijerarhijski

uređenom službeničkom aparatu u čijem je formiranju važnu ulogu imao kriterij obrazovanja. Odnosima u društvu, a posebno među obrazovanom elitom trebao je upravljati sustav društvenih normi (kao što su pravda, dobrotornost, odanost i poštivanje starijih) i stroga pravila ponašanja koja su se temeljila na Konfucijevom nauku. Naložene društvene vrline utjelovljivali su odabrani i idealizirani povijesni likovi, a formiranje vodećeg sloja obrazovanih ljudi temeljilo se na proučavanju drevnih tekstova i moralnom samoodgoju. Car je navodno dobio mandat Neba da vlada zemljom, dok je konfucijanizam bio sve više svjetovni, pa se konfucijanci nisu u većoj mjeri bavili religijskim pitanjima. U svom pogledu na svijet usvojili su koncept *dao*, ali već je Konfucije prije svega spominjao *rendao* 人道, ispravno ponašanje koje je imalo osobito važnu ulogu u međuljudskim odnosima.

DAOIZAM I SELJAČKE BUNE

Daoistički pokret je bolje od drugih filozofskih škola preživio previranja i progone za dinastije Qin. Ali to nije bilo toliko zbog poznatih daoističkih knjiga kao što su Daodejing i Zhuangzi, već zbog jednostavnih vjerovanja koja su se širila među ljudima. U daoizmu su se isprepleli najrazličitiji utjecaji, od praznovjerja do okultnih tehnika i alkemijskih pokusa, njegovi su se sljedbenici bavili metodama produljenja života, čak i pripremljanjima napitka besmrtnosti ili preobrazbe raznih materijala u zlato, što je bio početak alkemije. Također su proučavali načine prehrane koji bi omogućili dulji život i prakticirali prakse slične indijskoj jogi za tehnike disanja. U teškim vremenima među ljudima su više od filozofskih ideja prevladavale ove prakse povezane s narodnim vjerovanjima i mitovima i s vremenom su oblikovale neku vrstu religije koja je svakome mogla nešto ponuditi.

Vjerski obojen daoizam, koji je imao korijene u narodnim vjerovanjima, bio je raširen među seljačkim stanovništvom, a ideje koje su zastupali njegovi sljedbenici temeljile su se na utopijskim željama za univerzalnim mirom i univerzalnom ravnopravnošću te su stoga bile važan oslonac

u ujedinjavanju seljačkog stanovništva i poticanju seljačkog otpora. Tajna društva nadahnuta daoizmom su stoga često bila povezana sa seljačkim bunama. Tijekom razdoblja Han među ljudima se proširilo uvjerenje da je carska vlast povezana s djelovanjem pet elemenata ili razvojnih faza, koje razmjerno presudno utječu na tijek povijesti i sudbinu dinastije. Zato je poznavanje njihovog slijeda ili porijekla bilo od ključne važnosti uspona i padova. Prvi narodni pokret velikih razmjera na koji su utjecale ove predodžbe, bio je pokret Crvenih obrva za vrijeme vladavine Wang Manga, kada su poplave Žute rijeke jako otežale život u najgušće naseljenom dijelu sjeverne Kine. Pobunjenici, koji su čela i obrve bojali crvenom bojom dinastije Han, zalagali su se za njezinu obnovu. Potpuno drugačiji uvjeti bili su pred kraj dinastije Istočni Han kada se među ljudima proširilo vjerovanje da se nebeski mandat dinastije bliži kraju i da nakon faze vatre dolazi faza zemlje koja će carsku crvenu zamijeniti žutom. Pobunjenici su žutim turbanima simbolično najavili novu vlast.

Pred kraj dinastije Han, daoizam je već bio potpuno oblikovan vjerski pokret, a njegovi sljedbenici vjerovali su da je Laozi postao bog koji vlada na nebu i silazi na zemlju kako bi savjetovao careve. Štovali su ga pod nekoliko imena: nazivali su ga Vrhovni Gospod Lao *Taishang Laojun* 太上老君 ili u vezi sa Žutim Carem Žuti Lao *Huang Lao* 黄老. Pobunjenike je nadahnjivala Velika doktrina mira predstavljena u knjizi *Taipingjing* 太平经, kojoj se pripisuje božansko porijeklo. Izvorni tekst knjige nije sačuvan, ostao je samo dio rukopisa iz VI. st., dopunjen budističkim dodacima. Osim ideje o jednakosti u pravednom svijetu, knjiga sadrži različite moralne pouke i savjete za jačanje zdravlja, magijsko liječenje bolesti i pripremanje pokojnikovog tijela za put u nebo. Buntovničke ideje i organizacijski oblici koje su razvili daoisti za dinastije Han tipični su za kasnije pučke pobunjeničke pokrete. U kineskoj buntovničkoj tradiciji ostala je živa i ideja velikog mira koju su prihvatili pobunjenici nadahnuti budizmom, pa čak i kršćanski obojena taipinška pobuna sredinom XIX. stoljeća.

Daoističke pobune na kraju dinastije Han mogu se podijeliti u dvije velike skupine od kojih je svaka imala svoje regionalne značajke. Na istoku se proširio spomenuti pokret Žutih turbana, dok se na zapadu

razvio pokret Pet mjerica riže *wutoumi* 五头米, nazvan tako jer je zahtijevao od svojih članova da svake godine doniraju pet mjerica riže za potrebe zajednice. Dva su pokreta štovala slične uzore i zastupala slične ideje, ali s različitim naglascima. Na istoku su se, primjerice, zaklinjali na Put velikog mira *taipingdao* 太平道, dok je na zapadu bio vodeći njihov Put nebeskog učitelja *tianshidao* 天师道, pri čemu je gospodar *tianshi* 天师 bila titula vjerskog i pobunjeničkog vođe pokreta Pet mjerica riže, i koga se smatra Laozijevim zastupnikom na zemlji. Naziv *tianshi* se kasnije zadržao kao naslov vrhovnog daoističkog svećenika. Daoisti su u velikim pobunama protiv dinastije Han već povezani u vjerske zajednice s upravnim i vojnim ustrojstvom, osim što su nazivi njihovih jedinica bili različiti na istoku i na zapadu. Kako su vjerski i društveno već bili dobro organizirani, njihove su vjerske zajednice nakon pada dinastije Han pod utjecajem budizma postupno prerasle u neku vrstu daoističke vjerske organizacije.

MEĐUDINASTIČKO RAZDOBLJE I ŠIRENJE BUDIZMA

1. Doba razdrobljenosti

RAZDOBLJE TRIJU DRŽAVA

Podjelom Kine na tri države započela je nova era kineske povijesti, kada je zemlja podijeljena i ideal jedinstvenog carstva postojao je samo kao mit. Prvih šest desetljeća, koje povjesničari nazivaju Razdobljem triju država tri su se cara bezuspješno natjecala za prevlast, čime su povjesničarima dali dosta polazišta za dugotrajne rasprave o legitimnosti prijenosa carske vlasti. Tijekom tog vremena uspostavljena je neka vrsta vojne i diplomatske ravnoteže jer nijedna od država nije bila dovoljno moćna da proširi svoju vlast na cijeli kineski teritorij. Sjeverni dio Kine s dva ogranka koji su sezali prema središnjoj Aziji na zapadu i prema Mandžuriji na istoku zauzimala je država Wei, koja je bila vojno najmoćnija. U strateški dobro zaštićenoj dolini Sichuan nalazila se država Shu ili *Shu Han* 蜀汉, koju se smatralo legitimnom nasljednicom Hana, zbog čega je bila posebno draga kineskim kroničarima. To je bilo staro ime za Sichuan iz razdoblja dinastije Zhou, kada je postojala istoimena država sa središtem u blizini Chengdua. Na jugu Kine, južno od rijeke Huai, nalazila se država Wu, koja je također preuzela ime prema staroj državi na ovom području iz razdoblja dinastije Zhou. Država Wu uspjela je ojačati obranu na rijekama i stoga izdržati napade moćnijih napadača sa sjevera.

Vladari triju država zapravo su bili vojskovođe koji su imali vlastite vojske i uz njihovu pomoć osigurali su vlast. Bila je to neka vrsta parafeudalnog sustava jer su veleposjednici regrutirali svoje podanike, dok je vladar tada samo okupljao i raspoređivao privatne vojske. Raspadom

Raspad Kine na tri kraljevstva nakon propasti dinastije Han

carstva središnja birokratska vlast više nije funkcionirala, a društvena se struktura promijenila. Kako više nije bilo slobodnih seljaka koji bi plaćali porez, nije bilo sredstava za održavanje službenika, niti raspoložive radne snage za javne radove, a smanjio se i udio gradskog i trgovačkog stanovništva. Nije više bilo ni sredstava ni prostora za civilne državne službe, pa se promijenila i društvena uloga konfucijanski obrazovanih ljudi, koji su izgubili dotadašnje mjesto u političkom sustavu. Izobrazba u konfucijanskom duhu se u elitnim krugovima nastavila jer je obrazovanje nastavilo

jamčiti društveni ugled i prestiž. Ali politički utjecaj obrazovanih je opao, ljudi iz bogatih i utjecajnih obitelji, koji su se nastavili školovati, bavili su se uglavnom književnim teorijama, umjetnošću i filozofskim raspravama. Sa sve većom militarizacijom društva, opseg trgovine značajno se smanjio, stoga se nakon kraja dinastije Han čak postupno prestao koristiti bakreni novac, koji je prije bio rašireno sredstvo plaćanja. Tako je još jednom prilično uhodano monetarno poslovanje i trgovinu zamijenio sustav prirodne razmjene dobara.

Vladari triju zemalja vjerovali su da im je suđeno ponovno ujediniti Kinu i uspostaviti novu dinastiju, pa je to bilo razdoblje stalnih ratova i borbe za prevlast. Narod, koji se našao u nesređenoj i neizvjesnoj situaciji, doista je očekivao pojavu nove velike dinastije. Vjerovali su da će nakon dinastije, čiji je nebeski mandat istekao, uslijediti nova dinastija, pa su žudno traženi nebeski znakovi koji bi predviđeli kada će i kome Nebo pokloniti novi mandat. Ali u tadašnjim uvjetima za obnovu velike i moćne dinastije nije bilo puno izgleda jer su društvena i upravna struktura iz vremena dinastije Han uništene i nije ih bilo moguće samo tako obnoviti. Pokušaji uspostave nove, snažne dinastije već su stoga bili osuđeni na neuspjeh. Svejedno je za Kineze ovo razdoblje stalnog ratovanja i političkih spletki i danas posebno zanimljivo, ali je uglavnom poznato po slavnom romanu *Priča o tri kraljevstva* (*Sanguo yanyi* 三国演义), koji je jedan od četiri velika kineska klasična romana i jedno od najpopularnijih književnih djela u istočnoj Aziji.

Tri države ratovale su jedna s drugom bez prave odluke dobrih pola stoljeća. Prva veća promjena dogodila se 263. godine, kada je država Wei ostvarila važnu pobjedu i zauzela državu Shu. Tri godine kasnije vojni zapovjednik iz suparničke obitelji *Sima* 司马 u državi Wei preuzeo je vlast i prisilio potomka obitelji Cao da se odrekne prijestolja. Proglasio se carem iz nove dinastije *Jin* 晋 i uspješno nastavio osvajanja. Godine 280. osvojio je državu Wu na jugu, ponovno ujedinivši cijelu Kinu pod jednom dinastijom. Namjeravao je stvoriti čvrsto carstvo po uzoru na dinastiju Han, ali nije uspio osloboditi seljake ovisnosti o veleposjednicima i vratiti ih u status slobodnih poreznih obveznika. Ujedinjenje Kine

bilo je tako kratkog vijeka i već desetak godina nakon smrti utemeljitelja dinastije između lokalnih vođa ponovno izbijaju sukobi.

U vrijeme kada je vojska bila jedini stup moći, sve tri zemlje bile su vojne diktature, a najmoćniji zapovjednici proglašavali su se carevima. U takvim uvjetima jednoj je obitelji bilo teško zadržati vlast u svojim rukama jer je vlast nakon smrti jednog vođe uzurpirao drugi koji je bio dovoljno jak da podredi vojsku ili je dolazilo do međusobnih obračuna i sukoba različitih pretendena na prijestolje. Napori da se obnovi carstvo nesretno su propadali jedan za drugim. To se dogodilo i nakon 290. godine, kada su u dinastiji Jin izbile borbe između članova caričine obitelji, koji su nakon smrti utemeljitelja dinastije zauzeli ključne položaje u glavnom gradu, i osam carevih srodnika – kraljeva, koji su kontrolirali unutrašnjost zemlje. Kraljevi su se najprije obračunali s članovima caričinog klana, a zatim zaratili međusobno, zbog čega se ovo razdoblje kineske povijesti naziva Pobunom osam kraljeva *ba wang zhi luan* 八王之亂. Nasljednički ratovi odvijali su se istodobno s pobunama naroda koji su živjeli u sjevernom pograničnom pojasu i iskoristili su kaotične uvjete za osvajačke pohode u kinesku unutrašnjost. Prva su otkazala poslušnost južna plemena, koja su inače dugo živjela u tributnom podaničkom odnosu prema Kini. Godine 304. južni Xiongnu su se pobunili i 316. zauzeli i opljačkali prijestolnicu, čime su zadali posljednji udarac kineskoj vlasti na sjeveru Kine.

PET BARBARA I ŠESNAEST DRŽAVA

Slijedila je nova era, kada je sjeverna Kina bila više od jednog stoljeća prepuštena na milost i nemilost strancima, prvenstveno nomadskim narodima koji su napadali kineski teritorij, gospodarili tamo i osnivali uglavnom kratkoročne državne tvorevine. Slom društvenog i upravnog poretka bio je toliko temeljit da se nije mogla uspostaviti čvršća vlast i obrana prema narodima na sjeveru i zapadu, koji su imali otvoren put u srce Kine. Oni su preplavili sjever, koji je do tada bio najgušće

naseljeno kinesko područje i u međusobnim obračunima oblikovali su novi politički zemljovid. Kao posljedica neprestanih ratova granice novonastalih država brzo su se mijenjale, a gospodarski uvjeti bili nestabilni. U sjevernoj Kini u to su vrijeme osvajači uspostavili šesnaest država, dok se krhka kineska vlast očuvala na jugu u Sečuanskom bazenu, koji je od osvajača bio zaštićen planinskim lancima, i južno od Dugačke rijeke. Ovdje se nastavljala dinastija Jin, koja je zbog preseljenja glavnog grada na istok, na područje današnjeg grada Nanjinga, uzela ime Istočni Jin *Dong jin* 东晋 (317-420). Istočna dinastija Jin pokušala se oblikovati prema dinastiji Han, ali bila je samo blijeda sjena bivšeg carstva. Njezina važnost bila je uglavnom u činjenici da je na teritoriju, koji je nadzirala, očuvala kinesku kulturnu tradiciju i omogućila masovno useljavanje Kineza koji su se povlačili pred osvajačima.

Kinezi su nomadske narode sa sjevera i zapada, koji su izvršili invaziju na teritorij sjeverne Kine i tamo se naselili, nazivali Pet barbara *wu hu* 五胡. Imenom Hu isprva su nazivali Xiongnu, a potom sve nekineske, „barbarske“ narode, koji su po etničkom sastavu bili vrlo raznoliki. Ipak su narodi nazvani Pet barbara, koji su dugo živjeli unutar granica Kineskog Carstva, usvojili neke kineske običaje, a nakon raspada sustava u sjevernoj Kini iskoristili su svoje vojničko uređenje, uključili se u borbe za vlast i tamo se naselili. Ti su narodi bili znatno manje brojni od stalno nastanjenog kineskog stanovništva, a na osvojenim područjima usvajali su sve više kineskih običaja, pa su se postupno stopili s većinskim stanovništvom i potkraj VI. stoljeća praktički nestali.

Osim južnih Xiongnu, Kinezi među pet barbarskih naroda ubrajaju Xianbei, Qiang, *Di* 氐 i *Jie* 羯. Južni Xiongnu, koji su osnovali državu Hanzhao 汉赵 (304-329), zbacili su dinastiju Jin i zavlada u još dvije države na području sjeverne Kine sve do sredine V. stoljeća. Uz južne Xiongnu, važan je bio i narod Xianbei, koji je ujedinio nekoliko srodnih tunguskih etničkih skupina. Njegovi vođe su prvu državu koju su osnovali u sjevernoj Kini 337. godine po državi iz razdoblja dinastije Zhou nazvali Rani Yan *Qian Yan* 前燕. Zajedno su vladali u čak pet od šesnaest država i također su osnovali dinastiju koja se uspješno prilagodila kineskom

načinu vladavine i težila uspostavi čvršće vlasti. Narod Xianbei se u tom procesu asimilirao i postupno se miješao s kineskim stanovništvom. Ista sudbina zadesila je i narod Di, koji je od VI. st. pr. n. e. živio na sjevernom rubu carstva i u IV. stoljeću vladao u čak tri kineske sjeverne zemlje.

Tibetanski narod Qiang se također umiješao u borbe za vlast u sjevernoj Kini, ali je uspio vladati samo u državi Kasni Qin *Houqin* 后秦, koja je osnovana krajem IV. stoljeća. Njegovi su se pripadnici također polako miješali i stapali s domaćim kineskim stanovništvom, a kao nacionalna manjina djelomično su opstali na zapadu pokrajine Sichuan. Među pet barbarskih naroda bili su još manje brojni Jie, kojem su vjerojatno pripadali potomci Tuhara, srodnih Tadžicima. Oni su uz Žutu rijeku na području Hebeija i Henana u prvoj polovici IV. stoljeća uspostavili vlast u državi Kasni Zhao *Houzhao* 后赵, ali su doživjeli tužnu sudbinu kada je kineski zapovjednik *Ran Min* 冉闵 došao na čelo njihove vojske. Kada su njegovi protivnici protiv njega neuspješno organizirali dvije urote, pobio je vladajuću obitelj i ubrzo nakon toga naredio da pripadnici naroda Jie ne smiju nositi oružje. Tada su ih počeli sustavno ubijati i gotovo istrijebili, jer nisu štedjeli nikoga tko je imao nešto viši nos ili gušću bradu.

Za razdoblje između 304. i 439. godine, kada spomenuti narodi na području sjeverne Kine uspostavljaju vlastite dinastije i preuzimaju vlast u tadašnjim državama, na temelju kronike *Shiliuguo chunjiu* 十六国春秋, koja opisuje povijest vladarskih obitelji i važnih osoba u tim zemljama, uspostavio se naziv Šesnaest država *shiliuguo* 十六国. Spomenute vladavine bile su uglavnom kratkog vijeka jer su se održale samo oko 30 do 50 godina. U tom razdoblju na sjeveru Kine bilo je čak više država nego što ih navodi kronika, ali su postojale još kraće od spomenutih šesnaest. U nekima od njih s vremena na vrijeme također su vladali kineski vladari, ali se situacija u tim zemljama nije bitno razlikovala od situacije u zemljama u kojima vladaju pripadnici nekineskih naroda. Neke od stranih vladarskih obitelji prihvale su kineska prezimena ili su čak bile miješanog podrijetla, a etničke razlike između njih i Kineza nestajale su.

SJEVERNE I JUŽNE DINASTIJE

Padom istočne dinastije Jin započela je nova era nazvana Sjeverne i južne dinastije *Nan bei chao* 南北朝 (420-589). To je bilo još uvijek nemirno razdoblje ubrzane sinizacije nekineskih naroda, koje je zahvatilo ne samo sjever, već i jug, gdje su lokalni narodi brzo usvojili poljodjelstvo i kulturu kineskih useljenika, koji su se u sve većem broju naseljavali na njihovim teritorijima. Druga karakteristika ovog razdoblja bilo je brzo širenje budizma, stranog religijskog i misaonog sustava koji je u kriznim situacijama nailazio na plodno tlo. Budizam je postupno postao dominantna religija, ostavljajući neizbrisiv trag u daljnjem kineskom kulturnom razvoju. Ali uvjeti na sjeveru i jugu i dalje su se jako razlikovali zbog zemljopisnih i prirodnih razlika: na sjeveru je, s vojnog gledišta, dominirala konjica, a na jugu obrana brodovima na velikim rijekama. Na jugu su se smjenjivale kratkotrajne kineske dinastije koje su bezuspješno pokušavale obnoviti vlast po uzoru na dinastiju Han, a na sjeveru se spajanjem vojnog plemstva osvajača i ostataka kineske obrazovane elite odvijalo više državotvornih procesa, u kojima se oblikovao novi vladajući poredak, koji je potom omogućio ponovno ujedinjenje Kine.

Vodeću ulogu u procesu stvaranja nove vlasti imao je narod *Tuoba* 拓拔, koji je pripadao etničkoj zajednici Xianbei. Kad je kineska vlast na sjeveru oslabila, vođe naroda Tuoba osnovali su na području Unutarnje Mongolije državu *Dai* 代 (310-376). Zatim su osvojili teritorij Shanxija, gdje su za prijestolnicu odabrali grad *Pingcheng* 平城 uz važnu rutu za Mongoliju, nešto južnije od Kineskog zida, gdje je danas grad *Datong* 大同. Po uzoru na Kineze, tamo su uspostavili novu dinastiju Sjeverni Wei *Bei Wei* 北魏 (386-534). Zanimljivo je da kineska historiografija te dvije zemlje ne ubraja među šesnaest država ovog razdoblja. Prva je bila vjerojatno stvarno manje važna i pretežno na nekineskom teritoriju, pa je zato kronika sjevernih zemalja ne spominje, ali druga je bila početak novog razdoblja koje su nastavile sjeverne dinastije. Tuobe su se od drugih zavojevača razlikovali po tome što njegovi pripadnici nisu samo zauzimali teritorij i raspodjeljivali ga među plemenima, kako su to činili drugi

narodi, nego su sačuvali zemljišnu strukturu na koju su naišli, a ujedno su više-manje preuzeli tradicionalnu kinesku zemljišnu upravu. Novo, neobrađeno zemljište iskrčeno je i ravnopravno podijeljeno zemljoradnicima što je bio zametak sustava koji je kasnije omogućio uspostavu čvrste civilne vlasti.

Prvih pet vladara dinastije Sjeverni Wei zagovaralo je strogo razdvajanje naroda Tuoba od Kineza. Dvor je ipak prihvatio kineski način vođenja države i angažirao je kineske službenike, doduše samo za niže službe. Službenici nisu primali plaću za svoj rad, već su se naplaćivali izravno od stanovništva pod svojom jurisdikcijom. To je bio štedljiv način upravljanja državom, ali je zbog njega bila raširena korupcija, koja je bila obilježje svake kineske administracije. Tuobe su također uveli kineski zakonik i podržavali daoističku religiju, iako su sami bili više oduševljeni budizmom, koji je njihovoj kulturi dao novi polet. Imali su dobro organiziranu vojsku, a pod utjecajem uspješnog poljodjelstva i čvrste uprave njihova je država toliko ojačala da su mogli postupno širiti svoj teritorij. Tako su godine 439. ujedinili sjevernu Kinu, koja je nakon više od stotinu godina nemira, postala prva stabilna država u tom dijelu Azije. Dinastija Sjeverni Wei postala je nositeljica novih procesa koji svoj puni razvoj doživljavaju potkraj V. stoljeća.

Novu prekretnicu u razvoju države Sjeverni Wei postavio je car *Xiaowen* 孝文 (471-499), čija je majka bila Kineskinja. Pod njegovom je vlašću dvor dobio potpuno kineski izgled jer je kineska odjeća postala obavezna, a kineski, kojeg su morali učiti svi članovi važnih obitelji Tuoba, postao je službeni jezik. Car je poticao mješovite brakove i čak promijenio prezime u kinesko što je također zahtijevao od rodova svog naroda, tako da se može reći da su Xiaowen i njegovi nasljednici vladali kao pravi kineski carevi. Godine 494. car Xiaowen odlučio je premjestiti prijestolnicu u Luoyang, grad s bogatom poviješću središnje vlade. Kako bi prijestolnica zaživjela kao novo administrativno središte, sljedeće se godine sa sjevera tamo doselilo oko 150.000 pripadnika naroda Tuoba. U narednim desetljećima Luoyang je dosegao pola milijuna stanovnika

i tako ponovno postao središte kineskog političkog i kulturnog života. Posebnu četvrt u gradu imali su i politički izbjeglice s juga. Sve veće napetosti između siniziranog dvora i vojske na sjeveru, koja je još uvijek očuvala plemensku strukturu, počele su potkopavati snagu zemlje i dovele do pobuna koje su prvi put izbile 523. godine zbog nedostatka hrane za vojnike. Nemiri su se nastavili i nakon deset godina, kada su dva najmoćnija vojna zapovjednika proglasila vlastite dinastije, što je dovelo do raspada zemlje na dva dijela. Najprije je 534. godine u Luoyangu proglašena nova dinastija Istočni Wei *Dong Wei* 东魏, dok je godinu dana kasnije svoju dinastiju Zapadni Wei *Xi Wei* 西魏 dobio i zapadni dio Kine. Unatoč činjenici da zemlja više nije bila ujedinjena, narod Tuoba i dalje je kontrolirao cijelu sjevernu Kinu.

Kad su vojnici zauzeli prijestolje, uobičajeno su uslijedili brzi preokreti i promjene vlasti. U državi Istočni Wei je već 551. došlo do promjene na prijestolju i osnivanja nove dinastije Sjeverni Qi *Bei Qi* 北齐. Šest godina kasnije na zapadnom dvoru na sličan su način proglasili dinastiju Sjeverni Zhou *Bei Zhou* 北周. Njezino je prijestolje 561. godine zauzeo vrlo sposobni vladar *Yuwen Yong* 宇文邕. Kad se deset godina kasnije riješio regenta, ojačao je vojsku i godine 577. osvojio suparničku državu Sjeverni Qi. Tako je ponovno osvojio i učvrstio vlast na sjevernom teritoriju i stvorio temelj za ponovno ujedinjenje Kine. Opisane mijene i promjene vlasti događale su se tijekom vladavine naroda Tuoba, koji je gospodario sjeverom Kine više od dva stoljeća. Njegovi su čelnici dali zemlji nove administrativne temelje, oslanjajući se na budizam, koji je postao poveznica dviju kultura. Na taj su način omogućili postupno stapanje tradicionalnog kineskog sustava i stranih, nomadskih elemenata, koji su bili karakteristični za njihova plemenska i vojna uređenja.

Naklonost vođa Tuoba prema budizmu ogledala se u izvanrednim dostignućima budističke umjetnosti i kulture. Najljepši budistički spomenici sačuvani su u blizini obaju glavnih gradova, gdje se nalaze poznate budističke špilje s freskama i kipovima koje su služile kao hramovi i kao prebivališta budističkih redovnika. U gradu Datongu sačuvani su hramovi s kipovima i budističke špilje *Yungang shiku* 云冈石窟 s freskama,

a u blizini grada Luoyanga nalaze se kipovi uklesani u zidove i špilje *Longmen shiku* 龙门石窟, uglavnom s kraja V. i početka VI. stoljeća, kada je dinastija Sjeverni Wei tamo premjestila prijestolnicu. Razdoblje ove dinastije doživjelo je i progon budista, kada je jedan od careva 444. godine službeno podržao daoizam. To je bio rezultat napetosti između vlade i budističke zajednice, koja je već postala moćna i bogata organizacija, kao i konkurencije između budističke i daoističke vjere, koje su se nadmetale ne samo za novačenje vjernika, već i za naklonost javnih vlasti.

2. Budizam

BUDISTIČKO UČENJE

Budizam je dugoročno obogatio kinesku kulturu. Potječe iz Indije gdje je imao dugu tradiciju, gotovo je pet stotina godina stariji od kršćanstva. Kad se proširio u Kinu, bio je već potpuno oblikovan filozofski i religijski sustav. Širenje budizma bilo je najveća navala stranih ideja i kulturnih utjecaja na Kinu pred moderno doba. Budizam je uspostavio važne duhovne i kulturne veze između Kine i Indije, a kasnije, kada se iz Kine proširio prema istoku, i između jugoistočne Azije, Koreje i Japana.

Temelj Buddhinog učenja su četiri „plemenite istine“ o sveobuhvatnoj prirodi patnje koja se ne može izbjeći. Prema budističkim vjerovanjima, život se ponavlja u beskrajnim ciklusima rađanja i umiranja, odnosno u reinkarnacijama vođenim karmom. Karma određuje čovjekovu sudbinu, ona je uzročnost i djelovanje jer svako djelovanje ima svoju težinu i posljedice. Međutim, budistička filozofija nije fatalistička jer čovjek u svakom trenutku može utjecati na svoju karmu ili promijeniti svoju sudbinu i time promijeniti životni tijek. Čovjekove želje nužno vode razočaranju i uzrokuju patnju. Stoga je, prema budističkim idejama, jedini put do spasenja i prosvjetljenja nadvladavanje čežnje i požude, što budisti zovu nirvana.

Utemeljitelj budizma bio je Siddhartha Gautama ili Sakyamuni Buddha (623. pr. n. e. – 543. pr. n. e.), plemić podrijetlom iz današnjeg Nepala, čije je kinesko ime bilo *Shijiamouni* 释迦牟尼. Pričalo se da je tijekom djetinjstva odrastao u okruženju za koje se govorilo da ne postoji ništa što bi ga moglo rastužiti, pa ga je napustio kako bi upoznao tamnu stranu života. Tako se posvetio traženju puta do mira i prestanka patnje, što je isprva nastojao postići uz strogu askezu, no navodno se ubrzo odlučio za srednji put između askeze i prepuštanja željama. Tako je trebao postići prosvjetljenje i postati Buddha, što na sanskrtu i nekim drugim jezicima znači prosvijetljen. Buddha za sebe nije tvrdio da je nadahnut od boga, već se umjesto toga proglasio učiteljem i o svojem prosvjetljenju poučavao učenike.

Budizam je, kao i daoizam, bio filozofski sustav pretvoren u religiju. Već u Indiji postao je općepriznata religija, a kao univerzalna religija počeo se ubrzano širiti u susjedne zemlje. U I. st. pr. n. e. budističko je učenje prvi put zapisano, i to u dvije verzije, na jeziku pali i na sanskrtu. Zapis na paliju postao je budistički kanon i nazvan je pali kanon. U ovoj verziji, kaže se da je zapisana izvornija verzija budističkog učenja, koja je sačuvana na Šri Lanki, u Burmi i jugoistočnoj Aziji, dok je inačica na sanskrtu sačuvana u tibetanskom i kineskom prijevodu. Na temelju ove dvije inačice budističke doktrine nastale su dvije rane budističke škole:

- * hinayana (mala kola) ili heravada, za koju se kaže da je bliža izvornom nauku kakav je podučavao Gautama. Pripadale su mu budističke zajednice u Burmi, Tajlandu, Kambodži i na Šri Lanki.
- * mahayana (velika kola) temelji svoje učenje na sanskrtskom tekstu. Velika kola bi simbolično trebala značiti da je budističko učenje sveobuhvatno te otvoreno za različite smjerove i načine postizanja prosvjetljenja.

Sanskrtska verzija budističkog kanona ili sveti spisi mahayana budizma naziva se tripitaka ili tri košare jer se sastojala od tri skupine spisa. Prvi skup, vinaye, bila su učenja o samostanskim disciplinama i pravila

samostanskog života. Drugi dio bile su sutre koje su objašnjavale budistička učenja. Treći dio, abhidharme, bili su spisi koji su školski razjašnjavali budistička učenja. Bio je to pozamašan opus, koji je u kineskom prijevodu obuhvaćao 1600 djela podijeljenih u 5000 svezaka.

BUDIZAM U KINI

Budizam je počeo prodirati u Kinu već za vrijeme dinastije Han iz dva smjera. Prvi je vodio iz Indije kroz središnju Aziju, gdje su helenističke države bile jake budističke ispostave. Iz ovih zemalja se Putem svile proširio na sjevernu Kinu. Drugi pravac vodio je od Indije morem jer su dvije zemlje već trgovale jedna s drugom. Treći val uslijedio je kasnije i došao je iz Indije preko Tibeta, gdje se budizam pod utjecajem tamošnjih vjerovanja i vjerske prakse preoblikovao u lamaizam i proširio se na Mongoliju. Budizam su prvi širili putujući trgovci, a kasnije budistički misionari poput Kumarajive, podrijetlom Indijca iz središnje Azije, kojeg je kineska ekspedicija oko 382. dovela u Kinu, gdje je potaknuo i vodio prevođenje budističkih tekstova na kineski. Tada je prevedeno 98 budističkih spisa, od kojih su 52 sačuvana. Rani kineski prijevodi budističkih tekstova bili su pod snažnim utjecajem hinayana budizma, a većinom su se bavili temama koje su Kinezima već bile poznate iz daoizma. Primjenjivale su se ezoterijske tehnike, a prevoditelji su koristili daoističke termine, čime su prijevode približili kineskim čitateljima.

U Kini se budizam brzo širio nakon pada dinastije Han, a u nesi-gurnim i kaotičnim vremenima prevladava doktrina mahayane koja naglašava suosjećanje, nenasilje, osobnu odgovornost za vlastitu sudbinu i obećava odrješenje i preporod. Tijekom agonije dinastije Han prihvatili su ga uglavnom ljudi iz višeg sloja na sjeveru, a nakon pada dinastije počeo se širiti među običnim stanovništvom i nekineskim narodima na sjeveru i višim slojevima na jugu. Kineski budisti putovali su u Indiju, gdje su učili sanskrt i skupljali izvorne spise koje su donosili kući i prevodili na kineski. Između III. i VIII. stoljeća gotovo dvije

stotine kineskih redovnika otišlo je u Indiju. Redovnik *Fa Xian* 法显, koji je putovao u Indiju 399. godine preko središnje Azije i morem se 414. vratio u Kinu, o svom je putovanju napisao opširan putopis. Jedan od najpoznatijih budističkih putnika bio je redovnik *Xuan Zang* 玄奘 kojeg je po svete spise u Indiju poslao prvi car dinastije Tang. Na put je krenuo 629. godine kroz središnju Aziju, u Indiji je učio sanskrt i potom nekoliko godina predavao na budističkom sveučilištu u Nalandi. Kad se 645. vratio s knjigama u Changan, dodijeljena mu je skupina pomoćnika i poznata pagoda Velike guske *Dayanta* 大雁塔, gdje su dvadeset godine prevodili tripitaku.

Širenje budističkih učenja u Kini bilo je olakšano otvorenošću i fleksibilnošću mahayanskog budizma. Njegovi sljedbenici prihvatili su suživot s daoizmom i konfucijanizmom i prilagodili se i jednom i drugom. Daoizam su prihvatili kao niži oblik istine, a konfucijanizam kao društvenu filozofiju koja se nije kosila s njihovim učenjima. Budući da mnoge budističke ideje nisu odgovarale kineskom mentalitetu, došlo je do međusobnog prilagođavanja. Budizam je u Kini usvojio neke daoističke i konfucijanske koncepte i izvedbe, a tome su se prilagodili i kineski sljedbenici svojim vlastitim izvedbama i duhovnim obzorima. Budizam se tako u Kini značajno promijenio, ali i čvrsto ukorijenio. Za nekoliko stoljeća postao je vodeća duhovna i intelektualna snaga te je brzo formirao i svoju vjersku organizaciju. Budisti su iz Indije donijeli samostanski red pa su budistički samostani također postali jedan od temelja budističke organizacije u zemlji. U samostanima je budističkim redovnicima određen celibat, što je bilo u suprotnosti s kineskim običajima, koji su posebnu važnost pridavali obitelji, potomstvu i nastavku muške loze, pa su stroga pravila morala malo popustiti, i na kraju su se budistički svećenici u Kini ženili i imali obitelji.

Samostani su počeli preuzimati neke javne zadaće: djelovali su kao ko-nadžista za putnike, kao javna kupališta i jednostavne bankarske ustanove, a brinuli su se i za ukop mrtvaca. Postajali su vlasnici sve većih obradivih površina i nakupljali druga bogatstva, osobito bronzu, koja je bila vrlo važna za zemlju kao monetarni metal i stalno se kovala. To je uzrokovalo

opetovana trvenja između države i budističke zajednice, koja su ponekad dovodila do progona budista i zapljene njihove imovine.

Mahayana budizam poticao je sljedbenike da slijede Buddhin put i postaju „prosvijetljena bića“, bodhisattve. Kineski budisti su neki bodhisattve štovali kao božanstva. Jedno takvo božanstvo bio je *Guan Yin* 观音, bodhisattva koji je bio muškarac u Indiji s imenom Avalokiteshvara, no u Kini je promijenio spol i postao božica milosrđa s ulogom sličnom Marijinoj u kršćanstvu. Drugo takvo božanstvo bilo je Amithaba, za koje se kaže da znači „Buddha beskrajne svjetlosti“ ili „Buddha neizmjernog života i svjetlosti“, a također se naziva Amida Buddha ili kineski *Amitufo* 阿弥陀佛. Budući da su u Kini pod utjecajem daoizma bile posebno popularne svete planine, i budisti su imali četiri svete planine za četiri strane neba, svaku posvećenu jednom od četiri velike bodhisattve kineskog budizma. Na tim planinama izgrađeni su hramovi i samostani koji su postali važna budistička vjerska središta. Te su planine bile: na sjeveru *Wutaishan* 五台山 u Shanxiju, na jugu *Jiuhuashan* 九华山 u Anhuiju, na istoku *Putuoshan* 普陀山 u Zhejiangu i na zapadu *Emeishan* 峨眉山 u Sichuanu. Važna značajka kineskog budizma bile su i brojne škole ili podjele koje su bile rezultat prilagodbe učitelja i sljedbenika budizma pod utjecajem bogate kineske duhovne i filozofske tradicije.

U razdoblju od IV. do IX. stoljeća budizam je bio utjecajna duhovna sila u Kini koja je obilježavala gotovo sva područja javnog, društvenog i kulturnog života. Posredovanjem kineskih učenja proširio se na Japan, Koreju i Vijetnam i u tome odigrao ulogu važnog promicatelja kineske kulture. U VI. stoljeću počinje postupni pad budizma najprije u njegovoj domovini Indiji, a u središnjoj Aziji ga je u VIII. i IX. stoljeću istisnuo islam. Iako se još uvijek očuvao u zemljama istočne Azije, u mnogočemu je izgubio svoj prvotni utjecaj. U Kini je budizam teško pogođen sredinom IX. stoljeća progonima za vrijeme dinastije Tang, kada su po nalogu tadašnjeg cara mnogi budistički samostani i hramovi uništeni, a redovnici raseljeni. Iako je tadašnji progon bio relativno kratkotrajan, mnoge su budističke sekte nestale ili su se stopile sa sektom Čiste zemlje, koja je štovala Amida Buddhu, i s pravcem Chan (kineski zen). Ova dva

pravca preživjela su i, čineći meditativne prakse i učenje dostupnijima običnim ljudima, postupno su prevladavali. Mnoge budističke sekte koje su se proširile u Japan, tamo su se očuvale iako su u Kini nestale.

BUDISTIČKA UMJETNOST

Budizam je snažno utjecao na kinesku književnost, kiparstvo i slikarstvo, a ujedno je ostavio neizbrisiv trag u gradnji hramova, gdje su se budistički utjecaji isprepleli s bogatom kineskom umjetničkom tradicijom. Za razvoj budističke umjetnosti vrlo je važan bio doticaj s helenizmom u heleniziranim zemljama središnje Azije, posebno u Gandhari. Posredstvom budizma se preko središnje Azije u Kinu proširilo helenističko kiparstvo i drugi helenistički utjecaji, koji su bili izrazito prisutni u ranoj kineskoj budističkoj umjetnosti, dok je kasnije kineski stil ojačao i postupno prevladao u kiparstvu i slikarstvu, pa se od dinastije Tang može govoriti o tipičnoj kineskoj budističkoj umjetnosti.

Najvažniji budistički spomenici i pravo blago ove umjetnosti bile su špilje, gdje se stoljećima gradilo i klesalo u zidove stijena u velikim vjerskim centrima. Često su se nalazile u zatvorenim dolinama ili uz duge kamene zidove uzduž manjih rijeka, gdje se uz vijugave staze nalazio niz svetišta. Špilje su sadržavale velike, u stijenama isklesane hramove ili veće niše s moćnim kipovima, a u nekima su bile samo male ćelije u kojima su živjeli redovnici. Uglavnom su sve te špilje bile bogato oslikane i ukrašene štukaturama, reljefima i skulpturama raznih veličina, od tisuća minijturnih prikaza Buddhe do kipova viših od deset metara. Takva se budistička središta mogu pratiti na putu iz Indije kroz središnju Aziju do srca Kine, gdje je dinastija Sjeverni Wei počela graditi vjerska središta u blizini Datonga i Luoyanga.

Najveće i najljepše očuvane budističke špilje na području današnje Kine nalaze se uz glavni prometni pravac prema središnjoj Aziji, u oazi Dunhuang. U blizini ove stare trgovačke postaje su tri skupine budističkih špilja, od kojih su najpoznatije pećine Mogao *Mogaoluku* 莫高窟. Tamo su 492

špilje duž ruba doline oblikovane tisuću godina. Prema predaji, radovi su započeli 366. godine, ali najstariji ostaci špilja datiraju tek iz V. stoljeća, kada je taj teritorij zauzela dinastija Sjeverni Wei. To su bila mjesta budističke meditacije i štovanja sve do druge polovice VIII. stoljeća, kada je tamošnju vjersku aktivnost privremeno prekinula tibetanska okupacija. Vjersko središte je zatim obnovljeno i izgradnja je nastavljena do XI. stoljeća. U to vrijeme su jednu od špilja u kojoj su pohranjivali dragocjenosti i stare spise, da ih zaštite od uljeza, zazidali. Štovanje se nastavilo pod dinastijom Yuan, a za dinastije Ming, kada je Put svile napušten, svetišta duž njega izgubila su svoju važnost. Zazidana knjižnica u špiljama Mogao prvorazredna je kulturna znamenitost koja je pronađena početkom XIX. stoljeća. U njoj su otkrivena mnoga djela koja su se do tada smatrala izgubljenima, a čuvaju se u Londonu, Parizu i Sankt Peterburgu.

Budizam je utjecao i na razvoj kineskog slikarstva. Budistički umjetnici u Kinu su donijeli smotuljak svile ili papira koji se ustalio kao format za pisanje tekstova i slikanje. Uobičajeni horizontalni svitak ubrzo je dopunjen visećim svitkom, koji je postao popularan format tradicionalnog slikarstva i kaligrafije. Novosti su dosegle i polje kompozicije slike jer je budističko slikarstvo prikazivalo velike razmjere scena iz Buddhinog života s prostranim krajolicima i masovnim događajima, što je zahtijevalo raznolik i bogatu kompoziciju. Novi slikovni dizajn kasnije je imao značajan utjecaj na pejzažno slikarstvo obrazovanih ljudi, kao i na kompoziciju fresaka i drugih slika koje su prikazivale scene iz svakodnevnog života i životne priče s većim brojem prizora.

Povezivanjem budističkih elemenata s tradicionalnim uređenjem kineskih palača i javnih zgrada stvorena je karakteristična osnova kineskog budističkog hrama, koju su kasnije usvojili daoistički i drugi hramovi. Na pravokutnom geometrijskom tlocrtu nalazi se središnja os obrubljena s nekoliko različitih drvenih zgrada poduprtih stupovima koji su nosili zakrivljeni krov. Među građevinama karakterističnim za kineski budizam, samo pagoda nije proizašla iz kineske graditeljske tradicije. Izvorni oblik iz kojeg je evoluirala pagoda bila je indijska stupa, masivna zaoobljena zgrada, namijenjena čuvanju relikvija. U Kini, tijekom razdoblja

sjevernih i južnih dinastija postupno se iz ove monolitne građevine razvila višekatna pagoda. Izgradnja pagoda bila je inspirirana željom za penjanjem u visine jer su ponegdje imale i do dvanaest katova, s tipičnim nadstrešnicama iznad svakog kata, pa su tako dobile tipičan kineski oblik. Zanimljivo je da riječ pagoda (prema jednom tumačenju) dolazi od indijske riječi *dagaba*, što je sinonim za stupu.

UTJECAJ NA DAOIZAM

Nakon pada dinastije Han zbog krize je ojačao i daoizam, ali je bio slabo organizirana vjerska zajednica. Nakon poraza Žutih turbana, što je za daoizam bio težak udarac, sljedbenici dugo vremena nisu bili u stanju uspostaviti jedinstveniju, centralno vođenu organizaciju. Novi zamah dobili su tek kad je u Kinu počeo prodirati budizam i dva vjerska pokreta započela su jedan s drugim nadmetanje za sljedbenike. Pri tome su jedni na druge utjecali i međusobno preuzimali razne elemente i ideje popularne kod vjernika. Tada su daoisti umnožili ionako prilično opsežan panteon jer su u njega uključili svoje mudrace i svete ljude, kao i zaslužne vojnike i dužnosnike. Slika daoističke vlade na nebu bila je ogledalo carskog dvora i vlasti na zemlji. Na nebeskom dvoru *tiantangu* 天堂 vladalo je hijerarhijsko uređenje s carem od žada *Yuhuangom* 玉皇 na vrhu, a među nebrotinim božanstvima važnu je ulogu igrao Laozi. Među pet daoističkih svetih planina, *Taishan* 泰山 na istoku zauzima najvažnije mjesto, koje održava ravnotežu između neba i zemlje. Druge svete planine bile su *Huashan* 华山 na zapadu, *Hengshan* 恒山 na sjeveru, drugi *Hengshan* 衡山 na jugu i *Songshan* 嵩山 u središtu. U daoizmu su i dalje bile popularne ezoterične prakse i tehnike poboljšanja životne snage. To je bila domena božanstva zvanog Veliko jedinstvo *taiyi*, povezanog s tri ključne tvari u tijelu pohranjenom u tri polja cinobera *dantian* 丹田. Njegovanje tih polja i tih tvari zajedno s kontroliranjem kruženja životne energije *qi* 气 osigurava dug život.

Zbog nadmetanja za naklonost vlasti i vjernika dolazilo je između daoista i budista do opetovanih zaoštavanja i sporova. Suprotnosti su bile posebno izražene različitim tumačenjima srodnih ideja obiju religija. Daoistički pisci nastojali su obezvrijediti budizam i prikazati ga kao inferiornu, barbarsku religiju; tvrdili su da je Buddha zapravo Laozi koji je pod stare dane otišao na zapad širiti daoizam među barbarima, što je trebalo značiti da je budizam samo pojednostavljena verzija daoizma. Nasuprot tome, budisti su propovijedali da je Laozi zapravo Buddhin učenik, kojeg je Buddha poslao u Kinu da propovijeda budistički nauk, ali ga Kinezi nisu dobro shvatili, pa je rođen daoizam.

Budizam je neko vrijeme bio prilično popularan, ali kada je došao na loš glas i kada se car priklonio daoizmu, njegova je popularnost opala. Odnosi između budističke zajednice i države zaoštrili su se kada je dinastija Sjeverni Wei podržala budizam, ali je nametnula kontrolu vjerskih aktivnosti u skladu s tradicionalnim kineskim poretom. Suparnici su budističkim svećenicima zamjerali oslobođanje od plaćanja poreza, rada za državu i služenja vojske. Inače ideal kineske države s vrhovnom carskom moći nadnaravnih dimenzija nije bio sasvim moguće uskladiti s rastućom popularnošću budizma, koji bi mogao ugroziti carev autoritet. Kada je 446. godine u jednom od budističkih samostana otkriveno oružje, car dinastije Sjeverni Wei naredio je progon budističkih redovnika i zabranu njihovog djelovanja. Na inzistiranje savjetnika podržao je daoizam i uzdigao istaknutog daoista na položaj vrhovnog svećenika, pod nazivom nebeski majstor *tianshi* 天士. Bilo je to prvi put da daoistička vjerska zajednica dobije vrhovnog vođu. On ju je reformirao i uveo stroža pravila za daoističke redovnike, *daoshi* 道士, koji su po uzoru na budizam popunili daoističke samostane *daoguan* 道观, ali su zbog nediscipline i opuštenosti izgubili vjernike u korist budista.

Budizam se nakon prvog progona 446. brzo oporavio. U državi Sjeverni Wei bilo je nešto kasnije već više od šest tisuća samostana, a u zadnjim godinama dinastije na početku VI. stoljeća čak trideset tisuća s dva milijuna redovnika. U isto se vrijeme povećao broj redovnika koji se bavio raznim profitabilnim i koruptivnim poslovima. Istovremeno je bilo sve

više lažnih redovnika koji su izbjegavali poreze i vojnu službu, a budisti su također bili uključeni u razne pobune. Između 574. i 576. za dinastije Zapadni Zhou, uslijedio je novi progon budista. Car je prema uputama svojih savjetnika podržao konfucijanizam, raspustio budističke samostane i zaplijenio njihovu imovinu. Progon nije prestao sve do dinastije Sui, kada je budizam ponovno uživao državnu potporu i doživio novi procvat koji se nastavio pod dinastijom Tang sve do nasilnog progona 845. godine. Od tada budizam u Kini više nije postigao svoju negdašnju slavu i utjecaj. Na jugu Kine, gdje je budističkih zajednica bilo manje, i bile su manje utjecajne, nije bilo sličnih progona budista kao na sjeveru.

U Kini se budizam uspješno povezao s kineskom tradicijom i između ostalog je prihvatio ideju poštivanja i štovanja predaka. Kineski budisti obećavali su spas ne samo vjernicima, nego i njihovim precima, a krivotvorili su biografije utemeljitelja budističkih sekta i njihove su pretke jednostavno izmišljali. Kinesku tradiciju su još više od budista preuzeli daoisti. Oni su od budista preuzeli ideju o neuništivosti duše ili zagrobnog života i vjerovanje da se može biti vjernik pomažući svojim bližnjima i dobrim djelima stjecati zasluge koje će koristiti u raju i pomoći pri spasu. Daoistička imitacija budizma bila je osobito uočljiva u organizaciji daoističke vjerske zajednice i izgradnji samostana. Po budističkom uzoru i daoisti su počeli graditi samostane, iako isprva bez velike budističke strogosti i celibata. U VI. stoljeću počeli su uvoditi strože zahtjeve glede celibata, čak i ako je to bilo protiv njihovih nazora o seksualnom životu. Postupno su preuzeli od budista vanjski izgled hramova i uveli sličnu svećeničku odjeću, tako da je daoistička vjerska zajednica više-manje još od dinastije Tang uređena prema budističkom modelu.

PONOVNI USPON TIJEKOM RAZDOBLJA SUI I TANG

1. Dinastija Sui

DRUGO UJEDINJENJE KINE

Ponovno ujedinjenje Kine dogodilo se kada je prevladano kritično razdoblje rascjepkanosti, a olakšala ga je relativno homogena kultura društvenih elita temeljena na jedinstvenoj upotrebi pisma. Ubrzali su ga i događaji na sjeveru Kine, gdje je dinastija Sjeverni Wei počela 485. godine promicati takozvani sustav ravnomjerne raspodjele zemlje što se pokušalo uvesti već za vrijeme dinastije Han. Zemljišne reforme pridonijele su prilagodbi nekineskih naroda kineskom načinu života i postupnom približavanju novostvorenog vojnog plemstva osvajača i kineske obrazovane elite. Kad su se pojavila dvojica odlučnijih vođa, u razmjerno kratkom vremenu uspostavljena je vlast s institucijama potrebnim za funkcioniranje velikog carstva. No, kao što se već dogodilo u Kini, dva su se cara iz dinastije Sui, da bi što prije obnovili carstvo, i sama pokopala, tako da je plodove njihovih napora požnjela tek sljedeća vladajuća kuća Tang.

OSNIVAČ DINASTIJE CAR WENDI

Novi ujedinitelj Kine, *Yang Jian* 杨坚, koji je postao car po imenu *Wendi* 文帝, bio je jedan od generala u državi Sjeverni Zhou. Odrastao je u budističkom hramu, pa je na njegovo formiranje jače utjecao budizam nego konfucijanizam. S potonjim se susreo tek kasnije, a njegovom brzim usponu pomoglo je i združivanje s odlučnom suprugom Tuhu iz

utjecajne nekineske plemićke obitelji, s kojom se našao u središtu bur-nih dvorskih intriga.

Sjevernom Kinom tada je vladala dinastija Sjeverni Zhou, koju je čvrstom rukom i uspješnim vojnim pohodima učvrstio car Yuwen Yong. Kad je umro 578, nakon sedamnaest godina vladavine, nasli-jedio ga je razmaženi mladić koji je brzo raskućio ono što mu je otac sagradio. Bio je oženjen Yang Jianovom kćeri, ali je se ubrzo nakon što je stupio na prijestolje pokušao riješiti u korist druge ljepotice. U ove događaje umiješala se punica i zauzela se za kćer – caricu, a na dvoru je izbila pobuna. Pobuna nije uspjela, ali car je umro nakon dvije go-dine vladanja i na prijestolje je došlo dijete s caričine strane, Yang Jia-nov unuk. Utjecajni plemići i supruga Tuhu nagovorili su Yang Jiana da preuzme regentstvo. Yang je odlučnim mjerama suzbio pobunjene protivnike i kao novi gospodar sjeverne Kine 581. proglasio dinastiju *Sui* 隋. Dao je ubiti rođake prethodne vladajuće obitelji, uključujući vlastitog unuka, a ta je ubojstva proglasio pravednom kaznom, jer su pogubljeni izdali nebeski mandat. Vladao je odlučno i učinkovito, pri čemu je njegova despotska vladavina bila uzdrmana nekontroliranim izljevima gnjeva i nasilja, kojem su žrtve bili čak i njegovi sinovi. Živio je bez pretjerane raskoši i vjerojatno je bio jedini kineski car koji nije koristio usluge dvorskih priležnika. Kad je njegova žena dala umoriti jedinu dvorsku ljepoticu koja ga je dovodila u iskušenje, izjavio je: „Moja žena je kći Neba i ne dopušta mi slobodu!“

Car Wendi je, iako u mladosti pod utjecajem budizma, krenuo u učvr-šćivanje vlasti oslanjajući se na konfucijanizam i načelo da vladar mora vladati ljudima nagradama i kaznama. Pri osnutku dinastije proglasio je opću amnestiju i objavio novi kalendar, a nakon dvije godine i drugi zakonik koji je bio pojednostavljen i blaži od prethodnog. U cilju jačanja ugleda i legitimiteta dinastije, a i da bi se pokazao kao dobar konfucionist, naredio je izgradnju hrama carskih predaka. Otvarao je konfucijanske škole diljem zemlje, u glavnom gradu počelo je djelovati konfucijansko sveučilište, uz oslobađanje od plaćanja poreza. Uz pooštavanje mjera pro-tiv neplaćanja poreza, nagrađivao je konfucijanske vrline. U ograničenom

opsegu počeo je uvoditi i sustav državnih ispita pri izboru kandidata za državne službe.

Ujedno je, prema Mencijevom načelu da država mora brinuti o životnim uvjetima naroda, pokušao poboljšati opskrbu stanovništva žitom. Ta je opskrba bila u neredu od kraja dinastije Han i jedan od najvećih problema vlasti na području tadašnje Kine. Ideje o ravnomjernijoj raspodjeli obradivih površina, što bi omogućilo veći prinos žitarica i veće porezne prihode, počele su se u sjevernoj Kini ostvarivati već od vremena vladavine naroda Tuoba. Za preraspodjelu zemlje zalagao se i Wendi, ali mjere koje je poduzeo, zbog različitih kvota koje bi trebale pripadati ljudima ovisno o položaju, nisu bile osobito učinkovite. Velik je problem bio i nedostatak zemlje u gusto naseljenim područjima. Sustav raspodjele zemlje, koji se počeo uvoditi za vrijeme Wendijeve vladavine, zaživio je tek pod sljedećom dinastijom Tang.

Dinastija Sui postigla je značajan napredak na području distribucije žitarica. Izgrađeni su veliki silosi za skladištenje rezervi žitarica te poboljšani transportni putovi, koji su omogućili prebacivanje viškova iz plodnijih područja na mjesta koja su trpjela nestašicu. Već prvi car dinastije Sui dao je izgraditi velike silose na ključnim mjestima uz Žutu rijeku i uz rijeku Wei gdje je prolazio glavni prometni pravac za novi glavni grad Changan. Zbog nepouzdanog pješčanog toka rijeke Wei, pokraj nje je prokopan kanal kojim se moglo nesmetano opskrbljivati glavni grad, koji je brzo narastao na gotovo milijun stanovnika. Osim toga je radnicima, koji su bili spremni prevoziti žito na najtežoj dionici preko brzaka kod *Sanmenxia* 三门峡 na Žutoj rijeci, obećano oslobođanje od vojne službe. Izgradnja prometne infrastrukture još je ambicioznije nastavljena tijekom vladavine drugog cara dinastije, kada je prokopan Veliki kanal između Dugačke i Žute rijeke.

Car Wendi ojačao je vojsku i uspješno učvrstio vlast u sjevernoj Kini. Sjeverno od Kineskog zida uspostavio je vojničke kolonije i osigurao granicu od nomadskih upada, a zatim je započeo pripreme za osvajanje juga i ponovno ujedinjenje Kine. Na jugu, gdje je još živjelo manje stanovnika nego na sjeveru, poput blijede sjene bivše dinastije Han vladala je

kratkotrajna dinastija *Chen* 陈. Wendi je izdao proglas u kojem je optužio njezine vladare za nepoštivanje konfucijanskih normi i okrivio ih za kriminalna djela, a ujedno je najavio pohod na jug. Naredio je da se proglas umnoži u 300.000 primjeraka, koji su razaslani po južnim zemljama. Kako je sjećanje na Carstvo Han još uvijek bilo živo, najavljeno ponovno ujedinjenje kineskog područja naišlo je na plodno tlo. Kad je car Wendi 589. započeo svoj pobjednički pohod, na jugu nije naišao na veliki otpor, jer je većina stanovnika, kojima je obećao desetogodišnje oslobođenje od plaćanja poreza, miroljubivo prihvatila novu vlast.

Ujedinjenjem carstva započelo je novo doba kineske povijesti. Po uzoru na prvog cara dinastije Qin i neke vladare dinastije Han, Wendi je ujedinjenje proslavio svečanom ceremonijom na svetoj planini Taishan. Ti su obredi bili veličanstvene ceremonije u kojima su čak i carevi, oni koji su trebali izvijestiti Nebo o svojim postignućima, osjećali strahopoštovanje. Tako je i car Wendi obavio ceremoniju tek nakon dugog oklijevanja i temeljite pripreme, naime ne na vrhu planine, nego u njezinom podnožju, što je na dvoru proglašeno dokazom njegove skromnosti.

Kao što je već spomenuto, Wendi se na učvršćivanje svoje moći i dinastije s jedne strane oslanjao na konfucijanizam, dok je s druge osobitu pozornost posvetio daoizmu i, između ostalog, prihvatio čak i ulogu pokrovitelja nad daoističkim obredima koji su štovali njegovog utemeljitelja Laozija. Osnovao je i daoistički institut gdje se prakticirala astrologija i proučavali utjecaji tla pri izboru povoljnih lokacija za gradnju građevina. Ujedno je bio duboko odan budizmu, što je posebno došlo do izražaja u kasnijim godinama njegove vladavine. Budizam, koji je posljednjih godina Sjevernog Zhoua bio progonjen, doživio je pod prvim carem dinastije Sui nagli preporod. Nasuprot tome, utjecaj i ugled konfucijanizma, koji je za cara tijekom ujedinjenja Kine imao veliku političku važnost, posljednjih je godina njegove vladavine opao. Godine 601. ukinute su čak i konfucijanske škole, čime je štetu pretrpio i sustav državnih ispita za izbor službenika. Wendi se ponovno posvetio budizmu i čak ga je namjeravao proglasiti državnom vjerom. U želji da postane uzoran budistički vladar, ugledao se na indijskog kralja Ashoku, prvog budističkog kralja,

pa su po cijelom carstvu građene pagode, u kojima su se pohranjivale relikvije, koje su potvrđivale vladarevu svetost.

DRUGI CAR YANGDI

Kada je Wendi 604. godine umro, naslijedio ga je drugi sin, bliži očevu srcu i stoga odgojen za nasljednika prijestolja. Za vrijeme očeve vladavine i ujedinjenja Kine sudjelovao je u utvrđivanju sjevernih granica i u osvajanju juga, a zatim je postao namjesnik južnih krajeva. Na tom položaju stekao je važno iskustvo za vođenje države i pokazao se kao dobar upravitelj, ali je usvojio i južnjačke navike. Na jugu je priroda bila bogatija i nije bilo opasnih susjeda koji prijete stanovništvu, pa je život bio mnogo opušteniji i ugodniji nego na sjeveru. To je utjecalo i na mladog namjesnika koji je prigrlio zabave i nimalo skroman život.

Novi car uzeo je ime *Yangdi* 炀帝 ili Plameni Car. Braću mu je otac već degradirao, ali Yangdi ih je fizički uklonio, kao i druge rođake koji bi mogli posegnuti za prijestoljem. Unatoč budističkom odgoju, koji je stekao u mladosti, u vladanju se oslanjao na konfucijanizam. Obnovio je konfucijanske škole i državne ispite tako da su na visoke službeničke položaje dolazili novi ljudi. Na ovaj način pokušao je smanjiti utjecaj nekineskog plemstva i ostalih sjevernjaka koji su u vrijeme vladavine njegova oca okružili prijestolje i dobili jak utjecaj na dvoru. Svoju je vladavinu oblikovao prema onoj Han Wudija te se upustio u grandiozne planove koji su mu trebali osigurati moć i sjaj po ugledu na najveća postignuća dinastije Han. U tim je nastojanjima bio pravi megaloman jer su neki njegovi projekti daleko nadilazili mogućnosti državne blagajne. Na primjer, dao je izgraditi novu prijestolnicu u gradu Luoyangu te ga sustavom vodenih putova povezati s gradom *Yangzhou* 扬州 na jugu. Plan je doista bio smislen jer je lokacija nove prijestolnice bila prikladnija te bliže gospodarskom središtu zemlje te prometno bolje povezana nego Changan, pri čemu je ključni bio vođeni pravac prema jugu, koji je postao glavna kineska žitnica. Ali plan je bio prevelik i slomio se pri realizaciji. Kako

bi se novi velegrad mogao brzo naseliti, morali su preseliti ogromno stanovništvo, a car je zapadno od grada sagradio velike palače s prostranim vrtovima i parkovima, u kojima su posađene biljke i smještene životinje iz cijele Kine. U isto vrijeme već je planirao izgraditi treću prijestolnicu u Yangzhou.

Među pothvatima cara Yangdija posebno je važna bila gradnja plovnih putova, što je zemlja kontinentalnih dimenzija hitno trebala. Bez učinkovitih prometnih veza tako velika politička i gospodarska tvorevina jednostavno nije mogla funkcionirati. U stoljećima između dinastija Han i Tang kinesko gospodarsko i demografsko središte počelo se pomicati od sjevera prema jugu gdje se ustalilo tijekom razdoblja Song. Nakon što su se smanjile močvare, uredili riječni kanali i polja, jug je bio mnogo plodniji od sjevera. Područje uz donji tok Dugačke rijeke postalo je glavna žitnica, a poljoprivredni viškovi transportirani su u politički centar na sjeveru, u Changan odnosno Luoyang.

Za vrijeme dinastije Sui izgrađen je sustav kanala koji su povezivali ključne kineske regije. Time su postavljeni temelji prometnoj infrastrukturi koja je povezivala Kinu pod kasnijim dinastijama. Već u vrijeme cara Wendija izgrađeni su kanali koji su povezivali Žutu rijeku s plovnim putovima na jugu, a za vrijeme vladavine cara Yangdija produljen je kanal koji je omogućio opskrbu Luoyanga te je uspostavljen neprekidni vodeni put između sjevera i juga. Zatim je na jugu izuzetno brzo izgrađen još jedan kanal koji je sjekao Dugačku rijeku i nastavljao se sve do Hangzhoua, za opskrbu vojske na sjevernoj granici, te kanal preko Žute rijeke do Pekinga. Svi ovi vodeni putovi bili su zametak kasnijeg Velikog kanala, koji je postao glavna kineska prometna os. U prvom dijelu na jugu je tok sadašnjeg Velikog kanala jednak kao u vrijeme dinastije Sui, dok je sjeverno od rijeke Huai, za vrijeme dinastije Ming, s novim inženjerskim i građevinskim dosezima bio usmjeren izravnije, preko viših teritorija.

Kad su kanali spojili gradove Luoyang i Yangzhou, poduzetni je car odlučio veličanstvenom ceremonijom proslaviti otvaranje novih plovnih putova. S velikom pratnjom i flotom luksuznih zmajevih brodova putovao je od Luoyanga do Yangzhoua, naredivši da se usput podignu ogromne

kulise, koje su trebale stvoriti dojam da se svečana plovidba koja bi trebala simbolizirati spajanje sjevera i juga odvija kroz cvatuće gradove i bogate pokrajine. Da bi se ostvarila ova bizarna ideja bili su potrebni ogromni troškovi i naponi, koji su se utisnuli duboko u pamćenje stanovništva. Drugi pothvat, kojim se Yangdi dugoročno zamjerio stanovništvu, bilo je obnavljanje Kineskog zida, na kojem je radilo oko milijun radnika, od čega polovica nije preživjela.

Tijekom prvih godina vladavine cara Yangdija Kina je uspješno proširila trgovinske i diplomatske kontakte u središnjoj Aziji, šireći svoj utjecaj dalje na zapad nego za vrijeme vladavine bilo kojeg cara nakon sloma dinastije Han. Važna trgovačka mjesta došla su pod kineski utjecaj, kao što su oaze *Hami* 哈密 i Dunhuang, dok su uz zapadnu granicu Kinezi osnivali seljačko-vojničke kolonije i uspješnim vojnim pohodom osvojili su dio sjevernog Tibeta. Yangdi je u početku bio također uspješan na vojnom polju, ali pretjerana potrošnja i neuspjesi na drugim područjima postupno su oslabili njegovu vlast do te mjere da ponovno utvrđeni Kineski zid nije više uspijevaao zadržati navalu nomada i zaštititi dinastiju prije njezine propasti.

Sjeverne kineske granice tada su ugrozili Turci *Tujue* 突厥, koji su uzrokovali glavobolju vlastima naroda Tuobe i iznudili od njih plaćanje visokih davanja. Dinastija Sui u početku ih je pokušala zaustaviti tako što je među njima posijala razdor, uspješno ih podijelivši na istočne i zapadne Turke. Godine 607. Kinezi su otkrili da su istočni Turci sklopili vojni savez s korejskom državom Goguryeo na području današnje Sjeverne Koreje i poluotoka *Liaodong* 辽东. Korejci su u vrijeme prvog cara dinastije Sui bili u dobrim odnosima s Kinom i plaćali joj danak, a kad su Kinezi otkrili njihovo savezništvo s istočnim Turcima prestali su iskazivati kineskom dvoru dogovoreno poštovanje, pa je Yangdi odlučio poduzeti kaznene mjere.

Kina je poslala nekoliko skupih i neuspješnih vojnih ekspedicija u Koreju, koje su dinastiju Sui doslovno bacile na koljena. Zemlju su zahvatili nemiri i neredi, a tijekom trećeg kineskog pohoda na Koreju 614. godine došlo je do velike pobune u središnjoj Kini koja je čak zaprijetila i glavnom

gradu Luoyangu. Pobuna nije uspjela, ali uslijedile su nove. U tim krajnje neizvjesnim uvjetima Kinu su napali i Turci. Car Yangdi otišao je osobno u nadzor obrambenih linija na Kineskom zidu i u manjem gradu južno od zidina doživio snažan napad turske vojske. Tako se vlastitim očima uvjerio da skupo jačanje sjeverne granice i obnova zida nisu postigli svoju svrhu. Očajan, vratio se u Luoyang, iz kojeg je s novosagrađenom dvorskom flotom još jednom svečano otplovio u svoj omiljeni grad Yangzhou. Tu je mogao samo bespomoćno promatrati kako se razni takmaci počinju boriti za carsko prijestolje. Godine 618. ubijen je i dinastija Sui je skončala. Pisci povijesnih zapisa koji su opisivali njegovu vladavinu uglavnom su ga prikazivali u pretjerano lošem svjetlu jer je izgubio „nebeski mandat“ i doveo do pada dinastije. U raskoši koju si je priuštio ovaj car uživali su i mnogi drugi kineski carevi, ali su ostali bolje upisani u povijesti od Yangdija. Također se teško složiti s kineskim povjesničarima da su careva rastrošnost i veliki novi pothvati bili glavni uzrok pada. Dinastija bi carevu ekstravaganciju i trošak velikih građevina možda preživjela da nije bilo i ratnih komplikacija na sjevernim granicama i istovremenog ratovanja na dvije bojišnice, što je naravno težak ispit za svakog vladara i svaku vlast.

Prilike pod dinastijom Sui bile su djelomično slične onima na kraju razdoblja Zaraćenih država, kada je dinastija Qin brzo ujedinila carstvo i udarila temelje novog sustava. Budući da su car i njegovi savjetnici za vrijeme dinastije Sui željeli mnogo promijeniti u kratkom vremenu, zapali su u ozbiljne financijske probleme, baš kao i za vrijeme dinastije Qin. Velika ulaganja bila su iznimno važna za funkcioniranje države, ali su je istodobnim ratovima previše iscrpila, a dinastija nije izdržala ni punih četrdeset godina. Poput dinastije Qin, dinastija Sui imala je samo dva vladara, kojima se pod teretom prevelikih ambicija i neprimjerene politike prema susjedima srušila zgrada naizgled bezgranične carske vlasti. Ali realizirani pothvati i gradnje su ih nadživjeli i postali temelj na kojem su nasljednici nastavili njihov rad i uspostavili stabilnije političke tvorbe. Tako je na nasljeđu dinastije Sui dinastija Tang uspjela uspostaviti jači administrativno-politički poredak, koji je sljedećih stotinjak godina funkcionirao bez vidljivih poremećaja.

2. Dinastija Tang

Za vrijeme dinastije Tang (618-907) Kina je na kulturnom i gospodarskom području postala vodeća sila u svijetu. U tom su trenutku za njezin razvoj značajna dva razdoblja. Prvo, nazvano Rani Tang, do oko 750. godine, bilo je razdoblje mira, brzog gospodarskog rasta i jačanja državnih ustanova te kulturnog uspona carstva. Tijekom tog razdoblja Kina je daleko nadmašila razinu razvoja iz vremena dinastije Han, na koju su se carevi i njihovi savjetnici inače ugledali, ali su se nastavili oslanjati i na stara, iako dotjerana, upravna i vladarska načela. U drugom razdoblju, nazvanom Kasni Tang, već je bilo važnih promjena koje su dugoročno mijenjale kinesko društvo i dale mu oblik koji se nije bitno mijenjao sve do XIX. stoljeća.

RANI TANG

Tijekom prvog razdoblja dinastije Tang mir je vladao skoro cijelo stoljeće. Kina se upuštala u osvajачke ratove na periferiji carstva, ali na njezinom teritoriju nije bilo ratova. Kad je 615. posljednji car dinastije Sui pobjegao na jug, vojni zapovjednici započeli su borbu za nasljedstvo i preuzimanje prijestolja. Tijekom tri godine rata za prijestolje nastala je nova skupina vladara koja je u godini smrti posljednjeg cara iz dinastije Sui ustoličila novu dinastiju.

CAR TAI ZONG I STVARANJE MOĆNOG CARSTVA

Osnivač dinastije Tang bio je ambiciozan i sposoban mladić *Li Shimin* 李世民, koji se već kao šesnaestogodišnjak počeo pripremati za uspostavu nove dinastije. Bio je iz mješovite, plemićko-vojničke obitelji koja je imala visok položaj već na starom dvoru. Prvo je u svoje planove uključio oca, koji je zauzeo prijestolje dok je još bio maloljetan, iako je zapravo i on prvih

godina vladao sam. Kad je dovoljno ojačao svoju vlast, savjetovao je ocu da odstupi i prepusti mu prijestolje. Tako je 627. i formalno počeo vladati s carskim imenom *Taizong* 太宗. Bio je jedan od najposposobnijih i najslavnijih vladara u kineskoj povijesti, iako je, dok se probijao prema prijestolju, dao ubiti dva brata. Ali povjesničari koji su ga veličali, to su jednostavno zanemarili.

Car Taizong izgradio je vlast na temeljima prethodne dinastije te je uspostavio čvrst i učinkovit državni poredak. Tijekom njegove vladavine Kina se otvorila i doživjela brzi tehnološki i kulturni rast, Changan je postao najveći grad na svijetu i svojevrsna svjetska prijestolnica s predstavnicima gotovo svih azijskih zemalja. Pored Indijaca, Perzijanaca, Korejaca, Japanaca i pripadnika srednjoazijskih naroda, koji su prebivali u kineskom glavnom gradu, u Changan su došli poslanici iz Bizanta, Židovi, sljedbenici progonjenih sekti poput manihejaca i nestorijanaca, a nakon prodora islama u središnju Aziju došli su također sljedbenici Zarathustrina učenja i konačno muslimani.

Jedna od najvažnijih gospodarskih mjera osnivača dinastije Tang bila je produženje sustava jednakih polja. Bila je to svojevrsna agrarna reforma kojom je zemlja, koja je inače sva pripadala caru, podijeljena na uživanje ili uporabu seljacima. Svaki čovjek sposoban za poljodjelstvo između 15. i 60. godine života dobivao je do trinaest rali zemlje. Plemići su još uvijek sačuvali veliki zemljoposjed, pa su pripadnici višeg plemstva i u novim uvjetima imali i do stotinu puta više zemlje nego slobodni zemljoradnik, ali su razlike u zemljišnom posjedu ipak bile mnogo manje nego u drugoj polovici vladanja dinastije Han. Smanjenjem plemićkih posjeda opadao je utjecaj bogatih nekineskih i mješovitih plemićkih obitelji u državnoj upravi te se povećavao utjecaj obrazovanih službenika. Naime, u razdoblju dinastije Tang se za zapošljavanje u državnoj upravi konačno razvio i implementirao sustav državnih ispita koji je započet još u hanskom razdoblju, a na temelju kojeg je otprilike polovica visokih državnih poslova popunjena službenicima koji su uspješno položili propisane provjere znanja. Sustav koji je bio kineska posebnost omogućio je napredovanje sposobnih i obrazovanih na temelju znanja i sposobnosti, bez obzira na

njihov društveni položaj, a s njim se počela oblikovati konfucijanski orijentirana prosvjetno-činovnička elita, koja je dobila važnu, u pojedinim razdobljima čak i odlučujuću riječ u upravljanju carstvom, što je ubrzalo njegov gospodarski i kulturni razvoj kako u razdoblju dinastije Tang tako i u stoljećima koja su uslijedila.

Financije države i dvora temeljile su se na učinkovitom poreznom sustavu. Visina poreza određivala se uz pomoć porezne jedinice čija je vrijednost precizno definirana i u novcu i u srebru, žitu ili drugim dobrima. Tisuću bakrenih novčića bilo je ekvivalentno unci *liang* 兩 srebra, mjerici žita ili bali svile u opsegu od 15 metara tkanog platna. Na tom su temelju porezi nametnuti velikom broju obveznika. Većina poreza plaćana je u žitu, ali dosta i u drugoj robi. Početkom dinastije Tang državni su prihodi iznosili oko 52 milijuna poreznih jedinica godišnje, a troškovi države bili su znatno niži. Slično razdoblju dinastije Han, porezni obveznici su za dinastije Tang morali obavljati širok raspon poslova za državu. Svake godine morali su odslužiti tri tjedna rada za državne potrebe i određeno vrijeme na raznim poslovima potrebnim za nesmetano funkcioniranje lokalne uprave. Na taj je način državna uprava osigurala odvijanje prometa uz kanale i rad poštanske službe s poštanskim postajama, obavljala javne radove i brinula se o izgradnji cesta, jaraka, zidova, dvorova i održavanju sustava za navodnjavanje te osiguravala dovoljan broj poslužitelja i drugog osoblja kod lokalnih sudova. Ogledalo uspješnog gospodarskog razvoja bila je velika i cvatuća prijestolnica s bogatim kulturnim životom. I ostala, kao i nova provincijska urbana središta počela su se brže razvijati tek u drugoj polovici dinastije pomicanjem težišta gospodarskih i trgovačkih aktivnosti iz ruralnih područja u gradove.

Važnu ulogu u tom procvatu odigrao je prometni sustav koji se posebno oslanjao na plovidbu rijekama i kanalima. Plovni putovi omogućili su jednostavan, jeftin prijevoz i svestrani gospodarski razvoj kojeg je pratio brz rast stanovništva. Kina je tijekom razdoblja Tang i Song bila u stanju uz dobru organizaciju poljoprivrede, prometa i trgovine prehranjivati tri puta više stanovnika od tadašnje Europe.

Vladavinu cara Taizonga nije karakterizirao samo brzi gospodarski rast i širenje trgovine, već i kulturni i umjetnički procvat. Taizong je uživao ugled

kozmpolita i pokrovitelja umjetnosti. Changan je postao središte kulturno-umjetničkih priredbi i događanja, umjetnike se pozivalo na dvor, gdje su se organizirale razne manifestacije, cvjetali su slikarstvo, kaligrafija i poezija. Vladavina dinastije Tang bila je zlatno doba kineske poezije i podatak da je u to vrijeme u Kini živjelo više od 3000 pjesnika ne čini se pretjeran. U poeziji je dominirala lirika, a književne vježbe bile su jedan od predmeta na državnim ispitima. U slikarstvu je postojala podjela na slikarstvo obrazovanih ljudi, koje se temeljilo na kaligrafskoj tradiciji pisanja slova tušem i kistom, te dekorativno slikarstvo, koje se više smatralo zanatskom djelatnošću. U slikarstvu obrazovanih ljudi dominiralo je pejzažno slikarstvo te motivi cvijeća, ptica i slavnih osoba u netaknutom prirodnom okruženju.

Alkemijski pokusi kojima su se posebno bavili daoisti ubrzali su razvoj novih tehnika i tehnoloških postupaka. Za vatromete, koji su organizirani prilikom raznih proslava, već je korišten barut, raširila se uporaba ugljena, a u širokoj su uporabi bile i razne vrste visokokvalitetnog papira i porculana. Neke su inovacije u Kinu stigle i iz inozemstva. U ranom razdoblju dinastije Tang, Kinezi su još uvijek sjedili na prostirkama, dok se u kasnoj dinastiji Tang pod utjecajem Zapada počela širiti uporaba stolica, koja je postupno potpuno prevladala. Otprilike u isto vrijeme u Kini se proširio čaj. Potjecao je iz jugoistočne Azije i dotad su ga Kinezi uvozili samo u malim količinama, uglavnom kao ljekovitu biljku. Uz poboljšanje kvalitete života i lakšu dostupnost luksuzne robe, čaj je postajao sve popularniji, a navika ispijanja čaja toliko ukorijenjena da je Kina postala zemlja kulture ispijanja čaja.

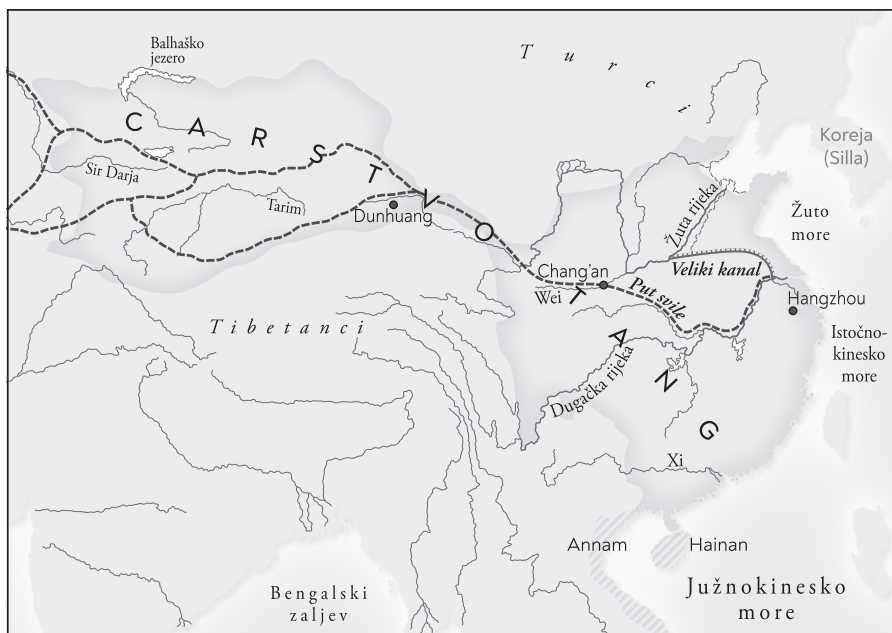
KINA I VANJSKI SVIJET

Li Shimin nije samo ujedinio Kinu, već je i ponovno započeo s velikim osvajanjima i širenjem kineskog utjecaja u središnjoj Aziji. Godine 630. uspješno je potukao i pokorio istočne Turke, a daljnji prodor prema zapadu olakšali su mu Ujguri, koji su najprije bili u vazalnom odnosu prema zapadnim Turcima, ali su onda prešli na kinesku stranu. Uz njihovu pomoć Kinezi su u dva velika pohoda protiv zapadnih Turaka u godinama 639-640. i 647-648. uspješno

osvojili Tarimski bazen i počeli širiti svoju vlast nad planinskim lancem Pamir. Godine 657. pod drugim carem dinastije Tang i uz potporu ujgurske konjice još su jednom porazili zapadne Turke i razbili njihov kaganat. Turci su tako počeli uzmicati iz središnje Azije, okrenuvši se s jedne strane prema Indiji, a s druge prema Maloj Aziji i Europi. Tako je Kina po drugi put pokrenula seobu nomadskih plemena na zapad: za vrijeme dinastije Han na zapad su se preselili Huni, a za vrijeme dinastije Tang Turci.

Kinezi su za vrijeme vladavine cara Taizonga također osvojili sjeverni Vijetnam, pa su ga kao protektorat pod imenom *Anam* (*Annan*) 安南, što je značilo Umireni jug, pripojili carstvu. To je bilo popularno imenovanje graničnih regija jer je osvojeni Tarimski bazen dobio ime *An'xi* 安西 ili Umireni zapad. Znatno više problema nego s Vijetnamom imali su s Korejom, s kojom su počeli ratovati potkraj dinastije Sui i već se tada pokazala kao tvrd orah. Država Goguryeo na sjeveru poluotoka uspješno je zaustavila čak dvije vojne ekspedicije cara Taizonga i tek je njegov nasljednik 668. godine, uz pomoć južnokorejskog kraljevstva Silla, slomio njezin otpor. Kraljevstvo Silla tada je ujedinilo cijeli poluotok i postalo vazalna država dvora Tang, što je potvrđivano redovitim ispunjavanjem tributnih obveza. U prvoj polovici VII. stoljeća zapadne granice carstva nakratko je ugrozio Tibet, koji je tada postao moćna regionalna sila. Car Taizong se, kada su prva odmjervanja snaga pokazala da se Kinezi teško nose s tibetanskom vojskom, odlučio na diplomatski put i pristao udati kinesku princezu za tadašnjeg tibetanskog kralja. Careva nećakinja, princeza *Wencheng* 文成, koja je postala „kineska supruga“ tibetanskog vladara, navodno je izvršila važnu misiju u širenju budizma i kineske kulture na Tibetu. Vjenčanjem je na neko vrijeme osiguran mir između dviju država.

Učvršćivanjem carske moći i širenjem utjecaja u središnjoj Aziji Kina je u VII. stoljeću postala carstvo kontinentalnih razmjera. Velikim dijelom istočne Azije zavladao je mir, susjedne zemlje priznale su vodeću ulogu Kine i redovito plaćale danak, dok su neke udaljenije zemlje pristale na manje obvezujuće tributne pristojbe, a tako ih je dosegaao kineski utjecaj. Dinastija Tang je, prema tadašnjem vjerovanju kineskih elita, vladala cijelim tada poznatim svijetom potvrđujući svoje samopouzdanje s neopterećenim

Ponovno širenje Kine u srednju Aziju u razdoblju Ranog Tanga

i otvorenim trgovačkim i kulturnim kontaktima. Kineska vanjska trgovina, koja je znatno ojačala, postala je važan izvor državnih prihoda, čime je donekle porastao ugled trgovaca. Dvor cara Taizonga bio je otvoren i strancima s novim razmišljanjima i idejama. Tijekom njegove vladavine štovatelji Zaratustrinog učenja iz Perzije pobjegli su u Kinu, s Bliskog istoka nestorijanski kršćani, a na otvorena vrata je također naišlo i manihejstvo, gnostička religija prilično popularna u središnjoj Aziji, koja je bila progonjena i u Perziji i u kršćanskom svijetu. U Kini su se do proгона sredinom IX. stoljeća strane vjere slobodno širile i očuvale su se u manjoj mjeri sve do XIV. stoljeća. Među mnogim strancima koji su došli u počecima dinastije Tang našli su se i prvi Židovi i osnovali su kolonije u Changanu i nekim drugim trgovačkim gradovima. Carstvo Tang, sa svojim bogatim i raznolikim kulturnim životom, postalo je primjer susjednim zemljama, posebno Koreji i Japanu, koje su usvojile kinesko znanje i kulturu i oponašale njezino društveno uređenje, a u Kinu su diplomate i mlade ljude željne znanja slale i druge, udaljenije zemlje.

CARICA WU ZETIAN

Cara Taizonga naslijedio je najmlađi sin po imenu *Gaozong* 高宗 (650-683). Njegova slaba točka bile su žene, pa je tako ključna figura za njegove vladavine postala žena koja mu je nakon niza spletki postala supruga. Carica *Wu Zetian* 武则天 bila je vrlo sposobna. Bila je konkubina cara Taizonga, ali čak i prije nego što je umro, zbližila se s njegovim nasljednikom. Nakon Taizongove smrti njegove su se konkubine morale povući u budistički samostan, no novi je car uspio vratiti Wu Zetian na dvor nakon manje od godinu dana. Ona je brzo ojačala svoj položaj i nakon pet godina otišla toliko daleko da je zakonita carica bila osuđena i pogubljena. Tada se, unatoč oštrom protivljenju nekih visokih službenika i protokolarnim komplikacijama, udala za cara.

Nakon što se udala za Gaozonga, Wu Zetian je prvo uklonila službenike koji su se protivili njezinoj vezi s carem. Poslije 660. godine, kada je car doživio lakši moždani udar, pomagala mu je u vladanju, pa je postupno preuzimala državne poslove u svoje ruke. Uspješno je i učinkovito tražila ravnotežu između različitih skupina na dvoru i izigravala jedne protiv drugih te na taj način dominirala kineskom politikom pola stoljeća. Kineski povjesničari pokušavali su je ocrniti zbog njenih političkih intriga jer je bila žena i jer je uzurpirala prijestolje, ali zapravo je bila jaka i sposobna vladarica. Pod njezinom vlašću nastavilo se razdoblje političke i kulturne stabilnosti i otvorenosti koja je karakterizirala vladavinu cara Taizonga. Prema službenicima iz utjecajnih i uglednih plemićkih obitelji bila je nepovjerljiva i odgovorne položaje u državnom aparatu prepuštala je službenicima koji su uspješno položili državne ispite. Time je nastavljeno smanjenje utjecaja aristokracije u državnoj upravi te je povećana njezina učinkovitost i profesionalnost.

Nakon smrti cara Gaozonga 683. godine carica je nekoliko godina vladala kao regent dok se pripremala preuzeti punu vlast. Prijestolnicu je iz Changana, koji je bio težak za opskrbu žitom, premjestila u Luoyang, kamo se dvor morao seliti u slučaju loše žetve, ali su na dvoru dogovorili sve potrebno da se diljem carstva pojave znakovi koji

su najavljivali promjenu nebeskog mandata. Godine 690. proglasili su novu dinastiju Zhou i carica je i formalno preuzela vlast. Wu Zetian je bila jedina žena u kineskoj povijesti koja je navijestila novu dinastiju. Potom je vladala sama do 705. godine, kada joj se zdravlje pogoršalo, a skupina visokih službenika je u strahu da će njezina smrt dovesti do nasljedne krize, izvršila državni udar. Ustoličili su njezinog zakonitog sina s carem Gaozongom i obnovili dinastiju Tang. Smijenjenoj ostarjeloj i već teško bolesnoj carici dodijeljena je palača na rubu grada gdje je u miru i uz poštovanje dvora i visokih državnih službenika provela posljednje mjesece života.

Wu Zetian bila je predana budistkinja i zaštitnica budizma. Konfucijanizmu je zamjerala patrijarhalan, podcjenjivački stav prema ženama, a daoizam je bio previše usko povezan s dinastijom Tang zbog čega se carica, koja je težila osnivanju nove dinastije, nije na njega oslanjala. Nasuprot tome, budistička zajednica, koja je uživala veliki ugled u narodu i podržavala njezine vladarske planove, postala je njezin politički saveznik. Pod vladavinom Wu Zetian budizam je u Kini procvjetao. Carica je bila i velika vjernica koja se, kako kaže anegdota, nije usuđivala šetati parkom, da ne bi zgazila mrave, iako je inače nerijetko nalagala da se kojem ministru odrubi glavu, a u starosti je trošila velike svote novca na izgradnju budističkih hramova i počela širiti sutre u kojima je bilo prorokovano da će reinkarnacija Buddhe biti žena – vladarica, koja će protjerati bolesti, ratove i druge nesreće. Za vrijeme njezine vladavine položaj žena u Kini značajno se poboljšao, pa su se mogle obrazovati, a počele su se potvrđivati i u umjetnosti. Njihov položaj ponovno se pogoršao tek s dominacijom neokonfucijanizma u kasnom razdoblju dinastije Song.

Grobnica Wu Zetian nešto je posebno jer je, za razliku od carskih grobnica u ravnici, sa sjeverne strane štiti brdo. Carica je za grobnicu odabrala brdo oblika i dimenzija prave grobnice, ali mnogo većih razmjera. Pred brdom je ravnica duga dva do tri kilometara, a ispred njega su dva manja brda. Ukopana je u glavni brežuljak, dok preko ravnice vodi veličanstvena avenija s posmrtnom pratnjom stražara, slugu i životinja.

CAR XUANZONG

Nakon zapleta prije caričine smrti 712. godine ponovno je zauzeo prijestolje jedan sposobni vladar, *Xuanzong* 玄宗, uspostavivši stabilnost i omogućivši nastavak uspješnog gospodarskog i kulturnog razvoja u carstvu. U posljednjim godinama vladavine Wu Zetian su se, najviše zbog njezinog ekstravagantnog trošenja, počeli pokazivati financijski problemi, a u godinama nakon njezine smrti dvorski su se rashodi još više povećali, dok su carski rođaci prodavali državne službe i budističke titule kako bi povećali svoje prihode. To je, naravno, ugrozilo funkcioniranje državnog aparata i u zemlji je nastupila društvena i financijska kriza. Situacija se smirila tek Xuanzongovim usponom na prijestolje. Novi je car poduzeo nekoliko odlučnih mjera. Ograničio je dvorske i državne izdatke, mnogi budistički redovnici i redovnice bili su lišeni svojih kupljenih povlastica, a istodobno je car otpuštao suvišne službenike i smanjivao prihode carske rodbine. Zatim je krenuo u dugoročnije reforme i za područja koja je želio iz temelja promijeniti, imenovao je specijalizirane službenike s posebnim ovlastima. Bio je to novi, važan korak prema profesionalizaciji uprave i osiguravanju veće učinkovitosti službeničkog rada jer je preopćenito i književno usmjereno obrazovanje bilo jedan od važnih nedostataka tradicionalnog birokratskog sustava. Xuanzongova vladavina bila je stoga, s jedne strane, razdoblje uspješnog razvoja administrativnog i političkog sustava i procvata umjetnosti, a s druge se strane car u starijoj dobi upleo u spletke i nevolje koje su skoro pokopale dinastiju i postale crta razdvajanja između rane i kasne dinastije Tang.

Kina je za vrijeme njegove vladavine bila bogatija i imala više stanovnika nego u ranom razdoblju dinastije Tang, ali je već počela pokazivati znakove opadanja svoje moći, što su otkrili kako financijski tako i rastući problemi Kine u središnjoj Aziji. Godine 747. Kina je posljednji put pokušala odlučnije intervenirati u središnjoj Aziji, kada je poslala vojsku kroz planine Pamir i pokušala spriječiti povezivanje Arapa s Tibetancima, ali je 751. u blizini grada Talasa, sjeverno od Fergane, doživjela težak poraz. Bila je to jedina bitka između Kineza i Arapa

u povijesti, a kineski poraz najavio je kraj vojne dominacije u središnjoj Aziji. Kina više nije mogla zaustaviti širenje arapskog utjecaja i islama, a razdoblje mira završilo je i s Tibetancima koji su krenuli iznova ugrožavati zapadne granice.

Gotovo u isto vrijeme pretrpio je car još jedan poraz, na jugozapadu, na teritoriju Yunnana, gdje su lokalni poglavice dobili feude i zvučne službene visoke naslove. Jedan od tih poglavara je uz pristanak središnje vlasti uspostavio veliko kraljevstvo *Nanzhao* 南诏, koje je Kinu trebalo štititi od Tibetanaca. Godine 750. između njega i središnje vlasti došlo je do svađe pa se pobunio. U sljedeće četiri godine dvaput je porazio carsku vojsku Tanga i uspostavio neovisno kraljevstvo koje se održalo čak pet stoljeća, sve do dolaska Mongola. Sve je to otkrilo slabosti u organizaciji kineske vojske, koja je prije višestrukih poraza već bila reformirana. Na početku dinastije Tang vojnici su novačeni na temelju sustava vojne obveze, a veće vojne postrojbe formirane su tek tijekom zahtjevnijih vojnih pohoda i sukoba. Nakon ratova s Korejom za mir i sigurnost u pograničnim područjima brinule su se jedinice stajaće vojske, ali su one, dakako, bile težak teret za državni proračun. Car Xuanzong reorganizirao je vojsku duž granica i postavljao vojne zapovjednike za pojedina područja, koji su dobili vlast nad velikim brojem vojnika. To je povećalo nesigurnost, nedisciplinu, i samovolju vojnih zapovjednika, dok su reforme koje su težile zamijeniti novake stalnim, plaćenim vojnicima kojima je vojna obveza bila posao, išle prema profesionalizaciji vojske, ali su učvrstile njihovu povezanost sa zapovjednicima i oslabile lojalnost carskoj vlasti.

Kad su se počeli pojavljivati znaci dinastičkog opadanja, carev ugled i ugled dinastije dodatno je oslabila careva romantična avantura koju je uvijekovječio pjesnik *Bai Juyi* 白居易 u poznatoj pjesmi „Neoprostivi grijeh“. Car je godine 736. upoznao suprugu osamnaestoga sina, koja je potjecala iz obitelji Yang, i ona ga je potpuno očarala. Najprije ju je imenovao daoističkom službenicom s rezidencijom u carskoj palači, a 745. dobila je mjesto u carskom haremu s nadimkom Dragocjena Konkubina *Guifei* 贵妃. *Yang Guifei* 杨贵妃 postala je jedna od najpoznatijih dvorskih ljepotica u kineskoj povijesti. Otkad ju je upoznao, car je zapuštao

državne poslove i prepuštao ih prvom ministru, i sve se više posvećivao izabranici i njezinu društvu.

Ljubavna priča između ostarjelog cara i njegove konkubine možda ne bi imala tako kobne posljedice da se u tijek događaja nije umiješao An Lushan 安祿山, vojni zapovjednik pograničnog područja u središnjoj Aziji. On je bio profesionalni vojnik turskog podrijetla koji je napravio uspješnu vojnu karijeru i privukao pozornost cara i njegove konkubine svojom grubošću i neotesanošću. Postao je neizostavan sudionik dvorskih zabava, a na jednoj od njih Yang Guifei ga je proglasila svojim sinom, čime je carski par bio neizmjereno zabavljen, jer se bogati Turčin za tu priliku morao odjenuti u dječju odjeću. Sklapanje prijateljstva s carskim parom donijelo mu je brojne pogodnosti; postao je zapovjednik čak tri granična područja i zapovijedao je najvećom vojskom u carstvu.

Dvorske zabave nisu bile posve bez političkih intriga, pa se An Lushan posvađao s bratom careve konkubine, što je izazvalo krizu. Kada se spor zaoštrio, An Lushan je 755. podigao pobunu i zauzeo carsku prijestolnicu. Car se s dvorom i dijelom vojske povukao prema jugu, ali je vojska na putu zaprijetila pobunom ako car ne žrtvuje konkubinu i njezina brata, koje su smatrali glavnim krivcima za nastale nesreće. Car je potišten i skrušen popustio pritiscima i dao pogubiti navodne krivce, ali se i sam odrekao prijestolja. Lushan je također doživio tragičnu sudbinu, ubio ga je vlastiti sin 757. godine. U zemlji je nekoliko godina vladalo bezvlašće, ali su jedinice odane dinastiji uz pomoć Ujgura do 762. vratile mir i vlast dinastije, koja je tako vladala još stoljeće i pol, s malo izmijenjenim nazivom: Kasni Tang.

3. Prekretnica u povijesti tradicionalne Kine

Pobuna koju je pokrenuo An Lushan i velika unutarnja previranja koja su uslijedila, bili su prekretnica ne samo u razvoju za dinastije Tang, već i u povijesti tradicionalne Kine. Razdoblje stare, tradicionalne Kine, koje je dosegnulo vrhunac sredinom VIII. stoljeća za vrijeme Ranog Tanga,

završilo je, a počeli su se uspostavljati novi odnosi karakteristični za razvoj kineskog društva i kulture u sljedećim stoljećima – sve do početka XX. stoljeća. U tom svjetlu ne čini se pretjeranom tvrdnja da je razdjelnica ranog i kasnog razdoblja Tang kraj kineskog „srednjeg vijeka“ i početak „rane moderne Kine“. Ako pokušamo sažeti glavne događaje i procese tog razdoblja, to bi izgledalo ovako:

- Nakon bitke kod Talasa kineska vojska izgubila je premoć nad nomadima u središnjoj Aziji. Od tada je vojnu prednost donosila dobro organizirana konjica nomadskih naroda, dok se kineska vojska našla u obrani. Kina se pod utjecajem nastale situacije počela zatvarati u vlastite granice, a njezina vlada i dvor postajali su sve nepovjerljiviji u kontaktu sa strancima. U isto vrijeme, utjecaj i ugled vojne oligarhije počeo je opadati, a politička vlast ponovno je prešla u ruke civila.
- Kinezi su pozornost, nakon što su izgubili kontrolu nad glavnim kopnenim putem prema zapadu preko središnje Azije, usmjerili prema moru i postali pomorska sila.
- Postupno zatvaranje Kine prema stranim utjecajima pratilo je odbacivanje stranih religija i pojačano oslanjanje na domaću kulturnu i obrazovnu tradiciju. Utjecaj budizma je opadao, uz širenje obrazovanog sloja ponovno je porastao utjecaj i važnost konfucijanizma s usmjerenjem prema većoj racionalnosti, što je postupno dovelo do obnovljenog i proširenog koncepta konfucijanske doktrine – neokonfucijanizma. S jačanjem značaja obrazovanja i povećanjem političke moći službenika, koji su se osposobljavali za poslove preko državnih ispita, širio se krug obrazovanih ljudi, a smanjivala se uloga starog i vojnog plemstva.
- Zbog migracije stanovništva iz sjeverne Kine prema jugu, gdje su prirodni uvjeti bili povoljniji, gospodarsko i kulturno središte zemlje pomaknulo se prema jugu. Gustoća naseljenosti se posebno povećala uz donji tok Dugačke rijeke, gdje je tlo bilo najplodnije. Osim toga, procvatom trgovine porasla je uloga gradova, pa se tako

i kulturni život počeo seliti iz kuća većih zemljoposjednika na selu u gradove.

- Sustav „parnih polja“, koji je bio čvrst temelj za financijsko poslovanje dinastije tijekom prvih sto godina njezine vladavine, postupno se počeo raspadati i potpuno se urušio tijekom godina nemira. Kako su zemljišne knjige uništene ili izgubljene, nije se mogao kasnije obnoviti, što je izazvalo velike probleme u naplati poreza. Zato je on potpuno izmijenjen, tako da porezi više nisu teretili individualnog seljaka, nego obradivu zemlju. Oporezovano je vlasništvo nad zemljom i time je mnogo ravnomjernije raspodijeljen porezni teret, budući da su ga plaćali i mnogi veleposjednici. To je dovelo do toga da je privatno vlasništvo nad zemljom postalo donekle uobičajeno, a na velikim posjedima uspostavljeni su zakupnički odnosi.

KASNI TANG (762-907)

Dinastija koja je obnovljena nakon An Lushanove pobune nije više bila tako jaka i centralizirana kao u prethodnom, ranom razdoblju, ali se uspjela održati još stoljeće i pol. Procesi preobrazbe kineskog društva koje je potaknula kriza sredinom dinastičkog razdoblja, odvijali su se sporo, a ozračje u drugom razdoblju nije bilo tako otvoreno i prijateljsko kao u prvom, ali je proizvodnja ipak bila veća i gospodarstvo uspješnije nego ranije. Dinamika uvođenja novih tehnika i tehnoloških inovacija se nastavila, produktivnost u zemljoradnji i proizvodnja osnovnih dobara je nastavila rasti. Novim načinom oporezivanja promijenili su se i društveni odnosi na selu jer veleposjednici više nisu imali političku moć, već su bili samo vlasnici zemlje, koji su plaćali porez i imali prihod od najma obradivih površina. Država je zbog sve većih proračunskih potreba proširila izvore prihoda i, među ostalim, uvela državni monopol na sol, čaj i alkoholna pića.

Osobito je važan bio monopol na sol, koji je donosio visoke prihode. Država je sama upravljala proizvodnjom soli i prodavala ju je po visokim

veleprodajnim cijenama ovlaštenim trgovcima koji su je po još višim cijenama preprodavali na tržištu. Budući da je sol bila tražena roba, prihodi od njezine prodaje bili su stalni i ujedno neophodni jer su ubrzo osiguravali gotovo polovicu proračunskih sredstava. Povećani novčani prihodi države omogućili su zamjenu transportnih radnika koji su radili na Velikom kanalu, kad su odslužili svoju radnu obvezu, najamnim radnicima. Sustav rada za državu potpuno se urušio u promijenjenim uvjetima, zato su vlasti morale za prijevoz žita iz plodnih područja uz Dugačku rijeku prema glavnom gradu, koji je bio od životnog značaja za nesmetano funkcioniranje države, pronaći novo rješenje. U tu svrhu zaposlili su 120.000 najamnih radnika.

Problemi s kojima se središnja vlast tijekom razdoblja Kasni Tang suočavala bili su prvenstveno političke prirode. Značajne su teškoće stvarali vojni zapovjednici u pokrajinama, koji su u svojim rukama zadržali znatan dio lokalne vlasti i često se ponašali vrlo samovoljno. Neke su pokrajine samo povremeno prosljeđivale prikupljene poreze glavnom gradu, dok su Hebei i Shandong djelovale gotovo potpuno neovisno i uopće nisu plaćale svoje obveze središnjoj vlasti. Uništavanje registra prebivališta tijekom nereda ubrzalo je prijelaz na novi porezni sustav, ali država je imala lošiji pregled i kontrolu nad stanjem i brojem stanovništva. Sloj konfucijanskih službenika, koji je već u prvom razdoblju dinastije kontinuirano učvršćivao svoj položaj, postao je u ovom razdoblju dominantna politička snaga, ali su pritom nastajala i proturječja između službenika koji su se dijelili u različite struje i skupine. Tako je u kasnoj dinastiji Tang i počeo, slično kao i u drugom razdoblju dinastije Han, ponovno rasti utjecaj eunuha koji su se natjecali s obrazovanima u borbi za politički utjecaj i vodeću ulogu u zemlji. Eunusi su opet stekli značajan utjecaj na careve što je zaoštrilo njihove odnose sa službenicima i destabiliziralo središnju vlast.

Prelaskom na ubiranje dijela poreza u novcu i širenjem novčanog poslovanja državni vrh se ponovno suočio s problemom nestašice metala za kovanice. Novac se kovao od bakra, ali zbog problema s krivotvorenjem izrađivani su samo komadi ujednačene, relativno niske

nominalne vrijednosti. Krivotvorenje je uvijek bilo veliki problem u Kini – iako je i za vrijeme dinastije Tang ono povlačilo smrtnu kaznu, vlasti nisu stavljale u optjecaj veću nominalnu vrijednost. Potkraj VIII. stoljeća, kada su zbog gospodarskog rasta i povećanja novčane razmjene potrebe znatno porasle, postala je posebno aktualna i hitna nestašica bakra i s njom povezano pitanje kako napraviti dovoljnu količinu kovanica. Bakar se također koristio za izradu ukrasnih uporabnih predmeta i osebujnih okruglih zrcala i za lijevanje budističkih kipova. Vlada je, da namakne metal za spravljanje novca, zabranila uporabu bakra u druge svrhe. Ta mjera nije riješila problem nedostatka novca u optjecaju.

Također su porasle napetosti između države i budističke zajednice, koja je u svojim rukama skupila znatno bogatstvo, dok su se s ponovnim jačanjem konfucijanizma obrazovani ljudi počeli vraćati tradiciji po uzoru na autore iz dinastije Han. Konfucijanizam je pod utjecajem budističke metafizike doživio značajne promjene, ali su obrazovani također njegovali racionalno razmišljanje i otpor prema praznovjerju, uz odbacivanje budizma kao religije strane Kinezima. Takav uzvišen stav prema budizmu zorno ilustrira spomenica koju je istaknuti službenik i književnik *Han Yu* 韩愈, kada se car 819. pripremao za redoviti godišnji doček Buddhine kosti u carskoj palači, uputio svom vladaru:

SPOMENICA O BUDDHINOJ KOSTI

Vaš podložnik moli za dopuštenje reći da budizam nije ništa više od kulta barbarskih naroda koji se proširio u Kinu tijekom kasne dinastije Han. U stara vremena ga ovdje nije bilo. Kada je car Gaozu (osnivač dinastije Tang) osvojio prijestolje od vladarske kuće Sui, razmišljao je o zatiranju budizma. Ali onda neki službenici, koji nisu mnogo vrijedili i imali malo znanja, nisu bili sposobni za razumijevanje postupaka drevnih vladara, niti potreba prošlosti i sadašnjosti, nisu mogli primijeniti carevu mudrost i spasiti ovo doba od propadanja.

Sada ste, Vaša Milosti, mudri u miru i u ratu, od davnina nedostižni u božanskoj slavi, po svojem nastupu zabranili muževima i ženama polaganje budističkih zavjeta i zabranili gradnju hramova i samostana i Vaš podložnik vjeruje da ćete, Vaša Milosti, ispuniti želju koju je imao car Gaozu. Također ako suzbijanje budizma još nije moguće, Vaš podređeni ne bi mogao misliti da ćete, Vaša Milosti, potaknuti i uzrokovati njegovo širenje. A sada vaš podložnik čuje da ste Vi, Vaša Milosti, naredili zajednici redovnika da odu u Fengxiang pozdraviti Buddhinu kost, i da ćete se Vi, Vaša Milosti, popeti na toranj i gledati, kada će biti dovedena u palaču, i da je mnogim hramovima naređeno da je redom pozdravljaju i časte. Iako Vaš podložnik ne zna mnogo, on ipak shvaća da Vas, Vaša Milosti, budizam nije zaveo da obožavate kost u nadi da ćete dobiti neki blagoslov ili nagradu, ali samo zato što je ova godina godina obilja i ljudi se raduju, i vi ćete se, milosti, prilagoditi srcima mnoštva, tako da ćete za službenike i građane prijestolnice prirediti nesvakidašnju zabavu za njihovo veselje. Kako bi mogla biti istina da s takvom svetom mudrošću, Vaša Milosti, istinski vjerujete u takve stvari? Ali obični ljudi su neznalice i glupi, lako ih se zavede i teško ih je prosvijetliti, i kad bi vidjeli svog cara kako radi takve stvari, mogli bi reći da Vaša Milost istinski od srca služi budizmu. Rekli bi: „Sin Neba je velik mudrac a ipak svim srcem obožava i vjeruje! A kako onda mi, obični ljudi, ne bi dali svoja tijela i živote?” Tada bi počeli brijati glave i prljiti prste (simbolične radnje pri ulasku u samostan) i povezivati se u skupine od desetero, pa čak i stotinu, odložili bi svakodnevnu odjeću, razdijelili novac i od jutra do mraka bi jedni druge ganjali kako nitko ne bi usporavao, dok ne budu i stari i mladi napustili svoje profesije i otišli slijediti Buddhina učenja. Ako se ovo ne obuzda, nosit će kost od hrama do hrama, bit će i onih koji će sebi odsjeći ruke i unakaziti tijelo kako bi častili Buddhu. Tada će naši stari običaji biti iskrivljeni, naše navike zgažene i doći ćemo na takav glas da će nam se svijet rugati.

Pa, Buddha je bio barbarin koji nije govorio kineski jezik i nosio je drugačiju odjeću. Njegove izreke nisu se odnosile na postupke naših starih vladara, niti je njegov način odijevanja bio u skladu s njihovim zakonima. Nije razumio dužnost koja veže vladara i podanika, niti odanost između oca i sina. Da je sada još živ, i kad bi ga njegov vladar poslao na naš dvor, Vaša bi Milost mogla pristati primiti ga, ali to ne bi bilo više od jednog primanja u paviljonu Xuanzheng, nakon gostoprimstva koje bi mu pružio ured za prijem gostiju darivajući ga ogrtačem, a zatim bi ga otpratili do granice carstva i pustili, a ne bi mu bilo dopušteno zavoditi mnoštvo. Nakon što je odavno mrtav, kako mogu biti njegove trule kosti, odvratni i jadni ostaci njegova tijela, primljeni u palaču? Konfucije je rekao: „Poštujte duhove, ali neka ostanu na primjerenoj udaljenosti!” Stoga su, kad su stari dostojanstvenici nazočili pogrebima u svojoj zemlji, prvo poslali egzorciste s breskvinim šibama da otjeraju zle duhove, a tek su onda sami otišli. Sada ste, Vaša Milosti, uzrokovali da se ova gnusna stvar donese bez razloga, i otići ćete je osobno gledati. Nijedan egzorcist nije poslan naprijed, niti su korištene breskvine šibe. Mnoštvo službenika nije se protivilo ovoj nepravilnosti i cenzori su propustili spomenuti njezinu nedoličnost. Vaš podložnik je duboko osramoćen i moli da se kost preda pravom službeniku da je baci u vatru i vodu kako bi se zlo iskorijenilo, svijet bio spašen od njegove pogreške i buduće generacije od hranjenja prijevarom. Onda neka svi ljudi znaju kako su postupci njihovog mudrog vladara tisuću puta iznad prosječnosti. Zar to ne bi bilo veličanstveno? Zar ne bi to bila radost?

Ako je Buddha stvarno imao nadnaravne moći slati prokletstva i nesreće na ljude, neka padnu na osobu sluge Tvoga, koji zove visoko Nebo, neka posvjedoči da ne oplakuje riječi svoje. Sa svom zahvalnošću i iskrenošću, vaš sluga, pun odanosti i poštovanja, predaje ovu spomenicu na razmatranje.

Država je od sredine dinastije Tang iskušavala razne mjere za suzbijanje širenja budističke vjerske organizacije i ograničavanja broja novih redovnika i samostana, ali bez pravog uspjeha. Nemilosrdno proganjanje budizma počelo je kada je na prijestolje došao car *Wuzong* 武宗 koji je bio svim srcem odan daoizmu. Godine 845. Wuzong je izdao proglas kojim se zabranjuju sve strane religije, a njegov glavni fokus bio je usmjeren na budiste i njihovu imovinu. Car je već prije toga naredio popis budističkih ustanova. Prema podacima ovog popisa, tada je u Kini bilo 4600 budističkih samostana i 40.000 budističkih svetišta s ukupno 260.000 redovnica i redovnika koji su imali 150.000 robova. Car je naredio uništenje većine hramova (u obje prijestolnice mogla su ostati četiri, a svakoj prefekturi samo po jedan), redovnici i redovnice raspuštenih samostana morali su se vratiti svjetovnom životu, samostanski robovi su oslobođeni, njihova zemlja i imovina, od koje su najvažniji dio bili brončani kipovi, koje su počeli pretapati, zaplijenjeni su. Bolna je mjera zahvatila i druge strane vjere, pa se svećeničkih dužnosti moralo odreći oko dvije tisuće nestorijanskih i manihejskih svećenika.

No, car Wuzong iznenada je umro godinu dana nakon objave spomenutih mjera, a progon stranih religija nastavio se samo nekoliko mjeseci nakon njegove smrti. Njegov nasljednik poništio je Wuzongove mjere i djelomično vratio prijašnji status budističkoj zajednici i drugim stranim vjerskim zajednicama. Ipak, progon je bio toliko temeljit i nemilosrdan da se brojne manje zajednice nestorijanaca, manihejaca i zoroastrijanaca više nisu mogle oporaviti, dok su budisti ponovno počeli djelovati, ali nikad više nisu postigli utjecaj i ugled kakav su imali prije progona. Vjerske zajednice od tada su pod strožom kontrolom vlade i Ministarstvo obreda točno je određivalo broj hramova u pojedinim pokrajinama i broj novaka koje samostani prihvaćaju. Strogoj državnoj kontroli bila je podvrgnuta cijela budistička zajednica, koja je na taj način u Kini izgubila veći dio izvorne vitalnosti i bila je u svom djelovanju ograničena uglavnom na jednostavne obrede za jednostavne ljude.

U drugoj polovici IX. stoljeća zbog slabljenja središnje vlasti i sve većeg utjecaja eunuha na dvorsku politiku – unatoč promijenjenim odnosima

između države i vjerskih zajednica – nastavio se pad moći i ugleda dinastije. Za vrijeme velike suše 874. godine došlo je do masovne pobune naroda na području Henana. Eunusi su godinu dana prije uspjeli na prijestolje dovesti jedanaestogodišnje dijete i tako preuzeti kontrolu nad dvorom. Četiri godine kasnije vodstvo pobune preuzeo je *Huang Chao* 黃巢, ogorčeni obrazovani čovjek, koji je više puta bezuspješno pokušavao položiti državne ispite i nakon toga se bavio krijumčarenjem soli. Huang Chao je sljedeće godine poveo pobunjenike na dugi marš prema jugu, gdje ga je usmjerio prema Kantonu.

Kanton je bio stari, bogati lučki grad i kineska ispostava od dinastije Qin, ali u kineskom svijetu to je još uvijek bio rubni grad jer je bio okružen rijetko naseljenim krajevima, obraslim tropskim rastinjem, gdje su uglavnom živjela plemena prastanovnika, koje su Kinezi smatrali manje vrijednima. Namještenje u Kantonu bilo je za državne službenike neka vrsta kaznenog premještaja, a budući da je malarija u tropskom pojasu uzimala veliki danak u životima, mnogi su tamo brzo završili svoju karijeru. U Kantonu su živjeli mnogi strani trgovci, uglavnom Arapi, koji su kontrolirali trgovinu duž južnoazijskih obala. Kad je Huang Chao s pobunjeničkom vojskom zauzeo i opljačkao Kanton, navodno su, prema arapskim izvorima, pobunjenici pobili sto tisuća Arapa. Taj broj je, naravno, jako pretjeran, ali ipak pokazuje da je arapska kolonija u Kantonu bila doista brojna.

Pobunjenici su otišli iz Kantona s bogatim plijenom, ali ih malarija nije poštedjela i prorijedila im je redove za trećinu. Kad se su tako oslabljeni vraćali prema sjeveru, carska im je vojska nanijela težak poraz. Kako ih vojska nije slijedila dalje prema unutrašnjosti, opet su ojačali. Dvor nije imao novih snaga na raspolaganju, pa im je put prema dvjema prijestolnicama bio otvoren. Zauzeli su Luoyang, a potom i Changan, gdje se Huang Chao 881. proglasio carem. Prijestolnicu je dvije godine kontrolirao nasiljem, ali nije uspio uspostaviti čvršću vlast. Dvor koji se sklonio u Chengdu u međuvremenu je pripremio protunapad i protjerao pobunjenike iz prijestolnice 883. godine. Sljedeće godine Huang Chao je konačno poražen i njegova je glava odnesena u hram carskih predaka.

Unatoč pobjedi nad pobunjenicima i nakon što se dvor vratio u prijestolnicu dinastija nije bila u ništa boljem položaju. Vojni zapovjednici natjecali su se jedni s drugima za utjecaj i nadzor nad teritorijima koje su zauzeli, dok je dvor s carem bio samo još jedna figura u igri moćnih igrača. U neizvjesnoj situaciji se kao utjecajna osobnost pojavio *Chu Wen* 朱温, bivši pobunjenički vojskovođa koji se 882. predao i zato dobio položaj vojnog guvernera u strateški važnom području Henana. Kad je učvrstio svoj utjecaj u prijestolnici, počeo se miješati u dvorske poslove. Godine 900. podržao je cara kojeg su eunusi pokušali svrgnuti i obračunao se s urotnicima, da bi tri godine kasnije pobio još nekoliko stotina eunuha na dvoru i onih koji su djelovali kao vojni nadzornici u pokrajinama. Bila je to važna politička pobjeda i za dinastičku vlasti koja, međutim, više nije bila sposobna voditi vlastitu politiku. Tako je Chu Wen 904. preselio dvor u obnovljenu istočnu prijestolnicu Luoyang, gdje je bilo sjedište njegove vojne moći. Na putu je pobio sve članove careve pratnje i zamijenio ih svojim ljudima. Na kraju je ubio i cara i zamijenio ga njegovim dvanaestogodišnjim sinom, koji je formalno vladao samo tri godine. I njega je svrgnuo 907. te proglasio svoju dinastiju *Liang* 梁, što je bio službeni kraj slavne dinastije Tang.

NOVI ODNOS SNAGA IZMEĐU NOMADA I KINE

1. Drugi raspad carstva

Padom Tanga završilo je razdoblje jedinstvene vlasti u Kini. Centrifugalne sile su pred kraj dinastije bile toliko jake da je njezin slom bio samo potvrda postojećeg stanja. Razdoblje koje je uslijedilo nazvano je Pet dinastija i deset država *Wudai shiguo* 五代十国. Ono je, u usporedbi s tri stoljeća političke rascjepkanosti od prvog raspada carstva nakon kraja dinastije Han do ponovnog ujedinjenja Kine pod dinastijom Sui, relativno kratko. Trajalo je oko pola stoljeća, čemu je najviše pridonijela dobra organizacija društva na lokalnoj razini prefektura i pokrajina u drugom dijelu Tanga. Tako ih je bilo, kad su ponovno nastupile odgovarajuće političke okolnosti, lakše povezati u cjelovitu državnu tvorevinu. I nakon sloma dinastije Tang nastavljen je rast trgovine i uloga gradova koji su bili središta upravnih, trgovačkih i kulturnih djelatnosti. S pomakom političkog težišta prema jugoistoku propala je dotadašnja prijestolnica Changan, što su iskoristili okolni seljaci, koji su naselili velik dio gradskog zemljišta i započeli ga obrađivati. Istovremeno su se daleko od nekadašnje metropole razvijali novi gradovi, koji su postali živahna provincijska središta.

Na sjeveru se u razdoblju političke rascjepkanosti izmijenilo pet dinastija *wudai* 五代 koje su zapravo bile vojne diktature. Bile su kratkog vijeka, jer nijedna nije trajala duže od šesnaest godina. Nije bilo pravog nasljeđivanja, vlast su preuzimali najmoćniji vojni zapovjednici, a politička situacija bila je zbog stalnih borbi za vlast i susjednih nomadskih naroda nesigurna i životni uvjeti gori nego na jugu. Na nekoliko neovisnih zemalja podijeljen je i jug. Neke od njih su postale više ili manje samostalne već u posljednja dva desetljeća dinastije Tang, no u tradicionalnoj kineskoj historiografiji, koja je kao državotvornu smatrala samo sjevernu

Kinu, priznat je status dinastija samo režimima na sjeveru, dok su režimi na jugu bili nazvani Deset država *shiguo* 十国. Pri tome je situacija na jugu bila mnogo povoljnija nego na sjeveru, tako da su tamošnje zemlje uživale više od pola stoljeća mira i gospodarskog razvoja.

PET DINASTIJA

Uspostavom dinastije Liang došao je kraj dotadašnjim dvorskim spletkama karakterističnima za posljednje godine dinastije Tang, a pogubljenje eunuha otvorilo je vrata postavljanju novih nižih službenika. Prijestolnica je iz Changana premještena u *Kaifeng* 开封, koji je, nasuprot planski utemeljenom bivšem glavnom gradu, bio glavno prometno raskrižje, užurbani trgovački grad i poslovno središte sjeverne Kine. Unatoč vojnoj naravi novog režima, obrazovani službenici nisu bili potpuno odgurnuti od vlasti. Njihovi su se redovi u posljednjim godinama dinastije Tang jako razrijedili, a pod novim režimom počeli su ponovno zauzimati službene položaje i provoditi državne ispite.

Problemi dinastije Liang uglavnom su bili posljedica proturječja koja su dijelila novu vladarsku obitelj. Osnivača Chu Wena, koji se dočepao prijestolja pokoljem članova carske obitelji Tang i ubojstvom cara, nakon samo četiri godine ubio je izvanbračni sin, a godinu dana nakon što je uzurpirao prijestolje i njega su ubili pristaše drugog Chuovog sina. Obiteljsko razračunavanje na dvoru iskoristio je potomak glavnog rivala dinastije Liang, koji je imao posjed na sjeveru, kamo su se za vrijeme dinastije Tang naselila turska plemena, pa je stoga zapovijedao moćnom turskom vojskom. Nakon što je proširio svoj teritorij prema sjeveroistoku, godine 923. zadao je posljednji udarac oslabjeloj dinastiji Liang i neuspješno pokušao obnoviti dinastiju po imenu Kasni Tang *Hou Tang* 后唐. Ali njegova naklonost prema eunusima kojima je želio ponovno dati nadzor nad vojskom, pokrenula je val nezadovoljstva među vojnicima. Vojni zapovjednici pobunili su se protiv njega i ubili ga nakon samo tri godine vladavine, a zatim su se obračunali i s eunusima. Hou Tang je postala

država pod vodstvom vojske, na čelu koje su se u sljedećih deset godina izmijenila čak tri vojna zapovjednika.

Nove dinastije stoga nisu uspjele uspostaviti jaču središnju vlast i prefekturama su upravljali vojni zapovjednici uz pomoć svojih sljedbenika. U važnoj prefekturi na sjeveru je guverner uz pomoć nezadovoljne vojske i nomadskih Kitana 936. izveo državni udar i proglasio dinastiju Kasni Jin *Hou Jin* 后晋. Pritom je Kitanima, koji su tada već vladali u Mandžuriji, kao zahvalu za njihovu potporu obećao ne samo plaćanje godišnjeg danka, nego im je također prepustio prefekturu u sjevernoj Kini. Pri uspostavi vlasti oslanjao se uglavnom na vojsku, a već je pod njegovim nasljednikom, drugim carem dinastije, dominantan utjecaj na dvorsku politiku stekao zapovjednik koji je prisilio vladu da prestane plaćati danak Kitanima. Uslijedila je prava katastrofa, jer su Kitani svom svojom silom napali sjevernu Kinu, zauzeli je i 946. strašno porazili carsku vojsku. Dinastija Kasni Jin bila je gotova, a Kitani su vladali sjevernom Kinom gotovo pola godine, ali nisu uspjeli uspostaviti čvršću vlast i vratili su se na teritorij na sjeveru nakon iznenadne smrti svog vladara.

Guverner prefektуре naseljene Turcima iskoristio je nastali vakuum i sa svojom vojskom zauzeo položaje za Kitanima koji su se povlačili. Umarširao je u Kaifeng 947. i proglasio dinastiju Kasni Han *Hou Han* 后汉. Preuzeo je vlast nad prefekturama koje su zbog ratovanja s Kitanima oslabile i postavio službenike za rad u lokalnoj upravi. I u državi Kasni Han vojska je bila odlučujuća sila, koja je 950. kada je utemeljitelj dinastije iznenada umro, proglasila svog zapovjednika novim carem. Ustanovljena je dinastija Kasni Zhou *Hou Zhou* 后周, dok se dvor dinastije Kasni Han sklonio u prefekturu osnivača, gdje je država Han preživjela do ponovnog ujedinjenja Kine pod dinastijom Song.

Prva dva vladara dinastije Kasni Zhou bili su prilično sposobni. Pokušali su učvrstiti njezinu moć i spriječiti da doživi sudbinu svojih pretходnika. Upravu u prefekturama uglavnom su preuzeli carski službenici, dok se vlada odlučno uhvatila u koštac s financijskim problemima i uvela mjere protiv utaje poreza. Ponovno se upustila u velike vodene radove koji su trebali ubrzati razvoj vodenog prometa, a pripremajući se za osvajanje

juga izgradili su nekoliko stotina riječnih brodova. Grad Kaifeng širio se kao trgovačko središte, pa su izgradili velika skladišta na njegovoj periferiji gdje su trgovci mogli skladištiti svoju robu. Istodobno su pooštrili kontrolu nad budističkom zajednicom i zatvorili više od trideset tisuća budističkih samostana i hramova. Da bi spriječili novi vojni udar, uspostavili su carsku gardu, koja je bila pod kontrolom samog cara. Svojevrsnom igrom sudbine upravo je zapovjednik carske garde *Zhao Kuangyin* 赵匡胤 postao sljedeći car i osnivač slavne dinastije Song. Nakon smrti drugog vladara dinastije Kasni Zhou prijestolje je pripalo djetetu, pa je carica preuzela regentstvo. Kada je maloljetni vladar poslao vojsku pod zapovjedništvom Zhao Kuangyina na sjever, da se suprotstavi Kitanima, ona se na pohodu pobunila. Pobunjenici su umotali Zhao Kuangyina u žuto platno, koje je simboliziralo carsku vlast, i pozvali ga da preuzme državu. Zhao je, prema konfucijanskim povjesničarima, isprva oklijevao, ali je zatim preuzeo sve poluge moći u svoje ruke i kao utemeljitelj dinastije Song ponovno ujedinio Kinu.

JUŽNE DRŽAVE

Južnim su zemljama vladali bivši vojni namjesnici koji su se nakon pada dinastije Tang proglasili samostalnim vladarima. Oni su države kojima su vladali organizirali po uzoru na dinastiju Tang i njima dosta uspješno upravljali. Jug Kine je zbog naglog useljavanja već imao mnogo više stanovnika nego sjever. Tijekom pola stoljeća mira uspješno se razvijalo gospodarstvo i trgovina, a rastao je i obujam prekomorske trgovine u obalnim gradovima na jugoistoku. Južne su zemlje tako postale utočište za obrazovane i umjetnike koji su pobjegli iz Changana i drugih mjesta na nemirnom sjeveru, što je blagotvorno djelovalo na njihov kulturni život.

Uspješna i razvijena država Shu na području Sichuana se imenom nadovezala uz tradiciju istoimenog kraljevstva iz razdoblja poslije sloma dinastije Han. Sečuanski bazen bio je plodan i prilično gusto naseljen, ali relativno zatvoren, što ga je štitilo od većih preokreta i potresa.

Njegova prijestolnica, Chengdu, izgrađena je kao političko središte po uzoru na Changan, što se očituje i u njegovom imenu: glavni grad. Chengdu je već za dinastije Tang bio pomoćna prijestolnica i omiljeno carsko utočište. Nakon raspada carstva Tang država Shu bez poteškoća je stekla neovisnost, a u njoj je zavladao blagostanje i kulturni procvat. U Shuu se zatekao veliki broj obrazovanih ljudi, slikara i pjesnika koji su pobjegli iz Changana i na dvoru u Chengduu našli poticajno okruženje za svoje stvaralaštvo. Chengdu je također bio poznat po svojoj tehnici proizvodnje papira i tiskarstvu. Tiskanje je u budističkim samostanima bilo poznato već stoljećima. Kratke izreke i religiozne slike u početku su umnožavane pomoću pečata, a zatim drvorezima, što je omogućilo tiskanje cijelih stranica, pa i knjiga. Prvi poznati primjer otiska drvorezom u svijetu je almanah, tiskan oko 220. u Chengduu. Ovdje je bilo jedno od tri najvažnija kineska središta za proizvodnju papira i tiskanje. Tamo su se već krajem dinastije Tang službeni dokumenti počeli tiskati na papiru. Uporaba tiska se u službene i druge svrhe nakon sloma dinastije Tang u državi Shu proširila, i tu su prvi put tiskali cjelokupnu zbirku klasičnih knjiga.

Drugo važno kulturno središte na jugu Kine bila je država Južni Tang *Nan Tang* 南唐, s glavnim gradom na području današnjeg grada *Nanjinga* 南京. Južni Tang je bila velika i bogata zemlja koja se sastojala od najplodnijih područja uz Dugačku rijeku i veliki dio pokrajina Jiangsu, Anhui i Jiangxi. Dvor je, baš kao i u državi Shu, podržavao umjetnost, jer je posljednji vladar i sam bio pjesnik. Osobito je procvatlo slikarstvo s prepoznatljivim stilom južnjačke škole u slikanju krajolika i ljudi u prirodnom životnom okruženju. Među ostalim, na tim su slikama već bili prikazani ljudi koji sjede na stolicama iza stolova. Prvi kineski prikazi stolica na budističkim zidnim slikama potječu iz VI. stoljeća, ali uporaba stolica, koje su prema jednoj teoriji u Kinu donijeli nestorijanski misionari iz središnje Azije, a prema drugoj budisti iz Indije, proširila se tek za vrijeme dinastije Song, pet stoljeća kasnije.

2. Nomadski narodi na kineskoj periferiji

Kao što smo već nekoliko puta spomenuli, Kinu su na sjeveru posebno ugrožavali nomadski narodi, naseljeni na golemim teritorijima sjeverno i zapadno od klimatske granice gdje poljoprivredne kulture više nisu uspijevale. Život u stepi zahtijevao je prilagodbu okolišu koji nije omogućavao trajno naseljavanje i razvoj urbaniziranih naselja. Najvažnija gospodarska grana na ovim područja bilo je stočarstvo, a uz njega su bili usko vezani i nomadski način života i posebna organizacija društva. Stepa je bila široko prostranstvo kojim su se neprestano kretali nomadi na konjima, sa stadima i kolima, a njihove plemenske zajednice bile su vojno organizirane skupine, u kojima je svaki odrasli muškarac bio konjanik i vojnik. Obrana sjeverne granice je stoga bila za Kinu u svim razdobljima od iznimne važnosti i jedno od ključnih vojnih pitanja. Kineski zid loše je služio svojoj svrsi. Kad je Kina bila jaka, njezin utjecaj i moć su se protezali daleko preko zida, a kad je bila slaba i podijeljena, ni zid nije zadržao nomade i druge nekineske narode koji su napadali kineski teritorij. Ali na granici se neprestano odvijala živa trgovina, u okolne stepe prodirali su kineski kulturni i politički utjecaji, uz koje su i nomadi prihvaćali kineske navike. Ponegdje su čak napuštali nomadski život i trajno se naseljavali, a njihovi su uglednici postajali kineski vazali, dok su na kineskim područjima, kada su ih osvojili, oponašali kinesku civilnu upravu i u nju uključivali i Kineze, bilo kao savjetnike ili kao službenike. Na taj se način tradicionalni kineski upravni sustav uglavnom očuvao na osvojenim područjima i osiguravao je iznimnu stabilnost, budući da je pod novim gospodarima nastavio djelovati bez značajnijih izmjena.

Kinu su, kao što smo vidjeli, već u vremenu prije osnutka dinastije Han u III. st. pr. n. e. pa sve do I. stoljeća kada ih Kinezi po drugi put odlučno pobjeđuju, ugrožavali Huni. Tijekom razdoblja kineske političke podijeljenosti od III. do VI. stoljeća, dijelove sjeverne Kine osvojila su i njima vladala različita nomadska plemena, uključujući u IV. stoljeću narod Xianbei iz istočne Mongolije i od godine 386. do 534. narod Tabgach *Tuoba* 拓跋, koji je u sjevernoj Kini čak osnovao dinastiju Sjeverni Wei.

U VI. stoljeću veći dio središnje Azije kontrolirali su Turci, koji su u VII. stoljeću zaprijetili dinastiji Sui, da bi ih u prvim desetljećima vladavine dinastije Tang, uz pomoć uygurske konjice nekoliko puta porazili. Ujguri *Weiwu'er* 维吾尔 su pripadali turskoj jezičnoj skupini, ali su bili relativno miroljubivi. Na području današnje Mongolije živjeli su gotovo stotinu godina, a kada su ih odatle protjerali Kirgizi, preselili su se u Tarimski bazen u današnjem Xinjangu, gdje su sredinom IX. stoljeća ponovno osnovali svoju državu. Oni i danas žive ovdje, kao najbrojniji manjinski narod u Kini.

3. Kitani i dinastija Liao

Još u vrijeme kada su Turci vladali središnjom Azijom na sjeverozapadu Kine, u današnjoj Mandžuriji, na važnosti su počeli dobivati Kitani, koji su pripadali tunguskim narodima poznatim pod zajedničkim imenom Xianbei. U IV. stoljeću uspostavili su vlastitu plemensku zajednicu i tada se pod imenom *Qidan* 契丹 prvi put spominju u kineskim zapisima. Kitani su prije nego drugi, njima srodni narodi, usavršili vojne vještine konjaništva i uveli strogu stegu u vojsci te povećali njezinu pokretljivost i udarnu moć. Tako već potkraj VII. stoljeća predstavljaju novu opasnost za pogranična područja carstva Tang. Nakon raspada carstva, kada se na sjeveru oblikovalo Pet dinastija wudai, moć Kitana dodatno se povećala. Zauzeli su važnu, djelomično siniziranu tungusku državu Parthae *Bohai* 渤海 u istočnoj Mandžuriji te su im Korejci počeli plaćati danak. U prvoj polovici X. stoljeća svoju su državu postupno preoblikovali u monarhiju po kineskom uzoru. Njihov vođa Apaochi *Abaoji* 阿保机 907. ukinuo je izbor novog poglavara plemenske konfederacije, uveo nasljeđivanje vlasti i po kineskom modelu utemeljio dinastiju *Liao* 辽 (907-1125). Iz njegove se tjelesne straže postupno razvila elitna konjica, koja je već sredinom X. stoljeća brojala pedeset do sedamdeset tisuća konjanika, a Kitani su također prihvatili kineski model državne uprave, vladarske titule, štovanje predaka i počeli štovati Konfucija. U turbulentnim vremenima brzih

promjena dinastija u sjevernoj Kini pomogli su utemeljitelju dinastije Kasni Jin da dođe na vlast, koji im je, kao što je već spomenuto, u znak zahvalnosti dao šesnaest prefektura i počeo plaćati danak. Njegov nasljednik pokušao je otkazati ove obveze, ali Kitani su porazili kinesku vojsku 946. i dominirali cijelom sjevernom Kinom pola godine. Tako golem teritorij nisu mogli kontrolirati pa su se ograničili samo na njegov sjeverni dio gdje su iduće godine proglasili dinastiju Veliki Liao.

Dinastiju Liao Kinezi smatraju kineskom dinastijom od 947. godine. Kitani su prihvatili mnoge kineske običaje, car je počeo nositi kinesku odjeću, a dvor je preuzeo kineski oblik s dvorskim damama, eunusima i ostalim blistavim ceremonijama. Kao paralelni jezik na dvoru i u državnoj upravi kineski postaje sve popularniji, a uveden je kineski državni sustav ispita. Među kitanskim stanovništvom brzo se proširio budizam jer su Kitane privlačile budističke duhovne poruke s obećanjem zagrobnog života. U usporedbi s izvornim kitanskim animističkim vjerovanjima, budizam je bio cjelovit vjerski sustav podržan profinjenom umjetnošću i obredima, koji je na Kitane, kao i na druge nomadske narode koji su na tom teritoriju došli u dodir s kineskom kulturom ostavljao izvanredan dojam. Budizam je uspješno promicao kulturno zbližavanje Kitana i Kineza.

Kitanska država obuhvaćala je gotovo cijelu Mandžuriju, veći dio Mongolije i značajan dio sjeverne Kine. U Mongoliji i zapadnoj Mandžuriji prostiru se stepe, istočna i sjeverna Mandžurija bile su prekrivene šumama, a u sjevernoj Kini i južnoj Mandžuriji dominiralo je poljoprivredno zemljište. U takvim su se uvjetima u velikoj Kitanskoj državi, unatoč snažnom kineskom utjecaju, sačuvala oba oblika društvene organizacije i života: dok je jug sve više poprimao kineski izgled, na sjeveru su nastavili dominirati plemenski društveni poredak i način života. Kako bi njome lakše upravljali, Kitani su prilikom proglašenja dinastije Liao zemlju podijelili na pet administrativnih jedinica, svaku sa svojim upravnim središtem, čime je administrativno odijeljen nomadski sjever od zemljoradničkog juga. Na taj je način zemlja imala dvije vlade: jednu na jugu prema kineskom modelu, a drugu na sjeveru, koja je teritorijem

upravljala prema starim kitanskim običajima i u skladu s rodovsko-plemenskim društvom u ovom dijelu zemlje. Glavni grad bio je na sjeveru, ali je sve više rasla važnost južne prijestolnice na području današnjeg Pekinga. Bio je to prvi put da je jedan grad na pekinškom području postao prijestolnica službeno priznate kineske dinastije.

Zbog opisane dvojnosti zemlje Kitani nisu u potpunosti podlegli procesima sinizacije odnosno pokineživanja, a sačuvali su, osobito na stepskom sjeveru, stare plemenske tradicije i običaje. Iako se kineski jezik koristio u komunikaciji ne samo s Kinezima, nego i s drugim narodima, nije istisnuo njihov jezik. Također su na temelju kineskog razvili za svoj jezik dva pisma (manje slovno i veće znakovno). Koristili su ih većinom za pisanje javnih isprava, dok pravu književnost na vlastitom jeziku nisu razvili. Miješanih je brakova bilo malo, a ni konfucijanizam se nije osobito proširio među Kitanima, već su usvojena konfucijanska načela u upravljanju državom. Budizam je, naprotiv, doživio veliki procvat, a preuzela ga je i vladajuća kuća, tako da je u zemlji brzo narastao broj hramova, samostana i redovnika.

Kitani su zadržali vlast u sjevernoj Kini čak i nakon što je na vlast u Kaifengu došla dinastija Song i ponovno ujedinila veći dio Kine. Država Liao imala je oko četiri milijuna stanovnika, a od toga je bila samo petina Kitana, ali je kitanska konjica bila toliko jača od vojske gotovo dvadeset puta brojnije države Song da je ona nije mogla ozbiljnije ugroziti. Prema kraju X. stoljeća između dviju zemalja vladala je stalna napetost i zapale su u vojne sukobe, u kojima su Kitani bolje prošli. Država Song je nakon dva teška poraza 1004. čak pristala na sporazum prema kojemu je svake godine morala platiti državi Liao sto tisuća taela srebra i isporučiti dvije stotine tisuća bala svile. Za državu Song to nije bio osobito težak teret, pa ni kupovanje mira u pregovorima s narodima koje su Kinezi inače smatrali za barbare nije bilo nešto novo jer su tu taktiku koristili još od dinastije Han.

Nakon sklapanja sporazuma država Song redovito je plaćala danak Kitanima, a između dviju zemalja zavladao je cijelo stoljeće mira i prekogranične suradnje. Trgovinska razmjena dviju zemalja značajno je

narasla, posebice priljev kineskih proizvoda u zemlju Liao, pa je u njoj raslo blagostanje. Početkom XII. stoljeća kitanska moć počinje opadati. Tada su im otkazali poslušnost Džurdži, djelomično siniziran tunguski narod koji se ustalio na istoku Mandžurije. Kada su pokorili susjedna plemena, 1114. su porazili kitansku vojsku i sljedeće godine proglasili dinastiju *Jin* 金. Sljedećih su godina zauzeli polovicu kitanske zemlje i 1125. uništili dinastiju Liao.

Nakon tog poraza Kitani su se povukli u središnju Aziju, gdje su osnovali novu državu Kara Kitani, u prijevodu Crni Kitani. Zavladali su ogromnim teritorijem današnjeg Xinjianga, gdje su pokorili Ujgure. Država Kara Kitani protezala se sve do Aralskog jezera. Nova dinastija je nazvana Zapadni Liao, a kinesku su kulturu već jako sinizirani Kitani prenesli daleko na zapad, u srce središnje Azije. Tu su došli u dodir s Rusima, koji su se na taj način susreli s kineskom kulturom i nazvali je po imenu Kitana „kitajskom“. U srednjem vijeku je ime Kitaj u Europi i središnjoj Aziji bio uvriježen naziv za Kinu, a koristio ga je i Marko Polo. Državu Kara Kitani uništili su Mongoli 1218. godine.

4. Država Xixia

Krajem X. stoljeća u gornjem toku Žute rijeke, na području Gansua, nastala je država *Xixia* 西夏 (1032-1227) tibetanskog naroda Tanguti (također Tangwu ili Tanggute) *Dangxiang* 党項. Kinezi su je zvali Zapadni Xia ili Xixia, a glavni grad nalazio se na području *Ningxia* 宁夏, gdje je imao povoljan položaj uz Žutu rijeku, na spoju mongolskih stepa i trgovačkih karavanskih putova, koji su iz Kine vodili dalje na zapad.

Tanguti su također prvobitno bili nomadi, ali su u oazama i oko cvatućih trgovačkih postaja duž glavnih trgovačkih puteva prema središnjoj Aziji, uz tradicionalno stočarstvo uspješno razvili poljodjelstvo s navodnjavanjem. Javnu upravu i obrazovni sustav organizirali su prema kineskom uzoru te su prihvatili budizam kao državnu religiju, što je nadahnulo njihovo bogato kulturno stvaralaštvo. Na temelju kineskog pisma

stvorili su vlastito složeno pismo i na svoj jezik preveli najvažnije kineske klasične knjige i budističke tekstove. Njihovo je pismo razriješeno tek 1950-ih u Sankt Peterburgu, gdje se nalazi glavno središte proučavanja njihovih spisa, no veliki dio književne ostavštine još je neistražen.

Tanguti su više puta porazili vojne ekspedicije države Song. Kinezi su imali nešto više uspjeha krajem XI. stoljeća, kada su podigli veću vojsku i u borbama s Tangutima počeli koristiti barut i neku vrstu ručnih granata. Međutim, država Song nije uspjela pokoriti ili uništiti državu Xixia, pa je između tri države Xixia, Song i Liao ili Jin zavládala svojevrsna ravnoteža. Država Song je, kao i Kitanima i kasnije Džurdžima, plaćala godišnji danak Tangutima, pa im je miran suživot triju zemalja u XII. stoljeću omogućio relativno stabilan razvoj i gospodarski i kulturni procvat.

Državu Xixia uništili su Mongoli 1227. godine. U početku su se Tanguti bili spremni pokoriti Mongolima, ali kasnije, kada su morali svojom vojskom pomoći u njihovim osvajanjima, obećanja nisu ispunili. Mongolima se nisu predali čak ni kad je na njih poslana kaznena ekspedicija, nego su se grčevito oduprli. Mongoli su zauzeli pobunjene gradove Tanguta i kaznili ih istrebljenjem stanovnika te potpuno opustošili zemlju Xixia. Tanguška kultura je izumrla, nekoć bogate gradove i sustave navodnjavanja postupno je prekrrio pustinjski pijesak, a teritorij države Xixia postao je jedno od najsiromašnijih kineskih područja.

5. Džurdži i dinastija Jin

Džurdži su prvotno živjeli u šumama na sjeveru i istoku Mandžurije, gdje su se uglavnom bavili lovom. U X. stoljeću doselili su na ravnice sjeverne Mandžurije i po uzoru na nomadske narode počeli masovnije uzgajati stoku. Bili su tunguski narod. Područje koje su zauzeli bilo je neko vrijeme uključeno u etnički mješovito kraljevstvo Bohai (korejski Barhae), a tada su njime vladali Kitani. Zbog visokih davanja koje su morali plaćati Kitanima i, jer im nisu dopustili naseljavanje u bogatije dijelove južne

Mandžurije, pokušali su se otresti njihove premoći. Sloville su kao vješti kovači koji su od uvoznog željeza izrađivali oružje. U XI. stoljeću ujedinjuju se u savez plemena i vojno jačaju, a 1113. sposoban vođa po imenu Akuta izabran je za poglavicu i već sljedeće godine izbija rat između njih i Kitana. Džurdži, kojima su se pridružila i neka druga plemena, do tada podložna Kitanima, uspješno su ratovali i pod vodstvom Akute uspostavili vlast nad većim dijelom Mandžurije. Akuta se 1115. proglasio carem i prema kineskom uzoru osnovao dinastiju Jin (1115-1234). Dinastičko ime Jin koje znači zlato, uzeo je prema istoimenoj rijeci u sjevernoj Mandžuriji, kao što su Kitani svoju dinastiju nazvali po rijeci Liao u južnoj Mandžuriji. Neprijateljstva između Džurdža i Kitana nastavljena su nakon nekoliko godina zatišja i Džurdži su zauzeli cijeli južni dio kitanske zemlje, a 1122. i njihov južni glavni grad Yan. Dvor je pobjegao na zapad, ali su ga Džurdži, zajedno s posljednjim carem dinastije Liao, 1125. zarobili. To je ujedno bio i formalni kraj dinastije Liao.

U međuvremenu su Džurdži pregovarali s dinastijom Song i 1123. dogovorili da će joj vratiti šesnaest sjevernih prefektura ako državi Jin prizna ravnopravan status i plati joj danak od 200.000 taela srebra i 300.000 bala svile godišnje. Ranije je znatno manji danak plaćala državi Liao. Ali Akuta, koji je sklopio sporazum s državom Song, umire već iste godine, a njegov je nasljednik napao državu Song. Sljedećih godina Džurdži su osvojili veći dio sjeverne Kine, prešli Žutu rijeku i 1127. nakon druge opsade zauzeli glavni grad dinastije Song Kaifeng, gdje su zarobili cara. Godine 1129. i 1130. nastavljaju osvajanja prema jugu, tako da je novi dvor dinastije Song morao napustiti privremenu prijestolnicu na mjestu današnjeg Nanjinga i povući se u pokrajinu *Zhejiang* 浙江. Međutim, teren u južnoj Kini nije bio najprikladniji za konjicu i Džurdži su uskoro shvatili da neće moći zauzeti cijelu Kinu. Istodobno, država Jin nije uspjela u potpunosti ovladati sjevernom Kinom, a ratovanje na jugu postalo je sve veći teret. Kad je država Song 1134-1135. pokrenula uspješan protunapad i ponovno zauzela znatan dio izgubljenog teritorija, granica između dviju zemalja ustalila se duž rijeke Huai, što je bila približna granica do koje je prevladavala kultura uzgoja riže.

Granicu na rijeci Huai potvrdile su dvije zemlje 1142. novim sporazumom koji je održavao neravnopravan odnos među njima i određivao da država Song mora nastaviti plaćati godišnji danak državi Jin. Gospodarsko i političko težište države Džurdža postupno se pod utjecajem mira i nakon nagodbe s državom Song pomaknulo prema jugu. Samih je Džurdža u državi Jin u usporedbi s brojnim kineskim stanovništvom bilo čak i manje nego nekada Kitana u državi Liao, a Jin je usmjerenjem prema jugu i kineskom prostoru sve više sličio na Kinu. Džurdži su od Kitana usvojili dvojni sustav uprave, na stepskom sjeveru prilagođenom uvjetima nomadskog plemenskog društva, a na jugu na kineskom teritoriju prema kineskom uzoru. U novom glavnom gradu, *Yanjingu* 燕京 (danas Peking), uspostavljena je vlada sa šest ministarstava po uzoru na dinastiju Tang, a zemlja je podijeljena na pokrajine, prefektore i okruge. Kineski službenici su u upravi postupno prevladali, a brakovi između Džurdža i Kineza više nisu bili zabranjeni. Tako se u manje od jednog stoljeća Jin razvila u državu organiziranu na kineski način, koja je nastavila kinesku kulturnu tradiciju.

Za vrijeme relativnog mira u drugoj polovici XII. stoljeća doživljavaju procvat sve grane kineske kulture i umjetnosti. Razdoblje mira bilo je kratko prekinuto tek 1161. neuspješnim pokušajem Džurdža da povrate bogate teritorije južno od Dugačke rijeke. Njihov tadašnji vladar je za napad na državu Song okupio skoro polumilijunsku vojsku, ali je Song uspješno utvrdila obrambenu crtu uz rijeku i odbila napade. Zbog vojnih neuspjeha došlo je na dvoru Jin do urote i promjene vladara, a prijestolje je zauzeo unuk utemeljitelja dinastije, koji je kao car preuzeo ime *Shizong* 世宗. Njegova vladavina bila je najdulje i najstabilnije razdoblje za vrijeme dinastije Jin. Shizong je povukao vojsku s bojne linije uz Dugačku rijeku i obnovio odnose s državom Song. Novozaključenim mirom malo se popravio položaj države Song, pa se sada odnos između dviju država opisivao kao odnos između strica i nećaka.

Tijekom tridesetogodišnje vladavine cara Shizonga država Džurdža dosegla je vrhunac svoje moći. Budući da je kineska kultura gotovo potpuno prevladala u zemlji, car je izdao nekoliko dekreta kojima

je pokušao osigurati etničke posebnosti i običaje Džurdža te zaustaviti sinizaciju. Džurdžima je zabranio uzimanje kineskih imena i nošenje kineske odjeće, a nekadašnjoj prijestolnici na stepskom sjeveru vraćen je sjaj i ugled. Ali su potkraj stoljeća moć i stabilnost države Jin počele ugrožavati prirodne nedaće. Žuta rijeka je nakon nekoliko godina teških poplava 1194. promijenila tok i ponovno počela teći prema jugu. Novi izljev pronašla je više od 600 kilometara južnije od dotadašnjeg, tako da se u donjem toku spojila s rijekom Huai. To je teško pogodilo najplodnija i gospodarski najvažnija područja države. Dodatno opterećenje stvarali su sve veći izdaci za utvrđivanje sjeverne granice, gdje je već prijetila nova opasnost – moćna mongolska vojska. Vlada je u toj situaciji ugrabila zemlju kineskih vlasnika koji su joj izbjegavali plaćati porez i podijelila ju je pouzdanijim Džurdžima, što je povećalo napetosti između dviju skupina stanovništva.

Na dvoru dinastije Song, gdje nisu zaboravili poniženja koja su doživjeli od dinastije Jin, kada su se ovi našli u nevolji, bili su uvjereni da je stigao trenutak za konačni obračun. Godine 1206. proglasili su da je dinastija Jin izgubila nebeski mandat i pozvali Kineze koji su živjeli u zemlji Džurdža na ustanak. Napad vojske Song, unatoč činjenici da je bila brojnija od protivnika, suočen s nepovoljnim zimskim uvjetima u sjevernoj Kini i slabom organizacijom, pretvorio se u katastrofu. Džurdži su dokazali da njihova vojna moć još nije usahla, a vojsku Songa – suprotno očekivanjima njezinih zapovjednika – nije široko podržalo čak ni kinesko stanovništvo na sjeveru, koje je uglavnom prihvaćalo vlast dinastije Jin kao legitimnu i učinkovitu. Države su nakon cijele godine ratovanja opet sklopile mir. Zemlja Song je Džurdžima nastavila plaćati danak, a dinastija Jin suočila se s novom opasnošću jer su joj sa sjevera već prijetili Mongoli.

Mongolski kanovi su isprva formalno bili vazali careva Jina, ali kada ih je u kasnom XIII. stoljeću Džingis-kan pokorio i pod mongolskom vlašću ujedinio veći broj plemena sjeveroistočne Azije, više nije htio plaćati danak državi Jin. Godine 1211. napali su je, zauzeli nekoliko mjesta i opljačkali okolicu središnjeg glavnog grada *Zhongdua* 中都 (današnji

Peking). Sljedećih godina napadi su se nekoliko puta ponovili, pa su Džurdži 1214. preselili dvor u Kaifeng, koji je sa sjevera štitila Žuta rijeka. Mongoli su, kad su im branitelji iduće godine predali Zhongdu, zavlada cijelim sjevernim dijelom zemlje Jin, a ostatak je ograničen samo na južni dio uz Žutu rijeku. Međutim, država je nastavila prkositi mongolskom pritisku. Njezin otpor slomio je tek Džingis-kanov nasljednik, Ogotaj (Ögödei), koji je 1230. pokrenuo novu veliku ofenzivu i započeo nakon dvije godine opsjedati Kaifeng. Prepuna izbjeglica, prijestolnica je u nemogućim uvjetima odolijevala više od godinu dana, a kad ju je napustio dvor, pala je u ruke osvajača. Posljednji car dinastije Jin je, kako ne bi pao u njihove ruke, počinio samoubojstvo i 1234. dinastija Jin bila je gotova.

DINASTIJA SONG

1. Sjeverni Song

USPOSTAVA DINASTIJE I ODNOSI SA SUSJEDIMA

Razdoblje dinastije Song (960-1280) također se dijeli na dva dijela: Sjeverni Song *Bei Song* 北宋 (960-1127), kada je prijestolnica države bila na sjeveru u gradu Kaifengu, te Južni Song, kada je glavni grad, zbog gubitka dijela sjevernih pokrajina preseljen na jug. Utemeljitelj dinastije, zapovjednik carske garde iz dinastije Kasni Zhou – Zhao Kuangyin, preuzeo je carsko ime *Taizu* 太祖 i proslavio se kao jedan od najposobnijih vladara u kineskoj povijesti. Opet je ujedinio Kinu, uspostavio učinkovitu državnu upravu i postavio zemlju na čvrste ekonomske i financijske temelje. Da bi vlast dinastije bila zbilja čvrsta, bilo je – kao i mnogo puta do sada – osobito važno da se vojska i vojni zapovjednici podrede civilnoj vlasti. Tako je, dan nakon što ga je vojska izabrala za cara, Kuangyin priredio veliku gozbu i na njoj od zapovjednika zahtijevao da odstupe. U zamjenu za ostavku ponudio im je imanja ili lokalne upravne službe i pozvao ih da mu vjerno služe.

Nakon što je stupio na prijestolje, car Taizu posvetio se ujedinjenju Kine. Prestao je ratovati sa sjevernim i zapadnim nomadima koji su se dokazali kao prezahtjevni protivnici i krenuo na jug jer tamošnje zemlje nisu bile spremne za ratovanje. Južne države su jedna po jedna bez teškoća zauzete, u čemu je važnu ulogu imala novoizgrađena riječna flota države Song. Ali šesnaest prefektura na sjeveru oko današnjeg Pekinga ostalo je u posjedu države Kitana i dinastije Liao, kojoj je država Song od 1004. plaćala danak. Sâmo plaćanje danka nije bilo veliki teret, održavanje velike vojske uz granicu bilo bi puno skuplje, problem je bio više psihološke prirode, budući da je na taj način država Song pristala na podređeni položaj u odnosu

na državu Liao. Nakon nekoliko vojnih sukoba uredila je 1044. odnose s Tangutima i državom Xixia. Mir koji je na taj način osiguran povoljno je utjecao na gospodarski razvoj i proračunska sredstva, koja su skokovito rasla i na početku XI. stoljeća, unatoč znatno manjem teritoriju, iznosila tri puta više od proračuna države Tang kada je bila na vrhuncu svoje moći. Relativno stabilni odnosi sa susjedima i učinkovita državna uprava pospješili su razvoj umjetnosti, posebice slikarstva i pjesništva. U filozofiji je nova prekretnica bila pojava neokonfucijanske škole, a živahan razvoj tehničkog znanja omogućio je mnoga nova otkrića.

Povoljnom razvoju značajno su pridonijeli i vladari jer su vrlo sposobnog utemeljitelja dinastije slijedili prosvijećeni nasljednici. Car Taizu je, da bi osigurao miran prijenos vlasti, ukinuo prvorodnom pravo na prijestolje i uveo svojevrсни sustav carske oporuke, koji su kasnije prihvatile i druge dinastije. Prema tom sustavu, vladari sami biraju potomka ili rođaka koji će ih naslijediti. Tako je postupio i sâm Taizu koji prijestolje nije ostavio malodobnom sinu, nego je za nasljednika imenovao svoga brata koji je kao car pod imenom *Taizong* 太宗 (976-997) uspješno vladao više od dva desetljeća. Slijedio ga je car *Zhenzong* 真宗 (998-1023), koji je sklopio mir s Kitanimi i pristao na vazalni odnos s njima zbog čega se zamjerio nekim kineskim povjesničarima. U vrijeme vladavine obrazovanog i konfucijanizmu odao *Renzong* 仁宗 (1023-1064) odlučujući su utjecaj na vođenje zemlje dobili državni službenici. Među njima su se sredinom XI. stoljeća, kad su se pogoršale društvene i financijske prilike u zemlji, pojavile dvije struje: reformistička i konzervativna. Renzong je u početku bio naklonjen reformistima, ali je već 1044, nakon mira s Tangutima, promijenio stav i podržao konzervativce. Njegov nasljednik *Shenzong* 神宗 (1068-1085), naprotiv, pod utjecajem teške ekonomske situacije ponovno je zagovarao reforme i ključni položaj u vladi dobio je službenik *Wang Anshi* 王安石 (1021-1086), koji je započeo s provedbom ambicioznog reformskog programa. Reformska politika završila je kada je car 1085. umro. Regentica, carica udovica, koja je vladala umjesto njegovog maloljetnog nasljednika, protivila se reformama, pa je čak i progonila reformatore. Kada je njezin štićenik preuzeo vladarske poslove 1093. godine, ponovno je podržao reformatore, ali su odnosi dviju

službeničkih struja bili već toliko zaoštreni da ni car više nije bio u stanju smiriti njihove razmirice.

Među najpoznatijim i najobrazovanijim vladarima dinastije Sjeverni Song bio je car *Huizong* 徽宗 (1101-1125), koji je isprva sam pokušao posredovati u sporovima između reformatora i konzervativaca, ali se ubrzo frustrirano povukao i državne poslove prepustio glavnom ministru, koji je pripadao reformističkom taboru i zalagao se za reformsku politiku. Pod njegovim utjecajem uvedeni su prvi oblici socijalne pomoći, uspostavljena skloništa za siromašne i otvorene prve medicinske ustanove. Car Huizong se u međuvremenu posvetio umjetnosti, pri čemu je nadahnuće tražio, i našao, u daoizmu. Bio je sakupljač slika, kaligrafije i antikviteta te slikar, pjesnik, vješt kaligraf i mecena. Organizirao je zbirku starina i sakupio veliku carsku zbirku umjetnina koja je nažalost propala u borbama koje su uslijedile nakon njegove vladavine.

Kinezi su 1114. godine, kada su se Džurdži pobunili protiv Kitana, nakon godina borbi s njima i u želji da ponovno pripoje šesnaest prefektura na sjeveru, Džurdže doživljavali kao saveznike i stoga poduprli njihovu borbu. Ali kineska vojska u ratovanju protiv Kitana nije postigla više uspjeha, dok su Džurdži uspješno napredovali i porazili ih 1125. godine. Kinezi su htjeli dobiti dio kitanskog teritorija, ali Džurdži nisu pristali na to te su iste godine napali državu Song. Prodrli su u sjevernu Kinu, zauzeli Kaifeng i zarobili cara Huizonga, njegovog nasljednika i veći dio carskog dvora. Bio je to kraj dinastije Sjeverni Song, a jedan od sinova cara Huizonga, koji se povukao na jug s ostacima carske vojske, postao je prvi car dinastije Južni Song.

DRŽAVNO UREĐENJE

Car Taizu je, kada je preuzeo vlast, uveo učinkovitu, centraliziranu državnu upravu, koja je do kraja dinastije djelovala kao uređen upravni sustav. Kako bi se spriječili ekscesi i zlouporabe ovlasti, one su precizno razgraničene, ali su istodobno careva i caričina rodbina isključeni iz državne uprave i eunusi su je zabranjeno političko djelovanje. Zabranjeni su i kontakti između visokih dužnosnika koji su bili u međusobnom srodstvu te je ustanovljena

podjela na civilnu i vojnu vlast. Pojačanom centralizacijom državnih službi car i dvor imali su bolji nadzor nad funkcioniranjem uprave, što je caru omogućilo da, kad se posvetio vladanju i surađivao s činovnicima, vlada autokratski, a kad nije imao interesa za državne poslove, upravni aparat je djelovao samostalno i osiguravao relativnu političku stabilnost.

Na vrhu državne uprave bila su sljedeća vijeća i uredi:

- vijeće obrazovanih ljudi koji su djelovali kao državni savjetnici,
- ured za vojna pitanja, koji je donosio vojne odluke,
- tajništvo koje je koordiniralo rad ministarstava i drugih državnih službi,
- šest ministarstava, po uzoru na dinastiju Tang,
- cenzorski odbor koji je bio neovisno državno tijelo i nadzirao sve druge institucije,
- financijsko povjerenstvo, koje je upravljalo riznicom, određivalo i ubiralo poreze, upravljalo državnim monopolima i vodilo brigu o financijskim poslovima.

Upravno središte države bio je glavni grad Kaifeng na Velikom kanalu, na raskrižju važnih prometnih pravaca i u blizini plodnih područja južne Kine. Pokrajinske upravne jedinice i dalje su bile prefekture *zhou* 州, kojih je krajem X. stoljeća bilo 321, a bile su podijeljene na okruge *xian* 县, kojih je bilo 1162. Porasla je i uloga pokrajina koje su dobile više ovlasti, iako još nisu bile prave upravne jedinice, kakve su kasnije postale. Pokrajina, koje su se prvo zvale *dao* 道, a zatim *lu* 路, bilo je 15 do 20 i imale su prvenstveno nadzornu ulogu. Imale su i porezne, sudbene, prometne i vojne upravničke koji su upućivani u prefekture kako bi država imala bolju kontrolu nad lokalnom upravom. To je pokrajinama dalo veće ovlasti, pa one nisu više bile puko središte vojne vlasti kao u razdoblju dinastije Tang.

Kandidate za rad u državnim službama i napredovanje u državi Song birali su na državnim ispitima, a sustav se usavršavao, tako da je osiguravao anonimnost kandidata, pa se za državne funkcije mogao natjecati relativno širok krug ljudi. U XI. stoljeću stupa u državne službe više od dvjesto ljudi godišnje,

tako da je više od polovice od oko 12.000 državnih službenika školovano, a najviše položaje zauzimali su gotovo isključivo ljudi s visokim državnim svjedodžbama. Oni su od 1065. svake treće godine polagali ispite i to na tri razine. Prvi je bio ispit na prefekturnoj razini ili u državnoj školi i obično ga je uspješno položilo od jedan do deset posto kandidata. Ispiti sljedeće razine održavani su u prijestolnici pod pokroviteljstvom vlade. Na tim je ispitima, uz poznavanje starih tekstova, bila važna i sposobnost samostalnog razmišljanja. Uspješno je bilo desetak posto prijavljenih kandidata koji bi ponijeli naslov *jinsi* 進士. Najbolji među njima potom su u carskoj palači polagali treći ispit. Tom je ispitu bio nazočan i car, a kandidati su raspoređivani prema uspjehu, što je presudno utjecalo na njihov položaj u službenoj hijerarhiji.

Visoki službenici mogli su, zaobilazeći sustav državnih ispita, predlagati rođake na niže službene položaje, koji su se mogli čak i kupiti. Mlađi službenici mogli su biti promaknuti na temelju sposobnosti koju su pokazivali na radu, a pri ocjenjivanju njihovog učinka koristio se i sustav bodovanja. Osim toga, bilo je popularno sponzorstvo, tj. dopuštenje visokim službenicima da za promicanje predlože niže rangirane. Sponzori su bili odgovorni za pogreške šticićenika i bili su, ako bi netko počinio prekršaj ili veću pogrešku, kažnjeni zajedno s počiniteljem.

Uvođenjem ispitnog sustava ponovo se proširio vodeći obrazovani sloj, a sâm sustav ne samo da je omogućio izbor kandidata za visoke službeničke položaje prema njihovim sposobnostima, nego je potaknuo i veću toleranciju i međusobno uvažavanje među njima. Za dinastije Song razvijen je i uspostavljen upravno-službenički sustav koji su, s manjim izmjenama, usvojile i kasnije dinastije.

EKONOMSKI PROBLEMI

Ekonomska situacija u državi dinastije Song bila je do početka XI. stoljeća na zavidnoj razini, budući da je bila bogatija i gospodarski uspješnija od bilo koje dinastije do tada. U tom su se stoljeću državni prihodi, dosegnuvši rekordnih 150 milijuna jedinica 1021. godine (jedna

jedinica bila je ekvivalent 1000 bakrenih novčića), počeli smanjivati i do 1065. pali su za gotovo četvrtinu. Smanjenje državnih poreza bilo je, s jedne strane, rezultat rasta stanovništva, koje je u razdoblju blagostanja raslo brže od stjecanja nove zemlje. Stanovnika je tada bilo oko 100 milijuna, tako da je viška usjeva, koje je država ubirala, bilo manje. S druge strane, dio veleposjednika uspio je vratiti svoje privilegije te je najveći dio poreznog tereta ponovno pao na seljake, što je državne prihode dodatno smanjilo.

Veliki problem bili su i državni izdaci, koji se zbog sve veće rasipnosti dvora, širenja upravnog aparata i izdataka za vojsku, stalno povećavaju. Uzdržavanje vojske bilo je povezano s velikim troškovima, zato što se uglavnom sastojala od siromašnih stanovnika, kojima je vojna služba osiguravala opstanak, ali ih je također trebalo opremiti i osposobiti za rat s nomadskim narodima na sjeveru. Godine 1041. vojska države Song brojala je već 1,259.000 vojnika i godišnje se za njezino održavanje koristilo osamdeset posto raspoloživih državnih sredstava, što je postalo gotovo neodrživ financijski teret. Kao što je već spomenuto, za vrijeme vladavine cara Shenzonga, bio je široko osmišljen plan mjera za povećanje državnih prihoda i jačanje vojske. Pripremio ga je visoki državni dužnosnik Wang Anshi kojeg je Shenzong 1069. imenovao prvim ministrom. Vlada koju je vodio Wang uhvatila se u koštac s teškom financijskom i gospodarskom situacijom uz pomoć sljedećih mjera:

- Kupnjom robe tamo gdje je bila visoka proizvodnja i prodajom robe na područjima gdje je nedostajala, pokušala je intervenirati na tržištu, stabilizirati cijene i usmjeriti dio trgovačke zarade u državnu blagajnu.
- Omogućila je seljacima i obrtnicima puno povoljnije kredite nego privatni zajmodavci i zalagaonice i pokušala na taj način u državnu riznicu usmjeriti i zaradu mešetara novcem.
- Naredila je novi popis zemljišta s petstupanjskom ljestvicom, prema plodnosti. Istovremeno je ravnopravnije raspodijeljen porezni teret, tako da je u svakom okrugu bilo nešto lošije i nešto bolje zemlje.

- Popisala je svu osobnu imovinu i oporezovala je, čime je uvedeno oporezivanje imovine.
- Dio poreza koji su porezni obveznici plaćali u obliku rada za državu, pretvoren je u novčani namet.
- Osnivane su nove državne škole kako bi se natjecale s tada prevladavajućim privatnim akademijama *shuyuan* 书院. Osim toga, pokušalo se reformirati državne ispite kako bi uključili više praktičnih vještina, povezanih s upravljanjem državom, a manje pozornosti posvećivali književnim vještinama i učenju napamet.
- Počeo se uvoditi sustav lokalne policije koja je trebala zamijeniti dio plaćeničke vojske. U tu svrhu uveden je sustav kolektivne odgovornosti *bao jia* 保甲 i organizirani su ljudi u pojedinim područjima u skupine koje su bile dužne osigurati potreban broj ljudi sposobnih za službu u policiji. Sustav kolektivne odgovornosti za prekršaje pojedinaca također je omogućio učinkovito održavanje reda i kontrole nad stanovništvom.
- U sjevernim pokrajinama uveden je državni program uzgoja konja koji su zatim dodijeljeni seljačkim obiteljima, a seljak koji ga je dobio morao se obvezati da će netko od članova obitelji po potrebi s konjem sudjelovati u ratu. Tako je konjica opskrbljena s oko 30.000 konja.

Također je obnovljena mornarica, a s novim utvrdama, povećanim brojem vojnika i pošumljavanjem učvršćena je granica s državom Liao na sjeveru. Osim toga su u blizini glavnog grada, koji je do tada već narastao na oko milijun stanovnika i suočavao se s ozbiljnim problemima opskrbe, organizirani opsežni radovi na navodnjavanju koji su omogućili povećanje proizvodnje hrane. Wang Anshi je reformskim mjerama ublažio ekonomske probleme i socijalne napetosti, ali se zamjerio bogatim slojevima, koje je dodatno oporezivao, a istovremeno je smanjio druge izvore njihovih prihoda. Moćni i bogati imali su oslonac u konzervativnoj struji među obrazovanima i zajedno se odlučno suprotstavili Wang Anshiju koji je pod njihovim pritiskom 1076. godine morao dati ostavku.

Ipak, nova vlada nastavila je s ograničenim programom reformi do smrti cara Shenzonga. Glavni problem reformista bio je u tome što nisu imali dovoljno podrške među službenicima. Reformama su se posebno protivili niži lokalni službenici, koji često uopće nisu provodili naređene mjere. Nakon careve smrti došlo je do političkog udara i na vlast su došli konzervativci koji uz pomoć carice udovice i eunuha ukidaju program reformi i pokušavaju obnoviti stanje kakvo je bilo prije pojave Wangove vlade. Reforme su tako bile privremene i bez dugoročnih rezultata. Reformatori i konzervativci kasnije su se nekoliko puta promijenili na vlasti, ali ni jedni ni drugi nisu uspjeli osigurati političku stabilnost i dublje društvene i gospodarske promjene.

2. Južni Song

Sin posljednjeg cara dinastije Sjeverni Song Hui, koji je nakon što su ga u glavnom gradu Kaifengu zajedno s carem Huizongom, zatočili Džurdži, pobjegao na jug, proglasio je dinastiju Južni Song *Nan Song* 南宋 (1127-1279) i sebe kao prvog cara po imenu *Gaozong* 高宗. Prvih godina se njegov dvor povlačio pred vojskom Džurdža, ali se za nekoliko godina promijenio odnos snaga. Močvarni teren na jugu nije bio pogodan za nomadsku konjicu, pa se nova dinastija ubrzo uspjela oporaviti i ojačati svoju vojsku. Dvor se ustalio u gradu Hangzhouu, koji je imao siguran položaj jer je sa svih strana bio okružen vodom. Car Gaozong želio je obnoviti izvornu dinastiju i povratiti izgubljene sjeverne teritorije, pa je carska vlast uspostavljena na jugu trebala biti samo privremena. Tako je Hangzhou 1138. godine prilikom proglašenja za novi glavni grad, nazvao privremenom prijestolnicom *Lin'an* 临安.

Tijekom obrane od napada Džurdža, u južnoj Kini se posebno iskazao vojskovođa *Yue Fei* 岳飞. Uspio je okupiti dijelove vojske Songa, koja je nakon poraza ostala odsječena na sjeveru i odvesti ih na jug, gdje su se okrenuli protiv napadača. Kad je osvojio prostrana područja uz srednji tok Dugačke rijeke, podržao ga je i car. Yue Fei je tada sa svojom vojskom

Kina i susjedne države u doba dinastije Južni Song

prešao Dugačku rijeku i počeo osvajati sjeverne teritorije. Godine 1134. i 1140. vodio je tri uspješna vojna pohoda protiv Džurdža i tijekom posljednjeg čak prodro do Luoyanga. Tada se već vidjelo da je vojska Džurdža tako oslabljena da će se povući sjeverno od Žute rijeke, ali su političke spletke u prijestolnici dinastije Južni Song promijenile tok događaja.

Ministrima u vladi se nagli porast utjecaja i moći vojnog zapovjednika nije svidao, pa su se zauzeli za mir. Yue Fei je optužen da je kovao urotu. Smijenjen je i pogubljen, a vlada se po uzoru na vladu Sjevernog Songa, koja je plaćala danak Kitanima, sporazumjela s Džurdžima za godišnji danak od 500.000 jedinica svile i tako kupila mir. Granica između dviju država utvrđena je na rijeci Huai i među njima je više od stotinu godina vladao mir koji je povoljno utjecao na procvat trgovine i razvitak obiju zemalja, dok se nesretni Yue Fei posmrtno proslavio kao narodni junak, utjelovljenje kineskog domoljublja i borac za oslobođenje od stranih osvajača. Kasnije su ga čak i štovali kao božanstvo i posvetili mu hram na obali Zapadnog jezera *Xihu* 西湖 u Hangzhouu.

Dinastija Južni Song vladala je krnjim teritorijem južne Kine još stotinu i pedeset godina, a naglim gospodarskim i kulturnim razvojem zamjetno je nadmašila svoju sjevernu prethodnicu. U južnoj Kini i na južnom dijelu središnje kineske nizine između Dugačke rijeke i rijeke Huai od VIII. do XI. stoljeća stanovništvo se zbog sve većeg doseljavanja sa sjevera gotovo utrostručilo, a za vrijeme dinastije Južni Song u južnoj Kini živjelo je čak osamdeset posto svih Kineza. Dovoljnu količinu hrane za tako veliku populaciju omogućila je povećana produktivnost uzgoja riže, pri čemu je bilo osobito uspješno isušivanje močvara i plitkih jezera oko grada *Suzhoua* 苏州, koji je postao glavna kineska žitnica. Proširenje i modernizaciju poljodjelstva podržavala je država i državni službenici, koji su sa svakim imenovanjem na novu dužnost selili na drugo mjesto, i tako kružili po cijelom teritoriju. Pisali su izvještaje o stanju u poljodjelstvu i upoznavali stanovništvo s novim načinima obrade koji su se uspješno udomaćivali u razvijenijim krajevima te na taj način prenosili nova znanja čak i u udaljenijim područjima. Zbog općeg napretka bila su i veća sredstva koja je država prikupila porezima i prerasporedila vojsci, javnim radovima i većoj državnoj upravi, koja je bila poput one u Sjevernom Songu.

Istodobno je država Južni Song postala moćna pomorska sila. U njezinim brodogradilištima sagrađene su stotine riječnih i morskih brodova, što predstavlja vrhunac tadašnje tehnologije brodogradnje. Neki od njih bili su stvarni divovi kojima su kontrolirali trgovačke putove prema otocima zapadnog Pacifika i kroz južna mora do Indijskog oceana. Čak ni bojni brodovi, koji su korišteni na rijekama i za obranu obale, nisu za njima zaostajali. Imali su kotače s lopaticama koji su pokretani hodanjem po stepenastom cilindru u potpalublju, a bili su opremljeni bacačima granata i zapaljivih projektila. Godine 1161, kada je država Jin ponovno napala državu Južni Song, dvije su odlučujuće pobjede izvojevali upravo njezini brodovi. Kod poluotoka Shandong razbili su flotu od 600 neprijateljskih brodova koja je plovila prema glavnom gradu Hangzhou. Na Dugačkoj rijeci u blizini Nanjinga, gdje ju je vojska Džurdža pokušala prijeći, mornaričke su postrojbe bacanjem bombi i vatrenih granata i s nekom vrstom raketnih bacača dvaput spriječile iskrcavanje, dok su se za trećeg pokušaja, vidjevši stotinu velikih brodova, vojnici Džurdža pobunili i sami povukli. Novi car države Jin htio je brzo sklopiti mir, ali su se u državi Južni Song dužnosnici

koji su zagovarali mir i oni koji su bili za nastavak rata, ponovno sukobili. Prevagnula je miroljubivija strana i godine 1165. Južni Song je sklopio novi mirovni ugovor s Jinom, samo je ovaj put danak koji su Kinezi morali plaćati bio za 100.000 jedinica svile manji nego ranije. Ipak, još važnije je bilo da se Južni Song više nije u sporazumu tretirao kao podređen. Pritom je održavao dobro opremljenu vojnu flotu i u sljedećim decenijama, a i za održavanje vojske izdvajao je više sredstava nego prethodna dinastija. Političko usmjerenje Južnog Songa moglo bi se sažeti izrekom: „Mir, ali s čvrstom obranom!“ Više od četiri desetljeća kasnije, 1208, pokušao je još jednom zauzeti područja na sjeveru. Dinastija Jin našla se u teškoćama nakon prirodnih katastrofa na sjeveru Kine, pa je na jugu prevladalo mišljenje da je došlo vrijeme obračuna. Međutim, kineski su se stratezi preračunali. Na sjeveru ih je iznenadila oštra zima, njihova vojska nije bila dobro pripremljena, a Džurdži su usprkos teškoćama i dalje bili vojno jaki. Napad dinastije Južni Song bio je neuspješan i zato što kinesko stanovništvo na sjeveru nije poduprla napad njihove vojske. Ponovno je sklopljen mir s državom Jin, ali se ovaj put danak povećao za 200.000 jedinica u srebru i svili.

Nakon ove neuspjele vojne avanture, država Južni Song sve do kraja dinastije više nije ulazila u nove ratove. Zavladao je mir, a uz opći procvat i nagli razvoj gradova proširio se i krug bogatih građana, koji su se prepustili laganijem stilu života sa zabavama, što je ostavilo traga i u kulturnom stvaralaštvu. Hangzhou je postao najveći grad, a u odnosu na prethodne, planski osnivane prijestolnice, puno živahniji i gušće naseljen. Bio je to prvi kineski grad s višekatnicama, imao je trgovačke i zabavišne četvrti s trgovinama egzotičnih predmeta iz Indije i Afrike, sa specijaliziranim restoranima, kazalištima, glazbenim dvoranama, književnim salonima, knjižarama i brižno uređenim parkovima, a njegovi stanovnici nisu brinuli samo o općim higijenskim uvjetima, već i o čistom jezeru po kojem su plovili ukrašeni brodovi namijenjeni svim vrstama zabava.

S procvatom gradova i građanskog načina života, u X. i XI. stoljeću proširio se običaj zamatanja ženskih nogu. Djevojčicama su već u djetinjstvu čvrstim povezivanjem deformirana stopala i onemogućen je njihov normalan rast. Omotane ženske noge predstavljale su vanjski znak blagostanja, i trebale su pokazivati pripadnost imućnoj obitelji, bez potrebe za radom. Male ženske

noge postale su simbol ženske gracioznosti i ljepote, žene sa stopalima u obliku lopoča lakše su se udavale, zibajuće hodanje sitnim koracima omotanih stopala smatralo se erotski privlačnim. U bogatim i građanskim slojevima se običaj da se ženama omataju stopala, unatoč protivljenjima i pokušajima zabrane od XVII. st., održao sve do početka XX. stoljeća.

U ozračju gospodarskog blagostanja i kulturnog procvata, vladajući dužnosnici Južnog Songa nisu na vrijeme prepoznali novu opasnost koju su na sjeveru, nakon razaranja država Xixia i Jin, predstavljali Mongoli. Zbog neporavnatih računa s Džurdžima – unatoč upozorenjima na mongolsku opasnost – s njima su čak sklopili kratkotrajni savez. Za Mongole država Južni Song, kada su je napali 1258. godine, doista nije bila lak zalogaj. S brojnom i dobro opremljenom vojskom, jakom mornaricom i razvijenim gospodarstvom dugo je i tvrdoglavo odolijevala Mongolima, tako da je njezin otpor slomljen tek nakon gotovo dva desetljeća ratova i opsada. Džingis-kanov unuk Kublaj zauzeo je glavni grad države Južni Song, Hangzhou 1276, ali je dinastija formalno opstala do 1279., kada su Mongoli okupirali zadnja uporišta na dalekom jugu i prisilili posljednjeg vladara dinastije Song da im preda dinastički pečat.

3. Gospodarski, tehnički i društveni razvoj

TEHNIČKI NAPREDAK

Produktivnost poljodjelstva raste od VIII. stoljeća, kada je na sjeveru pšenica počela istiskivati dotad prevladavajuću kulturu prosa, a na jugu je uveden uzgoj riže na navodnjavanim poljima. Natapana rižina polja zahtijevala su velika ulaganja, jer je zemljišta trebalo isušiti ili poravnati, ograditi ih, iskopati jarke i onda ih održavati u dobrom stanju. Stoga su uvedena razna tehnička poboljšanja koja su povećala učinkovitost vodene snage, na primjer crpke za vodu, vodeno kolo s lopaticama za podizanje vode i dizanje zasuna na sustavima za navodnjavanje. Raširena je uporaba

gnojiva, a osim organskih gnojiva koristile su se i razne vrste blata i vapnenac. Jako je napredovala selekcija i uzgoj novih biljnih vrsta. Posebno uspješno bilo je križanje riže s novim, iz jugoistočne Azije prenesenim vrstama, uz pomoć kojih su uzgojene brzorastuće, plodnije i otpornije vrste, uključujući one koje su bile otporne na sušu i one koje su se razlikovale prema stupnjevima ljepljivosti zrnja. Brzorastuće vrste riže su u klimatskim uvjetima južne Kine omogućavale dvije berbe godišnje.

Širenju novih mehaničkih naprava i načina poljodjelstva te općem društvenom i kulturnom napretku uvelike je pridonio tisak. Priručnici za seljake s opisima novih metoda uzgoja tiskani su na jednostavnom, svima razumljivom jeziku i sa skicama vodenih kola i drugih mehaničkih alata. Tisak, koji se prvo razvio u Sichuanu, po cijeloj je zemlji proširila dinastija Sjeverni Song. Novi korak u razvoju tiskarske tehnologije bio je pronalazak pomičnog tiskarskog okvira s drvenim, porculanskim ili bakrenim slovima, koji se u prvoj polovici XI. stoljeća proširio iz Koreje u Kinu. Veliki tehnološki napredak doživjeli su i mnogi obrti. S novom tehnologijom razvijenom u proizvodnji porculana i laka postizala se iznimna kvaliteta proizvoda. Tekstilni pogoni su pored poznatih tradicionalnih svilenih tkanina počeli proizvoditi pamučnu robu. Proizvodnja željeza i čelika već je u razdoblju Sjevernog Songa bila koncentrirana u velikim pogonima s tehnologijom koju Kina nije nadmašila ni u XIX. stoljeću. Godine 1078. godišnja proizvodnja sirovog željeza iznosila je čak 125.000 tona. U brodogradnji je počela gradnja velikih brodova s vodonepropusnim odjeljcima, a za plovidbu preko oceana brodovi su bili opremljeni kompasima.

Kinezi su prvi počeli koristiti barut u vojne svrhe i proizvoditi razne vrste bombi i projektila. Ugljen, koji je inače u Kini poznat već duže vrijeme, počeli su koristiti za grijanje kuća u Kaifengu, kada je došlo do nestašice drva i drvenog ugljena zbog brzog rasta urbanog stanovništva. Naravno, to ne bi bilo moguće da i rudarstvo nije doživjelo brzi razvoj. Među ostalim inovacijama koje Europa nije poznavala još nekoliko stoljeća su duboko bušenje i vađenje prirodnog plina, ventilatori i rotacijska sita. U Sichuanu se već na početku razdoblja Sjevernog Songa ustalilo

korištenje papirnatog novca, koji se zatim proširio po cijeloj zemlji. Vrhunac tehničkih dostignuća za to vrijeme, koja su se kasnije prestala koristiti i stoga potonula u zaborav, bili su i mehanički sat za pogon astronomskih instrumenata i stroj za predenje konoplje. Mehanizam koji je okretao instrument za promatranje zvijezda i za dvadeset i četiri sata napravio potpuni krug, izumili su i koristili već u XI. stoljeću, a stroj za predenje konoplje, koji je mogao s trideset i dva vretena u jednom danu ispresti 65 kg konca, bio je u upotrebi u sjevernoj Kini u XIV. stoljeću. U tiskanoj knjizi o poljoprivredi *Nongshu* 农书 ga je godine 1313. predstavio *Wang Zhen* 王桢, pri čemu je bio nevjerovatno sličan europskoj predilici, koju je više od četiri stoljeća kasnije u Francuskoj enciklopediji naveo Diderot.

PROCVAT TRGOVINE

Pod utjecajem povećane tržišne slobode seljaci su se tijekom razdoblja Song također počeli prilagođavati zahtjevima tržišta. Komercijalni usjevi počeli su istiskivati žitarice, dok su se cijele regije okrenule proizvodnji riže opskrbljujući područja s manjkom hrane i veće gradove. Do XIII. stoljeća postupno se uspostavila hijerarhijska struktura trgovišta, a temelj joj je bila mreža lokalnih trgovišta, koja su bila blizu poljodjelcima. Uz širenje tržišnog gospodarstva bila je vezana organizacija skladišta i prijevoza, kao i služba državnih pregovarača, koji su u trgovištima posredovali između putujućih trgovaca i trgovaca na malo. U većim gradovima su se, baš kao i trgovci, i obrtnici udruživali u cehove ili slična strukovna udruženja, a za razne vrste rada, dobara i usluga brinuli su se posrednici, pa i neke vrste agencija. Trgovačke gilde zvale su se *hang* 行, što znači ulica, a ime su dobili po trgovačkim udruženjima u koja su se za vrijeme rane dinastije Tang povezivali trgovci pojedinih ulica. Najveća i najutjecajnija bila su udruženja trgovaca za prijevoz osnovnih vrsta robe – žita, soli, čaja i svile te udruženja koja su se bavila novčanim poslovanjem.

Sve do srednjeg razdoblja dinastije Tang većinom trgovine osnovnim dobrima upravljala je država, dok su se trgovci bavili uglavnom

luksuznom robom. S vremenom je ipak privatna trgovina toliko narasla da je daleko nadmašila državnu. Ublažavanje administrativnih prepreka trgovanju, veliko povećanje cijena te odlično organiziran vodeni prijevoz i brzi rast važnosti novčano-kreditnih poslova proširili su tržišta i potaknuli trgovinu između pojedinih regija, a ujedno su utjecali na veću specijalizaciju poljodjelstva. Od povećanog obujma trgovine imala je korist prvenstveno država koja je rastom trgovačkih davanja povećavala prihode i na taj način lakše ublažavala pritisak na poljodjelstvo izazvan rastom stanovništva. Za dinastije Song nije bilo većih agrarnih kriza ni seljačkih buna većeg opsega. Dio seljačkog stanovništva koji nije imao mogućnost opstanka na zemlji seli u gradove u kojima su doseljenici nalazili posao u obrtničkim radionicama ili raznim uslužnim djelatnostima. U gradovima se postupno formirao novi sloj bogatih građana koji nisu imali veleposjedničke i službeničke korijene niti su s njima bili obiteljski povezani.

Migracije su ubrzale širenje novčane ekonomije jer su se seljaci koji nisu imali novca za plaćanje poreza iselili iz sela u gradove, gdje su dobivali zaradu u novcu. Širenje novčane ekonomije bio je nedvojbeni znak gospodarskog rasta za dinastije Song. Novac je postao široko uvriježeno sredstvo plaćanja u svim trgovačkim i državnim poslovima, uz kovani novac u optjecaju je bio i papirni novac, ali se u isto vrijeme već sve više učvršćuju poslovi mjenicama i prvi oblici kreditnih poslova. Kina nikada nije kovala toliko bakrenih novčića kao za vrijeme dinastije Song, kada je u XI. stoljeću iskovano 1,830.000 kompleta od 1000 novčića godišnje, što je bilo oko deset puta više nego u eri Tanga. Godine 1065. je, primjerice, zemlja prikupila čak 37 milijuna kompleta novčanih prihoda, a u razdoblju Južnog Songa novčani prihodi države već su premašili prihode u žitu i robi.

Unatoč velikoj proizvodnji kovanica, uvijek je postojao manjak kovanog novca, pa je vlada nastojala ograničiti izvoz visoko cijenjenih bakrenih novčića u susjedne zemlje. Čak su u pogranična područja na sjeverozapadu uveli željezne kovanice, koje su trebale smanjiti potrebu za bakrenim novcem. Najbolje rješenje za nedostatak kovanica bilo je uvođenje papirnatog novca koji je bio posebno prikladan za plaćanja na

velike udaljenosti jer je poslovanje s velikim količinama kovanica, a prodavači i kupci su bili međusobno udaljeni, bilo vrlo neugodno. Bankari u Sichuanu počeli su izdavati potvrde o depozitu novca koje su počele jednostavno cirkulirati kao novčano sredstvo. Godine 1024. prvi je pravi papirnati novac na svijetu s novčanicama u vrijednosti od 200 i 1000 kovanica također izdala država Sjeverni Song. S ekonomskim i financijskim problemima, naravno, bilo je iskušenja da se tiska dodatni novac bez pokrića i dinastija Sjeverni Song je u teškoj situaciji prije pada doista uzrokovala jednu od prvih inflacija u svijetu. S procvatom monetarnog poslovanja pojavile su se i novčane špekulacije pa su uvedene posebne službe za upravljanje državnom imovinom, koje su pomogle regulirati neravnoteže uzrokovane fluktuacijama vrijednosti novca. Sve ovo ukazuje na visok stupanj razvijenosti tržišnog gospodarstva u zemljama Sjevernog i Južnog Songa.

4. Uspostava neokonfucijanizma

U vrijeme dinastije Song pokret za oživljavanje klasičnih knjiga i konfucijanske misli uzeo je maha i proširio se. Njegovi su predstavnici, neokonfucionisti, povezivanjem načela i doktrine konfucijanizma s daoističkim i budističkim elementima odgovorili na izazove obiju religija i filozofskih sustava, ali to nisu učinili s inovativnom mišlju na novu plodnu sintezu, već prije svega s težnjom uključivanja njihovih vanjskih diskurzivnih oblika u ortodoksni konfucijanski sustav. Konfucijanski odnosno neokonfucijanski ideal bio je strogo hijerarhijsko društvo u kojem su vladala jasna etička načela, a njegovi su pripadnici imali precizno određene uloge i zadaće u skladu s društvenim statusom. Konfucijanska odnosno neokonfucijanska doktrina je na taj način omogućavala nesmetano funkcioniranje države i uzajamnu kontrolu obaju polova moći: službeništva i cara, a konfucijanski službenici su, njezinim provođenjem na početku razdoblja Song, osigurali gotovo tri stoljeća dominacije na kineskom prostoru. Neokonfucijanizam je, u kombinaciji s legalističkim elementima,

ostao prevladavajuća državno-politička doktrina i škola mišljenja u Kini i kasnije, sve do početka XX. stoljeća te je presudno utjecao na razvoj kineskog društva i obrazaca političkog ponašanja.

Preteča neokonfucijanizma bio je Han Yu, pjesnik i najugledniji prozaik razdoblja Tang. Bio je poznat kao pobornik jezgrovitog proznog izraza u stilu starokineskog *guhana* 古汉 i oštar kritičar budizma, koji je znatno pridonio oživljavanju konfucijanske misli. Ali povoljni uvjeti za njezino oživljavanje nastupili su tek u XI. stoljeću, kada su se u državi Sjeverni Song rasplamsali sukobi između zagovornika reformi i njihovih protivnika. Veliki reformator Wang Anshi inače je bio pobornik pragmatičnih promjena i praktičnih mjera, ali i izniman poznavatelj starih klasičnih spisa. Njegovo je stajalište bilo da drevni spisi ne mogu biti vodič u rješavanju sadašnjih problema, zbog čega ih je potrebno prilagoditi novome vremenu i prihvaćati samo one misli klasika koje mogu reći nešto korisno u novima uvjetima. U tom duhu priredio je tumačenje starih konfucijanskih tekstova koje je opremio praktičnim uputama za upravljanje državom i objavio kao materijal za državne ispite. Knjige su nekoliko godina bile službeni materijal za učenje, ali nakon Wangovog pada zamijenjene su klasičnim obrazovnim spisima.

U taboru protivnika reformi bili su najpoznatiji ljudi tog doba. Među njima je bilo obrazovanih ljudi koji su na područjima kojima su se bavili ostvarili iznimna postignuća i stekli reputaciju vrhunskih književnih stvaratelja, ali su se zalagali i za dosljedno oslanjanje na staru tradiciju i rješavanje problema vremena jačanjem starih vrijednosti i strogim poštivanjem tradicionalnih, konfucijanskih etičkih načela. Među njima je bio visoki službenik i jedan od najpoznatijih kineskih povjesničara, *Sima Guang* 司马光, koji je napisao pregled kineske povijesti pod naslovom *Cjelovito ogledalo za pomoć u vladanju* (*Zizhi tongjian* 资治通鉴), sveobuhvatno enciklopedijsko djelo, koje je trebalo pomoći vladarima u donošenju odluka. Jedan od najsvestranijih učenjaka i pisaca u razdoblju Sjevernog Songa bio je *Ouyang Xiu* 欧阳修, koji je u mladosti bio sljedbenik reformističke politike, ali se kasnije pridružio konzervativcima. Postao je poznat po svojim rodoslovljima dinastija, kao povjesničar i bibliograf,

a bavio se i arheologijom i igrao je važnu ulogu u oživljavanju konfucijanskih klasika. Između ostalih napisao je esej „Kako je teško biti car“ u kojem je zagovarao ideološku i moralnu neovisnost dužnosnika. Za svoj pseudonim odabrao je simbolično ime Šest jedan (*Liu yi* 六一), što znači šest prijatelja, pri čemu je pod šest prijatelja mislio na sebe, svoju knjižnicu i svoju arheološku zbirku, glazbeni instrument, šahovsku garnituru i vrč vina.

Protivnik reformi i jedan od pionira neokonfucijanizma za vrijeme dinastije Sjeverni Song bio je filozof *Zhou Dunyi* 周敦颐, koji se posvetio utemeljenju neokonfucijanske kozmologije. Među začetnicima neokonfucijanskog pokreta bili su njegovi učenici, braća Cheng, *Cheng Hao* 程颢 i *Cheng Yi* 程颐, koji su pod utjecajem budizma i daoizma konfucijansku misao oblikovali u filozofski sustav. Zbirka drevnih tekstova, koju je pripremio Cheng Yi, imala je dugotrajan utjecaj na oblikovanje neokonfucijanske doktrine i pridonijela oživljavanju ne samo Konfucijevih, već i misli gotovo zaboravljenog Mencija. Misli i poglede prethodnika sažeo je i zaokružio vodeći filozof i polihistor epohe i jedan od najznačajnijih kineskih filozofa *Zhu Xi* 朱熹 (1130-1200). On je nakon uspješno položenih ispita za državnu službu radio kao službenik, ali je odbijao visoke položaje jer se želio posve posvetiti proučavanju starih klasičnih spisa. U pokrajini Jiangxi, gdje je s pripitomljenim jelenom pustinjački živio za vrijeme dinastije Tang, i raspravljao o drevnim kineskim klasicima sa svojim učenicima, osnovao je školu koja je postala jedno od najpoznatijih sveučilišta Kineskog Carstva. Zhu Xi je svoje učenike podučavao usmeno i nije objavljivao svoje misli i komentare, a to su učinili njegovi učenici nakon njegove smrti.

Središnji pojam Zhu Xieve filozofije bilo je osnovno strukturalno načelo *li* 理, što neki zapadni autori, prevode kao „sveprožimajuće, sveregulirajuće načelo“, i njegova suprotnost *qi* 气, stvaralačka iskonska supstanca ili formativna životna sila. Li je vječan i prožimao je sva živa bića, koja su uz njegovu pomoć postala to što jesu, a ljudi na različitim društvenim položajima imaju različite li, pa bi za njih trebala također vrijediti različita etička, moralna i obredna pravila. U Zhu Xiovom svijetu nije bilo mjesta

za osobnog boga. Boga ili najvišu silu koja „vlada cijelim svemirom“, kako piše Jana Rošker, jednostavno je „izjednačio s lijem“. Čovjek je po prirodi dobar, a zlo je posljedica neostvarene individualne prirode, nepotpunog (nekultiviranog) tijela i neuravnoteženih emocija i strasti. To stanje može se prevladati kroz postupno obrazovanje i samokultiviranje, a i društveni sklad će također biti oblikovan kroz obrazovanje i samokultiviranje – što je glavni praktični ideal konfucijanske filozofije. Ona su trebala biti vječna kao i načela vlasti i temeljnih društvenih odnosa koje nije dozvoljeno mijenjati. Zhu Xi je imao otvorene protivnike već među svojim suvremenicima, ali njegova tumačenja konfucijanskih spisa i drevnih kineskih klasika ostala su dominantna državna doktrina novovjekovne Kine, a njegove ideje o vječnim i sveobuhvatnim načelima poretka su, prema sinolozima, imale dugoročni utjecaj na kineski kulturni i društveni razvoj.

RAZDOBLJE MONGOLSKE DOMINACIJE

1. Uspon mongolske moći

Mongoli su bili nomadski narod iz istočnih predjela središnje Azije, koji su relativno kasno došli u dodir s kineskom civilizacijom. Oni su dulje od ostalih stepskih naroda sačuvali svoje izvorne nomadske navike, koje su bile potpuno suprotne vrijednostima tadašnjeg kineskog svijeta. U njihovom obiteljskom životu, za razliku od Kineza, prevladavala je poligamija, sin ili mlađi brat su smrću oca ili brata preuzimali sve njegove žene. Kad su Mongoli nakon ujedinjenja postali vojna sila, oni su bili samo vojnici dok su druge poslove obavljali drugi – primjerice, državne službe obavljali su uglavnom stranci, koji su ili prihvatili mongolsku vlast bez borbe, ili su došli raditi za njih, a kućanske poslove ratni zarobljenici. Mongolski ratnici odlikovali su se izrazitom okrutnošću, pretjerano su se odavali alkoholom, a imali su Kinezima potpuno neshvatljivu naviku – nisu se smjeli prati, niti su smjeli prati predmete u vodi.

Prije ujedinjenja mongolska plemena živjela su u rodovima koji su se pozivali na zajedničkog pretka, ali su se često dijelili na podrodove. Oni su se zatim osamostalili i formirali nove, mlađe rodove. Ipak, nije bilo velikih razlika u njihovom načinu života – najstariji rodovi pripadali su plemstvu iz kojeg su potjecali plemenski glavari, dok su pripadnici mlađih rodova bili običan puk. U mongolskim obiteljima su kao radnici i sluge također živjeli ratni zarobljenici i zarobljeni stranci, ili pripadnici drugih plemena, koji inače nisu bili slobodni, ali su često smatrani obiteljskim članovima.

Mongoli su vođe plemenskih saveza birali na posebnim saborima *kuriltai*. Na tim su se skupovima okupljali svi važniji pripadnici plemstva i plemenski starješine, a na temelju podrijetla i osobnih zasluga birali su novog vođu. Od tako važnih poglavica rodova i plemena nastajao je novi

sloj takozvanih pratitelja ili savjetnika *nökör*, koji nisu bili u srodstvu sa svojim zaštitnikom, već su dolazili iz svih društvenih slojeva, a kasnije i iz inozemstva. U zamjenu za sigurnost i materijalno zbrinjavanje poglavaru su pružali pomoć kao savjetnici ili vojni zapovjednici i brinuli o njegovoj imovini; predstavljali su zametak budućeg upravnog ustrojstva u mongolskoj državi.

DŽINGIS-KAN

Početkom XII. stoljeća Mongoli su dva puta stvorili labave plemenske veze. Vođa druge od ovih konfederacija, Kabul, kojeg Mongoli smatraju utemeljiteljem države, formalno je bio vazal cara Jina, no Mongoli su tijekom njegove vladavine već pljačkali duž sjevernih granica države Jin i tako najavljivali svoj dolazak na kinesku povijesnu scenu. U drugoj polovici XII. stoljeća mongolska plemena uglavnom su ratovala s njima srodnim plemenima (npr. Tatarima), a potkraj stoljeća Kabulov unuk Temüjn svladao je svoje protivnike i do 1205. postao gospodar plemena na mongolskoj visoravni. Da bi obznanio utemeljenje ove moćne plemenske zajednice, sljedeće je godine sazvao veliki kuriltai, koji mu je dodijelio naslov Džingis-kana ili svemirskog vladara.

Džingis-kan je u završnim borbama sa svojim mongolskim suparnicima uveo decimalni sustav organizacije svoje vojske, što znači da je bila podijeljena na odjele po deset, sto, tisuću i deset tisuća vojnika. Osnovna jedinica *mingghan* imala je tisuću ratnika, koji su se povremeno udruživali u jedinice od deset tisuća ratnika – *tümen*. Iako je njegovoj vojsci nedostajala tehnološka prednost u odnosu na neprijatelje, odlikovala ju je izvanredna disciplina i mobilnost, zbog čega je imala bolje manevarske sposobnosti. Vojna organizacija zamijenila je dotadašnji lokalni društveni poredak jer su postojećim jedinicama od po tisuću vojnika pridodane njihove obitelji i o njima ovisni radnici. Takvim uređenjem Džingis-kan je razbio dotadašnji plemenski ustroj i plemensku pripadnost zamijenio vojnom stegom i solidarnošću. Prilikom njegova ustoličenja mongolska

vojska brojala je 95 jedinica od tisuću vojnika, a kasnije su u taj vojni sustav uključeni i drugi pokoreni i podjarmljeni narodi.

Istodobno s reformom vojske Džingis-kan je uspostavio osobnu stražu *kesig*, koja je u početku brojala nešto više od tisuću vojnika, ali ju je po ustoličenju povećao na deset tisuća. Ta je ustanova proizašla iz obiteljske pratnje, pa su vodeću ulogu u njoj imali članovi njegove obitelji i *nökör*. Porastom Džingis-kanove moći i širenjem mongolske države, *kesig* je preuzimao sve više upravnih i gospodarskih poslova. Budući da je to tijelo u isto vrijeme bilo nadležno za njegove osobne poslove i državnu upravu, pratilo ga je posvuda, kako na vojnim pohodima tako i na lovačkim izletima. Džingis-kan je za svoju prijestolnicu odabrao grad Karakorum zbog njegovog strateškog položaja. Još prije svog ustoličenja dao je prilagoditi ujgursko pismo za pisanje mongolskog jezika, a po imenovanju za kana uspostavio je i ured glavnog suca koji je također vodio evidenciju svih sudskih predmeta i imenovanja na položaje.

U procesu formiranja države Mongoli su oblikovali svoju ideologiju, koja je ozakonila Džingis-kanovu vlast i opravdala mongolska osvajanja. Džingis-kana je za jedinog legitimnog vladara na svijetu izabralo stepsko božanstvo. Tako je uživao zaštitu Neba, što je potvrđivala osobito njegova vojna sreća i činjenica da je vladao svim mongolskim svetim planinama. Mongoli su stoga osjećali dužnost podjarmiti cijeli svijet, pa su svakoj zemlji, prije nego što su je napali, poslali poziv da se preda bez borbe i pripoji njihovoj državi jer inače zaslužuje najstrožu kaznu, budući da se opire volji Neba.

Ubrzo nakon izbora Džingis-kan je poslao poziv na predaju Kirgizima na gornjem Jeniseju i drugim sibirskim narodima na području Bajkala; oni su ga prihvatili i poslali danak Mongolima u znak pokornosti. Onda su Mongoli svoju pozornost usmjerili prema jugu i 1209. godine napali zemlju Xixia. Nakon početnih uspjeha prodrli su do prijestolnice, ali su za vrijeme opsade pokušali promijeniti tok Žute rijeke kako bi poplavila grad, na što se rijeka razlila te preplavila i grad i opsjedatelje. Neprijateljstva su prestala, a vladar Tanguta prihvatio je pokornost Mongolima i obećao im vojno pomoći u daljnjim osvajanjima. Nakon povratka

s pohoda Mongolima su se pridružili i Ujguri, koji su tražili zaštitu jer su se pobunili protiv Kitana u zemlji Kara Kitai. Ujguri su bili posebno važni Mongolima, koji su trebali sposobne obrazovane ljude za pomoć u upravljanju zemljom koja stalno raste.

NAPAD NA DRŽAVU JIN

Džingis-kanov sljedeći korak bio je odmjeriti snage s moćnom državom Džurdža na jugu. Iako je imala jaku vojsku, također je bila iscrpljena brojnim prirodnim katastrofama, u stisku između kineske države Song na jugu, Tanguta na zapadu i Mongola na sjeveru. Kad su godine 1211. Mongoli prvi put napali državu Jin, cilj im je prvenstveno bio skupljanje podataka o protivniku. Probili su sjeverne obrambene linije i pljačkali kroz taj dio Kine, a ubrzo nakon toga vratili su se u Mongoliju i pustili da Džurdži ponovno zauzmu izgubljena područja. U drugom napadu, kada su Mongoli utvrđene predstraže Džurdža s dodatnim pojačanjima na sjeveru ponovno razbili, prodrli su duboko u unutrašnjost zemlje Jin. Pljačkali su pokrajine Shanxi, Hebei i Shandong, čime su uzrokovali veliko razaranje, ali su izbjegavali dobro utvrđene gradove. Po povratku su zadržali kontrolu nad važnim prolazima na sjeveru, dok je dio vojske ostavljen da opkoli Zhongdu. Prijestolnica je odoljela mongolskim napadima do 1215, ali kada se dvor povukao u Kaifeng i opsjedatelji odbili jedinice koje su dolazile u pomoć, moral je pao i glavni grad se predao. Mongoli su ga opustošili i spalili te se s glavninom vojske vratili u domovinu, a samo dio jedinica ostavili na okupiranim područjima sjeverne Kine.

Ovi mongolski uspjesi mogli su se pokazati kobnim za državu Jin jer su se poklopili s pobunom Kitana, koji su ostali u Mandžuriji, ali događaji u središnjoj Aziji su skrenuli Džingis-kanovu pozornost prema zapadu. Prvo je pristupio kažnjavanju dvaju pobunjenih plemena, Naimana i Merkita, u zapadnoj Mongoliji. Kako se vođa poraženih Naimana sklonio u zemlju Kara Kitai i tamo učvrstio svoj utjecaj, sljedeći

mongolski udarac bio je usmjeren na ovu državu, koja je osvojena 1218. Zbog nekoliko incidenata s mongolskim izaslanicima sljedeća je na redu bila muslimanska država Horezm na teritoriju današnjeg Uzbekistana i Turkmenistana. Tamo su bogati gradovi, na primjer Otrar, Herat i Samarkand, pružili snažan otpor i zbog toga platili strašan danak u krvi. Mongolima je opsada gradova bila strana, ali su već koristili kineske tehnike opsade s kineskim vojnicima i inženjerima regrutiranim u sjevernoj Kini za napad na srednjoazijske gradove. Uz to su koristili nenaoružane zarobljenike i civile kao živi zid pri penjanju na utvrde.

Do 1223. postojale su mongolske ispostave i njihovi namjesnici u svim većim gradovima u zemlji Horezma. U međuvremenu su mongolske jedinice slijedile vladarevog nasljednika preko Perzije u Indiju i zatim natrag kroz Perziju sve do Azerbajdžana, ali im namjera kažnjavanja bjegunca nije uspjela. Godine 1223. su putem, nakon što su s 30.000 vojnika prešli Kavkaz i spustili se u južnu Rusiju, porazili vojsku ruskog plemstva. Tada su još porazili Bugare kod Volge i sljedeće se godine vratili u Mongoliju. Džingis-kan je tada već povukao glavni dio vojske iz središnje Azije i pripremao se za novi kazneni pohod protiv Tanguta, budući da nisu dali vojnike za osvajanja na zapadu i prestali su sudjelovati u mongolskim osvajanjima sjeverne Kine, prekršivši svoje obveze.

U vrijeme kada su Mongoli osvajali teritorije na zapadu, jedan od najpoznatijih vojskovođa ostao je u Kini i nastavio vršiti pritisak na državu Jin. Njegova vojska brojala je oko 100.000 vojnika, ali je bilo samo 23.000 pravih mongolskih ratnika, a ostali su bili pomoćne jedinice Kineza, Kitana i Džurdža koji su se predali ili prešli na neprijateljsku stranu. To su Mongoli poticali, pa i nagrađivali, tako da su na njihovu stranu često prelazili čak i zapovjednici, osobito Kinezi i Kitani, sa svim svojim ljudima. Mongoli su posebno poticali prelaske kineskih i kitanskih službenika, budući da sami nisu poznavali život u gradovima i nisu bili sposobni upravljati velikim stalno naseljenim područjima. Tako je i u kanovoj pratnji u prvom napadu na državu Jin bila skupina kineskih i kitanskih savjetnika koji su dobro poznavali upravni sustav i situaciju u sjevernoj Kini.

Mongoli su na tom području isprva sustavno uništavali zaleđa velikih gradova i pokušavali ih izolirati. To je rezultiralo ogromnim žrtvama kako u selima tako i u gradovima. Nakon 1217, kada je u mongolskoj službi bilo više Kineza, situacija se donekle smirila, osobito nakon što su uvjerali mongolskog vrhovnog zapovjednika da zaustavi nemilosrdno i besciljno ubijanje i uništavanje. Ipak je rat na sjeveru Kine nastavio bjesniti u sljedećem desetljeću, a tamošnje je stanovništvo plaćalo visok danak u krvi. Nije bilo lako ni preživjelima jer su bili masovno unovačeni, uglavnom u posebne vojne postrojbe osposobljene za opsade gradova. Osim toga, stanovništvo je bilo ugroženo i porezima, koji nisu bili određeni, ali su Mongoli dolazili s vremena na vrijeme i uzimali što im je trebalo. U sjevernoj Kini samo su razni vjerski dostojanstvenici bili oslobođeni poreza.

Godine 1219. Mongoli su zauzeli glavni grad pokrajine Shanxi – *Taiyuan* 太原 i nekoliko gradova u Hebeiju, a sljedeće godine bez borbe se predao glavni grad pokrajine Shandong – *Jinan* 济南. Tijekom tih osvajanja mnogi dužnosnici, uglavnom kineski, prebjegli su na mongolsku stranu jer oni koji su se predali bez borbe uglavnom su mogli zadržati svoje položaje upravitelja okruga ili prefektura. Mongoli su im stoga prepuštali upravu na pokorenim teritorijima, dok su sami nastavili svoja osvajanja u pokrajini Shaanxi. No, tu su bili manje uspješni. Gradovi su se jače odupirali, a također su ostali bez Tanguta, koji su ih isprva pomagali s 50.000 vojnika u napadu na pokrajinu. Tako je ovaj mongolski napad izgubio zamah, a čak su Džurdži opet zauzeli neke izgubljene teritorije.

Godine 1226, kada su Tanguti odbili posljednju mongolsku ponudu da im se mirno priklone, a zatim s Jinom potpisali mirovni sporazum, započela je moćna mongolska kaznena kampanja. U napadu na državu Xixia Mongoli su prodrli u plodni i gusto naseljen pojas duž Žute rijeke, kroz koji su nastupali prema prijestolnici i usput nemilosrdno uništavali važna mjesta. Sljedeće godine počeli su opsjedati prijestolnicu i zauzimati posljednje predstraže na istočnom rubu države, ali je usred opsade Džingis-kan iznenada umro. Mongoli su ipak nastavili rat i tek su nakon zauzimanja prijestolnice i potpunog uništenja države Xixia objavili da je kan

umro. Glavnina vojske vratila se u Mongoliju na ceremoniju posljednjeg ispraćaja, dok su u državi Xixia ostale samo okupacijske jedinice.

OGOTAJ

Prvo nasljeđivanje obavljeno je bez previranja. Prema Džingis-kanovoj odluci, dvije godine kasnije kuriltai je izabrao njegovog trećeg sina, Ogotaja, za velikog kana – *kagana*, a njegova tri brata dobila su titulu kana i velike ovlasti svaki u svom dijelu mongolske države. Mongolska osvajanja su pod novim vladarem ponovno dobila poticaj jer je odmah nakon izbora Ogotaj poslao u porječje Volge vojni pohod kao pripremu općeg napada u smjeru Europe. Budući da su Mongoli naišli na neočekivano jak otpor plemena na Uralu, pripreme su odgođene te su s obnovljenom vojskom upali u Rusiju tek 1236. Sljedećih su godina potpuno zagospodarili Rusijom da bi zatim 1241. prodrli do Poljske, Ugarske i preko Hrvatske do dalmatinske obale. Činilo se da su Mongoli nepobjedivi, ali su daljnji pohodi iznenada zaustavljeni viješću o Ogotajevoj smrti (1241), što je prisililo mongolske zapovjednike da se vrate na posljednji ispraćaj i izbor novog vladara.

Mongoli su uz istočnu Europu osvajali i diljem Perzije i Anadolije. Tamo su naišli na jak otpor Seldžuka i slomili ga tek nakon dugotrajnih borbi, tako da su ti teritoriji stvarno zauzeti tek 1243. U sjeveroistočnoj Aziji je, zbog komplikacija s prikupljanjem danka, upućena vojna ekspedicija u Koreju koja je opsadom prijestolnice 1231. prisilila kralja da im se pokori. Međutim, mongolski zahtjevi bili su prestrogi za Korejce, koji su se sljedeće godine pobunili, što je izazvalo dugotrajni rat. Njihov su otpor Mongoli slomili tek 1259. godine, kada su konačno zauzeli cijeli poluotok.

Glavni zadatak koji je čekao Ogotaja u Aziji bio je dovršiti osvajanje sjeverne Kine i uništiti državu Jin. Nakon nekoliko godina zastoja na ovom bojnopolju Mongoli su se 1230. ponovno počeli intenzivno pripremati za konačni obračun s Džurdžima. Shvatili su da će im trebati iznimno velika vojska i promišljena taktika. Sljedeće godine počeli

su prodirati u tri smjera, istočnim do pokrajine Shandong, središnjim pod vodstvom Ogotaja do pokrajine Shanxi i zapadnim kroz Shaanxi do Sichuana, a odatle kroz dio teritorija države Song, kako bi se s jugozapada prišlo prijestolnici Jina i tako izbjegle moćne utvrde koje su branile pristup sa zapadne strane. U ljeto 1232. sva su se tri krila okupila oko grada Kaifenga i počela ga opsjedati. Obje su strane već koristile barut u borbama i, iako su branitelji imali bolju tehnologiju za izradu bombi i bacača plamena, zbog gladi i nereda odustali su nakon godinu dana i tako izbjegli najgore masakre. Odbjegli car tražio je zaštitu od države Song, no ona ga je iznevjerila i čak pomogla Mongolima da sljedeće godine unište zadnja uporišta carstva Jin.

U Kini su se Mongoli našli pred pitanjem kako upravljati velikim područjima, koja su bila stalno i gusto poljodjelski naseljena, što je bilo u suprotnosti s njihovim načinom života. Rasprava o tome razvila se među savjetnicima iz vladareve osobne pratnje, među kojima je Ogotaj birao upravitelje za pojedine osvojene zemlje. Neki su Mongoli smatrali da bi bilo najbolje pobiti sve stanovnike i zemlju pretvoriti u pašnjake. Prevladavalo je mišljenje utjecajnog savjetnika s klasičnim kineskim obrazovanjem, Yelüja Chucaija, porijeklom Kitana, koji je tvrdio da će se prihoditi Mongola znatno povećati ako se u Kini uvede redovan način plaćanja poreza.

Godine 1229. Ogotaj je poslao Yelüja Chucaija kao upravitelja u sjevernu Kinu, gdje je on uveo sustav jednakih poreza koje je morala plaćati svaka obitelj. Uspjeh mjera potaknuo ga je da nastavi s reformama. Dalje je razvio porezni sustav, tako da su porezi postali ovisni o količini posjeda i kvaliteti zemlje. Također se zalagao za obnovu konfucijanskih državnih ispita, koje je jednom i položio, ali Mongoli nisu pokazali interes za dodjelu državnih poslova uspješnim kandidatima. Zanimalo ih je samo kako što više povećati poreze, pa su uspješnog upravitelja ubrzo zamijenili trgovcem iz središnje Azije koji je nerazumno podigao poreze i srušio cijeli sustav. Yelü Chucai je tada dobio visoku titulu i novi posao na dvoru, gdje je doživio duboku starost, ali više nije imao nikakav utjecaj na ono što se događalo u Kini.

Nakon uspješnog završetka rata u sjevernoj Kini i uništenja države Jin Ogotaj više nije sudjelovao u vojnim pohodima. Prepustio se ležernom životu, lovu i zabavama, dok je većinu državnih poslova preuzela njegova druga supruga, koja je, kad je Ogotaj umro od prekomjernog pijenja 1241, preuzela i regentstvo. Uz sve jače protiviljenje dijela rodbine zatim je provela čak pet godina pripremajući ustoličenje svog sina Güyüga. Međutim, Güyüg nije bio osobito moćan vladar, pa je snaga središnje vlasti djelomično smanjena, dok su razlike između pojedinih grana vladarske obitelji postajale sve veće. Güyüg je također umro relativno rano, 1248, samo dvije godine nakon svog ustoličenja, i tada je prvi put došlo do prave nasljedne krize.

MÖNGKE I KUBLAJ

Zbog rivalstva među nasljednicima u Ogotajevoj obitelji, kao najozbiljniji kandidat za novog vladara pojavio se sin njegovog mlađeg brata, Möngke. Najzaslužnija za njegovo ustoličenje bila je njegova majka, koja je vještom politikom zadobila potporu većine plemićkih obitelji. Nakon što je 1251. izabran za velikog kana, Möngke je učvrstio svoju moć i potisnuo suparnike iz Ogotajeve obitelji odlučnim progonom nakon što je otkrio da planiraju državni udar. Möngke je preobličio svoju pratnju u učinkovitu vladu s nekoliko odjela i strogom kontrolom nad osvojenim teritorijima, gdje su upravitelji, koje je postavio još Ogotaj i dalje radili u suradnji s lokalnom elitom. Uveo je plansku naplatu poreza, ograničio zloporabe i izvršio popis ljudi, konja, stoke i drugih dobara (željezo, sol, itd.) da bi mogao maksimalno iskoristiti postojeće resurse za daljnja proširenja.

Pod njegovom vladavinom Mongoli su nastavili svoja osvajanja u zapadnoj Aziji, Koreji i Kini. Godine 1253. velika je ekspedicija krenula iz zapadne Mongolije prema zapadu s pratnjom i opremom za opsadu. Na putu je bila pojačana jedinicama mobiliziranim u središnjoj Aziji i nakon tri godine stigla je do Perzije, gdje je slomila otpor Nizari Ismail asasina. Mongolska vojska se tada usmjerila na Abasidski kalifat i počela opsjedati

Bagdad. Kako grad nije prihvatio poziv na predaju, nakon pada 1258. doživio je strahovita razaranja. Sljedeće godine Mongoli su osvojili preostale važne gradove u Perziji i Mezopotamiji i zavlada tim dijelom zapadne Azije. Neuspješan je bio samo pokušaj da se moć proširi još više na zapad, budući da ih je 1260. u Siriji porazila vojska mameluka iz Egipta, čime je na zapadu pao mit o mongolskoj nepobjedivosti.

Područja istočne Azije s Kinom, ubrzo nakon svog izbora, Möngke je povjerio mlađem bratu Kublaju, koji je trebao voditi daljnja osvajanja. Kublaj je bio dobro obrazovan i već u mladosti upoznat s kineskom kulturom i razmišljanjem, tako da je i prije Möngkeova izbora dobio osobno vlastelinstvo u sjevernoj Kini. Ondje se okružio kineskim savjetnicima i upravljao teritorijem prema njihovim savjetima. Poljodjelstvo je tako lijepo ojačalo da je vlastelinstvo postalo gospodarski vrlo uspješno. Osim toga, uveo je budizam i konfucijansku misao i stvorio primjerno stanje vjerske tolerancije.

Möngke si je postavio cilj osvajanja na istoku – zauzimanje cijele Kine. Budući da je država Song, s daleko najvećom populacijom, razvijenom vojnom tehnologijom i moćnim riječnim brodovima, bila snažan protivnik, izravan napad prelaskom Dugačke rijeke bio bi prezahtjevan i riskantan. Stoga je odlučio da njegova vojska najprije proдре u jugozapadnu Kinu, odakle je država Song bila ranjivija. Zadatak je povjerio bratu Kublaju, koji je 1252. krenuo s vojskom iz Shaanxija preko Sichuana prema kraljevstvu Dali u Yunnanu. Nakon cijele godine zauzeli su kraljevstvo i Kublaj je unatoč otporu poštedio stanovništvo i čak dozvolio bivšem kralju da pod mongolskim nadzorom nastavi vladati ovim područjem. Mongolska vojska je tako dodatno učvrstila svoj položaj u jugozapadnoj Kini, odakle je pripremajući se za sukob sa Songom prodrla u Anam, gdje je tamošnji kralj ubrzo abdicirao i pokorio se Mongolima.

Budući da mu je brat 1251. godine povjerio upravu nad sjevernom Kinom, Kublaj je počeo na ovom području provoditi mnoge reforme, koje su trebale oživjeti gospodarstvo i obnoviti kineske metode upravljanja. Nakon povratka iz Yunnana nastavio je konsolidaciju kineskih teritorija i započeo je 1256. graditi novi glavni grad na području današnje

Podjela Mongolskog carstva na četiri kanata u doba dinastije Yuan

Unutarnje Mongolije, na granici između poljodjelskog svijeta i stepe. Grad je imao kinesko urbano planiranje i kinesko ime *Kaiping* 开平, koje je više nego simbolično najavilo ustanoviteljeve namjere. Uspjesi Kublajeve politike uznemirili su Möngkea i njegove dostojanstvenike odane nomadskim idealima. Kublaj je optužen da upravlja svojim teritorijima prema kineskim zakonima i da je iznevjerio mongolsku tradiciju, pa su godine 1257. pokrenuli istragu o njegovim metodama upravljanja na područjima koja su mu dodijeljena. Otkrili su mnoga kršenja mongolskih zakona. Puno Kublajevih službenika bilo je strogo kažnjeno, dok Kublaj nije osobno progonjen, jer je Möngke već pripremao opći napad na državu Song.

Godine 1258. Möngke je osobno predvodio napad na Sichuan, gdje je država Song imala moćne snage koje su čuvalе utvrđene gradove. Nakon djelomičnih uspjeha u Sichuanu Mongoli su sljedeće godine napali s tri strane, a jugozapadno od Yunnana je upadom izravno u sjeverni Anhui i Hubei zapovijedao Kublaj. Država Song tako se

našla u opasnom stisku, ali je mongolska invazija 1259. prekinuta Möngkeovom neočekivanom smrću. Budući da Mongoli nisu imali ustaljen način prijenosa vlasti, ponovno je uslijedila kriza nasljeđivanja nakon koje više nije bilo moguće obnoviti mongolsku državu u prijašnjem obliku.

Mongolsko carstvo je pod Möngkeom doseglo vrhunac moći. U pozadini te nevjerojatne ekspanzije, bez presedana u svjetskoj povijesti, prvenstveno je bila gospodarska moć Kine, koju su Mongoli vješto iskoristili za postizanje vojnih ciljeva, najprije kroz trgovinu, a kasnije i kroz iskorištavanje osvojenog teritorija. Mongoli su nabavili kinesko željezo i druga dobra za opskrbu vojske i usvojili razne kineske vojne tehnike opsade gradova, nove alate, uporabu baruta, samostrela i bojnih brodova. Međutim, sustav vlasti koji je nastao u doba saveza plemena nije bio prikladan za upravljanje ogromnim, stalno naseljenim teritorijima, pa je došlo do trvenja između uprave na okupiranim područjima i središnje vlasti u nomadskim stepama. Ti antagonizmi očitovali su se u borbama između rodova Džingis-kanovih potomaka, koji su se na okupiranim područjima u pravilu prilagođavali domaćim uvjetima.

Zbog nedostataka sustava u prijenosu vlasti uvijek je nakon smrti mongolskog vladara nastala praznina, što je zaoštravalo sporove između rodovskih vođa. U obračunima koji su uslijedili nakon Möngkeove smrti, u sjeni bitaka za titulu velikog kana, četiri glavna roda zapravo su stekla neovisnost, dok su njihovi kanati postali neovisne države. Glavni sukob dogodio se između Möngkeovog najmlađeg brata Arigh Bökea, koji je uz podršku koju je imao u mongolskim stepama, slavljen kao veliki kan, i Kublaja, kojeg su izabrali njegovi sljedbenici. Kublaj je iskoristio kontrolu nad kineskim gospodarskim zaleđem i najprije je gospodarskom blokadom oslabio, a 1263. i konačno porazio svog suparnika. Time je stekao laskavu titulu velikog kana, koja je imala samo prestižno značenje, jer je mogao vladati samo u svojem, inače najvećem i najbogatijem kineskom kanatu.

2. Kublaj-kan – kineski car

Već tijekom rata za nasljedstvo Kublaj je u Kini 1260. izdao proglas u kojem je objavio da Mongoli ne mogu vladati Kinom samo uz pomoć vojske. Prema njegovim riječima, za novo ujedinjenje Kine bio je potreban mudar čovjek koji bi poštivao dobrotu i vladao prema tradiciji predaka. Nekoliko dana kasnije preuzeo je staru kinesku carsku titulu koja predstavlja legitimno jedinstvo carstva *Zhongtong* 中統, čime je jasno pokazao da je njegov vladarski interes usmjeren prema Kini, gdje namjerava ponovno ujediniti cijeli kineski svijet. Kao kineski car vladao je 34 godine. Tijekom tog vremena učvrstio je novu dinastiju *Yuan* 元 (1279-1368), koju je proglasio nakon pobjede nad državom Južni Song.

Kublaj nije bio potpuno bez suparnika kada je zauzeo kinesko prijestolje. Prvi, koji ga je ozbiljnije izazvao bio je *Li Tan* 李壇, vladar bogatog okruga *Yidu* 益都 na Shandongu. Prethodno je sudjelovao s Möngkeom u napadima na državu Song, gdje je osvojio mnoge obalne gradove, ali se kasnije udružio s ovom kineskom državom i pobunio se protiv Mongola 1262. godine. Kublaj je bio svjestan opasnosti i protiv pobunjenika je poslao elitne mongolske jedinice, koje su iste godine u korijenu slomile njegov pokušaj uspostavljanja kineske vlasti. Zbog tog događaja Kublaj više nije u potpunosti vjerovao Kinezima i još više se oslanjao na strance, od kojih su većina bili tibetanski budisti, nestorijanski kršćani i srednjoazijski muslimani.

Kublaj je bio svjestan da svoju vlast mora djelomično prilagoditi kineskim vrijednostima i ustanovama, zbog čega je preuzeo većinu njihovih tradicionalnih institucija. Međutim – za razliku od prijašnjih dinastija Liao i Jin – nije uveo sustav državnih ispita pri izboru službenika jer je želio zadržati pravo da sam imenuje visoke službenike i tako smanji utjecaj konfucijanske ideologije u državnoj upravi. Osim toga, unio je još jednu posebnost – podijelio je stanovništvo hijerarhijski prema etničkoj pripadnosti. Najviše mjesto na ljestvici zauzimali su Mongoli, zatim predstavnici naroda iz središnje i zapadne Azije *semuren* 色目人, na trećem mjestu su bili stanovnici sjeverne Kine

hanren 汉人, a stanovnici južne Kine *nanren* 南人 došli su na najniže mjesto nakon mongolske invazije na državu Song, i imali su najmanje prava. Kublaj je također pooštrio kontrolu nad službenicima, posjedi mongolskih uglednika došli su pod kontrolu države, a cenzorima je dao veće ovlasti. Tako je nastao sustav koji je inače sličan kineskom, ali je također uključivao mongolske standarde i mehanizme kojima su Mongoli lakše kontrolirali podanike.

OSVAJANJE CARSTVA SONG

Kublaj je nastavio osvajačke ratove i tako učvrstio svoju moć, a kao kineski car je tražio ponovno ujedinjenje Kine. Zbog jako plodne zemlje, cvatuće pomorske trgovine i bogatih gradova, njegov prvi cilj bilo je osvajanje države Song; a ne manje važno, htio je i nju zauzeti tako da ova zemlja s najvećim brojem stanovnika koja je u to vrijeme proživljavala unutarnje krize, ne bi ponovno osnažila i postala preopasna. Kako se dinastija Song nije bila spremna pokoriti, nakon Kublajevog uspona na prijestolje dvije zemlje doživjele su manja neprijateljstva dok nije 1265. u Sichuanu došlo do prve veće bitke.

U ratu protiv države Song ključna je bila opsada grada *Xiangyanga* 襄阳 uz rijeku Han, koja je trajala od 1268. do 1273. godine. Ovaj strateški grad bio je snažno utvrđen sustavom zidina, opkopa i tvrđava, pa ga Mongoli nisu mogli ozbiljnije ugroziti sve dok su se Kinezi opskrbljivali vodenim putem. Tek nakon pet godina, kada je država Song zbog unutarnjih sukoba prestala opskrbljivati grad, a muslimanski inženjeri izgradili velike katapulte za izbacivanje kamenih gromada, branitelji su se konačno predali. Nakon ovog poraza je spremnost za obranu u državi Song znatno oslabila i Mongoli su u sljedećim godinama lako prodrli preko Dugačke rijeke u najbogatija i najurbaniziranija područja duž njezina donjeg toka. Tamo su u blizini grada Yangzhoua 1275. porazili vojsku od 130.000 branitelja u posljednjoj velikoj bitki, kad je u srazu dviju prilično ravnopravnih vojski boj

odlučilo učinkovitije mongolsko topništvo. Mongoli su tada brzo počeli zauzimati važne gradove uz donji tok Dugačke rijeke, koji su se uglavnom, uključujući i glavni grad Hangzhou, predali bez borbe.

Dinastija Song priznala je poraz 1276. i predala je osvajačima dinastički pečat. Kublaj je također pokazao velikodušnost prema članovima dvora i dopustio im nastavak luksuznog života, a vojsci je naredio da ne uništava i ne pljačka osvojene gradove. Još prije toga objavio je da je 1272. godine počelo razdoblje nove dinastije *Veliki Yuan* 大元, i svečano usvojio kineski način vladanja. Preuzimanje dinastičkog pečata Songa bila je stoga samo važna formalnost koja je u kineskim očima legalizirala promjenu dinastije. Međutim, to nije bio kraj osvajanja države Song, jer su neki od carevih rođaka pobjegli sa svojim vjernim sljedbenicima na jug i ondje su proglasili novog cara. Mongoli su ih progonili i uništili posljednje ostatke dinastije 1279. Prema kineskoj historiografiji, dinastija Yuan počinje tek s tom godinom.

Tijekom rata s državom Song Mongoli su izveli i nekoliko drugih osvajanja. U Koreji, koju je Kublaj osvojio već 1258, i s kojom su razvili uzorne odnose uz danak, dogodio se 1269. državni udar. Mongoli su odmah poslali kaznenu ekspediciju, koja je slamala pobunjenike do 1273. i ponovno su doveli na vlast njima sklonu kraljevsku obitelj. Cijena intervencije bila je visoka: Mongoli su poraženima nametnuli veća gospodarska i vojna opterećenja, a Korejcima je posebno bilo teško prihvatiti zahtjev da sudjeluju u pohodu na Japan jer se nisu htjeli miješati u mongolsko-japanski sukob. Japanci su uporno odbijali zahtjeve za dankom i nisu odgovarali na Kublajeva pisma, pa su Mongoli s Korejcima 1274. poslali protiv Japana ekspediciju na brodovima s oko 30.000 vojnika, među kojima su gotovo polovica bili Korejci. Ekspedicija je doživjela potpunu katastrofu jer se usred prve bitke s Japancima podigla snažna oluja i potopila nekoliko stotina brodova, na koje su se sklonili zbunjeni napadači. Kublaj se nakon tog ponižavajućeg poraza nije mogao odmah osvetiti Japancima jer se u to vrijeme pripremao za konačni obračun s državom Song, pa je do novog pohoda na Japan prošlo dosta vremena.

OBNOVA KINE

Od mongolske invazije sjeverne Kine do osvajanja cijele zemlje i njezinog ujedinjenja pod dinastijom Yuan prošlo je više od pola stoljeća ratova i razaranja. Posljedice su bile najgore u sjevernoj Kini, u kojoj se broj stanovnika prepolovio. Kublaj-kan je u više navrata oslobađao najteže pogođena mjesta od plaćanja poreza i u slučaju prirodnih katastrofa pružao najhitniju pomoć. Ubrzo je počeo provoditi neku vrstu plana za kineski gospodarski oporavak, pri čemu je pomoć poljodjelstvu igrala ključnu ulogu. Godine 1261. osnovao je Ured za promicanje zemljoradnje. Stručnjaci koji su radili u tom uredu pomagali su seljacima da što bolje iskoriste zemlju, a posebne službe širile su uspješnije metode uzgoja. Također su izgrađeni brojni silosi u kojima je skladišteno žito za pomoć u teškim vremenima loših žetvi i prirodnih katastrofa. Tako su Mongoli postupno obnovili pustoš koju je za sobom ostavilo dugogodišnje ratovanje i osigurali jačanje poljodjelstva i obrtničke proizvodnje, koja je ubrzo nakon pobjede nad državom Song doživjela novi procvat.

Pod dinastijom Yuan poljodjelsko stanovništvo bilo je organizirano u seoske zajednice *she* 社 od oko 50 obitelji, kojima je bila povjerena briga o boljem iskorištavanju i krčenje nove zemlje, sadnja drveća, kontrola vode, navodnjavanje polja i uzgoj ribe. Osim toga, pokušali su uvesti i opće obrazovanje. Svaka seoska zajednica trebala je preuzeti brigu o školi, u kojoj bi u slobodno vrijeme podučavali djecu. Kako bi ograničila obveze seljaka, vlada je uvela redoviti sustav stalnih poreza i smanjila prava vlasnika veleposjeda. Seljaci su morali osim glavarine, koja je bila jednaka za sve slojeve stanovništva, plaćati samo godišnji porez u žitu i, prema kineskoj tradiciji, obavljati određenu količinu obveznog rada za državu. Kublaj je također dao izgraditi novu prijestolnicu *Dadu* 大都, cestovne veze i brzu poštu te je produžio Veliki kanal do nove prijestolnice.

Mongoli, koji sami gotovo i nisu imali obrtnika, ovisili su o stranim obrtnicima, pa su ta zanimanja cijenili više nego što je to bio običaj u tradicionalnoj Kini. Kublaj je obrtnicima dao relativno visok položaj, koji im je osiguravao prilično dobre prihode, oslobođenje od obveznog rada za

državu i mogućnost prodaje viškova iznad godišnje kvote proizvoda koje su morali napraviti. Vlada je organizirala obrtnike u velike državne radionice i svrstala ih u nasljedne obrtničke obitelji kako bi osigurala stalnu radnu snagu za sve važnije profesije. Potkraj XIII. stoljeća u Kini je registrirano oko 300.000 obrtničkih obitelji koje su imale relativno povoljan materijalni položaj, ali njihovi članovi nisu mogli promijeniti svoj poziv.

Za vrijeme Kublajeve vladavine najviše se poboljšao položaj trgovaca koji su prije bili sputani mnogim ograničenjima zbog konfucijanskog prezira prema trgovini. Velika trgovačka udruženja kojima su dominirali muslimani čak su dobivala vladine potpore. Od države su dobivali jeftine kredite za financiranje trgovačkih karavana, a porezi na trgovačke transakcije smanjeni su na nešto više od tri posto vrijednosti prodaje (3,3 posto). Za lakše trgovanje Kublaj je uveo u uporabu papirnati novac koji je imao srebrnu podlogu i u Kini se počeo koristiti češće nego ikad prije. Procvatu trgovine uvelike je pomoglo unapređenje svih vrsta prometa, od pomorskog i karavanskog na velike udaljenosti, do boljih cesta, kanala i vodotokova kao i usluge brze poštanske službe.

Među ostalim profesijama, pod Kublajem su položaj posebno poboljšali liječnici, astronomi, geografi i oni umjetnici koje je tradicionalni kineski sustav zanemario, poput glumaca. U glavnom gradu osnovane su četiri medicinske škole i carska medicinska akademija koja je postavila kriterije za izobrazbu liječnika, nadzirala izdavanje medicinskih tekstova i pripremala materijale za polaganje liječničkih ispita, što je pomoglo podizanju razine njihove stručne osposobljenosti. Zbog mongolske podrške religiji, svećenici različitih vjeroispovijesti također su dobili privilegije, koje su također poboljšale njihov položaj.

Jedini sloj kojeg je mongolska vlast stvarno pogodila i smanjila njegov utjecaj bili su veliki zemljoposjednici iz čijih je redova potekla nekadašnja vladajuća elita obrazovanih ljudi i državnih službenika. Bez državnih ispita ostale su im male šanse za zadržavanje vodećih položaja. Neki su se pomirili s novim uvjetima i služili su u državnoj upravi, gdje su na višim položajima dominirali stranci. Drugi su se povukli iz javnog života, tražili samoću ili se posvetili umjetnosti, osobito poeziji i slikarstvu, dok su najnezadovoljniji

postali potencijalno opasni za vlasti. Kako bi barem djelomično umirio ovaj sloj, Kublaj je sačuvao Akademiju Hanlin osnovanu za dinastije Tang, ured za širenje konfucijanskih tekstova, arhive i carski ured za kronike, gdje su kineski obrazovani ljudi uspjeli održati svoj primat.

Kublaj nikada nije skrivao svoju namjeru da vlada prvenstveno kao kineski car. To je potvrdio odlukom da prijestolnicu iz Karakoruma preseli u Kinu. Za lokaciju je odabrao današnji Peking, gdje je prije bila prijestolnica dinastija Liao i Jin. Godine 1266. naredio je izgradnju potpuno novog grada temeljenog na tradicionalnom pravokutnom modelu kineskih prijestolnica, koji je ocrtao glavne značajke tlocrta modernog Pekinga. Na kineskom se zvao Velika prijestolnica – Dadu, ali je bio poznat i pod svojim turskim imenom Kanbalik ili Grad kanova. Položaj nove prijestolnice bio je strateški, u blizini mongolskog zaleđa, što joj je omogućilo veću sigurnost. Ali ova je lokacija također imala nedostatke. Na tom području nije uzgajano dovoljno žitarica, a budući da se moralo dopremati velike količine hrane iz južne Kine, do grada je produžen Veliki kanal. Godine 1274. Kublaj je preselio svoj dvor u Dadu, dok se bivša ljetna prijestolnica Kaiping počela koristiti kao središnje mjesto za tradicionalne obrede i za carev lov i rasonodu.

Državna uprava je pod Kublajem bila dvojezična. Službenici su koristili mongolski i kineski jezik za pisanje dokumenata, ali ne više klasični kineski, koji je bio jezik konfucijanskih učenjaka i kojima Mongoli nisu bili posebno skloni, nego uobičajeni kolokvijalni kineski *baihua* 白话, koji je bio bliži vlastodršcima i lakši za učenje. Upotreba govornog jezika imala je značajan utjecaj na razvoj narodne umjetnosti, posebno književnost. Ovaj je jezik prvi put korišten u pisanju drama, a potom i u romanima. Kublajev režim podržavao je kazalište naručivanjem drama koje su se postavljale na dvoru i omogućio je piscima da se slobodno bave najrazličitijim temama. Osim toga su Mongoli podržavali slikarstvo, a čak se i sam Kublaj predstavljao kao zaštitnik slikara. Iako pod Mongolima nije bilo posebnih kulturnih dostignuća, njihovo je pokroviteljstvo pridonijelo razvoju kineske umjetnosti i obrta, uglavnom zbog slobode izraza i potrage za novim formama.

Osim što je favorizirao kinesku kulturu, Kublaj je kao mongolski kan također morao pokazivati pripadnost tradicijama vlastitog naroda, zato je uveo politiku koja je trebala pomoći u očuvanju mongolske posebnosti i identiteta. Tako je pokušao spriječiti kontakte Mongola i Kineza, što je uglavnom i uspio već hijerarhijskom podjelom stanovništva na različite privilegirane etničke skupine. Ukidanjem konfucijanskih državnih ispita oduzeo je kineskim obrazovanim ljudima glavni temelj političke moći. Svu financijsku upravu povjerio je strancima. Cenzori su bili ovlašteni po cijeloj zemlji još više špijunirati i strože nadzirati službenike. Vojska i njezini zapovjednici su kao glavni čuvari mongolske moći uživali veći ugled nego što je to bilo uobičajeno pod kineskim dinastijama. Posebno se zalagao za očuvanje starih mongolskih obreda i običaja poput žrtvovanja planinama i rijekama ili rituala izlivanja kobiljeg mlijeka, koje je car izvodio svake jeseni za sreću u budućoj godini. Mongolke su ostale slobodnije od Kineskinja i nisu preuzele praksu omatanja nogu. Mongoli su također zadržali svoju odjeću i zabave s lovom i velikim gozbama s neograničenim pićem.

PROBLEMI I NEUSPJEŠI

Kublaj je svojom vladavinom relativno brzo postigao iznenađujuće značajne političke i ekonomske uspjehe i zacrtao kulturnu politiku koja zadržava mongolsku tradiciju, usvojio kineski način rada i tolerirao, a ponegdje čak usvojio kulturne posebnosti drugih naroda i tako razdoblje dinastije Yuan obilježio značajnim stupnjem kozmopolitizma. Naravno, veliki podvizi imali su i svoju cijenu. Zahtjevni građevinski projekti, javni radovi i brojni vojni pohodi od samog početka stvorili su napete financijske uvjete, tim više što Kublaj nije bio za povećanje oporezivanja seljaka.

Žrtve zaoštrenih uvjeta bila su čak trojica Kublajevih najviših suradnika koje je kineska historiografija kasnije nazvala „ministrima lopovima“. Prva dvojica bila su dosta sposobni ministri financija koji su uspješno povećavali javne prihode uvođenjem državnih monopola i učinkovitim

oporezivanjem trgovine, ali su na kraju morali neuspješne pokušaje nalaženja izlaza iz raskoraka između sve većih zahtjeva za novcem i kritika zbog povećanja poreza, platiti glavom. Treći je uspio povećati prihode države dodatnim porezima na čaj, sol i alkoholna pića, ali je pretrpio istu sudbinu jer je bio previše naklonjen strancima i nepokolebljivo podržavao budizam, a prije svega, jer je dopustio pljačku grobnica dinastije Song i korištenje bogatstva dobivenog njihovom pljačkom za izgradnju novih budističkih hramova. Postao je toliko nepopularan među Kinezima da je Kublaj morao i njega žrtvovati.

Kasno razdoblje Kublajeve vladavine obilježeno je mnogim ishitrenim odlukama, koje su posebno bile izražene na polju vanjskih odnosa. Kublaj je, slijedeći primjer mongolskih vladara, za rješavanje unutarnjih problema tražio potvrdu u novim osvajanjima. Najveći među nedovoljno pripremljenim pohodima bila je nova invazija Japana 1281. koja se bila zbog loše koordinacije zapovijedanja i nepredviđenih prirodnih okolnosti pretvorila u još jedan težak poraz. Zbog ogromnih troškova ekspedicija je značajno utjecala na zaoštavanje financijskih uvjeta, a ovoga puta je čak i u istočnoj Aziji uništila vjerovanje u nepobjedivost Mongola.

Najprije je iz Koreje isplovilo 900 brodova s 40.000 mongolskih i korejskih vojnika. U napadu na Japan trebalo im se pridružiti oko 100.000 kineskih vojnika koji su isplovili iz južne Kine s flotom od 3500 brodova. Ova je flota zbog organizacijskih problema stigla na otok Kyushu s velikim kašnjenjem. Borbena spremnost kineskih vojnika bila je slaba, a osim toga pojavile su se napetosti između mongolskih i kineskih zapovjednika, stoga je vojska zapela u mjestu ne postigavši nikakav vidljiv uspjeh. Nakon više od mjesec dana kolebanja, obale otoka Kyushu pogodio je još jedan jak tajfun i uništio gotovo polovicu osvajača, budući da na otoku nisu imali utvrde koje bi im osigurale zaštitu, već su se umjesto toga utaborili na otvorenom. Osim toga, za plovidbu iz južne Kine korišteni su riječni brodovi koji nisu imali odgovarajuću opremu, zbog čega je njihova ranjivost na moru bila utoliko veća. Kada je opasnost za Japan prošla, Japanci su uragan koji ih je spasio nazvali Božjim vjetrom *kamikaze*, jer ih je zaštitio od stranih napadača.

Mongolski pohodi na Burmu 1273. i 1277. također su bili prilično neuspješni, kao i oni kasniji u kraljevstvima Anam i Champa u današnjem Vijetnamu. Tamo su se Mongoli suočili s tropskom klimom, bolestima i gerilskim taktikom, zbog čega su doživjeli dva velika poraza 1285. i 1287. godine. Još je besmislenija bila pomorska invazija s oko 1000 brodova na otok Javu 1292. godine, gdje je mongolska vojska nakon početnih uspjeha upala u zasjedu i izgubila važnu bitku. Ostatak vojske morao je otploviti natrag a da nije postigao svoju svrhu, dok su troškovi pohoda dodatno pogoršali financijske teškoće u koje je zapala mongolska dinastija.

Kublaj-kan, koji je zahvaljujući Marku Polu u Europi postao legendaran, zbog rastućih problema s kojima se nosila njegova vlada i zbog sve manje uspješnih pokušaja osvajanja novih zemalja gorko je proživljavao svoje posljednje godine. Također je pretrpio osobnu nesreću kada mu je umrla omiljena supruga, koja ga je podupirala svojim savjetima, a 1285. godine sin, kojega je izabrao i odgojio za svoga nasljednika. Kublaj se sljedećih godina sve više odavao piću, što mu je narušilo zdravlje, i na početku 1294. umro je u svojoj palači.

3. Mongolska vladavina nakon Kublaj-kana

SREDNJE RAZDOBLJE DINASTIJE YUAN

Nakon duge Kublajeve vladavine nastupilo je tzv. srednje razdoblje dinastije Yuan, kada Mongoli više nisu vodili osvajačke ratove. Tako su se mogli u miru posvetiti učvršćivanju naslijeđenog carstva, iako je to bilo politički vrlo nestabilno razdoblje. Obilježili su ga stalni sporovi u vrhu vladajućeg plemstva i nemilosrdne borbe za prijestolje. U 39 godina se promijenilo čak devet vladara. Sporovi su nastali jer Mongoli nisu u potpunosti prihvatili kineska pravila dinastičkog nasljeđivanja i uvijek su ih kombinirali sa starim plemenskim običajima. To je omogućilo da se oko pojedinih pretendenata na prijestolje okupe interesne skupine plemstva,

a o izboru većine vladara zapravo je odlučivala politička i vojna moć plemićkih skupina.

U pozadini političkih sukoba bio je stalni antagonizam između Mongola, koji su se ustalili u Kini i zalagali se za dosljednije oponašanje kineskog modela države i onih koji su imali jače veze s nomadskim životom i nastojali očuvati tradicionalni ustroj mongolske vlasti. Bio je to kontrast između dva koncepta vlasti – kineske autokratske imperijalne moći i mongolske inačice, koja je carstvo shvaćala kao nasljeđe Džingis-kanovih potomaka. Zbog napetosti i sukoba između pojedinih skupina visokog mongolskog plemstva, popraćenog čistkama i promjenama visokih dužnosnika, dolazilo je do velikih političkih preokreta. Naglo je pala učinkovitost državne uprave, prenapuhane brojnim imenovanjima mongolskih plemića na visoke položaje. Ionako nestabilno razdoblje slijedili su financijski problemi, inflacija i slabljenje vojske, pouzdani znakovi dinastičkog zalaza, koji je poprimio još veće razmjere jer su vladali stranci.

Prva nasljedna kriza izbila je odmah nakon Kublajeve smrti jer se nakon smrti sina, kojeg je odgajao za nasljednika, ostarjeli kan nije mogao odlučiti koji bi ga unuk trebao naslijediti. Kad je u travnju 1294. sazvan kuriltai, za kana je imenovan Temür, drugorođeni sin preminulog prijestolonasljednika, a za prevagu nad starijim bratom bila je odlučujuća potpora najvažnijih službenika i vojnih zapovjednika te majčin utjecaj. Za trinaestogodišnje vladavine Temür je nastojao sačuvati stanje i izgled naslijeđenog carstva. Iako je odobrio neke mjere za stabilizaciju situacije i pokazao više razumijevanja za konfucijanizam i kineske obrazovane ljude, znakovi dinastičkog pada već su se počeli pojavljivati tijekom njegove vladavine, uglavnom zbog neučinkovite državne službe, u kojoj su se gomilali počasno postavljeni službenici te rastuće korupcije. Povijesno gledano, važan je bio Temürov zaokret prema miroljubivijoj politici jer je otkazao pripreme za vojni pohod na Anam, koji je u zadnjoj godini svoje vladavine planirao Kublaj, i odbio zahtjev za novim napadom na Japan. Njegova vojska intervenirala je samo u sukobima između mongolskih kanata, da bi pred kraj vladavine uspostavio prevlast nad mongolskim područjima i ostvario davni san svoga djeda Kublaja.

Temür, kojem je pretjerivanje u piću načelo zdravlje još u mladosti, umro je u četrdeset i prvoj godini bez imenovanja nasljednika. U novoj krizi, nakon obračuna dviju skupina, prijestolje je preuzeo Kaishan, sin Temürovog starijeg brata. Budući da je većinu svoje mladosti proveo s mongolskom vojskom u stepama, novi car nije bio osobito sklon kineskom modelu vođenja države. S bezobzirnim rasipništvom, dodjeljivanjem plemićkih naslova i postavljanjem brojnih nesposobnjakovića na visoke položaje, u samo četiri godine, koliko je vladao, doveo je državu u tešku financijsku krizu, koju je pratila visoka inflacija.

Kaishan je za nasljednika imenovao mlađeg brata Ayurbarwadu, koji je bila njegova sušta suprotnost. Od malih nogu stekao je kinesko obrazovanje, stoga je visoko cijenio konfucijanizam i svoje učitelje. Čim je preuzeo prijestolje, proveo je čistku među službenicima, smanjio njihov broj na onaj iz zadnjih godina Kublajevе vladavine, a na čelne položaje postavio važne kineske učene ljude. Kako bi Mongolima približili kinesku kulturu i povijesna iskustva, obrazovani su pod njegovom vladom poduzeli veliki projekt prevođenja kineskih knjiga na mongolski jezik. Počeli su prikupljati i građu za kodifikaciju zakona, koja je trebala unijeti više pravnog reda, ali zbog opsežnog posla novi zakonik, koji se sastojao od 2400 pravnih dokumenata, nije objavljen sve do vladavine njegova nasljednika.

Od posebne je važnosti za kasniju kinesku povijest bila Ayurbarwadin odluka iz 1313. da ponovno uvede državne ispite kao kriterij za izbor državnih službenika. Udio obrazovanih ljudi koji su do kraja dinastije s ispitima dosegli visoke položaje, iznosio je samo nekoliko postotaka, ali su oni poboljšali svoj položaj i vratili ugled konfucijanskom obrazovanju. Kao glavni ispitni predmet izabran je neokonfucijanizam sa Zhu Xijevim tumačenjem klasičnih knjiga, što je utvrdilo doktrinu koja je postala temelj državne ideologije za sljedeće dvije dinastije.

Ayurbarwadin pokušaj da radikalno reformira carstvo prema tradicionalnom kineskom primjeru nije bio osobito uspješan. Njegov plan da smanji političku moć i ekonomske privilegije mongolskog plemstva nije uspio. Također, nije uspio uspostaviti jaku kontrolu ni na dvoru niti nad državnim uredima, tako da su se u sjeni njegova prijestolja odvijale političke borbe između pojedinih

skupina koje su uvelike utjecale na vođenje državničkih poslova. Situacija se pogoršala kada je prijestolje preuzeo njegov sin Shidibala. Bio je prosvijetljen i naklonjen tradicionalnom kineskom modelu vođenja države, pa se oslonio na kineske obrazovane ljude i zaposlio ih u državnim službama. Također je seljacima smanjio teret prisilnog rada i prvi u mongolskoj dinastiji proglasio zakone koji su se odnosili na sve građane. Time je povrijedio interese povlaštenih mongolskih velikaša koji su stoga odlučili izvršiti državni udar. Iskoristili su carevo putovanje iz ljetne rezidencije u Peking i ubili ga u *Nanpou* 南陂.

Yesün Temür postao je novi car; urotnici su ga odabrali iz carske loze iz srca Mongolije, pa je trebao neposrednije zastupati interese Mongola. Kad je došao na vlast, odmah je poduzeo odlučne mjere kojima je želio zaštititi ugled prijestolja i spriječiti ponavljanje sličnih državnih udara. U tu svrhu prvo je dao pobiti sve urotnike koji su mu pomogli u usponu na prijestolje, a potom je pokušao darovima i dodjelom položaja umiriti suprotstavljene strane i uspostaviti ravnotežu između mongolskih i kineskih interesa. Tako je nakon velikog osvajača Kublaja ponovno zavladao red i počelo je jedno od rijetkih relativno stabilnih i mirnih razdoblja mongolske dinastije. Igrom slučaja, za vrijeme vladavine Yesüna Temüra Kinu je posjetio papin izaslanik Odorik, koji ju je u svojoj knjizi putopisa po istočnim zemljama opisao kao zemlju mira.

Nakon careve smrti dogodio se još jedan državni udar, najkrvaviji u povijesti dinastije Yuan. Kako je car umro u ljetnoj prijestolnici, njemu lojalni službenici odmah su tamo proglasili njegovog nasljednika. U međuvremenu je glavnu prijestolnicu već zauzela skupina visokih službenika koji su htjeli ustoličiti Kaishanove potomke. Prijestolje je privremeno zauzeo njegov drugi sin Tugh Temür. Prvo je porazio vojsku svog suparnika i krvavo se obračunao s njegovim pristašama, a onda se urotom riješio starijega brata, koji se proglasio carem na putu iz progonstva u središnjoj Aziji. Tako je Tugh Temür konačno zavladao, iako je u stvarnosti vodstvo zemlje ostalo u rukama dvojice glavnih službenika koji su mu pomogli da dođe na prijestolje.

Tugh Temür bio je dobar poznavatelj i zaštitnik kineske kulture i umjetnosti. Družio se s vodećim kineskim intelektualcima te se bavio poezijom,

kaligrafijom i slikarstvom. Da bi među vladajućim mongolskim krugovima širio kinesko znanje, osnovao je Akademiju književnosti koja je trebala prikupljati i izdavati knjige. Najveći projekt Akademije bio je izdavanje zbirke komentara i zakona dinastije Yuan – *Veliki propisi za upravljanje svijetom* (*Jing shi da dian* 经世大典) u deset dijelova i osam stotina svezaka. Carev entuzijazam za kinesku tradiciju podigao mu je ugled među Kinezima, ali nije imao osobitog utjecaja na vodstvo zemlje. Glavni službenici, El Temür i Bayan, koji su zapravo ustoličili cara, nastojali su što je više moguće utvrditi novo pravilo. Nakon velikih čistki pristaša prethodnog cara, po mongolskom običaju bogato su darivali i visokim položajima nagrađivali plemstvo koje je podržavalo novi režim. Istodobno su se odlučno uhvatili u koštac sa sve većim problemima, s kojima se suočavala zemlja.

Kao i drugdje u svijetu, i Kina je u XIV. stoljeću imala nekoliko neuobičajenih vremenskih prilika i prirodnih katastrofa. Tako su u ovom stoljeću u unutrašnjosti zemlje bile česte suše i poplave koje su pogodile milijune stanovnika. Raslo je i nezadovoljstvo među manjinskim narodima i etničkim skupinama na rubu carstva koje su podigle desetke pobuna, osobito na jugu i jugozapadu Kine. Ublažavanje posljedica elementarnih nepogoda i suzbijanje pobuna bilo je vrlo skupo, pa je država počela štedjeti na drugim izdacima kako bi proračunski deficit bio podnošljiv. Budući da je povećan pomorski prijevoz žitarica s juga, zemlja je raspolagala obilnim žitnim pričuvama i nije morala dodatno tiskati papirnati novac. Cijene su stoga čak i na kraju srednjeg razdoblja dinastije Yuan ostale prilično stabilne, na visini koju su dosegle za vrijeme cara Ayurbarwade.

POSLEDNJE RAZDOBLJE DINASTIJE YUAN

Tugha Temūra naslijedio je njegov šestogodišnji nećak koji je već nakon dva mjeseca umro. S njim je završilo burno razdoblje čestih promjena na prijestolju. Godine 1333. ustoličen je njegov trinaestogodišnji brat Toghon Temür. Vladao je čak 35 godina, ali uglavnom u sjeni visokih službenika i sam nije bitno utjecao na zbivanja u zemlji. Kako je ostao na

prijestolju sve do pada dinastije, njegovu vladavinu možemo označiti kao posljednje razdoblje dinastije Yuan.

Prvih godina ovog posljednjeg razdoblja državu je kontrolirao utjecajan službenik Bayan, koji je prvi iskoristio promjenu na prijestolju da se obračuna sa svojim konkurentima. Nakon obračuna zadao si je za cilj ponovno uspostavljanje stanja i vrijednosti s početka dinastije. Osim suzbijanja prekomjerne državne potrošnje, njegov se program temeljio na još jednom pokušaju strogog razdvajanja između Mongola, Kineza i drugih naroda u raspodjeli državnih poslova i dalje na području navika i narodnih običaja. Neki od nižih službenika su njegove upute pretvorili u pravi protukineski progon i zabranili kineske narodne plesove. Među Kinezima se proširilo uvjerenje da strašni ministar ima namjeru pobiti sve Kineze s jednim od pet najčešćih prezimena.

Program etničkog razdvajanja nakon gotovo jednog stoljeća mongolske vladavine u Kini više nije bio moguć. Mongoli i Kinezi iz viših slojeva društvene elite već su bili previše izmiješani da bi se između njih mogla povući oštra granica. Bilo je mnogo mješovitih brakova, a više od polovice uspješnih mongolskih i drugih kandidata stranog podrijetla na državnim ispitima u prijestolnici 1333. bilo je povezano s Kinom preko svoje majke ili žene. Mongoli su sve više prihvaćali kineske običaje i kulturu, a s druge strane i Kinezi su, da bi osigurali svoje privilegije, promijenili prezimena u mongolska i naučili mongolski jezik. Bayanove mjere ubrzo su izazvale protivljenje u kineskim i nekim mongolskim krugovima, dok su se na jugu među stanovništvom počele širiti pobune. Sve je to dovelo do sloma Bayanove politike i njegove propasti.

Godine 1340. bio je već gotovo petnaest godina na čelu središnje vlasti vrlo sposoban službenik Toghto. U to vrijeme počeli su se u Kini gomilati problemi, koji nisu bili jednostavno rezultat manjkave mongolske administracije i vjerojatno bi predstavljale veliki izazov za svaki državni aparat, koliko god dobar bio. Prirodne katastrofe su se nastavljale i ostavljale za sobom sve teže posljedice, pobune su uzimale maha na sve većem teritoriju, a isporuka žita u glavni grad smanjila se za gotovo četvrtinu u odnosu na vrhunac 1329. godine. Krajem 40-ih godina XIV. stoljeća Žuta rijeka,

koja je još više narasla, počela je mijenjati svoj tok ostavljajući iza sebe strahovitu pustoš.

S obzirom na postojeće mogućnosti, vlada je u početku relativno uspješno pomagala pogođenim područjima i prkosila pobunjeničkim skupinama. Nakon razlijevanja Žute rijeke odlučila se na nesvakidašnji projekt – htjela je ukrotiti rijeku i skrenuti je u njezin prijašnji tok s izljevom južno od poluotoka Shandong. Najprije je izdana dodatna količina papirnatog novca za financiranje radova, a zatim je 1351. sa 170.000 radnika izvršen taj zadatak u osam mjeseci, što prema opsegu vodoprivrednih radova i složenosti inženjeringa nije imalo presedana u kineskoj povijesti. Iste godine izbio je novi val pobuna širih razmjera u slivu rijeke Huai, gdje su pljačkaši, članovi raznih tajnih vjerskih udruga i nezadovoljni slojevi seljaštva zajedno zauzimali i pljačkali tamošnje gradove. Budući da je mongolska vojska izgubila velik dio svoje početne udarne moći, vlada je odlučno krenula u uspostavljanje reda, učvrstila vojnu stegu i u sljedeće tri godine ostvarila očitu premoć nad pobunjenicima. Usred završnih bitaka car je iznenada smijenio glavnog pokretača odlučnih akcija Toghta, koji je osobno vodio opsadu posljednjeg strateški važnog grada, koji je još uvijek bio u rukama pobunjenika.

Taj je čin označio prekretnicu nakon koje su se problemi za obezglavljenju vladu počeli nekontrolirano gomilati, pa su godine mongolske dinastije bile odbrojane. Kronične bolesti mongolske vlasti, neučinkovita i prevelika državna administracije, korupcija i financijska nelikvidnost, kao i posljedice elementarnih nepogoda, zbog kojih u razdoblju posljednjeg cara nije prošla niti jedna godina bez gladi, postale su neizdržive. Središnja vlast počela je gubiti kontrolu nad onim što se događalo u zemlji. Inflatorni pritisci obezvrijedili su papirni novac pa se 1356. prestao koristiti. Vlast u pokrajinama postupno je prelazila u ruke lokalnih moćnika koji su se zapravo osamostalili tako da je središnja vlast na kraju kontrolirala samo smanjeni teritorij u okolini glavnoga grada.

Kako pobunjenici zbog neočekivanog prekida mongolskih napada 1354. nisu potpuno slomljeni, ubrzo su opet ojačali, a njihovo je djelovanje poprimilo nove oblike. Kao odgovor na opći nered, u ovom je

razdoblju među obrazovanim ljudima južne Kine oblikovana neka vrsta fundamentalističkog konfucijanskog pokreta koji je zagovarao moralnu obnovu i ponovno provođenje konfucijanskih vrijednosti. Među buntovnicima se počeo sve više isticati *Zhu Yuanzhang* 朱元璋, odlučan vođa s jasnom vizijom uspostave nove kineske dinastije i kad je nakon godina konsolidiranja njezinih ideoloških temelja godine 1360. povezana sa spomenutim konfucijanskim pokretom, sudbina dinastije Yuan bila je zapečaćena. Pokret za uspostavu nove dinastije Ming prvo je stvorio čvrstu bazu u gospodarski razvijenom području sa središtem u Nanjingu, a zatim vojnim pohodom na sjever 1368. zadao posljednji udarac mongolskim vladarima.

4. Mongolski odnos prema religijama

Mongoli su, kao i drugi stepski narodi, u početku imali vlastito vjerovanje, koje su karakterizirali šamanski obredi. Osim toga, bili su vrlo otvoreni i prijemčivi za ideje drugih velikih religija koje su se tada širile azijskim kontinentom. U spajanju različitih religijskih tradicija nisu uočavali nikakve proturječnosti, stoga su u općoj toleranciji na različitim područjima i pod različitim vladarima dolazili pod utjecaj jedne ili druge velike religije, dok su u isto vrijeme zadržali većinu svojih šamanskih obreda.

U Kini su Mongoli uspostavili nevjerovatan suživot različitih religija i kultura. Njihovi su carevi pozivali trgovce iz svih dijelova svijeta i zapošljavali strance u svom etnički šarolikom državnom aparatu. Osim toga, bili su zaštitnici i pokrovitelji svih vjera na koje su nailazili, da bi u XIV. stoljeću u Kini živjele najrazličitije vjerske zajednice: muslimani iz Perzije, arapskih zemalja i središnje Azije, nestorijanski i katolički kršćani, manijehci, Židovi i razne nekineske budističke zajednice, među kojima su tibetanski lamaisti bili posebno važni.

Temelje tolerantnog i kozmopolitskog odnosa prema religijama postavio je Kublaj kan, koji je kao veliki zaštitnik podupirao sve glavne

vjere, da bi prikupio što više podanika na osvojenim područjima. Kada je počeo graditi novu prijestolnicu u Pekingu, za dobre odnose s konfucijancima sagradio je carski hram predaka, *taimiao* 太庙, kako bi tamo obavljali obrede štovanja predaka carske obitelji. Ime dinastije Yuan također je došlo iz kineske tradicije i, prema tumačenju u *Knjizi promjena* (Yi jing), odnosilo se na podrijetlo svemira ili iskonsku silu. Naklonost prema konfucijanizmu pokazala je i njegova odluka da obrazovanje svog sina, koji mu je trebao biti nasljednik, povjeri konfucijanskim učenicima i odobri projekt pisanja povijesti prošlih dinastija Liao i Jin prema kineskom uzoru.

Čak i prije nego što se proglasio carem, Kublaj je posredovao u sporu između budista i daoista koji se sredinom XIII. stoljeća u sjevernoj Kini tako rasplamsao da su pripadnici obiju vjera počeli međusobno ratovati i uništavati sveta mjesta. Daoisti su tvrdili da se Laozi na putu prema zapadu promijenio u Buddhu i počeo širiti budizam, pa je zato budizam samo vulgaran oblik daoizma namijenjen primitivnijim indijskim narodima. Svoje tvrdnje temeljili su na zapisima u dvije drevne knjige, dok su budisti poricali te dokaze i tvrdili da se radi o kasnijoj krivotvorini. Kublaj je sazvao veliki skup kojem je prisustvovalo tri stotine budista, dvjesto daoista i dvjesto konfucijanskih učenjaka i službenika. Skupština je presudila u korist budista, ali Kublaj nakon presude nije odlučio zabraniti ili općenito progoniti daoizam, već je samo naredio spaljivanje svih primjeraka inkriminiranih spisa i povrat sve imovine koju su daoisti zaplijenili budistima. Umjerenost kojom je kažnjavao pretjerivanje daoista naišla je na povoljan prijem među njegovim kineskim podanicima.

Kasnije je Kublaj, i sam oduševljen općepriznatim nadnaravnim sposobnostima daoista, prepoznao njihovu privlačnost za jednostavne ljude, pa je izdvojio nešto novca za izgradnju njihovih hramova i dodijelio im privilegije slične onima koje su već uživali budisti. Neki daoistički vođe su stoga ubrzo shvatili da je najbolje s budistima i Mongolima postići pomirenje te su prihvatili službu na dvoru. Uglavnom su izvodili obrede usmjerene na učvršćivanje vlasti vladara, među kojima je najvažniji štovanje planine Taishan povezano s vjerovanjem u careve božanske

osobine. Budizam je imao najveći utjecaj na Mongole u Kini, i to prije svega tibetanski lamaizam, koji je postao njihova nova masovna religija. Kublaj je o budizmu prvi put učio od redovnika iz sekte *Chan* 禪, ali je ubrzo shvatio da je to učenje predaleko od stvarnog života. Smatrao je da je tibetanski budizam puno praktičniji, pa se okružio tibetanskim redovnicima, koji su time stekli važnu ulogu u carstvu. Kada je 1253. Kublaj zaređen u sektu saskya, uz pomoć religije stvoren je savez između Mongola i Tibetanaca. Kublaj je imenovao tibetanskog lamu s kojim je najviše surađivao, kao najvišeg nadređenog cijelom budističkom kleru. Na taj su način sljedbenici sekte saskya dobili vodeću ulogu među mnogim budističkim sektama u Kini, a uz pomoć novih državnih imenovanja na nju je prenesena i politička vlast u Tibetu.

Kao nagradu za svoj visoki položaj, vrhovni je lama obasuo Kublaja vjerskim počastima koje su trebale poduprijeti mit o univerzalnom vladaru. Izjednačio ga je s bodhisattvom mudrosti i usporedio s carem svemira iz budističke mitologije. Kako bi se još više učvrstile veze spomenute lamaističke sekte i države, na dvoru su uvedeni lamaistički obredi. Najvažnije su bile godišnje procesije i povorke koje su tjerale zle demone i štatile državu. Budisti su tako dobili najveće povlastice među svim vjerskim zajednicama. Država je davala mnogo sredstava za popravak starih i izgradnju novih hramova, pa čak i zanatlije i robove za rad u samostanima, koji su tako postali uspješna gospodarska središta što su pružala budističku potporu mongolskim svjetovnim vlastima.

Muslimani, koji su bili u Kini od dinastije Tang, živjeli su uglavnom u zajednicama imigrantskih trgovaca, zanatlija i vojnika, osobito u sjeverozapadnim i jugoistočnim dijelovima zemlje. Kako bi zadobio njihovu naklonost, Kublaj ih je oslobodio redovnog plaćanja poreza i omogućio im da u svojim zajednicama imaju vlastitu upravu. Te zajednice imale su bazare, bolnice i džamije, gdje su ljudi uglavnom govorili svojim jezicima. Na čelu zajednice bio je islamski šejk, a sudsku vlast vršio je muslimanski sudac. Mongolima su muslimani bili potrebni posebno u upravljanju državom kako bi bili što manje ovisni o kineskim službenicima. U većem dijelu dinastije muslimani su tako zauzimali visoke položaje, posebno na

osjetljivom polju upravljanja državnim financijama, a pritom su bili lojalni svojim mongolskim gospodarima. Još veći utjecaj nego u Kini imao je islam u zapadnim mongolskim kanatima, gdje su ga usvojili kao svoju glavnu religiju.

KONTAKTI S KRŠĆANSTVOM

Nestorijansko kršćanstvo se u razdoblju brzog širenja islama azijskim kontinentom postupno odmicalo iz središnje Azije prema istoku i posebno je ojačalo u Xinjiangu. Odatle se u drugoj polovici X. stoljeća proširilo na mongolsku visoravan, gdje su ga usvojila neka južnija mongolska plemena. Među kršćanima su bile i neke važne mongolske osobe, primjerice, supruga najmlađeg Džingis-kanovog sina i majka kasnijih vladara Möngkea i Kublaja. Još je kršćanskih svećenika došlo u mongolske stepe, osobito za vrijeme trećeg mongolskog vladara Güyüga, koji je podržavao kršćanstvo.

Prvi izaslanik, koji je došao u Mongoliju i vratio se s pismom za papu, bio je Giovanni de Plato Carpini. Poslao ga je papa Inocent IV. 1245. godine, kada je nakon mongolskih napada na Poljsku i Ugarsku Europa bila jako uznemirena. Godine 1253. po nalogu francuskog kralja Luja IX. do Mongola odlazi širiti vjeru franjevac Gulielmus de Rubruquis (Willem van Rubroeck) i u travnju sljedeće godine stiže u Karakorum. Oko 1265. došli su u Kinu otac i stric Marka Pola, koji su se vratili u Europu kao Kublajevi izaslanici, a zatim ponovno krenuli natrag, ovaj put u Markovoj pratnji. Svoja sjećanja s putovanja u Kinu nakon povratka u domovinu Marko Polo je ovjekovječio u knjizi koja se brzo proširila Europom, a u kineskim povijesnim izvorima također postoje zapisi o njihovom boravku u Kini.

U isto vrijeme i Mongoli su poslali svoje predstavnike u Europu. Godine 1275. na božji put u Jeruzalem odlučili su otići Ujgur Rabban Bar Sauma, rođen u Pekingu, i Mongol Markos. Kublajev dvor ih je u toj namjeri podržao. Na putu su stigli do Perzije, gdje su saznali da zbog rata u Siriji ne mogu provesti svoj plan. Khan Arghuna, koji je

vladao u Perziji, poslao je tada Rabbana Bar Saumu u Europu, gdje su ga primili francuski kralj Filip IV. i engleski kralj Edvard I, a u Rimu je papi Nikoli IV. predao državna pisma. Kada je papa saznao da je jedino kršćanstvo u Kini nestorijansko, poslao je u Kinu Giovannija de Monte Corvina da širi katolički nauk.

Monte Corvino je stigao u Peking 1294. Tamo je stekao mnogo sljedbenika i izgradio tri crkve, pa je papa Klement V. za njim poslao još tri misionara i 1313. još tri. Godine 1318. papa je kao svog izaslanika u Kinu poslao Odorika iz Pordenonea, franjevca koji je bio podrijetlom iz Julijske krajine. Odorik je nakon dugog i mukotrpnog putovanja oko 1324. stigao u Kanton, putovao dalje morem do Hangzhoua i potom Velikim kanalom došao do glavnog grada Dadua, gdje je ostao tri godine. Vraćao se kopnom kroz Unutarnju Mongoliju i pokrajine Shanxi, Shaanxi i Sichuan. U pokrajini Gansu vjerojatno je došao u kontakt s Tibetancima i od njih čuo puno detalja o Tibetu. Napustio je Mongolsko Carstvo 1328. te se preko središnje Azije i Perzije vratio u Italiju, gdje je nakon smrti proglašen za sveca.

O svom putovanju napisao je knjigu koja, čak i prema kineskim povjesničarima, prilično objektivno opisuje tadašnje prilike u Kini. Iako je ponegdje malo pretjerao, vjerodostojno je opisao stupanj razvoja Kine u to vrijeme i primijetio da je u usporedbi s ostatkom svijeta naprednija. Ovako je zapisao:

Censcalan (danas Kanton) je grad tri puta veći od Venecije. Ovdje ima više brodova nego u cijeloj Italiji zajedno [...] Cansay (danas Hangzhou) je najveći grad na cijelom svijetu [...] Jilingfu (danas Nanjing) ima 360 mostova, koji su bolji od svih ostalih [...] Palača u Velikoj prijestolnici (danas Peking) doista je moćna i vjerojatno najsavršenija na svijetu. (Citirano iz kineskog prijevoda.)

Odorik je potanko opisao karakteristike onodobnih društvenih prilika, na primjer, da su u Kini koristili papirnati novac, koji je pod Mongolima uvelike zamijenio kovanice i činio mu se sličnim svili.

Njegovu je pozornost privukao sustav za prijenos službenih dokumenata koji su Mongoli uspostavili po cijeloj zemlji. Naime, Mongoli su ceste i plovne putove povezali u jedinstven prometni sustav s ukupno 1383 postaje, što je omogućilo relativno brzo i udobno putovanje. Osim toga, postojala je posebna brza konjska služba za prijenos hitnih poruka u obliku konjske štafete. Odorik je na sljedeći način opisao prometni sustav i poštansku službu:

Kako je putnicima bila potrebna opskrba, car je naredio da se u cijeloj zemlji uspostave odmorišta koja služe gostima za noćenje. Ta se poćivališta nazivaju „yizhan“. Imaju svu potrebnu robu za život putnika. Kad je kraljevstvo u opasnosti, izaslanici odmah uzjašu svoje konje i brzo žure u carsku palaću. No, ako je situacija još napetija, putuju na jednogrbbim devama, a kada se približe prometnoj postaji, prvo zatrube. Tako upravitelj postaje može odmah pripremiti novog jahaća i glasnik mu predaje pismo ili dokument, a on sam odlazi odmoriti. Novi glasnik brzo nosi pismo do sljedeće postaje te čini isto što i njegov prethodnik. Na taj način car može u jednom danu dobiti vijesti za što bi prije bilo potrebno 30 dana. (Citirano iz kineskog prijevoda.)

Odorik se zanimao za narodne priče i vjerovanja koje je proučavao na svom putu. Njegovi se opisi na mnogim mjestima potpuno poklapaju s podacima zapisanim u kineskim povijesnim knjigama i dokumentima. Detaljno je opisao umijeće gradnje carske palače u glavnom gradu, čijoj veličanstvenosti se divio, i zorno prikazivao tijekom carskog lova, koji je bio važan aspekt zabave mongolskog plemstva. Uložio je puno truda u predstavljanje lokalnih običaja od luksuznog života bogataša do teških uvjeta ribara uz more. Odvojeno je pričao o Hanima, Mongolima i drugima narodima i opisao kako u miru rame uz rame opstaju budiizam, kršćanstvo i islam, što mu se činilo jednim od najvećih čuda na svijetu. Osim toga, u njegovoj knjizi nalazimo prve opise Tibeta iz pera jednog Europljanina.

5. Kina pod Mongolima

SUŽIVOT S KINESKOM TRADICIJOM

Unatoč činjenici da su Mongoli bili strani osvajači, Kinezi su prihvatili ovo razdoblje kao legitimnu dinastiju u svojoj povijesti. Prema konfucijanskom tumačenju, oni su zaslužili nebeski mandat ujedinivši Kinu, pa su im Kinezi kao poslušni podanici vjerno služili, tim više što su Mongoli kao prosvijećeni barbari uvidjeli superiornost kineske kulture i počeli je oponašati. Mongole, koji su se na svim osvojenim područjima prilagođavali lokalnim uvjetima i kulturi, pri tom su, naravno, uglavnom vodili praktični motivi, budući da su tijekom osvajanja shvatili da bi prosperitetna i bogata Kina bolje zadovoljila njihove potrebe te su stoga odustali od izvornog modela pustošenja i pljačkanja osvojenih teritorija. Tako su razvili politiku koja se približila potrebama Kine, a prosperitet zemlje postao je zajednički interes obaju naroda. U tom su procesu Kinezi došli do spoznaje da je njihova kultura preživjela i da su oni zapravo trijumfirali nad vojnim osvajačima.

Društveni uvjeti tijekom razdoblja dinastije Yuan odražavaju veliki stupanj kontinuiteta tradicionalnog kineskog modela, kao i značajan odmak od političkih institucija i stila vladanja koji se temeljio na mongolskom i srednjoazijskim polazištima. Težnja Mongola da se prilagode kineskim uvjetima i pritom sačuvaju vlastitu posebnost, donijela je nova rješenja, koja su predstavljala bitne karakteristike ovog razdoblja. Vrijeme mongolske vladavine također je posebno zanimljivo jer je u to vrijeme došlo do miješanja utjecaja koji su poticali društvene promjene i važni su za razumijevanje kineske povijesti.

Područje u kojem su postojale najveće razlike između mongolskog i kineskog pristupa bilo je vojno uređenje. Kontrast između vojne strukture moći, koja je bila podređena mongolskim osvajачkim interesima, i kineskog modela civilne uprave, bila je konstanta tijekom cijele dinastije. Temeljno razilaženje proizlazilo je iz dva potpuno različita pristupa vojnoj

službi. Mongoli su vojno organizirali cjelokupno društvo, dok je Kina više naglašavala građanski poredak, kojemu je bila podređena i vojska. Kina je samo djelomično koristila profesionalne vojnike jer je uglavnom bilo na snazi služenje vojnog roka kao obveza običnih građana.

Mongoli su također među Kineze uveli svoj vojni sustav. Osvajanjem Kine sve više uključuju kinesku vojsku u svoj vojni stroj. Kineskim vojnicima dodijeljen je nasljedni status vojnih obitelji *junhu* 军户, što je slično reguliranju društvenog statusa za ostale profesionalne skupine stanovništva. Vojnička je obitelj uživala određene povlastice i bila je oslobođena nekih dužnosti, ali je morala sama opremiti jednog vojnika. Ako bi vojnik pao u borbi, dezertirao ili poginuo, njegova ga je obitelj morala zamijeniti s drugim, tako da je s koljena na koljeno jedan član obitelji ostajao u vojsci. Prema tadašnjim službenim registrima, u sjevernoj Kini 1241. godine vojničke obitelji činile su sedminu stanovništva.

Od početka je mongolski vojni sustav bio u suprotnosti s prevladavajućim vrijednostima u tadašnjem kineskom društvu. Tijekom velikih osvajanja pripremao je veliki broj vojnika, ali je nakon kraja Kublajeve vladavine postao potpuno neučinkovit zbog loše organizacije. Jedan od razloga za tako brz pad učinkovitosti kineske vojske bio je da Mongoli nikad nisu u potpunosti vjerovali Kinezima i stoga nisu prepustili njihovim zapovjednicima veće odgovornosti. Budući da je sustav prenesen iz nomadskog društva, nije mogao funkcionirati u kineskim uvjetima bez prilagodbi na isti način kao što je to bio slučaj s Mongolima. Ako tome pridodamo znakove dinastičkog pada koji se dogodio u XIV. stoljeću, koji se u vojsci ogledao kao korupcija zapovjedništva i masovno dezertiranje vojnika, slom vojnog sustava bio je potpun. Budući da je dinastija bila utemeljena na vojnoj nadmoći, ona se i urušila zbog vojne slabosti.

Matične knjige kineskog stanovništva, koje za godinu 1290. navode nešto manje od 59 milijuna ljudi, ukazuju na smanjenje za više od polovice u odnosu na stanje prije mongolskih ratova. Međutim, ova informacija nije pouzdana, a ako uračunamo da 20 posto ljudi nije bilo popisano, prema procjeni profesora Qiu Shusena, stanovništvo zemlje ponovno je oko 1340. naraslo na 90 milijuna. U kriznom razdoblju pred kraj

dinastije i u ratovima za uspostavu dinastije Ming, prema procjenama, broj stanovnika ponovno se smanjio za gotovo trećinu.

Kinesko gospodarstvo bilo je u razdoblju mongolskih osvajačkih ratova teško pogođeno. Sjeverna Kina doživjela je pola stoljeća ekonomskog nazadovanja, polja su bila uništena, a obrtnici otjerani na prisilni rad za potrebe mongolskog vojnog stroja. U južnoj Kini bilo je manje izravnog razaranja, ali je bilo znatne dezorganizacije. Kasnije, nakon usvajanja „kineskih zakona“, koji su mongolsku vlast prilagodili kineskom načinu vođenja države, društvo i gospodarstvo se počelo oporavljati, ali je južna Kina ostala u diskriminiranom položaju. Mongoli su bili svjesni opasnosti kulturno, ekonomski i populacijski moćnog juga, pa su južne Kineze tretirali kao manjevrijedne državljane i upravljali su južnom Kinom kao nekom vrstom kolonije. To nije značajno utjecalo na razinu blagostanja, koja je bila viša na jugu nego na sjeveru.

PRILIKE U POLJODJELSTVU

Kao rezultat mjera koje su poticale razvoj i širenje poljodjelstva, proizvodnja pod Kublajem se povećala. Potkraj njegove vladavine kinesko poljodjelstvo ponovno je doseglo razmjere koje je imalo početkom XIII. stoljeća. Ljudi su nastavili usavršavati oruđa, poput onog za oranje i žetvu. Također su usavršili alate koji su koristili snagu vode te razne vrste uređaja za navodnjavanje. To znači da pod Mongolima – u usporedbi s razdobljem dinastije Južni Song – tehnički napredak nije stao.

Tisak je uvelike pomogao širenju novih mehaničkih naprava i poljodjelskih metoda jer su, između ostalog, tiskani priručnici za seljake. To su bili opisi novih načina uzgoja, napisani jednostavnim jezikom, i skice novih vodenih kotača, mehaničkih naprava i drugih tehničkih rješenja. Među priručnicima za ono doba prilično je raširena knjiga *Osnove poljodjelstva i svilarstva* iz 1273. godine, koja je izašla u dva izdanja po 1500 primjeraka. Najpotpunija i najopsežnija bila je Wang Zhenova *Knjiga o poljodjelstvu Nong shu*, tiskana 1313. godine.

Zbog elementarnih nepogoda i neučinkovite administracije, koja nije bila sposobna ograničiti lokalne moćnike u pretjeranom izrabljivanju seljaka, poljodjelska proizvodnja u XIV. stoljeću ponovno počinje opadati, a sredinom stoljeća već dolazi do agrarnih kriza. Seljaci koji su prema mongolskom sustavu nasljednih zanimanja bili vezani za zemlju ili su pripadali njezinim vlasnicima, počeli su masovno bježati i popunjavati sloj beskućnika *liumin* 流民. Da su ti uvjeti bili vrlo teški, svjedoče i vjerski pokreti koji su se širili među običnim pukom i obećavali skori spas ili početak novog zlatnog doba.

Mongoli su prihvatili tradicionalno kinesko tumačenje da sva zemlja pripada vladaru, koji je u zamjenu za ponuđenu zaštitu mogao zahtijevati nadomjestak u obliku poreza. Međutim, načelo vladarevog vlasništva nad zemljom treba gledati samo kao teoretski model, budući da je pored careve zemlje, koja se tretirala kao državna, zemlja također bila u privatnom vlasništvu. Država je privatne zemljišne posjede nadzirala poreznim sustavom i utvrđivanjem pravila nasljeđivanja.

Za dinastije Song privatno vlasništvo nad zemljom uvelike je konsolidirano i prošireno jer je uspostavljeno načelo slobodnog raspolaganja, tj. slobodne kupnje i prodaje zemljišta. Tijekom razdoblja mongolske dinastije Yuan, uobličila su se četiri glavna oblika vlasništva nad zemljom, koja su ostala na snazi i kasnije:

1. **Državna zemlja**, koja se dijelila na nekoliko potkategorija: najvažnija je bila javna ili zajednička zemlja *gongtian* 公田, koja se sastojala od državne zemlje preuzete od prethodne dinastije, oduzete zemlje te nenaseljene i neobrađene zemlje koja je bila pripravna za obradu. Ostale potkategorije bile su: vojno zemljište *tuntian* 屯田 za vojne kolonije, *weitian* 圩田 (zemlja za nasipe), *meiguantian* 没官田 (konfiscirano obrađeno zemljište), *shatian* 沙田 (pješčana područja koja bi se mogla pripremiti za uzgoj izgradnjom nasipa), *lutian* 芦田 (zemljište obraslo trskom) i *xuetian* 学田 (školsko zemljište).
2. **Feudalno dodijeljena zemlja**, koju je vladar ustupio u nasljedno uživanje članovima svoje obitelji i drugim zaslužnim osobama.

Ta su zemljišta uključena u porezni sustav tako da je s njih porez ubiran i za središnju vlast i za feudalnog gospodara.

3. **Zemljište koje je pripadalo budističkim hramovima** i drugim nedržavnim institucijama, kao što su razna trgovačka ili cehovska udruženja. Pod Mongolima, koji su bili naklonjeni budizmu, hramska imovina se znatno povećala, posebno zato što je bila oslobođena poreza, a privatni vlasnici su svoju zemlju preknjižili u hramsku kako bi izbjegli plaćanje poreza.
4. **Privatno zemljište** koje je isparcelizirano na veliki broj malih seljačkih gospodarstava i manji broj veleposjeda. Koncentracija zemlje u velike posjede bila je osobito karakteristična za južnu Kinu za dinastije Song. Ovdje je pod utjecajem pojačane komercijalizacije poljodjelstva došlo do propadanja malih seljačkih posjeda koje su veleposjednici ili kupovali ili bi ih jednostavno zauzeli. Drugi oblik povećanja vlastelinstva bilo je pripajanje neobrađenog, osobito močvarnog i pjeskovitog zemljišta, za koje su veleposjednici imali dovoljno kapitala potrebnog za melioraciju.

Mongoli su većinu velikih posjeda u južnoj Kini ostavili netaknutima jer su nakon osvajanja države Song znatno manje zadirali u zemljišnu strukturu nego ranije na sjeveru. Dok su veleposjednici s juga bili relativno malo oporezovani i zbog labave mongolske porezne politike činili su bogati sloj, koji su vlasti uglavnom ostavljale na miru, Mongoli su velike teritorije na sjeveru zajedno sa stanovnicima dodijelili kao feudalne posjede zaslužnim zapovjednicima i carskim rođacima. Stanovnici tih posjeda izbrisani su iz službenih matica, njihov je položaj bio negdje između kmetova i robova, tako da su novi gospodari mogli njima potpuno slobodno raspolagati.

Osim vlasništva, u poljoprivredi je bio važan i zakup. To je bilo rašireno uglavnom u južnoj Kini, gdje je poljodjelstvo bilo tržišnije usmjereno. Komercijalizacija je stvorila povoljne uvjete za najam jer su se kamate na zakup počele obračunavati u gotovini. Broj zakupničkih obitelji značajno se povećao tijekom dinastija Song i Yuan, kada su se veliki posjedi proširili i seljaštvo postalo više orijentirano na tržište.

Bilo je moguće zakupiti i privatno i državno zemljište. To je postalo jako rašireno, pri čemu svoju zemlju nisu davali u zakup samo veleposjednici, nego i mali posjednici, za koje nije bilo nužno da su bogati. Najamnine su bile jako visoke, čak se procjenjuje da su ponekad bile i do deset ili četrnaest puta više od državnog poreza za to zemljište. Osim toga, zakupci su bili dužni odrađivati i tlaku državi *ding shui* 丁税. Položaj zakupaca se pod Mongolima pogoršao. U pravilu nisu smjeli napuštati zemlju, pa se ustalila praksa da ih se prodaje ili stavi pod hipoteku.

Posebnost mongolske dinastije bila je da se u usporedbi s prethodnim kineskim dinastijama povećao broj robova jer je do tada u Kini bilo vrlo malo robovske radne snage. Mongoli su porobljavali uglavnom ratne zarobljenike koji su njihovim vojnicima obrađivali polja. Kad su osvajački ratovi završili, ropstvo nije izumrlo jer su nastavili porobljavati zarobljene pobunjenike i razne zločince. Tijekom cijele dinastije u Pekingju je postojala tržnica robova gdje su se ljudi prodavali kao stoka. U XIV. stoljeću, kada je mongolska moć oslabila, robovi su počeli masovno bježati s posjeda svojih gospodara, zbog čega su mnoge mongolske vojne obitelji potpuno osiromašile.

OBRTNIČKA PROIZVODNJA

Obrtnici i trgovci uživali su bolji društveni položaj pod mongolskom vlašću nego u tradicionalnom kineskom sustavu. Mongoli su bili svjesni prednosti koje su imali od obrtnika, pa su već u vrijeme prvih osvajanja, kada su poraženi uglavnom ubijani, obrtnici bili pošteđeni i preseljavani tamo gdje su bili potrebni. Osim toga, mnogi obrtnici iz središnje Azije nastanili su se u Kini. Obrtnicima je, ovisno o zanimanju, pripisan poseban nasljedni status, uz povlastice, ali i već navedena ograničenja.

Zanate koje su označili kao najvažnije, primjerice inženjerstvo i građevinske djelatnosti i proizvodnju vojne opreme i luksuzne robe za potrebe dvora, Mongoli su organizirali u velike državne radionice. Tu su obrtnici pod strogim nadzorom radili isključivo za državne potrebe. Kineski

povjesničari procjenjuju da je tijekom Kublajeve vladavine u državnim tvornicama radilo oko 400.000 obrtnika. Drugi su radili samostalno i godišnje su morali državi dati određene količine proizvoda. Višak propisane količine mogli su prodati na tržištu. Zbog snažne potpore državnim obrtima privatni su obrti bili zapostavljeni i zaostajali su u odnosu na razinu koja je dosegnuta za dinastije Južni Song.

Najuspješniji privatni obrti i dalje su bili u vodećim gospodarskim granama, na primjer svilarskoj, tkalačkoj i lončarskoj proizvodnji u velikim i razvijenim južnim gradovima, gdje se proizvodnja čak i nešto povećala. Među tim gradovima, koji su još uvijek bili bogatiji od europskih, isticao se Hangzhou, glavno središte proizvodnje svile s milijun stanovnika, u kojem se, prema opisima Marka Pola, krajem XIII. stoljeća naselilo mnoštvo bogatih trgovaca i građana. U gradu je djelovalo dvanaest različitih obrtničkih djelatnosti i svaka je od njih zapošljavala oko 12.000 obitelji. Mnoge su obitelji zapošljavale dodatne radnike, tako da je u obitelji radilo 10 do 20, pa čak i 40 ljudi.

Uzgoj pamuka sve je više dobivao na važnosti. Tijekom razdoblja Južnog Songa uzgajan je uglavnom na otoku Hainan i u pokrajinama Fujian i Guandong, dok se tijekom razdoblja Yuan uzgoj pamuka proširio cijelom zemljom i stvorio temelje za novonastalo tkanje pamučnih tkanina. Grad *Songjiang* 松江 u blizini današnjeg Šangaja *Shanghai* 上海 osobito se brzo specijalizirao za tkanje pamučnog sukna. Otkad je početkom mongolske vladavine neka žena s otoka Hainan u okolici grada počela širiti tehniku predenja i tkanja pamuka, novi zanat se brzo razvijao i tisuće obitelji počelo je uzgajati pamuk. Okolna polja, koja zbog blizine mora i slabog pjeskovitog tla nisu bila najprikladnija za uzgoj riže, prešla su na uzgoj pamuka, a grad je postao središte proizvodnje pamučne tkanine i veliko trgovačko središte za pamučnu robu. Tkanje pamuka u Songjangu i njegovoj okolici za vrijeme dinastije Yuan ostalo je još uvijek pretežno u okvirima domaćeg obrta, raštrkano po kućama tkalačkih obitelji, no ono što je posebno zanimljivo jest brzina promjena na području ovoga grada, budući da je u razdoblju od samo jedne generacije došlo do, tako reći, potpune gospodarske preorijentacije.

Iz navedenih je primjera jasno da Mongoli nisu bili jedino primitivni divljaci, sposobni samo za uništavanja i orgije, kako su to opisali kasniji kineski kroničari, već je njihova vlast omogućila prilično uredno funkcioniranje države i čak potaknula njezin razvoj. Budući da su radije zapošljavali strance ili druge obrazovane ljude koji nisu nužno bili konfucijanci, kao visoke službenike, sustav je bio opušteniji i s više poslovnih prilika nego pred kraj prethodne, posve kineske dinastije Južni Song.

ŠIRENJE TRGOVINE

Za gospodarsku situaciju u Kini u razdoblju mongolske vladavine najvažnije je bilo širenje unutarnje, a osobito vanjske trgovine. Unutarnja trgovina bila je potaknuta sveprisutnom uporabom papirnatog novca, koji je vrlo uspješno funkcionirao, osobito u prvoj polovici dinastije, dok se u godinama propadanja nisu pojavile neizbježne posljedice devalvacije valute. Širenju trgovine pridonijeli su i novi prometni pravci, povezani s velikim povećanjem teritorija kojeg je zauzimala mongolska država te opće poboljšanje prometnih veza.

Sustav plovnih kanala u južnoj Kini bio je dobro održavan. Veliki kanal je produžen do Pekinga. Uz njega je izgrađena skoro 2000 kilometara duga cesta s kaldrmom Hangzhou-Peking, po cijeloj zemlji se širila mreža cesta sa svratištima za odmor. Na temelju tako usavršenog prometnog sustava uređena je i poštanska služba, što je bilo veliko postignuće, s korijenima u mongolskoj tradiciji.

Mongoli su posebno podupirali vanjsku trgovinu, koju su primjereno oporezivali, tako da je i država od nje imala koristi. Trgovački su putovi išli i kopnom i morem. Karavanskim putovima kroz središnju Aziju uglavnom su vladali muslimanski trgovci, dok su im kineski brodovi uspješno konkurirali na pomorskim putovima oko jugoistočne Azije i duž južnih obala Azije. Kako navodi *Wang Dayong* 王大涌 u svojim zapisima *Dao shi zhi lue* 岛夷志略, kineski trgovci plovili su na jug do Filipina i odatle prema zapadu gdje su održavali kontakte s obalnim zemljama. Na zapadnom

morskom putu, kojim su kineski trgovci pod mongolskom zastavom najdalje plovili do otoka Zanzibar uz istočnoafričku obalu, posjetili su čak 97 gradova. Neometano su održavali i pomorsku vezu s Japanom. Za putovanje iz Indije u Kinu bilo je najbolje, prema marokanskom trgovcu Ibn Battuti, da se putnik ukrca na kineski trgovački brod. On je sam vidio kako se u indijskom pristaništu u današnjoj Calcutti u isto vrijeme sidrilo trinaest kineskih brodova.

KULTURNI ŽIVOT

Prilično je iznenađujuće koliko je različitih kultura i zajednica euroazijskih naroda živjelo u Kini suživotom koji je omogućilo Mongolsko Carstvo. Etnička i vjerska raznolikost, uporaba različitih jezika i pisama, ispreplitanje običaja, umjetničkih stilova i načina pripreme hrane, kao i raznolikost zanata, raznih tehnika i strujanja mišljenja stvorili su kozmopolitsku atmosferu kakva u Kini nije viđena od dinastije Tang. Zanimljivo je da ova kulturna raznolikost nije imala veliki utjecaj na obrazovane Kineze. Kao da ih nisu zanimali strani običaji, u svojim spisima jedva da su se bavili egzotičnim temama s kojima su se svakodnevno susretali. Ako su i pisali o stranim stvarima, njihovi su iskazi bili puni nepravilnosti, iz čega možemo zaključiti da nisu dobro poznavali strane kulture, jer su često brkali imena mjesta, naroda i druge činjenice, što bi, s obzirom na bliske kontakte, trebali znati. Čini se da se kozmopolitizam doživljavao kao fenomen vezan uz stranu vlast, odnosno nešto što se podnosi, a ne kao mogućnost bogaćenja vlastite kulture. Utjecaj ove raznolikosti mongolskog razdoblja na kasniji život Kineza i njihovu kulturu je stoga bio prilično mali.

Ipak, prvi je put u području kulture u razdoblju mongolske dinastije došao do izražaja jedan od oblika narodne umjetnosti. Bila je to drama sa sviranjem glazbenih narodnih igrokaza, što danas poznajemo kao kinesku operu. Mongoli nisu bili naklonjeni kineskom obrazovanom sloju, ali su bili željni zabave pa su podržali razne kazališne predstave. Tako

se uz mongolsku potporu brzo razvila drama koja je dostigla jedan od vrhunaca u razvoju kineske kulture. Na temeljima bogatog narodnog pripovijedanja, širenjem pisma na razgovornom jeziku, širi se i kazališna umjetnost s brojnim lokalnim posebnostima. Te su predstave često bile satirične u odnosu na mongolske vladare i skrivenim su naznakama poticale na pobunu te tako postale oruđe za širenje buntovničkih ideja.

DOMAĆA DINASTIJA MING

1. Pobuna protiv Mongola i uspostava narodne dinastije

Stoljetnu mongolsku vladavinu su u prvoj polovici XIV. stoljeća počele pogađati pobune, a jedan od vođa, vojskovođa Zhu Yuanzhang, postao je utemeljitelj dinastije Ming. Zhu Yuanzhang potjecao je iz siromašne zakupničke obitelji iz sliva rijeke Huai. Već u mladosti svjedočio je nesređenoj situaciji, kada mongolske institucije više nisu funkcionirale, a nasilje i vojna moć sve su više dominirali općim neredom. To je ostavilo trajan pečat na dinastiji rođenoj u ratnom vihoru. Kako državne institucije više nisu mogle kontrolirati cijeli teritorij, lokalni mongolski vođe i drugi uglednici prikupili su dovoljno moći da mogu upravljati pojedinim regijama. Osim toga, počele su jačati pobune tajnih društava utemeljenih na manihejstvu i narodnim verzijama budizma, koje u svojim iskupiteljskim težnjama nisu priznavale svjetovne vlasti. Pobune tajnih društava tog vremena mogu se grubo nazvati Crveni turbani *hong jin* 红巾. Bili su podijeljeni u dvije skupine labavo povezanih pokreta južnih i sjevernih Crvenih turbana.

Zhu Yuanzhang je imao samo šesnaest godina kada je u epidemiji 1344. godine izgubio roditelje i većinu rodbine. Kao siroče otišao je u obližnji budistički samostan kao iskušenik, odakle su ga sljedeće godine redovnici poslali da prosi hranu. Na ulicama, gdje je proveo tri godine, upoznao je vojne vještine i djelovanje pobunjenika, koji su u porječju rijeke Huai već bili prilično aktivni. Nakon povratka u samostan naučio je pisati i počeo proučavati budističke spise, no već 1352. godine, kada je po okolnim krajevima pobuna Crvenih turbana bila u punom jeku, u jednom od okršaja spaljen je i njegov samostan. Tada 24-godišnji Zhu Yuanzhang pridružio se pobunjenicima u gradu *Haozhouu* 濠州. Lokalni vođa pobunjenika *Guo Zixing* 郭子兴 uzeo ga je za pouzdanika, a njihovu

suradnju dodatno je učvrstila obiteljska veza. Zhu je oženio Guovu posvojenju kćer, koja je kasnije postala carica *Ma* 马.

Sljedeće godine Zhu Yuanzhang vodio je prvi samostalni osvajački pohod prema jugu. Nakon nekoliko bitaka, stigao je do Dugačke rijeke, gdje se utaborio i počeo jačati vojsku, koja je nakon dvije godine već brojala 30.000 ljudi. Kao savjetnik mu se u to vrijeme pridružio, između ostalih, obrazovani *Li Shanchang* 李善长, koji je mladog zapovjednika zadivio svojim tumačenjima povijesti. Kad je njegov dobročinitelj Guo Zixing umro, kao zapovjednika vojske Crvenih turbana naslijedili su ga njegov stariji sin i jedan od vojskovođa. Iako je Zhu Yuanzhang bio samo zamjenik, većina zapovjednika mu se izravno zaklela na vjernost. Godine 1355. s ojačanom vojskom prešao je Dugačku rijeku i počeo zauzimati teritorij oko današnjeg Nanjinga. Iste su godine u borbama pala oba glavnina zapovjednika i Zhu Yuanzhang je ostao jedini vođa vojske sjevernih Crvenih turbana, s kojom je iduće godine osvojio Nanjing.

Zauzimanje Nanjinga bio je važan Zhuov cilj na putu do uspostavljanja nove dinastije. Preimenovao je grad u *Yingtian* 应天 i proglasio ga svojom prijestolnicom. Zbog povoljnog položaja usred najrazvijenijeg i poljodjelski bogatog dijela Kine, izabrao ga je za svoju bazu. Tamo se namjeravao vojnički i ekonomski utvrditi i presjeći glavne mongolske izvore prihoda. Kako bi proveo ovaj plan, prvo je zauzeo velik dio današnje pokrajine Jiangsu i pokrajine Zhejiang, ali Mongoli mu tada nisu bili glavna briga. Više su ga ugrožavali drugi pobunjenički pokreti s dinastičkim ambicijama. Njegovi najopasniji suparnici bili su zapovjednik južnih Crvenih turbana *Chen Youliang* 陈友谅, koji se proglasio carem nove dinastije Han sa sjedištem u današnjem Wuhanu, odakle je kontrolirao teritorije duž srednjeg toka Dugačke rijeke, i *Zhang Shicheng* 张士诚, koji je kontrolirao obalne dijelove pokrajina Jiangsu i Zhejiang i proglasio svoju dinastiju u gradu Suzhouu.

Za razliku od ostalih pobunjeničkih vođa, Zhu Yuanzhang je ubrzo nakon osvajanja Nanjinga započeo mijenjati svoj populistički vjerski pokret u pravi politički pokret koji je težio priznanju u okvirima tradicionalnog uređenja. Obrazovane ljude i bivše službenike na osvojenim

područjima pozivao je da mu se pridruže te je tako polako uspostavljao državne institucije. U vojsci je zahtijevao potpunu disciplinu; nije dopustio pljačku i odmazdu na osvojenim područjima, već je umjesto toga uspostavljao povoljne životne uvjete i oživljavao proizvodnju. Potjecao je iz siromašne obitelji, pa je imao puno razumijevanja za probleme običnih ljudi, ali je postupno usvajao konfucijanske vrijednosti i tako si osigurao mnogo širu društvenu podršku nego njegovi suparnici. Ideologiju Crvenih turbana uglavnom je prihvatio kao motivaciju za svoju vojsku i od nje je prije proglašenja dinastije glatko odustao.

Kad je jednom putovao kroz novoosvojene teritorije pokrajine Zhejiang, poznati učenjak mu je savjetovao da izgradi visoke zidove, napuni silose i ne žuri s proglašavanjem dinastije. Zhu je poslušao savjet i nakon nekoliko godina učvršćivanja na osvojenim područjima 1363. slomio je udarnu moć južnih Crvenih turbana. Tako je eliminirao svog najopasnijeg suparnika jer je Chen Youliang prethodno dvaput opasno – iako neuspješno – zaprijetio Nanjingu. Dvije godine kasnije pokrenuo je opći napad na teritorij koji je kontrolirao Zhang Shicheng na istoku, i zauzimao prefekturu za prefekturom, sve dok ga nije opkolio u Suzhouu i, nakon opsade od gotovo godinu dana, zarobio.

Tek kad je postao neprikosnoveni gospodar južne Kine, Zhu Yuanzhang se počeo pripremati za uspostavu nove dinastije. Od 1366. Nanjing je pretvaran u pravi prijestolnicu. Sljedeće godine uveden je sustav ispita za poslove u državnoj upravi. Potkraj 1367. poslan je prvi veći vojni pohod na sjever kako bi zadao posljednji udarac Mongolima. Tek tada je objavljeno da s novom godinom 20. siječnja 1368. počinje novi kalendar i nova dinastija Ming (1368-1644). Proglašenje dinastije čije ime znači „svijetla“ i odnosi se na manihejsku ideju svijetle budućnosti koja je bila vodilja narodne pobune, bilo je pomno pripremljeno tako da je zadovoljilo tradicionalne kriterije za prijenos nebeskog mandata na novu dinastiju.

Snažni temelji koje je Zhu Yuanzhang postavio na jugu pomogli su da se mongolska vojna nadmoć, nekoć strah i trepet gotovo cijele Azije, sruši poput kule od karata kada je novi car konačno okrenuo svoju bojnu sjekiru prema političkom središtu i poslao jedinice prema Pekingu. Stara

carska vlast u glavnom gradu bila je u to vrijeme već uvelike oslabljena, budući da nekoliko godina nije primala pošiljke žita s juga, a mongolski zapovjednici u sjevernoj Kini međusobno su se borili za vlast. Osim toga, do tada se smatralo da su sva ujedinjenja Kine i nove dinastije došli sa sjevera, tako da Mongoli nisu ozbiljno shvaćali nadolazeću opasnost južnih vojski.

Iako je vojska države Ming prodirala postupno i osvajala pokrajinu za pokrajinom, došla je do Pekinga i zauzela ga za nešto više od pola godine. Takva taktika dopustila je Mongolima da s dvorom povuku velik dio svoje vojske u Unutarnju Mongoliju, gdje su nekoliko godina nastavili prijetiti novoj kineskoj državi. Istovremeno s prodorom na sjever, Zhu Yuanzhang poslao je velike pomorske i pješačke snage u pohod na krajnji jug kako bi se oslobodile obalne jugoistočne pokrajine. Od 1368. do 1371. njegove su pobjedničke vojske protjerale Mongole iz pokrajina Shanxi, Shaanxi, Gansu i Sichuan. Time je završeno oslobođenje Kine. Tek kada su od 1370. do 1372. pokušali potisnuti Mongole još dalje prema Mongoliji i konačno ih razbiti, doživjeli su djelomičan neuspjeh, pa su morali prihvatiti nastalu ravnotežu te ojačati i osigurati granice s Mongolijom.

Nakon opisanih vojnih uspjeha nova dinastija Ming ponovno je uspostavila kinesku neovisnost na cijelom području gdje je živjelo hansko stanovništvo te postigla relativno visoku razinu političke i društvene stabilnosti. Ovo je bilo jedino razdoblje između 1126, kada su Džurdži zauzeli prijestolnicu dinastije Sjeverni Song, i revolucije 1911, kada je vlast nad cijelim kineskim teritorijem bila u rukama Kineza te stoga ima veliki povijesni značaj. Razdoblje dinastije Ming predstavlja neku vrstu kineske renesanse jer je tradicionalna kineska civilizacija u to vrijeme u potpunosti sazrela i započela se u drugoj polovici ovog razdoblja raspadati. Kinezi su obrazovanjem i načinom razmišljanja bili privrženi tradiciji, pa su dolaskom dinastije Ming htjeli potvrditi kulturni kontinuitet i ponovno uspostavljanje ideala tradicionalnog društva. Kako su u svim važnim odlukama bili inspirirani povijesnim događajima i tražili inspiraciju u nekadašnjim velikim razdobljima kineske civilizacije, smjernice su tražili u dinastijama Han, Tang i Song. U razdoblju nastajanja dinastije

Ming postojao je opći otpor Mongolima kao stranim osvajačima, a preko njih svemu stranome, pa je uklonjeno sve što je nalikovalo Mongolima i njihovoj vlasti. Emocionalni odnos prema Mongolima dodatno je povećao kinesku predanost vlastitoj kulturi i smanjio interes za strane zemlje, što je poticalo sve veću usredotočenost na vlastitu, kinesku percepciju svijeta i rast kineskog etnocentrizma.

Prilikom osnivanja dinastije Ming, Zhu Yuanzhang uzeo je carsko ime *Hongwu* 洪武 ili Bezgranična Hrabrost (1368-1398), što je također bilo ime razdoblja s kojim su se počele brojati godine nove dinastije. Glavnim gradom proglasio je Nanjing, koji je tako postao političko središte Kine. Ovo je bilo prvi put u kineskoj povijesti da je glavni grad ujedinjene Kine na jugu. Proglašenje Nanjinga prijestolnicom odražavalo je ono što je bilo tipično za Kinu u to vrijeme – tendenciju približavanja političkog središta gospodarskom i kulturnom središtu zemlje. Međutim, glavni grad nije dugo ostao na jugu.

Osnivač dinastije Ming je kao snažna osobnost i uspješan vojskovođa dodatno učvrstio apsolutnu vlast cara. Potvrdio se kao neosporni suveren u proglasu o ustoličenju, koji je objavljen na svečanom proglašenju nove dinastije i vijest o njegovom preuzimanju carske vlasti poslana je u susjedne zemlje. U tom dokumentu car je predstavljen kao najviši svećenik cijelog čovječanstva, koji prinosi žrtve Nebu i Zemlji, tj. stvaralačkim silama života. Istovremeno je prikazivan kao okrunjeni svjetovni vladar Zemlje i onaj koji poštuje svoje pretke kao najplemenitije ljude. Na kraju je predstavljen kao zaštitnik izvora ljudske prehrane, koji prinosi žrtve poljodjelskim božanstvima.

Kada je Zhu Yuanzhang prema važećim načelima osigurao legitimitet prijestolja i postao car zemlje kontinentalnih razmjera, njegova vladavina postajala je sve autoritarnija. Do 1372. godine, zbog vojne prirode dinastije i oslobođenja Kine, u vodstvu zemlje prevladavali su vojni kriteriji. Tek kada se te godine razmjer vojnih operacija smanjio, Hongwu je smanjio vojsku, ograničio njezin utjecaj u zemlji i uveo tradicionalni model vlasti s odvajanjem civilne i vojne vlasti. Ipak je pod njegovom vladavinom vojna grana vlasti bila još jača i utjecajnija, nego što je bio

običaj u kineskoj tradiciji. Hongwu je vojsci osigurao ekonomsku neovisnost i mnoge privilegije, a njegov apsolutizam i uloga vojske za vrijeme njegove vladavine razlikovali su se od ideala iz vremena dinastije Song na koju se pozivao. Njegova je vladavina stoga na mnogo načina odudarala od prihvaćenih konfucijanskih načela.

Uveo je strogu disciplinu u državnoj upravi i još strože kazne za neobavljanje dužnosti i samovoljno ponašanje. Smaknuća visokih službenika postala su gotovo redovita praksa, što u kineskoj tradiciji nije bilo uobičajeno. Kako bi se obračunao s potencijalnim protivnicima, car je izmislio fiktivne urote te razvio političko nasilje i vladavinu terora koja ne samo da je razrijedila redove sposobnih službenika, već i paralizirala rad državnih službi. Sloj obrazovanih strogo je nadzirao održavajući jedinstvenu ideologiju, a svako odstupanje od službene doktrine sudski se gonilo. Pri odmjeravanju snage s birokracijom, koju je smatrao previše neovisnom, Hongwu je 1380. odlučio ukinuti tajništvo, vrhovno tijelo središnje vlasti koje je koordiniralo rad ministarstava i drugih državnih službi. Time je praktički obezglavio birokratski aparat, a zatim je sam preuzeo kontrolu nad šest ministarstava i osobno izdavao odluke, što je bio izniman i ekstreman primjer carskog apsolutizma u kineskoj povijesti.

Posljedica njegove autoritarne vlasti bila je i odluka da drastičnim mjerama slomi moć i ekonomske temelje važnog sloja veleposjednika u najplodnijim krajevima uz donji tok Dugačke rijeke. Od 1368. do 1421. prefekture u blizini prijestolnice, osobito one koje su bile pod njezinom upravom, doživjele su teško političko nasilje. Moćni veleposjednici koji su imali velike zemljišne posjede u ovom dijelu Kine i prije dinastije Ming, bili su jedna od najutjecajnijih političkih i gospodarskih skupina, pa se Hongwu već tijekom otpora protiv Mongola pripremao da se prvom prilikom obračuna s njima. Ubrzo nakon uspostave dinastije nizom mjera smanjio je utjecaj ovog sloja, kojemu sam nije pripadao i bio mu je trn u oku. Odmah nakon proglašenja nove dinastije povećao je poreze u ovom dijelu zemlje i najavio stroge kazne. Godine 1374. od tamo je preselio 140.000 ljudi u sela oko grada Haozhoua (današnji *Fengyang* 凤阳 u pokrajini Anhui). Uz to je 45.000 članova bogatih veleposjedničkih

Politička podjela na pokrajine u doba dinastije Ming

obitelji preselio u Nanjing, gdje su bili pod strogim državnim nadzorom i postupno su izgubili svu političku moć.

Mnogi veleposjednici bili su 1380. optuženi za umiješanost u urotu. Tada je glavni ministar *Hu Weiyong* 胡惟庸 pokušao preuzeti prijestolje. U to vrijeme car je već sustavno onesposobio sve potencijalne suparnike, pa se ministar, koji je osjetio kako se i on približava političkom padu,

odlučio na prilično beznadan udar. Njegov pokušaj preuzimanja vlasti bio je samo novi povod za još veći opseg čistki i političkih progona u kojima su nekadašnji najutjecajniji veleposjednici ponovno bili glavne mete. Godine 1393. razotkriven je novi pokušaj državnog udara, što je pokrenulo novi val progona, a kroničari kažu da su u progonima nakon dva pokušaja državnog udara pogubljeni deseci tisuća ljudi. Učenjak *Bei Qiong* 贝琼, koji je svjedočio ovim događajima, opisao je situaciju oko Suzhoua sljedećim riječima:

Iz velikih obitelji iz tri grada Wu 吴 (tri mjesta u prefekturi Suzhou) koje su uživale u dobiti od poljodjelstva i nisu morali sami obrađivati zemlju, su se tijekom godina preobratili i (ti ljudi) su ili umrli ili odse-lili, pa nema više ni jednog. (贝琼: 贝清江集, 8卷, 送王子渊序, 339, 442)

S druge strane, već za vrijeme vladavine utemeljitelja dinastije, započela je kolonizacija golemih novih teritorija, koji do tada nisu bili kineski. Naseljavanje Kineza napredovalo je po dolinama u najjužnije dijelove Kine i Sichuana. Odatle su potisnuli prvobitne nehanske stanovnike u planinske krajeve, gdje su se očuvali kao nacionalne manjine. Država Ming je 1381-1382. zauzela *Yunnan* 云南, gdje je u to vrijeme živjelo gotovo isključivo nehansko stanovništvo. Naseljavanje za vrijeme dinastije Ming bilo je presudno da ta pokrajina kasnije postane dijelom Kine.

Ujedinjenje Kine pod dinastijom Ming ponovno je ostvarilo ideju jedinstvenog carstva koje mora obuhvatiti cijeli kulturni svijet. Smatrao je zdravo za gotovo da kulturni svijet znači područja na koja se proteže kineska kultura. Otuda i imena koja se koriste za označavanje Kine, *Zhongguo* 中国, što znači „središnja zemlja“, i *Tianxia*, što znači „sve pod nebom“. Takva predodžba odražava sinocentrični pogled na svijet, koji izjednačava Kinu s naseljenim i kulturno razvijenim područjima istočne Azije, a susjedni i ostali narodi, prema tom uvjerenju, žive na različitim stupnjevima barbarstva s obzirom na njihovu udaljenost od Kine i količinu kulturnih utjecaja koje su od nje prihvatili. Za vrijeme dinastije Ming međunarodni odnosi uspostavljeni su na istim

političkim načelima koja su vrijedila unutar zemlje. Bilo je to načelo vazalne podređenosti carskom dvoru koje se odnosilo na sve nasljedne vazale. Dok su nasljedni vazali unutar granica države bili unutarnji vazali *neifan* 内藩, sve strane države, od onih koje su graničile s Kinom, sve do najudaljenijih, analogno su nazivane vanjskim vazalima *waifan* 外藩 i tretirane kao caru podređene zemlje.

Formalna potvrda ovakvog hijerarhijskog međunarodnog uređenja bili su tributni odnosi kojima Kina treba dokazati svoju nadmoć. Tributni odnosi zahtijevali su da države u određenim vremenskim razmacima plaćaju danak kineskom dvoru. Zauzvrat ih je kineski car darovao dragocjenim kineskim proizvodima i potvrđivao legitimitet njihovih vladara. Kako bi povećala svoj međunarodni ugled, Kina je pokušala sa svim stranim zemljama uspostaviti takve političke odnose i privući što veći niz zemalja u međunarodnu zajednicu pod kineskim pokroviteljstvom. Plaćanje danka u obliku domaćih proizvoda i uzvraćanje kineskih darova zapravo je bio neki oblik vanjske trgovine, a upravo je komercijalni interes nedvojbeno naveo mnoge neovisne države da stupe u tributni odnos s Kinom. Njoj je, naprotiv, bio važniji politički od komercijalnog interesa, pa nije iskoristila sve mogućnosti koje joj je mogla pružiti vanjska trgovina.

Osim ideje o kineskoj superiornosti na kojoj se temeljila kineska vanjska politika, za vanjske odnose bila je važna ideja da jaka Kina omogućuje prosperitet drugim zemljama, pri čemu je jednako naklonjena svima i stoga nije namjeravala osvajati susjedne države i širiti svoj teritorij. Brojni citati ilustriraju tu ideju utemeljitelja dinastije Ming, kao svojevrstu smjernicu vanjske politike dinastije. Odnos politike prema susjednim državama sažima sljedeća rečenica koja se nekoliko puta pojavljuje u proglasima prvog cara:

U prošlosti, kada su carevi vladali svime što je pod nebom, bili su svi obasjani suncem i mjesecom, blizu ili daleko, tretirani jednako. Kada je Kina čvrsta i mirna, (zemlje) na sve četiri strane su na svom pravom mjestu i ne postoji namjera da ih se podvrgne. (明洪武实较, 37-22 a, b ili 44-5 b ili 47-5 ili 71-3)

Naravno, strateški zahtjevi vremena utjecali su na određene prilagodbe ove temeljne ideje. U svom vanjskopolitičkom govoru, Hongwu je ministrima, visokim dužnosnicima i vojnim zapovjednicima 30. listopada 1371. rekao:

Kad je riječ o malim barbarskim zemljama s druge strane naših granica, preko gora i preko mora, koje se nalaze u dalekim kutovima (svijeta), mislim, da ako ne prijetite Kini, ne trebamo ih napadati [...] Ali nomadski barbari na zapadu i sjeveru, oni su prijetnja Kini već generacijama, a mi nemamo izbora nego ih pažljivo motriti. Vi ministri morate zapamtiti ove riječi i znati za moje želje. (明洪武实较, 68-4 b, 5 a)

Drugom prilikom car je čak imenovao 15 zemalja koje Kina ne bi napala. U vojnom priručniku iz dinastije Ming države koje su predstavljale opasnost za Kinu poredane su ovako: na vrhu su bili sjeverni narodi (sjeverni barbari), slijedili su Japanci, Xifan (Tibetanci), plemena iz Turkestana, zatim prekomorski narodi (Portugalci), Anamci (Vijetnamci) i na kraju Korejci.

2. Vladavina Yonglea i ključne odluke

Kako bi ojačao i zaštitio granična područja od mongolske opasnosti, Hongwu je svojim sinovima dodijelio velike feude duž sjeverne granice i ujedno uspostavio sustav mjera i načine nadzora kako prinčevi ne bi stekli preveliku vlast. Međutim, kontrola nije bila dovoljna da obuzda njihovu samovolju, pa je uspostava vojno razmjerno neovisnih područja imala dalekosežne posljedice. Prinčevi su imali veliku vojnu moć. Princ *Zhu Di* 朱棣, koji je vladao pekinškim vojnim područjem godinu je dana nakon očeve smrti podigao vojnu pobunu i zauzeo Nanjing nakon gotovo tri godine građanskog rata. Tamo je do tada vladao unuk utemeljitelj dinastije i Zhu Dijev nećak, carskog imena Jianwen 建文 ili

Uspostavljanje Prosvijećenosti (1399-1402), koji se pokazao kao dosta razborit i perspektivan vladar. Već je izborom vladarskog imena naznačio da namjerava ponovno uspostaviti civilnu vladu i vratiti ugled obrazovanima, ali njegova je vladavina bila kratka. Kada je pobunjenička vojska nakon četverogodišnjeg građanskog rata zauzela Nanjing i zapalila palaču, nije bilo jasno je li i car umro u požaru ili je, prerušen u budističkog redovnika, uspio pobjeći. Pobjednik se namučio kako bi caru ušao u trag, ali za njim su se gubili svi tragovi, pa su o tome naknadno nastale mnoge legende. Nakon uspješnog državnog udara princu nije bilo dovoljno da svrgne legitimnog cara s prijestolja, već je, kao novi car, raznim administrativnim mjerama pokušao ostaviti dojam da uopće nije bilo vladavine njegova prethodnika. Dao je izbrisati njegovo ime iz svih povijesnih dokumenata i proglasio se drugim vladarom iz dinastije Ming s vladarskom titulom Yongle 永乐 ili Vječno Zadovoljstvo (1403-1424).

Poput Hongwua, Yongle je bio snažna osobnost i okorjeli vojskovođa. Ponovno je uzdigao položaj vojske te pokušao učvrstiti moć i prestiž carstva. Kako bi osigurao lojalnost vojske, svojim je zapovjednicima dodijelio visoke plemićke titule. Osim toga, na razne je načine nastojao učvrstiti svoj legitimitet i prikazati se kao neprikosnoveni vladar najsajnijeg carstva na svijetu. Uspostavio je dobro uređenu birokratsku upravu, koja je nakon nesređenosti, koja je bila rezultat pretjeranih čistki prvog cara, ponovno stvorila čvrste temelje upravnog sustava. To je onda, tako reći, do kraja dinastije osiguralo stabilnost političkog sustava. Umjesto ukinutog tajništva car je imenovao šest glavnih tajnika, koji su mu bili i osobni savjetnici i ujedno vrh izvršne vlasti, čime je ponovno uspostavljena piramidalna upravna struktura. Na čelo šest ministarstava postavio je najsposobnije službenike koji su ga nadživjeli i tako omogućili jednostavan prijenos vlasti nakon njegove smrti.

Car Yongle ponovno je kao protutežu političkoj moći administrativnog aparata dao veće ovlasti eunusima. Kako su se na njih oslanjali i drugi vladari dinastije Ming, to je imalo dalekosežne posljedice za cijelu dinastiju jer je moć eunuha rasla s usponima i padovima sve do sloma dinastije. Samo se osnivač dinastije nije oslanjao na eunuhe jer je svojim

autoritarnim metodama potpuno podredio državni aparat. Dvorska služba eunuha u tradicionalnoj je Kini nastala iz proturječja između dva središta moći i funkcionirala je kao produžetak careve izravne vlasti. Car Yongle povjerio je eunusima kao svojim osobnim povjerenicima važne zadatke. Vodili su careve privatne poslove, špijunirali među dužnosnicima i vojnim zapovjednicima i nadzirali ih. Osim toga, slao ih je u važne diplomatske misije u inozemstvo i povjerio im upravljanje pomorskim pohodima.

Eunusi su smatrani carevim osobama od povjerenja i suradnicima koji se brinu o privatnom životu carske obitelji, pa su imali veliku moć, i samo je nekoliko moćnih careva poput Yonglea uspijevalo kontrolirati njihovo djelovanje. Problem je nastao s Yongleovim nasljednicima, koji su bili ili slabi vladari ili nezainteresirani za državne poslove i sve su se više oslanjali na eunuhe kako bi se nosili s dužnosnicima koji su pokušali preuzeti većinu vlasti. Dodijeljeni su im čisto državnički zadaci, a da nisu posebno nadzirani. Time su eunusi zadirali u vlast službenika i ujedno zlorabili svoje ovlasti, uzrokujući splotkarenja, lažne optužbe i širenje korupcije. Položaj eunuha za dinastije Ming, kada su im vladari omogućivali najviše mogućnosti upravljanja dok je s druge strane postojao dobro organiziran upravni aparat, znatno je ojačao i poprimio nevjerojatne razmjere.

Car Yongle je zbog strateškog zaleđa svog nasljednog feuda na sjeveru, a zbog stalno prisutne mongolske prijetnje, vladao iz Pekinga, kojeg je proglasio privremenom prijestolnicom. Tu je dao sagraditi novu carsku palaču, ustvari ogromno naselje palača, paviljona i parkova koje je služilo svojoj svrsi do kraja posljednje dinastije i još uvijek je ponos Pekinga. Kada je gradnja 1421. godine dovršena, Yongle je i službeno preselio prijestolnicu. Ako se ovaj potez može objasniti s vojno-strateškog stajališta, ne može se opravdati s ekonomsko-razvojnog gledišta jer je politički centar zemlje ponovno odvojen od gospodarskog i kulturnog.

Kada je Yongle prijestolnicu preselio u Peking, nazvao je grad Sjeverna prijestolnica *Beijing* 北京, dok je Nanjingu ostavio mjesto pomoćnog glavnoga grada i nazvao ga Južnom prijestolnicom. Tako su oba grada prvi put dobila sadašnja imena. Budući da je Nanjing zadržao neke

administrativne funkcije koje su bile višeg ranga od sjedišta pokrajine, a uz to su u manjem opsegu u gradu ostali središnji državni uredi, formalno su postojala dva glavna grada. Ipak je politička moć bila koncentrirana u Pekingu, gdje se odlučivalo u stalnom odmjeravanju moći između upravne strukture i dvora, pa nakon preseljenja glavnog grada Nanjing više nije funkcionirao kao neovisno središte političke moći, već je bio samo produžena ruka pekinške središnje vlasti.

Prijenos prijestolnice u Peking uzrokovao je polarizaciju snaga između sjevera i juga, što je stvaralo stalne napetosti između formalnog i funkcionalnog središta zemlje. S gledišta razvoja, daleki Peking nije mogao pratiti i prilagoditi se novim uvjetima i potrebama brzo razvijajućeg juga. Budući da je bio udaljen od glavnih gospodarskih i kulturnih događanja, birokratski konzervativizam je stvorio snažnu bazu u Pekingu i odatle upravljao cijelom zemljom prema jedinstvenom modelu, bez obzira na lokalne posebnosti. S gospodarskog stajališta preseljenje prijestolnice značilo je neizbježan odljev materijalnih dobara. Velik dio prihoda utrošen je na organizaciju masovnog transporta žitarica s juga na sjever i za opskrbu glavnog grada.

U širenju carstva i svog utjecaja u svim smjerovima car Yongle koristio je i vojsku i diplomaciju. Najviše je pozornosti posvetio Mongolima, koji su u njegovo vrijeme još uvijek bili vrlo opasni. Za brojne Mongole, koji su tada još živjeli na kineskom teritoriju, pravilo je bilo da će dobiti sva prava i moći obavljati važne civilne i vojne službe ako prihvate kineske običaje. Kinezi su ih često uključivali u svoju vojsku, osobito u ratovima protiv Mongola. Dugo vremena nakon utemeljenja dinastije Ming nastavljene su borbe za utvrđivanje sjeverne granice. Yongle je pokušavao ostvariti odlučujuću stratešku prednost, pa je osobno vodio pet vojnih pohoda na sjever, kojima je postigao da se Mongoli nisu pregrupirali u jači vojno-politički savez koji bi mogao ozbiljnije ugroziti Kinu. Iako je Kina uz velike napore pokušavala izboriti prednost kako bi se izbjegla potencijalna opasnost od nomadskih upada, ti pohodi nisu bili do kraja uspješni jer su Mongoli izbjegavali frontalne sukobe s kineskom vojskom. Radije su koristili taktiku postupnog iscrpljivanja, pa su se kineske ekspedicije

vratile samo s djelomičnim uspjesima, dok krajnji cilj potiskivanja Mongola duboko u zaleđe njihovih stepa nije dosegnut. Budući da nisu mogli ostvariti svoje namjere, Kinezi su svoju vojsku povukli na zaštićene planinske prijevoje, koji su bili utvrđeni sustavom obrambenih zidova i utvrda. Zadnji pohod protiv Mongola također je bio koban za cara koji je nakon četiri mjeseca vojevanja u kolovozu 1424. podlegao bolesti.

Kineska vojna intervencija u Anamu također nije bila sasvim uspješna. Krajem XIV. stoljeća ondje dolazi na vlast nova dinastija i napada kraljevstvo Champa (južni Vijetnam), koje je zatražilo kinesku pomoć. Promijenjene prilike na kineskim granicama, a i u zemlji, gdje je kineski utjecaj bio vrlo jak, bile su povod da se Kina, unatoč načelu nenapadanja, odlučila za vojnu intervenciju. Nakon neuspjelog pokušaja da obnovi staru dinastiju, Kina se 1406. odlučila za rat. Anam je zauzet i pretvoren u kinesku pokrajinu, ali se zbog sve jačeg otpora pobunjenika položaj Kineza na osvojenom teritoriju postupno pogoršavao. Osim toga, okupacija Anama postajala je sve veći financijski teret.

Kako bi ojačao svoj prestiž, Yongle je osim vojnih pohoda povukao i niz diplomatskih poteza koji su ojačali tributne odnose sa susjedima te znatno proširile krug tributnih zemalja. Najznačajnije su bile velike pomorske ekspedicije koje su proširile kineski utjecaj na zemlje duž obala Indijskog oceana. Uspješnim diplomatskim djelovanjem u središnjoj Aziji Kina je postigla da bivši gradovi-države u oazama na glavnim prometnim pravcima kroz pustinju ponovno učvrste svoju neovisnost i s njom prihvate savez, čime je obuzdala mongolski utjecaj. Kinezi su diplomacijom pokušali neutralizirati i tada najveću mongolsku državu u središnjoj i zapadnoj Aziji, koja je pod Timur Lenkovim vodstvom dosegla novi vrhunac moći. Diplomatski potezi su u ovom slučaju bili neuspješni jer je Timur Lenk već pripremao napad na Kinu i njezino preobraćenje na islam. Godine 1404. okupio je 200.000 vojnika za pohod na Kinu, ali vojska nikada nije stigla do granice. Zaustavila ju je iznenadna Timur Lenkova smrt, što je spasilo dinastiju Ming od najgore vanjske kušnje. Timur Lenkovi nasljednici ponovno su bili spremniji na diplomatske razgovore i kineske darove, pa su za Yongleove vladavine

poslali čak dvadeset delegacija s dankom, a iz manjih srednjoazijskih zemalja došlo ih je još više.

Za Kinu su zbog strateškog položaja također bili važni odnosi s Tibetom. Budući da je Tibet nakon pada mongolske dinastije ostao izvan kineskih granica, ponovno je za dinastije Ming postao područje aktivne kineske diplomacije. S padom mongolske moći u Tibetu je opao utjecaj budističke sekte saskya koja je vladala uz njihovu potporu. Kad je u Kini došla na vlast dinastija Ming, Tibet se također otresao mongolskog pokroviteljstva i pokušao ponovno uspostaviti vlastito kraljevstvo. Nastanak jače države spriječila su novonastala proturječja i suparništva između pojedinih budističkih sekti, koja su čak eskalirala i u oružane sukobe. Najvažnija osoba u ovom razdoblju bio je reformator lamaističkog budizma Congkapa (1357-1419), koji je osnovao sektu Žutih kapa. Ta sekta privukla je mnoge istomišljenike zbog strožih samostanskih pravila te je od početka XV. stoljeća igrala važnu političku ulogu i kasnije potpuno prevladala u tibetanskom teokratskom društvu. Tijekom razdoblja političke fragmentacije Kina nije dala otvorenu podršku nijednoj od konkurentskih sekti. Car Yongle počeo je pozivati vođe svih većih sekti da posjete kineski dvor i bogato ih nagradio za prikazivanje njihovih obreda. Tako je Kina gajila dobre odnose sa svim važnijim snagama u Tibetu, da ne bi uspostavila formalne odnose sa stvarnim vladarom. To je bila i strategija kineske politike; kao i s drugim susjedima održavala je i poticala političku fragmentaciju i smanjivala potencijalnu opasnost duž svojih granica.

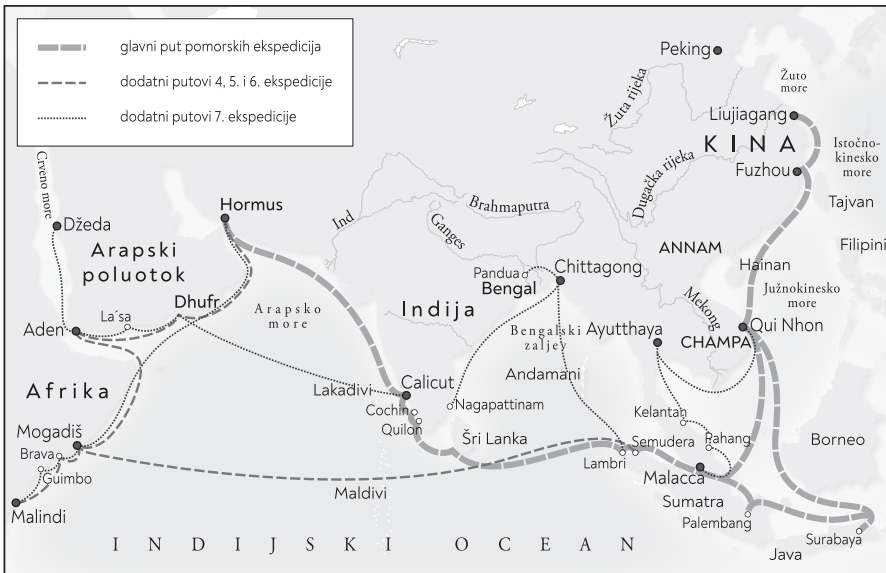
Koreja, u kojoj je kineski društveni sustav bio dobro uspostavljen pa su stoga i tributni odnosi bili dobro razvijeni, Kini je uvijek bila jedna od najvažnijih susjednih zemalja. Tamo je nedugo nakon osnivanja dinastije Ming godine 1392. došla na vlast nova dinastija Yi, koja je uspostavila konfucijansko društvo s ideologijom, državnom upravom i sustavom ispita temeljenim na klasičnim kineskim knjigama i s klasičnim kineskim kao službenim pisanim jezikom. Čak se u korejskom slučaju kineski društveni model pokazao kao vrlo čvrst, a dinastija Yi opstala je više od pola tisućljeća, sve do 1910. godine. Kina je zbog srodnosti ideologije i političkog uređenja s Korejom održavala uzorne tributne odnose, koji

nisu bili samo prikriveni vanjski oblik trgovine, već su za Korejce značili i zaštitu od nomadskih naroda sa sjevera te očuvanje kulturnih veza s Kineskim Carstvom.

Koreja je u početku slala danak svake tri godine, ali se postupno broj delegacija povećao na tri godišnje. Zbog posebnog odnosa između dviju zemalja, kineski je dvor u više navrata tražio pretjerani danak od Koreje. Tako je Kini, koja je zahtijevala konje i zaprežnu stoku za vojne potrebe, Koreja nekoliko puta poslala po nekoliko tisuća grla konja i volova za ratne pohode protiv Mongola. Još su bolniji bili kineski zahtjevi da korejske ljepotice obogate carski harem. Iako je obveza danka za Koreju bila veliki teret, pa čak i ponižavajuća, prevladavali su politički interesi, pa su korejski vladari htjeli-ne htjeli pristajali na zahtjeve careva iz dinastije Ming.

Kina je imala posebne tributne odnose s Japanom. Ubrzo nakon osnutka dinastije Ming odnosi između dviju zemalja postali su zategnuti jer je Hongwu sumnjao da su Japanci pomogli njegovom ministru u pokušaju državnog udara. Odnosi su se ponovno poboljšali pod Yoshimitsuom, trećim šogunom Ashikagine ere, koji je počeo slati danak zbog obećavajuće trgovine s Kinom. Zbog toga mu je car Yongle dodijelio titulu kralja Japana, što je bilo izuzetno neobično i dugo je izazivalo kontroverze u Japanu. Odgovor kineskog cara je dakako bio povoljan; dodijelio je šogunu prava koja japanskim trgovcima omogućuju određeni obujam trgovine s Kinom. Uređene odnose između dviju zemalja tijekom tog razdoblja osnažila je šogunova obveza da obuzda haranje japanskih gusara duž kineske obale.

Zanimljiva je priča vezana uz drugog cara dinastije Ming o najvećem usponu i potom brzom padu kineske mornarice. Car Yongle teško se mirio s činjenicom da je silom preuzeo prijestolje pa je vladao veličanstveno, upuštao se u velike projekte, a time i sebi i svijetu dokazivao da je moćan vladar dostojan carskog prijestolja. Htio je dobiti i potvrdu izvana, pa je nastojao pridobiti što više zemalja da prihvate kineski sustav danka i time mu odaju počast i poštovanje. Kako je Kina bila vodeća pomorska sila u svijetu početkom XV. stoljeća, odlučio je proširiti politički utjecaj morem pokazujući moć i bogatstvo, privlačeći tako čak i udaljenije zemlje

Pravci velikih prekomorskih ekspedicija 1405-1433.

sustavu danka. Između 1405. i 1433. kineska je mornarica izvela sedam velikih ekspedicija duž južnoazijskih obala do Arapskog poluotoka i dalje do istočnoafričke obale. Ekspedicije, koje je vodio eunuh i carev pouzdanik admiral *Zheng He* 郑和, prvenstveno su bile namijenjene povećanju kineskog političkog utjecaja u udaljenijim zemljama. Ekspedicije su zaista bile veličanstvene za ono doba. U povijesnom zborniku *Li dai tong jian ji lan* 历代通鉴辑要 iz 1767. zapisano je:

U trećoj godini vladavine Yonglea (1405), eunuh Zheng He, obično poznat kao „eunuh Tri Biser“, rodom iz pokrajine Yunnan, poslan je u misiju na zapadno more. Car Chengzu 成祖 je sumnjao da je car Jianwen [njegov nećak i zakoniti nasljednik prvog cara] pobjegao preko mora, pa je ovlastio eunuhe Zheng He, Wang Jinghonga 王景弘 i druge da krenu njegovim tragom. Nosili su velike količine zlata i drugog blaga, te su sa silom većom od 37.000 vojnika pod svojim zapovjedništvom izgradili velike brodove – ukupno 62. Isplovili su iz luke Liujiagang 刘家港 u prefekturi Suzhou, nastavili su pored grada Fuzhoua 福州 do zemlje Zhanchengguo 占城国 [Champa u Indokini], zatim i preko

zapadnih mora. [Do ove točke tekst je identičan zapisu u dinastičkoj povijesti Mingshija 明史, osim što navodi broj od 27.000 vojnika.]

Ondje su naviještali poruke Nebeskog Sina i širili spoznaju o njegovoj moći i vrlinama. Darivali su kraljeve i vladare. Oni koji se nisu pokorili bili su pokoreni vojnom silom. Sve su zemlje postale poslušne carevim naredbama. Kad je Zheng He krenuo prema kući, s njegovom ekspedicijom poslani su izaslanici da predaju danak. Car je bio toliko ponosan da je odmah naredio Zheng Heu da ponovno prijeđe mora i proglasi vlast kineskog cara nad tamošnjim zemljama. Nakon toga je broj onih koji su se predstavljali pred prijestoljem stalno rastao. Zheng He je išao u pohode čak sedam puta, od čega je tri puta zarobio strane vladare. Njegove su zasluge bile takve da mu nijedan eunuh iz vremena prije njega nije bio ravan. U to su vrijeme dobrobiti kineske trgovine privlačili različite narode i putovanje tamo-amo bilo je neometano. [Citirano prema prijevodu J. Needham: *Science and Civilisation in China*, sv. IV, 3, 1965, str. 487]

Svaka od ekspedicija trajala je oko dvije godine. Prva je obišla Javu i Sumatru, na zapadu je doprla do Šri Lanke i Calicuta na zapadnoj obali Indije. Druga je ponovno doplovila do Šri Lanke, dok je treća otišla od Indije dalje na zapad, plovila duž perzijske obale i stigla do Hormuza i Adena. Sve naredne ekspedicije plovile su dalje i dolazile uz istočnoafričku obalu čak do današnje Kenije, do otoka Zanzibara i vjerojatno također do Madagaskara. Imali su svoju bazu u Melaki i nekoliko puta dijelile su se na manja odjeljenja kako bi posjetile što više mjesta. Ukupno su posjetile više od trideset zemalja. Jezgru ekspedicije činili su takozvani brodovi s blagom *baochuan* 宝船, koji su za ono doba bili pravi divovi jer su najveći bili dugi do 150 i široki do 60 metara, imali su do devet jarbola i težili oko 1500 tona, a prema nekim procjenama čak 2500 tona. Bili su najmanje pet puta veći od najvećeg broda *Vasca da Game* kada je pola stoljeća kasnije uplovio u Indijski ocean jer nijedan od njegovih brodova nije premašio 300 tona.

Nakon 1433, kada se vratila sedma ekspedicija, Kinezi su ukinuli pomorske ekspedicije i kineski su brodovi, kao odrezani, nestali s južnih mora. Pomorska politika već je nekoliko godina bila područje političke borbe između službenika, koji svojim poljodjelskim mentalitetom nisu vidjeli perspektivu ekspedicija i eunuha koji su za to vrijeme nizali iznimna postignuća. Pomorske ekspedicije službenicima su se činile kao nepotrebno bacanje novca jer je država zbog njih imala ogromne troškove. Po njima bi se ta sredstva mogla puno bolje iskoristiti za poboljšanje sustava navodnjavanja. Nisu vidjeli ni komercijalnu korist u pomorstvu jer su prezirali trgovinu, rekavši da je Kina ekonomski samodostatna i da domaća proizvodnja može zadovoljavati sve osnovne potrebe. Propadanje pomorstva pospješilo je to što je inženjer *Song Li* 宋礼 upravo u to vrijeme izvodio pravi građevinski podvig u modernizaciji Velikog kanala. Kanal, dug 1782 kilometra, povezivao je Peking s donjim tokom Dugačke rijeke i nastavljao do grada Hangzhoua. Bila je to glavna prometna žila kucavica Kine jer je povezivala siromašnije regije sjevera, gdje se nalazio i glavni grad kao najveći potrošač, sa žitnicom Kine na jugu. Osim toga, kanal je povezivao slivove dviju najvećih kineskih rijeka, povezujući tako dva glavna plovidbena sustava.

Song Li je 1411. sa 165.000 radnika u dvjesto dana izgradio sustav rezervoara i zatvorenih komora, osiguravajući time da i najviši dio kanala, koji je bio 46 metara iznad površine Dugačke rijeke, ima ravnomjerno visok vodostaj tijekom cijele godine. Tako je kanal bio u upotrebi tijekom cijele godine uz puno opterećenje. Prijevoz žita prikupljenog kroz porezna davanja, koji se odvijao od juga prema sjeveru i predstavljao daleko najveći udio prometa u to vrijeme, stoga je skrenut na ovaj sigurniji riječni put. Godine 1415. potpuno je napušten pomorski prijevoz žitarica, koji je do tada nadopunjavao prometni sustav. U prethodnoj dinastiji pomorski transport žitarica bio je čak dominantan, ali je novim kanalom izgubio svoju gospodarsku važnost. Promjena prometnih pravaca dovela je do preusmjeravanja pomoraca, napuštanja morske flote za prijevoz žitarica i kraj narudžbi brodogradilištima. Kada su 1433.

napuštena prekomorska putovanja, to je značilo raspad kineske mornarice, tako da od nekadašnje veličine nije ostalo gotovo ništa.

Drugi veliki projekt koji je nosio carevo ime bilo je izdavanje najopsežnije enciklopedije, koja je trebala ojačati carev ugled pokrovitelja i mecene velikih književnih izdanja, a time i potvrditi njegov položaj vođe konfucijanske države i kulture. Velika Yongleova enciklopedija objavljena je 1407. godine u 11.095 knjiga. Bila je preopširna za tiskanje, pa ju je uredilo i pisalo više od dvije tisuće učenjaka. S takvim projektima je Akademija Hanlin, gdje su djelovali najistaknutiji nositelji diplome treće razine, koji su obavljali važne književne zadatke za carski dvor, angažirala mnogo intelektualnog potencijala za jačanje službene ideologije i postala središte uspostavljanja i propagiranja konfucijanske doktrine.

3. Novi odnos moći između cara i dužnosnika

Moćnog i vojnički nastrojenog drugog cara u sljedećem su desetljeću slijedila dva konfucijanska, civilno odgojena vladara. Poštujući tradicionalno uređenje, oba su dala veće ovlasti upravnom aparatu, čime su promijenili ravnotežu moći između cara i službenika. Moć upravnog aparata kasnije je ojačala zbog slabih careva, pa je tako nakon prva dva apsolutistička vladara vodstvo zemlje preuzeo upravni aparat. Ova konfucijanska civilna vlada uspješno je zamijenila slabe i često nesposobne vladare te osigurala stabilnost političkog sustava gotovo dva stoljeća, što je nedvojbeno povijesno postignuće. S druge strane, konfucijanska uprava imala je mnogo birokratskih nedostataka jer je vodila kratkovidnu, na agraru temeljenu politiku, zbog čega se na kraju nije mogla prilagoditi novim uvjetima, što je konačno dovelo do pada tradicionalnog sustava.

Nakon smrti drugoga cara, u jesen 1424, na prijestolje je zasjeo njegov najstariji sin, kojega su odgojili i za vladarski položaj pripremili najslavniji učenjaci s Akademije Hanlin. Iskustvo je stjecao dok mu je otac bio na vojnim pohodima, kad je u prijestolnici sam vodio carske poslove

kao zamjenik vladara. Po preuzimanju vlasti odabrao je vladarsko ime *Hongxi* 洪熙 ili Bezgranični Sjaj (1425) i slijedio je konfucijanska načela. Rehabilitirao je mnoge učenjake koji su bili kritični prema odlukama prethodnog cara i pali u nemilost te im je ponovno povjerio visoke položaje. Povećao je ovlasti glavnih tajnika i češće se s njima savjetovao, čime je povećao učinkovitost izvršne vlasti. Također je dao provjeriti rad službenika, tako da su nesposobni smijenjeni, a uspješni promaknuti. Osim toga je novim imenovanjima poznatih učenjaka učvrstio birokratsku vladu i dao joj veću ulogu. Odmah nakon očeve smrti uveo je opću amnestiju za političke zatvorenike i smanjio porezno opterećenje jer je prevelika rastrošnost njegovog prethodnika uvelike pogoršala socijalne prilike stanovništva. U slučaju elementarnih nepogoda dijelio je pomoć pogođenim seljacima i mjerama u korist stanovništva približio se idealu pravednog vladara. Glavni grad namjeravao je ponovno preseliti u Nanjing, ali ga je iznenadna smrt spriječila u ostvarenju tog plana. U četrdeset i sedmoj godini života umro je u nikad do kraja razjašnjenim okolnostima nakon manje od godinu dana vladavine.

Naslijedio ga je dvadesetšestogodišnji sin carskog imena *Xuande* 宣德 ili Propovijedanje Kreposti (1426-1435), koji je također imao dobro konfucijansko obrazovanje i u mnogočemu nastavio očevu politiku. Prema konfucijanskom uzoru bio je brižan i dobronamjeran vladar, ljubitelj književnosti i umjetnosti jer je i sam bio ugledni slikar. Osim toga, bio je vojno obučen i već kao mladić nekoliko je puta pratio djeda u pohodima protiv Mongola. Vjerojatno je bio svjestan važnosti Pekinga za obranu sjevernih granica, pa je odlučio zadržati Peking kao glavni grad. Njegovu razmjerno mirnu vladavinu prekidali su samo nepredviđeni događaji. Nakon samo dva mjeseca vladavine otac mladi brat, princ *Zhu Gaoxu* 朱高煦, proglasio se legitimnim carem i pokušao preuzeti prijestolje vojnim udarom. Odlučnom vojnom akcijom mladi je car nakon tri tjedna zauzeo grad u kojem se pobunjeni princ učvrstio. Vojska je uhvatila pobunjenika i dovela ga u Peking, gdje je umro u zatočeništvu, a u čistki koja je uslijedila pogubila je šest stotina njegovih pristaša, dok je dvije tisuće ljudi za kaznu prebačeno u udaljena mjesta.

Drugi izazov došao je iz Anama, gdje se znatno pogoršao položaj okupacijske vojske. Nakon dva ozbiljna poraza kineskih jedinica, u Peking u se počelo razmišljati o njihovom časnom uzmaku. Unatoč činjenici da su mišljenja najutjecajnijih glavnih tajnika o nastavku rata bila podijeljena, car ga je mudro odlučio prekinuti i time uvelike financijski olakšati vojni proračun. Već 1427. naredio je povlačenje kineske vojske iz Anama i obnovio mu neovisnost, ali utemeljitelj nove anamske dinastije Kasni Le još nije dobio titulu kralja. U tome je uspio tek njegov nasljednik, kada su se odnosi s Kinom ponovno poboljšali. Kinesko povlačenje iz Anama izazvalo je druge narode na periferiji kineskog carstva na pobunu, pa je burmanski narod Shan na jugu pokrajine Yunnan 1437. godine proglasio svoje kraljevstvo. Budući da pokrajinske snage nisu mogle suzbiti pobunu, Peking se odlučio za vojnu akciju. Nakon suzbijanja otpora u Yunnanu, kineske trupe krenule su u potjeru za pobunjenicima u Burmu. Time su izazvali rat s Burmom, koji je završio tek kada su Burmanci predali tijelo vođe pobunjenika kineskoj vojsci koja se utaborila pred njihovom prijestolnicom. Pobuna naroda Shan konačno je ugušena godinama kasnije, tek 1448.

Car Xuande nastavio je održavati uzorne tributne odnose s Korejom i strateški važne tributne kontakte s gradovima-državama u središnjoj Aziji. Zbog snažnog japanskog interesa za trgovinu s Kinom, dodatno se proširio opseg razmjene danaka za povratne darove, ali sljedećim šogunima više nije dodjeljivao titulu kralja jer za to nije bilo interesa i ovoj su formalnosti vješto izmicali. Unatoč snažnom protivljenju visokih službenika, car je 1430. odlučio posljednju, sedmu pomorsku flotu koja je već nekoliko godina čekala odobrenje za isplovljavanje poslati u Indijski ocean. Ekspedicija je trebala oživjeti tributne odnose uspostavljene tijekom prethodnih ekspedicija, stoga je posjetila mnoge zemlje duž poznatih pomorskih putova, sve do Arapskog poluotoka i sjeveroistočne Afrike. Glavnina ekspedicije, koju je vodio eunuh Zheng He, vratila se 1433. s dancima iz zemalja uz Indijski ocean, dok je dio ekspedicije sljedeće godine posjetio Sumatru i Javu. To je također značilo kraj takvih veličanstvenih podviga i kineske oceanske plovidbe. Prevladali su interesi

službenika koji su se suprotstavljali trgovini i pomorstvu te gurali Kinu u sve veću izolaciju.

Car Xuande uveo je nekoliko promjena koje su imale za cilj jačanje stabilnosti društva i državnog sustava, ali su samo djelomično uspjele. Uredio je rad cenzure, odnosno nadzorne službe koja je provjeravala rad službenika. Uz njezinu je pomoć s čelnih pozicija uklonio najkorumpiranije službenike, kako bi državna služba mogla ponovno normalno obavljati svoj posao. Posvetio se i pravosuđu, gdje je pooštrio zahtjeve za provjeru činjenica i osobno sudjelovao u rješavanju zahtjevnih procesa. Manje je uspješno bio uključen u intervencije u vojsci, gdje je također želio eliminirati ukorijenjenu korupciju. Kako mu to nije uspjelo, vojska je postupno izgubila svoju borbenu sposobnost te postala skupa i rastrošna organizacija koja se nije oporavila sve do kolapsa dinastije. Posebno je neugodna bila careva odluka da pruži obrazovanje eunusima u svojoj palači. Pismeni eunusi bili su zaduženi za prijenos pisanih dokumenata između cara i službenika i imali su tako priliku da se manipuliranjem i krivotvorenjem dokumenata upletu u političke poslove i pokušavaju se okoristiti spletkama i lažnim optužbama.

Car Xuande je, kao i njegov otac, bio primjer dobrog vladara, što je za dinastije Ming bila više iznimka nego pravilo, pa su povjesničari njegovu – inače kratku – vladavinu opisali kao zlatno doba dinastije Ming. U očima konfucijanaca veliki je ugled stekao pomilovanjima. Vladao je u bliskoj suradnji sa službenicima koji su uz njega učvrstili svoj položaj. Tijekom njegove vladavine glavno tajništvo preuzima funkciju vrhovne vlade, koju je zatim zadržalo do kraja dinastije Ming, čime je popunilo prazninu nastalu ukidanjem prethodnog tajništva. Paralize središnje vlasti zbog mjera utemeljitelja dinastije nisu trajale dulje od pola stoljeća. Od 1430. u glavnom je tajništvu radio *Yang Shiqi* 杨士奇, iznimno sposoban službenik – pravi prvi ministar. O njemu će biti više riječi kasnije.

Deset godina vladavine ove dvojice careva bilo je najbliže idealu konfucijanskih vladara i primjernog odnosa između cara i službenika. Prije njih vladala su dva apsolutistička vladara, a kasnije je upravni aparat prerastao u samostalno središte političke moći. U sustavu u kojem je teoretski sva

vlast pripadala caru, položaj službenika postao je proturječan. Službenici su postali odlučujuća sila koja je u praksi ograničavala carevu „neograničenu“ vlast. Budući da se vlast sastojala od dvije komponente, carske i birokratske, dvije su grane bile međusobno ovisne, ali se i nadmetale, tako da je među njima dolazilo do oštih proturječja. Caru je načelno bio potreban poslušan birokratski aparat za upravljanje tako golemim teritorijem, dok je službenicima trebao samo simboličan vladar kako bi mogli nesmetano vladati u njegovo ime. Rezultat sukoba političkih interesa bio je taj da su moćni vladari pokušavali ograničiti mogućnosti odlučivanja visokih službenika i podčiniti ih, ali sa svakim manje autoritativnim vladarom središte moći ponovno se vraćalo u ruke službenika. Pri tome je uvijek postojala opasnost da neočekivani carev rođak ili eunuh u ime cara preuzme vlast i uspostavi vlastitu diktaturu.

4. Kinesko društvo za vrijeme dinastije Ming

U svojim nastojanjima da obnove kineski državni sustav s odgovarajućom ideološkom podlogom, tvorci dinastije Ming preuzeli su većinu institucija dinastije Song i neokonfucijanski sustav etičkih načela, moralnih vrijednosti i društvenih normi koje je utemeljio filozof Zhu Xi. Ovaj sustav ozakonio je hijerarhijski raspored odnosa u društvu, koji se temeljio na tri osnovna načela ili glavna odnos *san gang* 三纲:

1. podanici moraju biti poslušni vođi
2. sinovi moraju biti poslušni ocu
3. žena mora biti poslušna mužu.

Iz temeljnog principa ljudske prirode *li* 理, koja je u biti dobra, proizlazi pet trajnih vrlina *wu chang* 五常, koje omogućavaju neometane i uzorne glavne odnose. Te vrline su filozofske kategorije konfucijanizma, i imaju – s obzirom na širok raspon filozofskih objašnjenja – tako složena i raznolika tumačenja. Vrline koje je Zhu Xi definirao kao pet osnovnih bile su: dobronamjernost ili

ljubav *ren* 仁; pravda *yi* 义; ispravno ponašanje (prema utvrđenim normama) *li* 礼; razboritost ili mudrost *zhi* 智; povjerenje *xin* 信. Srž ljudske prirode je njezina supstanca *qi* 气, koju treba kontinuirano kultivirati kako bi dosegla svoj puni potencijal. Stoga je u ovom sustavu naglašena uloga obrazovanja, ali važniji je bio samoodgoj u duhu spomenutih pet vrlina.

Filozofski sustav proširio je etiku koja je vrijedila u obitelji po cijeloj zemlji koja je trebala funkcionirati kao velika obitelj. U njoj bi, slično kao u obitelji, prevladavao ideal dobronamjernog paternalizma, gdje je autoritet vladara bio prvenstveno etički. Uz etiku postojao je i ideal službeništva, vidljiv u državnim službama i u sustavu državnih ispita prema kojima obrazovani ljudi, obučeni u klasičnom duhu ispravnog ponašanja i mudrog upravljanja, vode društvo i upravljaju njime s moralnom odgovornošću i načelom da im je javna dobrobit važnija od osobnih interesa.

Za djelovanje tako zamišljenog društvenog sustava bio je nužan visok stupanj jedinstva, budući da je politička moć ovisila o zapovijedanoj ideologiji. U dinastiji Ming su se, dakle, od samog početka nastojali koristiti jakom indoktrinacijom radi objedinjavanja mišljenja i svijesti obrazovanih ljudi koji su radili u državnim službama ili su za njih bili potencijalni kandidati. Prihvatanjem službene ideologije obrazovani su se ljudi poistovjećivali s političkim sustavom i kao pripadnici društvene elite stjecali mnoge privilegije i tako postajali čvrsta podrška postojećem sustavu.

Pod dinastijom Ming oblikovan je jedinstveni sustav obrazovanja koji se temeljio na proučavanju drevnih tekstova na klasičnom kineskom jeziku i njihovih neokonfucijanskih tumačenja kako ih je u svojim komentarima definirao Zhu Xi. Na temelju službeno propisanih klasičnih tekstova, odgoj i obrazovanje učvršćivali su društvene i moralne norme ponašanja pojedinaca. Klasični kineski već je tada bio mrtav jezik i daleko od živog govora. Za obične ljude klasični kineski bio je praktički nerazumljiv, stoga je inzistiranje službenog obrazovanja na ponavljanju klasičnih tekstova samo produbilo jaz između obrazovane elite i neukog puka. Razlike u obrazovanju uvjetovale su i sustav dvostrukog morala jer su se rafinirana konfucijanska pravila i filantropska načela primjenjivala samo na uređene odnose među obrazovanim ljudima, dok su obični ljudi

bili podvrgnuti strogim zakonima, naslijeđenima iz legalističke prakse dinastija Qin i Han.

U tradicionalnom kineskom društvu bio je ključan položaj obrazovanih ljudi, koji su bili najviši društveni sloj *shi* ili vodeći sloj *shenshi*. Ovaj sloj se oblikovao za vrijeme dinastije Song i ostao dominantan do kraja zadnje dinastije *Qing* 清. Shenshi su, prema uskoj definiciji, bili samo državni službenici i nositelji državnih zvanja, ali je sloj definiran šire kako se status širio na sve članove obitelji, a politička moć osigurana je i obrazovanjem i ekonomskom snagom, koja je proizašla iz zemljišnih posjeda. Kao rezultat društvenih promjena i zbog promjena u imovinskim odnosima, već od dinastije Song društveni status postaje formalan, na državnim ispitima potvrđena naobrazba važnija je od bogatstva i zemljišnih posjeda, što je također bilo karakteristično za razdoblje dinastije Ming.

Poseban društveni položaj obrazovanja omogućio je državni sustav ispita, koji su u dinastiji Ming po uzoru na dinastiju Song 1380. dodatno poboljšani. Taj je sustav ostao nepromijenjen sve do 1905. Ispiti su bili trostupanjski. Prva razina bila je na razini prefekture, ali je kandidat morao na razini okruga prvo položiti neku vrstu kvalifikacijskog ili prijemnog ispita. Kandidati koji su stekli diplomu prvog stupnja *xiucai* 秀才 mogli su se natjecati za diplomu drugog stupnja u glavnom gradu pokrajine *juren* 下人, a ako su uspjeli, bilo im je dopušteno sudjelovati na ispitima u glavnom gradu za diplomu trećeg stupnja *jinsshi* 进士. Najuspješniji su mogli pristupiti posebnom dodatnom ispitu u carskoj palači, koji ih je osposobio za najviše državne službe. Čak je i diploma najnižeg stupnja omogućavala uspješnom kandidatu ulazak u uži privilegirani sloj kineskog društva, pa je društvena važnost državnih ispita bila iznimno velika.

Državni ispiti temeljili su se na poznavanju konfucijanskog kanona, zvanog pet klasika i četiri knjige *wu jing si shu* 五经四书. Kanon je bio djelo neokonfucijanske škole, koja je među kanonizirana djela uzdigla četiri knjige: Konfucijeve *Rasprave Lunyu*, knjigu filozofa Mencija i dva sveska odabranih tekstova pod naslovom *Veliko učenje* (*Daxue* 大学) i *Prava sredina* (*Zhongyong* 中庸). Te su knjige, zajedno s komentarima Zhu Xija, postale temeljna doktrina obrazovnog sustava u dinastijama Ming i Qing.

Konfucijevci su 1487. godine, slično sadržaju ispitnog gradiva, odredili i oblik ispitnog eseja, koji je morao biti podijeljen u osam stilskih cjelina i stoga se nazivao *baguwen* 八股文 ili osmodijelni spis, koji je ubrzo postao sinonim za stereotipno pisanje. Ispitni eseji bili su tematski povezani na moralno-etičke teme iz klasičnih knjiga, pri čemu su kandidati morali slijediti strogo definirane obrasce i u sadržaju i u obliku. Tako nije bilo prostora za slobodne interpretacije, a još manje za kreativno razmišljanje. Glavni fokus bio je na stilu i obliku, što je postalo još važnije od sadržaja. Tim su intelektualnim stremljenjima mnoge generacije kineskih studenata stavljene u krute okove.

Vodeći sloj bio je, kao što je spomenuto, širi nego što je službeno bio broj onih koji su stekli diplome jer su u njega bili uključeni svi koji su imali dobre uvjete za studij, a nisu položili ispite, te svi članovi obitelji koje su imale najmanje jednog vlasnika diplome. Budući da je diploma jamčila visok status za sve članove obitelji, važne i bogate obitelji koje nisu imale talentirano potomstvo, često su birale dalekog siromašnog rođaka te mu omogućile studiranje kako bi zadržale visok društveni položaj u sjeni njegovog prestiža.

Dok je u tradicionalnoj Kini postojala i mogućnost kupnje obrazovnih titula, za vrijeme dinastije Ming vrijednost kupljenih naslova nije se izjednačavala sa zvanjima stečenim na redovnim ispitima. Bilo je moguće kupiti samo titule na razini diplome prvog stupnja, ali ne i diplome drugog odnosno trećeg stupnja, koji je omogućavao visoku državnu službu. Ipak, već se kupljenim titulama mogao steći status školovanih ljudi i tako biti dio privilegiranog višeg sloja. Bilo je moguće kupiti mjesto studenta pripravnika za pokrajinski ispit koji je zaobišao diplomu prve razine te je kandidatu, uz njegov društveni položaj, davalo mogućnost temeljite pripreme i neposrednog sudjelovanja na pokrajinskom ispitu.

Poseban položaj u sloju obrazovanih imale su obitelji koje su dobivale nasljedne službene titule zbog iznimnih zasluga umrlog člana. Međutim čak ni ta privilegija nije trajala vječno jer je pravilo bilo da se razina nasljedne titule smanjuje za jedan stupanj sa svakom

generacijom. Dakle, potomak takve obitelji morao je prije ili kasnije ponoviti službenu karijeru. Jedino nasljedno plemstvo u pravom smislu riječi bili su takozvani prinčevi carske obitelji, koji su imali svoje posjede i zaštitne vojne jedinice, ali su bili malobrojni i carskim dekretima su im ovlasti ozbiljno sužene.

Iako položaj vodećeg sloja nije bio unaprijed zajamčen, sustav je osigurao dovoljno mogućnosti za njegovo obnavljanje iz redova bogate elite. Veza između formalnog obrazovanja, koje je omogućavalo visok društveni položaj, i materijalnog blagostanja bila je sasvim očita, kao što je bogatstvo pružalo bolje uvjete studiranja i olakšane prilike za službenu karijeru, tako su poslovi u državnoj službi pružali priliku za gomilanje bogatstva. Kako je tradicionalna Kina bila prvenstveno agrarno društvo, u njoj je posebno mjesto imalo vlasništvo nad zemljom, koje je značilo akumuliranje bogatstva i sigurnost ulaganja. U krugu rukovodećeg sloja vlasnici diploma imali su zajamčen visok društveni status, mnoge privilegije (kao što su oslobođenje od poreza) proširile su se na cijelu obitelj uz mogućnost natjecanja za državnu službu. Službenici su imali mnogo prilika za bogaćenje, uglavnom zbog zlouporabe ovlasti, kroz razgranati sustav korupcije. Najviše opljačkanog bogatstva ulagali su u kupnju zemlje kako bi zbrinuli svoje potomke. Obitelji veleposjednika imale su dobar materijalni položaj, a time i bolje uvjete za studij, koji je zahtijevao relativno mnogo slobodnog vremena.

Veleposjednici su, bez obzira na porijeklo svog bogatstva, bili prisiljeni svoju pripadnost vodećem sloju potvrditi školovanjem i stjecanjem diploma, koje su im zbog povlastica omogućavale još bolje gospodarske uvjete. Stalno obnavljanje pripadnosti obrazovanoj eliti bilo je osobito važno jer kineski sustav nasljeđivanja nije uzimao u obzir posebna nasljedna prava prvorodenih i stoga je ubrzao usitnjavanje zemljišnih posjeda. Važne obitelji su stoga nastojale pretvoriti svoju ekonomsku moć u političku i time ponovo stvoriti mogućnost gomilanja zemljišnih posjeda. Jaka uloga velikih obitelji u kružnom tijeku obrazovanja i akumulacije zemljišnog posjeda bila je u Kini tim lakša jer su konfucijanska načela zadržala sustav velikih obitelji i rodovske pripadnosti. Time je omogućeno pojedinim

jakim rodovima da tijekom dugih razdoblja zadrže utjecaj i ulogu u društvenom životu tradicionalne Kine.

Zbog velikog ugleda koji je u tradicionalnom kineskom društvu imalo poljodjelstvo, seljaci *nong* 农 su bili na drugom mjestu društvene ljestvice, odmah iza vodećeg sloja obrazovanih ljudi. No, njihov visok društveni položaj nije odgovarao znatno nižoj ekonomskoj moći. Sloj seljaka koji su plaćali porez na kojem je počivalo tradicionalno kinesko društvo bio je svojevrstni pokazatelj društvene stabilnosti jer su pretjerana društvena trvenja često izražena u seljačkim bunama. U centraliziranoj Kini, gdje konfucijanska doktrina nije dopuštala nikakav oblik političkog pluralizma, oporba je mogla biti samo podzemna, uglavnom u obliku tzv. tajnih društava. Ona su njegovala ideje primitivnog seljačkog egalitarizma i djelovala kao zabranjene sekte s budističkim ili daoističkim nadahnućem. Izvodila su tajne obrede, njegovala okultizam i bavila se borilačkim vještinama. Tajnost organizacije bila je dobro čuvana ritualom inicijacije i prisege. Budući da su vjerske organizacije od kraja dinastije Tang bile podređene Ministarstvu obreda, nisu imale poseban politički utjecaj jer ih je država strogo kontrolirala. Stoga su djelomično usmjerile svoj utjecaj na tajna društva, koja su često organizirala i vodila seljačke bune.

Tijekom kriznih razdoblja tradicionalne Kine seljačke pobune mogle su dostići vrlo velike razmjere i u završnoj fazi čak uzrokovati pad dinastije. Tako je, na primjer, budizmom nadahnuto Društvo bijelog lotosa *Bailian jiao* 白蓮教 dvadesetih godina XVII. stoljeća u pokrajini Shandong, vodilo jednu od najvećih pobuna prije pada dinastije. Tijekom turbulentnih vremena na kraju dinastije Ming, u seljačkim bunama sudjelovali su ljudi koji su se našli u bezizlaznoj situaciji, primjerice propali seljaci, dezertteri i poštanski službenici koji su ostali bez posla kada je propao poštanski sustav. Pobune su se pred kraj dinastije najviše proširile u sjevernoj Kini, gdje je situacija bila najgora, a dvije su se rasplamsale čak do te mjere da su im vođe proglasili dinastičke pretenzije. Taktički i strateški sposobniji *Li Zicheng* 李自成 godine 1644. doista je poveo svoju vojsku prema Pekingu i dinastiji Ming zadao konačni udarac.

Treći sloj na društvenoj ljestvici bio je obrtnički *gong* 工, kojem je sustav ulaska u nasljedna obiteljska zanimanja na početku dinastije Ming dodatno ograničavao prava. Po uzoru na prethodnu mongolsku dinastiju, koja je sve vojnike, zanatlije i specijalizirana zanimanja uključivala u obvezu rada za državu, početkom dinastije Ming obitelji su popisane prema nasljednim zanimanjima. Tada su postojala dva glavna tipa obrtničkih obitelji, naime obrtnici, koji su morali stalno živjeti u glavnom gradu ili kod državnih radionica, i obrtnici, koji su se morali javljati samo u određeno vrijeme, svake četvrte ili pete godine te za svaku godinu odslužiti mjesec rada za državu. U prvim godinama dinastije oko 12.000 obrtnika živjelo je u glavnom gradu, dok je obrtnika, koji su morali dolaziti samo povremeno, bilo dvadesetak puta više.

Uz te društvene slojeve sve su se više afirmirala nova zanimanja, od kojih je najopćenitije bilo *min* 民 ili narod, što je označavalo slobodnjake i uključivalo sve koji su živjeli od poljodjelstva, kao i robne posrednike i trgovce. Kategorija je stoga bila dovoljno široka da omogući značajnu društvenu mobilnost i promjenu zanimanja. Još je jedna opća kategorija bila *jun* 军 ili vojnici, koja više nije bila tako precizno definirana kao pod Mongolima, a prvenstveno je trebala osigurati stalan broj vojnika. U sustavu su imali niži društveni status i manja prava obrtnici koji nisu smjeli slobodno mijenjati prilično usko definiranu profesiju, a čak im je bila ograničena mogućnost slobodnog izbora radnog mjesta. Pored obrtničkih, u obitelji su bila nasljedna i neka posebna zanimanja, poput radnika u solanama, poštanskih službenika i liječnika. Država je na taj način htjela osigurati ljude za sve važnije poslove.

Za dinastije Ming sustav zabilježenih nasljednih zanimanja sve je više slabio i počeo se postupno raspadati pred kraj dinastije jer se obrtničke obitelji nisu vjerno držale svojih starih zanimanja. Razvoj je donio nove mogućnosti stjecanja društvenog statusa i izbjegavanja onog nasljednog. Uz to se širila spoznaja da bi ljudi trebali biti slobodniji u mijenjanju profesije. Obrtnički stalež teoretski nije bio potpuno zatvoren jer je vlada dinastije Ming proširila mogućnosti studiranja više nego u bilo kojem prethodnom razdoblju, a također je dopustila potomcima obrtnika da

se natječu za državne diplome. Time su obrtnici dobili priliku da pređu u viši sloj, ali samo je nekoliko obitelji s posebno nadarenom djecom to iskoristilo. Zatvoreni nasljedni obrti počeli su propadati u drugoj polovici vladanja dinastije pod utjecajem širenja tržišne ekonomije. U udaljenim pokrajinama bilo je moguće već od 1485. obrtničku tlaku zamijeniti plaćanjem u srebru. Od 1562. takva je naknada dopuštena i drugdje u Kini, što je razlog da se ta praksa u gospodarski razvijenijim područjima brzo širila.

Iako su obrtnici već tada imali nešto malo prava, položaj obrtnika koji su završili kao nadničari bio je još gori jer ih je zakon izjednačio sa slugama u gospodskim obiteljima. Imali su niži položaj od obrtnika i bili su potpuno ovisni o svojim gospodarima, koji su ih čak smjeli prodavati. Svejedno je zapošljavanje radnika i dalje bilo prožeto obiteljskim i lokalnim vezama kao davanje zaštite rođacima, osobama istog prezimena ili pridošlicama iz istog kraja, pa su radnici najčešće prihvaćali novog poslodavca kao svoga gospodara. Time se održavao osjećaj rodovske pripadnosti, što je bila trajna značajka kineskog društva.

Nasljedna priroda njihovih zanimanja dodatno je učvrstila obiteljske veze među obrtnicima. Tako je, na primjer, proizvodnja porculana u *Jingdezhen* 景德镇 bila podijeljena u pet faza, nazvanih po pet kozmoloških elemenata. Svaki rod obrtnika ovladao je samo vještinom obrade jedne faze. To je značilo da su u proizvodnji porculana majstori svih pet rodova morali raditi jedan za drugim. Tehnološki su ovisili o organizaciji rada u većim radionicama, ali su živjeli zajedno, svaki u svom selu. Kao rezultat brzog rasta obrtničke proizvodnje već je za dinastije Ming došlo do raslojavanja i dezorganizacije dotad relativno homogenog obrtničkog sloja. Obrtnici su zbog čvrstih rodbinskih i cehovskih veza uglavnom i dalje ostali zatvorena društvena skupina, no zbog širenja tržišta i sve većih mogućnosti zapošljavanja uključivali su se u široku kategoriju običnih stanovnika.

Prema tradicionalnoj četverostupanjskoj podjeli društva, trgovci *shang* 商 bili su na najnižem, četvrtom mjestu jer je po konfucijanskim načelima njihov rad bio parazitski i stoga nemoralan. Nizak društveni položaj,

radi bogaćenja koje je omogućila trgovina, bio je u potpunoj suprotnosti s njihovim stvarnim materijalnim položajem. Povoljan materijalni položaj iskorištavali su za prevladavanje razlika na društvenoj ljestvici osiguravajući se kupnjom zemlje i državnih diploma te školovanjem potomstva. To je dovelo do strujanja i miješanja između slojeva trgovaca, obrazovanih ljudi i veleposjednika, što je povećalo društvenu mobilnost u tadašnjoj Kini.

Izvan gore navedena četiri društvena sloja nalazio se samo vrlo mali postotak ljudi koji su prema tradicionalnom vjerovanju obavljali manje vrijedne poslove, na primjer mesari, glumci, pjevači i prostitutke. Ljudima tih zanimanja nije bilo dopušteno obavljanje drugih poslova, niti sudjelovanje na državnim ispitima, pa su iz generacije u generaciju ostajali vjerni svojoj profesiji.

5. Upravni sustav za vrijeme dinastije Ming

Prema tradicionalnom vjerovanju, središnju ulogu u strukturi kineskog društva personificirao je car, zvan *tianzi* 天子 ili Sin Neba. Prema objašnjenju, koje je dao filozof Mencius i koje se smatra doktrinom, vladar nije bio pravi nebeski sin, već je samo primio nebeski mandat *tianming* 天命, da u ime Neba kao najvišeg božanstva vlada na Zemlji. Prema tom tumačenju, car je u svojoj osobi sjedinio sve oblike vlasti s jedinim moralnim ograničenjem, da vlada po savjesti i za dobrobit naroda jer inače taj nebeski mandat može izgubiti.

Ideal centraliziranog carstva zahtijevao je da cijela država ima jedinstvenu upravu podređenu središnjoj vlasti, s hijerarhijskom strukturom nižih upravnih područja i iznimno visokim stupnjem kohezije državne vlasti. To je bilo moguće samo zahvaljujući ustaljenim misaonim obrascima koji su kinesku državu izjednačavali s kineskom kulturom. Došlo je do takvog poistovjećivanja kineskog načina života s ujedinjenim carstvom da je jedno uvjetovalo drugo.

Za svaku je dinastiju bila vrlo važna vladavina njezinog utemeljitelja jer su se u to vrijeme oblikovali obrasci vladavine i uprave koji su trebali vrijediti

tijekom cijele dinastije. Vlast prvog cara dinastije Ming snažno je utjecala na oblik državnog uređenja i odredila glavne smjernice državne politike za cijelo dinastičko razdoblje. Car Hongwu uredio je zemlju na temelju dva različita sustava upravljanja. Na manjem dijelu teritorija na snazi je bio feudalni sustav, dok je veći dio teritorija bio administrativno podijeljen, što kratko zovemo „službenički sustav“. To znači da su za vrijeme dinastije Ming dvije različite političke i pravne strukture postojale jedna pored druge.

Feudalni sustav vuče korijene iz razdoblja prije prvog ujedinjenja Kine u carstvo. Za vrijeme dinastije Ming bili su u pretežno feudalnom odnosu članovi carske obitelji i neki zaslužni vojskovođe iz vremena oslobodilačkih ratova protiv Mongola. Car im je dodijelio nasljedne feude i stoga ih možemo zvati plemstvom u pravom smislu te riječi. Hongwu je svojim sinovima dodijelio prostrane feude duž sjeverne granice s ciljem vojnog jačanja i osiguranja graničnih područja od mongolske opasnosti. Kasniji su carevi također davali feude svojim potomcima, ali u manjem obimu nego osnivač dinastije. Unatoč tome, broj plemića se do kraja dinastije toliko povećao da su postali ozbiljan ekonomski teret za zemlju. Osim careve rodbine, pri osnivanju dinastije dobio je carev suborac, vojskovođa *Mu Ying* 沐英, također nasljedni feud, dio pokrajine Yunnan. Feudalni sustav također je uključivao teritorije naseljene nehanskim narodima, gdje su carevi dinastije Ming lokalnim i plemenskim poglavcima dozvoljavali nasljednu vlast i upravljanje svojim ljudima u ime carskog dvora. To ukazuje da je feudalni sustav za vrijeme dinastije Ming funkcionirao samo u iznimnim slučajevima, dok je ostatak teritorija i društva kontrolirao birokratski sustav.

Neovisan o državnoj upravi bio je vojni sustav, kojeg je Hongwu oblikovao po uzoru na mongolski. To je bio sustav vojnih kolonija zvan *weisuo* 卫所, kojim je u vojsci uveden nasljedni status profesionalnih vojnika jun odvojen od ostalih stanovnika min. Sustav *weisuo* kombinirao je vojne i poljodjelske funkcije, pa je bio ekonomski neovisan. U vrijeme dinastije Ming vladari su željeli uspostaviti neovisan i ekonomski samodostatan vojni sustav, zato je vojska imala posebne obradive površine zvane *tuntijani*, gdje su vojnici u slobodno vrijeme uzgajali hranu i druga dobra za vlastitu prehranu. Vojska je imala nejednakomjeran rast, ali su se vojnička polja

do kraja dinastija Ming toliko proširila da su početkom XVII. stoljeća već obuhvaćala 20 do 25 posto svih obradivih površina u zemlji. Bez obzira na to, s vremenom je održavanje vojske bilo sve teže, jer je više vojnika ponovno postalo poljodjelicima ili je zbog nepovoljnih uvjeta napustilo vojsku, uslijed čega se sve manje zemlje koristilo za opskrbu vojske.

Dinastija Ming napravila je novi korak u razvoju službeničkog sustava, pa je u tom razdoblju Kina nadogradila sve dotadašnje organizacijske oblike i dostigla najviši stupanj razvoja tradicionalnog uređenja. Birokratski sustav dinastije Ming bio je razrađeni mehanizam s ugrađenim osiguračima za kompenzaciju neželjenih vanjskih učinaka. Bio je otporan na razne društvene potrebe i stoga je omogućavao izuzetnu društvenu stabilnost. Za ono je vrijeme to bio najrazvijeniji i najsloženiji oblik društvene organizacije i vjerojatno najviše što je čovječanstvo postiglo na tom području prije modernog doba.

Teritorijalno je pod službenički sustav pripadala sva poljodjelska „uža Kina“, gdje je u velikoj većini prevladavalo hansko stanovništvo i gustoća naseljenosti bila najveća. Funkcionalno je birokratski sustav obuhvaćao svu političku i građansku vlast; upravljao je javnim službama, javnim radovima i većinom obrtničke proizvodnje, a s krčenjem novih zemljišta, radovima na vodotokovima, zakupom zemljišta i poreznom politikom presudno je oblikovao poljodjelsku politiku. Tako je državna birokracija – s izuzetkom feudalnih i vojnih posjeda – kontrolirala sve aspekte društvenih zbivanja. Kineski sustav državne uprave bio je i najviše centralizirani sustav političke vlasti u tadašnjem svijetu. Cijela zemlja imala je prema hijerarhijskom načelu peterostupanjsku upravnu strukturu: središnju upravu, 15 pokrajina *sheng* 省, 159 prefektura *fu* 府, 208 podprefektura *zhou* 州 i na dnu administrativne strukture nalazilo se 1144 okruga *xian* 县, ali se broj okruga tijekom godina mijenjao.

Vrh središnje uprave bilo je (u teoriji) tajništvo, koje je trebalo biti vrhovna vlast, objedinjavati djelovanje cjelokupnog upravnog aparata, koordinirati rad središnje vlasti i imati velik utjecaj na carske odluke. Kao što znamo, nakon ukidanja tajništva njegovu su ulogu preuzeli glavni tajnici koji su formalno bili samo carski savjetnici, ali su zbog praktičnih potreba počeli obavljati

poslove vrhovne izvršne vlasti. Glavninu središnje vlasti je činilo šest ministarstava, koja su u procesu uspostave dinastije Ming preuzeta od dinastije Tang. Podjela ministarstava i njihovih funkcija bila je sljedeća:

Ministarstvo javnih službi

Brinulo je o kadrovskim poslovima u upravnom aparatu, kao što su imenovanja, promaknuća i degradiranja te vodilo evidenciju o učinkovitosti državnih službenika.

Ministarstvo prihoda

Utvrdivalo je porezne stope, porezna oslobođenja za privilegirane obitelji, brinulo se o razrezu i ubiranju poreza, upravljalo proračunom i raspoređivalo prihode. U svakoj pokrajini imalo je svoj poseban ured koji se brinuo o provedbi porezne politike na ovoj razini.

Ministarstvo obreda

Bilo je zaduženo za razne državne obrede i ceremonije na svečanostima i za primanje poslanika iz tributnih zemalja. Kontroliralo je vjerske institucije vođenjem evidencije budističkih i daoističkih svećenika i ograničavalo je njihov broj tako da vjerske organizacije nisu mogle steći značajniji društveni utjecaj.

Ministarstvo vojske

Imalo je urede za kadrovske poslove, brinulo se za opremanje i opskrbu vojske i pripremanje vojnih operacija.

Ministarstvo kažnjavanja

Imalo je urede u svim pokrajinama, uz pomoć kojih je kontroliralo sudstvo, kojim su općenito upravljali dužnosnici na razini okruga. Provjeravalo je i potvrđivalo važnije sudske slučajeve, a u posebno zamršnim slučajevima zahtijevalo čak i osobnu carevu potvrdu sudskih odluka.

Ministarstvo radova

Bilo je zaduženo za izgradnju državnih zgrada, održavanje cesta i plovnih putova, planiranje i vođenje vodneregulacijskih radova, upravljanje obrtničkim radionicama za izradu opreme za potrebe dvora i države i bilo odgovorno za standardizaciju mjera i utega.

Navedena ministarstva su u svom sklopu imala i specijalizirane urede. Osim ministarstava, u okviru središnje države djelovale su i neke samostalne institucije, primjerice Ured za prijenos, koji se brinuo o prijenosu vladinih informacija, Ured za astronomiju, Nacionalno sveučilište i Akademija Hanlin.

Poseban ogranak središnje uprave bila je Cenzura, koja je 1380. godine preimenovana u Glavni nadzorni ured, dok je narod cenzore obično zvao „careve oči i uši“. Cenzori su imali široka ovlaštenja i djelovali su samostalno, ali im je glavni zadatak bio nadzor nad radom cjelokupnog upravnog aparata. Regionalni nadzornici putovali su svaki po svom teritoriju, gdje su nadzirali rad službi lokalne samouprave, ispitivali službenike i obične građane o radu državnih službi i o prilikama u kojima je živjelo stanovništvo. Svi službeni dokumenti bili su im dostupni. Mogli su davati upute i savjete te smjenjivati nesposobne službenike ili čak izricati kazne nižim službenicima po vlastitom nahođenju. U glavnom gradu je cenzorima, uz nadzor nad radom središnje vlasti, u teoriji pripadao i težak zadatak prosvjeda protiv carevih odluka i kritiziranja njegovih mjera, što je bilo u skladu s konfucijanskom etikom, ali ne uvijek i sa stajalištima autoritarnijih careva, pa su samo najhrabriji ostali vjerni tom principu.

U pokrajinama je djelovala trostruka upravna struktura: pokrajinska uprava, regionalno vojno poslanstvo i pokrajinski nadzorni ured. Sve tri službe djelovale su neovisno jedna od druge, osiguravajući tako podjelu vlasti. Djelomično su im se preklapale nadležnosti pa su međusobno konkurirale jedna drugoj, tako da nijedna nije mogla imati apsolutnu vlast u pokrajini.

Ako promatramo kretanje političke moći pojedinih regija u smislu broja dužnosnika koje je svaka pokrajina dala središnjoj vlasti, postaje sasvim očit prijenos političke moći na sjever. Pokrajina *Nan Zhili* 南直隶 (teritorij pod upravom pomoćne prijestolnice na jugu), koja je bila jezgra oko koje se oblikovala nova dinastička struktura, tijekom početne vladavine dala je čak trideset i sedam posto svih službenika središnje vlade. Nakon selidbe prijestolnice na sjever njezin je udio naglo pao i bio ispod deset posto tijekom vladavine Yonglea i Xuandea. Zatim je udio dužnosnika iz te pokrajine ponovno ojačao i do kraja dinastije bio uglavnom između deset

i dvadeset posto. Nasuprot tome, pokrajina *Bei Zhili* 北直隶 (teritorij pod upravom sjevernog glavnog grada) isprva je imala vrlo niski udjel, samo pet posto službenika u središnjoj vlasti. Desetak godina nakon preseljenja prijestolnice na sjever počeli su se pokazivati učinci promjena i udio ove pokrajine narastao je na dvadeset posto. Rastao je do kraja XV. st., kada je dosegao trideset i tri posto, a tada polako počeo padati.

Relativna politička moć, mjerena sudjelovanjem u upravnoj strukturi, bila je jako ovisna o stupnju razvoja pojedine regije. Politički najmoćnije pokrajine bile su *Bei Zhili*, *Nan Zhili*, *Zhejiang*, *Fujian* i *Jiangxi*. Pokrajina *Bei Zhili* mogla je jak položaj zahvaliti činjenici da je tamo bila prijestolnica te cenzusu koji je uveden u najviše državne ispite u glavnom gradu. Cenzus je davao prednost kandidatima iz sjeverne Kine. Precizirao je da najmanje trideset pet posto svih uspješnih kandidata mora biti iz sjeverne Kine, gdje je inače razina obrazovanja bila niža nego na jugu. Na sjeveru je politička moć bila prilično ravnomjerno raspoređena među okruzima u svakoj pokrajini, dok su jug karakterizirale koncentracije unutar pokrajine, ovisno o razvijenosti pojedinih okruga.

Ako pogledamo pet najbogatijih prefektura duž donjeg toka Dugačke rijeke, vidimo da je tu bila najveća koncentracija obrazovanih ljudi koji su postigli službeničko imenovanje. U društveno-političkom i kulturnom smislu to je odražavalo ključni položaj ove pokrajine u tadašnjoj Kini, iako tako izraženu političku moć ne možemo jednostavno zamisliti kao povećanu mogućnost utjecaja na politiku tog vremena. Taj je položaj više značio politički prestiž nego stvarni utjecaj lokalnih službenika na državnu politiku. Zbog ideološke homogenosti tradicionalne kineske birokratske strukture, kako je primijetio James Parson, „nije postojala stvarna korelacija između dominacije središnje vlade i dominacije na nižim razinama te moć s viših službeničkih krugova nije bilo moguće automatski prenijeti na niže krugove“ (James B. Parson, *The Ming Dynasty Bureaucracy: Aspects of Background Forces*, Chinese Government in Ming Times, 1969, str. 185). To pokazuje veliku autonomiju upravnog aparata i njegovu složenu strukturu koja je sprečavala pojedine regionalne skupine da jednostavno razmjestе svoje sljedbenike po svim razinama upravnih službi.

Pri imenovanju službenika na razini pokrajina, prefekture i okruga bilo je za vrijeme dinastije Ming opće pravilo da oni ne smiju služiti u svojoj rodnoj pokrajini. Ipak su pod utjecajem regionalnih posebnosti lokalni službenici, iz praktičnih razloga kao što su znanje dijalekata i poznavanje lokalnih posebnosti i običaja, najčešće postavljani iz susjednih pokrajina. To je značilo da su u provedbi lokalne samouprave uzeti u obzir lokalni čimbenici. Temelj hijerarhijske upravne strukture činili su okruzi, gdje je sva vlast bila koncentrirana u magistratu *yamenu* 衙門. Državnog službenika koji je bio na čelu magistrata imenovala je središnja vlast i stoga je morao provoditi njezinu politiku. Pritom je imao sve ovlasti za vođenje lokalne vlade. Kako bi se što je više moguće izbjegao lokalni utjecaj na nacionalnu politiku, državni službenici nikada nisu smjeli obnašati državne dužnosti u svom kraju, već su bili raspoređeni po cijelom državnom teritoriju. I dalje je vrijedilo pravilo da ne smiju ostati na istom mjestu cijelo vrijeme službovanja. Da se ne bi povezali s lokalnom elitom i previše zastupali lokalne interese, premješteni su na drugo mjesto svakih nekoliko godina. Državni službenik je kao magistrat u mjestu službovanja sam organizirao mjesnu upravu. Zapošljavao je pomoćno administrativno osoblje i povezivao se s lokalnim obrazovanim ljudima bez kojih bi se teško snašao na dodijeljenom području. Državna plaća za službenika nije bila dostatna za uzdržavanje magistrata sa svim službama mjesne uprave. One su uključivale osobne savjetnike, pisare, stražare, obično cijeli vojni garnizon, te tekliće i glasnike, utjerivače poreza i policajce.

Centralizirano upravljanje zemljom zahtijevalo je da se svi prikupljeni porezi slijevaju u državnu blagajnu, ne ostavljajući ništa za financiranje lokalne uprave. Sam sustav poticao je tako određenu razinu korupcije, koja je omogućavala prikupljanje sredstava za održavanje lokalne uprave, bogaćenje lokalnih službenika, ali i za odvajanje dijela za više službeničke strukture. Takozvana „običajna“ korupcija uvijek je bila dio službenog kineskog poslovanja i bila je široko prihvaćena i priznata kao svojevrsna „dobra poslovna praksa“. Među Kinezima su često postojala nepisana pravila o tome koliko dodatno mogu tražiti od poreznih obveznika, koliko iznosi naknada za usluge i koliki se udio mita treba odstupiti za

više rangirane službenike. Samo su pretjerano otimanje ili takozvanu gra-bežljivu korupciju shvaćali kao nemoralnu. Pohlepni službenici često su kažnjavani, osobito kad bi pali u nemilost središnje vlasti, ako bi izgubili političku podršku, ili ako su počinili neku veliku političku pogrešku.

Utjecaj središnje vlasti na lokalnu politiku bio je izuzetno jak, jer su lokalni službenici bili produžetak središnje vlasti i izravno ovisni o njoj. Sustav je funkcionirao na način da su se političke odluke donosile u glav-nom gradu, a na svim razinama lokalne samouprave provodila se samo središnja politika vlade. Jedinствена upravna struktura i osiguranje od lokalnih utjecaja pomogli su ujednačenom funkcioniranju državnog apa-rata, koji je bio usmjeren na jačanje svojih interesa i učvršćivanje položaja u društvu.

Osobitost tradicionalnog službeničkog sustava bila je u tome što je izrastao na temeljima naturalnog seljačkog gospodarstva. To je trebalo dobro organizirati zbog regulacije vodotokova i izgradnje sustava za na-vodnjavanje. Unatoč činjenici da je birokratski aparat dinastije Ming da-leko prerastao okvir izvornih potreba navodnjavanog poljodjelstva, idejno se nije mogao riješiti tih okvira i ostao je privržen idealima naturalne po-ljoprivrede. Kad se državni aparat borio s novim uvjetima koje je donosilo novo vrijeme i koji su izašli iz uskih okvira na kojima je sustav zasnovan, u okovima agrarnog mentaliteta sam je sebi postavio granice. Birokratska uprava ostala je inertni kolos koji se više nije mogao prilagoditi novim okolnostima i potrebama rastuće, sve više tržišno usmjerene proizvod-nje. U tom je smislu birokracija bila glavni oslonac i branitelj kineskog konzervativizma. U život je unijela statičnost i time kočila nove procese koji su i u intelektualnoj i u ekonomskoj sferi počeli komešati tadašnje kinesko društvo.

Kruta birokratska uprava zaustavila je proces društvenog raslojavanja, ograničila razvoj trgovine i obrtničke proizvodnje, otežala protok i raz-mjenu robe u vanjskoj trgovini. U potrazi za proceduralnom dosljedno-šću i radi odanosti izvornim načelima, birokracija dinastije Ming mogla je samo slijediti vlastita pravila, a zbog dobre organizacije i političke moći bila je u stanju preživjeti i suzbiti sve pokušaje koji su ugrožavali sustav

izvana i iznutra. Oštra kritika birokratskog sustava, centralizirane vlasti i pojačanog carskog apsolutizma sadržani su u djelima nekih kineskih mislilaca XVII. stoljeća koji su živjeli u prijelomnom razdoblju pada dinastije Ming i uspona mandžurske dinastije Qing. Pokušavajući otkriti i objasniti uzroke pada dinastije Ming, počeli su kritički promišljati o sustavu političke moći. Gu Yanwu 顧炎武 (1613-1682) kritizirao je birokratski sustav i naveo njegove nedostatke na sljedeći način:

Sada već ima puno grešaka u birokratskom sustavu, ali nema nikoga tko bi krenuo u njihovo popravljanje. Sve je i dalje kako je bilo, a to je da je život naroda svakim danom sve siromašniji, a da je Kina svakim danom sve slabija i kaotičnija. Zašto je tako? Greška feudalnog sustava jest što je njegova moć previše podijeljena, mana birokratskog sustava jest da je njegova moć previše koncentrirana na vrhu.

U davnim vremenima sveti ljudi postupali su s ljudima u Kini pravedno, dobro pazili na njihova imanja i razdijelili državu. Sadašnji vladari su, međutim, pokorili cijelu Kinu birokratskim sustavom pod svojim vodstvom, ali to im nije dovoljno. Vladar sumnja u svakog čovjeka i ograničava sve poslove. Iz dana u dan sve je više zakona i propisa. Osim toga, on postavlja svoje nadglednike i upravitelje. (顧炎武: 亭林先生遺書匯自, 1855)

Vladarska kuća dinastije Ming krenula je relativno rano putem zalaza, ali su propadanje i dekadencija dvora trajali jako dugo, ako se događaji ocjenjuju sa stajališta dinastičkog ciklusa. Dvojici jakih vladara na početku dinastije pridružilo se dvanaest slabih koji su vladali nedovoljno vremena da trajnije obilježe svoju eru – neki su zauzeli prijestolje kao djeca i bili izolirani od zbivanja u zemlji ili nisu bili zainteresirani za državne poslove, jer su se prepustili životnim zadovoljstvima. Odgovornost za upravljanje državnim poslovima je pojavom slabih vladara potpuno prešla u domenu visokih službenika, koji su sami usmjeravali pozornost vladara na druga područja kako bi zadržali ili čak povećali svoj utjecaj. Neodgovornost i nezrelost većine vladara dinastije Ming često je imala i štetne učinke

kada su zanemarivali formalne poslove koji su u sustavu upravljanja državom pripadali samo caru. Ako npr. car nije izdavao i odobravao proglase i ukaze koje je pripremila središnja vlast, bilo je ograničeno ili blokirano vođenje državnih poslova.

Za državu je uzdržavanje carskog dvora bilo veliki financijski teret, tim više što su carevi često izmišljali apsurdne zahtjeve koji su opterećivali državnu blagajnu i nisu donosili nikakve blagotvorne učinke. Raskoš i rasipnost carskog dvora bila je veća za vrijeme dinastije Ming nego za ranijih dinastija, pa je dekadencija vladara dinastije Ming postala poslovična. Rasipništvo dvora nesmanjeno je raslo čak i u razdoblju pred kraj dinastije, kada je zemlja već bila u ozbiljnim financijskim teškoćama, a samo je snaga birokratskog aparata omogućila dinastiji da preživi gotovo puna tri stoljeća.

Kineski mislilac *Huang Zongyi* 黄宗义 (1610-1695) je nakon pada dinastije Ming, unatoč svojoj domoljubnoj odanosti toj dinastiji, pisao o carskoj vlasti sljedeće:

U davna vremena ljudi su smatrali najvažnijom kinesku državu, dok je vladar bio manje važan. Svaki je vladar proveo cijeli život boreći se za dobrobit Kine. Sada je najvažniji vladar, država je manje važna. Svi koji su bez zemlje, moraju mirno raditi za vladara. Zato ne može dobro vladati, tjera ljude u bijedu, tjera ljude iz kuća i samo povećava svoje osobno bogatstvo. Bez žaljenja kaže: „Uvijek sam stvarao za svoje potomke.“ Istiskuje mozak iz Kine, uzrokuje da ljudi napuštaju svoje domove, za svoje pretjerano uživanje spreman je prihvatiti sve i smatrati to nečim normalnim, govoreći: „Ovo je trošenje mog osobnog bogatstva.“ U stvarnosti, najveći uzrok jada u Kini si ti, vladaru! (黄宗义: 明夷待访较, 1 b–3 b)

Huang Zongyi je tada došao do sljedećeg zaključka:

Kako popraviti nered u Kini trenutno ne ovisi o pohlepi jedne obitelji, već od brige i zadovoljstva svih ljudi. (黄宗义: 明夷待访较, 1b–3b)

Za ograničavanje carevih ovlasti i decentralizaciju vlasti zauzimao se njegov suvremenik Gu Yanwu.

Vladar ne može sam vladati cijelom Kinom. Ako vlada sam, stvara se preveliki nered. Ako vlada gomila ljudi, posao se može napraviti. (顾炎武: 日知能集释, 6卷, reprint 1930)

6. Srednje razdoblje: slabi vladari i nova iskušenja za snagu političkog sustava

Kada je car Xuande, u dobi od samo 37 godina, iznenada umro, prijestolje je preuzeo njegov osmogodišnji sin s vladarskom titulom *Zhengtong* 正统 ili Ispravno Vladanje (1436-1449). Sljedećih godina počele su stizati prirodne katastrofe, od suša na sjeveru i sjeveroistoku do poplava uz rijeku Huai i uz donji tok Dugačke rijeke. Posebno teška katastrofa dogodila se 1448. i 1449. kada je Žuta rijeka probila nasipe, djelomično se izlila i podijelila na dva rukavca. Pritom je teško oštetila dio Velikog kanala što je bio velik problem, jer je o njemu ovisila opskrba prijestolnice. Vlada je pokušala ublažiti posljedice prirodnih katastrofa, ali su njihovi razmjeri bili preveliki. Situacija se pogoršala i među poljodjelskim stanovništvom, gdje je neravnomjerna raspodjela radnih obveza prema državi uzrokovala masovno napuštanje zemlje i bijeg seljaka u pobunjenike.

Činjenica da je car bio dijete sama po sebi predstavljala je prijetnju političkoj stabilnosti, a u dinastičkim pravilima nije bilo smjernica o tome kako djelovati u takvom slučaju. Utjecajni krugovi na dvoru stoga su odredili da će za vrijeme maloljetnosti u njegovo ime vladati sedmočlano regentsko vijeće. Ono je trebalo ravnomjerno odražavati odnos snaga između glavnih interesnih skupina na dvoru, zbog čega su u njemu bila tri glavna tajnika i tri vodeća eunuha, a za potporu odgovarajućim odlukama kao sedmi član brinula se stara carica, majka pokojnog cara. Tri glavna tajnika, među kojima je Yang Shiqi bio ključna osoba, bili su utjecajni i sposobni službenici, ali su bili stariji od 60

godina. S druge strane se isticao nešto mlađi i jedan od najobrazovanijih eunuha *Wang Zhen* 王振. Eunuh je bio učitelj mladog cara i imao je snažan utjecaj na njega, što je vješto koristio za jačanje svoje političke moći. U prvim godinama regentstva vrlo je utjecajna bila i stara carica, koja je 1442. preminula. U to je vrijeme jedan od ostarjelih glavnih tajnika također bio mrtav, dok su druga dvojica umrla u narednim godinama. Svu trojicu zamijenili su mlađi i manje utjecajni službenici, a eunuh je dobio priliku za munjevit uspon. Wang Zhen je ojačao svoj utjecaj na mladog cara, tako da je s njim potpuno upravljao. Pritom se povezoao s utjecajnim vojnim zapovjednicima i počeo vladati diktatorski. Zbog bezobzirnog prisvajanja moći i bogatstva, postao je jedan od četiri zloglasna eunuha dinastije Ming.

Tada su mongolska plemena ponovno okupila snage od središnje Azije do Mandžurije i počela ugrožavati sjeverne granice. Novi mongolski vođa Esen nije imao namjeru okupirati Kinu, već je prije svega prisiliti na bolje susjedske odnose i pograničnu trgovinu, koju su Kinezi ometali. Pod njegovim vodstvom su Mongoli, nakon stanke od gotovo četvrt stoljeća, godine 1449. ponovno prodrli duboko iza obrambenih linija i došlo je, za kineski prestiž, do vrlo neugodnog incidenta. Mladi car Zhengtong se pod snažnim utjecajem Wang Zhena nepromišljeno odlučio na vojni pohod protiv Mongola, koji je predvodio zajedno s eunuhom. Zbog loših priprema, neadekvatne organizacije i nerazumnih odluka Wang Zhena, gotovo polumilijunska kineska vojska doživjela je potpuni kolaps. Kad je ekspedicija stigla do grada Datonga na sjeveru pokrajine Shanxi, kojem su prijetili Mongoli, kinesko zapovjedništvo uvidjelo je da nema dovoljno zaliha za nastavak pohoda u unutrašnjost Mongolije, pa je naredilo povlačenje prema Pekingu. Putem su se utaborili na potpuno neprikladnom mjestu bez pristupa vodi i to samo nekoliko kilometara prije sljedećeg utvrđenog grada do kojeg bi ubrzo stigli. Mongoli su carskoj vojsci zapriječili pristup rijeci, opkolili je i teško porazili. Glavni kineski zapovjednici su pali, Wang Zhen su ubili njegovi časnici, a glavna je senzacija bila da su Mongoli zarobili mladog cara, za kojega se u početku tražili visoku otkupninu.

Nakon ove pobjede Mongoli su imali slobodan put do slabo branjenog Pekinga. Ipak, Esen se nije odlučio odmah napasti, već je za poboljšanje odnosa htio što više iskoristiti zarobljenog cara. S druge strane, u Pekingu je u to vrijeme vladala zbrka. Nekoliko viših dužnosnika čak je predložilo povlačenje prema jugu i ponovno preseljenje prijestolnice u Nanjing. Tada je inicijativu preuzeo zamjenik ministra vojske *Yu Qian* 于谦, koji je zagovarao jačanje obrane i prkošenje mongolskim prijetnjama. Za kratko vrijeme uspio je više nego udvostručiti obrambene snage kako bi zaštitio glavni grad. Nadalje je zahtijevao da carev mlađi brat što prije zauzme prijestolje, smanjujući tako Esenu mogućnost da manipulira zarobljenim carem. Nakon kratkog oklijevanja, mlađi brat je prihvatio ponudeno prijestolje i proglasio novu vladavinu pod nazivom *Jingtai* 景泰 ili Okruženje Mira (1450-1457). Nova vladajuća skupina, u kojoj je vojska imala odlučujuću ulogu, odmah je uklonila sljedbenike zloglasnog eunuha i odredila hitne mjere za učvršćenje vlasti i obranu prijestolnice.

Kad je Esen, nakon još jednog neuspjelog diplomatskog pokušaja, konačno odlučio napasti, u Pekingu su već bili spremni. Njegovi napadi su uspješno odbijeni i kada je mongolski vladar shvatio da je brojčana premoć na kineskoj strani, odlučio se povući nakon jedva pet dana opsade. Na povratku je njegova vojska opljačkala okolicu, ali nije zauzela nijedno utvrđeno mjesto. Kineska vojska ga je slijedila i ubrzo uspostavila kontrolu nad cijelom sjevernom Kinom. Tako je dinastija Ming uspjela okrenuti jedan od najvećih vojnih neuspjeha svog vremena u konačni uspjeh i ponovno učvrstiti vlast. Samo je ostala nedovršena priča sa zarobljenim carem, za kojeg u Pekingu više nije bilo pravog interesa. Kako za njega nisu mogli dobiti otkupninu, Mongoli su ga vratili bez nje. Esen ga je poslao na put s velikom pompom, ali je prijem na drugoj strani bio dosta suzdržaniji. Morao se odreći titule cara i obnašanja državnih funkcija. Novi car ga je također isključio iz svih političkih i društvenih događaja, pa nije mogao ni sudjelovati na svečanostima za blagdane i važne obljetnice.

Razdoblje Jingtaijeve vladavine obilježila je obnova nakon uspješnog odbijanja mongolske prijetnje. U općoj atmosferi novog preporoda su kao odgovor na prethodnu diktaturu eunuha na ključne rukovodeće pozicije

imenovani sposobni službenici. Oni su odmah počeli raditi na obnovi vlasti i rješavanju teške situacije u kojoj se našla Kina zbog posljedica rata i prirodnih katastrofa. Sljedećih godina veliki naponi uloženi su u regulaciju Žute rijeke i obnovu Velikog kanala, koji je osposobljen za promet. Nažalost, razdoblje stabilnosti trajalo je samo sedam godina. Ubrzo su se pojavile polemike među vodećim službenicima vezane uz pravila dinastičkog nasljeđivanja, koje su dodatno ojačane prisutnošću prvog cara, smještenog u južnom dijelu carske palače, gdje je bio u kućnom pritvoru. Godine 1452, unatoč protivljenju, car je legalnog prijestolonasljednika, sina svrgnutog cara, razriješio nasljedstva i na njegovo mjesto postavio vlastitog sina. Napetosti su dodatno zaoštrene kada je novoimenovani nasljednik, inače carev sin jedinac, umro nakon godine dana, ali je car, unatoč molbama, odbio potvrditi svrgnutog nasljednika. Kad se car početkom 1457. iznenada razbolio i više nije mogao obavljati svoje dužnosti, urotnici iz vojnih krugova iskoristili su tu vijest. Naoružani stražari poslani su po bivšeg cara i prisilili ga da simbolično uđe kroz glavna vrata u palaču u kojoj se uspeo na prijestolje i pozvao visoke službenike. Time je uspostavljeno novo ustoličenje bez obzira na sva dinastička pravila.

Promjena na prijestolju opet je značila potpuni politički preokret. Nakon nekoliko mjeseci svrgnuti car je podlegao bolesti. Novi car, koji je državnim udarom vratio prijestolje, izabrao je za svoje drugo razdoblje novo vladarsko ime, *Tianshun* 天顺 ili Nebeski Sklad (1457-1464), koje se nije moglo više razlikovati od stvarnog stanja. Odmah nakon ustoličenja počeo je nemilosrdno eliminirati protivnike i sve one koji su podržavali njegovog prethodnika. Ministar vojske Yu Qian također je postao žrtva odmazde. Iako je bio najzaslužniji za uspješnu obranu od Mongola i smatran je narodnim junakom, javno je pogubljen. Zbog njegovih zasluga i popularnosti, devet godina kasnije vraćene su mu sve počasti i titule, a kasnije mu je čak u Pekingu izgrađen hram u koji su se kandidati odlazili preporučiti za više državne ispite. Novi car je jednaku odlučnost, kao prema svojim protivnicima, pokazao i prema urotnicima koji su mu pomogli da povrati prijestolje. Čim su počeli iskorištavati svoj novi položaj ili pokazivati znakove korupcije, strogo su kažnjeni i lišeni utjecajnih

položaja. Tako se u nekoliko mjeseci riješio gotovo svih koji su mu pomogli doći na tron dok je na odgovorna mjesta ponovno postavljao sposobne službenike. Nakon burnih čistki u prvih pola godine vladavine, sve do njegove smrti 1464. nije bilo većih promjena na vodećim položajima, tako da se tih godina politička situacija ponovno smirila.

Njegov nasljednik bio je mucavi 17-godišnji mladić koji je za svoju vladavinu odabrao naslov *Chenghua* 成化 ili Promijenjeni (1465-1487). Zbog sukoba oca i strica proveo je tešku mladost punu uspona i padova, pa ga politika nije posebno zanimala. Iako je cijenio sposobne službenike, izbjegavao je konzultacije s njima, ali je izbjegavao i javne nastupe. Zbog svog mirnog karaktera nije iskazivao ogorčenost ili želju za osvetom kao njegov prethodnik, a bio je i previše popustljiv prema životnoj partnerici, njezinoj rodbini, eunusima i skorojevićima koji su ga okruživali. Oni su uz njegov prešutni pristanak grabili imovinu, dobivali visoke titule, nedolično poslovali i nekažnjeno se miješali u politiku. Pod njihovim utjecajem car je pristajao na nepravilno trošenje državnih sredstava za potrebe dvora, dodjeljivanje službenih položaja i titula uz zaobilaženje utvrđene procedure i gomilanje carskih posjeda koji su bili oslobođeni poreza i donosili prihod izravno dvoru. Tako je u vladarsku praksu uvedeno neodgovorno trošenje i dekadentno ponašanje carskog dvora, koje je postalo posebno očito i ozloglašeno pod nadolazećim carevima iz dinastije Ming.

Prije nego što je preuzeo prijestolje, mladi car je za životnu partnericu odabrao gospođu *Wan* 万, bivšu dadilju koja je bila sedamnaest godina starija od njega. Iako nikada nije postala carica, imala je snažan utjecaj na cara i postupno je stekla potpunu vlast nad njim. O njezinom utjecaju svjedoči činjenica da je između nje i službene carice, koju je car oženio na svojoj inauguraciji, došlo do odmjeravanja snage. Kad je carica kaznila gospođu Wan zbog njezinog neobuzdanog ponašanja car se odmah razveo i poslao je u kućni pritvor, a ubrzo zatim izabrao novu caricu. Zanimljivo je bilo i što se dogodilo glede njegovog nasljednika. Gospođa Wan mu je u drugoj godini vladavine rodila sina, pa ju je unaprijedio i dao joj naslov Dragocjene Konkubine *guifei* 贵妃. Dijete je umrlo prije prve godine života, a gospođa Wan više nije mogla imati djece, pa se

u svojoj nesreći pobrinula da i druge žene caru ne rode potomstvo. Tako je, uz pomoć svojih povjerljivih eunuha, koji su vršili prisilne pobačaje i ubijali trudnice ili novorođenčad zajedno s majkama, sprečavala rođenje nasljednika cijelo desetljeće.

Budući da car u dobi od 28 godina još nije imao potomstvo, bio je već vrlo zabrinut i požalio se na to povjerljivom eunuhu. Na njegovo iznenađenje, ovaj mu je povjerio tajnu da je jedan od sinova preživio i ima pet godina. Car je jednom susreo djevojku, pripadnicu naroda Yao, koja je radila u carskim skladištima. Kada joj se obratio, ona ga je svojim odgovorima toliko očarala da joj je „ukazao milost“, a djevojka je zatrudnjela bez careva znanja. Eunuh je tvrdio da ga je gospođa Wan poslala da je se riješi, ali on je mislio o carevoj želji i poštediti djevojku. Zatim je odveo majku i dijete svrgnutoj carici gdje je potajno živjela u njezinim skrovitim odajama. Car je bio oduševljen viješću. Odmah je posjetio dijete, imenovao ga nasljednikom i povjerio ga na brigu carici majci. Gospođa Wan je u napadu bijesa dala umoriti djetetovu majku, dok je mali prijestolonasljednik bio izvan dohvata njezinih ruku. Unatoč svemu, zadržala je svoj položaj i utjecaj na cara i oživjela njegove posljednje godine raznim zabavama i afrodizijacima. Možda su ti pripravci, ili još vjerojatnije „napici za dug život“, koji su sadržavali živin spoj cinober, tj. otrov, bili odlučujući da nije doživio ni 40 godina. Car i gospođa Wan umrli su 1487, naime, car je preminuo samo pola godine nakon njezine smrti.

Razdoblje Chenghuove vladavine također je obilježeno rastom broja eunuha i njihovim sve većim utjecajem u upravljanju državnim poslovima. Prema kraju ove vladavine njihov je broj već premašio 10.000, čime su se po broju izjednačili sa službenicima u civilnoj državnoj upravi. Tada se postupno formirala njihova birokratska struktura sa sličnim strogim i hijerarhijskim uređenjem po kojem je bila poznata civilna uprava, samo što su eunusi bili podređeni izravno caru. Sjedište im je bilo u palači, gdje su imali 24 ureda, od kojih je najistaknutiji Nadzorni ured za ceremonije *Silijian* 司礼监. U isto su se vrijeme uvelike povećale njihove dužnosti i ovlasti. U drugoj polovici XV. stoljeća dobili su znatan utjecaj u vođenju vojnih poslova, kao što je kontrola nabave konja na granicama

i proizvodnja oružja te sudjelovanje u zapovijedanju. Osim toga, u njihovu je nadležnost potpadalo i upravljanje tributnim odnosima te tako gotovo sva vanjska trgovina, upravljanje državnim radionicama za svilu i porculan, uprava i prijevoz proizvoda za potrebe dvora, upravljanje carskom palačom, hramovima i grobnicama te upravljanje tajnom policijskom službom s istražnim ovlastima, ispitivanjima i kažnjavanjima, gdje su naravno bile i najveće zlouporabe.

Pod pokroviteljstvom gospođe Wan, jedan od njezinih eunuha od povjerenja, *Wang Zhi* 汪直, uzdigao se munjevito i neslavno, uz sramotan nadimak jednog od četiri zloglasna eunuha dinastije Ming. Iako nije bio obrazovan ni podoban za uobičajeno napredovanje, car ga je 1477. imenovao šefom novoosnovanog odjela tajne policije. Pod njegovim je rukovodstvom ovaj odjel ubrzo postao najzloglasnija institucija u carstvu, strah i trepet važnih obrazovanih ljudi, službenika i bogataša prijestolnice, a ruka mu je sezala i do udaljenijih pokrajina. Njegova strahovlada trajala je čak šest godina prije nego što je car odgovorio na pritužbe i premjestio ga na beznačajno mjesto među čuvarima grobnice prvog cara u Nanjing. Ipak su takve zlouporabe ovlasti bile samo iznimne radnje razvratnih pojedinaца, dok je većina eunuha svoje dužnosti obavljala pošteno. Budući da su civilna ili službenička uprava i služba eunuha bile, da tako kažemo, dvije paralelne upravne strukture čije su se dužnosti često podvostručavale, da bi sve moglo funkcionirati morali su surađivati unatoč urođenom nepovjerenju.

Iako vladavina cara Chenghua nije izgledala obećavajuće, tijekom nje nije bilo velikih političkih kriza niti posebno dramatičnih događaja. Ekonomija je također napredovala, a kinesko društvo je postajalo zrelije i raznolikije. Čvrstoća političkog sustava pokazala se u tome što je država ojačala unatoč neprimjerenoj rastrošnosti dvora i povećanom utjecaju eunuha. Zbog ponovnih mongolskih prodora Kinezi su znatno ojačali svoju obranu na sjevernim granicama i nanijeli im nekoliko lokalnih poraza. Car je podupirao obrambene napore, pa je sustav vojnih kolonija *weisuo*, koji je već bio u opadanju, dopunjen regrutiranjem lokalnih dobrovoljaca organiziranih u lokalne milicije, koje su počele preuzimati

glavninu vojnih operacija. Kako pritisak Mongola nije popuštao, zapovjednik na sjeverozapadnom dijelu granice predložio je izgradnju novih obrambenih zidova, budući da je izvorni kineski zid od gline već bio gotovo u ravnini sa zemljom. Dvor je odobrio ovu inicijativu 1474. godine. Za rad je korišteno 40.000 vojnika koji su na sjeveru pokrajine Shaanxi u manje od godinu dana izgradili oko 900 km kamenog zida, visokog desetak metara, s jarcima i drugim obrambenim sustavima. To je bio prvi dio građevine, koju su zatim postupno dovršavali u većem dijelu XVI. stoljeća i tako povezivali granične utvrde u jedinstven, gotovo 5000 km dug Kineski zid, kakvog danas poznajemo. Zid je značajno promijenio taktiku obrambenog ratovanja i dao braniteljima značajnu stratešku prednost. Izgradnja zida i opskrba vojske uz njega bila je jedna od glavnih zadaća države u sljedećim desetljećima i zahtijevala ne samo velik dio državnih resursa, već je i skrenula pozornost vlade s drugih područja, što je pridonijelo postupnom zatvaranju Kine, ukidanju pomorstva i zabrani vanjske trgovine.

Vlada je u to vrijeme provodila i velike vojne intervencije na jugu, posebice protiv stranih naroda koji su u to vrijeme još uvijek naseljavali te krajeve i često se bunili. Uglavnom je kamen spoticanja bio promijenjen način uprave. Prije su Kinezi dopuštali lokalnim plemenskim poglavima da upravljaju svojim narodima i plaćaju samo simbolične poreze državi. Kad su na ta područja počeli širiti svoj sustav uprave i zamjenjivati lokalne poglavice kineskim dužnosnicima koji nisu poznavali lokalne običaje, odnosi su se zategnuli. Najveća pobuna u XV. stoljeću bila je ona naroda Yao u srcu pokrajine Guangxi od 1465. do 1466. Kinezi su morali podići kombiniranu vojsku od gotovo 200.000 ljudi da je slome. Unatoč porazu, pobune stranih naroda, osobito Miao i Zhuang, nastavili su se u ovoj i susjednim pokrajinama još mnogo godina.

Sljedeći vladar nazvao se Hongzhi 弘治 ili Moćna Vladavina (1488-1505). Kao i njegov otac, novi je car preuzeo prijestolje sa 17 godina, ali su se vladavine uvelike razlikovale. Mladi nasljednik savjesno je proučavao i pridržavao se moralnih normi, pa je prema konfucijanskim mjerilima smatran dobronamjernim vladarom koji slijedi savjete svojih ministara.

S dvora je ubrzo uklonio rođake gospođe Wan, njezine odane eunuhe i druge skorojeviće, u državnoj upravi je smijenio korumpirane ministre, otpustio 2000 neregularno postavljenih službenika i uveo red u službe koje su vodili eunusi. Iako je za konfucijanske službenike bio gotovo idealan vladar, bio je previše zaokupljen detaljima. Osim toga, savjesno je sudjelovao u svim protokolarnim obvezama, ali mu je nedostajalo širine i vizije za donošenje važnijih odluka ili bilo kakvih prijelomnih inicijativa. Dakle, državni poslovi tekli su utabanim putem, kako su ih pripremali i provodili službenici.

I njegov je privatni život u mnogočemu odudarao od ustaljenih navika. Oženio se nekoliko mjeseci prije nego što je postao car i svojoj je supruzi, koju je proglasio caricom na početku svoje vladavine, nakon toga ostao vjeran cijeli život. Bio je jedini primjer monogamnog cara u cijeloj dinastiji. Njegova potpuna odanost ženi također je bila njegova slabost, jer je želio ugoditi svim njezinim željama za vrijednim predmetima i sve većim pogodnostima za članove njezine obitelji, koji su tako dobili plemićke naslove, državne poslove i zaplijenjena imanja. Također su iskorištavali brojne prilike za neregularno bogaćenje, ali su unatoč brojnim prosvjedima ostali nekažnjeni. Najozloglašenija i najdrskija bila su caričina braća, ali su carica i njezina majka imale tako snažan utjecaj na cara da on nikada nije poduzeo ništa protiv njih, iako se opetovano slagao s kritikama na njihov račun. To je vjerojatno bio najgori slučaj iskorištavanja caričine obitelji kroz cijelu dinastiju, što je ujedno ukazivalo na carevu nemoć da zauzme čvrst stav i donese potrebnu odluku. Car je, naime, prirodno bio slaba osobnost i karakterno i zdravstveno jer u poznim godinama života često zbog bolesti nije mogao obavljati sve dužnosti. Kao i njegova žena, bio je odan daoističkim vjerskim obredima koji su se često izvodili na dvoru, jer su trebali produžiti život, ali ni on nije doživio preko 35 godina.

Dvojica spomenutih vladara, koji su obilježili drugu polovicu XV. stoljeća, osim jačanja obrane na sjevernoj granici i održavanja uspostavljenih tributnih odnosa na vanjskopolitičkom planu nisu poduzimali nikakve nove inicijative. Tada je u kineskoj politici u odnosu prema vanjskom svijetu prevladavao činovnički mentalitet, koji je težio zatvaranju od

vanjskih utjecaja. Taj je mentalitet, potkrijepljen sterilnim konvencionalizmom, doveo do politike zatvaranja granica, ograničenja pomorske plovidbe i vanjske trgovine te progon privatne prekomorske trgovine i kontakata sa strancima. Do 1500. godine već su se ustalili propisi po kojima je bilo zabranjeno graditi morske brodove veće od dva jarbola. Godine 1525. izdan je proglas da primorski dužnosnici moraju uništiti sve takve brodove i zatvoriti mornare koji bi ipak pokušali isploviti na njima. Nije slučajno da se pad brodarstva poklopio sa stagnacijom većine znanosti u Kini, kao rezultat istog mentaliteta i rigidnosti političkog sustava, koji nije dopuštao novotarije i kontakte s inozemstvom, osim službenih tributskih odnosa. Ovi odnosi su za strance značili prikriveni oblik trgovine, dok najvažnije političke motive i koristi koje donosi vanjska trgovina Kinezi jednostavno nisu vidjeli.

Dok je car Hongzhi ležao na samrti, podsjetio je svoje glavne tajnike da dobro obučavaju njegovog nasljednika jer se previše voli prepustiti udobnosti i zadovoljstvu. Upozorenja nisu imala učinka, jer kada je njegov 13-godišnji sin preuzeo prijestolje i uzeo carsko ime *Zhengde* 正德 ili Ispravna Vrlina (1506-1521), prestao je slušati njihove savjete i radije se družio s eunusima. Oni su znali kako dobro iskoristiti situaciju, uvijek su služili mladog cara i uvodili ga u nove poroke kako bi stekli što veći utjecaj na njega. Iako je u prvoj godini vladavine ustoličio caricu, car je prestao živjeti s njom i nastavio se družiti s eunusima, s kojima je često prerušen lutao gradom. Budući da ga nije zanimalo upravljanje državnim poslovima, sve više carskih odgovornosti prenosio je na njih, čime su stvoreni povoljni uvjeti da oni ponovno preuzmu vlast.

U prvim godinama Hongzhijeve vladavine pojavljuju se financijski problemi. Zbog elementarnih nepogoda u prethodnom razdoblju i povećane potrošnje novoga cara u državnu blagajnu nije se slijevalo dovoljno prihoda da pokriju sve troškove. Budući da dužnosnici nisu mogli pronaći učinkovita rješenja unutar postojećeg sustava, car je zadatak povjerio jednom od sebi bližih eunuha. To je bio *Liu Jin* 刘瑾 i on je na tom temelju počeo graditi vlastitu moć. Uveo je nove izvanredne poreze i u pokrajine poslao eunuhe kao porezne nadzornike. Važan izvor prihoda bile su

optužbe na račun bogatih službenika, kojima je za kaznu oduzeta većina imovine. Sve je to izazvalo žestoko protivljenje, a već je u prvoj godini skupina visokih službenika tužila Liu Jina caru i zatražila za njega strogu kaznu. Na njihovu nesreću, Liu Jin je otkrio urotu i obračunao se s njima. Nakon tog događaja učvrstio se na vlasti i sljedeće četiri godine provodio pravu strahovladu. Čak je pripremio reformu sustava državne uprave prema kojoj bi eunusi imali prednost u svim područjima, ali plan nije uspio, jer je njegov uspon naglo prekinut 1510. godine. Tada je jedan od nasljednih prinčeva, carev stric, uvjeren da će ga vojska podržati zbog njegova protivljenja eunuhu, pokušao izvesti državni udar. Vojska je ugušila pobunu, ali je caru rečeno da je glavni krivac za nastalu situaciju eunuh Liu Jin, koji je također pripremao atentat na cara i postavljanje vlastitog nećaka na prijestolje. Slijedila je brza smrtna osuda i pogubljenje komadanjem, što je bila kazna za veleizdaju.

Čak i nakon što je Liu Jin pao u nemilost, car je trebao ogromna sredstva za svoje rasipne projekte i zabavu. Kako službenici nisu bili voljni uvesti promjene u prikupljanju poreza, car se nastavio oslanjati na eunuhe. Zadržali su visoke položaje i bili su ovlašteni doći do sredstava ili dobara koja su im bila potrebna, čime su nastavili povećavati svoju moć nad civilnom upravom.

Za to su vrijeme carevu pozornost privukle vojne pustolovine. Počeo se družiti sa zapovjednicima garnizona koji su imali iskustva u borbi protiv Mongola ili pobunjenika. Već se vidio u ulozi ratnog cara koji vodi vojsku u pobjedničke bitke, pa je dao premjestiti neke trupe prekaljene u borbama s Mongolima u prijestolnicu. U carskoj su palači pod njegovim vodstvom iz zabave priređivali vojne igre ili išli u lov. Jednom takvom prilikom, godine 1514, kada su u dvorištima palače bile postavljene jurte s oružjem, tijekom proslave Praznika lampiona, zapalio se barut, što je rezultiralo eksplozijama i požarom koji je uništio sve zgrade u stambenom dijelu carske palače. Za obnovu je car odredio 30.000 vojnika, koji su u sedam godina obnovili porušene objekte. Drugom prilikom, te iste godine, cara je u lovu teško ranio tigar. Oporavljao se više od mjesec dana, ali to ga iskustvo nije spriječilo u smišljanju novih pothvata.

Umoran od života u glavnom gradu, gdje je bio meta kritika službenika, koji nisu imali sluha za njegove vojne ambicije, 1517. počeo je planirati prave vojne pohode. Prvo je za probu vodio dvije ekspedicije na područje Pekinga, a zatim se odlučio na dulji marš duž sjeverne obrambene crte, gdje je mislio ustanoviti privremenu rezidenciju. Ondje je proveo veći dio vremena sljedeće dvije godine, bez obzira na protokolarne obveze i prigovaranja službenika. Na sjeveru mu se u listopadu 1517. pružila prilika za dokazivanje u pravoj borbi. Veliki odred mongolske konjice probio je obrambenu liniju i upao na kineski teritorij nedaleko od mjesta gdje se car nalazio. Car je uspješno organizirao vojsku iz susjednih garnizona i pripremio plan prema kojem su zajedno napali i porazili Mongole koji su se morali povući iza granične crte. To je bila jedina pobjeda kineske vojske nad nekom većom mongolskom vojnom formacijom u XVI. stoljeću, što ukazuje na opću situaciju kineske vojske, budući da potonja, zbog civilne naravi državne uprave, koja nije imala sluha za vojne poslove, više nije imala stvarnu borbenu sposobnost.

U proljeće 1519, manje od mjesec dana nakon povratka sa sjevera, car je planirao marširati na jug do Nanjinga. Službenici su se tome oštro i masovno protivili, jer bi car na putu bio u velikoj opasnosti koja mu je prijetila od nasljednog princa s područja pokrajine Jiangxi, koji je upravo tada kovao urotu. Budući da car još nije imao potomstva, princ ga je namjeravao svrgnuti ili ubiti i sam zauzeti prijestolje. Car nije znao za urotu, pa je naredio da se neposlušne službenike kazni udaranjem štapovima. Tek kad je njih dvanaest već umrlo od posljedica kazne, a prosvjedi su se ipak nastavili, odlučio je odgoditi svoj put na jug. U međuvremenu je urotnički princ, vidjevši da je njegova namjera razotkrivena, digao u ljeto iste godine na jugu oružanu pobunu, koja nije bila uspješna zbog malobrojne vojske i lošeg vodstva. Nakon mjesec dana upravitelj pokrajine ju je ugušio, a buntovni princ je uhvaćen. Kad je vijest o gušenju pobune stigla u prijestolnicu, car je odlučio odmah marširati na jug, jer mu se pružila prilika inscenirati bitku i prikazati da je on sâm porazio i zarobio pobunjenika. Put prema jugu car je koristio za stajanke, piće i zabavu, kao što su lov i ribolov te za posjete važnim obiteljima, kojima je zauzvrat

dao dio svog ulova. Za posjeta je volio birati žene za svoj harem, od kojih je neke potom poslao u Peking, a neke vratio domaćinima za visoku otkupninu. Putovanje u Nanjing, gdje je stigao početkom 1520, trajalo je čak šest mjeseci, ali ipak nije bilo dovoljno da zabavi nestrpljivog cara. U Nanjingu je ostao sljedećih pola godine, a on i njegova svita su po obrađenim poljima u okolici organizirali lovačke hajke i nisu marili za pustoš koju su ostavljali za sobom.

Za vrijeme dok je car boravio u Nanjingu tamo je stigao prvi portugalski izaslanik s pismom Manuela I. Portugalski kralj imenovao ga je za izaslanika u Kini. Kinezi nisu imali dobro mišljenje o Portugalcima, jer su dobili vijest da su 1511. zauzeli sultanat Malacca, koji je bio pod zaštitom carstva Ming. Kinezi su, štoviše, bili uvjereni da Portugalci žive negdje južno od Malaje i uopće ih se nije smatralo Europljanima. Godine 1517. Portugalci su s osam brodova i kraljevskim izaslanikom prvi put doplovili do Kantona (*Guangzhou* 广州). Zamolili su prijem na dvoru, ali nakon što je Ministarstvo obreda u Pekingu utvrdilo da nisu nikad donosili danak, izdalo je zapovijed da odmah napuste grad. U to su vrijeme u Kanton stigla portugalska pojačanja uz pomoć kojih su Portugalci zauzeli otok Tamao (*Tunmen* 屯门), na kojem su, ne poštujući kineske zakone, izgradili svoje utvrde. Zbog grubog i nadmenog ponašanja Portugalaca, kojima su dominirali vojnici i trgovci, Kinezi su o njima stvorili izrazito loše mišljenje, što je potvrdilo njihovo uvjerenje da prekomorski barbari nemaju kulturu. Kraljevski izaslanik, koji je u Kantonu čekao dozvolu da otputuje u Peking, nakon tri godine je uz mito dobio dopuštenje da putuje na sjever. Tako je u svibnju 1520. njegova povorka stigla do Nanjinga, gdje je također uz mito dobio carevo dopuštenje da nastavi put u Peking, ali je njegova misija bila posve neuspješna. U Pekingu je ekspedicija čekala cara koji se upravo vratio u siječnju sljedeće godine, ali je već bio teško bolestan, pa nije primio portugalskog poslanika. Car je nakon tri mjeseca umro, a portugalski izaslanik je protjeran iz Pekinga, a kasnije i zatvoren zbog vijesti o lošem ponašanju njegovih sunarodnjaka. U međuvremenu su Kinezi zauzeli utvrdnu na otoku Tamao i protjerali Portugalce s otoka.

Kad je car napustio Nanjing, u jesen 1520, njegovo je putovanje ponovno sporo napredovalo jer je zbog ovisnosti o alkoholu bio svakodnevno pijan. Nakon dva mjeseca putovanja pao je u vodu dok je pecao nakon čega se razbolio, a kako je zbog kroničnog pijanstva ionako bio slabog zdravlja, bolest je napredovala, pa je umro tri mjeseca nakon povratka u Peking, ne imenujući nasljednika. Iako su mnogi carevi ljudi od povjerenja čekali svoju priliku, a okolnosti bile vrlo nepredvidive, prijenos vlasti protekao je relativno glatko. Car je, naime, u zapisniku svoje posljednje volje povjerio svu odgovornost za nesmetano reguliranje dinastičkog nasljeđivanja glavnim tajnicima. Prvi među njima, glavni tajnik *Yang Tinghe* 杨廷和, temeljem tog ovlaštenja osigurao je smirivanje situacije i nesmetan prijenos vlasti na carevog nasljednika.

Najstariji među glavnim tajnicima Yang Tinghe, koji je među visokim službenicima uživao najveći ugled, bio je upoznat s carevom posljednjom voljom prije nego što mu je to službeno priopćeno, pa je odmah preuzeo vođenje državnih poslova. Već je imao izabranog kandidata za nasljednika na prijestolju, carevog 13-godišnjeg rođaka, čiji je otac bio princ i četvrti sin cara Chenghua. Čak je za njegovo imenovanje već pripremio dekret s obrazloženjem koje se pozivalo na primjere dinastija Han i Song te dokazujući da je to jedina prava linija nasljeđivanja. Odluku je također potvrdila carica i dvor je poslao po mladog prijestolonasljednika. Tijekom mjesec dana do dolaska novog vladara glavni je tajnik sam upravljao državnim poslovima i uvodio red. Na lijep ili manje lijep način uklonio je pouzdanike bivšeg cara, koji su se okoristili njegovom naklonošću, i ukinuo im privilegije. Pogranične trupe koje su pratile cara u njegovim pohodima poslao je natrag u njihove predstraže duž sjeverne granice. Eunuhe koji su imali položaj vojnih nadzornika na sjevernoj granici opozvao je i smanjio im ovlasti. Svi strani izaslanici morali su napustiti glavni grad, što je utjecalo i na portugalsku ekspediciju, kao i svi zabavljači, glumci, obrtnici i daoistički svećenici i iscjelitelji koji su se pod prethodnim carem naselili na dvoru. Svojim su se domovima mogle vratiti i žene koje je car dovodio sa svojih pohoda.

Glavni tajnik Yang Tinghe si je ovim mjerama pripremio povoljan teren koji mu je trebao omogućiti utjecaj na novog vladara čime bi držao državnu politiku u svojim rukama, ako mu novi car odlučnim nastupom ne pomrsi račune. Čim je prijestolonasljednik stigao u prijestolnicu, došlo je do protokolarnih nesuglasica oko položaja njegovih predaka, budući da je, iako je potjecao iz sporedne grane carske obitelji, zahtijevao da položaj njegovih predaka bude jednak položaju ostalih carskih predaka, što je većini službenika bilo potpuno neprihvatljivo. Kad je postao car, prkosno je ostao pri svome stavu i postupno smjenjivao službenike koji su mu se najviše protivili. Nakon tri godine postigao je to da je u hramu carskih predaka njegov otac imao isti položaj kao i preci drugih careva. Sve te godine vodila se prava polemika među obrazovanim ljudima o carskim obredima i ispravnom tumačenju povijesnih presedana. U stvari se pod okriljem ove kontroverze vodila borba za vlast između dviju skupina službenika, onih koji su podržavali inicijative novoga cara i onih koji su mu se suprotstavljali. Novi car nije štedio svoje protivnike, pa su mnogima među njima izrečene tjelesne ili smrtne kazne, dok se na kraju nije morao povući i utjecajni Yang Tinghe.

Novi car, koji je na prijestolje stupio u svibnju 1521, odabrao je za svoje ime *Jiajing* 嘉靖 ili Čudesni Mir (1522-1566). Uz samovolju, koju je pokazivao tako što je jednom kažnjavao ili promicao neke službenike, a drugi put neke druge, pritom se zapetljavši u njihove međusobne spletku, pokušao je sebi osigurati položaj da jedino on može potvrđivati službene odluke. Ipak, nije imao značajnijeg utjecaja na vođenje državnih poslova, jer je državni aparat tada već bio čvrsto ustrojen. Službenici su pripremali prijedloge mjera koje je car mogao samo odobriti ili kao posljednje sredstvo odbiti, ali nije imao priliku pokrenuti vlastite inicijative. Sporovi između cara i službenika su stoga bili ograničeni na bavljenje osobnim stvarima i na rasprave o tome kakva bi trebala biti uloga cara, dok političke teme nisu dotaknute. Kako je careva uloga bila svedena na obavljanje formalnih i ceremonijalnih dužnosti, ne čudi da se car u kasnijim godinama distancirao od vođenja državnih poslova i počeo se posvećivati uglavnom eliksirima i tehnikama produljenja života.

Tijekom njegove vladavine, koja je trajala čak 45 godina, u Kini su se počele događati velike promjene u društvu i gospodarstvu. Prvu polovicu XVI. stoljeća karakterizira snažna gospodarska aktivnost. Poljodjelska proizvodnja je rasla, cvjetalo je obrtništvo koje se počelo komercijalizirati, a razvoj ove dvije grane pratio je nagli rast trgovine i tržišno gospodarstvo, posebice u gospodarski razvijenijim područjima. S druge strane, u ovom razdoblju uočavamo i veću autoritarnost političkog sustava. Državni aparat bio je uklopljen u okvire tradicionalnog mentaliteta te nije mogao pratiti nove procese koji su se odvijali neovisno o državnoj politici. Dobar primjer u tom pogledu bio je porez na zemlju, koji je osiguravao sredstva za rad države. Obradene površine su tijekom ovog vremena uvelike narasle, a zemljišni porez nastavio se temeljiti na popisima od početka dinastije. Pritom je na snazi bio niz iznimaka kojima su golemi posjedi bili izuzeti od poreza, tako da je stvarna svota ubranih zemljišnih poreza bila manja nego na početku dinastije. Upravni aparat na sličan način nije imao sluha za razvoj obrta i tržišne djelatnosti pa ne samo da nije znao iskoristiti njihov potencijal, nego ih je čak počeo kočiti. Još je štetnije bilo stalno obnavljanje i pooštavanje zabrane vanjske trgovine, koja je s jedne strane bila neučinkovita, s druge strane je uzrokovala granična trvenja i vojne napetosti, zbog kojih je zemlja, bez koristi od rastuće vanjske trgovine unatoč zabranama, imala nove troškove.

Kina se tijekom Jiajingovog razdoblja na sjevernim granicama nastavila suočavati s mongolskim upadima koji su postajali sve češći, budući da je borbena sposobnost kineske vojske opadala. Glavni uzrok neprijateljstva bio je kinesko odbijanje mongolskih zahtjeva za tributnim odnosima, koji bi Mongolima omogućili trgovanje. Život u stepi već je tada bio jako ovisan o robi kao što su čaj, metalni proizvodi, tkanine i ljekovite biljke koje su Mongoli mogli dobiti samo u Kini. Ako se ta roba nije smjela kupovati, morali su je pljačkati u vojnim pohodima. Budući da je kineska vojska uglavnom štitila utvrđene gradove i nije se upuštala u izravne sukobe, bilo je sve više mogućnosti za nesmetanu pljačku. Kada je 1550. iznimno jaka suša pogodila sjevernu Kinu, u jesen su Mongoli prodrli sve do Pekinga i počeli ga opsjedati. Mogli su neometano pljačkati predgrađa, jer kineska

vojska nije bila sposobna za veće sukobe i samo je čekala da Mongoli završe opsadu i vrate se kući s plijenom.

Zbog zabrane vanjske trgovine, uz južne obale u prvoj polovici XVI. stoljeća ponovno jača djelovanje privatnih trgovaca i pirata. Osim brodovlasnika, u ovim poslovima sudjelovali su brojni slojevi primorskog stanovništva, koji su na taj način pokušali povećati svoje prihode te lokalni dužnosnici koji su tajno surađivali s trgovcima i stoga nisu prestrogo provodili državne propise. U početku su pirati bili uglavnom kineski trgovci koji su imali vlastitu flotu sigurno usidrenu na pučinskim otocima, gdje je državni progon rijetko dopirao. Udruživali su se u veće skupine i, kada trgovina nije bila moguća, pribjegli bi pljačkaškim pohodima na priobalne krajeve. U borbi protiv njih državni službenici često su poticali sukobe između piratskih skupina, kako bi se međusobno obračunavali, a onda su sebi pripisivali uspjehe, koje su trebali postići njihovim progonom.

Situacija se promijenila kada su se nakon 1545. u trgovinu ponovno uključili Japanci. Tijekom Yongleovog razdoblja, početkom XV. st., moćna kineska mornarica uspješno je prkosila japanskim piratima i ograničila njihove operacije. S vremena na vrijeme, tadašnji šogun također je svojom mornaricom pomagao u tjeranju pirata, jer se zalagao za širenje službene trgovine unutar danka. Kasniji šoguni prekinuli su službene kontakte s Kinom, a uz to i prvobitni obujam dopuštene trgovine više nije bio dovoljan da pokrije japanske potrebe. Kad su ih Kinezi spriječili da povećaju opseg trgovine pod okriljem danka, Japanci su se ponovno uhvatili piratstva i od sredine XVI. stoljeća postali najgora smetnja duž kineske obale. Pirati, koji su često bili samo naoružani trgovci, počeli su ići u prave pohode. Najviše su napadali i pljačkali bogate obitelji koje su se bavile nedopuštenom trgovinom i dugovale trgovcima velike svote novca. Pirati su na kineskoj obali izgradili svoje utvrde, u koje su smjestili vojsku koja je brojala do 20.000 ljudi i povremeno prijetila velikim gradovima duž delte Dugačke rijeke. Sve do 1560. kineske su vlasti, prevaram i poticanjem pirata na međusobnu borbu počele uspostavljati kontrolu u ovoj regiji, pa se jezgra piratske djelatnosti preselila južnije, na obale pokrajina Fujian i Guangdong. Zabranjena trgovina kineskom robom bila

je posebno isplativa zbog golemih razlika u cijenama, jer su one u Japanu bile višestruko veće od kineskih, a razlike u cijenama bile su dodatno povećane pretjerano visokom vrijednošću srebra u Kini.

Portugalci su se također počeli više uključivati u unosnu trgovinu s Kinom. Nakon neuspjeha pod carem Zhengdeom, za vrijeme njegovog nasljednika počeli su naseljavati manje otoke ispred ulaza u Kanton, osobito poluotok Macao (*Aomen* 澳門), koji je postao njihova glavna predstraža. Zatvorena Kina na njih nije obraćala posebnu pažnju, više ih je smatrala nepotrebnim uljezima. Godine 1535. Portugalci su mitom osigurali službenu kinesku dozvolu za sušenje svog tereta u Macau. Unatoč tome što su za brodove i robu plaćali carinu te još plaćali rentu za zemljište, time su dobili pravni temelj da tamo prebivaju i trguju. Nakon 1557. počeli su postavljati službenike i sami upravljati Macaom kao kolonijom, iako im Kina nije službeno ustupila ovaj teritorij. Kina se nije bunila, ali je dala izgraditi zid koji je zatvorio uzak prolaz s poluotoka na kopno, postavila jaku stražu i tako ograničila portugalsko širenje.

Nakon 1560. godine, u dobi od pedeset godina, carevo zdravlje već se počelo pogoršavati zbog pretjeranog konzumiranja eliksira. Patio je od teške nesanice, posljednje dvije godine mu se pomračio i um. Zbog slabih mentalnih sposobnosti Jiajing je svog najstarijeg sina dugo oklijevao imenovati nasljednikom, ali je na to bio prisiljen pod pritiskom službenika. Tako ga je 1567. naslijedio 29-godišnji sin, koji je vladao samo šest godina pod vladarskim imenom Longqing 隆庆 ili Uspješna Sreća (1567-1572). Njegova je vladavina bila bezizražajna jer nije donosio nikakve važne političke odluke, a čak nije bio sposoban održavati dnevne sastanke sa svojim dužnosnicima. Ipak su godine njegove vladavine bile vrijeme relativne stabilnosti i uspjeha. Najvažnija uloga koju je imao bilo je sudjelovanje u državnim obredima, koji su bili posebno bogato pripremljeni. Smotra carske vojske u glavnom gradu 1569. i proslava zimskog suncostaja godinu dana kasnije zasjenila je sjajem i veličinom sve dotadašnje državne ceremonije. Dok je careva vlast bila samo formalna, državnim poslovima upravljali su službenici. Među njima je bio i vrlo sposoban *Zhang Juzheng* 张居正 koji je bio zaslužan za rješavanje odnosa s Mongolima 1570-1571.

Budući da je vojska na sjevernoj obrambenoj crti zbog niskog morala i loše organizacije bila potpuno u rasulu, vlada je došla do spoznaje da je bolje njegovati miroljubive odnose s Mongolima putem darova i otvorene trgovine nego održavati skupu i neučinkovitu obrambenu liniju. Mir, koji je Mongolima omogućio tributne odnose i trgovinu, smirio je situaciju duž sjeverne granice i donekle rasteretio državnu potrošnju, iako je ipak dolazilo do manjih trzavica.

7. Promjene u mentalitetu i kulturi

PRIVATNE KNJIŽNICE SHUYUAN

Od sredine XV. stoljeća među obrazovanim slojevima raste popularnost privatnih akademija ili knjižnica *shuyuan* 书院 koje su osnovane po uzoru na dinastiju Song. Te su knjižnice bile poseban oblik privatno organiziranih obrazovnih ustanova u kojima su se okupljali obrazovani ljudi i raspravljali o književnim i filozofskim temama, a bile su namijenjene i pomoći pri učenju kandidatima koji su se pripremali za državne ispite. Osnivali su ih važni domaći obrazovani ljudi koji su se ili povukli iz državnih službi ili su se nakon umirovljenja vratili u rodni kraj. Ondje su uz potporu viših slojeva prikupljali sredstva za njihovu izgradnju i održavanje. Ponegdje su knjižnice osnivali i službenici, koji su im na taj način osiguravali državno pokroviteljstvo. Od sredine razdoblja dinastije Ming među visokoobrazovanim slojevima je vladao pravi entuzijazam za takve knjižnice, pa je njihov broj brzo rastao i postale su središta kulturnog i intelektualnog života. Prvih stotinu godina dinastije knjižnice su bile još uvijek vezane uz službeno priznatu školu filozofije koja se zaklinjala na doktrinu neokonfucijanskog filozofa *Zhu Xija* 朱熹, dok su kasnije rasprave u knjižnicama posvećivale sve veću pozornost novim filozofskim pokretima koji su donekle odudarali od službene doktrine te su stoga izazvali još veću zainteresiranost obrazovanih i poticali osnivanje knjižnica.

Postojala je velika razlika u osnivanju knjižnica između juga i sjevera zemlje. Tako je pet sjevernih pokrajina (Bei Zhili, Shandong, Henan, Shanxi i Shaanxi) imalo samo 19 knjižnica, što je jedva 9 posto svih knjižnica u razdoblju dinastije Ming. Najveći broj knjižnica nalazio se u pokrajini Nan Zhili – 125, a u pokrajini Zhejiang bilo ih je 44. Manje knjižnica bilo je u druge dvije važnije južne pokrajine, naime u Fujianu 8 i u Jiangxiju 5. To znači da je čak 82 posto svih tadašnjih knjižnica bilo u Nan Zhiliju i Zhejiangu. Ako uzmemo u obzir i regionalnu koncentraciju u ove dvije pokrajine, ona je bila najveća na području pet prefektura uz donji tok Dugačke rijeke, tako da je više od polovice svih tadašnjih knjižnica bilo na malom, ali u to vrijeme najrazvijenijem kineskom području.

Na ubrzano osnivanje knjižnica značajno je utjecala djelatnost filozofa *Wang Yangminga* 王阳明. Njegovo pravo ime je zapravo *Wang Shouren* 王守仁 (1472-1529), no kasnije su mu učenici dali nadimak Yangming pod kojim se i proslavio. On je protiv službenog neokonfucijanskog racionalizma, koji je zahtijevao oplemenjivanje osobnosti proučavanjem i upoznavanjem svijeta, istupio sa subjektivističkim nazorom, koji je naglašavao odlučujuću važnost uma i percepcije temeljene na intuitivnom znanju i meditaciji. Tako je pod utjecajem meditativnog budizma *chan* 禅 razvio prilično moderno obojen individualizam, što je bila važna inovacija u razvoju kineske misli. Oko njega su se okupili mnogi učenici, uznemireni krutošću službene doktrine. Wang Yangming se osobno zalagao za osnivanje knjižnica kako bi ondje širio svoja učenja. Time je također potaknuo polet knjižničarskog pokreta, u kojem je nakon njegove smrti prevladala njegova tradicija. U narednim su se generacijama iz njegovih polazišta formirali različiti filozofski pravci s ponekad sasvim različitim pa i oprečnim stajalištima.

O popularnosti privatnih knjižnica govore i podaci iz kojih je vidljivo da je u godinama od 1465. do 1505. utemeljeno, obnovljeno i popravljeno 125 knjižnica, što je u prosjeku tri puta više godišnje nego u prvih stotinu godina dinastije. Knjižnice su potom nastajale u sve većem broju sve do sedamdesetih godina XVI. stoljeća. Primjerice,

samo od 1567. do 1572. godišnje je osnovano ili obnovljeno otprilike deset knjižnica. Odstupanja od službene doktrine u privatnim knjižnicama bila su neprihvatljiva krutom i ortodoksnom državnim aparatu pa je zato njihovo širenje ubrzo naišlo na otpor središnje vlasti, koja se osobito protivila raspravama jer je u njima bilo moguće otkriti začetak političkih veza. Tijekom razdoblja Jiajinga, vlada je 1538. prvi put poduzela takvu akciju kada je izdala nekoliko dekreta o zabrani knjižnica i njihove djelatnosti. Kako prve mjere nisu ograničavale djelatnost knjižnica i entuzijazam za njih nije jenjavao, sedamdesetih godina XVI. stoljeća pribjeglo se strožim mjerama. Tada je pokret većinom ugušen, ali je ponovno oživio i vlasti su ga počele progoniti uz sve represivnije mjere, koje su početkom XVII. stoljeća kulminirale paljenjem knjižnica i krvavim progonom obrazovanih ljudi povezanih s osnivanjem političke skupine okupljene oko knjižnice *Donglin* 东林. Na kraju dinastije je u cijeloj zemlji bilo samo oko 300 knjižnica.

KNJIŽNICA I POLITIČKI POKRET DONGLIN

Knjižnica Donglin u gradu *Wuxiju* 无锡 u prefekturi *Changzhou* 常州 je, kao i većina drugih, pripadala Yangmingovoj duhovnoj ostavštini. Unatoč činjenici da je osnovana relativno kasno, uskoro je postala najpoznatija među knjižnicama. Nastala je 1604. na temeljima stare knjižnice iz vremena dinastije Song na istočnoj periferiji grada Wuxija, gdje je bio mali vrbik, po kojem je dobila ime koje znači Istočni gaj. Osnovala ju je skupina utjecajnih obrazovanih ljudi iz okolnih krajeva, većinom visokih državnih službenika otpuštenih zbog trvenja koja su se prema kraju XVI. stoljeća javljala između glavnih tajnika i ministarstava.

Knjižnica Donglin postala je poznata uglavnom po svojim političkim aktivnostima, koje su bile prvi pokušaj organiziranog oporbenog političkog okupljanja u krutom sustavu dinastije Ming i stoga je izazvala veliku pometnju. Rasprave su se vrtjele oko filozofskih pitanja, a političke su teme bile vješto umotane u plašt polemike o moralnim vrijednostima

i načelima, u skladu s proturječnostima u državnom vrhu koja su dolazila do izražaja u filozofskim polemikama zagovornika pojedinih struja.

Među brojnim značajnim učenim osobama toga vremena koje su se okupile u Donglinu vodeća figura bio je *Gu Xiancheng* 顾宪成. On je za vrijeme proširenja knjižnice 1604. obavijestio sve obrazovane ljude u kraju da će tamo biti trodnevno okupljanje. Za pozvane je pripremio dokument *hui yue* 会约, u kojem je sažeo glavne filozofske smjernice i proceduralna pravila sastanka. Na njegovu inicijativu sastanci su postali redoviti, a izvještaji s njih tiskani su i distribuirani među pukom, pa je skupina ubrzo postala poznata u cijeloj zemlji. Donglin je povezao i nekoliko susjednih knjižnica, koje su prihvatile ovu filozofsku orijentaciju i tako postale središta duhovnih i političkih rasprava u razvijenom dijelu južne Kine.

Članovi skupine koji su se okupili u knjižnici Donglin prema svom filozofskom usmjerenju nisu bitno odstupali od službene neokonfucijanske doktrine. Učenje filozofa Wang Yangminga potaknulo je pojavu pravaca koji je zastupali beskompromisna stajališta pa su ih članovi skupine Donglin također kritizirali kao previše subjektivističke i budističke. Sami su zastupali stajališta koja bi se mogla svrstati negdje između Zhu Xija i Wang Yangminga. Njihova društvena kritika temeljila se na obnovi konfucijanskih vrijednosti, što je značilo da je njihov pokret imao konzervativna polazišta. Aktualizirane su filozofske teme i posvećivana pozornost uglavnom aktualnim društvenim problemima, pa se uz filozofske rasprave raspravljalo i o državnim pitanjima i visokim ličnostima.

Iako su se njezini članovi zapravo bavili pitanjima kadrovske sastava središnje vlade, fokus kritičke pozornosti skupine Donglin bili su moralni aspekti podjele između dobrih i poštenih službenika s jedne i oportuniste, neprincipijelnih, podmuklih i svih koji su slijedili samo svoje sebične interese, s druge strane. Prema skupini, širenje nemorala u redovima visokih službenika potkopalo je temelje tradicionalnog morala, pa su željeli eliminirati postojeće filozofske pogreške i postaviti temelje za moralni preporod u politici.

Za skupinu se ustalilo ime *Donglin dang* 东林党, ili stranka Donglin, jer su njezini članovi od početka pokušavali utjecati na imenovanja

visokih službenika. Bilo je to i prvi put da se za politički pokret koristio ovaj naziv. Skupina Donglin je na političkoj sceni došla do izražaja 1610. kada su njezini članovi zagovarali da njihov istomišljenik *Li Sancai* 李三才, kojeg su kritizirali neki utjecajni službenici, bude imenovan članom glavnog tajništva. Vođa skupine Donglin napisao je odlučno pismo podrške Sancaiju, koje je bilo objavljeno u pekinškom službenom listu. To su iskoristili protivnici skupine, koji su se povezali i počeli ih napadati i označavati kao stranku, što je zvučalo krajnje opterećujuće. Optuživali su je da filozofskim sastancima pokušava ostvariti subverzivne političke ciljeve. Ali ove optužbe su protivnicima skupine više štetele nego koristile, jer je nekoliko njezinih kritičara zbog njih izgubilo svoje položaje. Skandal je dosegao tolike razmjere da su pod pritiskom i mnogi službenici iz redova skupine zatražili umirovljenje. Ishod nije bio tako povoljan za skupinu Donglin kao što se moglo očekivati, s obzirom na to da su bili pobjednici u izravnim političkim obračunima.

Politička situacija postala je povoljnija za skupinu Donglin tek kada je 1620. umro car Wanli, a mjesec dana kasnije i njegov nasljednik. Onda je prijestolje zauzeo petnaestogodišnji *Tianqi* 天启, a najviši državni položaji povjereni su nekolicini važnih suradnika skupine Donglin, tako da su od 1620. do 1623. imali dominantan utjecaj u institucijama vlasti. Ali se unutar tih godina također počeo politički uzdizati eunuh *Wei Zhongxian* 魏忠贤, koji je nemilosrdno uzurpirao vlast. Članovi skupine su pokušali zaustaviti njegov uspon i spriječiti samovolju. Godine 1624. eunuh je optužen za zločine u nekoliko slučajeva, što je dovelo do otvorenog spora, ali to nije uzdrmalo eunuhovu strahovladu. Naprotiv, zločinački se osvetio glavnim kritičarima i ujedno se udružio s protivnicima skupine Donglin, koji su po njegovu nalogu sastavili popise članova i istomišljenika pokreta. Ukupno su nabrojali preko sedam stotina obrazovanih ljudi i sastavili „veliku bijelu knjigu“ optužbi protiv skupine. Zatim je Wei Zhongxian počeo sa sustavnom čistkom u kojoj je ubijena većina ljudi na bilo koji način povezanih s djelovanjem pokreta. Po nalogu eunuha, sve privatne knjižnice u zemlji su srušene, a mnogi obrazovani ljudi počinili su

samoubojstvo. Time je pokušaj skupine Donglin propao i u zemlji su nastupile godine najgore zloporabe moći i političkog nasilja.

Iako skupina Donglin nije bila pokret koji je nastojao promijeniti postojeći sustav, a njezini su članovi pripadali istim društvenim slojevima kao pripadnici vodeće političke elite, njezino je djelovanje bilo nešto politički novo, jer tradicionalna Kina nije poznavala slične pokrete. U radu skupine do izražaja su došli interesi juga, gdje je imala najviše sljedbenika i pristalica, dok su na sjeveru bili jače zastupljeni njezini protivnici. Borbom protiv tiranije Wei Zhongxiana, skupina Donglin je u svojoj matičnoj regiji stekla podršku širih društvenih slojeva što se očitovalo u tako nazvanom pokretu gradskog stanovništva. U gradu Suzhouu je 1626. uhićenje člana skupine izazvalo pobunu stanovništva. Predvodila su je petorica ljudi koji su na sebe preuzeli vodstvo gomile od više tisuća stanovnika grada i pokušali spasiti zatvorenog člana skupine, učenjaka *Zhou Shunchanga* 周顺昌. Vladine snage su pobunu ugušile, a petorici vođa javno su odrubljene glave. U tom se gradu, kao spomen na tadašnje događaje nalazi njihov zajednički grob, nazvan grob petorice *wu ren zhi mu* 五人之墓.

KRITIČKI MISLIOCI

Legalističko načelo da je jedina dopuštena filozofija u carstvu službena ideologija koju je utemeljio prvi ujedinitelj Kine je za vrijeme dinastije Ming omogućilo sustavno ograničavanje slobode mišljenja. Znakovi brutalnog ugnjetavanja neistomišljenika bili su sve očitiji. Žrtva ideoloških progona također je bio *Li Zhi* 李贄 (1527-1602), vjerojatno najmanje nekonvencionalan filozof tog vremena, koji je zastupao vrlo napredne ideje. Rodio se u muslimanskoj obitelji u *Quanzhouu* 泉州, tada vrlo važnoj luci. Ondje je vjerojatno naišao na strane utjecaje, jer je rano izgubio interes za tradicionalnu kinesku filozofiju, ali je bio pod velikim utjecajem budizma. U skladu s idejom da „nema čovjeka na svijetu koji se rodio pametan“, branio je za tradicionalni mentalitet i strogi birokratski sustav

potpuno neprihvatljivu ideju jednakosti svih ljudi i ravnopravnosti žena. Isticao je individualizam i tvrdio da treba poštivati karakterne razlike među ljudima, a svatko treba nastojati ostvariti svoje želje. S takvim idejama nije bio samo izoliran u intelektualnim krugovima toga vremena, već su njegova učenja označena heretičkim, jer su bila neprihvatljiva za kruti birokratski režim. Zatvoren je, a njegove su knjige zabranjene.

Neki mislioci koji su počeli kritički razmatrati tradicionalni društveni sustav, pojavili su se tek u ključnom razdoblju pada dinastije Ming i uspona dinastije Qing. Dok su mandžurski osvajači uspostavljali novu dinastiju, domoljubni obrazovani ljudi, koji su ostali lojalni dinastiji Ming, počeli su samostalno razmišljati i analizirati uzroke koji su doveli do njezina pada. Na nove, kritičke procjene bili su potaknuti nesređenim prilikama u vrijeme smjene dinastija, koje su zaoštrile brojna proturječja tradicionalnog sustava. Njegovi glavni kritičari *Huang Zongxi* 黄宗羲, *Gu Yanwu* 顾炎武 i *Wang Fuzhi* 王夫之 odlučno su odbili surađivati s mandžurskim vlastima. Uključili su se u pokret za obnovu dinastije Ming, ali kada su ti pokušaji propali, u potpunosti su se posvetili pisanju filozofskih i povijesnih djela.

Glavni mislilac ovog razdoblja bio je Huang Zongxi (1610-1695), koji se uglavnom posvetio povijesti filozofije. Odbacio je Zhu Xijevu neokonfucijansku školu *li xue* 理学 i protivio se apsolutnoj carskoj vlasti. Smatrao je da svako doba ima svoja pravila, *yi dai you yi dai zhi fa* 一代有一代之法. S obzirom na tadašnje ekonomske prilike zastupao je stajalište da u društvu obrtnici i trgovci moraju imati važan položaj, *gong shang jie ben* 工商皆本, i odbacio tradicionalno stajalište koje je na prvo mjesto na društvenoj ljestvici stavljala poljodjelce, a na zadnje trgovce, *nong ben shang mo* 农本商末.

Gu Yanwu (1613-1682) je također kritizirao ortodoksnu državnu doktrinu, jer je na temelju političke situacije došao do spoznaje da je kolaps dinastije Ming povezan sa službenom neokonfucijanskom doktrinom *li xue*. Stoga je zastupao mišljenje da se ta doktrina mora zamijeniti realističnijom i praktičnijom školom *shi xue* 实学, koja bi, prema njegovu uvjerenju, omogućila prosperitet u zemlji.

Wang Fuzhi (1619-1692), još jedan filozof tog vremena, zanimljiv je zbog svojih materijalističkih pogleda. Kritizirajući filozofske struje

dinastija Song i Ming oblikovao je materijalistički sustav, koji je zasnovao na pretpostavci da dao nije odvojen od stvari *dao bu li qi* 道不離器 i da kretanje stvari ima svoje zakonitosti koje možemo spoznati. Tvrdio je da je osnovna supstanca svijeta materijalna, a materija je neuništiva i smatrao da se u ljudskoj spoznaji subjektivno mora prilagoditi objektivnom, a osjetilno opažanje povezati s objektivnim stvarima, jer samo to omogućuje spoznaju. Tako je došao do zaključka da ljudi mogu doći do istinskog znanja samo uz praksu *xing* 行, tako da proces spoznaje vodi od osjećaja do razmišljanja. Takvim aktivnim stavovima znatno je odstupio od tradicionalnih pogleda, ali u nesigurnim vremenima mijenjanja dinastija za provođenje novih ideja i tokova misli nije bilo mnogo opcija.

PISANJE ROMANA

Do vremena dinastije Ming tradicionalna kineska kultura već je donekle otvrdnula, zbog čega najveći dometi ovog razdoblja pripadaju domeni narodne umjetnosti. Ta je umjetnost bila u vrhu književnog stvaralaštva već za vrijeme mongolske vladavine, kada su se posebno isticali dramaturzi, ali je, naprotiv, u razdoblju dinastije Ming živnulo pisanje romana. Iako su, kao i drame, potekli iz narodnog pripovijedanja, romani toga razdoblja postali su klasici. Zapisani su prema pričama poznatih kazivača priča, pa su se uglavnom bavili povijesnom tematikom, što je prihvaćena narodna tradicija. U njima su idealizirali pojedina razdoblja i poštene, dobre ljude, a ocrnjivali njihove protivnike, na koje se prosula društveni kritika. Glavni likovi tih romana stoga su postupno postali pravi narodni junaci.

Službena konfucijanska doktrina dinastije Ming nije cijenila ovu literaturu, zato nije čudno da je većina ranijih književnih djela anonimna. Autori se nisu htjeli previše eksponirati, kako ne bi navukli prezir javnosti. Osim toga, voljeli su koristiti novi književni žanr kako bi u parabolama izrazili svoje nezadovoljstvo vladajućim društvenim normama i vladajućom ideologijom. Zbog svoje kritičnosti i satiričnosti, romani su

jedno vrijeme bili zabranjena književnost, što ih je samo dodatno populariziralo.

Osobitost ovih romana bila je u tome što je svaki bio opsežno pripovjedno djelo, napisano u nekoliko verzija, koje su ukupno imale 120 poglavlja. Priča obično nije bila unificirana, već se roman sastojao od niza povezanih priča. Nakon drama iz vremena mongolske dinastije, romani iz dinastije Ming prva su kineska književna djela nastala na živopisnom razgovornom jeziku baihua, zbog čega su bila pristupačnija širem krugu čitatelja od starijih, službeno priznatih žanrova kineske književnosti. Njihovom uspjehu i raširenosti pridonijeli su napredak i široka uporaba tiska i činjenica da su romani u drugoj polovici dinastije Ming postali uspješnice koje su potajno čitali čak i njihovi protivnici među državnim službenicima.

Neki od najvažnijih klasičnih romana su svojevrstne povijesne prekretnice u razvoju ove književne vrste. *Roman o tri kraljevstva* (*San guo zhi yan yi* 三国志演义) je epska povijesna pripovijest s uglavnom autentičnim povijesnim osobama iz razdoblja Triju kraljevstava (220-280). *Razbojnici iz Ljanšanske močvare* (*Shui hu chuan* 水浒传) više je fiktivno, djelomično realno utemeljeno povijesno djelo s junačkim pričama zapisanima živim jezikom, koji je sadržavao i usmenu predaju pripovjedača. *Put na zapad* (*Xi you ji* 西游记) živahna je satirična priča koja ismijava krute službenike i budističke institucije. *Lijepe dame s bogatog dvora* (*Jin Ping Mei* 金瓶梅) naslov je romana s pomalo vulgarnom i naturalističkom pričom iz bogataških građanskih krugova, kojeg su moralistički kineski režimi dugo osuđivali, iako je djelo s književnog gledišta prvi pravi kineski roman. *Neslužbena povijest konfucijanskih gajeva* (*Ru lin wai shi* 儒林外史) satirično opisuje život konfucijanskih učenjaka, seže već u razdoblje mandžurske dinastije i prvi je autorski roman oblikovan u potpuno razvijenom realističkom stilu. Vrhunac novelističke književnosti tog doba predstavlja roman *San u crvenoj sobi* (*Hong lou meng* 红楼梦) ili *Priča o kamenu* (*Shitou ji* 石头记), koji psihološkom dubinom i profinjenom literarnom tehnikom opisuje pad bogate i važne kineske obitelji u XVIII. stoljeću.

8. Kriza i slom dinastije

DVA NEODGOVORNA CARA

Tijekom posljednja tri desetljeća XVI. stoljeća, kada se situacija u Kini počela pogoršavati, na prijestolju je bio car *Wanli* 万历 ili Savršeno Iskustvo (1573-1620). Kada je preuzeo prijestolje u dobi od deset godina, smatrali su ga bistrim i veselim dječakom, ali je imao strog i neumoljiv odgoj. Njegov odgojitelj, tada najutjecajniji dužnosnik Zhang Juzheng, nastojao ga je oblikovati kao obrazovanog i poslušnog vladara po mjeri službenika. Zhang Juzheng je nedvojbeno bio jedan od najsposobnijih službenika u cijeloj dinastiji. Uz potporu carice majke i glavnog eunuha, cijelo je desetljeće služio kao prvi ministar i imao kontrolu nad svim glavnim resorima. Povećao je nadzor nad svim granama državne uprave, postavljao sposobne službenike na odgovorna mjesta, osobno pisao pisma svojim podređenima s prijedlozima za poboljšanja i hitne projekte, koje je potom podržavao u vladi. Posebnu pozornost posvetio je kontroli financija koje su bile u očajnom stanju zbog brojnih prijevара u prethodnim razdobljima. Uz strogu kontrolu i odustajanje od nepotrebnih izdataka do svoje smrti 1582. osigurao je nadzor nad državnim izdacima i ponovno u državnoj blagajni sakupio razmjerno visoke rezerve u žitu i u srebru. Dvije godine prije smrti započeo je čak i izazovan projekt reforme poreznog sustava koji nije uspio dovršiti što je, kao i druga poboljšanja, napušteno nakon njegove smrti.

Strogi odgoj dvostruko je djelovao na cara, jer je nakon smrti svog tutora promijenio način života i počeo provoditi vlastitu volju. Za to ga je posebno ohrabrilo otkriće da je i Zhang Juzheng imao dvostruka mjerila; s jedne strane zahtijevao je skromnost, ali je s druge strane sam živio vrlo raskošno. Car je zato ministra dvije godine nakon njegove smrti optužio za zlostavljanja, te mu je posthumno oduzeo sve titule i zaplijenio imovinu. Tada su i ministri protivnici iskoristili priliku i među njegovim pristašama pokrenuli čistku koja se počela nekontrolirano širiti sve dok je

car nije pokušao obuzdati. No car je bio premalo odlučan da bude uspješan u kontroli službenika, pa je ubrzo i sam postao meta njihovih kritika. Nemoć u borbi sa službenicima vjerojatno je pridonijela tome da ga ubrzo prestanu zanimati državni poslovi i povuče se u privatnost, pri čemu je kao zatvorenik u vlastitoj palači nekontrolirano trošio goleme svote novca za raskošne obiteljske svečanosti i razne luksuzne projekte. U ove svrhe često je uzimao velike svote državnog novca i pritom nametao nove izvanredne poreze. Za njihovo prikupljanje zadužio je dvorske eunuhe, koji su u vrijeme zaoštrenih financijskih uvjeta postali sinonim za carevo neodgovorno ponašanje. Iako car osim prikupljanja izvanrednih poreza eunusima nije povjeravao državne dužnosti, koje bi znatno ograničile rad službenika, njihov je broj nezaustavljivo rastao. Krajem XVI. stoljeća glavni grad je bio dom za oko 70.000 dvorskih eunuha.

Na carevu izolaciju utjecao je i oštar i dugotrajan spor s ministrima u vezi s imenovanjem prijestolonasljednika. Kada je car konačno bio prisiljen popustiti i 1601. godine imenovao nasljednika koji nije bio njegov izabranik, potpuno se povukao, počeo zanemarivati vladarske poslove i nastavio nezamislivo luksuzan i rasipnički život. Posljednjih dvadeset godina svoje vladavine, kada je zemlja već bila u ozbiljnim financijskim poteškoćama, više nije potpisivao uredbe ni dekrete niti obavljao druge vladarske dužnosti, čime je djelomično paralizirao rad državne uprave. Većinu posla obavljali su sami službenici bez careva odobrenja, što je u ionako zamršenim okolnostima dodatno produžilo postupak. Usprkos carevoj gotovo potpunoj izolaciji, treba napomenuti da je u vrijeme kada se Kina našla u ratnoj opasnosti, ipak preuzeo kontrolu nad vojnim odlukama i nastojao pronaći najbolja rješenja.

Krajem XVI. stoljeća postojala je velika opasnost od japanskog napada kada je pretendent na japansko prijestolje, general Hideyoshi, postavio ambiciozan cilj – osvajanje Koreje i Kine. Stoga je 1592. pokrenuo invaziju na Koreju. Kina se odlučila na iznimno skupu i dalekosežnu vojnu intervenciju kako bi pomogla Koreji te je tamo poslala ekspediciju s više od 100.000 vojnika. Nakon prvih japanskih uspjeha, kada su nakon samo dva mjeseca zauzeli Seul i Pjongjang, kineske snage, potpomognute

korejskim gerilcima, natjerale su Japance na povlačenje. Nakon pobjede uslijedio je manji poraz kineskih trupa koje su progonile japansku vojsku u povlačenju, a zatim su kineska i posebno korejska mornarica, ometanjem japanske opskrbe, postigle ravnotežu snaga u kojoj su zapovjednici s obje strane tražili mirno rješenje sukoba. Kad su postigli načelni sporazum o povlačenju Japanaca iz Koreje, Kinezi su poslali 1596. izaslanike u Japan, ali je njihov prijem kod Hideyoshija bio teška diplomatska pogreška. U skladu s kineskim nazorima, car je namjeravao dati Hideyoshiju titulu kralja Japanu, što je kod japanskog suverena, koji je njegovao ideje o Velikom Japanu kao središtu svijeta, izazvalo krajnje ogorčenje. Nadalje, Hideyoshi je očekivao da će mirovni sporazum uključivati podjelu Koreje i ustupanje njezinog južnog dijela Japanu. Budući da se to nije dogodilo, 1597. ponovno je napao Koreju, na što je Kina brzo odgovorila novom mobilizacijom i opet je poslala svoju vojnu ekspediciju na poluotok. Japanci su već bili prodrli prema Seulu, ali su stali kada su stigle kineske trupe i zatim su se pred zimu povukli na jug. U međuvremenu je korejska mornarica uspješno ometala opskrbu japanske vojske, koja se zbog toga nije upuštala u velike vojne operacije. Neprijateljstva su prekinuta u ljeto 1598. iznenadnom smrću zapovjednika Hideyoshija, što je značilo kraj rata, koji ni u Japanu nije imao punu podršku. Unatoč takvom raspletu događaja, skupe vojne ekspedicije bile su veliki teret za iscrpljenu Kinu i praktički su je financijski slomile.

Novu, dosad nepoznatu prijetnju dinastiji Ming predstavljala su tunguska plemena Džurdža s područja današnje Mandžurije, koja su u XII. stoljeću već vladala u sjevernoj Kini kao dinastija Jin. Ta su plemena prihvatila mnoge kineske običaje i kulturne utjecaje, a početkom XVII. stoljeća njihovi su vođe po uzoru na kineski dvor čak osnovali vlastitu dinastiju i preuzeli državno uređenje s kineskim birokratskim sustavom utemeljenim na konfucijanizmu. Boljom organizacijom i dosljednijim poštivanjem konfucijanskih vrijednosti počeli su se predstavljati već raspadajućoj dinastiji Ming kao jedini zakoniti nasljednici kineskog prijestolja. U pripremi za uspostavu nove kineske dinastije Džurdži su pokorili Mongole i uključili ih u svoj vojni sustav. U upravne i vojne službe primili

su i brojne Kineze koji su prebjegli na njihovu stranu zbog loših uvjeta kod kuće. Da bi bili prihvatljiviji za kinesko prijestolje, čak su odabrali i novo ime *Manzu* 满族 (narod Man ili Mandžurci), što u Kini nije budilo loše uspomene. Godine 1618. počeli su napadati kineske granične postaje na poluotoku Liaodong. Car Wanli, koji je tada već bio teško bolestan, tek je nakon dugog nagovaranja donio odluku da se vojno intervenira protiv Mandžuraca, ali skupe ratne operacije koje su Kinezi sljedeće godine vodili na tom poluotoku bile su novi teret za ispražnjenu državnu blagajnu, a povrh svega završile su potpunim neuspjehom, jer su Mandžurci izvojevali prvu veliku pobjedu protiv kineske carske vojske.

Incident se dogodio i na Filipinima, gdje su Španjolci osnovali svoju koloniju početkom 1570-ih i počeli se zanimati za trgovinu s Kinom. U to je vrijeme u Manili već postojalo veliko naselje Kineza koji su se bavili trgovinom na području jugoistočne Azije. Po dolasku Španjolaca na Filipinima se zateklo više od šezdeset brodova poznatog kineskog pirata, koji je bio trn u oku kineskim vlastima u pokrajini Fujian. Španjolci su pred Manilom napali piratsko brodovlje i slavili pobjedu u prvoj bitki, nakon čega su opkolili ostatke flote koja se sklonila u malu uvalu s utvrdom sjeverno od Manile. Uz ovu vijest su kineski službenici, u dobroj vjeri da će Španjolci poraziti pirate i tako im olakšati zaštitu kineske obale, pozvali španjolske izaslanike u pokrajinu Fujian na razgovore i obećali im povoljne trgovačke uvjete. Kad su se pirati na trideset brodova uspjeli probiti iz španjolskog obruča i isploviti na otvoreno more, odnos kineskih pokrajinskih službenika prema španjolskim izaslanicima potpuno se promijenio. Otpravili su ih bez potpisivanja trgovinskog sporazuma zbog čega su španjolski kolonisti čak predlagali vojnu okupaciju Kine. Španjolski kralj Filip II. nije odgovorio na tu inicijativu, ali odnosi između Kineza i Španjolaca značajno su se pogoršali. Kad je na Filipine u većim količinama počelo pritjecati cijenjeno srebro iz Meksika, koje je u Kini imalo iznimno visoku cijenu, Španjolci su se brzo uključili u neslužbenu, ali vrlo profitabilnu trgovinu s Kinom, što je ubrzalo useljavanje Kineza u Manilu. Godine 1602. nastale su nove komplikacije kada je na Filipine s kineskim poslanstvom stigao izaslanik s carskom dozvolom, koja mu je

trebala omogućiti iskopavanje plemenitih metala na otoku. To je toliko uznemirilo Španjolce da su odbili kinesku delegaciju i počeli sumnjati da Kina sprema napad na Filipine. Istovremeno su se počele širiti glasine da će kineski imigranti podržati osvajače, pa su ih počeli pretraživati i tražiti oružje. U strahu su se kineski imigranti pripremili za obranu, što je izazvalo španjolski napad u kojem su u listopadu 1603. ubili 15 do 20 tisuća Kineza koji su živjeli na Filipinima.

Za vrijeme vladavine cara Wanlija, portugalskim su brodovima u Kinu stigli prvi isusovački misionari koji su počeli uspostavljati kulturne i znanstvene kontakte između Europe i Kine. To su bili prvi zapadnjaci koji su počeli proučavati klasičnu kinesku i konfucijansku književnost kako bi postali ravnopravni sugovornici kineskim obrazovanim ljudima. Temeljno djelo napravio je Matteo Ricci, koji je u Kinu stigao 1583. Iz male crkve, koja je izgrađena u blizini Kantona, utro je svojim znanjem klasičnog kineskog put sve do Pekinga, kamo je stigao 1598. i gdje je od 1602. skoro cijelo desetljeće živio i radio pod okriljem carskog dvora. Među visokim krugovima tadašnje Kine uspješno je širio kršćansku vjeru i zapadno znanje. Kinezima je prvi predstavio ideju okrugle Zemlje i donio im kartu svijeta. Studiozan pristup otvorio je vrata isusovcima: Kina ih je dočekala i omogućila im kontakte u visokim obrazovanim i političkim krugovima. Iako je Matteo Ricci došao u Kinu u vrijeme krize, kada je stanje u zemlji bilo vrlo nesređeno, u Europu je slao povoljne ocjene o racionalnoj organizaciji kineskog društva. Time je izvršio značajan utjecaj prije svega na europske prosvjetitelje Leibniza i Voltairea, pa su isusovci, osim svoje vjerske misije, ispunili i važnu misiju u prenošenju ideja i znanosti, jer su snažno utjecali kako na tadašnje europske tako i na kineske tokove mišljenja.

Kada je Wanli 1620. umro, dinastija je već bila u teškom stanju, ali su visoki službenici vjerovali da će s novim vladarom, kojeg će postaviti po svom izboru, lakše surađivati i iznova urediti situaciju u zemlji. Novi car *Taichang* 泰昌 ili Mirni Procvat (1620) već je u ranim danima, i prije službenog preuzimanja vladarske dužnosti ispunio očekivanja visokih službenika. Iz carske riznice, koju je njegov prethodnik punio iz posebnih

izvora za svoje potrebe, odmah je dodijelio dva milijuna srebrnih taela za jačanje obrane na Liaodongu. Na ispražnjena mjesta u državnim uredima počeo je postavljati nove službenike, većinom iz redova pokreta Donglin, iznova je imenovao neke službenike koje je njegov prethodnik smijenio ili su razočarani sami podnijeli ostavku. Nada da se vraća red i uspješna vlast brzo je nestala kad se car Taichang već u prvom mjesecu vladavine teško razbolio i iznenada umro.

Njegov nasljednik bio je najgori monarh od svih, ne baš blistavih vladara dinastije. Prijestolje je preuzeo u dobi od 15 godina i dobio ime *Tianqi* 天启 ili Nebesko Nadahnuće (1621-1627), ali nije pokazao nikakve sposobnosti za upravljanje državnim poslovima. Bio je nepismen i iako su ga neki službenici pokušali malo obrazovati i podučiti vladarskim poslovima, to ga nije zanimalo i potpuno se povukao u privatne prostore carske palače. Tamo se prepustio užicima i s oduševljenjem se bavio stolarskim i rezbarskim zanatom, za što je bio i najtalentiraniji. Zatvoren u svoj svijet napravio je prekrasne makete palača i izgubio svaki doticaj s vanjskim zbivanjima.

Po državi, kamo carev pogled nije dopirao, moglo se vidjeti sve više vanjskih znakova prijetee društvene krize. Mandžurci su 1621. zauzeli strateški važan grad *Shenyang* 沈阳, središte južne Mandžurije, i odredili ga za svoju novu prijestolnicu. Također su zauzeli teritorij istočno od rijeke *Liao* 辽河 i sljedećih godina nanijeli kineskim snagama na novoj obrambenoj liniji još nekoliko poraza. Tek 1625. Kinezi su uspješno odbili njihove napade i povratili ravnotežu snaga. Na početku Tianqijeve vladavine narod *Miao* 苗 i druga plemena počeli su se buniti u pokrajinama Guizhou i Yunnan, važnima zbog rudnika srebra. Godine 1621. slijedila je pobuna naroda Lolo u žitorodnoj pokrajini Sichuan, gdje su pobunjenici preuzeli mnoge veće gradove i nekoliko mjeseci opsjedali pokrajinsko središte Chengdu, ali država nije intervenirala kako treba jer nije mogla voditi rat na dva fronta u isto vrijeme.

U to su vrijeme Portugalci, čvrsto ukotvljeni u Macau na povoljnom položaju prije ulaska u Kanton, još uvijek imali monopol nad kineskom trgovinom s Europom. Kinezi više nisu činili slične ustupke drugim

Euroljanima, iako su i druge europske pomorske zemlje čiji su brodovi uplovili u kineske vode, pokušale osigurati svoj udio u trgovini s Kinom. Među njima su najmarljiviji bili Nizozemci koji su 1622. pokušali zauzeti Macao. Portugalci su uz kinesku pomoć odbili njihove napade, pa su se Nizozemci povukli na Pescadores, a odatle na Tajvan, koji su pretvorili u svoju koloniju. Iz Tajvana su vodili nedopuštenu trgovinu duž obala Fujiana i istovremeno duž jugoistočne obale ometali trgovinu između Kine, Portugala i Španjolske. To je usporilo dotok srebra u Kinu, što je zbog kronične nestašice ove kovine imalo vrlo teške ekonomske posljedice.

Osim vanjskih opasnosti, dvadesetih godina XVII. stoljeća bilo je još prirodnih katastrofa. Pokrajinu Gansu pogodio je 1622. jak potres, koji je navodno odnio više od 12.000 života. U sljedeće dvije godine Žuta rijeka, koja se tada ulijevala u more južno od Shandonga, poplavila je golema područja srednjokineske ravnice. Tijekom tih godina mnogi su veliki gradovi, poput Pekinga i Hangzhoua, bili pogođeni teškim požarima i uništeni su deseci tisuća građevina. Opće pogoršanje situacije izazvalo je seljačke bune. Najveću je vodilo budizmom nadahnuto Društvo bijelog lotosa na Shandongu. Pobunjenici su zauzeli nekoliko gradova duž Velikog kanala, koji je bio vitalna prometna arterija za Peking, pa je vlada brzo reagirala i iste godine povratila kontrolu nad svim važnijim gradovima.

Da bi mjera bila puna, car je potpuno potpao pod utjecaj eunuha Wei Zhongxiana, koji se brinuo o carevom odgoju tijekom njegove mladosti. Eunuh je dvorskim spletkama i uz carevu potporu već više od tri godine držao vlast i to intenzivno koristio. Tada u državnim službama još uvijek prevladavaju članovi pokreta Donglin, koji su bili njegovi glavni protivnici i 1624. optužili su ga za mnoge zločine i zlouporabe. Međutim, eunuhov položaj je već bio toliko jak da je mogao izvesti protunapad i sustavno istjerati sve koji su mu se suprotstavili. Uslijedila je četverogodišnja vladavina terora, tijekom koje je Wei Zhongxian kontrolirao carski dvor i svojom rastrošnošću i zastrašivanjem doveo dinastiju Ming na rub propasti. Time je zaslužio mjesto u povijesti dinastije kao posljednji od četvorice najpodlijih i najozloglašnijih eunuha. Sposobni i odgovorni službenici su prije ili kasnije pali u nemilost

i jedino što je bilo važno na dvoru bilo je ulizivanje i bezgranično laskanje. U njegovu čast morali su se graditi hramovi diljem zemlje i štovati ga na isti način kao Konfucija. Većinu državnog novca preusmjerio je na gomilanje vlastite imovine, pa je u tu svrhu počeo ubirati dodatne izvanredne pristojbe. Sve je to dvadesetih godina XVII. stoljeća toliko produbilo krizu da zastarjele financijske institucije više nisu imale mogućnosti rješavanja nagomilanih problema. Slom dinastije bio je samo pitanje vremena.

ISTEK NEBESKOG MANDATA

Kada je 1627. prijestolje ponovno zauzeo malo sposobniji vladar *Chongzhen* 崇禎 ili Uzvišena Milost (1628-1644), dinastija Ming već je osuđena na propast, a dinastički brod nezadrživo je tonuo. Car Chongzhen, koji je na prijestolju naslijedio svog brata, prvo je uklonio zloglasnog Wei Zhongxiana, koji je počinio samoubojstvo na putu iz prijestolnice. Novi car se više od svojih prethodnika trudio urediti stanje u zemlji, ali njegova prevrtljivost, sumnjičavost i tvrdoglavost nisu kvalitete koje bi omogućile odlučno i uspješno vladanje u teškim kriznim situacijama. Česte promjene visokih službenika i vojnih zapovjednika unosile su dodatnu zbrku, tako da nije bilo moguće oblikovati čvrstu strategiju u prkošenju opasnostima koje su carstvu prijetile iznutra i izvana.

Gotovo jedina obećavajuća pojava tijekom njegove vladavine bio je splet okolnosti, nakon kojeg se situacija duž jugoistočne obale sredila i Kinezi su ponovno uspostavili inače ilegalnu trgovinu sa Španjolcima na Filipinima. Portugalci su također povećali trgovinu između Japana i Macaa tako da su tridesetih godina velike količine srebra ponovno počele pritjecati u Kinu. Nažalost, to nije dugo trajalo, jer je dotok srebra, još uvijek toliko važan za Kinu, presušio 1639. kada je Japan pod dinastijom Tokugawa uveo politiku zatvaranja i prekinuo trgovinu s Portugalcima. Istovremeno je u Manili došlo do sporova između Španjolaca i Kineza, koji su prerasli u novo nasilje. Time je gotovo potpuno zaustavljen dotok

srebra u Kinu, što je u posljednjim godinama dinastije ponovno pogoršalo sveprisutnu krizu kineskog monetarnog sustava.

Vojno je država, za vrijeme posljednjeg cara dinastije Ming, još uvijek bila ukliještena između mandžurske vojske na istoku i seljačkih pobunjenika na zapadu. Glavno žarište pobune postala je pokrajina Shaanxi, gdje su očajni seljaci nakon katastrofalne suše 1628. podigli nekoliko ustanaka i počeli se pridruživati pljačkaškim družinama. Pobunjenicima su se masovno pridružili vojni dezerteri i otpušteni poštanski službenici, tako da je cijela pokrajina već sljedeće godine bila u plamenu. Prve akcije vlade bile su pokušaj pronalaženja zajedničkog jezika s pobunjenicima, ali su oni s godinama samo ojačali te su 1630. i 1631. počeli nadirati prema susjednoj pokrajini Shanxi.

Tijekom sljedeće dvije godine pobuna se proširila na sjevernokinesku nizinu, nedaleko od Pekinga, i tada je država poduzela prve odlučne akcije potiskujući pobunjenike natrag u planinska područja. Težište pobune pomaknulo se zatim prema jugu i postupno proširilo na šest pokrajina. Nemogući ekonomski uvjeti na zapadu omogućavali su pobunjeničkim odredima stalnu popunu, dok demoralizirana i slabo plaćena carska vojska nije bila sposobna organizirati temeljite i dugoročne operacije koje bi iskorijenile pokret. Među pobunjeničkim vođama najmoćniji su postali *Zhang Xianzhong* 张献忠 i *Li Zicheng* 李自成 koji su počeli gajiti dinastičke ambicije.

Na sjeveroistočnoj granici mandžurska je vojska krajem 1629. iznenada prešla Kineski zid i počela pustošiti okolicu Pekinga, gdje su kineske snage doživjele nekoliko ponižavajućih poraza. Tek kad se u proljeće iduće godine glavnina mandžurske vojske vratila natrag u Shenyang, Kinezi su uspješno odbili dio mandžurske vojske koja je trebala štititi novoosvojena područja i potisnuli je na drugu stranu zida. Neposredna opasnost za Peking je tako prošla, ali su Mandžurci sljedeće godine zauzeli važnu pograničnu tvrđavu *Dalinghecheng* 大凌河城 čiji su se branitelji predali, a mnogi kineski zapovjednici prešli na mandžursku stranu. Mandžurci su tada godine 1636. proglasili dinastiju Qing, što znači „čistoća“, kao odgovor na već izbljudjeli sjaj dinastije Ming. Napetosti i povremeni sukobi

na granici s Mandžurijom nastavili su se i sljedećih godina, ali Mandžurci još nisu bili dovoljno jaki za opći napad na Kinu, pa su radije čekali kad će se ukazati dobra prilika.

Zbog stalne prijetnje duž sjeveroistočne granice znatan dio kineske vojske morao je čuvati obrambenu crtu s Mandžurijom, pa je nedostajalo vojnika za akcije protiv unutarnjih pobunjenika. Istovremeno se zaoštrila ekonomska kriza u najrazvijenijim pokrajinama na jugoistoku. Zavlada-la je velika glad i zaredale su se bune zbog pojačanih socijalnih razlika i nedostatka srebra, kojim je trebalo platiti porez. Trajno ratovanje na dva fronta i sve teža financijska i gospodarska kriza u potpunosti su iscrpili sve raspoložive resurse kojima je država još uvijek raspolagala, pa su 1640-e bile godine agonije dinastije Ming i najavile njezin skori kraj.

Vođa pobunjenika Zhang Xianzhong se nakon uspjeha u pokrajini *Huguang* 湖广 1641. okrenuo prema pokrajini Nanzhili. U njezinom zapadnom dijelu zauzeo je sljedeće godine nekoliko mjesta, ali je 1643. napustio ideju da napadne glavni grad Nanjing i umjesto toga je krenuo na zapad gdje su se gradovi predavali jedan za drugim, dok nije zauzeo i pokrajinsko središte *Wuchang* 武昌. Tu je pokušao uspostaviti svoju državnu upravu. Međutim, vladine jedinice su ga prisilile na povlačenje. Zatim je sa svojom vojskom krenuo na jug, gdje je zauzeo grad *Changsha* 长沙, a odatle je izvršio nekoliko pohoda u susjedne pokrajine Guangdong i Jiangxi. Početkom 1644. počeo se pripremati za ponovni napad na Sichuan, gdje je već prije nekoliko godina imao svoju bazu. Nakon uspješnog osvajanja proglasio se kraljem Sichuana i započeo dvogodišnju strahovladu, tijekom koje je potpuno opustošio pokrajinu i istrijebio većinu stanovništva. Nakon što je iscrpio svoje mogućnosti pljačke, usmjerio je vojsku prema Shaanxiju, gdje su ga presrele napredujuće mandžurske jedinice i nanijele mu konačni poraz.

Taktički uspješniji vođa pobunjenika bio je Li Zicheng, kojem su se do 1641. pridružili mnogi neovisni pobunjenički vođe. Sljedeće godine njegova je vojska sasvim nesmetano djelovala u Henanu i nakon petomjesčne opsade zauzela pokrajinsko središte Kaifeng. Zbog borbi, gladi, bolesti i poplave tamo su umrle stotine tisuća ljudi i razaranje je bilo

toliko da mu zauzeti grad nije bio od koristi, pa ga je, kad se obračunao s posljednjim ostacima carske vojske, brzo napustio. Na početku 1643. otišao je u pokrajinu Huguang, gdje je na sjeveru zauzeo vrlo važan grad Xiangiang. Sljedećih mjeseci je osnažio i pripremao zametak nove vlasti koja je trebala zamijeniti postojeću.

U ljeto 1643. Li Zicheng se s vojskom vratio u Henan i počeo pripreme za napad na Peking. Jedino što mu je stajalo na putu bio je vrhovni zapovjednik carske vojske, koji je u to vrijeme okupio znatne snage u Shaanxiju. Iako još nije bio spreman za odlučujući okršaj, pod pritiskom iz prijestolnice u jesen je krenuo u napad. U početku je imao nešto uspjeha, ali njegova vojska nije mogla izdržati dugotrajno ratovanje, pa je ubrzo počeo povlačenje. Pobunjenička vojska ga je slijedila do Shaanxija, gdje ga je porazila i zauzela Xi'an.

Nakon ove pobjede Li Zicheng imao je slobodan put do Pekinga jer su ostali dio carske vojske Mandžurci držali u škripcu. U proljeće 1642. nakon duge opsade Mandžurcima su se predale još dvije važne vojne predstraže na granici. S tako oslabljenom kineskom obranom Mandžurci su poduzeli sedmomjesečnu vojnu kampanju u istočnoj Kini, tijekom koje su zauzeli 94 grada, odveli 360.000 zarobljenika i nakupili velik ratni plijen. Kad se mandžurska vojska vratila u proljeće 1643, izbjegavala je sukob s braniteljima Pekinga, ali su nakon tog upada moć i obrambena sposobnost u pokrajinama oko kineske prijestolnice potpuno osakaćene.

Početkom 1644. Li Zicheng je u Xi'anu najavio osnivanje nove dinastije *Shun* 順 i krenuo prema Pekingu. Obrambene postrojbe u prijestolnici bile su potpuno demoralizirane jer su državne zalihe i riznice ispražnjene. Jedina borbeno sposobna vojska bila je raspoređena na mandžurskoj granici, ali se njezin zapovjednik *Wu Sangui* 吳三桂 nije odazvao pozivu da dođe braniti glavni grad. Tako je ustanička vojska 25. travnja 1644. umarširala u Peking gotovo bez borbe. Osvajači su se u početku ponašali vrlo disciplinirano jer je nasilje nad građanima i pljačkanje bilo strogo zabranjeno i kažnjivo. Tijekom noći, kad se vojska približavala carskoj palači, car Chongzhen, koji je odbio napustiti Peking, objesio se na brdu iza palače, oplakujući sudbinu da je dinastija pala upravo s njim.

Li Zicheng se ubrzo susreo s istim problemima koji su posljednjih godina mučili dinastiju Ming: kako plaćati svoje vojnike. Imovina koju je mislio zaplijeniti u Pekingu jednostavno je nestala. Tako su pobunjenici počeli prvo nasilno ubirati priloge od bivših službenika koje su zarobili. Ovo je ubrzo preraslo u nekontroliranu otimačinu i pljačku, a nijedan pokušaj obuzdavanja samovolje vojnika nije uspio. Kad je sljedeći mjesec vodio pohod na istok, Li Zicheng je doživio još jedan neočekivani poraz. Napala ga je udružena kinesko-mandžurska vojska jer su za brojne kineske obrazovane ljude Mandžurci bili mnogo prihvatljiviji od seljačkih pobunjenika. Tako je kineski zapovjednik Wu Sangui u očaju pozvao Mandžurce da se zajedno bore s pobunjenicima i uspostave red u Pekingu. Li Zicheng se vratio u Peking i 3. lipnja brzo obavio ceremoniju u kojoj je proglašen prvim carem dinastije Shun, a već se idućeg dana sa svojom vojskom uputio prema Xi'anu. Dan kasnije je mandžurska vojska ušla u ispražnjeni Peking, a mandžurski dvor preselio se u carsku palaču. To je značilo da je nebeski mandat prešao na dinastiju Qing, čime je započelo novo poglavlje kineske povijesti.

9. Uzroci pada dinastije

DINASTIČKI CIKLUS

Prema tradicionalnom kineskom tumačenju, kineska je povijest bila slijed ponavljajućih dinastičkih ciklusa, od kojih je svaki imao svoj herojski početak, nakon čega je slijedilo dugo razdoblje postupnog pada. Ciklus je konačno završio općim nemirima koji su doveli do pada dinastije. Konfucijanski su povjesničari na temelju etičkih kriterija upravljanja tvrdili da su glavni razlog za pojavu ciklusa uglavnom osobine vladara. Utemeljiteljima dinastija općenito su se pripisivale nadnaravne vrline, dok je posljednji vladar svake dinastije bio obilježen kao beskrupulozan nitkov.

Iako možemo uočiti određene sličnosti u vladavini odlučnih i uspješnih vladara na početku i slabih i neodgovornih pred kraj svake dinastije, to još uvijek nije dovoljno za objašnjenje cikličkih kretanja u kineskoj povijesti. Ta se kretanja mogu bolje objasniti proračunskim problemima, učinkovitošću državne uprave te političkim i vojnim događanjima. No, u slučaju dinastije Ming ni takvo nas objašnjenje ne može u potpunosti zadovoljiti, budući da drugu polovicu ove dinastije karakteriziraju promjene koje ne možemo shvatiti samo kao posljedicu dinastičkog ciklusa.

U drugoj polovici dinastije Ming došlo je do brzog širenja tržišnog gospodarstva i nastajanja zametaka modernog društva u okvirima tradicionalnog sustava, zbog čega su se pojačale suprotnosti između tradicionalnih i modernih dijelova kineskog društva, a tijekom dinastičkog sloma je tek djelomično odražavao sukob snaga koje su radile u korist modernih ili tradicionalnih rješenja. Tako su se npr. državne i porezne institucije dinastije Ming temeljile na naturalnom gospodarstvu i materijalnim tokovima, što je bilo protivno logici tržišnog gospodarstva. Vlada je kompromitirala i napustila uporabu papirnato novca upravo u vrijeme kada je, tijekom prijelaza sa žitnog na tržišno gospodarstvo igrao važnu ulogu.

U prvoj polovici XVI. stoljeća Kina je doživjela značajan gospodarski rast. Zbog širenja novih tržišta na Filipinima i Japanu slijedio je i snažan priljev stranog srebrnog novca. To je rezultiralo brзом monetizacijom gospodarstva, pod čijim je utjecajem i država prihvatila uporabu srebrnog novca. Potrebe za opskrbom novcem su narasle, ali vlada nije napravila ništa što bi je stvarno povećalo. Priljev stranog novca bio je neravnomjeran i nedostatan da sam pokrene gospodarsku transformaciju. Tržište je bilo izloženo deflacijskim pritiscima koji su kočili širenje tržišnog gospodarstva.

Radilo se, dakle, o nedosljednosti i sukobu dvaju sustava jer je sustav novčanog gospodarstva počeo funkcionirati u institucionalnim okvirima prilagođenima naturalnom. Tržišni sektor stoga nije imao odgovarajuće mehanizme kojima bi mogao regulirati svoj rad, pa je u slučaju promijenjenih uvjeta došlo do stihijskih i pretjeranih reakcija tržišta.

O tome kako je postojeći sustav kočio djelovanje i razvoj tržišnog sustava, pokazuju sljedeći primjeri:

- Gospodarski razvijenija područja bila su vrlo osjetljiva na promjene na tržištu žitarica jer su one mogle uzrokovati velike oscilacije cijena. To je značilo da tijekom kriznih godina glavni problem nije bio nedostatak žitarica, već previsoke cijene, pa dio stanovništva nije mogao nabaviti dovoljne količine.
- Ustrajavanje porezne uprave na sustavu fiksnih poreznih kvota za pojedine teritorijalne upravne jedinice onemogućavalo je poreznoj politici praćenje širenja obradivih površina i osiguravanja čvrstih temelja za ubiranje državnih dohodaka, pa država potkraj XVI. stoljeća više nije bila u stanju riješiti problem povećanih rashoda te je zapala u financijsku krizu čiji je teret ponovno pao na tržišni sektor gospodarstva.
- Utjecaj države na obrtništvo nije bio ograničen samo na proizvodnju državnih radionica, već je država neizravno utjecala i na veliku većinu privatne obrtničke proizvodnje, tržišne uvjete i kretanje trgovačkog kapitala. Tržišna proizvodnja odvijala se u okviru cehovskih organizacija, što je dodatno ometalo slobodniji razvoj obrta. Kineski cehovi su, osim što su uobičajeno ograničavali uvjete proizvodnje, zapošljavanja i prodaje, bili usko povezani s državnim uredima. Država je imala moć i brojne mogućnosti da putem državnih ugovora i nabave utječe na obujam proizvodnje i uvjete upravljanja. Na taj je način u velikoj mjeri nadzirala i privatnu proizvodnju i tržišta te je dopuštala samo takvo širenje tržišne proizvodnje, koliko je to bilo u njezinom interesu.
- Kako je u dinastiji Ming došlo do raspada nekih tradicionalnih oblika proizvodnih odnosa i odumiranja državne tlake, na kojoj je počivala njezina tradicionalna opskrba, morala se država osloniti na povećanu tržišnu proizvodnju kako bi zadovoljila vlastite materijalne potrebe. Država je tako preuzela svojevrсно pokroviteljstvo nad tržišnim sektorom gospodarstva i kao dopunu uključila u postojeći gospodarski sustav, ali su službeno utvrđene niske otkupne cijene obrtničkih proizvoda odnijele dio akumulacije. Još drastičniji bio je pokušaj prikupljanja cjelokupnog ostatka akumulacije dodatnim

- izvanrednim porezima na neke od glavnih grana proizvodnje. Simbioza između tržišnog gospodarskog sektora i državnog gospodarskog sustava vrijedila je samo za državne potrebe, dok je vlast na razne načine kočila te ograničavala razvoj tržišne proizvodnje koja bi ozbiljnije nadilazila usko definirane okvire državnih potreba.
- Stroga državna regulativa nije dopuštala glavnim proizvodnim djelatnostima dovoljno samostalnosti i slobode za njihov razvoj. Razdoblje dinastije Ming nije bilo naklonjeno tehničkom napretku jer ga je sprečavala kruta državna politička ideologija, cehovska organizacija obrtničke proizvodnje i izrazito niske cijene radne snage, što nije dovodilo do većeg povećanja produktivnosti, a proizvodnja je rasla prvenstveno količinski, razmjerno ulaganjima u nove radionice. U tom pogledu presudan je bio nedostatak kapitala kojeg je bilo sve manje zbog usitnjenosti i državnog prisvajanja. Okrnjeni udio kapitala koji je još ostao u proizvodnji više nije bio dovoljan za održavanje razvoja dinamike i tržišni sektor gospodarstva više nije bio u stanju pokrenuti strukturne promjene.
 - Kada je zbog porasta stanovništva, koje je nastavilo živjeti od poljoprivrede, prestao rast tržišnih viškova poljoprivrednih proizvoda, do sredine XVI. stoljeća izgubljen je početni poticaj koji je omogućila ekspanzivna poljoprivreda. U razdoblju rasta i povećanog priljeva srebra iz inozemstva pojavile su se razne nuspojave, na primjer rastuća inflacija, veći opseg poslovnih špekulacija i sve veće socijalne razlike. Kada je gospodarski rast u XVII. stoljeću zastao, napetosti u društvu su se pojačale, ali ih država unutar postojećih institucija nije imala mogućnosti ublažiti.

Ekonomska politika i financijski sustav dinastije Ming temeljili su se na povijesnim primjerima. Sve glavne smjernice djelovanja države su bile određene već pri osnutku dinastije. Sustav je u svojoj biti bio statičan i protivan bilo kakvim promjenama. Pri osnutku dinastije Ming vjerojatno nitko nije mogao zamisliti promjene kroz koje će Kina proći u sljedeća dva stoljeća, pa politika i birokratski sustav Minga nisu bili u stanju odgovoriti na njih.

Država je trebala reagirati opsežnim reformama već u XV. ili najkasnije u XVI. stoljeću, ali njezina vladajuća klasa zbog tradicionalnog mentaliteta nije mogao shvatiti novonastale potrebe i donijeti potrebne odluke.

REGIONALNE RAZLIKE

Kina je bila zemlja kontinentalnih razmjera s preko stotinu milijuna stanovnika. Osim toga, imala je monolitni centralistički uređen sustav golemih razmjera, koji je vlastitom inercijom odgovarao na vanjske i unutarnje potrebe. Zbog tih dimenzija je svaki pokušaj promjene postojeće prakse imao utoliko manje šanse za uspjeh, što je bio veći izazov za postojeći sustav.

U perspektivi veličine kineske države i moći državnog aparata, čini se primjerenim procijeniti razvoj i neke strukturne promjene u najrazvijenijim područjima Kine. Gledajući ih iz kuta cijele Kine, bile su te promjene relativno izolirane i nisu mogle pokrenuti promjene u drugim pokrajinama u kojima je život ostao mnogo tradicionalniji. U ovom društvu najbrojnije je bilo seljačko stanovništvo, koje se održalo na poljodjelskim poslovima i plaćalo porez dok su uvjeti još bili podnošljivi; kada je kriza prešla granice podnošljivosti, došlo je do seljačkih buna.

Kineska je posebnost bila u tome što novi procesi nisu bili ograničeni samo na razvijena područja, ali su relativno malo utjecali na duhovne pokrete koji su jedva primjećivali novonastale promjene u razvijenijim krajevima i stoga im se nisu odazivali. Stroga konfucijanska doktrina nije dopuštala veća odstupanja od službenog smjera i kažnjavala je represivnim mjerama svaki smjeliji pokušaj izražavanja različitih gledišta. Djelomičnu podršku izvan uskog kruga obrazovanih istomišljenika dobili su tek neki od progonjenih pripadnika pokreta Donglin, kada su ih pobunom, koja je svoje najveće razmjere poprimila u gradu Suzhouu, podržali građani. Ali je to u razmjerima velike države bio izolirani slučaj koji dobro organiziranom represivnom aparatu nije zadao posebne glavobolje.

Kako bi bolje upravljao potencijalnim regionalnim potresima, kineski sustav državne uprave imao je ugrađen poseban mehanizam prevencije

osnivanja mjesnih skupina koje bi mogle značajnije utjecati na nacionalnu politiku. Razvijene regije, unatoč natprosječno visokoj zastupljenosti svojih obrazovanih ljudi u državnom aparatu, nisu bile u stanju oblikovati vlastitu politiku koja bi adekvatnije zastupala lokalne interese. Štoviše, obrazovani ljudi iz ovih krajeva nisu izravno predstavljali slojeve koji su bili aktivno uključeni u procese promjena. Analiza društvenih odnosa pokazuje da se promjene u razvijenim regijama nisu mogle odražavati u državnoj politici, što ukazuje na izrazito zatvoren politički sustav.

Budući da političko središte više nije bilo u najrazvijenijem dijelu zemlje, politički vrh, udaljen od najdinamičnijih procesa epohe, utoliko se lakše držao starih i preživjelih usmjerenja. Područja u donjem toku Dugačke rijeke, unatoč svom razvoju, postala su periferna, bez mogućnosti utjecaja na političke odluke i mentalitet najvišeg državnog vrha. Da je prijestolnica ostala u Nanjingu, situacija u tom dijelu zemlje mogla bi u većoj mjeri utjecati na političke odluke. Prijestolnica, udaljena tisuću kilometara od prirodnog zaleđa, bila je politički moćna, ali i gospodarski teret, jer je održavanje velikog broja neproduktivnog stanovništva i osiguranje reprezentativnih potreba dvora na takvoj udaljenosti bilo izvanredno skupo.

Procesi društvenih i ekonomskih promjena u najrazvijenijim regijama tako nisu imali dovoljno snage da ubrzaju šire i dublje promjene u zemlji. U tradicionalnom društvu nije bilo pravih mehanizama koji bi jače povežali srodne društvene snage, a dobro organiziran državni aparat je bez teškoća suzbio izolirane pobune gradskog stanovništva i poduzeo represivne mjere protiv bezopasnog okupljanja obrazovanih ljudi u privatnim knjižnicama.

FINANCIJSKA KRIZA

Financiranje vojske je u vrijeme dinastije postajalo sve ozbiljniji teret za državni proračun. Sustav vojničkih polja *tuntian* počeo je propadati ubrzo nakon uspostave, a sredinom XV. stoljeća na njima je živjela tek labavo povezana gomila doseljenika koje se više nije moglo učinkovito uključiti u vojne odrede. Stoga je za vojne pohode bilo potrebno podići dodatnu,

uglavnom plaćeničku vojsku te je opremiti i održavati iz državnog proračuna. Kad je krajem XVI. stoljeća narasla vojna aktivnost, vojni troškovi su vrtoglavo porasli – znatno više nego što je zastarjeli financijski sustav mogao podnijeti.

Drugi problem koji je ubrzao kolaps ovog sustava i društvenu dezintegraciju bila je korupcija. Ta je pojava djelomično ugrađena u sustav od samog početka funkcioniranja državnog aparata, ali je potom poprimila nove oblike i dimenzije. Jedan od nekontroliranih oblika zlorabe ovlasti proširio se na terenu, gdje su službenici ubiranje poreza prepustili nezaposlenim obrazovanim ljudima, koji su, kada su dobili takve ovlasti i odriječene ruke u ubiranju poreza, povjereno područje sve više izrabljivali i svojom grabežljivošću uvelike povećavali seljačke terete.

Još gore žarište zlorabe bilo je u vrhu vlasti, gdje su megalomanski zahtjevi dvora i pronevjere utjecajnih eunuha uvelike nagrizali proračun. Kao izravni produžetak carske vlasti, dvorski su eunusi uzurpirali vlast i često je pokušavali zlorabiti, što je dovodilo do katastrofalnih pronevjera i malverzacija u državnim poslovima. Neke je izvore prihoda dvor jednostavno preusmjerio za svoje potrebe ili eunusi u svoje džepove, a poslovi koje su državne službe trebale obaviti nisu dobili odgovarajuću pozornost. Korupcija kod pravih konfucijanskih službenika bila je manja te je ostala u granicama opće-prihvaćenih običaja. Upravo je snaga tog sloja osigurala da se dinastija, koja je po zlorabama bila među najdekadentnijima, nije prije raspala.

Golemi državni aparat bio je opterećen brojnim problemima i birokratskom neučinkovitošću u vođenju gospodarskih poslova, što je, između ostalog, zorno otkrivalo loše upravljanje državnim monopolom soli. Ukupni novčani prihod države bio je od 1570. do 1600. relativno stabilan. Godišnji prinos Ministarstva prihoda kretao se u iznosu od oko 2,6 milijuna taela, što međutim, više nije bilo dovoljno za pokrivanje svih financijskih potreba zemlje. Povećani vojni izdaci i rastrošnost dvora iscrpili su raspoloživa financijska sredstva i dinastiji je prvi put u dva stoljeća postojanja prijetila ozbiljna novčana kriza. U duhu tradicionalnih vrijednosti, vlada je uložila velike napore da održi pozitivnu proračunsku bilancu, zbog čega je vodila restriktivnu proračunsku politiku. Kad su

izvanredni troškovi počeli sve više rasti, u brizi za održiv proračun počelo je odustajanje i zanemarivanje redovitih aktivnosti za koje su proračunska sredstva bila izvorno namijenjena. Uz takvu politiku se sedamdesetih godina XVI. stoljeća još uspjelo održati relativno zdravu financijsku situaciju, međutim, pritisak na proračun neumoljivo se povećavao, tako da su nekadašnji proračunski viškovi već pretvoreni u manjkove.

Kad je dvor devedesetih godina potrošio znatne novčane rezerve, koje su se godinama gomilale u nekima od gospodarski uspješnijih pokrajina, financijsko stanje državne blagajne postalo je već vrlo kritično. Vojne intervencije protiv japanskih osvajanja u Koreji bile su izuzetno skupe i nije ih se više moglo plaćati redovitim izvorima prihoda. Car se stoga odlučio za izvanredne poreze i poslao je eunuhe da nadziru njihovo prikupljanje, ali ti porezi, koji su posebno pogađali trgovce i privatnu obrtničku i manufakturnu proizvodnju, bili su toliki teret da su u mnogim mjestima izazvali pobune. Pojačani financijski pritisak na tržišni dio gospodarstva krajem XVI. stoljeća gotovo je poništio zamah koji je potaknuo ovaj iznimno dinamičan sektor. U nekim gradovima došlo je do pobuna stanovništva protiv eunuha, koji su prikupljali poreze, a dotad obećavajuće gradsko gospodarstvo zapalo je u krizu iz koje nije izašlo sve do kraja dinastije.

Jednako razoran utjecaj financijske krize bio je na poljodjelstvo i rad javnih službi. Zbog povećane državne potrošnje, vlada je već na pragu nastanka proračunskog deficita počela napuštati ulaganja u regulaciju rijeka i zanemarivati održavanje sustava navodnjavanja. To je smanjilo učinkovitost navodnjavanja i dovelo do propadanja poljodjelstva, dok je u isto vrijeme povećana mogućnost elementarnih nepogoda koje su početkom XVII. stoljeća doista poprimile veće razmjere i izazvale glad. Osobito je teška bila glad 1628. godine u sjevernoj Kini. Nedostatak novca za financiranje rada državnih službi bio je iscrpljujuć za državnu upravu i potkopao je njezine temelje. Kada je 1629. zbog štednje raspušten velik dio poštanske službe, to je uvelike utjecalo na protok informacija koje su državnom aparatu bile potrebne za rad, dok su otpušteni poštanski radnici popunili redove seljačkih pobunjenika, koji su petnaest godina kasnije zauzeli Peking i dinastiji zadali posljednji udarac.

GOSPODARSTVO DINASTIJE MING

1. Državna gospodarska politika

UTJECAJ TRADICIONALNOG RAZMIŠLJANJA

Kruta, birokratizirana državna uprava i njezini predstavnici, okrenuti prošlosti s idealom statičnog društva utemeljenog na naturalnoj ekonomiji, imali su odlučujući utjecaj na gospodarske prilike i gospodarski razvoj za vrijeme dinastije Ming. Načini i mehanizmi rada državne uprave, koja je kontrolirala i upravljala svim važnim procesima i događajima u zemlji, poboljšali su se, tako da je moćni državni aparat relativno učinkovito djelovao na cijelom teritoriju, ali su u isto vrijeme njegova diverzificiranost i sveprisutnost bili prepreka razvoju tržišno orijentiranih gospodarskih sektora i industrija. To je, na primjer, jasno otkrila službena zabrana vanjske trgovine i kontakata s inozemstvom, čime je prekinuta bogata tradicija kineske prekomorske trgovine i zadat veliki udarac rastućoj robnoj proizvodnji upravo u vrijeme kada su joj strana tržišta bila najpotrebnija.

Tržišni sektor također su ometale druge zastarjele vladine mjere i propisi koji su na svoj način krojili uvjete gospodarenja. Službeni financijski dokumenti razdoblja dinastije Ming oblikom i stilom podsjećaju na književne eseje, njihova su glavna tema moralno-etička načela, dok je stvarna poruka formulirana izmišljenim filozofskim jezikom i potisnuta na marginu. Dužnosnici su pokazali svoju predanost moralnim i etičkim zapovijedima tako što su preračunavali financijske stavke pedantno i do najsitnijih detalja, što im je otežavalo pregled cjeline i smanjivalo učinkovitost vladine mjere. Pri tome su se, načelno, maksimalno strogo zalagali za njihovo poštovanje, ali su se u praksi naložena načela uvelike kršila.

Visoki državni dužnosnici održavali su mit o statičnoj ekonomiji, u kojoj bi bilo idealno kada bi se ekonomski procesi ponavljali iz godine u godinu. Uzor im je bilo naturalno poljodjelsko gospodarstvo i gospodarska djelatnost zasnovana na naturalnom ili žitnom gospodarstvu. Stanju žitnog gospodarstva bile su prilagođene državne ustanove, poput Ministarstva prihoda i Ministarstva rada, koje nisu imale nimalo sluha za potrebe monetarne i tržišne ekonomije. Konfucijanski službenici su upiranjem u prošlost i traženjem povijesnih primjera uzrokovali hrpu problema, budući da su im povijesni primjeri bili jedina mjerodavna smjernica kad su morali nešto poduzeti. Ako se npr. odgovorniji službenik, koji je razmišljao praktično, zauzeo za mjeru koja je odudarala od ustaljene prakse morao je najprije tražiti prikladan primjer u povijesnim spisima, dok je i njemu prijetila filozofska polemika s konzervativno nastrojenim čuvarima postojećeg poretka. Pravovjerni konfucijanci uvijek su bili spremni opovrgnuti ono što je prezentirano iz povijesnih primjera i prijedloga mjera, uz prigovor da inovacije ruše ustaljen, na tradiciji utemeljen poredak. Pritom su posezali za prokušanom retorikom i isticali kako se svi problemi mogu riješiti samo poštivanjem moralnih i etičkih normi te dosljednim poštivanjem važećih zakona.

PROBLEMI S UVOĐENJEM MONETARNE EKONOMIJE

Na početku dinastije Ming kinesko gospodarstvo bilo je još u počecima žitnog gospodarstva. Iako je dvor usvojio uporabu papirnatog novca iz prethodne mongolske dinastije, državni službenici nisu razumjeli prednosti i dobrobiti novčane ekonomije. Budući da nisu razumjeli ulogu koju papirni novac može imati u nacionalnom gospodarstvu, postupali su potpuno neodgovorno i izdavali velike količine novčanica bez ikakvog pokrića. Posljedica takve monetarne politike bila je vrtoglava inflacija i nagli pad upotrebe papirnatog novca. Do 1430. papirnati je novac već bio potpuno bezvrijedan, pa su ga prestali koristiti kao sredstvo plaćanja. U razdoblju postupnog prijelaza sa žitnog na monetarno gospodarstvo u XV. stoljeću papirnati novac u Kini više nije igrao važnu ulogu.

U takvim uvjetima, zbog velike potrebe za novcem izazvane širenjem tržišnog gospodarstva, srebro je postajalo sve popularnije kao sredstvo razmjene, što je u praksi postupno dovelo do uspostavljanja srebrnog monetarnog standarda. Ovaj je proces zaobišao državne ustanove koje ga nisu niti podržale niti se ispravno integrirale u njega. Državna uprava jednostavno nije mogla ili znala odgovoriti na zahtjeve gospodarstva koje je pokazivalo znakove dinamičnog razvoja. Jaz između državne financijske i gospodarske politike i stvarnih gospodarskih procesa i prilika se u XVI. stoljeću još više produbio, kada je pod utjecajem širenja tržišnog gospodarstva u Kini dominirao relativno ujednačen monetarni i tržišni sustav. Srebrni novac postao je univerzalno sredstvo plaćanja, što je uzrokovalo narastanje potreba za većom količinom novčane mase. Domaća proizvodnja srebra više nije mogla zadovoljiti sve potrebe za ovim metalom i gospodarstvo je preopteretila teška deflacija sa svim negativnim posljedicama.

Međutim, državna uprava nije zamijetila probleme i niti učinila ništa kako bi utjecala na količinu srebra u optjecaju ili uvela bilo koje drugo sredstvo plaćanja. Tako je nedostatak srebra potkraj XVI. stoljeća ublažen uglavnom njegovim priljevom iz inozemstva, a zbog visoke cijene srebra u zemlji, kineska roba bila je vrlo konkurentna na stranim tržištima. Zbog ograničenog opsega službeno dopuštene vanjske trgovine, mnogo je robe otjecalo preko ilegalnih ruta, pri čemu su trgovinski tokovi bili zbog dispariteta između cijena srebra i proizvoda na kineskom tržištu uglavnom jednosmjerni. Iz Kine su se izvozili posebno tradicionalni kineski proizvodi, dok je u Kinu teklo uglavnom srebro. Najvažniji je bio priljev meksičkog srebra s Filipina, koji su već tada bili španjolski posjed. Samo je u posljednjih sedamdeset godina dinastije Ming oko sto milijuna srebrnih meksičkih dolara u Kinu došlo iz inozemstva.

ZEMLIŠNI POREZI I PRISTOJBE VEZANE UZ VLASNIŠTVO NAD ZEMLJOM

Razni oblici poreza i pristojbi koje su državni uredi i službenici prikupljali u naravi, znatno su otežali rad poreznih vlasti i smanjili njihovu učinkovitost jer je upravljanje brojnim materijalnim tokovima zahtijevalo složenu organizaciju rada. Najveći dio državnog dohotka se za vrijeme dinastije

Ming ubirao naplatom zemljišnih pristojbi. To su bili razni porezi na posjedovanje zemlje, koje su seljaci plaćali uglavnom u žitu, na primjer *zufu* 租賦, *liang* 糧, *ke* 科, ili je kao porez služio *dingshui* 丁稅, što je bila neka vrsta tlake za državu povezana sa zemljišnim porezom. Radna obveza dingshui vuče korijene iz tradicionalnog običaja neophodnog za život u zajednici, da svaki odrasli muškarac mora fizičkim radom doprinijeti lokalnoj i državnoj javnoj službi. Lokalni poslovi uključivali su prijevoz žita i poslove vezane uz rad poštanskog sustava i drugih pomoćnih službi koje je organizirala lokalna uprava. Među državnim poslovima bili su regulacija rijeka, izgradnja kanala i cesta ili radovi koji su pripadali projektima Ministarstva rada. U nekim razvijenijim krajevima ova vrsta poreza promijenjena je u novčani namet za pokriće troškova javnih radova.

Zemljišnom dohotku države pripadale su također obvezne kvote usjeva ili prihod vojničkih zemljišta i rente od državne zemlje. Raznolikost zemljišnih davanja i oblika njihova ubiranja pokazuje da država nije imala dosljedan porezni sustav. Osim toga, na terenu nije imala ljude plaćene za prikupljanje poreza. Tu je zadaću prepustila privatnicima, prije svega iz redova domaće obrazovane elite, što je ozbiljno osakatile učinkovitost poreznog sustava. Zemljišne su se obveze dijelile među okruzima, tako da je svaki imao propisanu kvotu koju je morao godišnje ispuniti. Kvote su bile razrezane iz središta pri osnutku dinastije i ostale su nakon toga nepromijenjene, iako se količina obrađivane zemlje brzo povećavala.

Nerazmjer između stvarnog opsega obradive zemlje i poreznih kvota pokušao je 1580. ukloniti tadašnji utjecajni prvi ministar Zhang Juzheng. Dao je ponovno procijeniti površinu obradivog zemljišta, međutim, umro je prije završetka popisa, zbog čega zadatak nije izvršen. U uporabi su i dalje ostale zastarjele kvote od prije više od dvjesto godina, iako se iz podataka prikupljenih tijekom pokušaja popisa godine 1580. vidi da je između izvornog i novog popisa bila ogromna razlika. Količina obrađene zemlje u to se vrijeme gotovo udvostručila. Tako na primjer, izvorni podaci za pokrajinu Guizhou navode da je tamo ukupno 166.000 *mujeva* 亩 registrirane zemlje, dok je prema novim podacima povećana površina zemljišta koje treba oporezivati 328.000 *mujeva*.

Dužnosnici razdoblja dinastije Ming bili su prilično opsjednuti detaljima u poreznim procjenama, koje su se ponekad računale na desetu decimalu. Rezultat njihove pretjerane birokratske preciznosti bio je nepregledan broj kategorija i potkategorija zemljišnih poreza. Ponegdje je bilo čak više od stotinu poreznih stopa u jednom okrugu. Ovako detaljan porezni sustav bio je gotovo nesavladiv, pa je ubrzo došlo do njegove zlorabe, koja je postala poslovična za dinastiju Ming. Lokalni službenik, koji je bio odgovoran za cijeli okrug, imao je za ispomoc unajmljene pomoćnike za upravljanje činovničkim poslovima u magistratu yamen, a upravo su ti pisari *li* 吏 postali glavno leglo korupcije jer su za mito krivotvorili porezne knjige. Druga parazitska skupina bili su nezaposleni lokalni obrazovani ljudi koji su preuzeli prikupljanje i ubiranje poreza na terenu kao tobožnju moralnu obvezu. Pritom su naplaćivali visoke dodatne naknade kako bi pokrili troškove svog rada.

Osim poreza, obrađivači zemlje bili su opterećeni i izvanrednim dažbinama, na primjer dodatak za prijevoz žitarica. Ponegdje je naknada za prijevoz premašivala 80 posto vrijednosti iznosa poreza u područjima koja su proizvodila žito uz donji tok Dugačke rijeke. Upravo zbog tih izvanrednih davanja bilo je porezno opterećenje često vrlo teško i u ekstremnim slučajevima uzrokovalo je bijeg poljoprivrednika sa zemlje i seljačke bune.

Zlouporebe su bile tolike da su se za neke oblike utaje poreza ustalile fraze. Izraz „dodi i ponudi“ korišten je kada su siromašni ljudi tražili od službenika nominalno preuzimanje vlasništva nad njihovom zemljom kako bi izbjegli poreze. „Podjela“ je značila da su veleposjednici podijelili zemlju na male parcele te ih upisali na imena svojih rođaka ili zakupnika. „Privremeno na tuđe ime“ također je značilo prenijeti zemlju na drugu osobu, osim što je u ovom slučaju bogataš svoju zemlju formalno prenio na siromašne. „Uspostaviti posjed na stranom području“ bio je novi oblik izbjegavanja lokalne nadležnosti za naplatu poreza.

Zbog sustava fiksnih poreznih kvota za pojedine okruge Ministarstvo prihoda nije moglo primjereno povećati zemljišne poreze kada je stanovništvo raslo i povećale se potrebe državnog proračuna. Prihodi od zemlje

bili su prilično stabilni za dinastije Ming, što znači da su u okruzima relativno savjesno ispunjavali propisane kvote i sustav je u tom pogledu usprkos sve ozbiljnijoj korupciji i unutarnjim previranjima koji su opterećivali dinastiju, djelovao. Ukupni zemaljski prihod države iznosio je 1393. godine 26,776.426 dana žita (1 *dan* 担 iznosio je oko 60 kg), 1502. godine 26,792.529 dana i 1578. godine 26,638.412 dana.

Dio zemljišnog poreza u nekim se regijama plaćao u srebru, pa su porezni obveznici morali sami kod službenika mijenjati žito za srebro i tako izvršiti obvezu. Pritom je sustav zamjene žitarica za srebro bio vrlo neučinkovit jer nije postojao jedinstveni tečaj te su ga službenici određivali za svaki pojedinačni slučaj. Koristili su složene metode proračuna i knjiženja i povremeno stvarali razlike u raspodjeli poreznog tereta. Zbog svega toga, prednosti ubiranja poreza u novčanom obliku ne mogu biti očitije.

Do XVI. stoljeća problemi i zlorabe uzrokovane zastarjelim poreznim sustavom već su se toliko povećali da je reforma postala neizbježna. Vlada ju je pokrenula na razini prefektura s ciljem promjene i pojednostavljenja sustava plaćanja ili tlake *dingshui* i administracije pri ubiranju zemljišnih poreza. Porez *dingshui* sastojao se od četiri glavna oblika rada za državu:

Služba *lijia* 里甲 podrazumijevala je rad poglavara mjesnih zajednica deset obitelji *jia* i vođa širih zajednica *li* koje su se sastojale od 110 obitelji. Među njima je deset najbogatijih obitelji naizmjenično biralo poglavara zajednice *li*. Odrasli muškarci iz preostalih stotinu obitelji morali su se izmjenjivati kao čelnici zajednice *jia*. Opseg i oblik službe ovisio je o statusu obitelji koje su bile podijeljene u devet kategorija: uobičajene, vojničke i obrtničke, a unutar svake od ovih glavnih kategorija, također su imali gradaciju na tri razine. Voditelji zajednice brinuli su se o ispunjavanju redovnih poreznih obveza i za red u svojim okruzima.

Služba *junyao* 均徭 bila je jednogodišnja osobna služba koju su porezni obveznici morali obavljati svakih deset godina. Ovom službom država je osiguravala radnu snagu za stalni rad sudova, primjerice za

zatvorske čuvaru i slično. Ova kategorija imala je radnu naknadu *lichā* 力差, gdje su porezni obveznici pridonosili osobnim radom i srebrnu naknadu *yinchā* 银差, koja se plaćala u srebru.

Poštanska služba *yichuan* 驿传 brinula se za radove na poštanskim postajama i njihovo opremanje, što je primjerice uključivalo pripremu čamaca ili odmornih konja za putujuće službenike.

Služba *minzhuang* 民壮 značila je jednu godinu punog radnog vremena u garnizonima milicije.

Porez u obliku navedenih poslova bio je obvezujući samo za muškarce u dobi od 18 do 60 godina, koji posjeduju zemlju ili su tijekom svih svojih radno sposobnih godina imali zemljište u dugoročnom najmu. Zanimljivo je da su činovnici evidenciju zemljišnog poreza i tlake vodili u posebnim knjigama.

Ovu obvezu jako je nagrizala praksa podmićivanja službenika kako porezni obveznici ne bi bili upisani u radnu evidenciju. Kako se smanjivao broj radnih obveznika, često se događalo da su službenici sve manjem broju stanovnika nametali sve više radnih zadataka. To je bio glavni razlog zašto su u nekim područjima Kine zbog prevelikih obaveza seljaci počeli bježati sa zemlje. Prvo su bježali samo pojedinci, ali su kasnije čitave skupine počele napuštati zemlju i svoje rodne gradove.

POREZNA REFORMA – METODA JEDNOG BIČA

Vlada je počela uvoditi reformu poreznog sustava u godinama od 1522. do 1619. i poznata je kao *yi tiao bian fa* 一条鞭法 ili sustav „jednog biča“, kako ju je narod zvao. Svrha reforme bila je da se porez u obliku služenja ravnomjerno razdijeli među sve stanovnike. Otkupnine su bile tako niske, da ih bogati nisu smatrali vrijednim izbjegavati, a ni siromašnima taj teret nije bio prevelik. Druga svrha reforme bila je da se sve zemljišne dažbine plaćaju u jedinstvenom obliku kao zemljarina, pri čemu se za većinu radnih obveza naknada ubirala u srebru.

Porezna reforma u najvećem dijelu nije ostvarila zadane ciljeve. Promijenilo se uglavnom to da su službenici u većini okruga radnu obvezu junyao zamijenili srebrnim dodatkom i pripojili ga zemljišnom porezu. Ova se promjena odvijala vrlo sporo jer su joj se ljudi snažno protivili i bilo je teško osigurati funkcioniranje službenika na temelju novog sustava. Nije bilo lako zamijeniti službu lijia novčanim nametom, jer je od nje ovisila uspješnost ubiranja poreza i za nju nije bilo odgovarajuće zamjene. Unajmljeni civilni agenti su postupno preuzeli nadzor nad pošiljkama sakupljene robe pod kontrolom dvorskih eunuha. Neke kategorije službe junyao također su uzrokovale probleme jer je obavljanje ovih usluga bilo bitno za rad lokalne organizacije na razini okruga te ju je pokušaj zamjene ove obveze prilično pogodio. Radnu obvezu pri poštanskoj službi su razmjerno kasno počeli pretvarati u novčanu obvezu, dok je obveza služenja milicije pretvorena u novčanu – ali tek kad se u borbama s japanskim piratima pokazalo da su plaćenici učinkovitiji od regrutirane milicije.

Kako bi se pojednostavilo plaćanje poreza na zemljište, državna uprava objedinila je sve kategorije zemljišta u jednu. Umjesto višestrukih obroka koji su prije bili uobičajeni, sada je isplata tražena samo jednom godišnje, i to u jesen. Ukinuto je plaćanje poreza na stoku, kola i druge oporezive predmete, pa je zemlja postala jedino oporezivo dobro. Budući da je porezna reforma opseg zemljišnih posjeda učinila jedinim kriterijem za određivanje poreza, to je ubrzo dovelo do novih razlika i nemira u sjevernoj Kini, gdje je poljoprivredna produktivnost bila mnogo niža nego na jugu. Zato je vlada 1570. morala promijeniti reformsku politiku i prevrednovati zemlju prema kvaliteti i plodnosti. U područjima gdje je tlaku uspjela pretvoriti u novčanu naknadu i dodati je zemljišnom porezu, vrijedilo je pravilo da se ukupni porez sastojao od šest dijelova zemljišne pristojbe i četiri dijela pristojbe za radne obveze.

Uvođenjem sustava „jednoga biča“ porezna uprava djelomično je racionalizirala način naplate poreza smanjenjem broja poreznih kategorija. Uz to je lokalnim vlastima omogućila izravnu kontrolu prijevoza porezom prikupljenih dobara. Unatoč djelomičnim postignućima, sustav „jednog biča“ nije postigao svoj cilj uvođenja jedinstvenog poreznog sustava i nije

uspostavio nove standarde za ubiranje zemljišnih poreza. Istovremeno je stvorio i neke nove probleme – kako su rasla davanja u srebru, tako se u praksi pojavio problem jer država nije odredila jedinstveni tečaj srebra. Učinkovitost porezne reforme također je bila uvelike ometena tehničkim i organizacijskim problemima te velikim nedostatkom monetarnog metala, stoga se predviđene reforme nisu mogle usklađeno provoditi.

MONOPOL NA SOL I DRUGE PRIHODE

Prihodi od državnog monopola na proizvodnju soli bili su drugi glavni izvor prihoda. Sustav državnog upravljanja ovom proizvodnjom bio je vrlo kompliciran i neučinkovit. Država je htjela imati u potpunosti u rukama proizvodnju soli, ali nije bila spremna u nju uložiti, pa nije osigurala dovoljno sredstava. Logiku uspješnog gospodarenja dodatno je dovela u pitanje organizacija prodaje jer je državna uprava htjela sol prodavati izravno potrošačima, iako nije imala ni vlastitu distribuciju ni organiziranu prodajnu mrežu. U ovoj situaciji službenici su se oslanjali na odabrane privatne trgovce koji su umjesto službenih institucija u ime države distribuirali i prodavali sol. Budući da su se službenici prema trgovcima prema tradiciji ponašali s prijezirom, njihovi odnosi ni ovoga puta nisu bili iskreni, pa su ubrzo izgubili njihovo povjerenje. Time je neslavno propala mogućnost da trgovci učinkovito dopune državni sustav distribucije i prodaje soli.

Nevješt看 upravljanjem monopolom soli država je izgubila izvrstan potencijal za visoke prihode iz relativno pouzdanog izvora. U tadašnjim tržišnim prilikama su, zbog monopolističke kontrole proizvodnje soli i cijena, razlike između troškova proizvodnje i maloprodajnih cijena bile vrlo velike. Proizvodnja jedne tone soli, prema troškovima proizvodnje, kakvi su bili do sredine XVI. stoljeća, koštala je manje od dva srebrna taela, dok su se u Nanjingu u to vrijeme prodajne cijene kretale oko 25 srebrnih taela po toni soli. S obzirom na to da je godišnja proizvodnja i potrošnja soli u to vrijeme vjerojatno prelazila milijun tona godišnje,

možemo zaključiti da bi dobro i učinkovito upravljanje monopolom soli riješilo sve financijske probleme dinastije Ming. Ustvari je vladin prihod od soli iznosio samo oko 1,200.000 srebrnih taela godišnje, što je jedva dvadeseti dio moguće zarade.

Zbog politike zatvorenih granica i ograničenja vanjske trgovine, zemlja nije imala gotovo nikakav prihod od uvoza i izvoza robe, koji je nalazio skriveni, tihi put i uglavnom zaobilazio državne ispostave. Država je ubirala naknade u prometu unutarnjim plovnim putovima, posebice na Velikom kanalu koji je bio okosnica kineskog prometnog sustava. Na sedam prometno važnih mjesta na Velikom kanalu i u gradu *Jiujiangu* 九江 na Dugačkoj rijeci postavljene su mitnice na kojima se naplaćivala vozarina. Ukupan prihod na ovim mitnicama je 1599. iznosio 342.729, a 1621. 374.929 srebrnih taela. Prema kraju dinastije, kada je zemlja već bila u teškoj financijskoj krizi i nije bilo moguće značajno povećati zemljišne poreze bez promjene poreznog sustava, nastojalo se ubrati što više poreza od trgovaca i prijevoznčkih usluga. To je snažno utjecalo na tržišno orijentirani dio gospodarstva, koji je znatno ojačao tijekom druge polovice vladanja dinastije. Posljednjih godina Minga godišnje kvote koje je trebalo ubrati na naplatnim kućicama na Velikom kanalu nekoliko su puta povećane, ali u tim kriznim godinama već je raspuštena upravna organizacija tako da dužnosnici nisu u potpunosti ispunili propisane kvote.

Ostali manji prihodi države bili su porezi od prodaje trgovačke robe; ukupno nisu prelazili 150.000 taela godišnje, a obično se nisu slali u Peking, već su korišteni za financiranje lokalne uprave. Ministarstvo rada u početku je prikupljalo neke pristojbe na materijale, na primjer, na drvo, bambus, željezo, konoplju i slično, koje su bile namijenjene gradnji brodova, a od XV. st. ubirale su se i u srebru. Slično tome, većina sitnih prihoda, poput najma državne zemlje, postupno je prelazila u novčani oblik.

2. Poljodjelstvo

RASPOLAGANJE ZEMLJIŠTEM

U vrijeme dinastije Ming zemlja je bila u državnom i privatnom vlasništvu. Prema tradicionalnom vjerovanju, sva je zemlja pripadala vladaru, koji je za pruženu zaštitu zauzvrat mogao zahtijevati odgovarajuću naknadu u obliku poreza. Za vrijeme dinastije Ming načelo vladarevog vlasništva nad zemljom vrijedilo je samo kao teorijski model jer je uz državnu zemlju, koja se tretirala kao careva, već u potpunosti uspostavljeno i rašireno privatno vlasništvo.

Proces koncentracije privatnih posjeda je dolaskom dinastije Ming malo zastao i promijenio se. U razdoblju međuvlašća, pobuna i ratova na prijelazu između dinastija Yuan i Ming mnoga su zemljišta bila jako opustošena. Dolaskom dinastije Ming nova je vlast radikalno intervenirala u zemljišnu strukturu i razbila većinu starih veleposjeda. Tom preraspodjelom stvoreni su neki novi veliki posjedi u južnoj Kini, ali ta pojava nije imala više takve razmjere kao u razdoblju prethodne dvije dinastije. S druge je strane situacija u sjevernoj Kini, gdje je struktura seljačkih domaćinstava bila ujednačenija, a velikih zemljoposjednika u većini područja uopće nije bilo, bitno drugačija.

Što se tiče zakupništva, koje je bilo najzastupljenije u južnoj Kini, ono je pod dinastijom Ming barem formalno napustilo praksu prodaje najma, ali je zadržalo sve ostale značajke zakupa. Istodobno su se razvili neki novi oblici, na primjer, da zakupac koji je imao zemlju u dugoročnom zakupu, može tu zemlju dati u zakup drugom zakupcu na kratkoročnu obradu.

Sva zemlja u Kini, i privatna i javna, u razdoblju dinastije Ming mogla se kupovati i prodavati. Seljaci su zemlju prodavali samo kad su zapali u najgore probleme, primjerice tijekom prirodnih katastrofa ili ako nisu imali dovoljno sredstava za pokop roditelja. Zemlju su kupovali veći posjednici koji su imali dovoljno kapitala za polaganu akumulaciju zemljišnih posjeda, obitelji državnih službenika koje su jačale svoj položaj ulaganjem u zemlju te trgovci koji su u nju ulagali dio svog kapitala. Ova je kupovina dovodila do akumulacije

zemljišnih posjeda, ali su zakoni o nasljeđivanju činili suprotno jer su zahtijevali raspodjelu zemlje među potomcima, što je dovelo do usitnjavanja posjeda. U provedbi zakona o nasljeđivanju nalazile su se drugačije mogućnosti izbjegavanja usitnjavanja zemljišta. Na primjer, zemljište je bilo uknjiženo kao „dobrotvorna imovina obiteljskog klana“ koja nije podlijeerala zakonu o podjeli, dopuštajući moćnim obiteljima da zadrže akumulirani posjed.

Kako su istovremeno djelovali procesi akumulacije i fragmentacije posjeda, teško je procijeniti stvarnu promjenu strukture zemljišnog posjeda za razdoblje dinastije Ming. Suvremena su istraživanja pokazala da je u južnoj Kini struktura zemljišnih posjeda bila ravnomjernija, što je općenito bio slučaj donedavno te da su veleposjedi bili više iznimka nego pravilo. Uz dosta stabilne društvene prilike, razdoblje dinastije Ming karakterizira i relativno brz rast stanovništva. Prema procjenama demografskih kretanja, broj stanovnika, koji se početkom dinastije smanjio na oko 65 milijuna, povećao se na oko 150 milijuna pred kraj dinastije. Kako u ovome razdoblju nije bilo značajnijih inovacija koje bi podigle produktivnost poljoprivrede, rast stanovništva uglavnom je pratilo širenje obradivih površina.

U drugoj polovici vladanja dinastije Ming započeo je proces kolonizacije slabije naseljenih brdovitih područja zapadne i jugoistočne Kine i naseljavanje novih teritorija kao što su pokrajina Yunnan na jugozapadu i otok Tajvan. Iako je proces naseljavanja manje pristupačnih mjesta unutar zemlje i novih područja na njezinim rubovima bio najvažniji oblik popuštanja povećanog populacijskog pritiska, rast stanovništva je dugoročno značio sve veći problem za tradicionalnu ekonomiju, budući da je postajalo sve teže stjecati novu zemlju kako bi se s njim održao korak.

PROBLEMI RAZVOJA POLJODJELSTVA

Porast gustoće agrarnog stanovništva, uz zaostajanje produktivnosti tradicionalne zemljoradnje, značio je pad akumulacije u poljodjelstvu, što je dugoročno dovelo do krize tradicionalnog gospodarskog sustava. O stagnaciji poljodjelske produktivnosti tijekom razdoblja dinastije Ming

iz podataka zaključujemo da kineska agrarna tehnologija nije znatno napredovala.

Ako usporedimo poljodjelski almanah *Nongshu* 农书, koji je 1313. objavio Wang Zhen, a koji u 28 poglavlja, uz opći prikaz tadašnjeg poljodjelstva i detaljan opis kultura i načina prerade, daje još i detaljan opis i skice oruđa, uređaja za navodnjavanje i alata za zanatsku preradu poljodjelskih proizvoda, sa sličnim almanahom *Nong zheng quan shu* 农政全书 koji je objavio Xu Guangqi 徐光启 tri stoljeća kasnije, nalazimo da u iskorištavanju pogonske sile, vrstama alata, uređaja za navodnjavanje i prijevoznih sredstava tijekom ova tri stoljeća praktički nije bilo tehničkih promjena i tehnološkog napretka. U tom su razdoblju napredovala samo biološka znanja o uzgoju sortnog sjemena. *Nong zheng quan shu* također sadrži nova znanja iz astronomije, geografije i matematike, koja su pred kraj dinastije Ming iz Europe donijeli isusovački misionari. Međutim, ove uvezene vještine ostale su više na teoretskoj razini i nisu prenesene u praksu tradicionalnog kineskog gospodarstva. Ovakav alarmantan nedostatak izuma i kreativnog duha u vrijeme dinastije Ming vjerojatno je također rezultat prevladavajućeg konzervativnog načina razmišljanja i dogmatskog političkog sustava tog doba.

S gledišta ekonomske uloge koju je imalo poljodjelstvo, cijelo se razdoblje može podijeliti u dva dijela. U prvoj polovici dinastije, kada su se obnavljala opustošena zemljišta i popunjavale praznine nastale ratovima s Mongolima poljodjelstvo je imalo ekspanzionistički karakter. Bilo je dinamičan sektor koji je promicao procvat drugih gospodarskih sektora i svojim učincima oživljavao razvoj cjelokupnog kineskog gospodarstva. Otprilike sredinom dinastičkog razdoblja dogodila se prekretnica kada je, zbog nepostojanja novih tehnologija, relativni manjak obradivih površina postao ograničavajući čimbenik agrarne proizvodnje i počeo kočiti dinamiku gospodarskog razvoja. U drugoj polovici, a posebno pred kraj dinastije, stagnirajuće poljodjelstvo nije bilo u stanju dovoljno povećati tržišne viškove da omogući brži prijelaz agrarnog stanovništva u druge sektore. Ni migracijska strujanja kolonizacije novih teritorija nisu bila dovoljno jaka da prihvate rast agrarnog stanovništva, pa se kinesko poljodjelstvo

našlo u nekoj vrsti začaranog kruga. Stupanj akumulacije se sporo smanjivao, dok kapital nije mogao u većoj mjeri otjecati iz poljodjelstva zbog povećanog demografskog pritiska. To je zadržavalo ljude unutar sektora, što je negativno utjecalo na smanjenje stupnja akumulacije.

UVJETI U GOSPODARSKI NAJRAZVIJENIJEM PODRUČJU

Agrarno najrazvijenije i najbogatije područje Kine u to vrijeme bio je teritorij južno od donjeg toka Dugačke rijeke, u trokutu između današnjih gradova Nanjing, Hangzhou i Šangaj. Tamo su navodnjavana rižina polja omogućavala dvije žetve godišnje, što su za tadašnje prilike bili iznimno visoki prinosi. Zbog velikih ulaganja u infrastrukturu i melioraciju zemljišta su bila uređena i premrežena sustavima navodnjavanja, čime je osigurana stabilnost prinosa i veća iskoristivost. Cijela je pokrajina bila prošarana sustavima plovniha kanala koji su povezivali praktički sva naselja i omogućavali jeftin promet, što je bila osnova općeg razvoja i guste naseljenosti ovog kraja. Najveći žetveni prinosi bili su u prefekturi Suzhou koja je imala najveće prihode u cijeloj zemlji, pa su porezne kvote ovdje također bile najviše – krajem XIV. stoljeća za pet najbogatijih prefektura ove regije iznosile su čak četvrtinu ukupnog državnog prihoda, ali je naplata kvota prolazila bez problema i nije izazivala društvene nemire.

U prvoj polovici XV. stoljeća na ovom su području smanjene porezne kvote, osobito za nekadašnje velike posjede koje je prvi car konfiscirao i tada ih je država davala uz visoke zakupe, koji su ponekad dosežali i dvije trećine vrijednosti uroda na najboljoj zemlji. Kako je strogost vlade slabila, novi zemljoposjednici odbijali su plaćati tako visoke poreze i postigli službeno smanjenje zemljišnih poreza. To pokazuje koliko je bio jak sloj veleposjednika na ovom području, jer su bili jedina veća gospodarska skupina koja je uspješno prkosila središnjoj vlasti. S obzirom na to da su porezne kvote za ovih pet prefektura smanjene za gotovo četvrtinu, možemo zaključiti da socijalni nemiri koji su se pojavili u XVI. stoljeću,

a osobito rasli početkom XVII. stoljeća, nisu bili izravna posljedica visokih zemljišnih poreza u žitu.

Dio tih podavanja mogao se plaćati u srebru. Kako je tržišna cijena riže bila skoro upola veća od službene tečajne vrijednosti, prema takvom izračunu porezni su obveznici morali plaćati jedva polovicu vrijednosti žita, određene za plaćanje u srebru. Međutim, zbog zlorababa u ubiranju poreza, korištenjem različitih tečajeva za preračunavanje vrijednosti žita u srebro, dio poreznih obveznika platio je više, a neki i više nego dvostruku vrijednost ovog dijela poreza.

Unatoč poreznim rasterećenjima, socijalne razlike u poljodjelstvu na ovom području naglo su se povećavale i bile među najvećima u cijeloj zemlji. Državne porezne kvote nisu bile odlučujuće u povećanju razlika, već raspodjela poreza dingshui i brojnih dodatnih, izvanrednih i nepisanih davanja koje su ubirali lokalni nezaposleni obrazovani ljudi.

Slikovit opis zlorababa poreznog sustava i prebacivanja tereta na siromašne ostao je zapisan na kamenu u okrugu *Wuxi* 无锡. Na njemu je opisano kako je sve više i više poreznih obveznika izbjeglo plaćanje ili odrađivanje poreza dingshui, pa je sve veći teret prebacivan na sve manji broj najsiromašnijih, koji su tako skliznuli na rub minimuma potrebnog za preživljavanje. Kamen se zove Obelisk zemljišne jednakosti okruga *Wuxi* *Wuxi xian jun tian bei* 无锡县均田碑. Na njemu piše:

U okrugu *Wuxi*, prefektura *Changzhou*, pokrajina *Zhili* 直隶, zbog neravnomjerne raspodjele tlake na jugoistoku, život naroda iz dana u dan sve je teži. Oni usrdno mole cara, s ozbiljnom namjerom, da jasno ispita kako spasiti narod od situacije koja je okrenuta naglavačke i učvrstiti poslove koji su za zemlju od životne važnosti [...]

Izjavljujem sljedeće: „Tlaka je u području *Wuzhong* 吴中 (kod jezera *Taihu* između *Wuxija* i *Suzhoua*) takva da neću ni govoriti o svima onima koji su se žalili na *li* 里, *pai* 排 i slične male poreze, ili na primjer o onima kojima su ispražnjene škrinje i žitnice, i uzimaju robu i novac i sve te stvari šalju na sjever i jug tako da su tijekom cijele godine u stisci.

Međutim, ima i gorih primjera. Ima onih koji noće kraj rijeka i jedu vjetar, onih koji su ostali bez svega na neravnom putu i lutaju po drugim krajevima pa čak i onih koje na sudu batinom tuku dok im krv ne poteče te ih izmučene ispituju i trpaju u zatvor. Ima i onih koji ni nakon tri ili pet godina nisu odbacili teret tlake. Stoga su za vrijeme vladavine Longqinga 隆庆 (1567-1573) uglednici s područja Wuzhonga, koji su sebi stvorili službenički prestiž, sami obračunavali, određivali i naplaćivali poreze i pritom varali, pronevjerili i činili golemu korupciju na stotinu načina. Bilo je onih koji su krivotvorili podatke kako bi izbjegli tlaku, oslanjajući se na službenike. To su bili oni koji su pripremali mito i božanstvom novca omastili ruke pokvarenim pisarima. Bilo je onih koji su za sebe uređivali povlaštene iznimke i ležerno boravili na svojim posjedima. Bilo je bivših službenika koji su i dalje prekomjerno koristili svoj autoritet kako bi izbjegli podavanja. Sve se to polako nakupljalo u navike koje su okorjele i ne mogu se poništiti, a obični mali službenici nemaju moć kojom bi to riješili.

Ako zbrojimo polja jednog okruga, taj broj je ograničen, a ako neka od njih povećamo, druga se smanje. Polja službeničkih obitelji rastu iz dana u dan, i stoga se polja obitelji iz naroda smanjuju iz dana u dan. Ovo neće prestati dok se ne dosegne krajnost, kada više neće biti polja na koja se obračunava tlaka.

Na jugoistoku je iznos davanja takav da je upravo ovdje, iako je Wuzhong bogato područje, uzdisanje nad bijedom zbog tlake najgore. Oni koji su imali topli dom i dovoljno za jelo, plaćali su polovinu svega što su stvorili onima koji su bili uz magistrat, pa su i bogate obitelji osiromašile. Veliki prevaranti napravili su rupe kroz koje korumpirani činovnici mogu nesmetano manevrirati, a novi bogataši, bez službeničkih položaja, cijeli život uživaju u desecima tisuća mujeva zemlje, a da se cijeli život ne trude platiti tlaku. Ali oni koji žive od vjetra i spavaju uz vodu, jedva saberu mjeru i stotinu, i mnogi njihovi tereti ne [prestaju] godinama (riječ je dodana prema smislu jer je kamen oštećen). Dužnosti su teške,

patnje ljudi su do dana današnjega dosegle krajnost, tako da pristranost pri određivanju i odrađivanju poreza ne može biti gora. Polja onih koji ne moraju odraditi tlaku, su bez granica. Oni koji se izmiču plaćanju poreza osmislili su brojne metode, a onda su izopačeni ljudi svim obiteljima prikazivali lažne količine polja i krivotvorili količine usjeva. Prijevarare službenika se gomilaju iz dana u mjesec, a polja službeničkih obitelji se u međuvremenu povećavaju ali se polja iz kojih se utvrđuje tlaka smanjuju sve do toga da službenici koji su umrli i dalje budu oslobođeni podavanja. Sva su umjesto njih nagomilali malim ljudima i prouzročili da su svake godine jedan ili dva obična seljaka prisiljena umrijeti, jer trpe svakodnevno maltretiranje i to ne prestaje sve dok kod kuće imaju neka sredstva ili usjeve. Iscrpljeni narod zbog poreznog tereta bježi sa zemlje, što će se događati sve dok više neće biti nikoga tko bi bio dužan obavljati tlaku. To je uzrok svih nesreća.

Naš okrug je nekada imao 1,289.320 mujeva, 2 fena 分, 2 lija 厘 zemlje. Prijašnjih godina bilo je oporezovano 517.170 mujeva zemlje. U ovom pregledu jasno je da je prijevarom utajeno 59.128 mujeva zemlje. Zemlja službeničkih obitelji, koja je oslobođena poreza, iznosi 102.123 muja, 6 fena i 7 lijeva, zemlja službeničkih obitelji izvan oprosta od dažbina iznosi 159.719 mujeva i 2 fena. Zemlja obitelji iz naroda, podvrgnuta nametima, iznosi 576.298 mujeva, mala polja, koja ne ulaze u poreznu obvezu, iznose 494.302 muja, 9 fenova i 1 li.

Wanli 万力, 39. godina, 9. mjesec (vrijeme postavljanja) Ovaj kamen podigao je načelnik okruga Wuxi Zhen Yiwen 阵以闻. (Muzej grada Wuxija)

Natpis na kamenu jasno otkriva metode izbjegavanja poreza kojima su se služili imućni pripadnici obrazovane više klase u suradnji s lokalnom upravom. Također pokazuje kako su veliki zemljoposjednici povećali koncentraciju proizvodnih viškova u svojim rukama s malim varijacijama,

što je uvelike zaoštrilo društvene razlike. Unatoč dramatičnosti opisa, na temelju podataka na kraju natpisa zaključujemo da je veleposjeda manje od 25 posto cjelokupne zemlje, ako svu zemlju činovničkih obitelji shvatimo kao veleposjede. To pokazuje da veliki posjedi nisu pokrivali većinu zemlje. I ovdje su dominirali mnogi mali posjedi, iako je broj veleposjeda u ovom dijelu Kine bio među najvećima. Opisano osiromašenje u tako drastičnom obliku stoga se vjerojatno nije ticalo cijele populacije malih posjednika, već najvjerojatnije samo njezinog najsiromašnijeg i najizloženijeg dijela. U slučaju nepravilne raspodjele radnih obaveza, koji se odnosio na porez na zemlju i nepromišljeno nametanje dodatnih tereta onima koji ih nisu uspjeli izbjeći, upravo je tlaka postala glavnim društvenim problemom najbogatijeg poljodjelskog područja.

Visoka produktivnost poljodjelstva i koncentracija prihoda u rukama bogatih zemljoposjednika omogućili su razmjerno visoke tržišne viškove i relativno veliku tržišnu proizvodnju žitarica na tom području. Druga značajka tamošnjeg seljaštva bila je vrlo razvijena sekundarna proizvodnja tkanine, posebno svile i pamuka. Seljaštvo se bavilo proizvodnjom tkanina bilo u obliku domaće radinosti u obitelji ili kroz proizvodnju sirovina potrebnih za obrtničku obradu. To je u nekim krajevima povećalo komercijalizaciju i specijalizaciju poljodjelstva. U prefekturi *Huzhou* 湖州 područje oko grada Huzhoua specijaliziralo se za uzgoj dudova svilca, a u međuvremenu je sam grad postao glavno središte proizvodnje i prodaje sirove svile. Prefektura *Songjiang* 松江 se već u razdoblju dinastije Yuan usmjerila na proizvodnju pamuka i pamučnih tkanina, pa su sva pješčana i manje plodna polja u obalnim dijelovima ove prefekture zasađena unosnom kulturom pamuka.

Tržišna proizvodnja poljoprivrednih proizvoda je zbog gore navedenih razloga uvelike ojačala i stvorila povoljne uvjete za širenje tržišnog gospodarstva u regiji. U takvim okolnostima relativno razvijeno obrtništvo stvorilo je nova radna mjesta za višak poljoprivrednog stanovništva. Mnogi seljaci, koji su pod pritiskom teških društvenih uvjeta u poljodjelstvu napuštali zemlju, mogli su se zaposliti u obrtu, dok su tržišni viškovi hrane omogućavali održavanje sve većeg broja neagrarnog stanovništva.

Već je 1432. službena mjesna kronika bilježila posebne prilike seljačkog stanovništva u prefekturama Suzhou i Songjiang:

Stanovnici cijele zemlje obično su vezani za zemlju i teško im je preseliti se, iako nemaju od čega živjeti, dok stanovnici prefektura Suzhou i Songjiang često preziru svoj rodni kraj i rado se sele drugamo. [...] Tako je svugdje u Kini, ako ljudi odu iz rodnog kraja, nemaju od čega živjeti, dok ljudi iz prefektura Suzhou i Songjiang, ako napuste imanje, imaju dovoljno za život od prodaje svojih vještina. (周忱: 与行在户部诸公书, 宣德7年)

Izvori potvrđuju da su u XV. stoljeću seljaci iz područja južno od donjeg toka Dugačke rijeke, mogli napustiti poljodjelstvo i živjeti od obrtnih djelatnosti kojima su se bavili kao najamni radnici. Proces napuštanja poljodjelstva bio je dodatno olakšan činjenicom da je kod seljaka bila razvijena domaća radinost. Seljaci, koji su prestali živjeti od zemlje, samo su nastavili s dotadašnjim dopunskim djelatnostima koje su tako postale njihov osnovni izvor prihoda.

3. Obrtnička proizvodnja

Od početka dinastije Ming mnogi su zanati nastavili bogatu tradiciju. Glavne industrije, koje su u to doba bile među vodećima u svijetu po obujmu i kvaliteti proizvoda, bile su rudarstvo i metalurgija, proizvodnja tekstila i porculana te brodogradnja.

RUDARSTVO I METALURGIJA

U prva tri desetljeća vladanja dinastije rudarstvo i metalurgija su bili isključivo pod državnom upravom i proizvodili su samo za državne narudžbe. Godine 1395. car Hongwu izdao je proglas kojim je dopustio privatnim osobama da se bave taljenjem željeza i izradom proizvoda od

željeza, od čega su morali dati jednu petnaestinu, dok je privatno otvaranje rudnika ostalo zabranjeno. Nakon ove mjere počela je početkom XV. stoljeća proizvodnja željeza brzo rasti, tako da je 1434. samo privatna proizvodnja iznosila više od 4000 tona.

Neke od željezara u državnom vlasništvu bile su vrlo velike, poput željezare *Zunhua* 遵化 (oko 150 km istočno od Pekinga), koja je tijekom vladavine Yonglea zapošljavala više od 2500 ljudi. Tehnologija je također bila prilično razvijena jer se željezo dobivalo iz svake peći četiri puta dnevno, a peći su neprekidno gorjele čak tri mjeseca. Privatna metalurgija se najbrže razvijala u *Foshanu* 佛山 u neposrednoj blizini Kantona. Prema zapisima iz 1622. godine, u Foshanu je bilo sedam proizvodnih pogona, od kojih dva za lijevano željezo (lijevanje posude za kuhanje i okvira za štednjake) i pet kovačkih (kovanje oružja, žice, brava, poljodjelskog oruđa i čavala). (王宏钧, 刘如仲: 广东佛山资料主主萌芽的几点来料, 中国历史博物馆刊, 1980/2)

Rano je porasla i proizvodnja bakra, kositra, srebra, zlata i ugljena, ali je država strogo zabranila bilo kakvu privatnu proizvodnju plemenite kovine, pa su se dobivale samo u državnim radionicama.

SVILARSTVO

Tekstilna proizvodnja zapošljavala je najveći broj obrtničkih radnika i imala prilično jaku tržišnu orijentaciju pa je čak počela uvoditi neke oblike manufakturne proizvodnje. Posebno je bila važna izrada svilenih i pamučnih tkanina. Veliki gradovi na jugu – Suzhou, Hangzhou i Nanjing, u kojima su postojale i državne i privatne radionice za proizvodnju svih vrsta svilenih tkanina, nastavili su svoju tradiciju proizvodnje svile od početka dinastije i ostali su glavna središta proizvodnje svile.

Tradicionalni oblici proizvodnje i tkanja svile bili su:

- domaća seljačka radinost, koja je još uvijek uglavnom bila uključena u prirodno gospodarstvo,

- mali obrt, koji je ili još bio uključen u naturalno gospodarstvo ili je postojala samostalna proizvodnja robe na malo,
- velike državne radionice koje su radile za potrebe dvora.

Državne tekstilne radionice bile su važan predoblik za razvoj masovne privatne tržišne proizvodnje. Kod njih je već tehnički i organizacijski bila uvedena proizvodnja u velikim serijama, samo što nije bila namijenjena slobodnom tržištu, već ju je diktirala birokratska uprava za potrebe dvora i državnih službi.

Za vrijeme dinastije Ming državne svilarske radionice bile su podijeljene na središnje, koje su bile u dvama glavnim gradovima, Pekingu i Nanjingu, i lokalne, koje su bile raspoređene po pokrajinama s najraširenijom proizvodnjom svile. Količina proizvodnje utvrđena je godišnjom kvotom koju je odredilo Ministarstvo rada. Ta je kvota u biti bila porezna obveza obitelji svilara koji su otplatili svoj porez radeći za državu. Kao i u drugim državnim radionicama tako su i u onima za tkanje svile obrtnici koji su bili obvezni stalno raditi u državnim radionicama tamo i boravili, dok su drugi morali na posao dolaziti samo povremeno kako bi platili porez. Središnje radionice oslanjale su se uglavnom na stalne radnike, izravno podređene ministarstvu, dok ih je u mjesnim radionicama po pokrajinama bilo manje i u njima su dominirali obrtnici koji su samo povremeno morali odslužiti tlaku.

Po obujmu proizvodnje najvažnije su bile lokalne radionice na koje je 1587. otpadalo oko 61 posto svilene robe koja je navedena u godišnjoj kvoti, dok su središnje radionice u Pekingu davale 32 posto, a one u Nanjingu 7 posto ukupne godišnje kvote.

Većina tadašnjih lokalnih državnih svilarskih radionica bila je smještena južno od donjeg toka Dugačke rijeke, s glavnim središtima proizvodnje svilene robe u gradovima Suzhou i Hangzhou. Stvarna proizvodnja svile za državne potrebe bila je u ovom kraju mnogo veća od propisane porezne kvote jer su državne narudžbe od sredine XVI. stoljeća brzo rastle i daleko premašivale okvire porezne kvote. Tako je u dinastičkim analima zapisano da je 1587. iz dvije pokrajine s gradovima Suzhou i Hangzhou

naručeno 127.315 bala svile za ukupno oko 1,600.000 srebrnih taela. (明神宗万历实词, stranica 187)

Dok su središnje radionice gotovo svu proizvodnju predavale izravno dvoru i državnoj upravi, lokalne su radionice proizvodile velik dio svile za lokalne potrebe i za velike državne narudžbe, koje su plaćane u srebru. To je doprinijelo tome da je veliki udio u proizvodnji državnih radionica bio uključen u komercijalnu proizvodnju svile.

Rad državnih radionica je od kraja XV. stoljeća zbog proširenja uloge tržišta i razvoja konkurentskih oblika tkanja svile zapao u duboku krizu, iz koje se unatoč nekoliko pokušaja oživljavanja nisu uspjele izvući. Položaj lokalnih državnih radionica otežavao je sve veći nedostatak radne snage iz obrtničkih obitelji na kojima se temeljio ovaj oblik proizvodnje. Uvjeti su bili dodatno pogoršani neusklađenim mjerama državne politike. Tako je u nekim lokalnim pogonima tkanje prestalo već početkom XVI. stoljeća, a u nekima je proizvodnja kasnije djelomično obnovljena, ali je ubrzano propadanje ponovno započelo dvadesetih godina XVII. stoljeća. Budući da je udio izravne proizvodnje za državne potrebe postajao sve manji i manje važan, supstitucija državne proizvodnje bila je odlučujuća za daljnji razvoj svilarstva. Tri glavna oblika supstitucije su bila:

- snažan procvat zadrugarstva,
- organizacija tkalačke djelatnosti s najamnom radnom snagom,
- kupnja dodatnih količina svilenih tkanina na tržištu.

Zadrugarstvo se pojavilo u prvoj polovici XV. i u tridesetim godinama XVI. stoljeća postalo je svakodnevnom i pravnim oblikom proizvodnje. Tako nam *Wang Zheng* 王鉞, koji je 1535. došao u Suzhou iz Hangzhoua, kao nadzornik za svilu, opisuje osnivanje i širenje zadrugarstva i navodi njegove glavne karakteristike:

Sve siromašne i bogate tkalačke obitelji dijele se u kategoriju dobrih i običnih (gornjih i srednjih) radnika, i svi dobivaju naloge za tkanje. Prema broju tkalaca pod upravom službenika i količinom njihove

proizvodnje, u svakoj pokrajini zadužuju tkalce da tkaju odgovarajuće veće ili manje količine platna. Deset ljudi formira skupinu u kojoj se moraju međusobno nadzirati. Dodijeljen im je posrednik koji dijeli zadatke. (明世宗嘉靖实试, 卷 172)

Tkanje s najamnom radnom snagom u nekim se lokalnim državnim radionicama pojavilo prvenstveno kao odraz nedostatka visokokvalificiranih obrtnika u tom kraju, zbog čega se počelo zapošljavati sposobnije tkalce iz drugih mjesta. S druge strane su nastajala velika svilarska središta kao što su Suzhou, Hangzhou i Nanjing, gdje su državne radionice počele unajmljivati radnu snagu kao popunu za povećanu proizvodnju. Međutim, zapošljavanje radnika u državnim tkalačkim radionicama bilo je više privremena nego utvrđena mjera.

Praksa kupnje dodatnih količina svilene robe na tržištu uspostavljena je sedamdesetih godina XV. stoljeća u pokrajinama Jiangxi, Huguang, Henan i Fujian, gdje tkanje svile nije bilo toliko razvijeno i domaćom proizvodnjom se nisu mogle ispuniti propisane proizvodne kvote. Zato su službenici iz tih pokrajina počeli kupovati nedostajuće količine na tržištu u gradovima Nanjing i Suzhou, što je, naravno, utjecalo na rast cijena.

Tadašnji konfucijanski birokrati smatrali su da je kupnja svilene robe po tržišnim cijenama i na drugim mjestima nedopustiva promjena ustaljenog poretka, pa ju je Ministarstvo rada 1484. zabranilo. Tako spomenute pokrajine više nisu imale mogućnosti ispuniti propisanu godišnju kvotu te su imale sve veće manjkove.

Prema različitim oblicima proizvodnje koji su zamijenili državnu, može se sažeti da pad izravne državne proizvodnje svilene robe nije nužno značio i smanjenje državnog utjecaja na ovu proizvodnu industriju. Kako su propisane porezne proizvodne kvote ostale nepromijenjene, a dodatne državne narudžbe povećane, državni službenici, zaduženi za proizvodnju svile, proširili su svoj utjecaj i na privatni sektor. Na taj je način država nastavila utjecati na stanje na tržištu svile i svilene robe te uvjete upravljanja cjelokupnom industrijom. Državne narudžbe činile su oko tri četvrtine do četiri petine cjelokupne proizvodnje, što je značilo da je samo

u prefekturi Suzhou moralo biti u pogonu gotovo stotinu tisuća privatnih tkalačkih stanova. Prevladavala je usitnjena proizvodnja, u kojoj je osnovna proizvodna jedinica bila obrtnička obitelj. Već sami nazivi, tkalačka radionica *jifang* 机坊 i tkalačka obitelj *jihu* 机户, ukazuju na njihovu proizvodnu specijalizaciju. Obitelji su u pravilu imale vlastiti radni prostor sa svojom proizvodnom opremom, najčešće s nekoliko tkalačkih stanova. Tu i tamo je neka od njih toliko ojačala svoj materijalni položaj da je postala vlasnica veće radionice s desecima tkalačkih stanova. Ove obitelji su kao ispomoć vlastitoj radnoj snazi često zapošljavale i nekoliko tkalačkih radnika zvanih *jigong* 机工 ili *zhigong* 织工 koji su bili bez vlastitih sredstava za rad i prodavali su svoju radnu snagu kao neka vrsta najamnih radnika. Odnos između tkalačkih obitelji i tkalačkih radnika osvijetljen je zapisnikom koji je za državni izvještaj Ministarstva rada 1601. sastavio *Cao Shipin* 曹时聘:

Stanovnici grada Suzhoua tkali su zajedno u kućama i domovima. Oni koji su imali radionice, su dali sredstva, tkalci su dali snagu, i tako su njihovi životi dugo bili ovisni jedni o drugima... Oni ljudi koji nisu imali stalnog gospodara, ujutro nisu znali kakva će biti večer. Dobiti posao znači živjeti, izgubiti ga znači smrt. Zapisujem ono što sam i sam vidio: Kad su zaustavili rad radionice za bojenje otpušteno je nekoliko tisuća radnika, a kada su prestale s radom tkalačke radionice ponovno je otpušteno nekoliko tisuća tkalačkih radnika. Svi su ovisni od vlastitog rada i svi su dobri ljudi. (明神宗万历实较, 卷 361)

Suzhou je karakteriziralo masovno zapošljavanje radne snage, nametnuto ustaljenim običajima, ali još ne možemo govoriti o potpuno slobodnom tržištu rada jer je zapošljavanje radnika još uvijek bilo unutar cehovske organizacije. Moć ceha tkalaca svile u gradu Suzhou ogledala se i u borbi protiv najviše eksploatatorskih intervencija državne vlasti. U nekim dijelovima Kine pojavili su se pokreti protiv povećanja poreza na obrt. Zajednički ih nazivamo pokretima gradskog stanovništva. Najjači je bio upravo u gradu Suzhou, gdje je udio zanatlija i trgovaca u broju stanovnika

bio posebno visok. Ovdje je već 1523. došlo do pobune protiv nadzornika proizvodnje, eunuha *Zhang Zhicong* 张志聪.

Najjači val pobuna bio je reakcija na povećanje izvanrednih poreza, koje je vlada propisivala u posljednjim godinama XVI. stoljeća. Tada je u pokrajine poslala posebne porezne eunuhe da skupe dodatne poreze i tako je u Suzhou došao eunuh Sun Long 葛贤, koji je novo oporezivanje pokušao prvo uvesti u tkalačkom cehu. Povećani porezi bili su za tadašnje prilike teško opterećenje i moglo je ozbiljno ugroziti proizvodnju, pa se tkalački ceh pobunio i proglasio opću zabranu tkanja i prodaje svile. Prosvjed je ubrzo prerastao u pobunu tekstilnih radnika. Tkalac *Ge Cheng* 葛成 u ljeto 1601. proglasio se vođom. Otišao je s desecima sljedbenika u hram u kojem je bilo sjedište tkalačkog ceha, i poveo mnoštvo tkalaca koji su se ondje okupili. Gradska vlast pokušala je umiriti pobunjenike izručivši im dva cehovska posrednika koji su surađivali s eunusima. Ljuti-ta gomila ih je odvela pred cehovski hram, gdje su pogubljeni, ali time pobuna nije završila. Srušili su još nekoliko zgrada i protjerali Sun Longa, a vojska je kasnije slomila pobunu i pogubila njezinog vođu.

Nadzor eunuha nad svilarstvom, uveden pred kraj dinastije, imao je ozbiljne posljedice za cijelu industriju jer je nekoliko puta uzrokovao izravnu obustavu proizvodnje. Uz punu kontrolu države nad cijenama svile, koja se nije mogla povećati sukladno povećanim troškovima, država je u XVI. stoljeću uzrokovala stagnaciju, pa i nazadovanje ove industrije.

PROIZVODNJA PAMUČNE ROBE

Za vrijeme dinastije Ming novi procvat doživljava i proizvodnja pamuč-nih tkanina. Ohrabrila ga je vladina potpora uzgoju pamuka na početku dinastije. Tada je izdana uredba da se plaćanje poreza u žitu može zami-jeniti pamučnom robom, što je imalo za posljedicu da se na zemljištu, manje pogodnom za uzgoj riže, počne uzgajati sve više pamuka. Tkanje pamučne robe postalo je važan domaći obrt i proširilo se kao dopunska djelatnost među seljačkim stanovništvom.

Sredinom XV. stoljeća država je godišnje ubirala oko 20 milijuna bala pamuka (bala je mjerila oko 13 m), a ta davanja sve više zamjenjuju plaćanje u srebru, tako da su vlasti već u XVI. stoljeću većinu pamučnih tkanina nabavljale na tržištu. Do visoke koncentracije proizvodnje pamuka došlo je u obalnom području na ušću Dugačke rijeke, gdje je pjeskovito tlo bilo izrazito nepovoljno za uzgoj riže, dok je pamuk dobro napredovao. Ovdje je grad Songjiang (danas predgrađe Šangaja) bio glavno središte i u potpunosti orijentiran na proizvodnju pamučne robe, čak je uvezio dodatne sirovine iz dalekih pokrajina i zatim opskrbljivao cijelu Kinu pamučnim tkaninama.

Većina tržišno orijentirane tekstilne proizvodnje, svile i pamuka, stoga je bila koncentrirana na relativno malom području, koje Kinezi nazivaju pokrajinom *Jiangnan* 江南, a nalazi se južno od ušća i donjeg toka Dugačke rijeke. Na ovom području je unajmljivanje radne snage i osnivanje većih manufakturnih radionica bilo rašireno. Proizvodnja tekstila također se selila iz glavnih središta u manje gradove i trgovišta, koja su se relativno brzo razvijala i prelazila u specijaliziranu tržišnu proizvodnju.

PROIZVODNJA PORCULANA

Na temelju tradicije nastavljena je proizvodnja porculana i keramike. Najveće središte bio je *Jingdezhen* 景德镇 u pokrajini *Jiangxi* 江西, koji je zapravo bio trgovište usred poljodjelskog kraja. Keramička tradicija sačuvana je od vremena dinastije Han, a naselje je dobilo na značaju za dinastije Song, kada su tamo osnovane državne obrtničke radionice za opskrbu dvora.

Za vrijeme dinastije Ming usavršeni su procesi pečenja porculana, razvijene su neke nove tehnike, a kvaliteta proizvoda podignuta je kao nikada prije. Usavršena je proizvodnja plavo-bijelog porculana, koji u Europi već u XVII. stoljeću postaje sinonim za dinastiju. Razvijena je nova tehnika slikanja višebojnih uzoraka, slikanje ispod porculanske glazure i kombinirana tehnika plave i bijele podloge pod glazurom s višebojnim

ukrasom odozgo. Osim proizvodnje glatkog okruglog porculana također je bila važna industrija rezbarija i intarzija u porculanu.

U državnim radionicama radili su obrtnici koji su morali obavljati stalnu tlaku za potrebe dvora, i oni koji su tlaku odrađivali samo na određeno vrijeme. Uz te zavisne obrtnike državne radionice su i dalje zapošljavale i regrutirale radnike koji nisu nužno bili iz redova obrtničkih obitelji i stoga su bili osobno slobodniji. Upravo su se u državnim radionicama najviše očuvali zastarjeli odnosi osobne ovisnosti obrtnika, a radni proces poprimao je oblik manufakturnog rada jer su se s povećanjem broja pomoćnih radnika obrtnici sve više specijalizirali za pojedine faze. Na pojedinoj peći radilo je više od deset radnika, a u prosjeku je komad okruglog porculana morao proći kroz petnaestak pari ruku.

Od kraja XV. stoljeća nadalje Jingdezhen karakterizira prvenstveno brzina povećanja broja privatnih peći. Dok su neki vlasnici dolazili iz privilegiranog sloja obrazovanih ljudi, većina ih je dolazila iz redova sitnih obrtničkih proizvođača koji su se postupno osamostaljivali. Angažirali su majstore i domaće radnike, a dolazilo je i sve više seljaka iz svih dijelova prefektura, pa čak i iz susjednih prefektura. Grad se prema zapisima brzo širio i od sredine XVI. stoljeća već ima više od 100.000 stanovnika, od čega je više od 10.000 radilo u proizvodnji porculana.

OSTALI OBRTI

Brodogradnja je također bila jaka gospodarska grana, koja je početkom dinastije Ming bila iznimno velikih razmjera. Glavno središte bilo je u Nanjingu, gdje je u brodogradilištu *Longjiang* 龙江 napravljena većina velikih brodova s blagom, što je za ono doba značilo sam vrh brodograđevne tehnike i s kojima je Zheng He preplovio Indijski ocean. O veličini ovih brodova svjedoči 11,05 m duga kormilarska osovina, koju su arheolozi 1959. godine iskopali na mjestu nekadašnjeg brodogradilišta u Nanjingu. Broj proizvedenih brodova bio je za to doba ogroman, budući da je 1420. državna mornarica brojala 250 velikih lađa s blagom,

400 velikih ratnih brodova, 400 brodova za prijevoz žitarica, 1350 ratnih brodova i 1350 patrolnih brodica. Osim u Nanjingu, brodovi su građeni u još 14 državnih brodogradilišta.

S druge strane, za vrijeme dinastije Ming, za unutarnji prijevoz putem rijeka i kanala koristilo se nekoliko tisuća brodova plitkog gaza, koji su uglavnom napravljeni u privatnim brodogradilištima. Kada je nakon poznate promjene politike počeo pad pomorske industrije i državna brodogradilišta počela propadati, prijevoz unutarnjim plovnim putovima uvelike se povećao, tako da su privatna brodogradilišta nastavila napredovati.

Među industrijama koje nisu bile osobito jake na početku dinastije, ali su se kasnije snažno razvile, bila je prerada šećera. Šećer se, kada je počela njegova prerada u bijeli šećer, nametnuo kao opća tržišna roba. Nagli razvoj doživjeli su i proizvodnja papira, koji se prvenstveno proizvodio u pokrajini *Fujian* 福建, te tiskarstvo, gdje je usvojen ne samo višebojni tisak, već su se stari drvorez i keramički tisak sve više zamjenjivali tiskom s bakrenim i olovnim slovima, pri čemu je pomični metalni okvir, koji je ušao u upotrebu stoljeće prije Gutenberga, snažno pojednostavio proces. Knjige, koje su se ovako mogle početi izdavati u velikim nakladama širile su se i u narodu, a u carskoj knjižnici je već početkom XV. st. trećina knjiga bila tiskana.

CEHOVSKE UDRUGE

Slobodna konkurencija na tržištima i brzo širenje tržišne proizvodnje snažno su ometala cehovska udruženja. Ona su u Kini imala dugu tradiciju jer su o njima sačuvani zapisi iz dinastija Tang i Song. U vrijeme dinastije Ming cehovi su već bili rašireni u svim obrtima i proširili su se po cijeloj zemlji. Njihov se sastav već znatno promijenio i razne novotformirane cehovske organizacije zadržale su tipičan „cehovski“ karakter. Bile su hijerarhijske, majstori su imali sva prava nad šegrtima, ali su istovremeno bile zatvorene prema van i onemogućavale vanjsku konkurenciju. Cehovi su također strogo definirali uvjete rada, pravila o zapošljavanju novih pripravnika, cijene proizvoda koje nisu smjele biti ni više ni niže od

propisanih, vrstu i kvalitetu proizvoda i raspodjelu sirovina, opseg tržišta i prometa te lokacije i veličine novih obrta.

Glavni tipovi cehovskih organizacija bili su nazvani *huiguan* 会馆 i *gongsuo* 公所, a ponegdje su ih zvali *tang* 堂, *bang* 帮, *gong* 宫 ili *hui* 会. Te su se udruge osnivale na sektorskoj ili lokalnoj osnovi, a ponekad i kao kombinacija te dvije. Huiguan su osnivali službenici i obrazovani ljudi iz istog (rodnog) kraja ili obrtnici odnosno trgovci. Često su to bila i mješovita udruženja sva tri sloja stanovništva. Gongsuo su bili organizacijski manje složeni jer nisu uključivali službenike, već su bili samo obrtnička i trgovačka udruženja. Svako od tih udruženja imalo je svoje posebnosti u pogledu struke i svrhe rada.

Cehovske udruge su se jako razlikovale po veličini. Bile su okružne, pokrajinske pa čak i one koje su djelovale u više pokrajina dok su ovisno o granama proizvodnje bile podijeljene na jednogranske i višegranske. Obuhvaćale su sve zanate i vrste trgovine toga vremena te su imale važan društveni položaj, što, među ostalim, pokazuju njihove reprezentativne građevine jer neke od njih, prema suvremenicima, nisu zaostajale „gotovo ni za jednim magistratom“, (从翰香: 中国封建社社内设计主义萌芽诗题论, 原司研究, 1963)

Svaki je ceh imao svog „nebeskog zaštitnika“ i utemeljitelja struke, kojeg se štovalo i prinosilo mu darove. Organizacija je imala i neke društvene funkcije. Primjerice, brinula se o pogrebnim obredima prilikom smrti članova te o odgoju i obrazovanju djece. Sve je to jačalo jedinstvo članstva, koje je bilo prožeto starim narodnim običajima. Cehovske organizacije su uglavnom financirali sami trgovci i obrtnici. Velike udruge, osobito one koje su se protezale preko pokrajinskih granica, pomogle su u širenju tržišta, a svoje podružnice u velikim trgovištima često su imale manje lokalne cehovske organizacije.

U drugoj polovici razdoblja dinastije Ming dolazi do postupnog pada prestiža majstora i uspostavljanja novih, manje hijerarhijskih odnosa među obrtnicima, što djelomice olabavljuje cehovske veze. U većim manufakturnim radionicama radni proces je već zahtijevao podjelu rada, pa su majstori počeli gubiti prijašnji položaj. Svejedno su kineske cehovske organizacije uspjele preživjeti do opijumskih ratova sredinom XIX. stoljeća.

4. Razvoj tržišnog gospodarstva

ŠIRENJE UNUTARNJE TRGOVINE

Brzi rast tržišne proizvodnje i širenje tržišta navijestili su novu eru u razvoju tradicionalnog gospodarstva. Pod mongolskom dinastijom proširio se prostor za trgovinu i značajno su se poboljšale prometne veze, pa su sve do polovice vladanja dinastije Ming trgovačke veze i poslovi bili brojniji nego ikad prije pod Mongolima. U drugoj polovici ovog razdoblja lokalna vlast čini veliki korak naprijed u razvoju trgovine, a najvažnija trgovačka roba u mnogim regijama više nije bila ograničena na lokalna tržišta, već su trgovci izvozili sve veće količine na daleka tržišta. Među glavnim kineskim regijama postupno su počele jačati međuregionalne tržišne povezanosti, pa su bile ekonomski sve povezanije i ovisnije jedne od drugih.

Razvoj regija bio je vrlo neujednačen, a tržišno gospodarstvo rašireno uglavnom u gospodarski razvijenijim regijama. Najbrže su se razvijala područja uz donji tok Dugačke rijeke i obalni pojas na jugoistoku Kine, gdje je postojala gusta prometna mreža. Veličina riječne flote i gustoća plovni putova svjedoče da je to bio najrazvijeniji, a ujedno i najjeftiniji prometni sustav tog vremena. Tako su i ceste, uglavnom dobro utabane, okružene drvoredima i opremljene kamenjem za označavanje udaljenosti, smjerokazima, nadzornim tornjevima i elegantnim mostovima, izazvale veliko divljenje među europskim putnicima u XVII. stoljeću. Uz jeftine plovne putove ustalili su se trgovački tokovi koji su omogućili specijalizaciju proizvodnje u pojedinim područjima. Nasuprot tome, u gospodarski manje razvijenoj sjevernoj Kini utjecaj tržišta na lokalno gospodarstvo bio je mnogo manji, pa je manji bio i protok robe. Naravno, to je još više vrijedilo za udaljene krajeve zapadne Kine.

Međuregionalna trgovina povećala je razlike između pojedinih regija. Siromašni sjeverozapad u obujmu velikog luka Žute rijeke bio je jedno od najnerazvijenijih područja Kine, tamo je produktivnost tradicionalnog poljodjelstva bila vrlo niska i nisu izrađivani nikakvi privlačni tržišni

proizvodi. U ovim su krajevima po relativno visokim cijenama kupovani sol, čaj, svila i slična roba dovezena s dalekih mjesta, a kapital je putem trgovine počeo teći sa sjeverozapada u razvijena područja na jugoistoku, što je dodatno ubrzalo proces siromašenja. Zbog toga je ovaj kraj gubio ekonomsku samostalnost i zaostajao u razvoju. Među trgovačkom robom koja je pristizala na tržište kasne dinastije Ming, još uvijek je bilo dosta luksuzne robe, na primjer, proizvodi od žada, razne dragocjenosti, tamjan i većina svilenih tkanina, ali je udio te robe u ukupnoj trgovini bio relativno mali. Značajno je povećanje udjela predmeta opće potrošnje, na primjer pamučne robe, željeznih predmeta, soli, šećera, čaja i papira, koji su tako sve više dominirali.

OBlici VANJSKE TRGOVINE

Iako je trgovina sa susjednim nomadskim narodima na sjeveru bila važna, zbog posebnih odnosa s njima nije se podrazumijevala kao vanjska trgovina. Posebno je bilo poznato konjsko tržište na sjeveroistoku i čajno na sjeverozapadu. Konjska trgovina imala je tri glavne lokacije, s Džurdžima na jednoj, a s Mongolima na druge dvije, gdje su Kinezi kupovali konje. Tržnice su imale državni i privatni dio. Državnim su upravljali službenici i imali su odredbe o tržišnim danima i cijenama, dok je privatni bio nešto slobodniji. Tržnice čaja dobile su svoje ime jer su tamo Kinezi od srednjoazijskih naroda kupovali konje u zamjenu za čaj. I na ovom tržištu cijenu je određivala država, a obujam trgovine je za ono doba bio vrlo velik. Tako je zabilježeno da je za vrijeme Yongleove vladavine jednokratna razmjena na ovom tržištu dosegla 40 tona čaja.

Državna uprava je od početka dinastije kontrolirala vanjsku trgovinu i uredila je kao neku vrstu državnog monopola, koji je bio opterećen mnogim administrativnim preprekama. To je ometalo protok robe, a i gospodarski učinci tako osakaćene trgovine bili su znatno smanjeni. Za ilustraciju, pogledajmo neke citate iz službenih dokumenata koji su se bavili vanjskom trgovinom na početku Longqingove vladavine, kada je

prekomorska trgovina bila djelomično dopuštena, ali su mnogi restriktivni propisi još uvijek bili na snazi:

Zabranjeno je imati veze preko istočnih i zapadnih oceana, ne smije se ići u Japan, oni koji budu imali takve kontakte bit će podvrgnuti strogim zakonima. [...] Tko god bude otišao u istočni ili zapadni ocean, taj će brod biti kontroliran da vozi samo ono što najviše nedostaje. Njegova će putovanja tamo i natrag biti strogo ograničena, njegova će roba biti odvojena, bit će strogo podvrgnut zakonima i kaznama za svoje područje, morat će poštivati upozorenja službene vojske, bit će podvrgnut pregledu ureda zbog javnog reda, morat će se čuvati povjerljivih razgovora na prekomorskim putovanjima i, neće smjeti usvojiti običaje i djelatnosti stranih (barbarskih) naroda. (洪教椿: 明清封建专制政权对设计主义萌芽的校碌, 原司研究, 1981/5, cit. prema 大明会典)

Navedeni propisi jasno pokazuju kako se birokracija dinastije Ming bojala vanjskih utjecaja i stoga je inzistirala na politici zatvaranja države. Ograničavanje prekomorskih putovanja nije popustilo sve do kraja dinastije, a u isto se vrijeme pokušavala u svakom trenutku strogo kontrolirati vanjska trgovina. Kineski trgovci, iako vlada nije dopustila privatnu prekomorsku trgovinu i nametnula blokadu mora, nalazili su razne krijumčarske rute kojima su trgovali. Najveći dio ove trgovine bio je usmjeren na zemlje jugoistočne Azije i Japana. Opis trgovine vinom s jugoistočnom Azijom u to vrijeme zabilježio je 1630. *Fu Yuanchu* 傅元初, koji se zalagao da vlada ponovno dopusti prekomorsku trgovinu. Napisao je sljedeće:

Prekomorske strane zemlje nalaze se na Velikom zapadnom i na Istočnom oceanu. Na Velikom zapadnom oceanu nalaze se zemlje Xianluo - Siam 暹罗 (Tajland) i Jianpu 柬埔寨 (Kambodža), gdje se pribavlja vrijedno drvo, papar, rogovi nosoroga i bjelokost, sve što Kini treba. Na Istočnom oceanu nalazi se zemlja Lüsòng 呂宋 (Luzon ili Filipini) i tamošnji ljudi su Folangji 佛朗机 (to znači franjevci, kako su Kinezi tada nazivali Portugalce, koje očito još nisu razlikovali od Španjolaca). Njihova zemlja

ima srebra u planinama, a tamošnji ljudi kuju novac pa je u općoj uporabi samo srebrni novac. Kad bi Kinezi trgovali na Velikom zapadnom oceanu, mogli bi lako uravnotežiti bilancu svojim proizvodima, a kad bi trgovali na Lusongu, mogli bismo dobiti njihov srebrni novac. Stranci iz obje zemlje vole kinesku svilu i drugu kinesku robu. U njihovim krajevima nema svilene bube i mogu tkati profinjeni saten samo od kineske svile. Kad bismo ih opskrbljivali, to bi bilo dobro za Kinu [...] Osim toga vole porculan iz pokrajine Jiangxi i šećer i voćne proizvode iz pokrajine Fujian. (顾炎武: 天下郡国利病书, 26 卷, 崇祯一二年, 傅元初)

Dobit od trgovine s jugoistočnom Azijom bila je vrlo visoka, pa se trgovina povećala unatoč zabrani. Posebno stroge zatvorske kazne i iznimno visoka dobit bile su u trgovini s Japanom. Japanci su jako cijenili kineske proizvode i bili su spremni platiti gotovo svaku cijenu za njih. Tako kroničar navodi da pri prodaji kineske svile u Japanu „svakih sto jena (50 kg svile) bilo je procijenjeno na 500 do 600 srebrnih taela, što je bilo deset puta više od stvarne cijene” (郑若会: 郑开阳杂善, 4 卷, 丝绸).

Širenje unosne trgovine krijumčarenjem potaknulo je dotok srebra u Kinu, podupirući monetizaciju kineskog gospodarstva i utječući na razvoj tržišnog gospodarstva. Pred kraj dinastije Ming, kada država više nije mogla učinkovito kontrolirati trgovce, prekomorska trgovina je opet dobila na obujmu.

POLOŽAJ TRGOVACA

Unatoč tome da su prema tradicionalnoj podjeli na četiri priznata sloja stanovništva trgovci bili na posljednjem mjestu, ekonomski su bili najpoduzetniji i najuspješniji sloj. S nakupljenim bogatstvom mogli su znatno unaprijediti društveni položaj i polaganjem državnih ispita ili kupnjom diploma lakše od ostalih siromašnijih klasa prijeći u red povlaštene klase obrazovanih ljudi. Međutim, njihov položaj u trgovini ostao je prilično neizvjestan jer su ih službenici u svakom trenutku mogli ucijeniti ili

čak narediti da im se oduzme imovina. U takvim su okolnostima državne diplome predstavljale mnogo veću sigurnost. Drugi način osiguranja bila je kupnja zemlje, s kojom se dio trgovačke akumulacije vraćao u poljodjelstvo.

Zarada u trgovini bila je veća nego u drugim djelatnostima, pa je težnja za bogatstvom polako načela tradicionalnu hijerarhijsku društvenu ljestvicu, koja je djelomično zamijenjena razlikom u imetku. Na temelju ekonomskih interesa dolazilo je potkraj dinastije do sve većeg ispreplitanja interesa obrazovanih ljudi i trgovaca, koji su, oslanjajući se na staru službenu elitu djelomice mogli osigurati i učvrstiti svoj položaj, čak i ako je njihov savez s konzervativnim snagama u isto vrijeme onemogućavao slobodnije djelovanje i poduzetničku inicijativu. U razvijenim i tržišno orijentiranim dijelovima Kine trošak ulaganja u komercijalni i financijski kapital za obrazovane ljude i dužnosnike isplativiji je i zanimljiviji od kupnje zemlje, pa su se sve više uključivali u trgovinu i druge poslove. Trgovci i službenici su često djelovali kao klanovi, jer su se povezivali na rodovskoj ili lokalnoj osnovi. To razotkrivaju sastav i organizacija trgovačkih udruženja, koja su uglavnom uključivala birokratsku elitu, što je pridonijelo njihovom suživotu s političkim sustavom.

Trgovački sloj imao je vrlo širok raspon, od veletrgovaca koji su imali u svojim rukama monopol nad tako unosnim poslovima kao što je trgovina svilom ili čajem, vlasnika malih trgovina i njihovih pomoćnika sve do uličnih prodavača. Poseban položaj imali su trgovci solju, kojih je bilo najviše u *Yangzhouu* 扬州. To su bili moćni trgovci koji su u ranim danima dinastije Ming vlastitim kapitalom organizirali opskrbu pograničnih krajeva i vojske žitom, a zauzvrat su dobili isključivo pravo na trgovinu solju. Tako su akumulirali ogroman kapital, pa je grad Yangzhou postao poznat kao mjesto iznimnog bogatstva i raskoši.

Za vrijeme dinastije Ming trgovački kapital naglo raste, a zbog pojačane monetizacije gospodarstva u drugoj polovici dinastije dobiva i sve mobilnije oblike. U nekim razvijenijim gospodarskim granama trgovački je kapital počeo brže kolati i povezivati se s obrtničkim. Uključio se u proizvodnju i organizirao financijske institucije tako da je u procesu

cirkulacije preuzeo oblike i proizvodnog i financijskog kapitala. Unatoč tome je većina trgovačkog kapitala i dalje ostala zatvorena u krutim cehovskim okvirima u kojima je kapital djelovao samo kao posrednik u prodaji robe.

RAST GRADOVA I TRGOVIŠTA

Usporedno s razvojem tržišnog gospodarstva, u razvijenim regijama i duž najvažnijih trgovačkih putova uvelike su se povećali gradovi koji su postali glavna trgovačka središta. Većina trgovačkih gradova bila je smještena u tri glavne regije, uz Dugačku rijeku, u obalnom pojasu na jugoistoku i uz Veliki kanal. Najveći grad bio je Suzhou, koji je pred kraj dinastije imao oko dva milijuna stanovnika, a Nanjing je veličinom i bogatstvom uvelike nadmašivao službeni glavni grad Peking.

Od XV. stoljeća nadalje možemo promatrati ubrzanu urbanizaciju gospodarski najrazvijenijih područja uz donji tok Dugačke rijeke. To je bila najurbaniziranija regija u Kini već za vrijeme dinastije Song, a za vrijeme dinastije Ming sjedišta pet prefektura južno od donjeg toka Dugačke rijeke bili su veliki gradovi s više od 100.000 stanovnika, od kojih je najveći bio milijunski Suzhou. Svaka prefektura fu bila je podijeljena na nekoliko okruga xian, koji su imali svoja gradska upravna središta s magistratom, opasana zidinama. S gledišta napretka urbanizacije još su zanimljivija seoska trgovišta *zhen* 镇, koja su bila prilično gusto razasuta po poljoprivrednom krajoliku, po nekoliko u svakom okrugu. Ona su bila dodirna točka između poljodjelskih i gospodarstava gradskih trgovaca, gdje se vršila lokalna robna razmjena, pa je i to djelovalo na njihove lokacije, budući da su bila toliko udaljena jedna od drugih da se nisu međusobno nadmetala i svako je pokrivalo svoje ruralno područje.

Za vrijeme dinastije Ming mnoga su trgovišta doživjela dinamičan razvoj koji je premašio njihovu izvornu funkciju. Postala su centri obrtničke proizvodnje, trgovina u njima se proširila i prerasla lokalni karakter. Pod utjecajem tih procesa broj njihovih stanovnika naglo je rastao, a seoska

trgovišta počela su poprimati izgled gradova. Lokalna kronika okruga *Zhenze* 震泽 iz XVIII. stoljeća govori nam o primjeru tako brzog razvoja, pa je o trgovištu *Pingwangzhen* 平望镇 zapisano:

Za vrijeme dinastija Song i Yuan su se redovi seoskih kuća na oba brijega pretvorili u ulice. Na početku dinastije Ming ondje je živjelo više od tisuću obitelji. Trgovina sa svim vrstama robe bila je kao u malom gradu. Od vladavine Hongzhija (1488-1506) do danas broj stanovnika se povećavao iz dana u dan. Povećavaju se zalihe robe, posebice riže, mahunarki i pšenice. Ovdje dolazi jako velik broj brodova iz bliže i dalje okoline, a ljudi su tržnici dali i nadimak Most platana. (乾隆: 震泽县志, 4 卷)

Za trgovište *Zhenzezhen* 震泽镇, koje je toliko naraslo pod dinastijom Ming, da je u sljedećoj dinastiji postalo središte okruga, isti izvor navodi:

U vrijeme dinastije Yuan, trgovište je bilo prilično malo i ovdje je živjelo samo nekoliko desetaka obitelji. Za vrijeme dinastije Ming, usred vladavine Chenghua (1465-1488) naraslo je na 300 do 400 obitelji. Tijekom vladavine Jiajinga (1522-1567), stanovništvo se više nego udvostručilo.

Iz lokalnih kronika pojedinih okruga razvidno je da je sredinom XVI. stoljeća samo u prefekturi Suzhou u okrugu *Wujiang* 吴江 bilo osam trgovišta u kojima je živjelo više od tisuću obitelji, a u *Shengzezhen* 盛泽镇 čak više od 10.000 obitelji. U okrugu *Changshu* 常熟 postojala su četiri trgovišta s više od 2000 obitelji, a jednako brzo su se razvijala i trgovišta u susjednim prefekturama.

Najveći broj trgovišta bio je u široj okolici Suzhoua, gdje je njihov rast bio usko povezan s razvojem tkanja svile, što je u ovim krajevima postala glavna gospodarska djelatnost. Druga brzo rastuća trgovišta bila su povezana s razvojem proizvodnje pamučne robe koja se u okolicu širila iz Songjianga. Neka su se trgovišta također specijalizirala za druge obrtničke

djelatnosti, pa su neka od njih doživjela preobrazbu s proizvodnjom ulja, metalurgijom i proizvodnjom sirovina, ili su postala važna trgovačka središta za prodaju pojedinih vrsta robe.

Velika obrtnička i trgovačko orijentirana trgovišta omogućavalo je visoko produktivno poljodjelsko zaleđe. Ono je oslobađalo radnu snagu te je osiguravalo sirovine i tržišne viškove hrane za neagrar-no stanovništvo. Osim toga, bogata tradicija seljačkih rukotvorina olakšala je prelazak s poljodjelstva na obrt. Oni su i dalje ostali čvrsto povezani jer su se u većim trgovištima unatoč promijenjenim gospodarskim djelatnostima, pa čak i u obrtu, zadržali stari zakup-nički odnosi s negdašnjim zemljovlasnikom ili različiti oblici osob-ne ovisnosti, kakvi su bili poznati u poljodjelstvu. Vlasnici zemlje često su se selili u trgovišta ili obližnje gradove i odatle upravljali proizvodnjom. Oni su svojim radnicima osiguravali sirovinu i hranu dok su od njih uzimali proizvode. Takve su odnose uspješno održavati zbog isprepletenosti interesa i veza sa službenicima koji su uz pomoć političke moći i autoriteta pomagali u očuvanju starih sadržaja u no-vim okolnostima.

Sličnu funkciju imao je i trgovački kapital koji je pod nepovoljnim uvjetima i s vrlo visokom dobiti organizirao seljački obrt, a potom i obrtnu djelatnost u trgovištima. Time je trgovački kapital držao u stal-noj ovisnosti obrtničke djelatnosti na selu i u trgovištima i u ruralnim krajevima im nije dopustio da se osamostale. Tako su velika trgovišta, koja su po svom vanjskom izgledu postala gradovi, djelomično zadržala ruralni karakter i unatoč pojačanoj ulozi tržišta i dalje su imala obilježja seljačkog gospodarstva.

To je uvelike otežavalo razvoj ekonomske i političke neovisnosti tih naselja, koja također većim dijelom nisu bila u stanju oponašati i usvojiti suvremenije načine proizvodnje, kakvi su se ustalili u obrtničkim dje-latnostima u većim gradovima. No, inovacije tipične za velike gradove nisu u potpunosti zaobišle rastuća trgovišta. O tome svjedoče zapisi iz trgovišta *Shengze* 盛泽, koje je postalo jedno od glavnih središta tkanja svile i zbog blizine Suzhoua prolazilo je kroz radikalne promjene. Ovako

je kroničar opisao prerastanje domaćeg obiteljskog obrta u više tržišno orijentiran obrtnički proizvodni pogon:

U trgovištu Shenze je obitelj iz domaće radinosti, gdje je žena prela, a muž tkao, povećala obujam na tri do četiri tkalačka stana u nekoliko godina. Nije prošlo deset godina kada su prikupili imovinu od nekoliko tisuća zlatnika i postali vlasnici trideset do četrdeset razboja.
(冯梦龙: 钵世恒言, 盛泽实较)

NOVI VRHUNAC CARSTVA

1. Mandžursko osvajanje Kine

Na proces nastajanja moderne Kine, koji se počeo odvijati u posljednjem razdoblju dinastije Ming, odlučujući utjecaj imala su dva vanjska čimbenika, mandžursko zauzimanje države i prodor europskih utjecaja u istočnu Aziju. U posljednjim desetljećima dinastije Ming tradicionalno kinesko društvo našlo se u dubokoj krizi. U prošlost zagledana vlast i kruta državna birokracija nisu bile u stanju razriješiti proturječja koja su bila rezultat okoštalog društvenog i političkog sustava, razvojnih izazova i veće orijentacije na tržišnu ekonomiju. Nemogućnost prilagodbe novim uvjetima kumovala je postupnom raspadu tradicionalnog sustava. Opća kriza pratila je i produbljivala pojave karakteristične za razdoblje dinastičkog pada: rastuću korupciju, financijsku krizu i zanemarivanje javnih radova i službi, a svemu tome pridružile su se seljačke bune i elementarne nepogode.

Sredinom XVII. stoljeća propala je dinastija Ming i vlast je prešla u ruke mandžurskih osvajača. Oni su nastojali što više oponašati tradicionalni kineski sustav, čime su usporili prijelaz u modernije društvo. Bilo je to i vrijeme kada je u Kinu morem dolazilo sve više zapadnoeuropskih trgovaca, misionara i istraživača, dok su preko Sibira prema obalama Tihog oceana prodirali Rusi. S jednim i s drugima u Kinu su ulazili strani civilizacijski utjecaji, koje Kinezi isprva nisu htjeli prihvatiti, ali su postupno iz temelja promijenili tijek društvenog i političkog razvoja.

USPON MANDŽURSKE MOĆI

U XVII. stoljeću uz sjeveroistočne granice propadajućeg carstva dinastije Ming počela je izrastati moćna država tunguskog naroda Džurdža, koji

je još u XII. stoljeću zauzeo sjevernu Kinu i tamo proglasio dinastiju Jin. Džurdži su bili upoznati s kineskom kulturom i konfucijanskim nazorima koje su preuzeli od svojih susjeda. Početkom XVII. stoljeća plemenski poglavica Nurhaci, u početku još uvijek vazal Minga, ujedinio je plemena Džurdža i 1616. ponovno uspostavio neovisnu državu Jin.

Nova država pokušala je ubrzo nakon svog nastanka zavladata Kinom jer je dvije godine nakon osnutka počela napadati kineske teritorije. U početku su se vojni uspjesi nizali i Džurdži su već 1621. zauzeli važne gradove *Liaoyang* 辽阳 i *Shenyang*, gdje je Nurhaci četiri godine kasnije preselio svoju prijestolnicu. Godine 1626. pokušao je zauzeti strateški grad *Ningyuan* 宁远, ali je tu doživio prvi veći poraz. Sljedeće je godine umro od rana, a njegovo djelo nastavio je sin Abahai, koji je prvo napao Koreju i natjerao Korejce da mu počnu slati danak. Zatim se okrenuo Kini. Grad Ningyuan je nakon odbijenog napada 1629. zaobišao i preko mongolskog teritorija upao u zaleđe Pekinga, gdje je stekao bogat plijen. U godinama koje su uslijedile, njegova je vojska opetovano upadala duboko u kineski teritorij, uvelike slabeći snagu obrane i privolio je mnoge kineske zapovjednike i njihove jedinice da pređu na njegovu stranu.

Osvajači su ubrzo zatim povećali svoj teritorij na račun kineske sjeveroistočne granice i pokorili Koreju, podjarmili Unutarnju Mongoliju i proširili se prema sjeveru u Amursku regiju. Slično kao od Korejaca, i od Mongolije su tražili da plaća danak njima, a ne više kineskom dvoru, što je upućivalo na to da im je cilj „zmajevo“ prijestolje kineskih careva. Moć osvajača temeljila se uglavnom na dobro organiziranoj vojsci, koju je Nurhaci već bio podijelio u osam raznobojnih stjegov. Abahai im je kasnije dodao osam mongolskih stjegov i na kraju osam kineskih. Podjela na stjegove bila je osnova vojne uprave i obuhvaćala je sve stanovnike. Bila je osnova za popis stanovništva, oporezivanje, vojnu evidenciju i po potrebi brzu mobilizaciju vojske. Takva vojna organizacija ubrzala je raspad rodovsko-plemenskog društva Džurdža i znatno ojačala udarnu moć jinske države.

Drugi stup nove države bili su kineski obrazovani ljudi, koji su – očajni zbog nesigurne situacije u Kini – pobjegli u Mandžuriju. Tamo su ih

raširenih ruku primali u razne službe koje su uz njihovu pomoć postale kostur državne uprave po kineskom modelu. Slijedeći kineski primjer, Abahai je već 1631. uspostavio civilnu državnu upravu sa šest ministarstava, koja su vodili mandžurski prinčevi. Svaki od njih imao je nekoliko zamjenika, među kojima je bio barem jedan Kinez, i koji je imao najviše radnih zadataka. To je bio zametak kasnije dvojne mandžursko-kineske vladine organizacije, jedne od karakteristika državnog sustava mandžurske dinastije.

Prema naputku kineskih savjetnika, Abahai je odlučio napustiti imena Džurdži i Jin, koja su bila nepopularna među Kinezima jer su pripadala osvajačima. Zajedno su se odlučili za novo, neopterećeno ime, *Manzhu* 满珠 što je bio naziv za Džurdže, Mongole i Tibetance i navodno potječe od sanskrske riječi *manjusri*, što znači „prekrasna sreća“. Kineski zapis imena je zatim promijenjen u *Manzhou* 满洲, odakle dolaze naši nazivi Mandžurija i Mandžurci. Godine 1636. proglasili su početak nove dinastije *Qing* 清, što znači „čistoća“, a tim su imenom i simbolično najavili zamjenu istrošenog i izbljedjelog sjaja imena dinastije Ming koje znači „svijetlo“. Naravno, nije bila slučajnost da su u odabranim imenima *Manzhou* i *Qing* svi znakovi sadržavali radikal za vodu jer je trebala ugasiti vatru s kojom je bila povezana dinastija Ming.

OSVAJANJE KINE

Posljednjih godina svoje vladavine Abahai je pojačao pritisak na Kinu i njegove su vojske prodrle duboko u kineski teritorij. Izravan napad na Peking i strateški prolaz *Shanhaiguan*, 山海关, koji je blokirao glavni put iz Kine u Mandžuriju, i gdje su Kinezi držali jaku vojsku, još nije riskirao. Umro je 1643, a naslijedio ga je njegov šestogodišnji sin Fulin, što ipak nije oslabilo mandžursku državu budući da je namjesništvo i zapovjedništvo nad vojskom preuzeo njegov sposobni stric Dorgan. Novim mandžurskim vođama se prilika za novi prodor u Kinu ukazala već 1644. kada su pobunjeni seljaci zauzeli Peking i posljednji car dinastije Ming,

nakon njihovog upada u carsku palaču, počinio samoubojstvo. Kinu, koja se našla u vrtlogu unutarnjih borbi, zahvatio je opći nered, pa se Dorgan sa svojom vojskom utaborio ispred prolaza Shanhaiguan i čekao rasplet događaja.

Budući da je u Kini sve već govorilo da će prijestolje preuzeti Li Zicheng, vođa pobunjenih seljaka i izopćenika, koji nije imao veliku podršku obrazovanog sloja, neki od njih počeli su razmišljati o uspostavljanju reda uz pomoć izvana. U nastaloj situaciji ključnu je ulogu odigrao Wu Sangui, koji je zapovijedao kineskom vojskom kod Shanhaiguan. U škripcu između pobunjeničke vojske, koja je s jedne strane prodirala prema prijevodu, i mandžurske s druge strane, isprva je razmišljao o predaji pobunjenicima koji su držali njegovog oca kao taoca. Na vijest da su buntovnici oteli njegovu omiljenu konkubinu predomislio se, na najutvrđenijem dijelu Kineskog zida otvorio je put mandžurskoj vojsci i potaknuo Dorgana da se zajedno upute prema njima.

Mandžurci su rado prihvatili neočekivanu ponudu i zajedno s braniteljima zida porazili su pobunjeničku vojsku. Li Zicheng se povukao u Peking, gdje se 3. lipnja 1644. žurno proglasio carem nove dinastije Shun, zatim je napustio prijestolnicu s ostacima vojske kako bi u Xi'anu stvorio novo uporište. Već sljedećeg dana u prazan Peking ušla je mandžurska vojska. Dorgan je najprije sa svim počastima pokopao pokojnog cara dinastije Ming i objavio da je njegova vojska došla spasiti Kinu od pobunjenika. Stoga je poslao dio vojske u potjeru za vođom pobunjenika kojeg su nakon godinu dana bijega ubili. U listopadu 1644. Mandžurci su preselili svoj dvor u Peking, što je za Kineze označilo službeni početak nove dinastije Qing.

Proglasili su Fulina prvim carem i dali mu carsko ime *Shunzhi* 顺治 ili Skladna Vlast, za koje se smatralo da simbolizira miran prijenos vlasti u ruke mandžurskih osvajača. Uz maloljetnog cara i dalje je svu moć imao Dorgan, koji je htio osvojiti cijelu Kinu. Pod njegovim vodstvom Mandžurci su brzo počeli sređivati prilike i osvajati još nepokorene dijelove carstva. Iako je većina kineske vojske i obrazovanih ljudi već u početku podržavala nove osvajače, prijenos vlasti u ruke stranaca nije tekao

nimalo glatko. U južnoj Kini, sljedbenici dinastije Ming su među carskim rođacima tražili novog carskog pretendenta. Pod sloganom „obnovimo dinastiju Ming“ pokušali su podići opću pobunu, ali bez uspjeha, pošto su je Mandžurci brzo ugušili. Vođe pokreta obnove dinastije Ming povukli su se na Tajvan, gdje su u izolaciji ustrajali do 1683. Najopasnija za mandžursku moć bila je pobuna trojice kineskih vojskovođa, koji su u početku pomogli ustoličiti mandžursku dinastiju i za nagradu čak dobili autonomiju nad golemim teritorijem južne Kine, ali zatim su se u želji za još većom moći 1673. pobunili i počeli zauzimati za obnovu dinastije Ming. Nakon snažnih borbi Mandžurci su ih porazili 1681. godine.

Pobjedom nad lojalističkim pokretom na Tajvanu 1683. Mandžurci su dovršili proces učvršćivanja vlasti na kineskom teritoriju, iako je otpor novim vladarima još uvijek tinjao i među obrazovanima, koji nisu htjeli surađivati s njima i prihvatiti ponuđene državne poslove, kao ni među običnim ljudima, među kojima su ideje o obnovi dinastije Ming podupirala religijski nadahnuta tajna društva.

POČETNO RAZDOBLJE – VLADAVINA SHUNZHI

Prve godine nove dinastije obilježene su uglavnom utjecajnom ulogom regenta Dorgana, koji je isprva nosio titulu „stric princ regent“, ali je kasnije, kako mu je politička moć rasla, dobio i druge laskave titule. Dorgan se postupno riješio drugog regenta, s kojim je morao barem formalno dijeliti vlast do 1647, a od tada je odlučno vladao sam, tako da se visoki službenici na maloljetnog cara više nisu obazirali. Dorgan, međutim, unatoč tome što je imao svu vlast u svojim rukama, nikad nije pokušao zauzeti prijestolje, naprotiv – na višak moći je, kao uzoran konfucijanac, čak upozoravao svoje službenike, da ga ne mogu tretirati kao vladara i trebali bi posvetiti više pažnje mladom caru.

Takvo ponašanje ključne osobe nove vlasti imalo je nedvosmisleni političku poruku da Mandžurci ne žele vladati kao osvajači, već kao dobri konfucijanci koji su došli braniti i očuvati stare kineske vrijednosti,

čime su zaslužili nebeski mandat. Stoga su Mandžurci dosljedno usvojili tradicionalni kineski državni sustav i kulturu te čak i nadmašili svoje uzore u zahtjevima za provedbom konfucijanskih učenja. Njihovo vodeće načelo bilo je vjerno oponašanje kineske tradicije, bez uvođenja inovacija, a Kinezima su se pokušali prikazati kao čuvari tradicionalnih kineskih vrijednosti, koji jedini mogu osigurati očuvanje starog sustava. Takva se politika pokazala uspješnom jer su Mandžurci u samo dvije godine zauzeli sve kineske pokrajine bez većih borbi i u svima uspostavili vlast. Dorgan je kineskom obrazovanim sloju, kako bi stekao njegovu naklonost, širom otvorio vrata državnih službi. Kineze je najviše smetala mjera da prema mandžurskoj tradiciji moraju nositi pletenicu, koja je za njih ponižavajuće simbolizirala svinjski rep. Dorgan je, na kraju, izazvao ogorčenje najbogatijih zemljoposjednika kada je naredio konfiskaciju njihove zemlje i njezinu raspodjelu među mandžurskim plemstvom i vojnicima.

Nakon početnih uspjeha, Dorgan se počeo sve više posvećivati zabavi i gradnji palače, u kojoj se trebao nastaniti nakon povlačenja iz političkog života, ali 1650. iznenada umire u lovu u dobi od samo 39 godina. Iako je pokopan uz carske počasti, protivnici su ga ubrzo nakon smrti optužili da je silom uzurpirao vlast i prijestolje i na taj način postigli njegovu posmrtnu degradaciju. Rehabilitiran je tek više od stotinu godina kasnije, kada je car *Qianlong* 乾隆 ponovno procijenio zasluge i mane utemeljitelja dinastije i vratio Dorganu ugled u skladu s njegovim povijesnim zaslugama.

Godinu dana nakon Dorganove smrti, mladi car, poznat po imenu Shunzhi, preuzeo je vladarske poslove i nastavio uspješnu politiku suradnje s kineskim obrazovanim ljudima. I sam je marljivo učio kineski, tako da u kontaktu s njima nije ovisio o mandžurskim prevoditeljima. Tijekom njegove vladavine usavršen je način obračunavanja poreza i uveden strogi nadzor nad zlouporabama, što je znatno poboljšalo učinkovitost državne uprave. Cara je zanimala i vjera; prvo je s isusovcima razgovarao o kršćanstvu, ali se kasnije potpuno predao budizmu. Nakon smrti supruge čak je pomišljao odustati od vladarskog posla i stupiti u samostan, ali ga je jedan redovnik kojega je car osobito poštivao, odvratio od ove namjere. Pod njegovom vladavinom prilike u zemlji su se postupno srediivale, ali je

i Shunzhi umro nakon što se zarazio velikim boginjama sa samo 24 godine. Tijekom kratkog razdoblja njegove vladavine, koja je bila nastavak politike regenta Dorgana, mandžurska se vlast čvrsto usidрила.

2. Prilagodba tradicionalnog sustava

OSOBITOSTI MANDŽURSKE VLASTI

Mandžurcima je bilo teško održavati svoje posebnosti u Kini i vlast jer su predstavljali jedva dva posto stanovništva. Toga su bili više nego svjesni, pa su se zaštitili posebnim položajem koji ih je odvajao od mase kineskog stanovništva. Zaslužnim mandžurskim obiteljima dodijeljene su plemićke titule, veliki posjedi i mnoge povlastice te je uveden posebni porez za njihovo uzdržavanje. Mandžurci uključeni u elitnu postrojbu Osam stjegova uživali su dodatne pogodnosti i imali su viši položaj nego vojnici koji su bili svrstani pod kineske i mongolske zastave. Od opasnosti asimilacije zaštitili su se zakonima koji su zabranjivali njihovo miješanje i brak s Kinezima. Za pripadnike njihovog naroda uvedeno je obvezno obrazovanje na mandžurskom jeziku, a posebna pozornost pridavala se klasičnom kineskom obrazovanju, koje je bilo glavno ideološko oruđe u održavanju političkog i društvenog poretka u zemlji. Mandžurci nisu smjeli obavljati fizički rad niti se baviti trgovinom. U isto je vrijeme Kinezima zabranjeno naseljavanje u Mandžuriji, gdje je cijelo vrijeme održavana pomoćna prijestolnica, jer su htjeli svoju bivšu domovinu zadržati netaknutom, kako bi se u slučaju nepredviđenih događaja mogli bez problema vratiti.

Također su pokušali spriječiti kineske obrazovane ljude da se u političke svrhe udružuju međusobno i s lokalnim službenicima. Godine 1651. naredili su svim službenicima da moraju voditi evidenciju o posjetima vlasnika diploma svojim uredima i razloge njihova dolaska. Istovremeno su zabranili osnivanje novih privatnih knjižnica i sastanke na kojima je

sudjelovalo više od deset obrazovanih ljudi. Dvije godine kasnije izdani su strogi propisi koji su određivali pravila izdavanja i prodaje knjiga. Zabranili su djela koja nisu bila u skladu sa službenom doktrinom, a također i djela koja su na prikriven način širila za vlast neprihvatljive doktrine. Zabranili su i neke knjige o manje važnim stvarima, one s nemoralnim vokabularom i literarne udžbenike i zbirke eseja objavljene pod okriljem udruga obrazovanih ljudi.

Pod mandžurskom vlašću još se više povećala uloga cara, čime je nastavljen trend jačanja apsolutizma, koji se osjećao već u počecima dinastije Ming. Mandžurski carevi posvetili su državnim poslovima znatno više pozornosti od svojih prethodnika. Budući da su personificirali izvršnu i zakonodavnu, sudsku i vjersku vlast, njihov radni dan bio je prilično zamoran, jer su, ako spomenemo samo najčešće poslove, osobno pregledavali i do stotinu službenih spisa dnevno i na njih su po rubovima ispisivali bilješke i komentare crvenom tintom, osobno su donosili sve glavne odluke o politici, vojnim poslovima, imenovanjima, nagradama i kaznama te izdavali proglase. Tako je pod njihovom dinastijom Kina dosegla najviši stupanj monarhijskog apsolutizma.

Pored cara, poseban položaj imalo je mandžursko plemstvo podijeljeno u tri skupine: članovi carske obitelji, počasno plemstvo i vojnici raspoređeni po barjacima. Među članovima carske obitelji su bili svi Nurhacijevi izravni potomci. Svime vezanim za njihov život, obrazovanje i službe upravljao je i nadzirao poseban ured za poslove carske obitelji. Njezini članovi su dobili zemlju, kuće i godišnju alimentaciju u riži i srebru, ali se nisu smjeli uključivati u politički život i zauzimati visoka mjesta u državnoj upravi. Do kršenja pravila u tom pogledu došlo je tek u posljednjim desetljećima dinastije, kada je strogost u pogledu njihova poštivanja donekle popustila.

Počasno plemstvo imalo je pet stupnjeva plemićkih naslova, preuzetih prema sustavu Zhoua. Najviši naslov bio je knez ili vojvoda gong, a zatim hou, bo, zi i nan. Oni su dodijeljeni prema vojnim ili civilnim zaslugama. Članovi počasnog plemstva su u skladu sa svojom titulom i položajem dobili zemlju i godišnju alimentaciju u riži i srebru, no bili

su tek slabo povezana društvena skupina koja nije imala većeg utjecaja u političkom životu.

U niže plemstvo ubrajali su se vojnici i oni su imali razne povlastice. Od cara su dobili zemlju za uzgoj stoke, određeni iznos riže i robe te godišnju plaću, pri čemu su mandžurski vojnici dobivali veće kvote od mongolskih i kineskih. Vojnici nisu smjeli raditi druge poslove i baviti se trgovinom, ili su se morali odreći vojne službe. Mandžurski stjegovi su u XVIII. stoljeću brojali oko 350.000 ljudi. Ta je vojska bila raspoređena po velikim gradovima i strateškim mjestima. Njezine su jedinice bile odvojene od lokalnog stanovništva, vojnici i njihove obitelji živjeli su u posebnim gradskim četvrtima. Redovna kineska vojska od preko 600.000 vojnika, koja je – kao nasljednica nekadašnje vojske dinastije Ming – bila pod zajedničkim mandžursko-kineskim zapovjedništvom, uglavnom je obavljala zadaće lokalne milicije.

SLUŽBENIČKI SUSTAV

Mandžurci su usvojeni model državne uprave nadopunili strogom kontrolom i podredili su upravni aparat kako bi postao učinkovito oruđe nove dinastičke vlasti. To su, između ostalog, postigli uvođenjem mandžursko-kineskog dvovlašća. Po uzoru na dinastiju Ming, isprva je najvažnije središnje državno tijelo bilo veliko tajništvo *neige* 内閣. Opće je pravilo bilo da su Mandžurci zauzimali polovicu važnih položaja u središnjoj vlasti, dok je druga polovica, odnosno niži položaji, pripadala Kinezima. Isto pravilo vrijedilo je za visoke službe u pokrajinama. Dvor je ušutkao kritičare sustava podjele službenih dužnosti po takvom ključu i onemogućio im karijeru. Takav primjer bio je nositelj najviše diplome *Hang Shijun* 杭世駿 (1696-1773), koji se usudio istaknuti nerazmjer između skromnog broja Mandžuraca sposobnih za administrativne poslove i velikog broja visokih službi koje su im pripadale. Otpušten je 1743. zbog svoje kritike i nikada više nije dobio državni posao, ali je mogao nastaviti raditi kao nastavnik na privatnim akademijama u južnoj Kini.

U sustavu, koji je pretpostavljao koegzistenciju mandžurskog dvora i tradicionalnog administrativnog aparata, ključan je bio odnos između cara i uprave. Vladar je svoju volju najčešće provodio u konkretnim slučajevima o kojima je zauzimao svoj stav. Pokrajinski službenik nije bio samo član državne uprave, već i osobno odgovoran caru. To je potvrđivala carska audijencija prilikom njegova imenovanja i redovite audijencije koje su uslijedile. Osim položaja u državnoj upravi, na vođenje predmeta u kojima je službenik sudjelovao utjecali su i carevi stavovi te s njima povezane kazne i nagrade.

U sustavu državne uprave, nakon 1730. godine, značajnu ulogu dobilo je veliko vojno vijeće *junji chu* 军机处, koje je osnovano za planiranje vojnih intervencija, ali je postupno preraslo u najviše upravno tijelo. Car je među svoje suradnike imenovao najviše službenike u koje je imao najveće povjerenje. U početku su to bila samo tri velika savjetnika *junji dachen* 军机大臣, kasnije je njihov broj narastao čak na deset, no uglavnom je bilo pet do šest savjetnika. Za razliku od velikih tajnika koji su imali urede izvan careve palače, veliki savjetnici su radili u palači i bili u bližem kontaktu s carem jer su bili uz njega na svim važnijim događajima, a pratili su ga i na putovanjima. Na kraju su preuzeli sve bitne poslove velikog tajništva, tako da je položaj velikih tajnika ostao samo kao počasni. Carevi su za velike savjetnike postavljali približno jednak broj Mandžuraca i Kineza, ali je najutjecajniji položaj gotovo uvijek pripadao Mandžurcu, kojemu je car najviše vjerovao.

Uredske poslove za velike savjetnike obavljala su 32 tajnika koji su se nazivali i mali savjetnici *xiao junji* 小军机. Pola je bilo Mandžuraca, a pola Kineza, ali radili su naizmjenično: polovica danju, polovica noću. Pod spomenutim tijelima bila je glavnina središnje vlasti, koju je po uzoru na dinastiju Ming činilo šest ministarstava *liubu* 六部. Svako je imalo po dva predsjednika i četiri potpredsjednika, a rukovodeća mjesta ponovno su ravnomjerno raspodijeljena između Mandžuraca i Kineza. Svako ministarstvo imalo je nekoliko ureda – Ministarstvo prihoda četrnaest, a Ministarstvo kazne osamnaest jer je njihov rad bio povezan s pokrajinama, dok su ostala imala po četiri. Ministarstvo rada *gongbu* 工部 imalo je urede za gradnju, utege i mjere, rijeke i kanale te za carske grobnice.

Osim navedenih glavnih tijela u okviru središnje vlasti djelovale su sljedeće samostalne ustanove – ured za prijenos (*tongzheng si* 通政司), koji je zaprimao prijave iz pokrajina, ured za prijave (*zoushi chu* 奏事处), koji je zaprimao prijave visokih službenika, zavod za astronomiju (*qintian jianzheng* 钦天监正), u kojem su radili i njime upravljali uglavnom europski isusovci, te *Akademija Hanlin* 翰林, koja se brinula o podučavanju careva, književnost, tumačenje konfucijanskih spisa i objavljivanje službenih dokumenata te velike književne projekte pod carevim pokroviteljstvom. Posebno mjesto među tim institucijama zauzimala je cenzura (*ducha yuan* 督查院), koja je neovisno provjeravala i nadzirala službenike.

Mandžurci su naslijeđenoj administrativnoj strukturi dodali ured za vazalna područja (*lifan yuan* 理藩院), koji se brinuo za uređenje odnosa s pograničnim vazalnim područjima, a ujedno je do 1861. bio zadužen i za odnose s Rusijom. U njemu se čuvala dokumentacija za Mongoliju, Tibet i srednjoazijski Xinjiang, imenovani su službenici koji su služili na vazalnim područjima, upravljano je trgovinom i podučavani su lokalni vođe za dvorske prijeme. Vodeća mjesta u tom uredu bila su zbog njegove posebne važnosti rezervirana samo za Mandžurce.

U cijeloj državnoj upravi bilo je oko 27.000 službenika *guana* 官 ili mandarina. Vojnih službenika je bilo oko 7000, a ostali su radili u civilnoj upravi. Bili su podijeljeni na devet stupnjeva, i svaki još na dva odjela. Većina je svoje položaje dobila uspješno položenim ispitima u pokrajinama ili glavnom gradu. Tako odabrani službenici mogli su uspješno profesionalno napredovati. Najviši položaji uglavnom su bili rezervirani za najuspješnije kandidate, dok su na niže položaje mogli biti imenovani i na temelju preporuke viših službenika. Car je zbog posebnih službenikovih zasluga mogao imenovati njegovog potomka na četiri stupnja niže mjesto. Bila je moguća kupnja službeničkih položaja i napredovanje pomoćnika državnih službenika koji su se posebno dokazali.

Teritorij carstva bio je administrativno podijeljen na 18 pokrajina, 92 okruga, od 177 do 185 prefektura i oko 1500 okruga. Upravu pokrajina uglavnom je vodilo 8 generalnih guvernera i 15 guvernera. Generalni guverner bio je imenovan za jednu, dvije ili tri pokrajine dok je guverner

upravljao samo jednom. Njihovi su se zadaci umnogome udvostručavali, što je trebalo osigurati međusobnu kontrolu. Kada je generalni guverner bio Mandžurac, guverneri pod njim uglavnom su bili Kinezi, i obrnuto. Pod guvernerima su bili povjerenici za financije, pravosuđe i prosvjetu te službenici na nižim upravnim razinama (regionalni upravitelji, prefekti i okružni upravitelji). Oni su imali svoje urede *yamen* 衙門 u gradovima koji su bili središta okruga i lokalne samouprave. Svaki od imenovanih službenika angažirao je pomoćno osoblje, a okružni upravitelji, koji su vodili naplatu poreza, sudstvo i osiguravanje reda na svom području, u svom radu oslanjali su se i na lokalne uglednike.

Državna uprava do unutrašnjosti, gdje su bila sela, trgovišta i provincijska mjesta, nije dosežala. Tamo su za održavanje reda, policijski nadzor i ubiranje poreza imali svojevrstu samoupravu, pri čemu su Mandžurci uveli sustav međusobne odgovornosti skupina susjednih obitelji na temelju legalističke tradicije prvoga carstva. Slijedili su primjer reformatora iz vremena dinastije Song, koji je sustav međusobne odgovornosti nazvao *bao jia*. Mandžurci su dodatno doradili ovaj sustav tako da se koristio za evidenciju stanovništva i kao produžetak središnje uprave preko kojeg su država i lokalne elite sustav uzajamne obiteljske odgovornosti primijenile u policijske svrhe. Usporedni oblik lokalne organizacije bio je sustav *lijia* 里甲, koji se koristio za ubiranje poreza.

U sustavu *bao jia* seljaci su bili podijeljeni u skupine od 10 obitelji *hu* 户, koje su činile jedan *pai* 派, 10 *paija* činilo je *jia* 家, a 10 *jiaa* nazivalo se *bao* 保. Voditelje, koji su morali brinuti o redu i ispunjavanju obveza cijele skupine, imenovao je mjesni službenik u okružnom sjedištu. Članovi skupine morali su nadzirati kretanje ljudi i voditeljima prijavljivati prekršaje i kriminalna djela u susjedstvu. Ako se za konkretno kazneno djelo nije mogao otkriti krivac, materijalnu i kaznenu odgovornost morala je preuzeti skupina kojoj je neidentificirani krivac navodno pripadao.

Slično tome, u sustavu *lijia*, 110 obitelji je tvorilo *li* 里, a 11 obitelji *jia* 甲. Deset najvećih obitelji izabralo je čovjeka koji će voditi *li*, kojem su voditelji *jiaa* predavali porezna izvješća. Sustav je pomagao kod prijave poreznih obveznika, utvrđivanja visine poreznog tereta i kod ubiranja poreza na zemlju.

DRUŠTVENI SASTAV

Patrijarhalna obitelj imala je u tadašnjoj Kini prema konfucijanskoj doktrini posebnu ulogu. U njoj su vladala stroga hijerarhijska pravila kojima su se svi članovi morali pokoravati, svatko se morao ponašati u skladu sa svojim položajem, tj. poštovati i pokoravati se starijima i zapovijedati u duhu dobrih moralnih primjera mlađima ili podređenima. Žene su u obitelji bile u podređenom položaju. Trebale su biti pokorne svojim muževima, nisu imale imovinska prava, nakon smrti supruga se u pravilu nisu smjele ponovno vjenčati. Položaj im je dodatno otežavao običaj zamatanja nogu, koji je bio uobičajen osobito među višim i bogatijim slojevima.

U sustavu koji je slijedio konfucijanska načela, podložnost volji glave obitelji i djelovanje u skladu s interesima obitelji bilo je važnije od osobnih težnji i sklonosti, pa osnovna društvena jedinica nije bio pojedinac nego obitelj. Otac je kao glava obitelji imao potpunu vlast nad njezinim članovima. Odlučivao je o svim obiteljskim stvarima, dogovarao brakove svoje djece i kažnjavao neposlušne i one koji mu nisu iskazivali dovoljno poštovanja. U ekstremnim slučajevima djecu je mogao čak i prodati.

Uz osnovnu obitelj važnu ulogu imali su i rodovi, koji su bili aktivniji u južnoj nego u sjevernoj Kini. Jači su rodovi obično imali vlastitu organizaciju na čelu s poglavicom koji se nazivao *zuzhang* 族长. Poglavice su brinuli o imovini roda, svetištima predaka i za grobove, vodili su rodoslovlje i obavljali obrede štovanja predaka, pomagali članovima, poučavali mladež, rješavali sporove, nagrađivali zaslužne i kažnjavali prijestupnike.

Kinesko društvo je tada bilo snažno raslojeno, ali društveni slojevi nisu bili odvojeni krutim i nepropusnim granicama. Možemo govoriti o uskom sloju monarhijskog plemstva i državnih službenika na jednoj i ostalom stanovništvu kojim oni vladaju na drugoj strani. Poseban sloj, odvojen od svih onih koji su se morali uzdržavati fizičkim radom bili su obrazovani ljudi koji su se ponosili umnim radom, dok su fizički smatrali nečasnim. Konfucijanska doktrina podijelila je stanovništvo u četiri skupine (obrazovani, seljaci, obrtnici i trgovci), ali granice među njima nisu bile oštre ni

neprelazne. Seljaci su se selili u gradove i tražili zaradu u obrtu, obrtnici su bili povezani s trgovcima, a u sloj obrazovanih ljudi i službenika mogli su dospjeti stjecanjem potrebnih znanja i polaganjem ispita. Obrazovani, nositelji državnih diploma, bili su pod Mandžurcima – kao u tradicionalnom kineskom društvu – elita ili vodeći sloj shenshi. Imali su iste privilegije i status kao u razdoblju Ming, osim što, ako su bili zemljoposjednici, nisu bili oslobođeni plaćanja poreza. Diplomati xiucai imalo je prosječno oko 1,1 milijun obrazovanih koji su se nazivali *shengyuan* 生员. Dvije trećine ih je doista položilo ispite, dok su ostali ugledni položaj stekli kupovinom. Većina je živjela u svom rodnom kraju, gdje su predstavljali društvenu elitu koja je upravljala lokalnim poslovima, pa su bili svojevrsni posrednički sloj između običnog stanovništva i vladajućeg činovništva.

Seljaci, drugi sloj na tradicionalnoj društvenoj ljestvici, također su za vrijeme mandžurske dinastije ili kao posjednici ili kao zakupci mogli slobodno kupovati i prodavati zemlju. Činili su većinu – preko 80% – stanovništva i bili su, osim za uzgoj hrane, i dalje bitni kao porezni obveznici, radna snaga za javne radove i novaci za vojsku. Zbog prenaseljenosti sela njihova se ekonomska situacija pogoršavala, a opseg prosječnog seljačkog zemljoposjeda smanjivao. Za njega se u prvoj polovici dinastičkog razdoblja smatralo da je iznosio oko hektara na sjeveru i pola hektara na jugu, da bi u drugoj polovici bio dodatno smanjen. Seljaštvu je položaj dodatno otežavao neravnomjeran raspored zemljišta i visoke zakupnine, koje su dosezale od 40% do 70% vrijednosti uroda. Nešto veće prihode od seljaka imali su obrtnici gong, koji su bili udruženi u samostalne cehove ili u udruženja zajedno s trgovcima. Cehovi su za svaku obrtničku granu određivali cijene, vrste i kvalitetu proizvoda, a obrtnici su bili vlasnici svojih radionica ili najamni radnici. Slično kao i obrtnici bili su u gilde povezani trgovci, pri čemu su njihova udruženja – usprkos niskom ugledu trgovaca – bila mnogo bogatija od obrtničkih. Posebno su bogati i utjecajni bili trgovci solju iz grada Yangzhoua i trgovci u Kantonu, koji su se bavili vanjskom trgovinom. Veći trgovci pokušavali su poboljšati svoj položaj u društvu podmićivanjem i raznim državnim poslovima, a podupirali su školovanje svojih rođaka i njihov uspon u krug obrazovanih

ljudi i službenika, ili su kupovali diplome. Dio svog bogatstva uložili su u kupnju zemljišta, što je bila važna odskočna daska za akademske karijere potomaka.

Tijekom mandžurske dinastije kinesko društvo doživjelo je značajne promjene. Vlasnička struktura zemljišnih posjeda postupno se mijenjala prelazeći sve više u ruke zemljoposjednika koji su zemlju stjecali kupnjom, a ne privilegijama i zlorabama službenika. Udio državnog zemljišta još se smanjio, zemljišta veleposjednika koji su propali za vrijeme seljačkih buna prije pada dinastije Ming i u ratnim viorima za dolaska nove mandžurska je vlast podijelila obrađivačima. Ukinute su neke povlastice obrazovanih ljudi, koji više nisu bili oslobođeni plaćanja poreza. Materijalna moć tadašnjeg vodećeg sloja, koja se temeljila na službenim položajima, ali je imala važno financijsko uporište temeljeno na povlasticama vezanima uz zemljoposjed, tako je smanjena, a nova financijska sredstva pripadnici tog sloja morali su tražiti u poslovnim aktivnostima i imovini koja nije više proizlazila iz zemljišnog posjeda. Nestajale su tradicionalne granice između seljaka, obrtnika i trgovaca, koji su se postupno stopili u širi sloj običnih carskih podanika *min* 民, kojima su pripadali i zemljoradnici, zakupci i radnici na imanjima. Istodobno je porastao utjecaj i ugled nižih službenika koji su, poput najamnih djelatnika u državnim uredima bili negdje između vodećeg sloja i ostatka stanovništva.

3. Mandžursko carstvo u XVIII. stoljeću

Nakon uspješnog učvršćivanja vlasti, mandžursko carstvo u XVIII. stoljeću doživljava veliki procvat i ekspanziju. Pod utjecajem dobre organizacije državne uprave i strogog pridržavanja konfucijanskih načela, unatoč zaostajanju za razvojem na Zapadu, cijelo je ovo stoljeće ipak bilo uspješno i barem naizgled stajalo s njim uz bok. Zapravo je u XVIII. stoljeću bilo na svom vrhuncu. Istodobno su granice do kojih se tradicionalno kinesko društvo još uvijek moglo natjecati u bespoštednoj utrci s naprednim zapadnim zemljama s vremenom već postajale očite.

EKONOMSKA MOĆ

Za učvršćivanje mandžurske dinastičke vlasti odlučujući je bio njezin ekonomski učinak. Stanovništvo Kine se od početka dinastije do kraja XVIII. stoljeća više nego udvostručilo, ali je tradicionalno gospodarstvo i dalje bilo u posljednjim godinama stoljeća sposobno uzdržavati 350 milijuna stanovnika, pri čemu životni standard nije pao, već je prema nekim procjenama čak i blago povećan. Iako u gospodarstvo nisu unesene velike tehnološke promjene, seljačka i obrtnička proizvodnja rasla je relativno brzo, za što se smatra da je prvenstveno rezultat specijalizacije u pojedinim regijama i širenja uspješnijih načina uzgoja u udaljenija područja. Povećavao se opseg obrađene zemlje, što nam odaju podaci, po kojima je od 1661. do 1812. količina obradive površine narasla za oko 44%.

Porast poljodjelske proizvodnje pratio je rast državnih prihoda što pokazuje da je porezni sustav radio solidno i bolje se prilagođavao situaciji nego za vrijeme dinastije Ming. Pri ubiranju poreza značajna je bila uredba iz 1712. kojom je propisano da se porezne kvote na zemlju utvrđuju na temelju popisa zemljišta te godine. Porez na zemlju sastojao se od poreza na obradivu zemlju i glavarine *ding* 丁, što je bio tzv. radni dodatak, koji su plaćali svi radno sposobni muškarci. Uredbom iz 1712. propisano je da se glavarina neće povećavati ako se neće povećavati ni obrađene površine. Time je praktički uveden jedinstven zemljišni porez, pri čemu se plaćala osnovna porezna kvota u žitu, a dodatak u srebru. Uz opisanu promjenu, porez je trebao funkcionirati kao „sustav jednog biča“, koji su, ne baš uspješno, pokušali uvesti već u posljednjim desetljećima dinastije Ming.

S postupnim prelaskom na plaćanje raznih podavanja u srebru i sve većim obujmom novčanog gospodarstva brzo je u državnim prihodima rastao udio prihoda u srebru. Dio zemljišnog poreza koji se ubirao u srebru narastao je između 1661. i 1812. s 21,6 milijuna taela na 32,8 milijuna taela. To je bilo oko tri četvrtine svih novčanih prihoda zemlje, a preostalu četvrtinu predstavljao je prihod od prodaje soli, carina, rente za državno zemljište i druge trgovačke pristojbe, tako da je novčani prihod države krajem XVIII. stoljeća iznosio oko 44 milijuna taela srebra

godišnje. Više od polovice državnog prihoda trošilo se na uzdržavanje vojske i mandžurskih plemića, dok su plaće službenika bile relativno niske. Plaća najviših službenika jedva je dosežala polovicu iznosa uzdržavanja plemića najnižeg stupnja, ali su oni imali mogućnost da izvanrednim prihodima poprave svoj materijalni položaj.

U poljodjelstvu su se počele uzgajati nove kulture, koje su na stari kontinent pristigle iz Amerik, prvenstveno kukuruz, krumpir i duhan. Pored toga se proširilo sijanje žitarica koje su bile otpornije na sušu i sposobne se prilagoditi prilikama na sjeveru i sjeverozapadu. U boljim klimatskim uvjetima na jugu uvedene su žitarice koje su imale kraće razdoblje zrenja, što je omogućilo nekoliko berbi godišnje. Povećana je i proizvodnja komercijalnih biljaka, osobito pamuka na ušću Dugačke rijeke, šećerne trske na Tajvanu i duhana u pokrajinama Guangxi i Fujian, dok su plantaže dudovih stabala za uzgoj svilених буба i proizvodnju svile, što se već u vrijeme dinastije Ming jako komercijaliziralo i proširilo duž ušća Dugačke rijeke, prenesene u još tri središta, i to u pokrajinama Shandong i Sichuan te u okolicu Kantona.

Proizvodnja nekih važnih dobara bila je iznenađujuće velika za to vrijeme, pa kineski povjesničari vole govoriti o počecima kapitalizma, koji su se u okvirima tradicionalnog društva najviše javljali upravo u ovom razdoblju. Još uvijek prednjače stara zanatska središta, u kojima je već za vrijeme dinastije Ming postojala jaka koncentracija specijalizirane proizvodnje, a pod mandžurskom dinastijom dodatno se povećala. Najveći centar za proizvodnju porculana Jingdezhen imao je u XVIII. stoljeću 200 do 300 privatnih radionica s pećima za pečenje porculana, u kojima su radile stotine tisuća radnika. U svilarstvu su glavna središta i dalje bili gradovi Nanjing, Suzhou i Hangzhou. U Nanjingu je u XVIII. stoljeću radilo oko 30.000 tkalačkih stanova, a neke privatne radionice imaju ih i 400 do 600. Uz stara, razvila su se dva nova središta u Chengduu i Kantonu, gdje je uglavnom tkan brokat. Do velike koncentracije radne snage došlo je u rudarstvu, gdje su najveći rudnici soli u Sichuanu zapošljavali po 300.000 do 400.000 radnika. Većina rudnika bakra bila je u Yunnanu, gdje je u većim rudnicima radilo od 70.000 do 80.000, a u manjima

oko 10.000 radnika. Samo je u ovoj pokrajini u rudarstvu i preradi bakra bilo zaposleno više od milijun radnika.

Veliki udio usjeva i proizvoda bio je uključen u tržišnu razmjenu pa je za širenje regionalno specijalizirane proizvodnje i za sve veći obujam gospodarske djelatnosti trgovina bila vrlo važna. Ona je opskrbljivala oko 12 milijuna stanovnika koji su živjeli u gradovima s više od 10.000 stanovnika, i još 12 milijuna onih koji su živjeli u manjim gradovima i trgovištima. Iako je Kanton postao jedno od glavnih trgovačkih središta, trgovina nije bila ograničena na gradove, već je prodrla duboko na selo. Procjenjuje se da se oko četvrtine ili više seoskih obitelji nije bavilo samo poljodjelstvom, kojim je zarađivalo manje od polovice obiteljskog dohotka. Svoju osnovnu djelatnost dopunjavali su kućnom radinošću (žene su prele i tkale robu za prodaju trgovcima), a u selima su živjeli i ljudi drugih zanimanja: frizeri, kovači i vlasnici zalagaonica. Ni seoske škole nisu bile neuobičajene.

CAR KANGXI I ŠIRENJE CARSTVA

Za stabilnost i blagostanje Kine u XVIII. stoljeću zaslužni su i sposobni mandžurski vladari koji su vladali prvih stotinu i pedeset godina dinastije. Među njima se posebno isticao car *Kangxi* 康熙 (1662-1722) kojeg je bolesni car Shunzhi imenovao svojim nasljednikom jer je u ranom djetinjstvu prebolio velike boginje i time najavio da neće biti zdrav ni sposoban dugo vladati. Kangxi je svoju odlučnost pokazao već sa šesnaest godina, kada je brzom akcijom odstranio najutjecajnijeg mandžurskog zapovjednika, koji je kao regent na dvoru prisvojio gotovo svu vlast. Također je ispunio očekivanja cara Sunzhija, što se tiče duljine svoje vladavine, jer je vladao punih šezdeset godina, što je, prema kineskom vjerovanju, zaključilo životni ciklus.

Kangxi je temeljito učvrstio mandžursku vlast. Odlučnim vojnim pohodima skršio je posljednje pokušaje obnove dinastije Ming, prvenstveno veliku pobunu trojice vojskovođa na jugu u godinama 1673. do 1681,

a potom i pokret otpora na Tajvanu, koji je porazio 1683. godine. Pravo iskušenje za svakog mandžurskog cara bila je njegova uloga zaštitnika kineskog obrazovanja. Kangxi je imao sve potrebno kinesko klasično obrazovanje pa je mogao preuzeti ulogu vrhovnog učitelja koji je i trebao biti personificiran u caru, koji je u svojoj palači predsjedao najvišim državnim ispitima. Svojim odnosom prema kineskoj kulturi zadobio je i povjerenje kineskih obrazovanih ljudi, koji su do tada odbijali suradnju s Mandžurcima. Kao pokrovitelj znanstvenika i umjetnika pomagao je njihovo djelovanje te poticao i podupirao mnoge intelektualne projekte. Među njihovim rezultatima najpoznatiji je rječnik Kangxi, koji je i danas najcjelovitiji rječnik kineskih znakova. Na njegovu inicijativu i pod njegovim imenom objavljena je kompletna zbirka poezije Tang *Quan Tangshi* 全唐诗, koja sadrži oko 49.000 pjesama i tiskana je kaligrafski izrezanim drvenim pločama. Kangxi se takvim svojim djelovanjem u očima obrazovanih Kineza jako približio konfucijanskom modelu vladara.

Njegovo je pokroviteljstvo nad kulturnom djelatnošću i obrazovanjem imalo i neke gotovo neizbježne slabosti. Njegovim potporama uglavnom su se koristili obrazovani ljudi u glavnom gradu, ali ne toliko mnogi vrhunski učenjaci u pokrajinama do kojih nije dosegao. S druge je strane njegova naklonost i podrška čas jednim, čas drugim idejama obrazovane ljude i kulturne stvaraoce dijelila i među njima izazivala sporove. Sam car se nekoliko puta žalio na njihove pritužbe i nad tim kako loše utječu na njihovo ponašanje. Svejedno je ostao zabilježen kao jedan od najvećih careva u kineskoj povijesti. Iako klasično obrazovan, bio je zainteresiran za nova znanja i često je svoje slobodne sate provodio u razgovorima s isusovcima koji su živjeli na dvoru. Prema mandžurskoj tradiciji bio je vješt ratnik i pokazao se kao sposoban vojni strateg. Istodobno je tijekom svoje vladavine značajno smanjio korupciju, povećao učinkovitost državne uprave i povremeno odredio smanjenje zemljišnog poreza.

Car Kangxi je, kao i njegovi prethodnici, posebnu pozornost posvetio središnjoj Aziji, koja je za Kinu oduvijek bila strateški važan teritorij. Krajem XVII. stoljeća u središnjoj Aziji jačaju džungarski (zapadni) Mongoli, a istovremeno se kao nova sila javlja Rusija koja je sredinom tog stoljeća

osvajanjem Sibira već stigla do obala Pacifika. Kangxi je želio s Rusijom sklopiti mir kako bi spriječio rusko-mongolsko zbližavanje i savezništvo te neometano pokorio zapadne Mongole. To je uspio jer je kineska obrana u sjevernoj Mandžuriji bila dovoljno jaka da bez većih poteškoća zaustavi rusko napredovanje južno od rijeke Amur. Kada je 1685. kineska vojska zauzela važnu rusku vojnu ispostavu i utvrdu Albazin na toj rijeci, Kangxi se odlučio na mirovnu inicijativu, koja je 1689. dovela do rusko-kineskog sporazuma u Nerčinsku. Bio je to prvi međudržavni sporazum koji je Kina sklopila s nekom zapadnom zemljom, a ujedno i prvi kineski međudržavni ugovor, koji se temeljio na načelu ravnopravnosti obiju potpisnica. Sporazumom je uspostavljena granica između dva carstva u sjevernoj Mandžuriji na rijekama Amur i Argun. Rusi su se morali povući iz sliva rijeke Amur, međutim, dobili su dozvolu za karavansku postaju u Peking, kamo su počele pristizati ruske trgovačke karavane, prihvaćajući kineske ceremonijalne zahtjeve i podvrgavale se zahtjevu da prinesu danak kineskom caru.

Nakon sporazuma s Rusijom Kangxi se počeo pripremati za obračun s džungarskim Mongolima, koji su u to vrijeme već kontrolirali cijelu džungarsko-tarimsku dolinu i Vanjsku Mongoliju (područje današnje Republike Mongolije), uživali podršku u Tibetu i opasno nadirali u istočne mongolske pokrajine iznad Pekinga. Kinezi su ih odlučno porazili 1696. kod Urqe (danas Ulan Bator). Važnu ulogu u sukobu odigralo je kinesko topništvo, koje je najavilo kraj više od tisućljetne nadmoći nomadske konjice. Pobjedom nad zapadnim Mongolima Kinezi su okupirali i anektirali njihov teritorij, a ruska neutralnost, što je pridonijelo njihovoj dominaciji u ovom dijelu središnje Azije, bila je veliko kinesko diplomatsko postignuće.

Kangxi je zaključio posljednju godinu svoje vladavine velikim banquetom za službenike starije od 65 godina. Starost mu je bila opterećena samo izborom nasljednika jer je od njegovih dvadeset sinova samo jedan bio caričin, ali psihički neuravnotežen, zbog čega mu nije povjeravao nasljedstvo. Kako nije imenovao nasljednika, nakon njegove smrti rasplamsale su se među njegovim sinovima teške svade.

APSOLUTIZAM MANDŽURSKIH CAREVA

Kangxija su, nakon što je tijekom svoje vladavine učvrstio i ekonomski ojačao državu, u XVIII. stoljeću slijedila još dva snažna i odlučna vladara. Naslijedio ga je njegov četrdesetogodišnji sin s vladarskim imenom *Yongzheng* 雍正 (1723-1736), strog i sumnjičav, ali i vrijedan i učinkovit. Petero braće i svih koji su se protivili njegovom usponu na prijestolje nemilosrdno se riješio i oživio legalističku tradiciju najautoritarnijih kineskih vladara.

Prema Yongzhengovom mišljenju, njegov je otac u starosti bio previše popustljiv, stoga je pooštrio kontrolu nad radom službenika, smanjio vojne ovlasti mandžurskih plemića, osobno preuzeo zapovjedništvo nad svih osam stjegova mandžurske vojske, zahtijevao strogu provedbu zakona i po cijelom carstvu poslao uhode koji su ukazivali na nepoštenje službenika i pokušali otkriti moguće urote. Za vojne poslove uveo je kao savjetodavno tijelo veliko vijeće *junji chu* 军机处, a za izbor nasljednika pravilo da car njegovo ime zapečati u posebnu, brižno čuvanu kutiju, što je ostalo na snazi do kraja dinastije. Posebno je odjeknuo njegov progon obrazovanih ljudi koji su mislili i pisali suprotno službenoj filozofskoj i političkoj doktrini jer se nije zadovoljio samo oduzimanjem knjiga, nego je dao pogubiti i njihove autore. Istodobno je istaknuo autoritet svoje osobne i mandžurske vlasti te podsjetio konfucijanske učenjake na njihove dužnosti prema carskoj obitelji i vladaru. Za vrijeme njegove vladavine još su više pooštrene procedure pri izboru obrazovanih ljudi koji su sudjelovali u vlasti i ulagali napore da se na razne načine ojača uvjerenje o važnosti konfucijanskog nauka za uspješnu vladavinu u Kini. Tako su progonjeni i kršćani i kršćanski svećenici.

U odnosima s Rusijom Yongzheng je nastavio očevu politiku i potvrdio primirje sporazumom u Kiakhti 1727. godine. Tim je sporazumom Kina dobila još veći teritorij nego prvi put i uspostavljenom granicom između dviju država dodijeljene su joj sve mongolske zemlje. Rusija je postala prva, tada i jedina zapadna država koja je u Pekingu imala diplomatsko predstavništvo i crkvu, a ujedno je u prijestolnicu slala trgovce, svećenike i studente.

Dvije godine nakon sporazuma u Kiakhti Kinezi su u Sankt Peterburg poslali diplomatskog izaslanika. Bila je to prva kineska diplomatska misija u jednoj zapadnoj zemlji. Veleposlanstvo u Sankt Peterburgu nije se moglo pohvaliti nekim posebnim diplomatskim uspjesima, ali su se Kinezi, uz njegovu pomoć, barem donekle upoznali sa situacijom u Rusiji i mogli između ostalog zaključiti da se Rusija neće moći značajnije miješati u kinesko-mongolske sporove i njihovo ratovanje protiv džungarskih Mongola.

Kada je Yongzheng nakon trinaest godina vladavine umro, naslijedio ga je njegov četvrti sin, koji je bio miljenik djeda, cara Kangxija, a također je bio sasvim sličan starom ocu. Novi car uzeo je vladarsko ime *Qianlong* 乾隆 (1736-1795) i nastojao je biti jednako tako čvrst, pun razumijevanja i ravnopravan kao i njegov stari otac, ali je bio nemirniji karaktera i skloniji isticanju svog vladarskog veličanstva i veličanju vanjskog carskog sjaja. Bio je dobro pripremljen i obrazovan za svoj položaj. Da bi što bolje upoznao prilike u zemlji, odlazio je na opsežna, pomno pripremana putovanja, tijekom kojih je nadzirao vodene radove i posjećivao poznata i sveta mjesta. U carstvu je takvo razdoblje relativne društvene stabilnosti, mira i blagostanja trajalo gotovo do kraja XVIII. stoljeća, iako prehrana brzo rastućeg stanovništva nije bio lak zadatak. Qianlong je vladao punih 60 godina, kao i njegov uzor, a nakon što je završio šezdesetgodišnji ciklus prepustio je prijestolje svom nasljedniku.

Unatoč ugledanju na djeda, Qianlong je bio kontradiktorna osoba, vojskovođa, tiranin, spaljivač knjiga, pjesnik, umjetnik, sakupljač starina i zaštitnik siromašnih. S jedne strane, bio je naklonjen isusovcima na dvoru i isusovcu slikaru Giuseppeu Castiglioneu (1688-1766), kojega je osobito cijenio, čak je naručio sliku s članovima njegove uže obitelji u privatnoj palači, gdje inače nitko nije imao pristup, ali je ubrzo nakon toga naredio nove progone kršćana. Zaslužnim zapovjednicima i službenicima davao je neuobičajeno visoke počasti i nagrade, ali su istovremeno i za najmanje propuste i neposluh strogo kažnjeni. U starosti, kad mu je odlučnost znatno oslabila, iskazao je naklonost obrazovanom mandžurskom pripadniku carske garde *Heshenu* 和珅 i promaknuo ga na najviši službenički položaj.

Njegovo uvjerenje da je Heshen muška inkarnacija konkubine koju je volio u mladosti bacilo je sjenu na njegovu sliku vladara. Heshen je inače bio vrlo sposoban službenik, ali kada je dobio kontrolu nad državnim financijama, to mu je omogućilo neograničenu pronevjeru novca. Nagrabio je ogromno bogatstvo i stekao reputaciju jednog od najkorumpiranijih službenika u kineskoj povijesti. Čak je i careva abdikacija 1795. bila prividna jer je zadržao kontrolu nad vladom do svoje smrti 1799, do kada je u njegovoj sjeni vladao i zloglasni Heshen. Qianlong je pod stare dane bio još više nego prije opsjednut svojom važnošću i vanjskim sjajem, dok mu je carstvo u zemlji i inozemstvu nailazilo na sve veće poteškoće.

Na vojnom je polju Qianlong slijedio primjer svojih prethodnika i uspješno vodio pohode koji su zaključili proces širenja mandžurskog carstva do najvećeg opsega. Sredinom XVIII. stoljeća mandžurska je vojska s nekoliko ekspedicija u porječju rijeke Ili pokorila posljednja buntovna mongolska plemena i ugušila muslimanske pobune u Tarimskoj kotlini. Mandžurska dinastija je tako uspostavila vlast nad cijelim istočnim dijelom središnje Azije, do planinskog lanca Pamir. Ovim je teritorijima upravljala kao okupiranim područjem, koje je preimenovano u Xinjiang, što znači Nove granice.

U izravnoj vezi s pobjedama nad Mongolima bilo je drugo veliko širenje mandžurskog carstva u XVIII. stoljeću, osvajanje Tibeta, koji je kao središte lamaizma, kojem su pripadali i Mongoli, bio vjerski snažno uključen u zbivanja u središnjoj Aziji. U Tibetu se još u XVII. stoljeću vodila borba za vjersku i političku vlast između reformističke Žute sekte (nazvane po boji pokrivala za glavu) i starije Crvene sekte lamaizma. Uz mongolsku podršku postupno je prevladala Žuta sekta i narastao je utjecaj dalaj lame kao njezinog poglavara. Dalaj lama je početkom XVIII. stoljeća vješto iskoristio mongolsko-mandžurske suprotnosti i ojačao svoj položaj te vjerski i politički autoritet. Uspostavljanje njegove vlasti također je bilo u interesu mandžurske dinastije i do sredine stoljeća su tri kineske vojne intervencije u Tibetu učvrstile dalaj laminu vlast pod mandžurskim protektoratom s carskim nadzornicima i vojnim garnizonom u Lhasi. Bili su to posljednji zapaženi uspjesi mandžurske vojske jer je

Mandžursko carstvo sredinom 18. stoljeća i Kina na kraju posljednje dinastije 1911. godine

u to vrijeme u krugovima povlaštenih Mandžuraca već vladao razvrat, što je osakatilo borbenu sposobnost carskih jedinica.

Car Qianlong vladao je kao apsolutni vladar, raskošni način života njegovog dvora zorno je ilustrirao sastav dvorskog osoblja s dvorjanim različitog podrijetla i pripadnicima mandžurskog vojnog plemstva. Posebna skupina među dvorjanima i dalje su bili eunusi, ali su zbog zlouporaba u prošlosti bili ograničeni brojnim zakonima koji su onemogućavali njihovo bogaćenje. Na dvoru su također bili zaposleni Tibetanci, Ujguri i europski isusovci. Isusovci su svoje poslanje vidjeli prvenstveno u misionarstvu, dok su ih carevi cijenili zbog astronomskih znanja. Cara su njegovi učitelji dok je bio mlad učili mandžurski, kineski i mongolski, a kasnije je naučio tibetanski i govorio turski ili ujgurski. Još više nego njegovi prethodnici bio je uključen u očuvanje i promicanje mandžurskog jezika koji je, uz mandžursku kulturnu baštinu, po njegovom mišljenju, bio „kamen temeljac“ mandžurizma. Poticao je i podupirao pripremu i objavljivanje mandžurskih rječnika, rodoslovlja, povijesti i obrednih priručnika. Kinu je, za razliku od tradicionalnog kineskog koncepta, definirao kao multietničko carstvo, čiji podanici su i nekinezi.

U isto vrijeme, bio je veliki pokrovitelj očuvanja konfucijanske kulture i baštine. Bio je strastveni kolekcionar umjetnina koji je sa sobom na putovanja nosio umjetničke slike kako bi ih usporedio s prikazanim krajolikom. Carsku zbirku umjetnina obogatio je brojnim privatnim zbirkama koje je stekao uz pomoć savjetnika, a ponekad i silom. Jedan od njegovih najvećih projekata bila je zbirka knjiga kineske filozofije, povijesti i književnosti pod naslovom *Sve knjige četiriju riznica*, koju je pripremila skupina najuglednijih učenjaka. Sadržavala je 36.381 svezak i uključivala 3450 cjelovitih djela koje je stvaralo oko 15.000 prepisivača tijekom gotovo 20 godina. Qianlong je i sam bio pjesnik i esejist koji je napisao više od 40.000 pjesama i 1300 proznih tekstova, a s druge strane su upravo tijekom njegove vladavine bili okrutno proganjani svi koji su se protivili cenzuri i sustavno su uništavana njihova djela. Tijekom njegove vladavine na crnoj je listi bilo oko 2300 zabranjenih djela koje su tražili i otkrivali skupljajući građu knjige četiriju riznica.

INTELEKTUALNI UVJETI I UVJERENJA

Strogu kontrolu nad intelektualnom djelatnošću omogućavao je kruti državni sustav obrazovanja i ispita. Vlasti su pritom vješto dio obrazovanih zaposlili u divovskim književnim projektima u organizaciji države ili pod carevim pokroviteljstvom. Ti su projekti uglavnom bili orijentirani na prošlost, na kritičko proučavanje rane klasične kineske književnosti i kineskog jezika toga vremena. Škola hanskog učenja hanxue 汉学 novim je metodama obnovila kinesku fonetiku od prije 2000 godina, a neki su znanstvenici detaljno analizirali stare tekstove na temelju novih saznanja i razvili metode za utvrđivanje njihove autentičnosti. Unatoč saznanjima da se službena državna doktrina temelji na pretežno prerađenim ili potpuno krivotvorenim starim tekstovima, njezinu valjanost nisu mogli pokolebati.

Pod utjecajem učenjaka *Mei Wendinga* 梅文鼎 (1633-1721), koji je tvrdio da se proučavanjem prirode može bolje razumjeti načelo li, koje vlada prirodom, povećalo se zanimanje za prirodoslovlje i matematiku. Posebnu pozornost među učenjacima izazvalo je matematičko i astronomsko znanje, koje su u Kinu donijeli isusovci. Mei Wending je čak smatrao da su zapadno prirodoslovno i matematičko znanje plod drevnog kineskog znanja i Kinezi bi ga trebali ponovno upoznati kako bi im vratili nekadašnji ugled i slavu. U skladu s takvim pogledima i uz potporu cara Kangxija, matematičke znanosti postale su važna nadopuna klasičnom obrazovanju kineskih obrazovanih ljudi.

Religije su imale sporednu ulogu u mandžurskom carstvu zbog dominacije ideološki monolitne i racionalne neokonfucijanske doktrine. Državni kult štovanja Neba naglašavao je ključne elemente državne doktrine i državnog uređenja s carem na vrhu, koji se kao izabranik i predstavnik Neba brinuo za ravnotežu između ljudi i prirode te nesmetano odvijanje poljodjelskog ciklusa. Uz konfucijansku državnu doktrinu bilo je povezano i carevo štovanje Konfucija i njegove rodbine, što je trebalo učvrstiti lojalnost konfucijanskih učenjaka. Oni su uglavnom odbijali druge religije, čak i one najutjecajnije, daoizam i budizam, koje su bile

dopuštene kao vjera neukih ljudi. Car Qianlong otišao je korak dalje kada se u svojoj želji da stekne naklonost budista, Tibetanaca i Mongola proglasio reinkarnacijom bodhisattve Manjusrija, za kojeg se kaže da je utjelovljenje Buddhine mudrosti. Popularni su bili i obredi štovanja predaka koji su jačali rodovske veze i pripadnost velikim patrijarhalnim obiteljima, što je bilo posebno važno za utjecajne obitelji vodećeg sloja obrazovanih. Sve organizirane religije bile su, naravno, pod strogom državnom kontrolom i u ovlasti Ministarstva obreda. U isto je vrijeme posvuda još uvijek bilo puno praznovjerja. Na dvoru su se vjerski pokreti pažljivo promatrali i čim bi izmakli kontroli ili došli na višu razinu organizacije, započinjao je kazneni progon.

4. Isusovci i Augustin Hallerstein na mandžurskom dvoru

POLOŽAJ ISUSOVACA POD MANDŽURSKIM CAREVIMA

Kineski položaj na vrhuncu mandžurske vlasti ojačao je tradicionalne stavove o samodostatnosti, a to je imalo i snažan utjecaj na kineski stav prema strancima. Stranci koji su dolazili u Kinu od XVII. stoljeća nadalje bili su uglavnom trgovci, koje su obrazovani Kinezi prezirali zbog njihove profesije i smatrali ih nepotrebnim uljezima. Osim toga, europski trgovci tog vremena nisu bili osobito obrazovani i njihovo ponašanje najčešće je samo potvrđivalo kineske predrasude o dalekim „barbarskim“ narodima.

Među Europljanima u Kini u to su vrijeme iznimka bili isusovci, koji su proučavali klasične kineske tekstove, raspravljali s vodećim kineskim intelektualcima i stekli njihovo povjerenje. Iako su predstavljali kulturni most između Istoka i Zapada, njihov položaj pod mandžurskim vladarima bio je prilično nesiguran i podložen utjecajima političkih promjena. Unatoč dobrom poznavanju kineske zbilje, isusovci su imali samo djelomičan i promjenjiv uspjeh u širenju kršćanske vjere, a bili su puno uspješniji

u prenošenju astronomskog, matematičkog i geografskog znanja. Dvor je bio svjestan nedostatka kineskih stručnjaka i zaostalosti Kine u tim područjima, pa je dopustio isusovcima da vode rad Ureda za astronomiju, koji je imao važne ovlasti u vezi s izračunima kalendara i određivanjem blagdana. S druge strane, isusovci su se nadali da će im uspjeh u prenošenju znanstvenih znanja i spoznaja pomoći u širenju kršćanske vjere.

Budući da su isusovci bili upoznati s kineskim odnosima, zalagali su se za prilagodbu svog misionarskog rada kineskom okruženju. Vjerovali su da su klasični konfucijanski tekstovi samo drevna mudrost, kao i da je štovanje predaka građanski obred a ne pogansko idolopoklonstvo te da konfucijanske običaje nije potrebno odbaciti prilikom prihvaćanja kršćanske vjere. S tim pristupom isprva su bili prilično uspješni u pokrštavanju obrazovanih Kineza, ali su se sukobljavali s dogmatskim crkvenim krugovima. Za papinski Rim je njihovo tumačenje konfucijanskih tekstova i tradicionalnih kineskih rituala bilo previše liberalno, što je dovelo do nesuglasica između pape i isusovaca. Kada je papa početkom XVIII. stoljeća odbacio isusovačko tumačenje kulturne prilagodbe i zabranio kineskim kršćanima prakticiranje tradicionalnih rituala, to je imalo katastrofalne posljedice za daljnje širenje kršćanstva u Kini.

Isusovce je favorizirao već Shunzhi, prvi car dinastije Qing koji je vladao Kinom. Vezao se za njih u djetinjstvu kada mu je učitelj bio isusovac Adam Schall. Isusovci su tada podučavali prestolonasljednika, pa ih je poštovao i car Kangxi. Kada je car Shunzhi postao punoljetan i preuzeo vlast, imenovao je Adama Schalla voditeljem carskog astronomskog ureda i dodijelio mu najviši službeni položaj. Isusovcima je također bilo dopušteno da provode širi misionarski rad i grade crkve u nekoliko gradova. Prema nekim procjenama, oko pola milijuna Kineza prešlo je u to vrijeme na kršćanstvo. Nakon smrti cara Shunzhija isusovci su pali u nemilost. Godine 1664. optuženi su za izazivanje smrti carice odabirom neprikladnog mjesta za grobnicu jednog od carevih sinova, pa je glavni namjesnik naredio njihovo zatvaranje i čak im zaprijetio smrtnom kaznom. Nakon što su zimu proveli u zatvoru, neposredno prije pogubljenja spasila ih je iznenadna pojava blještavog meteorita iznad Pekinga, što je

u Kini protumačeno kao nepovoljan znak. Mladi car Kangxi pomilovao je isusovce, ali je stari i bolesni Adam Schall umro nakon nešto više od godinu dana.

Car Kangxi je, ubrzo nakon što je dvorskim udarom smijenio samovoljnog namjesnika, uočio nedostatke u izračunima kineskih astronoma. Stoga je organizirao natjecanje između kineskih i europskih astronoma u izračunavanju vremena pomrčine Mjeseca. Tom prilikom posebno se istaknuo nasljednik Adama Schalla, flamanski isusovac Ferdinand Verbiest, koji je uspio demonstrirati veću točnost isusovačkih izračuna i metoda. Zaslužio je položaj voditelja dvorskog ureda za astronomiju, koji su isusovci zadržali do kraja XVIII. stoljeća. Verbiest je ispravio kineski kalendar i izradio nacрте za većinu instrumenata za astronomski opservatorij u Pekingu. Osim toga, portugalski isusovac Tomas Pereira, koji je bio izvrstan glazbenik i prvi koji je Kinezima predstavio europsku glazbu, također je blisko surađivao s carem, obavljajući važne diplomatske zadatke – prevodio je i zastupao kinesku stranu u pregovorima s Rusijom.

Spor s Rimom izazvao je isusovcima nove probleme. Godine 1705. izaslanik iz Rima donio je u Peking papin stav o nespojivosti kršćanske vjere s običajima štovanja predaka. Car Kangxi također se uključio u spor, podržavajući isusovce i oštro odbijajući papinog izaslanika. Cara je posebno uznemirila činjenica da je papa tvrdio kako ima pravo suditi i odlučivati diljem svijeta, uključujući i Kinu, te je time zadirao u isključivu jurisdikciju careva (zanimljivo je da je taj problem do danas ostao značajna prepreka između kineske vlade i Vatikana). Papina nepopustljivost i pokoravanje isusovaca papinim zahtjevima doveli su do zabrane širenja kršćanstva, koju su carevi nastavili provoditi s različitim stupnjevima strogosti. S vremena na vrijeme dolazilo je i do krvavih progona kršćana i misionara jer je država na razne načine pokušavala spriječiti misionarski rad. Isusovci su tako legalno boravili samo u Pekingu – uglavnom zbog svog znanja – ali i tamo su bili izloženi političkim intrigama. Zbog netolerantnih metoda nekih misionara, posebno franjevac, koji su počeli konkurirati isusovcima, netolerantno raspoloženje počelo je rasti i među običnim ljudima.

AUGUSTIN HALLERSTEIN I NJEGOV RAD

U tim je složenim okolnostima istaknutu ulogu u Pekingu od 1739. do 1774. odigrao i isusovac Augustin Hallerstein, podrijetlom iz Mengša, koji se pokazao kao izvrstan astronom, matematičar i diplomat. U Kinu je došao s portugalskom ekspedicijom i cijelo je vrijeme održavao kontakt s portugalskim dvorom. U Pekingu je prvo naučio kineski, a zatim je počeo raditi u Uredu za astronomiju *Qintian Jian*. Nakon smrti njemačkog isusovca Ignaza Köglera, koji je naslijedio Ferdinanda Verbiesta, Hallerstein je 1746. postao voditelj Ureda za astronomiju i vodio ga je do svoje smrti. Car Qianlong ga je 1752. imenovao u pratnju portugalskog kraljevskog izaslanika, pa je Hallerstein otputovao u Macao i pratio portugalsku ekspediciju do Pekinga. Nakon pet tjedana gozbi i prijema na dvoru pratio je ekspediciju na povratku u Macao, a odatle se vratio u Peking. Trebalo mu je nešto više od godinu dana da obavi dva putovanja do Macaa i natrag. Nakon što je uspješno završio taj zadatak, car mu je dodijelio titulu državnog službenika (mandarina) 3. stupnja.

Kao voditelj Ureda za astronomiju, Hallerstein je imao zahtjevan zadatak da usklađuje interese isusovaca s carskim dvorom s jedne strane i s kineskim znanstvenicima, koji su mu bili podređeni i radili u njegovom uredu, s druge strane. Postojala su i trvenja između isusovaca, koji su dolazili iz različitih europskih prijestolnica, posebno između skupine koja je bila pod portugalskim pokroviteljstvom i skupine koju je podržavao francuski dvor. U reguliranju i koordinaciji tih odnosa Hallerstein se pokazao kao izvrstan diplomat. Bio je jedan od rijetkih stranaca s tako visokom državnom titulom i od svih isusovaca najdulje je vodio Ured za astronomiju. Plod njegovih astronomskih promatranja bilo je opsežno djelo *Observationes Astronomicae*, koje se ističe napose preciznim mjerenjima klasičnim instrumentima. Između ostalog, Hallerstein je otkrio komet, zbog čega je jedan od asteroida nazvan po njemu. Na temelju promatranja Jupiterovih satelita, prvi je točno izračunao geografski položaj Pekinga. Između 1746. i 1754. vodio je i radove na izgradnji nove ekvatorijalne prstenaste sfere za astronomski opservatorij u Pekingu. Sfera je najveći

sačuvani astronomski opservatorij u starom Pekinškom opservatoriju. Ista zgrada sada je muzej, a stari astronomski opservatoriji izloženi su na krovnoj platformi.

Hallerstein je izradio i kartu Mandžurije te je sudjelovao u pripremi velikog atlasa Kine, koji su isusovci objavili 1769. Ponovno je izračunao i usavršio kineski kalendar te je izračunao broj stanovnika Kine za godine 1760. i 1761. iz sudskih registara prihoda; za 19 provincija izračunao je ukupan broj stanovnika od 196,837.977 godine 1760. i još 1,376.576 sljedeće godine. Tijekom boravka u Kini dopisivao se sa znanstvenim akademijama u Parizu, Londonu i Sankt Peterburgu. Kad mu se zdravlje počelo pogoršavati, u studenom 1773. zamolio je cara da ga oslobodi odgovornog posla u astronomskom uredu, ali car je odbio njegov zahtjev i inzistirao da ostane na svom visokom položaju i da nastavi raditi koliko god može.

Augustin Hallerstein umro je ubrzo nakon što je u Kinu stigla vijest da je papa ukinuo isusovački red. Pokopan je na isusovačkom groblju u Peking, koje su pobunjenici tijekom Boksackog ustanka oskrnavili, ali nadgrobni mu je spomenik sačuvan. Sada se nalazi u spomen-parku gdje je nekoć stajalo isusovačko groblje. Hallerstein je pisao o svom radu, o životu u Peking, i o tadašnjim odnosima u Kini u pismima upućenim bratu Vajkardu i drugim isusovcima. Njegova pisma nisu zanimljiva samo kao dokument tog vremena, već i zbog pronicljivih zapažanja koje je ovaj isusovac imao. To pokazuje da se uspješno asimilirao u kinesku okolinu i da je dobro upoznao kinesko društvo.

PRITISAK STRANACA I SUMRAK DINASTIJE

1. Počeci krize i napetosti u odnosima sa Zapadom

PAD MANDŽURSKE MOĆI

Mandžurska dinastija bila je na vrhuncu svoje moći sredinom XVIII. stoljeća. To je bio posljednji uspon carske Kine. U drugoj polovici stoljeća dinastija je tek zadržala dojam veličanstvenosti i održavala pogled uperen u prošlost. Ustrajanje na strogoj državnoj doktrini u idućem je stoljeću dovelo do dubokog jaza između dinamične stvarnosti i kolebljivog odgovora vlasti na zahtjeve modernog doba i izazove europskog prodora u istočnu Aziju. U isto vrijeme se već krajem XVIII. stoljeća ispod površine naizgled još moćnog carstva opet započela širiti korupcija među visokim službenicima, dekadencija u vojsci i kao glavni vjesnik krize, poteškoće s prehranjivanjem brzorastućeg stanovništva.

Kinesko agrarno gospodarstvo, s intenzivnim uzgojem, sustavima navodnjavanja i jeftinim vodenim prijevozom već je gotovo doseglo vrhunac produktivnosti kakva je još bila moguća u okviru tradicionalnog poljodjelstva. Budući da postojećim tehnikama nije bilo moguće značajno povećati prinose i većina nizina već je bila obrađena, nisu se mogle širiti kultivirane površine. Naprotiv, zbog lošeg održavanja i elementarnih nepogoda, raspoložive obradive površine su se početkom XIX. stoljeća čak počele smanjivati. Zemlja za obrađivanje bila je ograničena, kapital je bio rijedak, samo je radna snaga bila sve dostupnija i sve jeftinija, pa nije bilo poticaja za izume i tehnološka rješenja koja bi smanjila količinu rada. Prehrana rastućeg stanovništva postala je jedan

od ključnih problema kineskog društva tog vremena i jedan od glavnih uzroka njegovih kriza i društvenih prevrata.

Kad je Qianlonga naslijedio car *Jiaqing* 嘉庆, već su se počeli pokazivati znakovi dinastičkog pada. Upravni sustav bio je krut i prevladavalo je pravilo da je stvari najbolje rješavati samo naizgled i što manje se baviti njihovim sadržajem. Učinkovitost službenika također je smanjena zbog udvostručavanja funkcija i nepovjerenja mandžurskih vladara prema kineskim službenicima, koji se zato nisu usuđivali postupati po vlastitoj prosudbi, nego su radije izbjegavali odgovornost i posezali za provjerenim šablonama. Sustav koji je uspostavljen kao podrška apsolutističkim carevima mogao je učinkovito funkcionirati samo pod vrlo energičnim vladarima kao što su bili Kangxi, Yongzheng i Qianlong, ali ga mandžurska dinastija više nije mogla nadvladati.

Korupcija je bila stalna pošast tradicionalnog sustava; u vrijeme krize se sve više širila i ugrožavala funkcioniranje državnih institucija. Problem korupcije značajno se pogoršao u posljednjih dvadesetak godina vladavine cara Qianlonga, kada je Heshen, koji je predstavljao samo vrh ledenog brijega, zlorabio carevo povjerenje do krajnosti. Kada se Jiaqing nakon očeve smrti 1799. nagodio s ozloglašanim Heshenom, imovina koja mu je oduzeta iznosila je približno polovicu vrijednosti državnih prihoda u posljednjih dvadeset godina. Ali samo su odsjekli vrh zloporaba, a korupcija se dalje širila. Posebno štetno je bilo kad su službenici pronevjerili sredstva namijenjena održavanju vodotokova i nasipa za zaštitu od poplava. Velik je dio novca za vodoprivredne radove otišao u privatne ruke, situacija se naglo pogoršavala i između godina 1797. i 1819. velike su rijeke uzrokovala poplave čak sedamnaest puta.

Nemoral se proširio i u krugovima povlaštenih Mandžuraca i oslabio borbenu sposobnost njihove vojske. Poseban položaj im nije dopuštao da obrađuju zemlju ili se bave trgovinom, i živjeli su na račun relativno visokih državnih pristojbi za uzdržavanje, a istodobno su se bavili kreditiranjem i zalagaoničkim poslovanjem. Zbog lagodnog života i prepuštanja zabavi mandžurska vojska od sredine XVIII. stoljeća više nije bila sposobna za ozbiljne vojne pohode, i prije svega je bila veliki teret za državne financije.

Vojne akcije postale su način izvlačenja državnog novca, zbog čega su odgađane u nedogled, u bitku su slani uglavnom kineski stjegovi i lokalne milicije, dok su mandžurske postrojbe vojske ostale na sigurnom u zaleđu. Sve veći vojni izdaci, osobito tijekom dugotrajnih borbi s pobunjenim seljacima pod okriljem tajnih društava, uz rastrošnost i pronevjere potkopali su financijsku snagu carstva, što je pridonijelo padu moći dinastije.

POBUNE TAJNIH DRUŠTAVA

Na prijelazu iz XVIII. u XIX. stoljeće jača djelovanje tajnih društava koja odolijevaju Mandžurcima sve do kraja dinastije. Ona su se razlikovala u južnoj i sjevernoj Kini. U južnoj su se nazivala *hui* 会 i bila su politički orijentirana tajna udruženja s vjerskim obilježjima, dok su se na sjeveru nazivala *jiao* 教 – bile su to uglavnom vjerske skupine s izrazitim nacionalnim obilježjima.

Među tajnim društvima u južnoj Kini najutjecajnije je bilo društvo Nebo i zemlja *Tiandi hui* 天地会, koje se također nazivalo Trijada *Sanhe hui* 三合会 jer je u svojim načelima naglašavalo sklad neba, zemlje i čovjeka. Utemeljilo ga je 1674. pet redovnika, sljedbenika dinastije Ming, koji su se, nakon što su Mandžurci slomili sve pokušaje otpora, sklonili u budističke samostane u Fujianu. Društvo je trebalo pomoći u svrgavanju Qinga s prijestolja i obnovu dinastije Ming. Ime se temeljilo na vjerovanju da je nebo otac, a zemlja majka, pa su se članovi zakleli da će, ako bude potrebno vječno, poput vječnog neba i zemlje, nastojati izvršiti svoj naum. Ogranci ovog društva uskoro su počeli djelovati u svim pokrajinama južne Kine, gdje je tajno društvo imalo svoje sljedbenike.

Bratstvo starijih *Gelao hui* 哥老会, koje je također djelovalo na jugu, osnovano je nešto kasnije, sredinom XVIII. stoljeća, a zaklelo se na bratstvo u borbi protiv mandžurske dinastije. Bilo je zahtjevnije od društva Nebo i zemlja jer u svoje redove nije primalo ljude „nečistog“ podrijetla i nižih zanimanja, kao što su brijači, glumci i nosači nosiljki. Članovi su međusobno bili bratski povezani i potpuno odani vođi.

U sjevernoj Kini je krajem XVIII. stoljeća daleko najmoćnije bilo tajno društvo Bijelog lotosa *Bailian jiao* 白蓮教, koje je prvo začelo veće pobune u teško dostupnim područjima središnje Kine. Prvenstveno su se bunili novi doseljenici na neplodnom brežuljkastom zemljištu gdje je država poticala masovno naseljavanje. Društvo je predvidjelo dolazak Buddhe, obnovu dinastije Ming i spasenje od patnje na ovom i onom svijetu. Pobuna je obuhvatila pet pokrajina u koje je vlada od 1796. do 1804. poslala ne previše uspješne, ali skupe vojne pohode, da bi carska vojska ipak uspjela ugušiti pobunu.

Pobuna Bijelog lotosa bila je jasna najava sve dublje krize mandžurske moći. U takvoj, ionako vrlo neizvjesnoj situaciji, Kina i dinastija Qing su se u prvoj polovici XIX. stoljeća našle pred novim, još opasnijim izazovom. Zapadne sile, predvođene Velikom Britanijom, počele su pojačavati pritisak na Kinu da je otvori za svoju trgovinu i diplomaciju.

SUSTAV DANKA I TRGOVANJE U KANTONU

Iako je mandžurska vlast slabila, ipak je sve do sredine XIX. stoljeća uspijevala učinkovito ograničiti kontakte Kine s europskim zemljama. One još uvijek u prvoj polovici stoljeća nisu imale znatno više dodira s Kinom nego u XVII. stoljeću. Zbog toga promjene u Europi i svijetu još nisu imale značajniji utjecaj na kineski način života. Elite su nastavile doživljavati carstvo kao središte svijeta i očekivali da će zemlje koje s njima žele uspostaviti kontakt prihvatiti podređeni položaj tributara. Za Europljane su u kineskom vrhu naglašavali da nisu bili pozvani, ali ako su htjeli doći, morali su poštovati i prihvatiti kineska pravila koja uređuju međudržavne odnose i ponašanje.

Europske su se zemlje u početku pokušale prilagoditi sustavu danka. Portugalski, nizozemski i ruski izaslanici, iako nerado, čak su pred carem izveli *koutou* 叩头 (udarac čelom o tlo), što je bio znak dubokog poštovanja i podložnosti. Kinezi su europske izaslanike tretirali kao članove tributnih izaslanstava koji zbog udaljenosti njihovih zemalja samo povremeno

dolaze u Kinu i stoga ne spadaju u države s točnim određenim poreznim obvezama. Kina potkraj XVIII. stoljeća više nije imala snage dosljedno provoditi sustav danka i glavni trgovinski tokovi već su zaobilazili njegova pravila. Od sredine ovog stoljeća rasla je privatna trgovina kineskih trgovaca koji su džunkama (malajska riječ za brod) plovili do jugoistočne Azije gdje su mnoge zemlje već prestale slati danak mandžurskom dvoru. Naglo je rastao i opseg europsko-kineske trgovine u Kantonu, koja se također odvijala mimo sustava danka.

Nakon mnogih pokušaja britanskih trgovaca da uspostave trgovačke putove u Kinu kroz luke duž kineske obale, carski dvor je 1759. godine odredio da će Kanton biti jedina luka otvorena za vanjsku trgovinu. U njoj je vanjska trgovina bila uređena strogim državnim propisima, koji su ograničavali slobodno poslovanje stranih trgovaca. Tako je nastao poseban oblik trgovanja koji se naziva kantonski sustav trgovine. Država je ovlastila 13 trgovačkih udruženja *yang hang* 洋行, kojima je jedino bilo dopušteno trgovati sa strancima i koja su postala poznata kao *hong*i (naziv na kantonskom dijalektu, hong = udruženje *hang* 行), dok su trgovci tih udruženja postali poznati kao trgovci hong. Svi stranci morali su poslovati preko hongova, izravni kontakti s kineskim službenicima bili su im zabranjeni. Strane brodove koji su uplovili u Kanton uzeo je pod pokroviteljstvo jedan od hongova, koji se brinuo o njihovoj sigurnosti. Obavljao je za njih sve formalnosti, skupljao pristojbe i poreze i preuzimao robu u posjed. Hongski trgovci morali su plaćati visoke poreze carskom izaslaniku u Kantonu i vladi u Pekingu.

Sredinom XVIII. stoljeća britanska je trgovina u Kantonu već obuhvaćala više od polovice cjelokupne kineske trgovine sa zapadnim zemljama i u drugom dijelu stoljeća nastavila je naglo rasti. Većinu te trgovine kontrolirala je Istočnoindijska kompanija, koja je imala poseban, monopolski položaj i trgovala u trokutu između Kantona, Indije i Velike Britanije. Tada se navika ispijanja čaja već proširila u Velikoj Britaniji, ali kako se još proizvodio samo u Kini, čaj je bio daleko najvažniji kineski izvozni proizvod i činio je oko 90% kineskog izvoza u Veliku Britaniju. Kina je također tamo izvozila svilu, porculan, lakirano posuđe, rabarbaru i kineski

cimet, a uvozila vunenu robu, neki metale i razne sitne ukrasne predmete među kojima su u Kini bili vrlo popularni europski satovi. Iz Indije je dobivala pamuk, slonovaču, sandalovinu, srebro i kasnije opijum. Potkraj stoljeća i američki trgovci počeli su se više uključivati u trgovinu s Kinom i ubrzo su prestigli Nizozemce, koji su do tada bili drugi iza Britanaca.

Kineska trgovina sa zapadnim zemljama bila je vrlo neuravnotežena jer samodostatna Kina nije imala gotovo nikakvu potrebu za stranim proizvodima. Europski trgovci stoga su većinu kineske robe u Kantonu morali kupovati srebrom, što je bio monetarni metal u Kini. Britanski brodovi koji su dolazili u Kanton često su donosili samo 10% vrijednosti kineske robe, a britanski su trgovci morali podmiriti razliku u srebru kako bi ih napunili tom robom. Čak ni prekomorska trgovina kineskih trgovaca koji su trgovali s jugoistočnom Azijom po obujmu nije zaostajala za trgovinom zapadnjaka u Kantonu. Država je i te trgovce nazivala hong. Oni su bili jedini ovlašteni kineski predstavnici pri vođenju vanjske trgovine i u kontaktima s državnim tijelima.

U Kantonu su stranci bili podvrgnuti strogim propisima koji su im ograničavali slobodu kretanja. Mogli su se zadržavati samo u posebno određenom predgrađu gdje su imali svoja skladišta. Tamo nisu smjeli dovesti svoje žene, nisu smjeli koristiti nosiljke, voziti se rijekom, kupovati kineske knjige i učiti kineski, mogli su unajmiti samo mušku poslugu, kontaktirati samo hongove, preko kojih su morali obavljati sve poslove, itd. Osim toga, bili su podvrgnuti kineskom pravu, koje je bilo proizvoljno i nije poznavalo sustav zakonskih prava optuženika. Sudstvo nije bilo odvojeno od izvršne vlasti, a kineski službenici, koji su ujedno bili i suci mogli su svakog osumnjičenika zatvoriti i mučiti. Zapadne zemlje i njihovi trgovci sve su teže podnosili stroge i krute propise kineskog sustava, pa su se sporovi između njih i kineske uprave stalno zaoštravali. Europske zemlje zahtijevale su regulaciju odnosa temeljenu na europskom pravu i diplomatskim načelima te veću trgovinsku slobodu, ali je Kina ostala gluha na njihove zahtjeve. Kanton je bio daleko od Pekinga, a u prijestolnici nisu shvaćali važnost uređenih odnosa s europskim državama, niti ih je to posebno zanimalo.

NEUSPJEH BRITANSKIH DIPLOMATSKIH INICIJATIVA

Britanci su bili uvjereni da za većinu napetosti i sukoba u Kantonu ne znaju u Pekingu, pa su pokušali probiti kinesku blokadu i uspostaviti neposredni kontakt s dvorom u prijestolnici. Nakon incidenta zbog kojeg su, nakon prijetnje o prestanku trgovine, morali kineskim vlastima izručiti britanskog mornara, optuženog za ubojstvo dvojice Kineza, za što je dobio smrtnu kaznu, odlučili su poslati u Peking diplomatskog predstavnika. No, nisu baš bili sretnih ruku. Za prvog izaslanika izabrali su člana parlamenta, pukovnika Charlesa Catharta, koji je tamo trebao dogovoriti uklanjanje prepreka i poboljšanje trgovinskih odnosa i uvjeriti kinesku stranu da Velika Britanija nema teritorijalne zahtjeve, već samo želi mirnim putem steći mali otok za skladištenje tereta. Cathart je, kada je njegova misija isplovila krajem 1787. i kad se trebao posvetiti rješavanju komplikacija u Kantonu, već poboljševao od sušice. Osim toga, stalno ih je mučilo loše vrijeme, tako da su jako kasnili. Britanski izaslanik je u roku od pola godine podlegao bolesti i misija se vratila kući.

Britanski diplomatski naponi da reguliraju odnose s Kinom trajali su nekoliko godina. Za osobnog kraljevskog izaslanika ovoga su puta odabrali lorda Macartneyja, koji je vodio novu britansku diplomatsku misiju. Kad su njezini izaslanici 1793. prispjeli u Kinu, pokušali su postići trgovinski sporazum koji bi omogućio širenje trgovine i otvaranje glavnih luka za britanske brodove. Također su željeli dobiti neka mjesta, gdje bi se britanski trgovci mogli nastaniti i živjeti po britanskim zakonima, a istodobno su nastojali potaknuti kineski interes za britanske proizvode i dogovoriti otvaranje britanske diplomatske misije u Pekingu. Sa sobom su donijeli bogate darove za kineski dvor, ali, iako su došli pod izlikom da donose kraljevske čestitke za carev osamdeset i treći rođendan, ritual danka nisu uspjeli izbjeći. Kinezi su prihvatili ekspediciju kao tribut britanskog kralja i priredili joj veliki doček. Macartney je ipak postigao da nije ispred cara morao napraviti koutou već samo kleknuti na jedno koljeno, kao što bi učinio pred svojim kraljem, ali njegova je misija bila potpuni neuspjeh. Kinezi su je ljubazno i gostoljubivo primili i također ljubazno otpustili, ne odgovarajući na njezine prijedloge. Car Qianlong im je

naknadno odgovorio u dva edikta upućena britanskom kralju Đuri III. Stil i način razmišljanja careve poruke zorno ilustriraju odnos tadašnjeg kineskog vodstva prema Europi:

Iako Kina cijeni britansku namjeru da uživa u blagodatima kineske civilizacije, ne možemo udovoljiti zahtjevu da imamo diplomatsku misiju u Pekingu jer je to protivno ustaljenoj praksi u Kini. U Europi je pored vaše mnogo drugih nacija, i ako bi svaka od njih zahtijevala zastupljenost na našem dvoru, kako bismo mogli pristati na takvo što? Stvar je potpuno nepraktična. Kako bi naša dinastija trebala promijeniti cijelu proceduru i sustav protokola koji je na snazi više od jednog stoljeća samo da bi se prilagodila vašim stavovima? [...] Čak i ako vas poštovanje naše Nebeske dinastije ispunjava željom da primite temelje naše civilizacije, naše navike i običaje ni na koji način ne biste mogli prenijeti u vašu stranu zemlju. [...]

Mi imamo sve. Tuđim ili duhovnim predmetima ne pridajemo nikakvu vrijednost i ne trebamo proizvode iz vaše zemlje. [...] Primjerno je, o kralju, poštovati moje stajalište i iskazati još veću predanost i lojalnost u budućnosti, tako da s trajnom podložnošću našem prijestolju, vaša zemlja osigura mir i blagostanje.

Moguće je, o kralju, da je navedene prijedloge neodgovorno iznio vaš izaslanik na vlastitu odgovornost ili možda vi sami ne poznajete naša dinastička pravila i niste ih imali namjeru kršiti, kada ste izrazili svoje divlje ideje i nadanja. [...] Vama, koji živite u udaljenoj i nedostupnoj pokrajini, daleko preko morskih prostranstava, i koji ste pokazali svoju podaničku lojalnost slanjem ove tributne misije sam dao daleko veće počasti nego što sam dao drugim narodima. Međutim, zahtjevi koje je iznio vaš izaslanik nisu samo protivni dinastičkoj tradiciji, već vam također ne bi donijeli dobre rezultate, jer su potpuno nepraktični. [...] Vaša je sveta dužnost da s poštovanjem cijenite moje osjećaje i ubuduće se pridržavate ovih uputa zauvijek, kako biste uživali u blagoslovu neprekidnog mira.

Sljedeća britanska misija, koju je nakon nekoliko većih incidenata u britansko-kineskim odnosima 1816. vodio lord Amherst, imala je još manje sreće. Stigla je u Peking u vrijeme kada su se Britanci borili u Nepal, kineskoj tributnoj zemlji. Nakon proceduralnih komplikacija i nesporednosti, car Jiaqing je misiju otpravio bez audijencije. Time su se napetosti između Velike Britanije i Kine još više zaoštrile, a car je čak namjeravao prekinuti trgovinu u Kantonu, ali su ga tamošnji visoki službenici nagovorili da se predomisli. S druge strane, britanski dvor je nakon dva neuspješna pokušaja pregovora bio sve više zagrijan za vojni pohod, koji bi odlučno promijenio postojeće stanje u odnosima s Kinom.

2. Opijumski ratovi

TRGOVINA OPIJUMOM

Početkom XIX. stoljeća počela je naglo rasti trgovina opijumom, koji su Britanci prevozili iz Indije i prodavali u Kantonu. Kinezi su do tada opijum koristili samo u medicini, dok se kao droga počeo širiti tek s povećanjem uvoza. Trgovina opijumom bila je u Kini zabranjena, ali je zarada bila tako primamljiva, a podmićivanje službenika u Kantonu toliko veliko da nije bilo teško pronaći sporedne puteve za uvoz i prodaju. U uvjetima sve veće društvene krize, porok pušenja opijuma brzo se širio, prvo među mladima iz bogatih obitelji, a kasnije sve više među službenicima, trgovcima, obrazovanim ljudima, njihovim ženama, vojnicima, pa čak i budističkim svećenicima, redovnicima i redovnicama, tako da je potražnja za opijumom na kineskom tržištu skokovito rasla.

Za britanske trgovce opijum je bio zanimljiv jer je bio jedina roba kojom su bili u mogućnosti smanjiti trgovinski deficit Velike Britanije s Kinom. Do 1820. opijum je istisnuo druge, važnije, zakonom dopuštene izvozne proizvode i postao najvažniji britanski izvozni proizvod na kantonskom tržištu. Godine 1825. zbog opijuma se razmjenjena između Velike

Britanije i Kine uravnotežila, a potom pomaknula u britansku korist, dok se kineski deficit od tada samo strmo povećavao. Bio je to ozbiljan udarac ionako bolesnom kineskom gospodarstvu, kojem je još od dinastije Ming kronično nedostajalo srebra.

Posljedica deficita u trgovini s Velikom Britanijom bio je odljev srebra, što je uzrokovalo manjak novca u optjecaju i ozbiljne poremećaje u platnom prometu u zemlji. Došlo je do izrazito nepovoljne promjene u tečaju između srebrnog i bakrenog novca; jedan srebrni tael koji je 1740. vrijedio 800 bakrenih novčića, mijenjao se 1828. za 2500 bakrenjaka. To je posebno pogodilo porezne obveznike u poljodjelstvu, koji su prodavali usjeve za bakreni novac na lokalnim tržnicama gdje se cijene nisu znatno promijenile, a davanja su plaćali po višem tečaju u srebru. Zbog povećane potražnje za opijumom, smanjila se potražnja druge robe, što je izazvalo dodatne šokove na tržištu. Posljedica rastuće trgovine opijumom stoga nisu bile samo zdravstveni problemi i moralno propadanje sve većeg broja stanovništva ovisnog o drogama, već i ozbiljni ekonomski problemi.

Tridesetih godina XIX. stoljeća kantonski trgovački sustav počeo se urušavati. Zabranjena trgovina opijumom, koja je od 1800. do 1820. u prosjeku iznosila oko 4500 sanduka godišnje, narasla je 1838. na 40.000 sanduka godišnje (jedan je sadržavao oko 60 kg opijuma) i nije više išla preko trgovaca hong, već preko udruženja preкупaca povezanih s tajnim društvima. Teret su dovozili dijelom ispred ulaza u kantonsku luku, a dijelom drugdje uz kinesku obalu, gdje je opijum iz britanskih i drugih stranih brodova prekrćavan na dobro naoružane teglenice kineskih krijumčara. Gotovo u isto vrijeme kad i monopol hongskih trgovaca, propao je i monopol Istočnoindijske kompanije jer se u trgovinu opijumom, zbog velikih profita, uključivalo sve više privatnih trgovaca i jer je britanska vlada pojačano zagovarala slobodnu trgovinu.

Godine 1834. privatni su trgovci, pobornici slobodne trgovine, postigli da britanska vlada u Kanton pošalje službenog inspektora. On je trebao preuzeti upravljanje trgovinom s Kinom, tj. funkciju koju je prije obavljala Istočnoindijska kompanija. Lord Napier imenovan je nadglednikom, kojemu je unatoč činjenici da nije imao većeg diplomatskog iskustva,

povjeren vrlo težak zadatak: ostvariti ravnopravne diplomatske odnose između Velike Britanije i Kine. Dužnosnici u Kantonu su naravno odbili njegove pokušaje obraćanja s jednakovrijednim naslovima u dopisima, ali kad je Napier to zahtijevao, jednostavno su prestali trgovati. Spor se zaoštrio kada je Napier u lecima na kineskom počeo optuživati kineske dužnosnike da ne cijene trgovinu i njezinu korist, zbog čega su Kinezi Britancima prekinuli opskrbu hranom i drugom robom. Kada su još dvije britanske fregate stigle kod Kantona i počele prijetiti kineskim utvrdama, carski je dvor reagirao, naredivši Britancima da se moraju pokoriti ili će biti protjerani.

Iznenadni spor između dviju zemalja izgledilo su britanski privatni trgovci i trgovci hong koji su bili za kompromis. Napier je otišao u mirovinu i povukao se u Macao, a njegovi nasljednici su sljedeće četiri godine vodili više prijateljsku politiku, pa je i redovita i krijumčarska trgovina opet naglo narasla. Ipak, dio britanskih trgovaca smatrao je da Velika Britanija mora povratiti ugled odlučnom diplomatskom akcijom ili, ako ničim drugim, oružjem. Stoga su poslali peticiju u London da britanska vlada pošalje Kini diplomata u pratnji ratnog brodovlja.

LIN ZEXU U KANTONU

Pod utjecajem ekonomskih posljedica trgovine opijumom vlada u Pekingu se odlučnije posvetila problemu. Od 1836. godine u Kantonu je već djelovao nepotkupljivi generalni guverner, koji je strogim progonom krijumčara i narkomana uspio presjeći mnoge krijumčarske putove i obuzdati ilegalni uvoz opijuma. Upravo se u to vrijeme u Pekingu vodila rasprava o tome treba li legalizirati trgovinu opijumom, prikladno ga oporezovati i staviti pod državni nadzor ili ga još odlučnije progoniti strožim mjerama protiv pušača i prodavača droga. Pobijedila je struja koja je zagovarala strože mjere i smrtnu kaznu za one koji u roku od godinu dana ne odustanu od pušenja opijuma. Osobito gorljivi sljedbenik takve odlučne politike bio je visoki službenik *Lin Zexu* 林则徐, koji je već

postigao veliki uspjeh u suzbijanju prodaje i pušenja opijuma u pokrajinama Hubei i Hunan. Uživao je ugled besprijekornog konfucijanskog učenjaka s najvišim diplomama i bogatim iskustvom stečenim u raznim državnim službama. Tvrdio je da Kina, ako ne suzbije trgovinu opijumom, za nekoliko desetljeća više neće imati vojnika ni sredstava za održavanje vojske. Plan borbe protiv trgovine opijumom, koji je predložio, podržao je car *Daoguang* 道光 i imenovao je Lin Zexua za carskog opunomoćenika da suzbije tu nezakonitu trgovinu u Kantonu.

Lin Zexu došao je u grad početkom 1839, čvrsto odlučan da neće odustatu dok ne stane na kraj trgovini opijumom. Već u prva dva mjeseca dao je zatvoriti više od 1600 domaćih preprodavača, zaplijenio više od 70.000 lula za pušenje opijuma i 13 tona droge, uz strogo kažnjavanje korumpiranih službenika koji su surađivali s krijumčarima. Bio je odlučan poduzeti akciju i protiv stranih trgovaca, pri čemu je bio svjestan britanske moći i nastojao izbjeći sporove s britanskim trgovcima. Ubrzo nakon dolaska u Kanton kraljici Viktoriji napisao je spomenicu u obliku otvorenog pisma objavljenog u gradu, tražeći od nje da mu pomogne u suzbijanju trgovine opijumom. U pismu je naveo da Kina opskrbljuje Veliku Britaniju dragocjenom robom: čajem, porculanom, začinima i svilom, a ona zauzvrat šalje otrov koji britanskim trgovcima donosi veliku zaradu.

U ožujku 1839. Lin je naredio da svi strani trgovci moraju predati svoje zalihe opojnih sredstava i potpisati izjavu da se ubuduće neće upuštati u zabranjenu trgovinu. Kako trgovci nisu predali opijum u roku, iako je Lin prijetio teškim kaznama i zapljenom, Kinezi su prestali trgovati s njima i zgradili njihovo naselje. Službeni britanski predstavnik i nadzornik trgovine u Kantonu, kapetan Elliot, tada je izdao naredbu da trgovci opijum predaju njemu. Zatim je u svibnju poslao Linu 21.306 sanduka (1285 tona) opijuma. Kinezi su tako prekinuli blokadu, na što se cijela britanska kolonija preselila u Macao. Britanski trgovci, koji od Kineza nisu htjeli prihvatiti mjenice za isporučeni opijum, uputili su vladi zahtjev za odlučno posredovanje.

Lin Zexu je na carev nalog dao sav zaplijenjeni opijum početkom lipnja svečano uništiti. Napetost između Velike Britanije i Kine povećala se

kada su britanski mornari ubili Kineza, a Elliot kineskoj strani, jer Britanci više nisu priznavali njihove zakone, odbio predati krivca. Povjerenik Lin je stoga uspio natjerati Portugalce da protjeraju Britance iz Macaa, koji su se u kolovozu 1839. preselili na pusti i nenaseljeni otok Hong Kong *Xianggang* 香港, 90 milja od Kantona.

PRVI OPIJUMSKI RAT 1840-1842.

U studenom 1839. odigrala se pomorska bitka u zaljevu ispred Kantona, u kojoj su Britanci potopili tri kineske vojne džunke. Time je praktički započeo Prvi opijumski rat, iako je indijska vlada u ime britanske krune formalno objavila rat Kini tek krajem siječnja 1840. Britanska vojna ekspedicija stigla je pred Kanton u lipnju 1840. s 4000 vojnika, 16 topovnjača, 4 naoružana parobroda i 28 opskrbnih brodova, dok je Lin Zexu ojačao svoju obranu s više od 200 novih topova kupljenih od Pruske i željeznim lancima zatvorio luku za britanske brodove. Ali Britanci nisu napali grad, već su samo blokirali ulaz u luku i otplovili sjevernije. Na putu su blokirali sve važne luke, zauzeli grad *Dinghai* 定海 na otoku *Zhoushan* 舟山 i na kraju se usidrili u blizini Tianjina, čime je ugrožen Peking, koji prema moru nije imao jaču obranu.

Pod dojmom opasnosti, koja je prijetila prijestolnici, carski je dvor promijenio politiku i optužio careva opunomoćenika Lin Zexua da je svojim kratkovidnim ponašanjem i brzopletim izazivanjem Britanaca ugrozio sigurnost zemlje. Lin Zexu je opozvan i po kazni premješten u središnju Aziju, dok je novi pregovarač, generalni guverner prijestolničke pokrajine, nastojao umiriti Britance. Obavijestio ih je da je car, koji je već poslao u Kanton visokog dužnosnika da riješi spor, svjestan njihovih problema i pozvao ih da se vrate u Kanton gdje će problem biti najlakše riješiti.

Britanci su se, u nadi da će postići povoljan sporazum mirnim putem, doista vratili u Kanton, ali je, kad se novoimenovani carski opunomoćenik nije usudio popustiti britanskim zahtjevima i uključiti u sporazum odredbe da Kina Britaniji ustupa otok Hong Kong, došlo do novog

zapleta. Britanci su ga, zauzimanjem utvrda ispred Kantona, prisilili da ovu točku uključi u sporazum, ali je carev opunomoćenik u Pekingu teško kažnjen, uz tvrdnju da je pristankom na dopunu prekoračio ovlasti. Pregovaračkom taktikom kapetana Elliota i sporazumom također je bila nezadovoljna britanska vlada, koja je imenovala Henryja Pottingera novim predstavnikom za Kinu. Kako su obje vlade odbile sklopljeni sporazum, neprijateljstva su obnovljena. Kineska strana je za borbu protiv Britanaca okupila veću vojsku, no Britanci su je uništavanjem obrambenih utvrda i zauzimanjem strateških položaja uz Bisernu rijeku preduhitrili. Počeli su opsjedati Kanton, u kojem su zatočili kinesku vojsku. Kinezi su ponudili odštetu od šest milijuna dolara i dogovorili s Britancima da se kineska vojska povuče 60 milja od Kantona, a Britanci će napustiti ušće Biserne rijeke nakon što dobiju naknadu. Britanci su se već povlačili kada ih je u blizini sela *Sanyuanli* 三元里 napalo nekoliko tisuća Kineza koji su sami organizirali otpor britanskim jedinicama. Iako taj napad nije prouzročio veće gubitke na britanskoj strani, Kinezi ovaj događaj smatraju početkom buđenja kineskog nacionalizma u borbi protiv stranaca.

Pottinger je u kolovozu 1841. u Macau zamijenio Elliota i s većinom flote otplovio na sjever. Zauzeo je važne luke: Dinghai, Amoy *Xiamen* 廈門 i *Ningbo* 宁波. Dok je mandžurski dvor u pokrajinama započeo mobilizaciju novih jedinica, Pottinger je u proljeće 1842. dobio pojačanje iz Indije, i to 25 topovnjača, 14 parobroda i 9 opskrbnih brodova s 10.000 vojnika. Zastarjela i loše organizirana kineska vojska nije predstavljala ozbiljnu prepreku modernoj britanskoj mornarici koja se usmjerila prema glavnoj kineskoj prometnoj arteriji, Dugačkoj rijeci. Na njezinom ušću Britanci su zauzeli Šangaj i *Wusong* 吴淞, a zatim u srpnju 1842. još uvijek strateški vrlo važan grad *Zhenjiang* 镇江, gdje se Veliki kanal križa s Dugačkom rijekom. Tako su presjekli glavni put za opskrbu rižom iz južnih pokrajina prema sjevernoj Kini i glavnom gradu. Pokrajinski dužnosnici bili su svjesni životne važnosti ovog plovnog puta, pa su molili cara da pristane na mirovne pregovore. Oni su počeli u kolovozu, kada su se britanski brodovi usidrili pred Nanjingom i uperili topove prema gradu, a završili potpisivanjem Nanjinskog sporazuma od 13 članaka.

U sporazumu, Kina je pristala na:

- isplatu odštete u iznosu od 21 milijun dolara; 12 milijuna ratne odštete, 6 milijuna odštete za uništeni opijum i 3 milijuna za plaćanje dugova hongskih trgovaca britanskima;
- napuštanje monopolističke trgovine preko hongu;
- otvaranje pet luka za britansku trgovinu i boravak britanskih predstavnika i trgovaca s obiteljima: te su luke bile Kanton, Xiamen, Fuzhou, Ningbo i Šangaj;
- ustupanje otoka Hong Kong Velikoj Britaniji;
- ravnopravnost u službenoj korespondenciji;
- propisane vanjskotrgovinske tarife određene odmah nakon prihvatanja sporazuma.

U listopadu 1843. potpisan je dodatni sporazum koji je odredio kineske uvozne carine između 4 i 13% i izvozne carine između 1,5 i 10,75% vrijednosti robe. Kineska strana je bez oklijevanja prihvatila ovu odredbu jer su carine bile veće nego prije (u starom sustavu većina davanja bila je neformalna, u obliku darova i mita), iako je to kasnije spriječilo uvođenje zaštitnih carina, kad su velike količine uvezene industrijske robe utjele na domaću radinost, izazvale društvene nemire i prouzročile velike ekonomske štete. Jedna od odredbi sporazuma dopuštala je britanskim konzulima da sami sude britanskim podanicima, čime su dobili eksteritorijalni status. Sporazum je dodatno dopustio britanskim ratnim brodovima da pristaju u pet luka i na kraju je sadržavao klauzulu kojom se Velikoj Britaniji priznaje status najpovlaštenije nacije.

Odredbe o propisanim carinama, eksteritorijalnosti i najpovlaštenijoj naciji bile su posebno opterećujuće za Kinu. Nakon Velike Britanije slične su povlastice ubrzo zatražili Francuska i Sjedinjene Američke Države. Oslabljena Kina je u strahu od novih sporova i sukoba pristala i na njihove zahtjeve i potpisala sporazum sa Sjedinjenim Američkim Državama u srpnju 1844, a u listopadu iste godine s Francuskom. Sporazum sa SAD-om Amerikancima je dopustio izgradnju bolnica i crkava u pet luka, a sporazum

s Francuskom slobodu širenja katoličke vjere. Ugovorima sa zapadnim zemljama uspostavljen je sustav kojeg su kasniji sporazumi samo dopunili. U Kini je započelo razdoblje tzv. „nepravednih sporazuma“ iznuđenih vojnom silom, što je zemlju gurnulo u polukolonijalni položaj.

Zanimljivo je da Nanjinški sporazum trgovinu opijumom, koja je uzrokovala rat, nije ni spomenuo. Upravo zbog povezanosti s trgovinom opijumom ovaj je rat kasnije u Kini okarakteriziran kao neslavan primjer imperijalističke agresije i nasilne invazije Zapada na njihovu zemlju. Sukob je zbog kineskih samodostatnih i isključivih pogleda na odnose između zemalja s jedne strane te sve agresivnijeg prodora zapadnih zemalja u Aziju s druge bio neminovan. Kineska nepripremljenost za sukob, slabo poznavanje Zapada i nekoordinirana kineska politika samo su pogoršali njegov ishod.

DRUGI OPIJUMSKI RAT 1859-1860.

S Prvim opijumskim ratom napetosti se nisu smirile. U zemljama potpisnicama sporazuma smatrali su da Kina još nije dovoljno otvorena za trgovinu i za djelovanje kršćanskih misionara, budući da su britanski, francuski i američki industrijski proizvodi, unatoč pet otvorenih luka, tek polagano prodirali na kinesko tržište, a strani trgovci i misionari nisu se mogli slobodno kretati po unutrašnjosti. Trgovina opijumom nastavila je cvjetati, ali ipak nije bila legalizirana. Naprotiv, na kineskom dvoru bili su uvjereni da su Nanjinškim sporazumom već previše popustili i pristali na gornju granicu još prihvatljive slobode za strance.

Car Daoguang umro je 1850. i novi car *Xianfeng* 咸丰 podržao je skupinu službenika koja se zalagala za strožu primjenu odredaba sporazuma. U Kantonu su stranci imali koncesiju na rubu grada, ali im Kinezi nisu dopuštali ulazak u gradsku luku, što je dovelo do novih napetosti. Kanton je imao najdužu tradiciju trgovanja sa strancima, ali je u isto vrijeme bio i središte prvog spontanog narodnog otpora protiv njih. Taj su otpor u okolnim mjestima organizirali lokalni obrazovani ljudi zajedno

s naoružanom lokalnom milicijom i u suradnji s tajnim društvima. Kada su Britanci pokušali 1849. silom upasti u središte grada, lokalni obrazovani ljudi organizirali su masovni pokret i spriječili njihov prodor. Godine 1854. Velika Britanija, Francuska i SAD uputili su Kini službeni zahtjev za reviziju sporazuma, što je u Pekingu odbijeno.

Velika Britanija i Francuska bile su odlučne da će, ako ne bude drugog načina, vojnom silom za sebe izboriti više prava u Kini, a za to su samo čekali pogodnu priliku. Nakon nekoliko oružanih incidenata i sukoba između 1856. i 1858. Kini, koja je bila uvelike oslabljena građanskim ratom, 1859. objavili su rat. Britanske i francuske jedinice iskrcale su se u luci Tianjin i brzm akcijom zauzele Peking. Budući da je dvor pobjegao u unutrašnjost, francuski i britanski diplomati nisu uspjeli iznuditi mirovni sporazum, pa su se njihove vojne jedinice obrušile na grad i srušile carsku ljetnu palaču *Yuanmingyuan* 圓明園 koju je stoljeće ranije na sjevernoj periferiji prema zapadnim uzorima dao sagraditi car Qianlong.

Mandžurska dinastija našla se na rubu propasti. Dvor je pokušao, kako bi spasio dinastiju, brzo sklopiti mir, i pritom je struja „odlučnih“ službenika ponovno pala u nemilost. Godine 1860. u gradu Tianjinu potpisani su novi sporazumi koji su otvorili dodatnih 11 kineskih gradova zapadnim zemljama, omogućili kretanje stranih trgovaca i misionara po Kini, legalizirali trgovinu opijumom, stranu robu oslobodili plaćanja poreza na promet tijekom prijevoza u unutrašnjost i odredili ratnu odštetu (8 milijuna taela) koju je Kina morala platiti Velikoj Britaniji i Francuskoj. Pri sklapanju sporazuma posredovala je Rusija i za svoje usluge isposlovala teritorije između rijeke Usuri i Japanskog mora, čime je bez ikakve vojne akcije stekla velik teritorij na Dalekom istoku.

Uspostavljena je nova ravnoteža snaga i u Kini su otvorena vrata modernom kapitalizmu, koji je u sljedećih pola stoljeća snažno uzdrmao tradicionalno kinesko društvo. Nakon Drugog opijumskog rata promijenio se odnos zapadnih sila prema mandžurskoj dinastiji koja je politički posve oslabljena. Zapadne sile pomogle su joj da ostane na životu i na taj način osigurale njezinu potporu u ostvarenju svojih gospodarskih težnji i planova.

3. Zaoštravanje društvene krize i Taipinški ustanak

KRIZNO STANJE SREDINOM XIX. STOLJEĆA

Do sredine XIX. stoljeća moć mandžurske dinastije već je znatno opala. Kriza tradicionalnog agrarnog društva, koja se u sukobu sa zapadnim zemljama još povećala, dosegla je opasne razmjere. Stanovništvo je naraslo na 430 milijuna, dok je površina obradive zemlje samo od 1812. do 1833. godine zbog gubitka teritorija i prirodnih katastrofa smanjena za oko 5%. Po glavi je dolazilo manje od 0,13 ha, što uz nepromijenjenu produktivnost više nije bilo dovoljno za zadovoljavajuću prehranu. Zbog koncentracije zemljišta u rukama bogatih slojeva, od 60% do 90% seljačkog stanovništva bilo je bez zemlje.

Zakupnine poljoprivrednog zemljišta su zbog sve većeg tečajnog jaza između bakrenih kovanica i srebra narasle s prosječnih 50% na dvije trećine vrijednosti usjeva. Zbog smanjenih seljačkih prihoda cvjetali su poslovi lihvara, zalagaonica i preprodavača koji su kao posrednici iskorištavali neodržive uvjete u poljodjelstvu. Sve je to ubrzalo iseljavanje sa sela, a seljaci za koje više nije bilo posla na zemlji, zapošljavali su se kao nosači, transportni radnici na plovnim putovima i mornari, pri čemu njihova zarada često nije pokrivala ni osnovne životne potrebe. Neki su postali plantažni radnici u jugoistočnoj Aziji, dok su se drugi pridružili pobunjenicima i razbojnicima.

Sredinom stoljeća gospodarskoj i društvenoj krizi pridružile su se i prirodne katastrofe. Godine 1847. suša je opustošila pokrajinu Henan, a Dugačka rijeka je 1849. poplavila čak četiri pokrajine. Najgore je bilo 1852, kada je Žuta rijeka promijenila tok i pronašla novu deltu 800 km sjevernije. U ovim uvjetima počelo je dvadesetogodišnje razdoblje velikih unutarnjih nemira i građanskog rata koji su gotovo pokopali vladajuću mandžursku dinastiju. Pobuna *Taipinga* 太平 (1850-1864) proširila se iz južne Kine na 16 pokrajina i više od 600 gradova; pobuna tajnog saveza *Nian* 捻 (1851-1868) imala je središte na sjeveru Kine i obuhvatila je 8

pokrajina; muslimanska pobuna koja je izbila na jugozapadu, u pokrajini Yunnan, trajala je gotovo dva desetljeća (1855-1873); pobuna muslimana *Donggan* 东干 (1862-1878) zahvatila je tri sjeverozapadne pokrajine i teritorij Xinjiang; u planinskim predjelima pokrajine Guizhou više se puta pobunio narod Miao; pobunu koja je započela 1854. vojska je ugušila tek 1873. godine.

Sredinom stoljeća situacija je bila posebno teška u južnoj Kini, gdje su se zbog blizine Kantona najviše osjetile posljedice opijumskog rata. Zbog preusmjerenja vanjske trgovine iz Kantona u Šangaj i druga ugovorna mjesta, veliki broj transportnih radnika, koji su do tada prevozili čaj i svilu u Kanton, ostao je bez posla. Osim toga, pojačao se antagonizam između domorodaca i doseljenih obitelji ili „pridošlica“ Hakka *Kejia* 客家 koji su došli sa sjevera još u XII. stoljeću, ali su zadržali svoje običaje i dijalekt i nisu se miješali s autohtonim stanovništvom. Hakka su bile proleterizirane skupine stanovnika nižeg društvenog položaja, budući da su njezini članovi bili uglavnom ugljenari, rudari i poljodjelski radnici. Bili su više prijemčivi za nove ideje, zbog čega se među njima brzo širilo kršćanstvo iz obližnjeg Kantona. To je stvorilo dodatnu napetost između njih i domorodaca, koji su se čvršće držali tradicionalnih vjerovanja i običaja.

NEBESKO KRALJEVSTVO TAIPING

Zbog toga nije bilo neobično da su svi važniji vođe pobune Taiping pripadali narodu Hakka. U doticaju s protestantskim misionarima u Kantonu među njima se proširilo kršćanstvo i nove ideje te je pod njihovim utjecajem organiziran jedan od najneovisnijih narodnih pokreta koji se ikada pojavio na kineskom tlu. Vođa pokreta, *Hong Xiuquan* 洪秀全, koji je više puta pokušao bezuspješno položiti državne ispite, navodno je bolestan imao četrdeset dana ukazanja i ona su mu poručila, kako si je kasnije objasnio uz pomoć protestantskih knjiga, da je Kristov mlađi brat. Svojom misijom na Zemlji stvorit će Kraljevstvo nebesko (*Tianguo* 天国),

a pod tim imenom je radi sličnosti pojmova u prijevodu podrazumijevao Kinu (*Tianxia* 天下). U skladu s kršćanskim iskustvom da prorok nije poštovan u rodnom kraju, otišao je svoj nauk, koji je bio mješavina pojednostavljenog kršćanstva i starih kineskih seljačkih utopijskih ideja, dvije godine propovijedati u susjednu pokrajinu Guangxi.

Njegove ideje nadahnute daoizmom uklopljene su u nazivu *taiping* 太平 ili sveopći mir te se pod tim imenom razvio snažan pokret koji je ujedinio seljačke zahtjeve za ravnopravnošću, zahtjeve za oslobođenjem od mandžurske vlasti i elemente zapadnjačkih ideja. Njegovi sljedbenici povezali su nezadovoljne skupine: otpuštene radnike i vojnike, seljake bezemljaše, podređene pripadnike naroda Hakka, rudare, ugljenare, dezertere i prebjege. Nekoliko godina uništavali su hramove i stare vjerske idole, a u zimi 1849-1850, u godini gladi, zajedno s tajnim društvom Nebo i zemlja (*Tiandi hui* 天地会) digli su pobunu pod sloganom „pljačke bogatih za siromašne“. Tada su se taipingu pridružili i vođe nekih drugih tajnih društava. Među tradicionalno usmjerenim tajnim društvima koja su željela obnoviti dinastiju Ming i taipinzima koji su nastojali uspostaviti novu dinastiju „Nebesko kraljevstvo Taiping“ (*Taiping tianguo* 太平天国), bilo je teško premostivih razlika. Taipinzi zato s njima nisu sklapali stalne saveze, nego samo povremena savezništva.

Taipinzi su u slavnoj dvoipolgodišnjoj kampanji kroz južnu Kinu početkom 1850-ih zauzeli nekoliko važnih gradova, brojčano ojačali i s polumilijunskom vojskom zauzeli trigrad *Wuhan* 武汉 na Dugačkoj rijeci, gdje su zarobili riječnu flotu od 10.000 brodova. Zatim su krenuli kopnom i rijekom prema gradu Nanjingu. Zauzeli su ga u ožujku 1853. i tamo u nizinama uz donji tok Dugačke rijeke osnovali nebesku prijestolnicu *Tianjing* 天京. Mjesto koje je imalo povoljan položaj usred najbogatije kineske pokrajine, služilo je taipinzima kao uporište za vojne pohode na sjever, zapad i jug, kako bi ujedinili cijelu Kinu.

Dobro organizirana i fanatična taipinška vojska, koju je predvodilo nekoliko vrlo sposobnih zapovjednika, bila je vojna sila kojoj se demoralizirana i napola raspršena mandžurska carska vojska nije mogla uspješno oduprijeti. Na sjeveru i jugu Nanjinga postavila je dva tabora, ali su

ih taipinzi nekoliko puta slomili, pokazujući svu nesposobnost i nemoć carske vojske. Unatoč tome, taipinzi nisu napredovali u skladu sa svojim planovima. Već prvi pokušaj njihove vojne kampanje prema sjeveru zimi 1853. doživio je slom. Prodrli su skoro do Pekinga, ali sa stranim i teško razumljivim idejama nisu zadobili podršku lokalnog stanovništva sjeverne Kine. Na sjeveru ih je također mučila hladnoća jer nisu bili navikli na oštre zimske uvjete.

Taipinški cilj bilo je društvo u kojem će se vjerska vlast ispreplesti sa svjetovnom, a vojna organizacija s civilnom. Zalagali su se za seljački kolektivizam, u kojem bi zemlja pripadala svima. Zato su je podijelili seljacima na obradu, a ljetine su sakupljane u zajedničkim „nebeskim skladištima“. Ovaj je zemljišni aranžman uveden samo u blizini Nanjinga, dok su drugdje u osvojenim krajevima zadržali stari zemljišni sustav i samo smanjili porezni teret. Obrtnici su bili vojnički organizirani u radne skupine, a žene su postale ravnopravne s muškarcima i mogle su obavljati sve poslove, pa tako i vojne. Povezivanje nogu, prodaja djevojaka, kockanje, prostitucija i preljub bili su zabranjeni, no ubrzo je došlo do odstupanja od ustaljenih pravila jer su se pobunjenički vođe nakon osvajanja „Nebeske prijestolnice“ nastanili u palačama i okružili konkubinama i drugim udobnostima.

Program taipinga je također sadržavao neke moderne ideje, poput modernizacije obrazovanja, pretvaranja budističkih samostana u bolnice, uvođenja parne plovidbe, željeznice, moderne pošte i monetarnih institucija, ali taipinzi nisu počeli ostvarivati te ideje jer nisu uspjeli dovoljno ojačati vlast u svom kraljevstvu, osim na području oko Nanjinga. Udarac, koji je 1856. kobno utjecao na njihov pokret, došao je iznutra i bio je posljedica nesuglasica u vodstvu. U vrijeme kada su vođu Hong Xiuquana već počele napuštati mentalne sposobnosti i nije se više posvećivao kraljevskim dužnostima, jedan od četvorice vođa pokreta, *Yang Xiuqing* 杨秀清, preuzeo je vodeću ulogu. Njegov suparnik *Wei Changhui* 韦昌辉 skovao je urotu i naredio da ga potajno ubiju, a pobijena je i njegova obitelj i oko 20.000 njegovih sljedbenika. Zbog velikih razmjera tog pokolja odmazda je pogodila i začetnika urote, kojeg je zajedno s njegovim sljedbenicima

je s dijelom vojske glavni grad i krenuo na sedmogodišnji „dugi pohod“, najprije prema jugu, a zatim prema zapadu u smjeru Sichuana (u sličan pohod krenuli su tri četvrt stoljeća kasnije kineski komunisti), a kraljevstvo Taiping našlo se u defanzivi, koja je trajala sve do pada „Nebeske prijestolnice“ 1864. godine.

Drugi važan razlog konačnog sloma taipinške revolucije bila je njihova nesposobnost da snažnije privuku seljačko stanovništvo na osvojenim područjima i uspostave čvrstu lokalnu vlast. Istovremeno su vjerski fanatizam, ideje strane kineskim pogledima, a kasnije i sve veća degeneracija pokreta, odvrćali ne samo seljake, već i obrazovane ljudi. Na valu ovog nezadovoljstva protivnici taipinga, s ciljem očuvanja tradicionalnih kineskih vrijednosti, počeli su pripremati pobunu.

ODGOVORI NA TAIPINŠKI USTANAK

Mandžursku carsku vladu su poraz u Drugom opijumskom ratu i ratovanje s pobunjenicima bacili na koljena, pa je postala samo bespomoćni promatrač događaja. Na taipinški ustanak su tada odlučnije reagirali neki ugledni obrazovani ljudi koji su u strahu za opstanak tradicionalnog kineskog društva podržali propadajuću dinastiju i počeli sami organizirati otpor pobunjenicima. Visoki dužnosnik, konfucijanski učenjak *Zeng Guofan* 曾过藩 u pokrajini Hunan organizirao je i obučavao takozvanu hunansku vojsku, koju je postrojio na rubu taipinškog područja. S vremenom je postao jedan od najutjecajnijih državnih službenika s ovlastima u četiri ključne pokrajine, a u pokrajinama Jiangsu i Zhejiangu postavio je za vojne zapovjednike dvojicu svojih kolega, koji su tamo po uzoru na njega obučavali pokrajinske snage. Novi vojni vođe su, oslanjajući se na konfucijanske vrijednosti i tradiciju, izgradili čvrsto povezanu vojnu organizaciju sa snažnim osjećajem pripadnosti i lojalnosti zapovjednicima. Hunanska vojska u početku nije imala previše uspjeha u ratovanju s taipinzima, ali se kasnije ratna sreća okrenula na njezinu stranu. Godine 1864. njezine su jedinice zauzele Nanjing i zadale posljednji udarac

pobunjenicima, pri čemu je samo u Nanjingu pobijeno preko 100.000 ljudi. Povjesničari procjenjuju da je taipinški ustanak i borba protiv njege, sa svim svojim posljedicama i prirodnim katastrofama, odnio i do 50 milijuna žrtava. Konačnoj pobjedi snaga lojalnih mandžurskoj dinastiji pridonijele su, između ostalog, i zapadne zemlje koje su pomagale u obuci pokrajinskih jedinica i opskrbljivale ih oružjem. U Šangaju su za obranu grada čak uspostavili plaćenički strani garnizon. Tako su, u isto vrijeme kada su u Drugom opijumskom ratu napale i zauzele Peking, u Šangaju organizirale pomoć jedinicama koje su se borile protiv taipinga i u nekim se slučajevima izravno angažirale na njihovoj strani.

Taipinška pobuna dodatno je oslabila moć mandžurske dinastije, dok su utjecaj i prestiž lokalnih dužnosnika ponovno porasli. Istodobno se promijenio odnos snaga između središnje carske vlasti i pokrajina jer je jačanjem lokalnih vojski uloga pokrajina znatno narasla. Borbe s taipinzima pokazale su da se carska vojska nužno mora preustrojiti, a taipinški pokret postao je primjer drugim ustanicima.

OSTALE BUNE SREDINOM XIX. STOLJEĆA

Iako je taipinški ustanak bio daleko najveća pobuna u novijoj kineskoj povijesti, njegov poraz nije smirio situaciju. U sjevernoj Kini se pobuna tajnog društva Nian nastavila još četiri godine. Njezini vođe i sljedbenici, koji su 1840-ih bili osobito aktivni u pokrajinama Shandong, Henan i Anhui, za razliku od taipinga nisu imali jasno uobličene pobunjeničke ciljeve, a spajalo ih je nezadovoljstvo dinastijom Qing, presporo otklanjanje posljedica prirodnih katastrofa i popuštanje carske vlade i dvora zapadnim silama. Kad su taipinzi u Nanjingu uspostavili „Nebesku prijestolnicu“, pokret je ojačao i po uzoru na njih se čvršće povezao. Nakon neuspjelog pohoda taipinga na sjever, raspršeni dijelovi njihove vojske priključili su se savezu Nian, što je donekle približilo dva pokreta i ojačalo suradnju njihovih vojski, no vođe Niana, iako su inače simbolično podržavali neke od taipinških napora, nisu im se bili spremni pokoriti.

Udarana snaga saveza Nian bile su konjičke jedinice, koje su brzim pokretima i neočekivanim napadima izazivale pomutnju među često jačim snagama protivnika. Takvom gerilskom taktikom prkosili su pokušajima mandžurskih kaznenih pohoda koji su ih pokušali suzbiti. Unatoč tome što je carska vojska uspjela ubiti njihovog vođu 1863, pokret Nian je sljedeće godine, kada su mu se pridružili ostaci poražene taipinške vojske, ojačao, iako se također pod vanjskim pritiscima podijelio na istočno i zapadno krilo. Zadatak gušenja njihove pobune dobio je pobjednik nad taipinzima, Zeng Guofan, s hunanskom vojskom. Sljedbenici pokreta Nian su se u borbama s elitnim hunanskim jedinicama pokazali kao težak protivnik. Zeng Guofan ih ni nakon više od godinu dana borbe nije uspio odlučno poraziti pa je predložio da njegovo djelo nastave pokrajinski čelnici. Njegovo je mjesto preuzeo guverner pokrajine Jiangsu, *Li Hongzhang* 李鴻章, i do kraja 1867. uništio niansko istočno krilo. U isto vrijeme je drugi pokrajinski vođa, *Zuo Zongtang* 左宗棠, koji je imenovan carskim opunomoćenikom u pokrajinama Shaanxi i Gansu, počeo napadati zapadno krilo buntovnika iz Zhejianga. Pobunjenici su se pod pritiskom okrenuli prema Peking, ali su ih porazile združene snage pokrajinskih vojski i nianski pokret je u kolovozu 1868. završio.

Unutarnja snaga carstva bila je oslabljena i pobunama muslimana i drugih manjinskih naroda. Godine 1855. muslimani u Yunnan su se pobunili, iako su predstavljali samo 20 do 30% stanovništva, ali su bili dosta čvrsto povezana zajednica. Tamo su doselili za vrijeme mongolske vladavine, a Kinezi i Mandžurci su ih zanemarivali. Pobuna je izbila zbog spora u vezi posjeda rudnika u vlasništvu i Kineza i muslimana. Muslimanski vođa se proglasio sultanom Sulejmanom, zauzeo grad *Dali* 大理 i uspostavio muslimansko kraljevstvo. Buna je trajala osamnaest godina. U međuvremenu je njegov sin otišao u Osmansko Carstvo i Veliku Britaniju tražiti pomoć i diplomatsku podršku, ali bez uspjeha. Ojačane pokrajinske snage su 1872. uspjele steći premoć na bojištu i u siječnju 1873. konačno slomiti muslimanski otpor.

Nemirno je bilo i u sjeverozapadnoj Kini u pokrajinama Shaanxi i Gansu. Tamo je živjelo više od deset milijuna siniziranih muslimana, zvanih *Dongan*, koji su usvojili kineski jezik i životne navike, ali su bili vjerski

zapostavljeni. Među njima se već u XVIII. stoljeću pojavljuje nova militantna vjerska sekta, koja je 1771. i 1773. pokrenula prve, u početku neuspješne bune. Za vrijeme taipinškog pohoda na Shaanxi, tamošnji su se muslimani 1862. ponovno pobunili i nakon dvije godine već su nadzirali cijeli sjeverozapadni dio carstva, od Shaanxija do Xinjianga. Kada su Shaanxi 1866. napali pobunjenici zapadnog krila Niana, udružili su se s muslimanima, što je potonje dodatno ojačalo. U to vrijeme Zuo Zongtang je dobio zadatak da uspostavi red na sjeverozapadu. Budući da se prvo morao nositi s nianskim pobunjenicima, prošle su još dvije godine prije nego što je mogao usmjeriti svoje jedinice protiv muslimana. Da je muslimanska pobuna imala relativno velike razmjere govori činjenica da je čak i najbolje obučena i prekaljena kineska vojska trebala pet godina dok je nije 1873. konačno skršila.

4. Pokušaji modernizacije

RESTAURACIJA TONGZHI

Pobjeda carske vojske u taipinškom ratu i razmjerno povoljan ishod Drugog opijumskog rata, koji je, usprkos uglavnom pesimističnim procjenama, završio kompromisom za pregovaračkim stolom, ojačali su dinastiju i carsku vlast. Budući da više nije bilo vanjskih i unutarnjih prijetnji, tradicionalne snage dobile su novi zamah. Pobjednici su obnovili prijašnji sustav i ponovno uspostavili konfucijanski poredak. Pokrenuli su akcije obnove opustošenog poljoprivrednog zemljišta, smanjili poreze seljaštvu, pooštrili disciplinu u državnim službama, zahtijevali samozatajnost i pokušavali vratiti tradicionalne vrijednosti. U isto vrijeme jačalo je mišljenje da državu treba otvoriti za neke zapadne tehničke inovacije.

Početne faze razdoblja obnove ili „samojačanja“ *zìqiang* 自强 su po caru *Tongzhiju* 同治 (1861-1875), dobile ime Restauracija Tongzhi. U modernizacijskom smislu to nije bilo tako radikalno i dinamično kao istodobna restauracija Meiji u Japanu jer nije bila plod odlučnije politike novog

vladara; car Tongzhi je još bio dijete, pa je carske poslove vodila regentica, carica udovica *Cixi* 慈禧, koja je vladala čak četrdeset i sedam godina, do 1908. U ime cara i regentice politiku su provodili prvenstveno neki sposobni službenici, koji su zauzeli visoke položaje nakon smjene službenika oslabljenih u Drugom opijumskom ratu. Vodeća osoba u novoj vlasti bio je princ Kong, koji je zahvaljujući vještom diplomatskom posredovanju imao najviše zasluga za relativno sretan ishod rata. Novopostavljeni službenici su odlučnijim mjerama skrenuli tok događaja i na neko vrijeme ojačali izmučenu državu i djelovanje njezinih institucija.

U krugovima koji su utjecali na politiku dvora postupno je prevladalo mišljenje da stranci nisu samo neobrazovani barbari i da je moguće pronaći zajednički jezik. Na to je, između ostalog, utjecalo povlačenje britanskih i francuskih jedinica iz Pekinga nakon potpisivanja mirovnog sporazuma, što je ukazivalo na to da strane sile ne namjeravaju prisvajati nove teritorije. Na kineskom se dvoru počelo razmišljati o potrebi diplomatskog dogovora sa zapadnim izaslanicima i osigurati razdoblje mira koje će omogućiti Kini da, uz pomoć Zapada, vojno ojača. Na taj način usvojili su stav: „Naučiti dobre barbarske tehnike da bi ih se moglo nadzirati“. Do promjene politike nije došlo samo na kineskoj strani, već i kod zapadnjaka, koji su bili zadovoljni ustupcima dobivenim mirovnim sporazumom. U Pekingu su počela djelovati prva strana diplomatska predstavništva, što je utjecalo na bolje razumijevanje i veću toleranciju zainteresiranih europskih zemalja prema kineskim stajalištima. Započelo je desetljeće relativnog mira i spremnosti na suradnju, stvarajući uvjete za odlučnije kineske korake prema modernizaciji.

Godine 1861. prvo je uspostavljen Ured za opću upravu (*Zongli yamen* 总理衙门), koji je bio neka vrsta ministarstva vanjskih poslova jer je djelovao prema zapadnim diplomatskim načelima i smatrao strance ravnopravnim partnerima. Princ Kong ga je razmjerno uspješno vodio do 1870, a kasnije je regentica Cixi preuzela većinu politike u svoje ruke i njegov je utjecaj opao. Ured je imao pet odjela: ruski, britanski, francuski, američki i obalne obrane, a priključeni su bili glavni nadzorni ured za carinu i prva škola stranih jezika. Uz odnose s inozemstvom, *Zongli yamen* se brinuo

i za druge projekte modernizacije i uvođenje modernih škola i zapadne znanosti. Kinezi su poslali prve diplomatske misije i studente u Europu i Sjedinjene Američke Države te su preveli knjigu o međunarodnom pravu, koju su umnožili i razaslali po pokrajinama. Iako Zongli yamen nije nikada postao ministarstvo vanjskih poslova u pravom smislu riječi, odigrao je važnu ulogu u uvođenju modernizacijskih mjera. Zato je bio cijelo vrijeme meta kritika konzervativaca koji su svaku novotariju osuđivali kao nečuvenu drskost koja mijenja stoljetne običaje i ustaljeni poredak.

Pokret „samojačanja“ najviše je pozornosti posvetio modernizaciji vojske. Nakon pobjede nad taipinzima većina najvažnijih državnih poslova prešla je u ruke Kineza, dok je istodobno ojačala vlast pokrajinskih vođa. Trojica vođa koji su obučavali pokrajinske vojske postali su najmoćnije političke figure u zemlji. Nastavili su održavati i razvijati svoje jedinice, koje su bile temelj njihove političke moći. Upravo su ti čelnici bili glavni pokretači modernizacije vojske, pri čemu su inovacije uglavnom uveli u svoje jedinice.

TRI FAZE MODERNIZACIJE

U prvoj fazi uvođenja modernizacijskih mjera, koja je trajala do 1872, podignuto je nekoliko manjih tvornica pušaka i drugog oružja, uz francusku je pomoć opremljeno pristanište za proizvodnju parobroda i izgrađena je prva tvornica strojeva. Tijekom tog razdoblja još uvijek se vjerovalo da od Zapada nema potrebe preuzimati druge stvari osim vojne tehnologije, budući da Kina u svim ostalim aspektima nadmašuje zapadne zemlje. No, pokretači modernizacijskih procesa ubrzo su shvatili da je za modernu vojsku potrebno i snažno gospodarstvo s industrijom i dobrim prometom, koje donosi veliku dobit. Tako su u drugom razdoblju (1872-1885) izgrađene prve tvornice tekstila u Šangaju, osnovana je parobrod-ska tvrtka i otvoreno nekoliko rudnika ugljena. Učinjeni su prvi pokušaji uvođenja telegrafskih veza i izgrađeni prvi kilometri željeznice, ali su ih zbog žestokog protivljenja tradicionalista morali rušiti. Veliki problem tih prvih poduzetničkih koraka bio je taj što su ih vodili konfucijanski

službenici. Do 1872. su poduzećima upravljali isključivo državni službenici, dok su u drugoj fazi, uz državna poduzeća, već nastala prva mješovita službeničko-trgovačka društva, npr. Društvo za parobrode i tvornice tekstila u Šangaju. Tamo su kapital osigurali trgovci koji su bili odgovorni za dobit ili gubitak, ali je upravljanje još uvijek bilo u rukama državnih službenika, što je tvornicama uzrokovalo teško premostive probleme.

U trećem razdoblju modernizacije (1885-1895) naglasak je i dalje bio na vojnoj izgradnji i opremanju ratne mornarice. Nakon velikih napora 1888. je osnovana Flota sjevernog mora. Ojačala su i nastojanja da se zemlja obogati pomoću lake industrije, što je potaknulo brže otvaranje tekstilnih tvornica. Osim državnih i zajedničkih službeničko-trgovačkih društava pojavljuju se prva samostalna privatna društva kojima su upravljali sami trgovci, no zbog tradicionalnog prezira prema trgovcima i raznih oblika diskriminacije vladajućih konfucijanskih službenika to je teklo sporo. Nova privatna kapitalistička poduzeća su tako bila vrlo slaba i predstavljala su samo mali dio ulaganja u industriji, pa se nikako ne mogu uspoređivati s uspjehom i sveobuhvatnom mobilizacijom privatnog kapitala tijekom istodobnog razdoblja Meiji u Japanu.

Zbog mnogih sputavajućih okolnosti modernizacijski pokret nije uspio potaknuti dinamičniju industrijalizaciju i radikalnije promjene u kineskom društvu. Kineska središnja vlada bila je nešto aktivnija samo u početku, tijekom restauracije Tongzhi. Kasnije, u atmosferi intriga koje su pratile podjelu visokih državnih službi te u situaciji bez jasnog političkog usmjerenja, opet je postala neodlučna i neaktivna.

NEMOĆ MODERNIZACIJSKIH POKUŠAJA

Utjecaj carice udovice Cixi, koja je kao regentica uspješno manipulirala interesima raznih struja na dvoru i osnaživala osobnu vlast, jačao je. Pokret za modernizaciju je 1869, kada je carica smijenila Konga s najviših položaja, izgubio najutjecajnijeg zagovornika i vlada je 1876, kada je umro i njegov glavni pomoćnik, ostala bez pravog vodstva. To je carici

omogućilo da odluke donosi potpuno po svome. Cixi se dobro snalazila u dvorskim spletkama, ali nije bila posebno obrazovana niti imala znanja o uvjetima izvan Kine. Time je postala velika prepreka ionako skromnim modernizacijskim naporima. Kada je Tongzhi 1875, dvije godine nakon službenog preuzimanja vlasti, umro bez potomstva, carica udovica je protivno dinastičkim pravilima nasljednikom imenovala svog maloljetnog nećaka, i tako nastavila vladati iz pozadine kao regentica. Nakon prestanka regentstva 1898. cara je proglasila neubrojivim i sama je preuzela vlast te vladala apsolutistički do svoje smrti 1908. Tijekom tog vremena često je boravila u raskošnoj ljetnoj palači koju je dala sagraditi sjeverozapadno od Pekinga.

U takvim su uvjetima modernizacijski pokušaji bili ograničeni na pojedinačne inicijative lokalnih i pokrajinskih čelnika koji najčešće nisu imali zajedničke planove, niti su bili međusobno usklađeni. Inicijatori većinom nisu razmišljali o tome kako Kinu preurediti u modernu državu, već su modernijom vojskom i novim prihodima nastojali osigurati stari poredak. Ideje o demokraciji i poznavanje zapadne filozofije i kulture uglavnom nisu doticale kineske pristaše modernizacije ili pojedinih modernizacijskih mjera. Budući da je tradicionalni način razmišljanja bio još uvijek vrlo ukorijenjen u Kini sve do kraja XIX. stoljeća, čak su i pojedinačni pokušaji modernizacije nailazili na snažno protivljenje. Protivnici modernizacije odupirali su se svemu što je dolazilo sa Zapada i pozivali se na tradicionalno kinesko stajalište da barbari moraju prihvatiti kineske običaje i kulturu, a ne obrnuto.

Kina je zbog kriznih uvjeta u poljodjelstvu postajala sve siromašnija, bilo je malo dostupnog kapitala i malo mogućnosti da ga se poveća novim oporezivanjem. Novoosnovana kineska poduzeća pod državnom upravom su zbog lošeg upravljanja poslovala s gubitkom. Modernizacija je, koliko god bila spora, poticala stvaranje novih društvenih skupina (industrijski poduzetnici, tvornički radnici i tehnička inteligencija), ali su vodeću ulogu u društvu zadržale tradicionalne elite te državni službenici koji su pokušali zaustaviti modernizacijske procese. Nova poduzeća uglavnom su bila koncentrirana u obalnim gradovima koji su sporazumima

otvoreni za strance i strani kapital. Ti su gradovi brzo rasli i mijenjali se, a razvoj tekstilne industrije s vremenom je doveo do propadanja domaćih obrta, osobito predenja. Prema obalnim gradovima su se usmjerili tokovi osiromašenog okolnog stanovništva, ali je proces modernizacije bio pre-slab da bi svi dobili posao. Promjene u obalnim gradovima nisu imale značajniji utjecaj na kontinentalnu Kinu, gdje je nastavilo prevladavati tradicionalno gospodarstvo. Obalni gradovi bili su poput izoliranih otoka, različitosti između njih i ostatka Kine čak se povećavala, tako da su od osamdesetih godina XIX. stoljeća postojale dvije Kine: kineski obalni gradovi i ostatak zemlje.

5. Pojačani pritisak stranih sila

ZAOŠTRAVANJE ODNOSA S IMPERIJALISTIČKIM SILAMA

Pokret za obnovu i unutarnje jačanje carstva privremeno je zaustavio pad moći dinastije, ali je to bio samo pokušaj da se izdrži utakmica s vremenom jer se potonuće i raspad tradicionalnog društva nije mogao zaustaviti. Pritisak zapadnih zemalja se nakon desetljeća donekle korektne suradnje s kineskim vlastima od 1870-ih ponovno povećavao, dok je u isto vrijeme rasla napetost između kineskog stanovništva i kršćanskih misionara. Između određenih konfucijanskih vrijednosti i kineskih narodnih običaja s jedne strane i kršćanskih učenja s druge strane postojala je kontradikcija koju je bilo teško premostiti. Kršćani su također uživali pravnu zaštitu, a misionari i razne povlastice, pa su nekoliko puta bili meta narodnog bijesa. Zbog napada na kršćane i misionare zapadne zemlje su oštro reagirale i topovnjačama iznuđivale naknadu štete i dosljedno ispunjavanje prihvaćenih dogovora i svojih zahtjeva.

Zapinjalo je i s prijemom stranih diplomata kod cara i predajom njihovih vjerodajnica, budući da ih je kineska strana dugo odgađala. Na dvoru su htjeli izbjeći komplikacije jer su znali da stranci neće pred carem htjeti

napraviti koutou. Dok je car još bio maloljetan, na zahtjeve diplomata da ih primi odgovaralo se da još nije preuzeo vladarske dužnosti i prijem kod njega ne bi imao smisla. Na audijenciju su pristali tek kad je car postao punoljetan i tada je prihvaćeno da mu se stranci samo poklone, kako je bilo predviđeno Tianjinskim sporazumom. Tako je car Tongzhi primio predstavnike sedam zemalja tek 1873, nakon što su neki od njih čekali na prijem dvanaest godina. Počasćeni strani predstavnici su ipak imali loš predosjećaj, kada su naknadno saznali da je audijencija bila u paviljonu za izaslanike tributnih država. Glavni razlog kineskog zaošttravanja odnosa sa stranim silama bilo je njihovo užurbano kolonijalno širenje u zemlje na periferiji kineskog carstva, koje su do tada priznavale kinesko vrhovništvo. Imperijalističke zemlje, među kojima su uz Veliku Britaniju, Francusku i Rusiju bile još Njemačka, Italija i Belgija i na istoku Japan, tako su izravno ugrozile kineske interese i na kraju kineske granice, budući da su već počele gledati na kineske teritorije.

Japan je za dinastije Ming još uvijek bio kineska tributna zemlja, ali od sredine XVI. st. više nije plaćao danak. Godine 1871. dvije su zemlje uspostavile diplomatske odnose, no već tri godine kasnije između njih je došlo do oštrog razmimoilaženja. Godine 1871. starosjedioci Tajvana ubili su brodolomce s brodova s otoka Ryukyu *Liuqiu* 琉球, zbog čega je Japan pozvao Kinu da kazni krivce i platiti odštetu za pokolj. Kako se to nije dogodilo, Japan je 1874. poslao na Tajvan kaznenu vojnu ekspediciju. Kina, koja je inače službeno tvrdila da nema stvarnu vlast na istočnom dijelu Tajvana, nije imala snage za vojni odgovor, pa je pristala na sporazum, u kojem se obvezala isplatiti odštetu obiteljima japanskih podanika koji su izgubili živote 1871, a Japanci su se obvezali da će nakon plaćanja odštete povući svoje jedinice s Tajvana. U međuvremenu je Japan 1872. pripojio otočje Ryukyu, ali je arhipelag i dalje priznavao kinesku prevlast unutar sustava tributnih odnosa. Godine 1879. jednostranim je potezom Japan otočje preimenovao u prefekturu Okinawa.

U vrijeme zaošttravanja kinesko-japanskih odnosa zbog japanske vojne intervencije na Tajvanu, pogoršali su se i odnosi Kine s Rusijom, koja je u godinama 1871-81. zauzela strateški važnu dolinu Ili u Xinjangu.

Sredinom šezdesetih godina na ovom području pobunili su se muslimani, a njihov vođa Jakub Beg proglasio je nezavisnost. Njegovu su pobunu poduprli Britanci, dok Kina nije mogla intervenirati. Situaciju je iskoristila Rusija i okupirala dolinu Ili 1871. pod izlikom da želi zaustaviti muslimane i da će se povući kada Kina ponovno uspostavi vlast u Xinjangu. Sredinom sedamdesetih godina u Pekingu je nakon žestoke polemike prevladala skupina koja je tvrdila da gubitak Xinjianga nije za Kinu ništa opasniji od prijetnji koje dolaze s mora. Ovlastili su najuspješnijeg među pokrajinskim vojskovođama u ratovima s taipinzima Zuo Zongtanga da ponovno uspostavi carsku vlast u Xinjangu. To je Zuo Zongtang nakon temeljitih priprema doista uspio i 1877. slomio posljednji otpor muslimanskih pobunjenika. Tako je ostalo otvoreno samo pitanje ruske okupacije doline Ili.

U početku Rusi nisu bili spremni napustiti dolinu i nesposobni su kineski pregovarači čak postigli sporazum kojim su im praktički prepustili osvojeni teritorij. No, Peking nije prihvatio taj dogovor i na ponovljenim pregovorima u Sankt Peterburgu 1881. Kinezi su uz britansku pomoć za dosta razumnu naknadu ishodili novi dogovor, uz povratak okupiranog teritorija. Diplomatski uspjeh za koji je bio presudan splet međunarodnih okolnosti i nevoljkost Rusije da uđe u rat u Kini je ojačao konzervativne krugove koji su vjerovali da njihova zemlja može prkositi stranom pritisku čvrstim stavom.

RAT S FRANCUSKOM 1884-1885.

Tim je iluzijama novi udarac zadan francusko-kineskim ratom za Anam 1884-1885. Anam je bio kulturno i politički snažno vezan za Kinu i plaćao joj je danak sve do 1881, iako je u to vrijeme također bio više od dva desetljeća cilj francuskih kolonijalnih težnji prema jugoistočnoj Aziji. Francuzi su uz izgovor da štite francuske trgovce poslali svoje jedinice u Hanoi i utvrdili se uz Crvenu rijeku, pa se Anam početkom osamdesetih obratio Kini za pomoć. Tada je u kineskom

vrhu prevladao konzervativni smjer, pa je u Anam doista poslano više vojnih postrojbi. U kinesko-francuskom ratu, koji je uslijedio nakon neuspješnih pregovora, kinesko-vijetnamska strana je u početku bila uspješnija, što je ohrabrilo konzervativnu skupinu u Pekingu da zauzme nepopustljivo stajalište. Ratna sreća se naglo okrenula i Kinezi su nakon nekoliko poraza pristali na sporazum kojim su priznali francuski protektorat nad Anamom i najavili povlačenje svojih jedinica. Kineska strana odugovlačila je s povlačenjem vojske, pa pregovori nisu urodili uspjehom, a Francuzi su u kolovozu 1884. napali luku *Fuzhou* 福州, gdje su potopili jedanaest kineskih ratnih brodova i uništili brodogradilište koje je šezdesetih godina izgrađeno uz njihovu pomoć. Kad su blokirali promet Dugačkom rijekom i Velikim kanalom, Peking je konačno popustio i prihvatio mirovni ugovor u kojem je Kina 1885. prihvatila francuski protektorat nad Anamom.

Kinesko-francuski sukob i kinesko priznanje francuskog protektorata nad Anamom jasno su dali do znanja da neodlučna politika reformi i modernizacije kineskog carstva nije dovoljno ojačala da bi mogla uspješno ograničiti širenje kolonijalizma europskih zemalja u Indokini. Uspostavu francuske kolonijalne vlasti u Vijetnamu, Laosu i Kambodži slijedila je Velika Britanija koja je već 1853. zadobila dio Burme te je 1886. pripojila cijelu Burmu kao posebnu pokrajinu Indiji, s čime se Kina također morala pomiriti, iako je Burma formalno bila njezina vazalna država. U sljedećem desetljeću Kinezi su pokušali ojačati svoj položaj u Koreji, pojačati pomorsku obranu i popraviti štetu nastalu gubitkom brodova. Za bolju povezanost izgradili su 411 km željezničkih pruga i više obalnih utvrda na sjeveru, uključujući pomorsku bazu u Port Arthuru *Lushun* 旅顺. Veći problem bila je modernizacija mornarice koja je zbog loše organizacije i interesa pokrajinskih čelnika podijeljena na četiri flote. Mornarica je do 1890. djelomično modernizirana, uglavnom kupnjom zastarjelih brodova. Nakon te godine prestaje ulaganje u mornaricu jer je novac namijenjen za kupnju novih brodova carica Cixi potrošila na izgradnju nove ljetne palače.

RAT S JAPANOM 1894-1895.

Kina je doživjela bijedan epilog prespore i nedovoljno učinkovite modernizacije u kinesko-japanskom ratu 1894-1895. Japan se od početka razdoblja Meiji 1868. vrlo brzo razvijao i do kraja stoljeća već postao moderna kapitalistička zemlja sa suvremeno opremljenom i dobro organiziranom vojskom. Nakon japanske vojne intervencije na Tajvanu sredinom 1870-ih japansko-kineski odnosi ponovno su se zaoštrili kada je Japan pritiscima postigao da se Koreja počne otvarati stranoj, posebice japanskoj trgovini i u vanjskoj politici postane neovisna o Kini. Koreja je do tada bila najvažnija tributna država i najuže povezana s Kinom. Rastući japanski utjecaj podijelio je visoke korejske dužnosnike: zagovornici reformi i brže modernizacije počeli su se sve više okretati Japanu, dok su konzervativci s kraljevskom obitelji inzistirali na tradicionalnoj povezanosti Koreje s Kinom. Godine 1884, kada je skupina sljedbenika projapanske struje pokušala svrgnuti i zamijeniti korejsku vladu, kineske jedinice su im se oduprle, ali su se tada vlade u Tokiju i Pekingu složile s njihovim povlačenjem iz Koreje čime su uspjeli izbjeći vojni sukob.

Deset godina kasnije japanska premoć bila je tolika da u Tokiju nisu bili spremni na ustupke. Kada su 1894. godine, na molbu korejskog kralja, Kinezi poslali svoje jedinice u Koreju da uguše seljački ustanak, Japanci su također poslali svoje vojne jedinice. Kinezi su pokušali pojačati svoju vojsku, ali su Japanci potopili britanski parobrod s kineskim pojačanjem. Nastavljajući borbe, Japanci su prvo ozbiljno porazili zastarjelu i loše vođenu kinesku sjevernu flotu, a zatim s kopnene strane zauzeli glavne kineske luke i strateški poluotok Liaodong. Potpisanim primirjem u Shimonosekiju 1895. Kina je morala pristati na vrlo teške uvjete: priznati neovisnost Koreje, platiti Japanu odštetu u iznosu od 200 milijuna taela (što joj je bio dvoipolgodišnji proračunski prihod) i ustupiti Tajvan, Peskadorsko otočje i Liaodong te u isto vrijeme otvoriti još četiri luke za vanjsku trgovinu i japanskim trgovcima i poduzetnicima omogućiti osnivanje tvornica i industrijskih poduzeća u Kini. Japan je pod pritiskom Rusije, Francuske i Njemačke morao vratiti Liaodong Kini, ali je za to dobio dodatnu odštetu od 30 milijuna taela.

Nakon kinesko-japanskog rata Japan je postao vodeća sila u istočnoj Aziji. Stjecanjem Koreje i Tajvana dobio je polazište za prodor u Mandžuriju i jugoistočnu Aziju. Kina je 1896. pod utiskom japanske vojne snage sklopila tajni savez s Rusijom te zauzvrat pristala na rusku izgradnju transsibirske željeznice kroz kineski teritorij u Mandžuriji i uski eksteritorijalni pojas duž željezničke pruge. Istodobno je popustila pritisku zapadnih sila i pristala proširiti povlastice Japancima sadržane u sporazumu sklopljenom 1895. u Shimonosekiju na poduzetnike iz zapadnih zemalja. Oni su poduzećima koja su osnivali bili na kineskom tržištu konkurentniji od domaće industrije u nastajanju, što je kočilo rast domaćeg kapitalizma.

RASCJEPKANOST KINE NA SFERE UTJECAJA

Poraz u ratu s Japanom otvorio je zapadnim zemljama vrata u Kinu i ujedno potaknuo natjecanje među njima. Zapadne zemlje su od Kine, u zamjenu za kredite koje je trebala za plaćanje ratne odštete, tražile ustupke za izgradnju željeznica pa čak i priznavanje eksteritorijalnosti za svoje tvrtke i željezničke pruge u strateškim i gospodarski zanimljivim područjima. Odatle su širile svoj utjecaj na pokrajine i počeli Kinu dijeliti na zone utjecaja u kojima je središnja kineska vlada postupno gubila kontrolu i moć.

Njemačka, koja je nastupala sve agresivnije, nakon smrti dvojice njemačkih misionara u pokrajini Shandong 1898. preuzela je luku *Qingdao* 青島 sa zaljevom *Jiaozhou* 胶州 koje su okupirale vojne jedinice. Odmah nakon toga je Rusija zauzela Port Arthur i Dairen *Dalian* 大连 s izgovorom da će na taj način Kinu zaštititi od Njemačke. Sljedeće je godine postigla da joj Kina ustupi južni dio Liaodonga na dvadeset pet godina i dozvoli joj da ga željeznicom poveže s mandžurskim dijelom Transsibirske željeznice.

Francuska je 1898. okupirala zaljev na jugu pokrajine Guangdong i dobila ga u najam na 99 godina. Odatle je proširila područje utjecaja u pokrajine Guangdong, Guangxi i Yunnan. Velika Britanija je svoj

posjed u Hong Kongu proširila novim teritorijima koje je zakupila na 99 godina (to je bio jedini sporazum koji je ostao na snazi nakon Drugog svjetskog rata i istekao je tek 1997). Kina je Britaniji također ustupila luku *Weihaiwei* 威海卫 na poluotoku Shandong na 25 godina i priznala joj posebna prava u pokrajinama duž srednjeg i donjeg toka Dugačke rijeke. U pokrajini Fujian slična posebna prava dobio je Japan. Samo je Italija ostala praznih ruku jer je Kini uspjelo odbiti njezine zahtjeve.

Kinesko Carstvo se podjelom svog teritorija na područja u kojima su strane sile imale koncesije, posjede s eksteritorijalnim statusom ili čak iznajmljena na određeno razdoblje, našlo u polukolonijalnoj situaciji. Strane zemlje gradile su željeznice i tvornice, otvarale rudnike i razvijale druge gospodarske aktivnosti na teritorijima koje su stekle, a istovremeno se nekontrolirano miješale u posrnulo kinesko gospodarstvo. Zemlja je izbjegla potpunu kolonijalnu podjelu uglavnom zbog stalnih suprotnosti između velikih sila, koje su ipak izbjegle zaoštavanje međusobnih sporova.

6. Pokušaji političkih reformi i Boksački ustanak

ZAMAH REFORMSKOG POKRETA

Kineski neuspjeh u ratu s Japanom bio je posebno veliko razočarenje za obrazovane ljude koji su bili svjesni bespomoćnosti vlastite zemlje i uvidjeli su da je čak i njihov izravni suparnik u istočnoj Aziji – Japan – ispred njih. Ogromna ratna odšteta Japanu prijetila je da Kinu učini potpuno ovisnom od stranih kreditora. Također su ugledu carstva i carske vlasti jako naštetili drugi uvjeti mirovnog ugovora i nesputani inozemni prodor kapitala u zemlju.

Sve je to među njima potaknulo val patriotskih osjećaja te su na dvor stizale mnoge peticije sa zahtjevima za odbijanje mirovnih uvjeta i nastavak rata s Japanom. Otvoreno izražavanje političkih zahtjeva bilo je

u Kini nova pojava, budući da je nositeljima državnih diploma do tada bilo zabranjeno izražavanje političkih stavova ili pridruživanje interesnim skupinama i društvima. Nakon kinesko-japanskog rata val nezadovoljstva se toliko proširio da su domoljubni pokreti, koji su se zalagali za reformu zemlje, dobili potpuno nove dimenzije.

Nakon ponižavajućeg mira s Japanom 1895. mladi reformator iz Kantona *Kang Youwei* 康有为 sa skupinom provincijskih diplomanata, koji su u glavnom gradu čekali ispit trećeg stupnja založio se za odbacivanje mirovnog sporazuma. U prosvjednoj izjavi sa 603 potpisa predložili su premještanje prijestolnice u unutrašnjost carstva kako bi se olakšao nastavak rata i ujedno pozvao na reforme koje bi na odgovarajući način ojačale zemlju. To je pokrenulo pokret po uzoru na reforme Meiji u Japanu. Reforme su postale središnja tema rasprava između obrazovanih ljudi i službenika, dok je zemlja sve više slabila pod pritiscima zapadnih kapitalističkih zemalja.

Kang Youwei, koji je u mladosti stekao izvrsno klasično obrazovanje, a kasnije je, unatoč svom čvrstom odbijanju kapitalizma, bio veliki obožavatelj zapadnog tehnološkog razvoja i zagovornik prihvaćanja zapadnjačke tehnologije, radikalizirao je reformske ideje koje su se pojavile još prije kinesko-japanskog rata. Među njihovim sljedbenicima bili su neki visoki službenici u pokrajinama koji su bili pod utjecajem protestantskih misionara i nastojali u svoju sredinu prenijeti dostignuća zapadne znanosti i kulture. Nakon peticije ispitnih kandidata Kang Youwei preuzeo je vodstvo reformističkog pokreta koji se brzo širio. Njegovi su sljedbenici diljem zemlje počeli osnivati takozvana studijska društva *xuehui* 学会. Posebno aktivno bilo je Studijsko društvo za jačanje Qiang xuehui 强学会, u kojem je osim Kanga bio veliki broj visokih državnih službenika te nekoliko Britanaca i Amerikanaca. Društvo je organiziralo predavanja o reformama, podupiralo prijevode zapadnjačkih knjiga, objavljivalo časopise i uspostavljalo knjižnice. Također su izdavali i tiskali dnevnik *Wanguo gongbao* 万国公报, koji je uređivao Kangov učenik i najbliži suradnik *Liang Qichao* 梁启超. Dvor je zabranio djelovanje društva 1896. zbog optužbi za subverzivnu djelatnost, no osnivaju se nova društva i objavljuju novi

časopisi (30 reformističkih časopisa i revija samo u Šangaju), ukratko – počinjao je prvi masovni politički pokret u Kini.

Kang je pokušao filozofski i teorijski pročititi predložene reforme kako bi pridobio tradicionalne mislioe i održao vezu s tradicionalnim društvom. Prvo je odbacio neke od starih klasičnih knjiga kao krivotvorine, a zatim je objavio knjigu o stavu Konfucija prema sustavnim promjenama, u kojoj ga je predstavio kao reformatora koji teži uvođenju novina. Na temelju usporedbe nekoliko klasičnih knjiga izradio je teoriju razvoja triju razdoblja i u nju je uključio načelo evolucije i progresa. Svojim je djelima tako dokazivao da su promjene i reforme nužne za ljudski razvoj. Carski uredi pokušali su Kangove reformske napore na razne načine opstruirati. Nakon položenih ispita treće razine mogao je dobiti visoko službeničko mjesto, ali je isprva dobio samo niže mjesto u Ministarstvu javnih radova. Kad je htio pridobiti cara za reforme i počeo na njega naslovljavati prijedloge reformi, niže službe su prve dvije molbe upućene caru zadržale, tako da je do cara prodrla tek treća, u kojoj je Kang predlagao razna ekonomska poboljšanja i reformu obrazovanja, školovanja i vojne obuke. Sljedeći dopis, u kojem je predlagao postupne političke reforme i uvođenje parlamenta, opet su mu nadzorne službe zadržale i spriječile da padne u careve ruke.

STO DANA REFORMI

Njemačkom okupacijom zaljeva *Jiaozhou* 光緒 i pojačanim težnjama zapadnih zemalja da povećaju kontrolu nad dijelovima kineskog teritorija, kriza u Kini ponovno se zaoštrila. Ovaj put se za reformatorske ideje zainteresirao i car *Guangxu* 光緒, koji se želio otresti Cixinog pokroviteljstva. Upravo je tada Kang Youwei došao u Peking predati svoju petu peticiju, upućenu caru, u kojoj je ukazao na komadanje zemlje i upozorio da je krajnje vrijeme za reforme. Nadležni ured je Kangovu molbu ponovno odbio, ali je car saznao za njegov posjet Pekingu i dopustio mu da od tada nesmetano podnosi peticije. Nakon nekoliko neuspješnih pokušaja, kada

su visoki službenici spriječili njegov susret s carem, Guangxu ga je ipak primio. Kang je uspio nagovoriti cara na program reformi i ovlašten je da se brine za njihovu provedbu.

Kang Youwei bio je siguran da je tradicionalni kineski sustav uspješno zaštitio carstvo i dinastiju od unutarnjih previranja i protivnika, ali je on u novim uvjetima, kad su Kini prijetili tehnološki mnogo razvijeniji vanjski neprijatelji, potpuno neučinkovit. Stoga je predložio uspostavu moderne vlade s dvanaest ministarstava, u kojima bi radili suvremeno osposobljeni stručnjaci. Također je zagovarao uvođenje ustava, parlamenta i lokalnih ureda za državne poslove, dok su njegovi pristae raspravljali o demokraciji, jednakosti spolova i pojednostavljanju kineskog pisma.

U lipnju 1898. godine car je počeo provoditi reforme na području uprave, obrazovanja, industrije i međunarodnih odnosa. Uz pomoć skupine reformističkih savjetnika predvođenih Kang Youweijem, izdao je preko četrdeset proglašenja uvodeći promjene na gotovo svakom području. No opozicija konzervativnih tradicionalista bila je prejak. Većina mjera, osim u Hunanu, gdje su reformisti imali potporu pokrajinskih dužnosnika, nije provedena. Posebno su im se suprotstavljali Mandžurci, koji bi reformama izgubili svoje privilegije i visoke položaje, a svi reformisti osim mladog cara bili su Kinezi.

Zbog napada reformista na temelje tradicionalnog sustava, klasično obrazovanje i korupciju, među protivnicima reformi bila je velika većina obrazovanih ljudi i službenika, koji su zbog svog položaja imali koristi od starog sustava. Konzervativnu oporbu uspješno je ujedinila carica udovica Cixi, koja je u početku podupirala reforme u ograničenom opsegu, ali je željela odbaciti besćutno obračunavanje s tradicionalnim sustavom. Osim toga, careva namjera da uz pomoć reformista pobjegne od njezinog pokroviteljstva, ugrozila bi joj autoritet. Carica se udružila s mandžurskim vojnim zapovjednicima, a priklonio joj se i zapovjednik tzv. „nove“ (modernizirane) vojske *Yuan Shikai* 袁世凱, koji je u početku bio naklonjen reformistima i jedini je imao moć zaštititi ih od njihovih protivnika. Cixi je uz vojnu pomoć dvorskim udarom suzbila reformistički pokret i učvrstila

svoju vlast. Proglasila je cara bolesnim i zatvorila ga, Kang Youwei i Liang Qichao su pobjegli u Japan, a šest vodećih reformista je pogubljeno.

Obustavom reformske politike, koja je trajala samo 100 dana, propao je pokušaj uvođenja promjena odozgo. Postalo je jasno da Kinu neće biti moguće modernizirati po uzoru na reforme Meiji. Carica udovica je s konzervativcima lako povratila vlast, što je pokazalo da je Kina nespretni kolos koji nije spreman na korjenite promjene. Zbog progona kineskih reformista ponovno su se zaoštrile suprotnosti između Mandžuraca i Kineza.

NEZADOVOLJSTVO STRANCIMA

Među stanovništvom je, osim problema koji su potresali zemlju, sve veće nezadovoljstvo izazivala i prisutnost stranih sila i povlastice koje su uživali stranci i njihova poduzeća u Kini. Gospodarske posljedice njihovog širenja i poslovanja sve su se više osjećale. Uvezena ili u tvornicama zapadnih poduzetnika proizvedena pamučna roba bila je gotovo dvije trećine jeftinija od domaće, što je otjeralo brojne predioce i tkalce u siromaštvo i prouzročilo pad njihove proizvodnje. Vanjskotrgovinski deficit i manjak državne riznice narastao je, zbog čega je država podigla poreze. Izgradnjom željeznice izgubio je značaj tradicionalni vodeni i cestovni promet, zbog čega su tisuće radnika ostale bez posla. Godine 1900, zbog uvođenja novčanih nameta, poljodjelci više ne plaćaju porez u riži, pa je njezin transport duž Velikog kanala od juga do glavnog grada prestao, što je promijenilo život u gradovima uz kanal.

Ljudi su za sve nedaće i probleme uglavnom krivili strance i kršćanstvo, koje se širilo pod zaštitom stranih vojnika i na račun iznuđenih privilegija. Kinezi su prezirali svoje pokrštavane sunarodnjake i krivili ih da su odbacili tradiciju samo da bi živjeli bolje na račun nove crkve. Smetalo im je također da kršćani nisu bili podvrgnuti kineskim zakonima i stoga su zločinci i kriminalci primali kršćanstvo. Još je bilo živo sjećanje na užase taipinške pobune navodno inspirirane kršćanstvom. Toj su se vjeri posebno protivili obrazovani ljudi jer su je smatrali krivovjerjem koje

potkopava tradicionalni društveni poredak i potiče ljude na napuštanje ustaljenih običaja i zanemarivanje tradicionalnih obreda.

Žuta rijeka je 1898. ponovno probila nasipe i poplavila stotine sela u pokrajini Shandong, pogađajući više od milijun ljudi. Jake poplave su također opustošile pokrajine Sichuan, Jangxi, Jiangsu i Anhui, a dvije godine kasnije sjevernu Kinu pogodila je katastrofalna suša. Ne mali dio tradicionalno nastrojenog stanovništva povezivao je prirodne katastrofe s negativnim utjecajem kršćanstva i stranaca, koji su svojom vjerom vrijeđali duhove. Smatralo se da su stranci gradeći željeznice oštetili „zmajevе žile“ *longmai* 龙脉, a da je „dragocjeni dah“ *baoqi* 宝气 pobjegao iz planina zbog novih rudnika. Zbog zahvata stranaca u prirodu i nepoštivanja tradicionalnih rituala također se govorilo da je poremećeno uravnoteženo djelovanje „vjetra i vode“ *feng shui* 风水, zbog čega je narušen sklad između prirode i ljudi.

BOKSAČKI USTANAK

Zbog teških uvjeta raširilo se razbojništvo, povećao se broj pripadnika tajnih društava i slučajeva nasilja nad strancima. Nakon sloma reformi podršku javnosti brzo je stekao pokret koji se u početku zvao *Yihequan* 义和拳, ili Šake pravde i sklada, ali se zatim ustalio naziv boksači jer su njegovi članovi trenirali posebnu borilačku vještinu koja je trebala uskladiti djelovanje duha i mišića. Pokret i tajno društvo koje ga je vodilo izvorno su se protivili Mandžurcima i njihovoj vladavini, no razvojem događaja okrenuli su se protiv stranaca i kršćana. Kada je pokret u Shandongu uz potporu lokalnih vlasti postao masovan, preimenovan je u Savez pravde i sklada *Yihetuan* 义和团, a njegovi su članovi počeli progoniti misionare i kršćane. Na dvoru su konzervativci okupljeni oko carice Cixi godine 1900. uklonili dotadašnje mjere protiv boksačkog pokreta i podržali ga, budući da su u njemu vidjeli dobrodošlo oruđe za obračun sa strancima. Pokret se proširio na okolicu Pekinga, gdje su njegovi pripadnici palili kršćanske crkve i progonili kineske kršćane, a treniranje borilačkih vještina,

za koje se smatralo da potpomognute ritualima jamče neranjivost od metaka, pomoglo je širenju među redovnom mandžurskom vojskom. Početkom lipnja 1900. zapadne su zemlje poslale u Peking 2100 vojnika, ali ih je carska vojska zaustavila i zapriječila im ulazak u prijestolnicu. U međuvremenu je u gradu eskaliralo nasilje, budući da je svjedočanstvo o nadnaravnim moćima borilačkih vještina zahvatilo i carsku vojsku. Zaslijepjeni vojnici su tih dana, zajedno s pripadnicima boksačkog pokreta, počeli opsjedati zapadna veleposlanstva u Pekingu, kamo su se sklonili mnogi trgovci i misionari. U tim neredima ubijen je i njemački veleposlanik, a službeni pečat cijelom pokretu dala je carica Cixi, kada je 21. lipnja objavila rat zapadnim silama.

Utjecajni kineski guverneri u južnim pokrajinama nisu se odazvali pozivima na rat i ponegdje su se čak dogovorili sa stranim predstavnicima da se neće uplitati u spor. Zapadne zemlje su nakon gotovo dva mjeseca nasilja u Pekingu u kolovozu organizirale međunarodnu vojnu ekspediciju, koja je zauzela grad i oslobodila opkoljene. Dok su strane jedinice pljačkale prijestolnicu, dvor je pobjegao u Xi'an, a strani diplomati su se s kineskim predstavnicima dogovorili o prekidu neprijateljstva, budući da vojna intervencija njihovih zemalja nije shvaćena kao rat s Kinom, već samo kao kazna za pobunjenike. Ipak je Rusija već u listopadu 1900. okupirala Mandžuriju, gdje se boksački i protutudinski pokret usmjerio protiv Rusa. Zbog oštrog protivljenja Japana i Velike Britanije u ljeto 1902. pristala je na povlačenje svojih jedinica, što je učinila samo djelomično, budući da je uz mandžursku željeznicu, gdje je imala eksteritorijalna prava, dio vojske preodjenula u uniforme željezničke straže i ponovno zauzela Mukden *Shenyang* 沈阳 i neke druge gradove. Rusko uplitanje u Mandžuriju već je nagovijestilo sukob s Japanom i rat između dviju država 1904. godine.

Međunarodni ugled Kine je nakon boksačkog ustanka naglo pao. U pregovorima sa zapadnim silama Kina se morala odreći nekih suverenih prava, dok je ugovor koji je potpisala sadržavao odredbe za smatkuće deset visokih dužnosnika i kažnjavanje stotina drugih, zabranu uvoza oružja i uklanjanje obalnih utvrda, smještaj stranih jedinica

u diplomatskoj četvrti u Pekingu i zabranu polaganja državnih ispita u četrdeset i pet gradova u kojima su boksači bili posebno aktivni. Istodobno je položaj diplomatskih predstavnika u Pekingu znatno ojačan. Kina je morala platiti visoku odštetu u iznosu od 450 milijuna taela (330 milijuna dolara), i to u devizama i uz kamatu od 4% na 39 godina, što je više nego udvostručilo osnovnu glavniciu i utjecalo na gospodarski razvoj zemlje. Zemlja je sve prihode od vanjskotrgovinske razmjene, kojom je prethodno financirala programe modernizacije i naoružavanja, koristila za otplatu dugova, ali nikada nije isplatila ukupnu naknadu navedenu u sporazumu sa zapadnim silama. Nakon Prvog svjetskog rata otpada plaćanje Njemačkoj i carskoj Rusiji, a veliki dio potraživanja otpisale su i druge zemlje. Na kraju je iznos isplaćene odštete iznosio oko trećine vrijednosti prvotno utvrđene svote.

REPUBLIKA I TRNOVIT PUT OBNOVE

1. Revolucija 1911. godine

PROMIJENJENI UVJETI POČETKOM XX. STOLJEĆA

U borbi za opstanak carska je vlast u prvim godinama XX. stoljeća uvela djelomične, uglavnom samo površne reforme, kojima su do 1905. ukinute mnoge nerentabilne službe, kao i prodaja državnih službi. Neke su stare institucije zamijenjene novima (tako su osnovana četiri nova ministarstva: za vanjske poslove, trgovinu, policiju i obrazovanje). Reforme su dosegle i vojno područje. Uvedena je modernija organizacija i učinkovitija izobrazba osnivanjem pokrajinskih vojnih akademija. Školstvo je doživjelo značajne promjene. Tradicionalne škole preoblikovale su se u modernije osnovne, srednje i visoke škole s mješovitim klasičnim i zapadnim nastavnim planovima i programima. Sve više studenata odlazilo je na studij u inozemstvu i 1905. napušten je sustav krutih konfucijanskih državnih ispita. Ublaženi su zakoni koji su zabranjivali brakove između Mandžuraca i Kineza te ukinuti zahtjevi za povezivanje ženskih nogu.

Poraz carske Rusije 1905. u ratu s Japanom, koji je do tada već uspostavio sustav ustavne monarhije, u Kini se tumačio prvenstveno kao pobjeda ustavnog sustava, pa je u vodećim krugovima snažno krenuo pokret za uspostavu ustavnog poretka. Uz djelomične reforme i uvođenje ustavnog poretka, mandžurski dvor pokušao je zadržati svoj utjecaj u pokrajinama, gdje su lokalni čelnici ojačali svoju moć. Preustroj središnje uprave, u kojoj su ključne položaje držali Mandžurci, uz odlaganje s uvođenjem parlamenta – u kojem bi središnja vlast i dinastija simbolično podijelili vlast s pokrajinama – samo je produžila agoniju dinastije. Postajalo je sve jasnije da do ustavnog uređenja pod mandžurskim vodstvom neće doći.

Studenti koji su studirali u inozemstvu, nove zapadne ideje, rast domaćeg trgovačkog i poduzetničkog sloja i procvat primorskih gradova gdje se kinesko poduzetništvo i radništvo oblikovalo pod utjecajem stranog kapitala – sve je to jačalo snage koje su se postupno okrenule protiv mandžurske dinastije. Na širenje novih ideja značajno su utjecale promjene u obrazovanju, osobito osnivanje protestantskih škola koje su širile zapadno obrazovanje, ideje individualizma i obrazovanja žena. Do 1905. već je bilo osnovano 389 protestantskih srednjih i visokih škola s ukupno petnaest tisuća učenika, a uz njih su se pojavile i prve kineske moderne privatne škole. Time je ubrzana reforma školskog sustava, koja je počela oponašati japanski sustav općeg obrazovanja.

Japan je odigrao važnu ulogu u širenju novih ideja i političkih pokreta u Kini. Broj kineskih studenata u Japanu naglo je porastao. Prvi su došli u Japan 1896. godine, dvije godine kasnije bilo ih je već 200, 1903. 1000, krajem 1905. 8000, a 13.000 godinu dana kasnije. Povezali su se u udruženja *hui* 会, što je ojačalo njihov osjećaj grupne pripadnosti mnogo više od tradicionalnih studija i pridonijelo formiranju novog kineskog nacionalizma. U isto se vrijeme mijenjala intelektualna klima u Kini. Sve veći broj naprednijih obrazovanih ljudi prihvaćao je zapadne ideje i prevodio zapadnu književnost i stručna djela (među njima su bila osobito istaknuta ona Charlesa Darwina, Thomasa H. Huxleyja, Herberta Spencera i Johna Stuarta Milla). Na taj su način prihvatili teoriju evolucije, načela slobodne trgovine, podjele vlasti, parlamentarne demokracije itd.

Naglim političkim, društvenim i ekonomskim promjenama krajem XIX. i početkom XX. stoljeća velike je potrese doživjelo kinesko rodobinski uređeno društvo i tradicionalni sustav vrijednosti utemeljen na obitelji ili rodu kao temeljnoj društvenoj jedinici. Konfucijanski koncept tri glavna odnosa i pet trajnih vrlina s idejama o obiteljskoj hijerarhiji i poslušnosti gubio je na uvjerljivosti i zamjenjivale su ga ideje individualizma, slobode i ravnopravnosti spolova. Mladi Kinezi počeli su se osamostaljivati od obitelji i odbacivati patrijarhalne konfucijanske ideje, čime se slabila dotad svemoćna uloga glave obitelji.

Čak ni tradicionalna podjela društva na četiri staleža – obrazovani ljudi, seljaci, obrtnici i trgovci – više nije odoljela vremenu. U gradovima je brzo rastao sloj kineskih poduzetnika (tzv. kompradora), koji su poslovali sa strancima kao njihovi posrednici, suradnici ili agenti i usvajali njihove poslovne navike. Budući da su se brzo obogatili, mnogi od njih su se osamostalili i osnivali vlastite tvrtke. Tako je uz strane enklave novonastajuća kineska buržoazija kao novi bogati sloj počela ugrožavati tradicionalno prvenstvo vodećeg sloja obrazovanih ljudi.

Još veći izazov tradicionalnom društvu bio je uspon nove vojne elite. U tradicionalnoj Kini vojska nije bila posebno cijenjena, što je oslikavala stara izreka: „Dobro željezo ne koristi se za kovanje čavala, kao što ni dobar čovjek ne ide za vojnika.” Nova, moderna kineska vojska uvelike je odstupila od tradicionalne carske. Početkom XX. stoljeća najjača vojna sila u carstvu bila je takozvana vojska Sjevernog mora *beiyangjun* 北洋军, koju je uvježbavao ambiciozni Yuan Shikai. Njegova vojska, uvježbana prema njemačkom uzoru i sa suvremenom obukom časnika, postala je novo središte moći i važan čimbenik društvenih promjena, a Yuan Shikai i njegovi visoki časnici postali su utjecajne političke osobnosti.

DR. SUN YAT-SEN I PRIPREME ZA REVOLUCIJU

Nakon propasti reformi i neuspjeha Boksackog ustanka počeo se širiti krug sljedbenika liječnika *Sun Yixiana* 孙逸仙, poznatijeg kao Sun Yat-sen (prema kantonskom izgovoru), koji je zagovarao svrgavanje mandžurske dinastije. Njegov pokret, koji su do tada ugledni kritičari i protivnici politike dinastije smatrali nezakonitim i prijevarom, počeo je dobivati širu podršku. Kad je stara carica Cixi 1908. umrla, a objavljeno je da je dan ranije na nerazjašnjen način umro i njezin obiteljski zatvorenik, car Guangxu, caričin trogodišnji nećak *Puyi* 溥仪 postavljen je na prijestolje. Ugled dvora time je dodatno pao, a izgledi za uspjeh puča još su više narasli.

Sun Yat-sen nije pripadao kineskoj obrazovanoj klasi i stoga nije imao razumijevanja za njezinu nesklonost promjenama. Odrastao je u blizini Macaa, gdje je odmalena bio u doticaju sa strancima, a u mladosti se oduševljavao Taipinškim ustankom. Kod brata u Honoluluu pohađao je anglikansku misionarsku školu, a potom studirao medicinu u Hong Kongu. Godine 1885, nakon poraza Kine u ratu s Francuskom, odlučio je nasilno srušiti mandžursku dinastiju. Od tada je tražio kontakte s tajnim društvima i agitirao u korist revolucije. U početku je djelovao uglavnom na području Hong Konga, Macaa i Kantona. Godine 1894. u Honoluluu je utemeljio Društvo za kineski preporod *Xingzhong hui* 兴中会, koje je po uzoru na tajna društva preoblikovao u tajnu organizaciju sa sjedištem u Hong Kongu. Sljedeće godine kineske su ga vlasti uhitile u pokušaju dizanja pobune u Kantonu, nakon čega je pobjegao u Japan. Za promicanje svog pokreta, koji u to vrijeme još nije imao širu podršku stanovništva, putovao je svijetom, pisao članke i skupljao novac među kineskim iseljenicima. Kada je 1896. preko Sjedinjenih Država putovao u Europu, otelo ga je kinesko veleposlanstvo u Londonu, da ga pošalju u domovinu i pogube, ali je pod pritiskom britanskog javnog mnijenja morao biti pušten. Tako je postao međunarodno poznat, što mu je u budućnosti itekako koristilo.

Nakon neuspjele japanske inicijative 1900. da se udruže kineski revolucionari i prognani reformisti, koji su djelovali u Japanu, u inozemstvu su djelovala dva suprotstavljena pokreta reformista i revolucionara. Sun Yat-sen je 1905. formulirao program revolucije da bi postavio ideološke temelje svom pokretu i ujedinio mlađe revolucionare iz studentskih redova i na temelju proučavanja situacije na Zapadu. Taj se program sastojao od tri narodna načela *san min zhuyi* 三民主义:

- nacionalizam *minzuzhuyi* 民族主义,
- demokracija ili ljudska prava *minquanzhuyi* 民权主义,
- narodna dobrobit *minshengzhuyi* 民生主义 (element socijalne revolucije koji bi trebao ublažiti društvene razlike i napetosti između kapitala i rada).

Sun Yat-sen je uz japansku pomoć na temelju svog političkog programa iste godine povezoao revolucionarne skupine koje su nastale u južnoj Kini i među studentima u inozemstvu. Zajedno su osnovali stranku Kineski ujedinjeni savez *Zhongguo tongmeng hui* 中国同盟会, koja je i dalje bila organizirana po uzoru na tajna društva. Nakon nekoliko neuspješnih pokušaja pobune u južnoj Kini sve veći dio stanovništva bio je naklonjen revoluciji, a mandžurska dinastija je čak počela gubiti podršku među dotadašnjim glavnim savezničkim skupinama: moderniziranom vojskom i pokrajinskim službenicima.

PAD DINASTIJE I RAĐANJE REPUBLIKE

Povod za revoluciju došao je pomalo neočekivano. Spor između vodstva pokrajine Sichuan i središnje vlade oko prava na izgradnju željeznice u Sichuanu izazvao je uz potporu domoljubnih pokreta za „vraćanje prava“ na kineskim željeznicama val nezadovoljstva i prosvjeda u drugim pokrajinama južne Kine. U zaoštrenim prilikama u listopadu 1911. pobunili su se vojnici u Wuchangu. Preuzeli su vlast i proglasili odcjepljenje od mandžurske dinastije. Kako strane sile nisu odgovorile na događaj, ustanicima su se pridružili ostali, posebno južne pokrajine i odrekli se vjernosti dinastičkoj vlasti. Iz inozemstva su se brzo vratili glavni pobornici revolucije i počeli usmjeravati njezin tijek. Vodeća uloga u revolucionarnom pokretu pripala je Sun Yat-senu koji je 1. siječnja 1912. u Nanjingu proglašen privremenim predsjednikom.

Revolucionarima je glavni problem predstavljala Sjeverna vojska jer bi njezino protivljenje moglo dovesti do građanskog rata, pa je njezinom ambicioznom zapovjedniku, Yuan Shikaiju, za suradnju ponuđen položaj predsjednika države. Yuan Shikai prihvatio je ponudu pod uvjetom da glavni grad ostane u Peking. Tako je 12. veljače 1912. ispregovarao abdikaciju posljednjeg mandžurskog cara, čime je službeno okončana vladavina zadnje kineske dinastije. Mjesec dana kasnije u Peking je Yuan Shikai proglašen privremenim predsjednikom republike, koji je trebao

Revolucija 1911. i njeno širenje s pristupanjem pokrajina na stranu revolucionara

vladati prema privremenom ustavu do izbora parlamenta i formiranja ustavne vlade. Yuan Shikai bio je vjerojatno jedini koji je u to vrijeme mogao osigurati jedinstvo Kine, ali je pritom grubo izigrao privremeni ustav i sporazume s revolucionarima. Za ključne ministre postavio je svoje odane suradnike, dok je stranci *Tongmeng hui* 同盟会 ostavio samo ministarstva obrazovanja, pravosuđa, poljoprivrede i šumarstva. Onemogućio je rad Sun Yat-sena, tako da je isprva uljudno saslušao njegove prijedloge, a potom ga imenovao ravnateljem željeznica i time uklonio iz političke arene. Kad je Yuan Shikai izdao naredbu o raspuštanju revolucionarne

vojske u Nanjingu bez pristanka premijera privremene vlade, premijer je podnio ostavku. Ubrzo nakon toga povukao se i premijerov nasljednik, a vođenje vlade preuzeo je ministar unutarnjih poslova, koji je bio Yuanov pouzdanik.

U pripremi za prve parlamentarne izbore stranka Tongmeng hui povezala se s četiri manje političke skupine i preoblikovala u nacionalnu stranku *Guomindang* 国民党, pod vodstvom mladog i sposobnog političara *Song Jiaorena* 宋教仁. Obnovljena stranka zalagala se za jaku i odgovornu stranačku vladu, koja bi bila protuteža samovolji predsjednika države. Na izborima za dvodomni parlament, koji su održani potkraj 1912, stranka Guomindang odnijela je uvjerljivu pobjedu osvojivši 269 od 596 mjesta u donjem i 123 od 274 mjesta u gornjem domu. Tri manje stranke koje su joj se suprotstavile, nakon izbora su se ujedinile u jedinstvenu naprednu stranku – *Jinbudang* 进步党, koja je podržavala predsjednika države i njegovu privremenu vladu.

Vladajućeg predsjednika pobjeda Guomindanga jako je uznemirila, pa kad nije uspio pridobiti njezinog vođu mitom, riješio ga se ubojstvom. Song Jiaoren pao je pod mecima ubojice na željezničkoj postaji u Šangaju na putu za Peking da preuzme mjesto čelnika najjače stranke u parlamentu. Istraga ubojstva zakomplicirala se kada su pod čudnim okolnostima počeli umirati svi koji su bili povezani s njom. Čak se i sudski postupak odužio pa zamro, a ubojstvo je ostalo nerazjašnjeno, iako je krivac bio svima poznat.

Bilo je sve jasnije da je Yuan Shikai svojim jednostranim i samovoljnim odlukama izdao revoluciju. Kako se bojao da će parlamentarizam i veća autonomija pokrajina ograničiti njegovu vlast, spriječio je predviđene političke i društvene promjene, a pritom se povezao s bivšim čelnicima obrazovanih ljudi koji su još uvijek bili voljni raditi u državnim službama te s trgovcima. Interes i prvih i drugih uglavnom je bio vratiti centraliziranu državnu upravu i uspostaviti čvrstu kontrolu nad pokrajinama. Iz istog su razloga autokratskog predsjednika u obračunu s vođama revolucije poduprle strane sile. Sve mu je to pomoglo u postizanju glavnog cilja – da što više ojača svoju moć.

Kako bi reorganizirao vladu i učvrstio svoj položaj, Yuan Shikai je u travnju 1913. dogovorio zajam s bankama pet stranih zemalja. Strane banke su zbog nedaća u kojima se našla Kina bile spremne dati zajam samo pod vrlo nepovoljnim uvjetima, pa se vodstvo Guomindanga tome usprotivilo i pokušalo postići da ga parlament odbije. Vlada je vojskom opkolila parlament, a njihov zapovjednik upozorio je zastupnike da je kredit „svršena stvar“ i da o tome više nema potrebe raspravljati. Pro-turječja između predsjednika i revolucionara ujedinjenih u Guomindang, koji su se oslanjali na službenu vlast parlamenta, dodatno su se pogoršala kada se u parlamentu pokušao izglasati opoziv privremene vlade, ali ih je predsjednik spriječio kupnjom zastupničkih glasova. Istodobno ga je protivljenje zastupnika Guomindanga ohrabrilo da počne ubrzane pripreme za vojni obračun s revolucionarima.

Kad je predsjednik Yuan smijenio vojne guvernera tri južne pokrajine i počeo raspoređivati svoje jedinice da napadnu glavna uporišta revolucionara, guverner Jiangxija proglasio je 12. srpnja 1913. neovisnost. Njegov primjer ubrzo je slijedilo još šest južnih pokrajina. Pokušaj revolucionara da zadrže vlast, barem na jugu, nazvan je „drugom revolucijom“, ali revolucionari nisu bili jedinstveni niti su u narodu imali dovoljnu podršku za uključivanje u opsežniji rat. Yuan je modernom i pokretnom vojskom suzbio otpor rastrkanih i slabo povezanih centara u kojima su revolucionari držali vlast. Nakon pobjede njegovi su generali preuzeli kontrolu nad tim dijelom Kine i postali vojni guverneri pokrajina. Dok je vladao Yuan Shikai, vlada u Pekingu je ojačanom civilnom upravom barem djelomično ograničavala njihovu moć, a kasnije su se pojavili pravi provincijski diktatori, tzv. vojni moćnici ili „gospodari rata“ (na kineskom se za njih najčešće koristio pomalo prezriv naziv *junfa* 军阀).

Tako revolucija, osim što je ukinula carsku vlast i svrgnula mandžursku dinastiju, nije riješila nijedan unutarnji problem Kine. Dok je u pobuni protiv Mandžuraca uzdigla kineski nacionalizam, druga dva cilja, demokraciju i socijalne reforme, nije provela. U istom dahu je Yuan Shikai izigravanjem ustava, nezakonitom manipulacijom parlamentom, podmićivanjem, iznudom i ubojstvima zadao nepopravljivu štetu demokratskim

naporima i stvorio temelj za bezakonje i nered u sljedećem desetljeću. Uz to, Kina je vjerojatno izgubila povijesnu priliku za demokratsku preobrazbu na svom tlu.

2. Republika i militarizam

DIKTATURA I POKUŠAJ OBNOVE MONARHIJE

Nakon neuspjelog pokušaja druge revolucije većina njezinih vođa sklonila se u Japan, odakle su planirali nastaviti borbu za vlast i promjene u Kini. Sun Yat-sen, koji je također pobjegao u Japan, za poraz je uglavnom krivio nejedinstvo u redovima revolucionara te je stoga 1914. dotađanjnu narodnu stranku transformirao u čvršće povezanu i vodi odanu Kinesku revolucionarnu stranku *Zhongguo geming dang* 中国革命党. Tako obnovljeni, revolucionari su ubrzo nastavili svoju borbu protiv režima, koji je utjelovio predsjednik Yuan Shikai.

U Kini je Yuan obnovio centraliziranu državnu upravu i ponovno uveo državne ispite koji su potvrđivali kandidate za javne službe. Ti su se ispiti razlikovali od tradicionalnih, jer su umjesto starih konfucijanskih tekstova testirana nova i praktična znanja, ali su bile uočljive sličnosti sa starim sustavom. Istodobno su se u zemlji počele ukidati slobode i demokratske institucije, uključujući pokrajinske skupštine koje su imale tako važnu ulogu u postanku republike. Političkim pritiskom i ucjenama smanjena je uloga parlamenta koji je bio prisiljen odobriti novi ustav i imenovati Yuan Shikajja predsjednikom države (do tada je obnašao samo dužnost privremenog predsjednika). Zabranjena je stranka Guomindang, a njezinim zastupnicima oduzeta su parlamentarna mjesta, što je potpuno paraliziralo parlament. Od tada nije imao nikakvu političku ulogu, a zemljom je zavládala diktatura sa strogo hijerarhiziranom i centraliziranom birokratskom upravom, koju je pratio državni teror i započeo je brutalni i sustavni progon svakoga tko je na

bilo koji način bio povezan s drugom revolucijom. Broj žrtava progona dosegao je desetke tisuća.

Pobjeda nad revolucionarima i sve veća koncentracija moći potaknuli su maštu samoživog predsjednika da počne razmišljati o carskom prijestolju i uspostavi nove dinastije. Kako bi osigurao međunarodnu potporu, pokrenuo je diplomatske inicijative koje su trebale uvjeriti strane sile da je za Kinu najprikladnija ustavna monarhija po uzoru na Veliku Britaniju, Rusiju i Japan. Time je osigurao potporu Rusije s kojom je potpisao sporazum koji je Rusiji dao posebna prava u Vanjskoj Mongoliji, dok druge zemlje nije mogao uvjeriti da podupru njegove planove. U Kini je pokrenut pokret kako bi se otvorio put njegovoj krunidbi, a on je počeo primati peticije sa svih strana u kojima se zahtijevalo da zauzme carsko prijestolje. U stvarnosti, inicijative za obnovu monarhije nisu imale podršku ni među njegovim bliskim suradnicima, ni šire među stanovništvom i ubrzo je postalo jasno da se kotač povijesti više ne može vratiti unatrag. Otpor obnovi monarhije naglo je rastao i početkom 1916. došlo je do pobune u Yunnanu. Ovaj su primjer slijedile južne pokrajine, koje su postupno počele proglašavati neovisnost. U kaotičnoj situaciji častohlepni je predsjednik pokušao ubrzati pripreme za svoju krunidbu, ali je u ljeto 1916. njegove monarhijske planove preduhitrila iznenadna smrt.

NEMOĆ VLADE U PEKINGU

Smrću Yuan Shikaija propale su i ideje o obnovi monarhije i centralizirani autoritarni sustav koji je uveo tijekom godina svoje vladavine. Država se praktički raspala na regije i pokrajine u kojima su zapravo autoritarno vladali njihovi vojni zapovjednici koji su slijedili osobne interese, a za političko jedinstvo nije bilo ni duha ni sluha. Unatoč nekontroliranoj političkoj situaciji, središnja vlada koja je još uvijek djelovala u Pekingu održavala je privid jedinstvene države i barem prema van predstavljala ujedinjenu Kinu. Taj su položaj omogućile i strane sile koje su je priznale kao jedinu legitimnu vladu i zadržale tamo svoja diplomatska predstavništva.

Peking je tako ostao važno političko središte u kojem su se odvijale žive rasprave o prikladnom političkom sustavu za Kinu. Sudionici rasprava naglašavali su važnost ustava koji bi trebao predstavljati temelj čvrstog političkog sustava i razmišljali su o tome kakav bi ustav bio za Kinu najprikladniji, ali nisu pronalazili rješenja. Jedna od najvažnijih odluka vlade u Pekingu tijekom Prvog svjetskog rata bila je objava rata Njemačkoj i Austro-Ugarskoj, kojom su ukinuta posebna prava koja su te zemlje u Kini stekle nakon Boksackog ustanka. Kina se tako na kraju Prvog svjetskog rata našla na pobjedničkoj strani, čime je djelomično poboljšala međunarodni položaj.

Iako je vlada djelovala u nemogućoj političkoj situaciji i bez prave financijske potpore, još uvijek je uspješno podupirala širenje modernih škola i usklađivala rad željeznice, telegrafa i poštanskih usluga. Istodobno se nastavio razvoj kapitalističkih sektora gospodarstva u primorskim gradovima, gdje su važnu ulogu imale strane banke. Pod njihovim utjecajem nastale su prve domaće banke, a postupno se i na kineskom tlu oblikovao moderni bankarski sustav. Banke su se kupnjom državnih obveznica i drugim aktivnostima aktivno uključivale u politička zbivanja i utjecale na formiranje interesnih skupina koje su imale ključnu ulogu u političkoj areni. Uz institucionalnu fasadu i prividnu ulogu vlade u Pekingu, stvarnu političku moć držale su neformalne skupine i političke klike temeljene uglavnom na osobnim vezama *guanxi* 关系 i bile su rezultat rodbinskih, hijerarhijskih i poslovnih odnosa. Sustavom povlastica i protuusluga osigurana je barem kakva-takva stabilnost. Na ovim su temeljima istaknuti političari izgradili politički utjecaj i u suradnji s vojnim krugovima uključili se u borbu za političku moć i vlast.

VLAST VOJNIH MOĆNIKA

Razdoblje nakon pada Yuan Shikaijeve diktature nazvano je doba vojnih moćnika ili junfa. Oni su imali svoje osobne vojske i bili su na mnogim mjestima vojni namjesnici pokrajina. Za razdoblje koje je trajalo do 1928. tipični su kaotični uvjeti političke fragmentacije i ratovanja moćnika za vlast i prestiž. Njihova moć stalno se mijenjala i po nekoliko godina

većinom kineskog teritorija dominirala je šačica najmoćnijih koji su oko sebe stvorili klike političkih sljedbenika. Njihove vojske su uglavnom novačile osiromašene seljake pa su brojčano ojačale (broj vojnika narastao je s pola na više od dva milijuna između 1916. i 1928. godine). Vojnici često nisu dobivali redovite plaće, a dodatna zarada većinom je bio ratni plijen. Vojske vojnih moćnika tako su bile nedisciplinirane i izbjegavale su veće bitke, a u sukobu s jačom oružanom silom za prigodno su mito mijenjale gospodara, zbog čega su u narodu bile na lošem glasu.

Vojni moćnici potjecali su iz različitih društvenih krugova i u kaotičnim okolnostima brzo su se uzdizali u vojnoj hijerarhiji. U prvim godinama važnu su ulogu igrali bivši bliski suradnici Yuan Shikaija i visoki časnici u njegovoj vojsci, ali novi ljudi ubrzo su prevladali, na primjer *Feng Yuxiang* 冯玉祥, koji je postupno stekao vlast nad pet sjeverozapadnih pokrajina. Bio je nepismeni seljak koji je napravio munjevitu vojnu karijeru, dobio mješavinu tradicionalnog i zapadnjačkog obrazovanja i primio kršćanstvo, zbog čega je dobio nadimak „kršćanski general“. Na području nad kojim je imao vlast zabranio je povezivanje nogu i pušenje opijuma, počeo graditi ceste, pošumljavati i proganjati korumpirane službenike. Unatoč tim naprednim mjerama, nije uspio uspostaviti učinkovitu pokrajinsku upravu. Sušta suprotnost bio je *Zhang Zongchang* 张宗昌, koji je dolazio iz siromašne obitelji. Isprva se pridružio razbojnicima pa tek onda postao vojni zapovjednik. Sredinom dvadesetih godina postavljen je za vojnog guvernera pokrajine Shandong i doslovno ju je opljačkao. Bio je poznat kao jedan od najnemilosrdnijih i najbrutalnijih vojnih moćnika.

Drugačiji je bio *Wu Peifu* 吴佩孚, konfucijanski obrazovan, koji je školovanje nastavio na vojnoj akademiji. Kako je u visokim vojnim krugovima obrazovanje bilo više iznimka nego pravilo, dobio je nadimak „Školovani Zapovjednik“. Pripadao je skupini pod pokroviteljstvom predsjednika Yuan Shikaija i podržavao režim u Pekingu dok nije uspostavio vlastitu bazu u Hubeiju i Hunanu. Smatrali su ga sposobnim i učinkovitim vojnim zapovjednikom, a na teritoriju pod svojom vlašću na ključne upravne položaje imenovao je svoje časnike. U raznolikoj zbirci vojnih zapovjednika posebno odan mandžurskom dvoru bio je *Zhang Xun* 张勋. U lipnju 1917. sa

svojim je jedinicama čak zauzeo Peking i na dva tjedna ponovno ustoličio posljednjeg mandžurskog cara, ali su ga združene snage bivše carske vojske Sjevernog mora otjerale iz glavnog grada. U znak odanosti svrgnutim mandžurskim monarsima naredio je svojim vojnicima da nose pletenice, pa su ga stranci nazvali „General Sa Svinjskim Repom“. Jedan od najsposobnijih vojnih zapovjednika bio je *Yan Xishan* 阎锡山, koji je vladao pokrajinom Shanxi. Uspio ju je zadržati izvan vojnog sukoba i kaotičnih uvjeta, zbog čega je dobio nadimak „Uzorni Guverner“. U Shanxiju je uveo neke društvene reforme za poboljšanje zdravstvenih uvjeta, zabranio ženama povezivanje nogu i dopustio im nešto obrazovanja. Čak ni njemu nije uspjelo iskorijeniti korupciju u pokrajinskoj administraciji, koja je uglavnom djelovala u skladu s interesima tradicionalne provincijske elite.

Vojni zapovjednici su se međusobno povezivali i sklapali saveze, kojima su oblikovali političku sliku tadašnje Kine. Prvo su se povezali pripadnici bivše carske vojske Sjevernog mora koji su kontrolirali glavni grad i većinu pokrajina sjeverne i središnje Kine. Pod utjecajem političkih suprotnosti taj se savez raspao na dva ogranka koja su dobila imena po pokrajinama *Anhui* i *Zhili* 直隶 (naziv za teritorij glavnog grada odnosno sadašnja pokrajina Hebei). Prvi je vodio tadašnji premijer *Duan Qirui* 段祺瑞, a vodstvo drugog postupno je preuzeo vojni zapovjednik pokrajine Zhili *Cao Kun* 曹錕. Suprotnosti između dviju skupina narasle su i dovele do vojnog sukoba 1920. godine. Skupina Anhui je poražena i zadržala je vlast samo u pokrajinama Zhejiang i Fujian.

Tijekom tog vremena na području Mandžurije ojačala je vojna klika *Fengtian* 奉天, tako nazvana po istoimenoj pokrajini (danas Liaoning). Vodio ju je sposobni vojskovođa *Zhang Zuolin* 张作霖, koji je potjecao iz mandžurske seljačke obitelji i isprva je regrutiran kao obični vojnik, ali je postupno formirao vlastitu pretežno mandžursku vojnu skupinu. Kroz saveze je u Fengtianu stvorio čvrstu bazu i godine 1916. postigao imenovanje za poglavara pokrajinske vlade. U sljedeće tri godine proširio je svoj utjecaj na preostale dvije mandžurske pokrajine a zatim na sjevernu Kinu, gdje su mu se pridružili još neki vojni moćnici, tako da je pod njegovim vodstvom nastala druga najjača vojna formacija u Kini.

Godine 1922. prvi put sukobila su se dva najjača vojna tabora – Zhili i Fentigan. Skupina Zhili je pobijedila, proširivši svoj utjecaj u sjevernoj Kini, ali je Zhang Zuolin uspio zadržati kontrolu nad Mandžurijom. Nakon pobjede skupina Zhili podijelila se na dva ogranka. Njezin zapovjednik Cao Kun nastavio je kontrolirati teritorije oko prijestolnice i 1923. postigao da ga izaberu za novog kineskog predsjednika. Istovremeno je vodstvo druge grane u pokrajinama Hubei i Hunan preuzeo Školovani Zapovjednik, Wu Peifu. Već sljedeće godine došlo je do ponovnog sukoba između skupine Fengtian i sjevernog ogranka vojne klike Zhili. Dok je mandžurska vojska marširala prema Peking, skupina Zhili bila je uzdrmana pučem. Pobunio se Kršćanski General, Feng Yuxiang, i zauzeo Peking, gdje je svrgnuo predsjednika, zauzeo se za nacionalno ujedinjenje i formirao novu privremenu vladu.

U vrijeme kada su Kinom vladali vojni moćnici, revolucionari su se sklonili na jug, gdje je Sun Yat-sen 1917. godine uspostavio revolucionarnu vladu u Kantonu i potaknuo pokret za zaštitu ustava. Unutarnja trvenja mučila su i revolucionare, pa je Sun Yat-sen sljedeće godine morao pobjeći u Šangaj. Godine 1919. reformirao je Kinesku revolucionarnu stranku i ponovno je nazvao Kineskom nacionalnom strankom Guomindang. Dvije godine kasnije u Kantonu je – kao oporbu vojnim moćnicima na sjeveru – uspostavio vladu pod svojim vodstvom. Kako se Feng Yuxiang krajem 1924. zalagao za nacionalno ujedinjenje, Sun Yat-sen pozvan je u Peking na razgovore. U prijestolnicu, gdje su ga stanovnici oduševljeno pozdravili, stigao je prilično lošeg zdravlja 31. prosinca 1924, ali ga je neiskrenost političara jako razočarala. Zdravlje mu se naglo pogoršalo i umro je 12. ožujka 1925, a da nije doživio mir i ostvarenje ciljeva kojima je cijeli život težio.

U međuvremenu su napetosti između Kršćanskog Generala i vojne klike Fengtian rastle, a do kraja 1925. već su prerasle u novi, dug i mukotrpan vojni sukob. Tada su se povezali mandžurski vojskovođa Zhang Zuolin i Školovani Zapovjednik te su porazili Feng Yuxianga. Zauzeli su prijestolnicu i proširili svoju vlast nad cijelom sjevernom Kinom, osim pokrajine Shanxi, gdje je i dalje vladao Uzorni Guverner. Nova je vlast

u Pekingu uspostavila još jednu privremenu vladu, koja je bila potpuno nemoćna. Politička situacija u Kini dosegla je najnižu točku.

3. Duhovni preporod

DUHOVNO VRENJE POČETKOM XX. STOLJEĆA

Tijekom Prvog svjetskog rata utjecaj stranih sila u Kini jako se smanjio, a domaća industrijska proizvodnja naglo jačala. Broj tekstilnih tvornica i parobroda se više nego udvostručio, proizvodnja ugljena i željeza gotovo se udvostručila, a isto tako je kopnio kineski vanjskotrgovinski deficit. Jačala je građanska i radnička klasa, koje su živjele prvenstveno u velikim gradovima i stekle barem nešto modernijeg obrazovanja. One su bile nacionalno mnogo osjetljivije i zabrinutije za sudbinu Kine od tradicionalnih klasa te su zagovarale njezino oslobađanje iz zagrljaja domaćih tirana i strane dominacije.

Kolijevka duhovnog preporoda bilo je Pekinško sveučilište (*Beijing daxue* 北京大学 ili skraćeno *Beida* 北大). Bilo je to moderno sveučilište, ali je zbog državne potpore u početku bilo tradicionalno orijentirano i kao prečac do visokih državnih službi na prilično lošem glasu. Kad je krajem 1916. njegov predsjednik postao *Cai Yuanpei* 蔡元培, situacija na sveučilištu se mijenja i ono postaje jezgra oko koje se počinju okupljati napredni kineski intelektualci. Cai Yuanpei je u mladosti studirao na tradicionalnoj Akademiji Hanlin, ali se ubrzo zainteresirao za napredne pokrete i četiri je godine studirao zapadnjačku filozofiju u Njemačkoj. Kao predsjednik Pekinškog sveučilišta podržavao je moderne ideje za koje su se zagrijali odvažniji kineski obrazovani ljudi.

Pod novim vodstvom na Beidi je šef katedre za književnost postao *Chen Duxiu* 陈独秀, koji je studirao u Japanu i Francuskoj, sudjelovao u revoluciji i bio oštar kritičar konfucijanizma i tradicionalnog načina razmišljanja. Napadajući staromodne navike koje su sprečavale razvoj individualizma,

aktivnog djelovanja i slobode misli, brzo je stekao naklonost tadašnje obrazovane mladeži. Izdavao je utjecajni časopis *Nova mladež* (*Xin qingnian* 新青年), u kojem je ismijavao stare navike, licemjerje, dvostruka mjerila, sustav velikih obitelji, različite standarde vrline za muškarce i žene, praznovjerje i vladavinu vojnih moćnika. Časopis sličnog naslova *Nova plima* (*Xinchao* 新潮) 1918. objavili su studenti Pekinškog sveučilišta. Časopisi koji su pokrenuli lavinu kritika na temelje starog društva brzo su postali iznimno popularni među mladima. Prvi put se javno pisalo i raspravljalo o državnim i društvenim problemima. Uslijedili su i drugi časopisi koji su skrenuli pozornost na dostignuća moderne znanosti i zagovarali demokraciju i liberalne ideje, a popularnost im se skokovito povećavala.

Novo duhovno vrenje potaknulo je nekoliko mladih Kineza koji su studirali u inozemstvu da se vrate u domovinu i preuzmu njegovo vodstvo. Odjelu za književnost na Sveučilištu Beida se nakon sedam godina studija u Sjedinjenim Državama pridružio klasično i moderno vrhunski obrazovan *Hu Shi* 胡适. Zauzeo se za implementaciju znanja i dostignuća suvremenih znanosti i postupan društveni razvoj proučavanjem društvenih problema i pronalaženjem najboljih rješenja za njih. Bio je uvjeren da je klasični kineski poput mrtvog jezika, u kojem je forma važnija od sadržaja, prepreka modernom razmišljanju i živoj književnosti. Stoga je predložio uvođenje govornog jezika baihua kao modernog književnog jezika za koji je stvorio živ i jasan stil koji je brzo privukao napredne obrazovane ljude.

Odsjek za književnost Pekinškog sveučilišta tako je postao pokretačka snaga u zagovaranju reforme jezika kako bi se premostio jaz između obrazovane elite i neobrazovanih masa. Klasični kineski, koji je ovjekovječio ovaj ponor i utjelovio drevni način razmišljanja, trebao je biti zamijenjen pisanim kineskim jezikom, fleksibilnijim i lakšim za svladavanje, razgovornim jezikom koji bi obrazovanje približio običnim ljudima. Novi smjer odmah je podržao i drugi poznati povratnik iz inozemstva *Lu Xun* 鲁迅, koji se nakon studija medicine u Japanu u potpunosti posvetio književnosti te oštrim satiričnim pričicama pokretu podigao ugled. Kad su razgovorni jezik baihua preuzeli popularni napredni časopisi, uspjeh jezične reforme bio je osiguran.

DOGAĐAJ OD 4. SVIBNJA

Zbog cjenkanja velikih sila s kineskim teritorijem krajem Prvog svjetskog rata, u Pekingu su 4. svibnja 1919. izbile studentske demonstracije. Na mirovnoj konferenciji u Versaillesu bivši njemački posjedi u Kini dodijeljeni su Japanu za zasluge u ratu na strani pobjednika. Ova se zemlja u Velikom ratu pridružila Antanti i okupirala poluotok Shandong prije nego što je Kina ušla u rat. S Velikom Britanijom, Francuskom i njihovim saveznicima tada se Japan tajno dogovorio o podjeli njemačkih posjeda u pacifičkoj regiji i time dobio jamstva da će imati poseban položaj na okupiranim kineskim područjima. U tajnom sporazumu, u zamjenu za zajam za izgradnju željeznice na Shandongu, pekinška vlada pristala je na razmještanje japanskih jedinica na tom području. Na mirovne pregovore u Versaillesu kineska je delegacija došla u dobroj vjeri da je novo doba u skladu s načelom samoodređenja naroda nastupilo i u međunarodnim odnosima, pa su njezini članovi bili razočarani kada su uvidjeli da se u prošlosti sklapani nepravedni međunarodni ugovori neće moći poništiti. Njihovo razočaranje još je više poraslo kada je Japan, uz potporu savezničkih zemalja i pozivajući se na tajni pristanak pekinške vlade, preuzeo Shandong.

Kad se u Pekingu 4. svibnja proširila vijest da je na mirovnoj konferenciji odlučeno da bivši njemački posjed Shandong pripadne Japanu, a da je središnja vlada čak tajno pristala na to, pred Vratima nebeskog mira *Tiananmen* 天安门 okupilo se oko 5000 studenata i zaposlenika Pekinškog sveučilišta i još nekih ustanova. Nakon mirnog početka, atmosfera između prosvjednika postajala je sve napetija sve dok nije pretučen neki projapanski dužnosnik i spaljena kuća jednog od vladinih ministara. Vlasti su tada uhitile i zatvorile stotine studenata, no to je samo ohrabrilo njihove kolege i istomišljenike. Protesti su postali još masovniji, a bilo je i štrajkova koji su unazadili proizvodnju u Šangaju.

Studentske demonstracije u Pekingu bile su prvi masovni javni iskaz političke volje u Kini. Pokret 4. svibnja (*Wusi yundong* 五四运动), potaknuo je lavinu prosvjeda i zahtjeva za borbu za Shandong koji su se proširili po cijeloj zemlji. Nezadovoljstvo je zahvatilo uglavnom stanovništvo velikih gradova,

koje je počelo bojkotirati japansku robu. U pokretu, koji je pozivima za spas Kine dobio nedvosmislen nacionalni predznak, prvi put su sudjelovale i žene. Vlada u Pekingu popustila je pod pritiskom i kinesko izaslanstvo u Versaillesu odbacilo je takav sporazum te nije potpisalo mirovni sporazum s Njemačkom. Predsjednik SAD-a Woodrow Wilson, koji je inače branio načelo samoodređenja naroda i napuštanje tajne diplomacije, bio je teško razočaran kineskom odlukom. U početku se čak činilo da Kina zbog odbijanja potpisivanja mirovnog ugovora s Njemačkom neće moći postati članica Lige naroda u nastajanju, ali kada je potpisala mirovni sporazum s Austrijom, to je ipak postala. Inače se velike sile na kineske zahtjeve, i nezadovoljstvo koje je njihova politika izazvala u Kini, uglavnom nisu obazirale.

NASTAVAK KULTURNOG PREPORODA

Iako pokret 4. svibnja nije postigao veće političke uspjehe, na kulturnom polju relativno je brzo dobio bitku za uvođenje razgovornog jezika baihua kao modernog književnog jezika. Vlada je već 1920. službeno priznala taj jezik kao književni i propisala njegovu upotrebu u školama. Pod utjecajem promicanja razgovornog, pučkog književnog jezika i novih filozofskih smjerova književni stvaratelji počeli su prihvaćati zapadne književne forme i realistički, društveno kritički stil. Među začetnicima moderne kineske književnosti poseban je ugled uživao književnik Lu Xun, koji je pisao na novom književnom jeziku, a u svojim je djelima odbacivao konfucijanizam i licemjerno pozivanje na tradicionalne kineske vrijednosti. Uspješna i zapažena gostujuća predavanja održali su i europski i američki mislioci. Među njima su se isticali istaknuti američki predstavnik novog pragmatizma John Dewey i britanski filozof Bertrand Russell. Dewey je u svojim predavanjima izložio društvenu i političku filozofiju pragmatizma i svoje ideje o obrazovanju, metodama učenja i etici. U dvoranama, punima slušatelja, napomenuo je da se Kina ne može promijeniti bez društvene preobrazbe i preoblikovanja ideja. Kod njega je u SAD-u studirao tada najutjecajniji predstavnik kineskog pragmatizma i neorealizma

Hu Shi. Russell je, naprotiv, naglašavao važnost smirenosti i tolerantnosti kineskog životnog stava i zastupao stajalište da je konfucijanski filijalizam, usprkos svim svojim nedostacima, manje štetan od zapadnog patriotizma, koji vodi u imperijalizam i militarizam. Među kineskim obrazovanim ljudima, koji su u to vrijeme bili prožeti snažnim patriotskim i nacionalističkim osjećajima, Russellova upozorenja naišla su na gluhe uši.

Kineski intelektualci su, osim američkih i britanskih mislilaca, sve više pažnje posvećivali njemačkim filozofima, posebno Schopenhaueru i Nietzscheu, a nakon pobjede Oktobarske revolucije u Rusiji i klasicima marksizma i ideolozima revolucije. Pod njihovim utjecajem mnogi od njih za teško stanje u Kini više nisu krivili samo strane sile, već su počeli istraživati i domaće uzroke za njih, što je dodatno učvrstilo vrlo popularno uvjerenje da je kineska kultura „bolesna“. Njihovi odgovori na pitanje što učiniti bili su vrlo različiti. Reformist *Liang Qichao* 梁启超, koji je nakon povratka iz progonstva u Japanu, kamo se morao povući 1898. zbog svog zalaganja za reforme i ustavnu monarhiju, postao istaknuti političar, bio je nakon rata krajnje razočaran Europom i Zapadom. Prema njegovom mišljenju, rat je bio rezultat krize europskog liberalizma i materijalizma, pa bi se Kina trebala usmjeriti na put oprezne modernizacije povezivanjem istočne (konfucijanske i budističke) etike i zapadne znanosti i temeljitosti. Da ustavna demokracija zapadnog tipa nije najprikladnija za Kinu, Sun Yat-sen je bio uvjeren i nakon Prvog svjetskog rata. Sun je također bio razočaran ponašanjem velikih sila u Kini, gdje su nakon pobjede revolucije na početku podržavale autoritarnog Yuan Shikaija, a zatim vojne moćnike. Svoja „tri narodna načela“ ojačao je nacionalističkim naglascima. Pozornost mu je privukla boljševička revolucija u Rusiji, pa je stranku Guomindang reformirao po boljševičkom uzoru.

Među vodećim kineskim obrazovanim ljudima koji su u dvadesetim i tridesetim godinama XX. stoljeća razmišljali i raspravljali o društvenoj transformaciji i nacionalnom osnaživanju Kine, pojavila su se dva sukobljena smjera. Bili su to liberalno-demokratski smjer koji je zastupao filozof Hu Shi, i marksističko-revolucionarni smjer koji je zagovarao knjižničar na Pekinškom sveučilištu *Li Dazhao* 李大钊, a ubrzo nakon njega filozof i revolucionar Chen

Duxiu. Hu Shi je vjerovao da se trajnije i stabilnije političko rješenje u Kini može postići samo napuštanjem tradicionalnih društvenih obrazaca i misaonih pretpostavki, uz mirne i postupne društvene promjene i oslanjajući se na pravo, demokratske oblike vladavine i zakonski definirane i zajamčene političke slobode. Međutim, u turbulentnim političkim i društvenim uvjetima u kojima se Kina našla nakon Prvog svjetskog rata Hu Shi, sa svojim liberalnim i demokratskim političkim stavovima, nije mogao računati na širu podršku javnosti. Vrijeme je bilo puno više naklonjeno radikalnijim, revolucionarnim idejama. One su s jedne strane bile zastupljene u obnovljenoj stranci Guomindang, koja je početkom 1920-ih imala tri programske točke: nacionalna konsolidacija i neovisnost Kine, parlamentarna demokracija i narodno blagostanje, dok su s druge strane bili sljedbenici marksističkih i boljševičkih ideja koji su utemeljili Komunističku partiju Kine i tražili podršku među radnicima i seljacima. Suprotnosti između ova dva politička tabora označile su daljnji tijek događaja, jer je ojačani nacionalizam potaknut Pokretom 4. svibnja povećao osjetljivost na položaj zemlje u međunarodnoj zajednici i ojačao kinesko nacionalno samopouzdanje, koje se između ostalog iskazivalo masovnim protivljenjem stranom imperijalizmu i zalaganjem za ukidanje neravnopravnih međunarodnih ugovora.

4. Ojačani Guomindang i izazov komunizma

OSNIVANJE KOMUNISTIČKE PARTIJE KINE

Uz mnoge druge, početkom XX. stoljeća u Kini su se počele širiti i marksističke ideje, iako su u početku više pažnje od klasika marksizma i njihovih epigona dobivali anarhisti. Pod utjecajem Pokreta 4. svibnja, Oktobarske revolucije u Rusiji i razočaranja politikom zapadnih zemalja tijekom i nakon Velikog rata naglo je rastao interes kineskih obrazovanih ljudi za socijalističke i marksističke ideje. Nova sovjetska vlada pridobila je simpatije izjavom da je spremna odreći se prava i privilegija koje je

carska Rusija imala u Kini, a u atmosferi opće neizvjesnosti i nezadovoljstva zbog politike i pritisaka velikih sila, na otvorene uši naišla je Lenjinova teza o imperijalizmu kao najvišem stupnju kapitalizma, koji neumitno vodi osvajanju novih tržišta i time u sve ozbiljnije sporove i ratove među državama te posljedično do kolapsa kapitalističkog sustava.

Komunistički pokret dobio je prvo uporište na sveučilištima velikih gradova, među kojima je prednjačila Beida. Voditelj knjižnice, Li Dazhao, ustanovio je Društvo za proučavanje marksizma i oko sebe okupio krug studenata i mladih naučnika, među kojima je bio i jedan maturant učiteljske škole iz Hunana *Mao Zedong* 毛泽东. Li Dazhao se već 1919. pridružio izdavaču *Nove mladeži* Chen Duxiuu te su zajednički objavili posebno izdanje časopisa posvećeno marksizmu. Chen Duxiu je tada pod pritiskom konzervativaca morao napustiti sveučilište i čak je osuđen na tri mjeseca zatvora. Zatim se preselio u Šangaj, gdje se nastanio u francuskom dijelu grada, što mu je omogućilo da nastavi s intelektualnim i obrazovnim radom.

Istodobno su se pojavile marksistički orijentirane skupine i studentske grupe koje još nisu bile čvršće organizirane i povezane. Iako je velika većina ranih kineskih marksista i kasnijih komunističkih vođa dolazila iz bogatih i uglednih obitelji, njihova pozornost nije više bila usmjerena samo na obrazovane, već prije svega na seljake i radnike, u kojima su vidjeli potencijalnu snagu koja će uz prikladnu organizaciju moći provesti nužno potrebne društvene promjene. Bili su uvjereni da se to može postići samo oružanom revolucijom, jer ih je povijesno iskustvo učilo da vladajuće elite nisu spremne dobrovoljno predati vlast i odreći se privilegija.

Do osnivanja Kineske komunističke partije ipak je došlo tek nakon što je iz Moskve poslan izaslanik Kominterne da uvjeri kineske marksiste u potrebu ujedinjenja studentskih krugova i skupina u čvrstu organiziranu stranku. Komunistička partija Kine (KPK; *Zhongguo gongchandang* 中国共产党) osnovana je u srpnju 1921. u prostorijama djevojačke škole u francuskom dijelu Šangaja. Osnivačkom sastanku, kasnije nazvanom Prvi kongres, nazočilo je 12 delegata koji su predstavljali 57 članova iz raznih dijelova Kine. Iako vodeći kineski marksisti Chen Duxiu i Li Dazhao

nisu bili prisutni na sastanku, došli su u novoj stranci na rukovodeće pozicije: Chen Duxiu postao je njezin tajnik, a Li Dazhao je vodio ured za propagandu.

Stranka je trebala biti formalno jedinstvena, ali je imala dva centra kojima je upravljano odvojeno. Prvi je vodio Li Dazhao u Peking, a drugi Chen Duxiu u Šangaju. Njihova podjela nije bila samo regionalna jer su se te dvije skupine razlikovale i u svojim stavovima. Chen Duxiu bio je pristaša izvornog europskog marksizma i zagovornik politizacije radnika u velikim gradovima, koje bi zatim trebali slijediti seljaci. Naprotiv, Li Dazhao je bio uvjeren da seljaci, koji predstavljaju više od 90% kineskog stanovništva, moraju igrati ključnu ulogu u revoluciji. Stoga je pozvao mlade obrazovane ljude da idu po državi poticati kod seljaka revolucionarni duh. Tu misao prigrlio je njegov mladi pomoćnik Mao Zedong i slijedio ju je nakon što je Li Dazhao 1927. postao žrtva proturevolucionarnog nasilja. U vodstvu je prevladalo stajalište koje je zastupao Chen Duxiu. Prema njegovim stavovima, partija se posvetila širenju komunističkih ideja među radništvom, jačanju stranačke organizacije i discipline te pridobivanju novih članova. Članstvo je doista brzo raslo, tako da je u nekoliko godina prerasla u masovnu stranku. Međutim, još uvijek je bila relativno labavo organizirana i njezine su lokalne ćelije djelovale sasvim samostalno.

PREOBLIKOVANJE GUOMINDANGA

Zbog loše komunikacije i slabe discipline patio je i Sun Yat-senov novi pokret. Širenje njegove političke organizacije i promjena imena u *Zhongguo guomindang* 中国国民党 nije povećalo učinkovitost njegovog vodstva i politički utjecaj. U takvoj je situaciji na Sun Yat-sena, koji je bio razočaran i svojim kolegama i zapadnim zemljama koje su podržavale vojne moćnike i njihove marionetske vlade u Peking, Oktobarska revolucija ostavila veliki dojam. Pod utjecajem nacionalističke atmosfere, uspostave KPK i uvjerenja da su za uspjeh Oktobarske revolucije bili odlučujući

stroga disciplina i organizacija Lenjinove stranke, zalagao se za preustroj Guomindanga i kontakte sa sovjetskom vladom. Izaslanik Kominterne, koji je upoznao Sun Yat-sena u proljeće 1921, bio je impresioniran njegovim revolucionarnim žarom. Smatrao je da s rastućim nacionalizmom u revolucionarnoj borbi u Kini stranka Guomindang ima najveće izgleda za uspjeh i predložio je da joj se pridruže i komunisti te prošire svoj utjecaj kroz njezinu organizacijsku mrežu. Time je započela suradnja obiju stranaka, ali se brzo otkrilo da im se interesi jako razlikuju.

Sun Yat-sen očekivao je da će suradnja s komunistima prije svega ojačati njegovu stranku i ideju o sudjelovanju svih Kineza u nacionalnoj revoluciji te da će stranka preko KPK proširiti svoj utjecaj među radnicima i osigurati potporu Sovjetske Rusije za svoj preustroj. Komunisti su u početku bili jako zabrinuti oko suradnje s Guomindangom i pristali su na suradnju tek nakon intervencije Kominterne. Njihovi članovi trebali su pojedinačno ući u Guomindang, ali su u isto vrijeme ostali članovi Komunističke partije. Potonja je morala odustati od borbe za uspostavu sovjetskog sustava u Kini i prihvatiti vodstvo Guomindanga, ali su komunisti to učinili s namjerom da organizacijsku strukturu ove stranke iskoriste za jačanje vlastitog utjecaja i, prvom prilikom, sami preuzmu kontrolu nad njom.

Godine 1922, uz posredovanje izaslanika Kominterne, stranke ipak postižu sporazum o suradnji i međusobnim odnosima, koji je trebao predstavljati temelj reorganizacije Guomindanga. Nju je trebao voditi devetočlani odbor, koji je uključivao i tajnika KPK Chen Duxiua. Za pomoć u njihovom radu, iz Moskve je poslan pregovarač Mihail Borodin i četrdesetak savjetnika, koji su, između ostalog, pomogli u obuci nove stranačke vojske. Mladi general Chiang Kai-shek (*Jiang Jieshi* 蔣介石; njegovo ime, koje je steklo popularnost u inozemstvu, a i kod nas, potječe iz dijalekta) preko ljeta 1923. otišao je na tromjesečni studijski boravak u Sovjetski Savez kako bi točnije upoznao stanje u Crvenoj armiji, njezinu političku organizaciju i djelovanje sovjetskog vojnog ustroja. Nakon povratka u domovinu na periferiji Kantona osnovao je slavu vojnu akademiju Whampoa (*Huangpu* 黃浦), koja je postala glavno središte za odgoj nove revolucionarne vojske.

Transformacija Guomindanga potvrđena je na njegovom prvom kongresu u siječnju 1924. Sudionici kongresa zalagali su se za borbu protiv imperijalista i vojnih moćnika, što je bilo zajedničko objema strankama. Komunisti su ustvrdili da prihvaćaju vodstvo Guomindanga i nemaju namjeru djelovati subverzivno, ali su zadržali vlastitu organizaciju. U preoblikovanom Guomindangu najveću političku moć imao je središnji izvršni odbor u kojem su među 24 člana bila i tri komunisti. Pod središnjim odborom bila je stranačka uprava, gdje su među šest odjela komunisti vodili odjel za organizaciju i odjel za seljake te imali jake predstavnike i u odjelu za radnike.

Ubrzo nakon uspješne reorganizacije stranke Sun Yat-sen umro je u Pekingu za vrijeme razgovora o nacionalnom ujedinjenju. Tako je ostvarenje svojih glavnih ciljeva, vojni pohod na sjever, obračun s vojnim moćnicima i obnovu narodnog jedinstva pod okriljem obnovljene stranke ostavio nasljednicima. Nakon njegove smrti na površinu su izašle razlike skrivene pod prividnim jedinstvom stranke. Jasno se oblikovalo lijevo krilo, koje je predvodio novi čelnik stranke *Wang Jingwei* 汪精卫, i desno krilo, koje predstavlja *Hu Hanmin* 胡汉民. Sve važniju ulogu također ima nova revolucionarna vojska, u kojoj je ključna osoba bio general Chiang Kai-shek.

POHOD NA SJEVER I RASKID S KOMUNISTIMA

Jedan od glavnih ishoda transformacije stranke bila je obuka stranačke vojske u kojoj je središnju ulogu imala vojna akademija Whampoa. Osim vojnog obrazovanja, ta akademija posvetila se i političkoj indoktrinaciji, koja je trebala potaknuti revolucionarno raspoloženje među vojnicima. U tome su jak utjecaj imali komunisti kad je zamjenikom odjela za političko obrazovanje postao komunistički aktivist *Zhou Enlai* 周恩来, koji se vratio sa studija u Francuskoj.

Nova revolucionarna vojska iz Akademije Whampoa preuzela je kontrolu nad vladom u Kantonu već 1924. godine, a sljedeće godine otresla

se utjecaja vojnih zapovjednika u dvije najjužnije pokrajine Guangdong i Guangxi. U srpnju 1925. studenti Akademije su u Kantonu uspostavili revolucionarnu vladu, koju je predvodio Wang Jingwei, i počeli planirati pohod na sjever. General Chiang Kai-shek imenovan je vrhovnim zapovjednikom revolucionarne vojske, koji je u srpnju 1926. s 90.000 vojnika krenuo iz Kantona na svoj pobjednički Sjeverni pohod *beifa* 北伐.

Komunistička partija temeljito se pripremila za vojnu kampanju. Pridobili su seljačka i radnička udruženja, koja su bila osnovana u gradovima prema kojima je bila usmjerena revolucionarna vojska, da izvode sabotaže i organiziraju štrajkove. Tako su joj olakšali napredak, a sjeverna kampanja pretvorila se u munjevit rat, jer su revolucionarne jedinice u samo pola godine zauzele veći dio južne Kine. U siječnju 1927. revolucionarna vlada preselila se u Wuhan, dok je Chiang Kai-shek nastavio vojni pohod prema Nanjingu i Šangaju.

Već u vrijeme Sjevernog pohoda došlo je do proturječja između dva krila stranke Guomindang, a posebno se sukob između komunista, koji su odradili najveći dio posla na terenu, i generala Chianga, koji je poželjeo svu slavu, jako zaoštrio. Chiang Kai-shek je od početka sumnjao u iskrenost sovjetske podrške i bio uvjeren da je sudjelovanje komunista u stranci samo taktička priprema do njihove konačne dominacije. S druge su strane komunisti osjećali da ih stranka Guomindang pokušava podjarmiti, dok su ih Moskva i Staljin pokušavali uvjeriti da trebaju nastaviti sudjelovati u njoj.

Do novog zaoštavanja između desnog i lijevog krila stranke i komunista došlo je nakon zauzimanja Nanjinga, gdje su ključne položaje preuzele radničke organizacije i omogućile brzo napredovanje Chiangove vojske. Nekoliko vojnih jedinica počelo je po gradu nekontrolirano napadati i pljačkati strane misije i zaustavili su svoje napade tek kada su ih strani brodovi počeli bombardirati. Među diplomatima je prevladalo japansko objašnjenje da su za napade na strance uglavnom odgovorni komunisti, pa su od vodstva Guomindanga i vojnog zapovjedništva zahtijevali da odlučnim akcijama smiri situaciju i osigura strane misije. Slične napetosti dogodile su se i u drugim velikim gradovima gdje su se lijeve i desne

skupine međusobno nadmetale za kontrolu nad pojedinim dijelovima grada, a valu nasilja pridonio je i nacionalizam i gradsko stanovništvo poneseno mržnjom prema strancima.

Do odlučujućeg prijeloma došlo je nakon pada Šangaja, gdje su se komunisti s približavanjem revolucionarne vojske u ožujku 1927. spremali preuzeti vlast. Organizirali su i naoružali radnike, zauzeli lokalne ispostave i preuzeli kontrolu nad kineskim dijelom grada. Oružje su odložili tek nakon Staljinove intervencije i tako omogućili Chiangovoj vojsci ulazak u grad bez borbe. Tada je Chiang Kai-shek procijenio da su mu komunisti postali preopasan suparnik, pa se uz potporu financijskih krugova i kriminalnih skupina u Nanjingu i Šangaju odlučio s njima obračunati. Njegovi odredi i tajni agenti su 12. travnja počeli masovno ubijati komuniste u Šangaju i drugim velikim gradovima. Provalili su u sjedišta komunističkih organizacija i strijeljali njihove članove te ujedno razoružali radničke straže i ukinuli sindikate.

To je prirodno izazvalo raskol u stranci. Vlada u Wuhanu, koju je podupiralo lijevo krilo stranke, nakon nekoliko dana smijenila je samovoljnog generala s mjesta vrhovnog zapovjednika revolucionarne vojske, kojega ova uredba nije osobito pogodila jer je već idućeg dana uz podršku desnog krila stranke uspostavio svoju vladu u Nanjingu. Kada je Staljin od kineskih komunista zatražio da povećaju svoj utjecaj na lijevom krilu Guomindanga, povećale su se proturječnosti između Komunističke partije i vlade u Wuhanu. Namjere komunista postale su previše očite pa ih je vodstvo Guomindanga izbacilo iz svojih redova i iz vlade, ali ih isprva nije progonilo. Progoni su počeli tek nakon ustanka u gradu *Nanchangu* 南昌, gdje su se komunisti 1. kolovoza 1927. pobunili i osnovali svoju ustaničku vojsku. Vladine jedinice okupirale su grad i protjerale pobunjenike na selo.

Kad su se u Guomindangu obračunali s komunistima i uklonili ih iz stranke, ponovno je uspostavljen središnji odbor u Nanjingu i prije kraja 1927. izgladeni su sporovi između čelnika u Wuhanu i Nanjingu. Od tada je sjedište vlade bilo u Nanjingu, Chiang Kai-shek ponovno je bio vrhovni zapovjednik vojske, a narastao mu je i politički utjecaj u stranci.

S tako ojačanim položajem, uz podršku dvojice vojnih moćnika, Feng Yuxianga i Yan Xishana, odlučio je nastaviti Sjeverni pohod prema Peking.

Glavna prepreka ujedinjenju Kine bio je samo vojskovođa fengtianske klike, Mandžurac Zhang Zuolin koji je kontrolirao Peking i Mandžuriju. U lipnju 1928. je pred vojskom koju je podržavao Guomindang, bježao iz Pekinga u Mandžuriju, ali je poginuo u eksploziji vlaka. Mandžurska vojska počela se nakon njegove smrti povlačiti iz Pekinga u Mandžuriju, a jedinice četiri vojske lojalne Guomindangu umarširale su u prijestolnicu. Bio je to posljednji čin Sjevernog pohoda. Pobjednici su smijenili pekinšku vladu dok su u Nanjingu već bile u tijeku pripreme za uspostavu novog centraliziranog političkog uređenja koje je trebalo omogućiti učinkovitu upravu na cijelom kineskom teritoriju.

Mandžurija je također bila uključena u nacionalno jedinstvenu Kinu. Zapovjedništvo nad tamošnjom vojskom preuzeo je sin poginulog vojnog zapovjednika, mladi maršal *Zhang Xueliang* 张学良, koji je pristao na suradnju s vladom u Nanjingu. Završetak građanskog rata potaknuo je velika očekivanja da će Kina politički i ekonomski ojačati te postati ravnopravan partner stranim silama. Međutim, vojno ujedinjenje koje je proveo general Chiang Kai-shek još uvijek nije zemlji donijelo trajni mir. Stranka Guomindang bila je podijeljena novim proturječjima, a njezini odnosi sa saveznicima, bivšim vojnim moćnicima koji su zadržali veliku neovisnost, postali su još zategnutiji. Rasla je i napetost u odnosima s Japanom, koji je na svom osvajačkom putu sve više gledao prema Mandžuriji. Spor između vladajuće stranke Guomindang i Komunističke partije poticao je među njihovim sljedbenicima oružane sukobe koji su već najavljivali novi građanski rat.

OKUPACIJA I GRAĐANSKI RAT

1. Vlada u Nanjingu

TEŠKA KONSOLIDACIJA NOVE VLASTI

Nakon uspješnog završetka Sjevernog pohoda i priključenja Mandžurije Kina se nakon mnogo godina nesuglasica i gorkih iskustava ponovno ujedinila pod jednom vladom sa sjedištem u Nanjingu. Vlast je pripala pobjedničkoj stranci Guomindang, koja se oslanjala na vlastitu vojsku. Nakon vojnog uspjeha u listopadu 1928, donošenjem privremenog ustava, stekla je presudan utjecaj na funkcioniranje državnih institucija i zapravo uspostavila jednostranački sustav. Vodila je kadrovsku politiku i kontrolirala svih pet grana vlasti, što je u svojem političkom modelu zamislio Sun Yat-sen. Po uzoru na zapadne zemlje vlast je podijeljena na izvršnu, zakonodavnu i sudsku, pri čemu su im, poštujući kinesku tradiciju, dodali nadzornu i ispitnu granu.

U novom političkom sustavu državna tijela činilo je pet vijeća *yuan* 院. Izvršna vlast bila je povjerena izvršnom vijeću *xingzhengyuan* 行政院, koje je vršilo ulogu vlade sa širokim ovlastima i stoga je bilo najvažnije. Imalo je deset ministarstava i nekoliko posebnih povjerenstava, ali nije odgovaralo zakonodavnom vijeću, nego stranci i predsjedniku Republike. Zakonodavno vijeće *lifayuan* 立法院 nije bilo pravi parlament prema zapadnom uzoru, već samo tijelo u kojem su se pripremali tekstovi zakona, koje je zatim prihvaćao Središnji izvršni komitet stranke. Sudsko vijeće *sifayuan* 司法院 bilo je najviše pravosudno tijelo zaduženo za tumačenje zakona i koordinaciju pravosudnih sustava, ali nije moglo mijenjati sudske odluke. U skladu s kineskom tradicijom, nadzorni odbor *jianchayuan* 检查院 bio je tijelo slično nekadašnjem cenzorskom uredu i brinulo se za

kontrolu državnih službi, a ispitni odbor *kaoshiyuan* 考试院, s druge strane, imao je povjerenstvo koje je pripremalo i provodilo razne državne ispite i ministarstvo osoblja koje je ocjenjivalo državne službenike.

Novo političko uređenje bilo je autoritarni režim s predsjednikom republike generalom Chiang Kai-shekom, koji je vladao uz potporu vojske i u ime stranke Guomindang. Vlada je postavila ambiciozne ciljeve i na gospodarskom je području, u preustroju industrije i modernizaciji financija, prometa, obrazovanja i obrane postigla značajne uspjehe. Oživjelo je gospodarstvo u velikim gradovima, pa se proizvodnja u ključnim industrijama u deset godina gotovo udvostručila. Veliki je napredak ostvaren na području transporta izgradnjom željeznice do Xi'ana i pruge *Hankou* 汉口-Kanton na osi sjever-jug. Uz još neke kraće lokalne linije, duljina željezničkih pruga povećala se s 8000 na 13.000 kilometara tijekom desetljeća vlade u Nanjingu. Osim toga, izgrađeno je preko sto tisuća kilometara cesta i uspostavljene su prve zrakoplovne linije koje su povezivale najveće kineske gradove.

Na financijskom polju dva su važna postignuća bila razmjena taela *liang* 两 sa srebrnim dolarom *yuanom* 元 i uvođenje papirnateg novca. Kad je značajan porast cijene srebra na tadašnjem svjetskom tržištu izazvao odljev srebra iz Kine i time izvršio snažan pritisak na njezino gospodarstvo, vlada je u studenom 1935. poduzela odlučne mjere, nacionalizirala srebro i uvela papirnati novac koji su izdavale četiri nacionalne banke na temelju četvrtine srebrnih rezervi. Tri od tih banaka imale su ovlaštenje za kupnju i prodaju strane valute, s čime su mogle utjecati na tečaj i osigurati stabilnost domaće valute. Državne banke su tako prvi put u kineskoj povijesti imale kontrolu nad poslovanjem s inozemstvom.

Odmah nakon uspostave, vlada je također proglasila carinsku autonomiju i promijenila fiksnu carinu od 5% koju su Kini nametnule strane sile nakon opijumskih ratova. Uvedene su nove carinske stope od 7,5% za svakodnevne proizvode, 13,25% za luksuznu robu i 57,5% na duhan i alkoholna pića, ali se nova carinska politika zbog snažnog protivljenja Japana kojem su se pridružile druge strane sile, isprva nije mogla dosljedno provoditi. Strane zemlje (prvo SAD, zatim europske zemlje pa Japan)

zaključile su nove ravnopravne carinske sporazume s Kinom tek kad ih je Kina u srpnju 1928. pozvala na zamjenu starih sporazuma novima. Na valu nacionalizma koji je uslijedio nakon nacionalnog ujedinjenja, nova je vlast uspjela preuzeti i neka područja koja su prethodno kontrolirali stranci. Velika Britanija se tako postupno složila s povratkom koncesija u gradovima Hankou, Jiujiang i Zhenjiang uz Dugačku rijeku, a zatim u morskim lukama Weihaiwei i Amoy Xiamen, a Belgija je vratila koncesiju u gradu Tianjinu.

Značajne uspjehe vlada je postigla i na polju obrazovanja, gdje se broj modernijih srednjih škola povećao za čak četiri puta. Istovremeno, s transformacijom nekih starijih obrazovnih institucija, osnovano je trinaest nacionalnih sveučilišta, pet tehničkih visokih škola i devet pokrajinskih sveučilišta. Podržavani su i privatni fakulteti koji brojčano nisu zaostajali za državnima i među kojima su prednjačila razna kršćanska sveučilišta. Poticani su napori za moderniziranje načina života i podržavan je pokret za novi život koji je uz tradicionalne vrijednosti naglašavao skrb za higijenu, točnost, istinitost i uljudnost. Nova vlada je, unatoč promjenama koje je poticala, usmjeravala pozornost uglavnom na gradove i neagrarno gospodarstvo uz zanemarivanje ruralnih područja, gdje se situacija nastavila pogoršavati. Nije imala ni snage ni volje riješiti kriznu situaciju i prijeko potrebnu socijalnu reformu na selu već se oslanjala na bogate slojeve, koji nisu bili spremni za radikalne promjene u poljoprivrednom gospodarstvu i vlasničkim odnosima na selu.

U novim uvjetima državna uprava nije se uspjela riješiti kroničnih problema vezanih uz tradicionalno ponašanje službenika. I dalje je u državnim službama bila raširena neučinkovitost i korupcija, a u državnim je uredima zbog nepotizma bila gomila nesposobnih službenika. Među visokim službenicima bilo je i svijetlih iznimaka jer je rad u državnoj upravi privukao neke uspješne i obrazovane bankare, novinare i intelektualce, ali se većina službenika zbog niskih plaća uglavnom bavila pitanjem povećanja svojih primanja, a problemima koje su trebali riješiti samo onoliko koliko je to bilo neizbježno potrebno. Poseban problem bili su visoki vojni dostojanstvenici i časnici koji su zauzimali najviše položaje,

a imali su još manje razumijevanja za ekonomske i društvene probleme od civilnih službenika. Ujedno su bili i među najglasnijim zagovornicima autoritarnosti i političke represije te su na taj način pridonosili nezavidnom ugledu političkog režima kao policijskog.

Bivši vojni moćnici koji su se pridružili Sjevernom pohodu i podržali novu vladu u Nanjingu također su bili veliki politički problem. Nakon uspostave nove vlasti dobili su visoke titule i kao nagradu za suradnju su na teritoriju koji su kontrolirali zadržali svoj poluneovisni položaj. Istovremeno su zadržali svoju vojsku i surađivali s novom vlašću samo koliko im je odgovaralo. Usprotivili su se pokušaju vlasti da objedini vojsku i smanji njezinu brojnost, a nekoliko su se puta i pobunili te pokušali vojno preuzeti vlast, pri čemu su se s njima povezivale razne sukobljene skupine u Guomindangu. Vojni moćnici iz pokrajina Guandong i Guangxi tako su u prvoj godini nakon uspostave vlasti u Nanjingu neuspješno pokušali preuzeti vlast u pokrajini Hunan. Ubrzo nakon toga izbila je pobuna u pokrajinama Hebei i Henan, predvođena generalom Feng Yuxiangom, koju je Chiang Kai-shek ugušio tek nakon više od pola godine mobiliziranjem 300.000 vojnika.

Početkom 1930. Wang Jingwei, koji je iz inozemstva vodio lijevo krilo Guomindanga, sklopio je savez s vojnim moćnikom Yan Xishanom iz Shanxija, uz podršku nekih drugih vojnih moćnika. Yan Xishan je zauzeo Peking i Tianjin i proglasio se zapovjednikom cijele kineske vojske. U međuvremenu je izbio pravi rat za vlast kada su Chiang Kai-shekovi protivnici iz Guomindanga u Pekingu uspostavili paralelne stranačke organe i formirali vlastito nacionalno vodstvo. Situacija je mogla postati vrlo opasna za režim u Nanjingu da Chianga iz Mandžurije nije podržao maršal Zhang Xueliang. Svojom je vojskom prodro u Peking i Tianjin te prisilio pobunjenike na povlačenje u Shanxi. U isto vrijeme vladine snage prevladale su u Hubeiju i Hunanu i uspjele natjerati pobunjeničke zapovjednike Yan Xishana i Feng Yuxianga na povlačenje.

Nakon što su pobunjeničke snage na sjeveru poražene, Wang Jingwei je otputovao na jug i tamo je nastavio raditi protiv partijskog vodstva u Nanjingu. Pokušao je sazvati novi stranački kongres i uspostaviti novu

vlast u Kantonu u svibnju 1931. godine. Kada su protivnici središnje vlasti u Nanjingu u pokrajini Hebei dobili podršku vojske, ponovno su izbili oružani sukobi, koje je i ovaj put ugušio Zhang Xueliang s mandžurskom vojskom. Tako je Zhang drugi put spasio vlast u Nanjingu, ali je odlaskom njegove vojske u sjevernu Kinu Mandžurija ostala bez obrane, što je Japan iskoristio i započeo osvajanje ove bogate zemlje, koja je imala ključni značaj u njegovim planovima za osvajanje Kine.

JAPANSKA OKUPACIJA MANDŽURIJE

Japan se počeo jače zanimati za Mandžuriju nakon rusko-japanskog rata, kada je stekao nadzor nad južnomandžurskom željeznicom, poluotokom Liaodongom i južnim dijelom otoka Sahalina. Nakon pripojenja Koreje 1910. Japanu, Mandžurija je postala sljedeća meta japanskih militarista. Zbog svojih osvajачkih planova prvo su pokušali spriječiti ujedinjenje Kine i zaustaviti Chiang Kai-shekov Sjeverni pohod, ali bez uspjeha. Zatim su mladog mandžurskog maršala pokušali odgovoriti od priznavanja vlade u Nanjingu i uključivanja Mandžurije u ujedinjenu Kinu. Kada ni u tome nisu uspjeli, povećali su političku aktivnost u Mandžuriji i podržali takozvanu vojsku Guandong.

Vojska Guandong *Guandongjun* 关东军 (tako nazvana po teritoriju na poluotoku Liaodongu, koji je prije bio pod ruskom upravom, ali su ga Japanci, nakon što su ga zauzeli, preimenovali u *Guandong* 关东) bila je ostatak japanske vojske koji je nakon rusko-japanskog rata ostao na bivšem ruskom teritoriju u Mandžuriji. Po uzoru na Ruse, Japanci su vojnike preodjenuli u željezničku stražu i učvrstili svoje položaje duž glavne prometne žile u Mandžuriji. Ova je vojska, djelujući polusamostalno, počela poticati odcjepljenje Mandžurije od Kine. Njezini su zapovjednici smatrali da je vrijeme svjetske gospodarske krize pogodno za vojnu intervenciju u Mandžuriji, kad velike sile, zbog preopterećenosti gospodarskim problemima, neće na to odlučnije odgovoriti. Vojna akcija, koja je japansku vladu trebala staviti pred svršenu stvar, planirana je zajedno s visokim

vojnim krugovima u Tokiju. Utjecajno japansko ministarstvo rata bilo je kritički raspoloženo prema stajalištima japanske vlade, koja je pristala na ravnotežu pomorske moći na Pacifiku dogovorenu Washingtonskim sporazumom, i tražilo je način kako bi joj nametnulo svoju politiku.

Kada su 1931. godine Kinu, oslabljenu vojnim pobunama, unutarnjim podjelama u Guomindangu i sukobima između vladinih snaga i komunisti, pogodile katastrofalne poplave Dugačke rijeke i rijeke Huaí, koje su odnijele 140.000 žrtava i iza sebe ostavile još veći broj beskućnika, vodstvo guandonške vojske odlučilo je ubrzati japansku vojnu intervenciju u Mandžuriji. Japanci su se u Mandžuriji, unatoč oslabljenoj kineskoj vlasti, susreli s ojačanim kineskim nacionalizmom, koji je kočio njihovo gospodarsko poslovanje, već osiromašeno svjetskom krizom. Vodstvo guandonške vojske je 18. rujna 1931. izvelo eksploziju na željezničkoj pruzi, koja inače nije prouzročila veće štete, ali je bila povod za sukobe s kineskim jedinicama, nakon čega su uslijedile nove japanske vojne akcije. Japanska vojska zauzela je glavni grad Mandžurije Mukden (danas Shenyang) dan nakon inscenirane eksplozije, a sljedećih dana i ostale važnije gradove u zemlji.

U Japanu je vlada, koja je s jedne strane popuštala pritisku vojnih krugova, a s druge pozivala na hitan prekid neprijateljstava u Mandžuriji, izgubila vjerodostojnost i pala u prosincu 1931. Smijenila ju je nova vlada, koja je bez obzira na pozive velikih sila i Lige naroda te njihove relativno blage sankcije i međunarodne ugovore, nastavila s vojnim akcijama. Dok je Chiang Kai-shek svojoj vojsci zbog složenih domaćih prilika i oslanjajući se na međunarodnu potporu naredio da ne pruža otpor, Japanci su u pet mjeseci bez velikih borbi okupirali cijelu Mandžuriju. Jedini ozbiljniji otpor na koji su naišli bio je u pokrajini Heilongjiang, gdje su se guverner i njegova vojska oduprli na vlastitu inicijativu.

Japanski cilj bio je uspostaviti naizgled neovisnu mandžursku državu pod svojim pokroviteljstvom, u kojoj će imati stratešku vojnu bazu i bogata prirodna bogatstva. Tako su 9. ožujka 1932. osnovali marionetsku državu Mandžukuo (*Manzhouguo* 满洲国), ali su još ranije, krajem siječnja 1932. napali Šangaj kako bi skrenuli pozornost s onoga što se događalo

u Mandžuriji. Tamo su naišli na žestok otpor kineske vojske, koja je više od mjesec dana zadržavala njihovo napredovanje. Kada je kineska obrana popustila, vlada se iz Nanjinga povukla u Luoyang, a odatle je posredstvom stranih sila postigla u svibnju sporazum kojim je Japan pristao na povlačenje s okupiranih područja u Šangaju.

Japanci su kao formalnog vođu Mandžuka ustoličili posljednjeg cara dinastije Qing, što nije zavaralo istražitelje Lige naroda koji su došli u Mandžuriju proučiti situaciju. Članovi povjerenstva su, kako su napisali u izvješću, sasvim jasno shvatili da država Mandžukuo nije bila rezultat težnji i želja mandžurskog stanovništva, već plod japanske vojne intervencije. Japan je označen kao agresor, a Mandžuko nije priznala nijedna država osim Japana. Posljednji car mandžurske dinastije Puyi, koji je vjerovao da će mu imenovanje vratiti barem dio vlasti, ubrzo je shvatio da je samo marioneta u rukama japanskih časnika, i mogao je samo očajavati zbog svog položaja. Japan je, nakon što je vojnom intervencijom u Mandžuriji narušio međudržavne odnose u istočnoj Aziji uspostavljene nakon Prvog svjetskog rata, nastavio s vojnim akcijama protiv Kine. U siječnju 1933. njegove su jedinice počele napadati kineske pokrajine koje graniče s Mandžurijom i prodirati prema glavnom prijelazu na Kineskom zidu, a dva mjeseca kasnije japansko je izaslanstvo napustilo skupštinu Lige naroda i objavilo povlačenje Japana iz te organizacije. Kina i Japan su 31. svibnja 1933. nakon pregovora u okrugu *Tanggu* 塘沽, pristali na primirje koje je privremeno zaustavilo japanske prodore, ali su Kinezi morali pristati na proglašenje istočnog dijela pokrajine Hebei za demilitariziranu zonu, čime je put do srca sjeverne Kine ostao nezaštićen.

Nakon japanske okupacije Mandžurije dolazi do pomirenja dviju sukobljenih struja u Guomindangu. Prvo su se njihovi vođe Chiang Kai-shek i Wang Jingwei susreli u gradu Hangzhouu, a zatim su zajedno otišli u Nanjing, gdje je Wang Jingwei preuzeo vodstvo izvršnog vijeća, dok je Chiang Kai-shek, koji je prethodno dao ostavku na sve predsjedničke dužnosti, preuzeo vodstvo vojnog povjerenstva i time vrhovno zapovjedništvo nad vojskom. Unatoč pomirenju, u stranci ni sljedećih godina nije bilo prave stabilnosti. Pokrajine su i dalje potresale vojne pobune

(primjerice u Fujianu 1933. te u Guanongu i Guangxiju 1936), a vlada je neprestano rasipala energiju vojnim intervencijama i mjerama za osiguranje i učvršćivanje vlasti. Uz to joj je uz japanske osvajačke planove sve veću zabrinutost izazivala i revolucionarna aktivnost kineskih komunista.

REVOLUCIONARNA DJELATNOST KOMUNISTA

Kineski komunistički pokret se nakon prekida suradnje s Guomindangom podijelio na dvije struje. Kada su 1927. počeli progoni komunista, partijsko vodstvo, u kojem su većinu činili kadrovi odgojeni u Moskvi, otišlo je u ilegalu u Šangaju dok je Mao Zedong bio na čelu samostalnog pokreta na selu, u pokrajinama Hunan i Jiangxi. Vodstvo partije je po uputama Kominterne poticalo i organiziralo pobune i nemire u većim kineskim gradovima. Pri tom je došlo do promjena u organizaciji i upravljanju partijom. Budući da bivši partijski sekretar Chen Duxiu, prema mišljenju Moskve, nije bio dovoljno odlučan, zamijenio ga je Staljinov izabranik *Qu Qiubai* 瞿秋白, koji je postao generalni sekretar novoosnovanog Politbiroa Centralnog komiteta.

Komunisti su tada, slijedeći upute iz Moskve, organizirali pobune u nekim većim gradovima, a ponegdje i preuzeli vlast na nekoliko dana, no vladine su snage njihove ustanke ugušile, a pobunjenici su pretrpjeli znatne gubitke. U rujnu 1927. čak je i Mao Zedong organizirao prvi seljački ustanak u svojem rodnom Hunanu. Pobunjenici su uništili dio željezničke pruge, zauzeli neke gradove i na osvojenom području počeli provoditi mjere revolucionarne raspodjele zemlje, ali ih je vladina vojska brzo natjerala na povlačenje. Mao Zedong se s ostacima pobunjeničkih jedinica sklonio u planinski lanac *Jingangshan* 井冈山 na granici između pokrajina Hunan i Jiangxi. Zbog neuspjele pobune izgubio je mjesto u Politbirou, a vrh stranke ga je oštro kritizirao i poučio da seljačke bune ne mogu uspjeti bez podrške radništva.

Maou se u siječnju 1928. na Jingangshanu pridružila vojska koja se onamo povukla nakon neuspjele pobune u gradu Nanchangu 1.

kolovoza 1927. Predvodili su je *Zhu De* 朱德 i *Chen Yi* 陈毅. Njihove i Maove jedinice preimenovane su u Četvrtu crvenu armiju kojom je zapovijedao Zhu De, a Mao Zedong bio je njezin partijski komesar. Na osvojenom teritoriju uspostavili su sovjetsku, od Politbiroa neovisnu vladu te zemlju preraspodijelili među seljacima. Mao Zedong je na taj način započeo razvoj praktičnih, za kinesko selo prikladnih oblika seljačke organizacije i gerilskog ratovanja i postupno stvaranje samodostatnosti za taj način borbe.

Vodstvo KPK izgubilo je ne mali broj članova zbog progona nakon neuspjelih ustanaka. Osim toga, izjedale su ga unutarnje proturječnosti i nastavljene su promjene na vodećim pozicijama. Na Šestom kongresu KPK, koji se održao u Moskvi u srpnju 1928, potvrđene su promjene koje su bile odraz političke situacije u Kominterni. Dok je Chen Duxiu bio optužen za desničarski oportunizam, Qu Qiubai je nakon neuspjelih pobuna u velikim gradovima kritiziran zbog lijevih sklonosti. Zbog kritika da je u vodstvu KPK premalo radnika, mjesto glavnog tajnika povjereno je radniku *Xiang Zhongfaju* 向忠发, a šef propagande postao je utjecajan, u Rusiji školovan *Li Lisan* 李立三. Novo vodstvo nastojalo je učvrstiti disciplinu i centralizam u partiji. Komunisti su u ljeto 1930, kada su u središnjoj Kini izbili oružani sukobi, po nalogu Kominterne, s novoosnovanom komunističkom vojskom napali grad Changsha. Zauzeli su ga za tri dana, nakon čega su ih vladine snage teško porazile i Li Lisan se morao vratiti u Sovjetski Savez. Zamijenio ga je *Wang Ming* 王明, koji je sa skupinom od dvadeset osam komunista prošao obuku u Sovjetskom Savezu (nazvani su „28 boljševika“), vratio se iz Moskve i preuzeo vodstvo Politbiroa 1930. godine.

Dok je vodstvo Komunističke partije Kine bilo potreseno promjenama i progonima, koji su u lipnju 1931. čak doveli do uhićenja i pogubljenja njezinog generalnog sekretara, Mao Zedongov pokret u unutrašnjosti zemlje, daleko od burnih političkih događanja, uspješno je jačao. Mao se, kada su njegove jedinice upotrebljavajući gerilsku taktiku da razbiju dva vojna pohoda koja je na njih u prosincu 1930. i travnju 1931.

poslao Chiang Kai-shek, već osjećao tako moćan da je na osvojenom teritoriju sazvao prvi Svekineski sovjetski kongres i na taj sastanak pozvao cijelo partijsko vodstvo. Na sastanku su ga zbog načina borbe kritizirali, ali njegovi su pristaše imali većinu i kongres je potvrdio njegov vodeći položaj na osvojenom teritoriju. Međutim, razlike u pogledima na vođenje revolucije i dalje su bile gotovo nepremostive. U vodstvu KPK su Mao i njegovim sljedbenicima spočitavali da nisu dovoljno klasno osviješteni, da su usvojili seljački mentalitet i njihov način gerilskog ratovanja.

U tim je uvjetima Chiang Kai-shek nastavio s napadima na komunističke teritorije i u srpnju 1931. započeo treći pohod, koji je nakon brojnih uspjeha prekinut japanskim napadom na Mandžuriju. Vlada u Nanjingu je tada bila pod jakim pritiskom javnog mnijenja da je potrebno okončati unutarkineski sukob i zajedno se suprotstaviti vanjskom neprijatelju. Mao i njegovi sljedbenici također su zagovarali zajedničku borbu protiv Japanaca, ali Chiang Kai-shek je inzistirao da se prvo iskorijeni komunistički pokret te je u siječnju 1933. organizirao četvrti, još silovitiji pohod sa 153.000 vojnika. Plan mu je i ovoga puta propao jer su Japanci upravo tada krenuli prodirati iz Mandžurije prema Kineskom zidu, što je Chiang Kai-sheka prisililo da uputi dio vojske na sjever. Pritom je dio njegovih jedinica prešao na stranu komunista, a ostatak su komunisti u travnju 1933. teško porazili, pa je Chiang doživio još jedan ponižavajući neuspjeh.

U isto vrijeme, proturječja između Mao Zedonga i vodstva KPK ponovno su se pojačala. Početkom 1933. na područje koje je kontrolirao Maov pokret dolazi većina članova Politbiroa i pojačan je pritisak na Mao Zedonga sve dok nije pristao na – među seljačkim stanovništvom nepopularno – izvlaštenje bogatih seljaka i veleposjednika. Kad je nakon toga skupina boljševika na Drugom kongresu kineskih sovjeta u siječnju 1934. zauzela većinu vodećih mjesta, izgurala je Maoa koji je izgubio utjecaj na politiku na osvojenom teritoriju. U srpnju 1934. u Moskvi su čak postigli da je po nalogu Kominterne Mao uvjetno kažnjen i više nije smio sudjelovati na partijskim sastancima.

Poznati Dugi marš kineske Crvene armije od listopada 1934. do prosinca 1936.

Mjesece do početka takozvanog Dugog marša proveo je u kućnom pritvoru.

Za to vrijeme vlada u Nanjingu postigla je s Japanom sporazum o primirju te se spremala za novu, dosad najveću ofenzivu na teritorij pod kontrolom komunista. U pripremama su sudjelovali njemački vojni savjetnici, pa je u listopadu 1933. vojska od 700.000 ljudi počela postupno preuzimati komunistički teritorij. Osvojena područja su postupno konsolidirali, da bi komunisti na kraju ostali bez zaleđa, pa bi ih bilo lakše istjerati. Napredovanje vladinih snaga zastalo je nakon mjesec dana zbog pobune vojske u pokrajini Fujian – pobunjenici su se htjeli ujediniti s komunistima za zajedničku borbu protiv Japana. Dok je Mao Zedong zagovarao suradnju s pobunjenicima, što bi prisililo vladine snage da se bore na dva fronta,

Politbiro KPK ih nije bio spreman podržati. Vladina vojska je stoga pobunu u Fujianu lako ugušila već u siječnju 1934. Ofenziva na komunističko područje nastavila se, a обруч oko njihove vojske sve se više stezao. Vojnom uspjehu vladinih snaga doprinosila je, među ostalim, i promijenjena komunistička taktika, jer boljševičko političko vodstvo nije odobravalo dotadašnje uspješno gerilsko ratovanje, već se prema naputku vojnog savjetnika Kominterne odlučilo na pozicijske borbe u kojima su komunisti bili znatno manje uspješni i imali veliki broj žrtava.

U tim teškim okolnostima vodstvo Crvene armije odlučilo se na proboj i 15. listopada 1934. krenulo je na svoj poznati Dugi marš. Na put je krenulo 85.000 vojnika i 15.000 političkih aktivista, dok su tjelesno slabiji, ranjenici, djeca i većina žena ostali na slabo branjenom području koje je već sljedeći mjesec palo u ruke vladine vojske. Ona je bila stalno za petama Crvenoj armiji koja se povlačila prema zapadu. Nezadovoljstvo vodstvom u Crvenoj armiji nastavilo je rasti i Mao Zedong je, osjetivši da ponovno ima dovoljno utjecaja, u gradu *Zunyi* 遵义 na sjeveru pokrajine Guizhou, zahtijevao prošireni sastanak Politbiroa. Na sjednici je nakon oštre kritike skupine boljševika, koji su bili odgovorni za loše upravljanje vojskom i za odluku da komunisti neće podržati vojnu pobunu u Fujianu, pobijedio uz podršku većine prisutnih. Time je postao vodeća osoba u Politbiro, predsjednik revolucionarnog vojnog vijeća i neprikosnoveni vođa kineske revolucije.

Nakon ovog povijesnog sastanka Crvena armija je ponovno promijenila taktiku. Njezine su jedinice odbacile teško oružje i ponovno pribjegle pokretljivijem načinu ratovanja koji je omogućio uspješan nastavak pohoda. Kad su nakon više od godine dana stigli na svoje odredište na sjeveru pokrajine Shaanxi, iza njih je bilo 9000 prepješačenih kilometara, ali je u njihovim redovima bilo samo 8000 preživjelih. Međutim, uskoro su im se pridružile jedinice koje su se u Shaanxi probile iz drugih dijelova Kine, tako da je revolucionarna vojska ponovno narasla na otprilike 30.000 boraca. U prosincu 1936. komunisti su za svoje novo središte odabrali grad *Yan'an* 延安 na sjeveru Shaanxija i počeli organizirati novu bazu odakle su usmjeravali tijek revolucije.

INCIDENT U XI'ANU

Zbog okupacije Mandžurije i agresivne japanske politike vodstvo KPK se, pod utjecajem Moskve, od 1932. zalagalo za prekid neprijateljstava između komunista i Guomindanga te za zajedničku borbu komunista i vladinih snaga protiv Japanaca, ali nije bilo u potpunosti jasno trebaju li oni surađivati s Chiang Kai-shekom u toj borbi. Komunističko vodstvo na teritoriju pod komunističkom kontrolom se u početku uglavnom protivilo suradnji s Chiangom. Situacija se promijenila kada se Crvena armija odlučila na vojne akcije protiv Japanaca na sjeveru Kine i time pridobila simpatije mandžurske vojske koju je vodio Zhang Xueliang. U javnoj objavi u ožujku 1936. Mao Zedong je naznačio svoju spremnost da sklopi primirje s vladinim snagama ako prestanu napadati komunističke ispostave. Pod sve većim pritiskom javnog mnijenja, koje je zahtijevalo odlučne akcije protiv Japana, našla se i vlada u Nanjingu. Kako su zbog sve većih japanskih zahtjeva njegovi pregovori za trajniji mir bili neuspješni, čak je i Chiang Kai-shek bio svjestan da neće još dugo moći izbjegavati otvoreni sukob s Japancima. U ratu s njima pomoć je mogao očekivati samo od Sovjetskog Saveza. Staljin je također vjerovao da je vojska Guomindanga glavna snaga u Kini koja može ograničiti japanski imperijalizam.

No Chiang Kai-shek se ipak htio prvo obračunati s komunistima koji su mu se činili toliko oslabljenima nakon Dugog marša da bi ih mogao uništiti jednom velikom vojnom akcijom. Poslao je mandžursku vojsku pod vodstvom Zhang Xuelianga u provinciju Shaanxi, ali njezini protujapanski i domoljubni zapovjednici nisu bili voljni ratovati protiv komunista. Chiang Kai-shek je zato 4. prosinca 1936. odletio u Xi'an da bi ih nagovorio na djelovanje, ali su mu se oni oduprli. Onesposobili su njegovu osobnu stražu i uhitili ga 12. prosinca u ranim jutarnjim satima. Chiang je dva tjedna bio njihov zarobljenik, pa je Zhou Enlai došao na pregovore u Xi'an kao izaslanik komunista i sa zapovjedništvom se dogovorio da se vladine i komunističke jedinice zajedno bore protiv Japanaca.

Pod tim okolnostima Chiang Kai-shek je također pristao na prestanak rata s komunistima te započinjanje odlučnije borbe s Japancima. Zhang

Xueliang ga je nakon ovih pregovora oslobodio i otišao mu se ispričati, ali ga je Chiang dao uhititi i zadržati kao osobnog zatvorenika i kasnije ga čak poveo sa sobom na Tajvan. Nakon ovih dramatičnih događaja Chiang Kai-shek je 25. prosinca odletio natrag u Nanjing. Takvo je rješenje spora odgovaralo i Moskvi, gdje su smatrali da će Kina bez istaknutog vrhovnog zapovjednika teško organizirati učinkovit otpor Japanu. Kineska javnost, koja je zabrinuto pratila spor u Xi'an, prihvatila je sporazum o prestanku međukineskih sukoba i povratak Chiang Kai-sheka u Nanjing je dočekan s entuzijazmom. Chiang je tako poraz, koji je doživio u Xi'an, pretvorio u pobjedu, jer je sve više ljudi vjerovalo da je on najprikladniji vođa u nadolazećem sukobu s Japanom.

2. Rat s Japanom

POČETNO RAZDOBLJE NEOBJAVLJENOG RATA

Japanski militarizam postojano je jačao u godinama nakon japanske okupacije Mandžurije. Nositelji ekstremnih ideja bili su prvenstveno mladi časnici, nespremni na kompromis s neodlučnim i proračunatim političarima u Tokiju. Raznim prijetnjama, nasilničkim postupcima pa i ubojstvima raspirivali su nacionalne osjećaje i predstavljali se kao spasitelji japanske nacije, za koju se govorilo da još nema odgovarajuću ulogu u svijetu. Zalagali su se za obnovu carskog kulta koji bi preko vojske trebao povezati cara sa seljacima i narodom te tako ojačati carstvo i vratiti mu nekadašnji ugled. Gospodarska kriza tijekom nepovoljnih tridesetih nije poštjednula ni Japan, no njegov je gospodarski razvoj ubrzan vanjskom ekspanzijom, koja mu je trebala osigurati dovoljnu količinu hrane te sirovina i radne snage za industriju.

Japanski militaristi su pod utjecajem brzih vojnih uspjeha u Mandžuriji pojačali vojni i politički pritisak u sjevernoj Kini. U pet sjevernih pokrajina potaknuti su separatistički pokreti, a u prosincu 1935. osnovano

je Autonomno vijeće za istočni Hebei, koje je bilo zametak svojevrsne marionetske vlade sjeverne Kine. Pritom su pripremali incidente koji su dizali napetost, dok su njihovi „poslovnjaci“ naveliko švercali srebro i drogu. Tako su, jedva pola godine nakon načelnog dogovora zaraćenih kineskih strana da će se zajedno suprotstaviti japanskoj agresiji, izazvali incident koji je obnovio rat između dviju zemalja.

Incident se dogodio 7. srpnja 1937. na mostu Marka Pola *Lugouqiao* 卢沟桥, oko 15 km jugozapadno od Pekinga. Toga dana je japanski garnizon, koji se prema sporazumu nakon gušenja Boksackog ustanka utaborio između Pekinga i mora, tamo imao vježbe. Japanci su svoje jedinice 1937. uvelike ojačali i sad su one imale čak četiri puta više ljudi nego što je dogovoreno sporazumom. Uvečer 7. srpnja se između japanskih i kineskih jedinica zbilo kratki okršaj, nakon čega su Japanci pod izlikom da traže nestalog zahtijevali od kineske strane ulazak u obližnji grad *Wanping* 宛平. Mjesno zapovjedništvo je njihov zahtjev odbilo i 8. srpnja izbile su borbe oko mosta Marka Pola u neposrednoj blizini Wanpinga. Kinezi su obranili most i zaključeno je primirje, ali Japanci su Wanping za manje od dva tjedna bombardirali i ponovno napali te prisilili kineske jedinice na povlačenje. Vlada u Tokiju i vlasti u Nanjingu obnovili su pregovore, ali se rat, nakon što je u Šangaju 9. kolovoza ubijen japanski mornarički časnik, više nije mogao priječiti.

Japanci su već u srpnju zauzeli područje oko Pekinga i krajem mjeseca pripremili se na zauzimanje grada. Kineska obrana bi teško mogla izdržati snažan japanski napad i borbe bi mogle gradu i palačama koje su krasile nekada moćnu prijestolnicu prouzročiti nepopravljivu štetu, zbog čega se kineska vojska 28. srpnja odlučila povući. Dva dana kasnije u japanske je ruke pao i Tianjin. Sasvim drugačije odvijale su se borbe za Šangaj, gdje su se sredinom kolovoza rasplamsala neprijateljstva oko japanske četvrti ili međunarodnog dijela grada. Kineska strana je za obranu Šangaja koristila svoje najbolje jedinice koje su obučavali Nijemci. Uspjeli su za tri mjeseca zaustaviti japansko napredovanje, što je ojačalo kinesku samosvijest. Mirovne inicijative Nijemaca, koji su se kao saveznici i jedne i druge strane našli u neugodnom položaju, bile su u takvoj situaciji potpuno neuspješne.

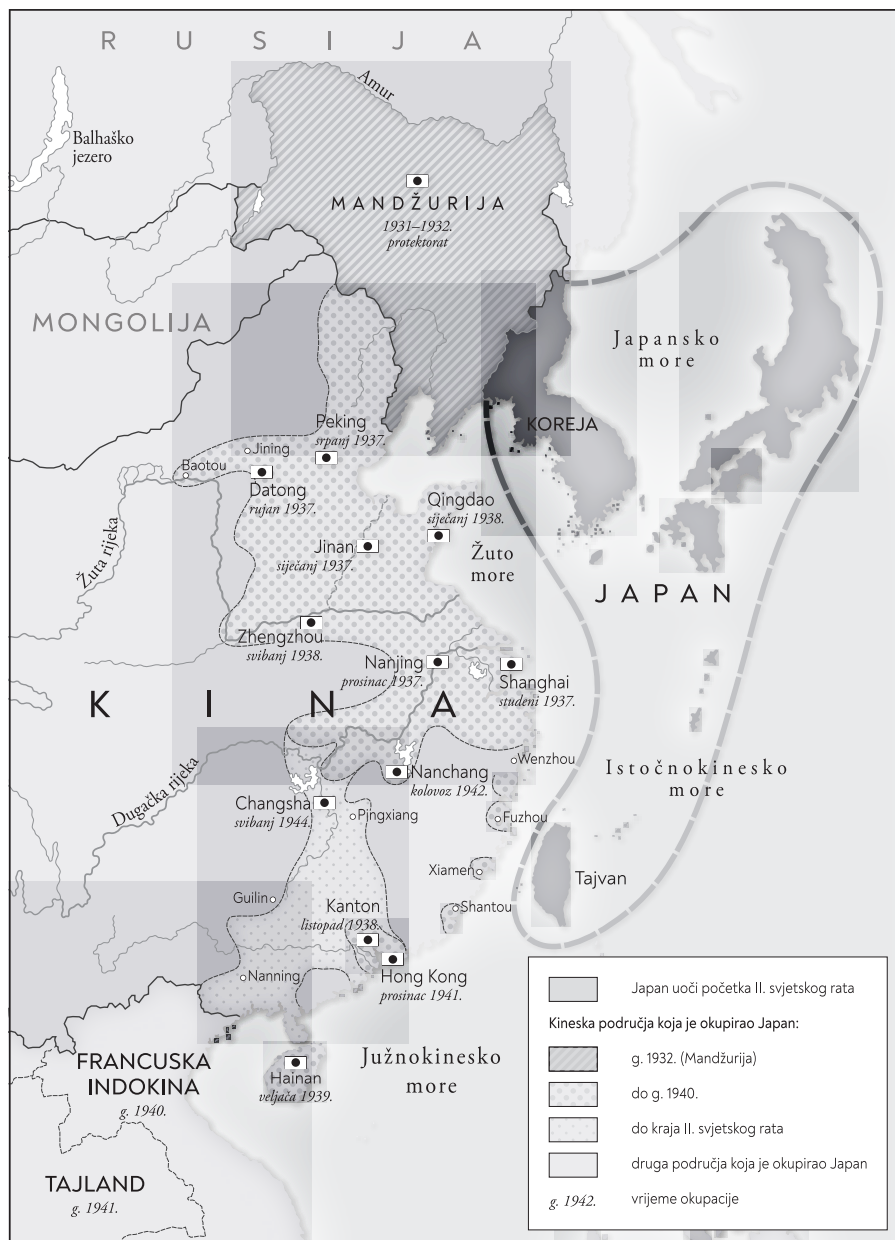
Japanci su očekivali brzu pobjedu na sjeveru i računali su da će dostići ratne ciljeve unutar tri mjeseca. Naprotiv, Chiang Kai-shek je smatrao da će rat biti dug te je stoga prijestolnicu preselio u unutrašnjost zemlje, u grad *Chongqing* 重庆 u Sichuanu, a on je s vojnim zapovjedništvom ostao u Wuhanu, odakle je upravljao operacijama. U studenom su Japanci iskricali pojačanja u pozadinu kineskih jedinica koje su opsjedale međunarodni dio Šangaja i konačno su potpuno slomili njihov otpor. Otvoreni put do Nanjinga iskoristili su za munjevit prodor i 12. prosinca 1937. pala je prijestolnica. Nakon zauzimanja grada Japanci su počeli stravičan pokolj stanovništva. Prema japanskim procjenama, u gotovo dvomjesečnom divljanju ubijeno je više od 40.000 ljudi, dok je prema Kinezima stradalo čak 300.000 stanovnika i vojnika koji su se predali te su deseci tisuća žena silovane. Nakon zauzimanja Nanjinga japanske su jedinice nastavile osvajati glavnu prometnu rutu prema sjeveru, uz željeznicu Nanjing-Tianjin. U blizini grada *Xuzhoua* 徐州, na sjeveru pokrajine Jiangsu, u travnju 1938. upali su u zasjedu i doživjeli težak poraz uz, prema Kinezima, 30.000 žrtva. Kineska strana nije znala iskoristiti pobjedu, a japanske jedinice su već sljedećeg mjeseca zauzele Xuzhou, koji je bio važno željezničko čvorište. Sljedeći japanski cilj bio je Wuhan, ali su ih Kinezi zaustavili kod Kaifenga kada su srušili nasipe uz Žutu rijeku koja je poplavila napadače i, kao i mnogo puta u povijesti, pronašla novo korito. To je možda usporilo japansko napredovanje, ali i izazvalo pustoš na ogromnom teritoriju s kineskim stanovništvom.

Unatoč pojedinačnim kineskim vojnim uspjesima, većina njihovih vojnih operacija bila je loše pripremljena i nekoordinirana. U kineskoj vojsci nije bilo odgovarajuće discipline i među zapovjednicima je na mnogim mjestima vladalo malodušje. Japanske su snage 21. listopada gotovo bez borbe zauzele Kanton i šest dana kasnije Wuhan. Najveći kineski gradovi i glavna industrijska središta našli su se u japanskim rukama, a Japanci su također zauzeli područja duž glavnih željezničkih linija od središnje Kine do Kantona. Time je završeno početno razdoblje kinesko-japanskog rata.

DUGOTRAJAN ISCRPLJUJUĆI RAT

Nakon brzih uspjeha u prvoj fazi rata japansko osvajanje Kine je zaustavljeno. Uspostavljena je svojevrsna ravnoteža. Japanci su kontrolirali važne gradove u istočnom dijelu zemlje i glavne prometne veze između njih, dok je kineska vlada iz Chongqinga kontrolirala zapadni dio zemlje i prostrana područja koja su bila udaljena od glavnih prometnica. Taj odnos snaga ostao je uglavnom nepromijenjen do japanskog napada na Pearl Harbor i američkog ulaska u rat na Pacifiku 7. prosinca 1941. Na kineskom teritoriju rat je nastavljen, ali bez većih frontalnih sukoba. U skladu s Chiangovim očekivanjima, uslijedio je dugotrajni rat iscrpljivanja, koji kratkoročno nije donio značajniju prednost niti jednoj strani, ali je dugoročno koristio kineskoj. Na okupiranim područjima i uz njihove rubove redale su se lokalne vojne akcije i gerilski sukobi bez većih vojnih pokreta, ali su tako japanske jedinice bile pod stalnim pritiskom. Japanci su za odmazdu bili izrazito okrutni prema zarobljenicima i osumnjičenicima kao i civilnom stanovništvu te je ubrzo postalo jasno da, unatoč vojnoj i tehničkoj nadmoći, neće moći dobiti rat kako su očekivali i zamislili. U nastaloj situaciji pomagali su se s kolaboracionistima i na okupiranim područjima uspostavili su marionetske vlade. Već u listopadu 1937. uspostavili su marionetsku mongolsku vladu za istočni dio Unutarnje Mongolije, u prosincu sličnu „privremenu vladu“ za pet pokrajina sjeverne Kine, a u ožujku sljedeće godine vladu u Nanjingu, koja je bila odgovorna za pokrajine Jiangsu, Zhejiang i Anhui. Na čelu nijednog od ovih režima nije bilo dovoljno istaknutih osoba koje bi mogle pridobiti potporu šireg kruga stanovništva i imati barem privid legitimiteta.

U vodstvu Guomindanga nije bilo suglasja za dugotrajni rat s Japanom. Neke je političare preplavio očaj: mogućnosti za skorašnju pobjedu nije bilo, s rastućom inflacijom zaoštravale su se ekonomske i socijalne krize i zemlja je nezaustavljivo krvarila zbog japanskih zločina. Kada je Japan u studenom 1938. objavio takozvani plan „Novog poretka u istočnoj Aziji“, koji je pod japanskim vodstvom trebao zemljama

Kineska područja koja je u vrijeme Drugog svjetskog rata okupirao Japan

u ovom dijelu Azije osigurati mir, red, gospodarsku suradnju, udruživanje snaga u borbi protiv komunizma i novi kulturni uzlet, za njega

se zagrijao čak i dugogodišnji vođa lijevog krila Guomindanga, Wang Jingwei. Već je sljedeći mjesec na svoju ruku odletio iz Chongqinga u Hanoi i počeo pregovore s Japancima. Oni su u razgovoru s njim bili spremni pristati na nešto bolje mirovne uvjete, kako su ih prije predložili njemački posrednici. Wang Jingwei je mirovni plan proslijedio vladi u Chongqingu, ali ga je Chiang Kai-shek glatko odbio i postigao njegovo izbacivanje iz stranke. Wang Jingwei je nakon ovog neuspjeha, pod izgovorom da želi olakšati patnje kineskog stanovništva, odlučio samostalno surađivati s Japancima. Uz podršku Japana sastavio je vladu koja je zamijenila marionetske vlade na sjeveru i jugu Kine. Počela je djelovati u ožujku 1940. i, iako je potpisala više sporazuma o suradnji s Japanom, osim tri sile Osovine i nekih njihovih satelitskih država nije je priznala niti jedna zapadna zemlja. Wang Jingweijeva marionetska vlada funkcionirala je do kraja japanske okupacije, iako je on umro nekoliko mjeseci prije japanske kapitulacije 1945. Njegovi suradnici su nakon rata osuđeni kao izdajnici.

U prvim godinama rata kinesko političko vodstvo doživjelo je značajne promjene. Osnovano je Narodno savjetodavno vijeće za obranu, u kojem su, uz predstavnike Guomindanga bili i zastupnici drugih domoljubnih organizacija. Na izvanrednom kongresu Guomindanga u travnju 1938. preimenovano je u Narodno političko vijeće u kojem su bili i istaknuti komunistički prvaci. Istodobno je kongres usvojio program otpora i izgradnje države, koji se podudarao s tri Sun Yat-senova načela *san min zhuyi* i potrebom za nacionalnim jedinstvom pod vodstvom stranke Guomindang. Političke proklamacije nisu odstranile slabu vojnu disciplinu, korupciju, nepotizam i druge tradicionalne slabosti koje kineska politika i državna uprava ni u ratu nisu uspjele riješiti. Osim toga, kineska vlada teško je upravljala situacijom na teritoriju koji je kontrolirala: raskorak između državnih prihoda i brzo rastućih izdataka za vojne potrebe stalno se povećavao, a uz dodatno tiskanje novca i brzo rastuću inflaciju, zaoštravali su se ekonomski problemi i socijalne razlike. Sve je to produbilo antagonizam između vlasti i komunista, unatoč izvanjskoj suradnji.

PROBLEM SURADNJE KOMUNISTA S GUOMINDANGOM

Nakon izbijanja rata Komunistička partija Kine je u duhu pomirenja s Guomindangom izdala proglas o zajedničkoj borbi protiv japanskih agresora. U njemu se zauzela za realizaciju Sun Yat-senovih triju narodnih načela, odrekla se uspostavljanja sovjeta i nasilne provedbe zemljišne reforme te izrazila spremnost za sudjelovanje u „jedinstvenoj demokratskoj vladi“, pri čemu je čak i svoju Crvenu armiju podredila zajedničkom zapovjedništvu. Chiang Kai-shek je pristao na sporazum i Crvena armija, koja je tada brojala oko 30.000 boraca, preimenovala je u Osmu pješačku armiju *Balujun* 八路军 te je poslana u bitku s Japancima na sjeveru Shanxija.

Novi savez je, međutim, bio krhak. Mao Zedong smatrao je da komunisti ratnu situaciju i primirje s Guomindangom moraju iskoristiti što je više moguće za jačanje vlastitih snaga, pa su nakon nekoliko početnih borbi s Japancima komunisti prešli uglavnom na vrbovanje novih boraca i članova partije. Najjaču bazu imali su na sjeverozapadu, gdje su u ožujku 1939. uspostavili lokalnu vladu za tri granične pokrajine Shaanxi, Gansu i Ningxia. Dio svoje vojske još su uvijek imali južno od Dugačke rijeke. Od tih je postrojbi pri sklapanju saveza formirana Nova četvrta pješačka armija *Xinsijun* 新四军, koja je imala 10.000 ljudi. Planirali su proširiti svoj utjecaj na središnju Kinu. Bili su vrlo aktivni i na okupiranim područjima, gdje su organizirali gerilski otpor, ojačali svoje podzemne organizacije i tako se pripremili da ih nakon odlaska Japanaca preuzmu u svoje ruke.

Antagonizmi između KPK i Guomindanga, koji su tinjali ispod površine, počeli su postupno prerastati u pojedinačne sukobe. Odnosi su bili posebno napeti unutar okupiranog teritorija na sjeveru pokrajine Jiangsu i na zapadnom kraju Shandonga, gdje je bila smještena Nova četvrta pješačka armija. Kada joj je vlada u listopadu 1939. naredila pokret na sjever, nije izvršila zapovijed, nego je ostala u Jiangsuu, a u siječnju 1941. njezine su se jedinice i vladine snage također već sukobile. Vlada je pokušala buntovnu armiju raspustiti i kazniti njezine

zapovjednike, ali komunisti su sami imenovali novo zapovjedništvo i nastavili sa samostalnim akcijama.

Nakon ovog incidenta dvije stranke bile su saveznici samo na papiru. Utjecaj komunista rastao je, a njihovi zahtjevi za sudjelovanjem u koalicijskoj vlasti postajali su sve glasniji, na što suprotna strana nije bila spremna pristati. Kad je postalo jasno da zajednički jezik s Guomintangom nije pronađen, predstavnik komunista i njihov glavni pregovarač Zhou Enlai je krajem 1943. napustio Chongqing. Ubrzo nakon toga Chiang Kai-shek je poslao nekoliko svojih najboljih jedinica na sjeverozapad da blokiraju teritorij pod kontrolom komunista, koji su nastavili organizirati tamošnje stanovništvo, uspostavili te razvili svoje političke organizacije i brojčano ojačali svoju vojsku.

Yan'an, središte komunističkog teritorija, bio je neka vrsta laboratorija, gdje je Mao Zedong testirao djelovanje teorijskih ideja i tražio način kako učinkovito organizirati seljačko stanovništvo i nadahnuti ga za revoluciju. U to vrijeme napisao je svoja najvažnija djela, u kojima je raspravljao o problemima s kojima se suočavao kineski komunistički pokret, a njegovi napor da pravedno raspodijeli zemlju i potakne revolucionarni nacionalizam među seljaštvom pokazali su se uspješnima. O pokretu kineskih komunista i njihovim postignućima također su izvještavali strani dopisnici i promatrači koji su tada boravili u ovim krajevima. Prvi je došao američki novinar Edgar Snow u srpnju 1936. godine. Snow je pisao da kineski komunisti nisu samo privjesak Moskve, već su razvili vlastiti oblik komunizma prilagođen kineskim uvjetima. U knjizi *Crvena zvijezda nad Kinom* veliča njihovu borbu i opisuje pokret o kojem se na zapadu do tada nije znalo gotovo ništa. Sljedeća skupina američkih vojnih promatrača, zbog Chiang Kai-shekovih pokušaja da je spriječi u tome, nije stigla na komunistički teritorij sve do ljeta 1944. Oni su također izvijestili da su pripadnici komunističke vojske dobri gerilski borci koji bi se uz američku pomoć mogli osposobiti za veće operacije protiv Japanaca. Ali službeni Washington nastavio je podržavati Chiang Kai-sheka.

STANJE TIJEKOM DRUGOG SVJETSKOG RATA

Do početka Drugog svjetskog rata Kina je kredite i značajniju pomoć dobivala samo od Sovjetskog Saveza, koji je uz 1000 zrakoplova poslao i oko 2000 pilota i 500 vojnih savjetnika, da bi se izbijanjem Drugog svjetskog rata pomoć znatno smanjila. Velika Britanija i Francuska nisu htjele previše zaoštravati odnose s Japanom pa su prekinule promet s Kinom iz Burme i Vijetnama. Kina je tako ostala gotovo potpuno odsječena od vanjskog svijeta. Situacija se promijenila tek s japanskim napadom na Pearl Harbour i američkom objavom rata Japanu. Kina je također 9. prosinca 1941. formalno objavila rat silama Osovine. Na taj je način uspostavljeno golemo savezničko bojište u Aziji od Kine preko Burme do Indije, a američka pomoć Kini počela je naglo rasti.

U veljači 1942. Kongres SAD-a odobrio je Kini zajam od 500 milijuna dolara, a predsjednik Roosevelt proglasio je Kinu najvažnijim američkim saveznikom u ratu protiv Japana. Niti godinu dana kasnije Velika Britanija i SAD su, na inicijativu Sjedinjenih Američkih Država, objavile da se odriču neravnopravnih sporazuma sklopljenih s Kinom u prethodnom stoljeću. U studenom 1943. i Kina se, na američki prijedlog, pridružila Moskovskoj deklaraciji, kojom su se potpisnice obvezale na borbu protiv sila Osovine do konačne pobjede. Mjesec dana kasnije Chaing Kai-shek sastao se s predsjednikom Rooseveltom na konferenciji u Kairu. Savezničke su sile na ovoj konferenciji po prvi put zatražile bezuvjetnu predaju Japana i povratak svih okupiranih područja.

Chiang Kai-shekovi odnosi s Amerikancima bili su komplicirani njegovim nesporazumima s američkim generalom Josephom Stilwellom, zapovjednikom združenih kinesko-američkih snaga u Kini, koji je bio kritičan prema Chiangovom vođenju rata i njegovom odnosu prema komunistima. Stilwell, koji je bio pod snažnim dojmom borbe komunističke vojske protiv Japanaca, vjerovao je da se kineska vlada mora bolje povezati s komunistima, što je Chiang Kai-shek odlučno odbio. Nesuglasice među njima povećale su se kada su Japanci 1944. pokušali pokrenuti ofenzivu za povezivanje okupiranih

područja u Kini i Indokini. Stilwell je ponovno pozvao na suradnju kinesku nacionalnu i komunističku vojsku, čemu se Chiang Kai-shek nastavio protiviti. U lipnju 1944. američki potpredsjednik Henry Wallace došao je u Kinu i pokušao uvjeriti Chiang Kai-sheka da vojno surađuje s komunistima i odlučnije se postavi prema Japancima. U Sjedinjenim Državama su čak razmišljali o Stilwellovom imenovanju vrhovnim zapovjednikom svih savezničkih snaga u Kini, u koje bi bila uključena i komunistička vojska. Chiang Kai-shek ostao je nepokolebljiv i u listopadu 1944. postigao je da američki general bude smijenjen. Stilwellov nasljednik, general Wedemeyer, bio je pomirljiviji, a japanska je ofenziva do tada izgubila zamah, jer su Japanci morali prebaciti veliki dio svoje vojske na Pacifik i više se u Kini nisu upuštali u sukobe većih razmjera.

Amerikanci su i dalje pokušavali izgladiti razlike između sukobljenih strana, a u studenom 1944. izaslanik predsjednika Roosevelta general Patrick Hurley odletio je u Yan'an da se tamo susretne s Mao Zedongom. Tom je prilikom Mao pozvao na uspostavu koalicijske vlade, uključivanje KPK u jedinstveno vojno zapovjedništvo, ujedinjenje svih oružanih snaga pod novom vladom i legalizaciju svoje partije. Chiang Kai-shek odbio je zahtjev za formiranjem koalicijske vlade i zauzeo stav da se KPK može legalizirati tek kad komunisti budu svoju vojsku podredili postojećoj vlasti, a tada će moći dobiti i zastupnike u nacionalnom vojnom vijeću. Kad komunisti na to nisu pristali, pod pritiskom javnog mnijenja i na inzistiranje Amerikanaca složio se sa sazivanjem konferencije na kojoj bi predstavnici svih političkih stranaka i usmjerenja dogovorili smjer rješavanja gorućih problema u zemlji i njezino buduće uređenje. U ožujku 1945, bez konzultacija s komunistima, najavio je saziv Narodne skupštine samo sa zastupnicima Guomindanga izabranima 1936. godine. Komunisti su se, naravno, bunili i skupštinu, koja je u studenom trebala usvojiti novi ustav, proglasili su nelegitimnom.

U međuvremenu su velike sile bez Kine nastavile svoje pregovore o poslijeratnoj karti svijeta. Na konferenciji u Jalti u veljači 1945. velika trojica – Roosevelt, Churchill i Staljin – dogovorili su da će Sovjetski

Savez priznati Chiang Kai-sheka kao legitimnog predsjednika Kine i kineski suverenitet nad Mandžurijom te ući u rat s Japanom tri mjeseca nakon poraza Njemačke, a zauzvrat će, uz južni Sahalin i Kurilsko otočje, dobiti posebna prava u mandžurskim lukama Dairen i Port Arthur i na obje mandžurske željeznice. Tako je, kad je rat u Europi u svibnju 1945. završio, Sovjetski Savez počeo premještati svoje postrojbe u Aziju. Chiang Kai-shek je poslao svog predstavnika u Moskvu da se sastane sa Staljinom kako bi, prije nego što sovjetska vojska uđe u Mandžuriju, postigao dogovor. Staljin mu je ponudio sporazum o tridesetogodišnjem prijateljstvu i savezništvu, potvrdio da će Sovjetski Savez podržati Chiang Kai-sheka kao kineskog vođu i najavio da će sovjetska vojska napustiti Mandžuriju tri mjeseca nakon kapitulacije Japana. Kina bi zauzvrat priznala posebna sovjetska prava u Mandžuriji, sovjetsko vlasništvo nad mandžurskim željeznicama i neovisnost Vanjske Mongolije. Prije potpisivanja Staljin je otputovao na konferenciju u Potsdam, gdje je Japan pozvan na bezuvjetnu kapitulaciju.

Sjedinjene Američke Države su 6. kolovoza 1945. bacile atomsku bombu na Hirošimu. Dva dana kasnije Sovjetski Savez objavio je rat Japanu. Atomska bomba je 9. kolovoza bačena na Nagasaki i dan kasnije Japan je prihvatio savezničke mirovne uvjete. Tada je Staljin upozorio kineskog izaslanika da bi mogli, ako brzo ne potpišu saveznički sporazum sa Sovjetskim Savezom, Mandžuriju predati kineskim komunistima. Kineska strana je 14. kolovoza potpisala sporazum, koji je samo dopunjen odredbom da će Sovjetski Savez i Kina 30 godina zajednički upravljati mandžurskim željeznicama, zatim će one prijeći u kinesko vlasništvo. Istoga dana japanski car objavio je odluku o okončanju rata i japanski su predstavnici 2. rujna potpisali dokumente o predaji na bojnem brodu Missouri. Svoj trenutak trijumfa doživjela je i Kina. Chiang Kai-shek je bio veliki pobjednik, međunarodni ugled zemlje se povećao. U pozadini općeg oduševljenja ostalo je neriješeno pitanje njegovog odnosa s komunistima.

3. Građanski rat

KINA NA KRAJU DRUGOG SVJETSKOG RATA

Kina je nakon osam godina ratovanja bila potpuno iscrpljena. Japan je na njezinom teritoriju tijekom rata imao više od pola svojih jedinica i nakon potpisivanja primirja u zemlji je bilo još oko 1,2 milijuna japanskih vojnika. Između 400.000 i 700.000 Japanaca poginulo je na kineskom tlu, a Kina je imala skoro 4 milijuna vojnih i oko 16 milijuna civilnih žrtava te golemu materijalnu štetu. Ekonomska situacija na kraju rata bila je katastrofalna. Godine 1945. vlada je potrošila oko šest puta više nego što su iznosili njezini prihodi, pa su cijene i inflacija vrtoglavo narasli. To je potkopalo moral vojske, smanjilo učinkovitost birokracije, ubrzalo osiromašenje srednjeg sloja stanovništva i poharalo siromašne obitelji. Ljudi su bili psihički izmučeni i tražili su što brže poboljšanje životnih uvjeta. Budući da se to nije dogodilo, za ekonomski kaos i društvene nepravde uglavnom su krivili vladu. Nezadovoljstvo su iskoristili komunisti koji su na kraju rata kontrolirali 18 područja s oko 100 milijuna stanovnika i imali vojsku koja je brojala gotovo milijun vojnika. Diplomatski kontakti sa SAD-om omogućili su im da se afirmiraju i na međunarodnom polju te su postali poštovanja vrijedna sila na koju se moralo računati u poslijeratnoj kineskoj politici.

Kad se nakon nuklearnog napada Japan predao, u Kini su se vladine snage i komunisti počeli međusobno nadmetati u širenju kontrole nad teritorijem koji su dotad okupirali Japanci, nad njihovim razoružanjem i prisvajanjem japanskog oružja i zaliha. Komunisti su zbog povoljnijeg zemljopisnog položaja teritorija, koji su kontrolirali i područja koja su stekli gerilskim ratovanjem, imali bolji početni položaj. Mao Zedong je dan nakon što je na Nagasaki bačena atomska bomba pozvao svoju vojsku da započne opću ofenzivu. Komunisti su napadali male i srednje velike gradove i prometna središta duž osvojenih područja, a nakon predaje Japana počeli su razoružavati japanske vojnike. Tako su u kratkom vremenu za polovicu povećali teritorij koji su kontrolirali.

Naravno, takav razvoj događaja jako je uznemirio vladu. Chiang Kai-shek je 10. kolovoza pozvao Mao Zedonga da se komunisti suzdrže od jednostranih akcija, a japanska vojska trebala je ostati na svojim položajima do dolaska vladinih snaga i potom im se predati. Vrhovni zapovjednik komunističke vojske Zhu De odbio je Chaingov poziv i pozvao glavnog zapovjednika japanske vojske u Kini da se preda komunistima. Tada je Chiang Kai-shek zatražio od Sjedinjenih Država da zračnim mostom prebace njegove jedinice do područja gdje je bila raspoređena japanska vojska. Amerikanci su zaista brzo došli u pomoć. U nekoliko važnih gradova sletjelo je 53.000 američkih marinaca, koji su pripremili sve potrebno za dolazak tzv. narodne vojske Guomindanga. Zatim su zrakoplovima prebacili tri vladine armije u Peking, Tianjin, Šangaj i Nanjing. Amerikanci su također uputili Japance da se, osim u Mandžuriji, gdje su bile sovjetske jedinice, predaju isključivo vladinoj vojsci. Zapovjedništvo japanske vojske ispunilo je te zahtjeve i dopustilo kineskim vladinim jedinicama da mirno prođu kroz područja koja su dotad bila pod japanskom kontrolom. Vlada je tako postupno prebacila oko pola milijuna svojih vojnika na ključne položaje u područjima s japanskom vojskom.

U Mandžuriji se situacija zakomplicirala. Sovjetske jedinice nakon kapitulacije Japana nisu prestale napredovati, niti se činilo da će se, kako je dogovoreno, povući nakon tri mjeseca. Naprotiv, sovjetska je vojska prodrla i preko mandžurske granice i na taj način olakšala ulazak kineskoj komunističkoj vojsci u Mandžuriju. Tamo se 11. kolovoza rasporedilo 100.000 komunističkih boraca kojima je zapovijedao *Lin Biao* 林彪. Rusi su im dali mnogo zaplijenjenog oružja, ali im nisu bili spremni prepustiti kontrolu nad Mandžurijom. Staljin je tek tada shvatio koliko je jak kineski komunistički pokret, pa se nije u potpunosti držao dogovora s Chiangom. Sovjetske snage su počele odvoziti industrijska postrojenja i tehnologiju u Sovjetski Savez kao ratni plijen. Uz to su, koristeći se svim mogućim izgovorima, priječili vladinoj vojsci da uđe u Mandžuriju.

Prije sovjetske okupacije Mandžurije Staljin nije vjerovao da kineski komunisti mogu preuzeti vlast pa je Maou preporučio suradnju

s Chiangom. Sporazum između Staljina i Chiang Kai-sheka je, očekivano, bio veliko razočarenje za kineske komuniste. Mao Zedong je kasnije objavio da je Staljin pokušao spriječiti revoluciju u Kini već 1945. godine. Rasplet događaja na kraju rata, koji je otkrio moć kineskog komunističkog pokreta, jako je iznenadio Staljina i on je brzo promijenio svoj stav prema kineskim komunistima. Čak je navodno Edvardu Kardelju rekao da je u početku potpuno krivo procijenio situaciju u Kini.

DIPLOMATSKI NAPORI ZA MIRNO RJEŠAVANJE SPOROVA

Chiang Kai-shek je pod utjecajem razvoja događaja pokušao riješiti složene odnose s komunistima pozivajući Mao Zedonga na razgovore u Chongqing. Mao je u početku bio nepovjerljiv, ali je pod sovjetskim i američkim pritiskom pristao i sa Zhou Enlaiem 28. kolovoza 1945. odletio u Chongqing. Tamo su naišli na neočekivano dobar prijem, posjetili su ih predstavnici raznih udruga i organizacija, redali su se domjenci, i rečeno im je da javnost puno očekuje od susreta. Mao Zedong je u svojim govorima iznosio relativno pomirljive uvjete. Više nije ustrajao na formiranju koalicijske vlade, već se zauzimao za sazivanje široke konferencije (kasnije nazvane Politička savjetodavna konferencija), koja je trebala raspravljati o gorućim „narodnim zahtjevima“: stvaranju koalicije, sazivanju narodne skupštine i donošenju ustava.

Za osjetljivo pitanje formiranja jedinstvene vojske Mao je u početku predložio da bude sastavljena od 263 divizije Guomindanga i 48 komunističkih divizija, a kasnije je taj broj smanjio na 43. Kad suprotna strana nije pristala ni na ovaj prijedlog, bio je spreman, ako vlada svoju vojsku ograniči na 120 divizija, komunističke divizije smanjiti na čak 20-24. Vladina strana bila je nepopustljiva u pregovorima i odbijala je kompromis. Nakon šest tjedana pregovora nisu postigli značajan napredak. Tako su 10. listopada samo poslali zajedničko priopćenje u kojem su obje strane poduprle sazivanje Političke savjetodavne konferencije i mirnu obnovu domovine. Priopćenje je bilo izraz labavog dogovora oko načelnih pitanja,

ali nije govorilo o detaljima o kojima pregovarači nisu uspjeli postići dogovor. Pregovori su tako ostali bez opipljivih rezultata.

Ubrzo nakon toga došlo je do novih sukoba u Mandžuriji, gdje su prve vladine snage zbog sovjetskog odugovlačenja počele stizati tek u studenom 1945. Vladine jedinice prevezene su američkim brodovima, ali su ih Rusi spriječili da se iskrcaju u luci Dairen pod izlikom da je to trgovačka luka, a preostale luke bile su u rukama kineskih komunista. Vladina vojska sletjela je u sjevernu Kinu s nekoliko tjedana zakašnjenja i otuda se počela probijati u Mandžuriju. Tada su Sjedinjene Države, koje su nastavile podržavati Chiang Kai-shekovu vladu, promijenile politiku. Njegovim jedinicama su još uvijek dostavljale vojnu pomoć, ali pod uvjetom da se ne koristi za nastavak građanskog rata. Američki predsjednik Harry S. Truman, koji je došao na taj položaj nakon Rooseveltove smrti u travnju 1945, imenovao je proslavljenog generala Georgea C. Marshalla izaslanikom i mirovnim posrednikom u Kini. Marshall je stigao u Kinu u prosincu i brzo je postigao da zaraćene strane dogovore prekid vatre i sazivanje savjetodavne konferencije na kojoj bi se raspravilo o uspostavi koalicijske vlade i udruživanju oružanih snaga zaraćenih strana u ujedinjenu vojsku. Političko savjetodavno vijeće sazvano je u siječnju 1946, a sastojalo se od 8 članova Guomindanga, 7 komunista, 9 članova demokratskog saveza, 5 članova omladinske stranke i 9 nezavisnih zastupnika. Složili su se da će najviše državno tijelo biti višestranačko državno vijeće koje će imati zakonodavnu i izvršnu vlast. Polovicu članova vijeća činit će stranka Guomindang, a drugu polovicu predstavnici ostalih stranaka i nezavisnih. Za donošenje odluka Političkog savjetodavnog vijeća bila je potrebna dvotrećinska većina, što je trebalo spriječiti da Guomindang nadglasa ostale. Izvršna vlast trebala je biti u rukama vlade, a ne predsjednika, kako je htjela vladina stranka, dok su pokrajine trebale dobiti značajnu autonomiju. Sporazum je također bio relativno povoljan za komuniste i po prvi put se činilo da će se zaraćene strane uspjati nagoditi.

Marshallovim posredovanjem postignut je i dogovor o smanjenju vojnih snaga i stvaranju jedinstvene vojske. U veljači 1946. pregovarači su dogovorili da odnos snaga u vojsci ostane pet prema jedan u korist

stranke Guomindang. U početku se očekivalo da će stranka Guomindang smanjiti svoju vojsku na 90, a komunisti na 18 divizija, a u idućih šest mjeseci očekivalo se daljnje smanjenje vladinih snaga na 50 i komunističkih na 10 divizija. Marshall se u ožujku 1946, ohrabren sporazumima, vratio u Sjedinjene Države, ali se ubrzo pokazalo da još uvijek nema pravog povjerenja između zaraćenih strana u Kini te da ekstremistima na obje strane, koji su vjerovali da mogu postići više na terenu, prihvaćeni sporazumi nisu prihvatljivi. Na osjetljivim graničnim i drugim strateškim točkama došlo je do obnove neprijateljstava, koja su brzo prerasla u sukobe većih razmjera. Glavno žarište napetosti ponovno je bilo Mandžurija, gdje je Sovjetski Savez odgodom svog povlačenja postigao komunističku dominaciju. Naravno, Chiang Kai-shek im nije bio spreman prepustiti ovu pokrajinu. Kad je Sovjetski Savez konačno otvorio mandžurski zračni prostor, u siječnju 1946. su, po njegovoj naredbi, zrakoplovi prevezli gotovo pola milijuna vladinih vojnika u glavne gradove Mandžurije. Komunisti su na to i na kršenje sporazuma o prekidu vatre u travnju 1946. odgovorili napadom na drugi po veličini mandžurski grad *Changchun* 长春 i zauzeli ga. Chiang Kai-shek se nije pomirio s novim odnosom snaga i naredio je napad tijekom kojeg je sljedećeg mjeseca njegova vojska ponovno zauzela grad.

Međutim, američki izaslanik Marshall vratio se u Kinu i obnovio mirovne napore. Na njegovu je inicijativu 6. lipnja doista postignut petnaestodnevni prekid vatre, ali niti jedna strana više nije imala volje za sklapanjem mira. Chiang Kai-shek se oslanjao na vojnu nadmoć i htio je protivniku zadati nekoliko udaraca kako bi stekao prednost u novim pregovorima. Samouvjerena je bila i komunistička strana, uvjerena u svoju pobjedu u nepovoljnim društvenim uvjetima. Vlada je u suprotnosti s odlukama Političke savjetodavne konferencije u srpnju 1946. najavila sazivanje narodne skupštine, koja se trebala sastati 12. studenoga, što su komunisti i demokratski savez proglasili nezakonitim i najavili bojkot. Marshallovi pozivi na kompromis više nisu mogli smiriti napetosti i nije koristilo njegovo upozorenje Chiangu da će nadolazeći ekonomski neuspjeh dovesti do pobjede komunista.

Borbe, koje su se ponovno rasplamsale sljedećih mjeseci, uglavnom je dobila vladina vojska, što je dodatno ojačalo Chiangovo uvjerenje da može pobijediti bez američke intervencije. Komunisti su, naprotiv, optuživali Amerikance da su svojim posredovanjem samo prikriili Chiang Kai-shekove namjere i zahtijevali da američka vojska napusti Kinu. Predsjednik Truman opozvao je Marshalla u siječnju 1947. jer njegova intervencija nije uspjela, a vladina je vojska ipak nastavila ratovati. Marshall se razočaran vratio u SAD, gdje je postao ministar vanjskih poslova, ali ni u toj ulozi nije uspio smiriti situaciju u Kini.

TIJEK GRAĐANSKOG RATA

Do kraja 1946. vladine su snage zauzele 165 gradova koje su prije toga kontrolirali komunisti, a u ožujku 1947. čak je i komunističko političko središte Yan'an palo u njihove ruke. Komunističko vodstvo moralo se povući, a vladina vojska slijedila je njihove jedinice. Komunisti su bili u defenzivi sve do ljeta 1947. kada se njihov teritorij, na kojem je živjelo oko 18 milijuna ljudi, smanjio za oko petinu, odnosno za 191.000 četvornih kilometara. U to vrijeme čelnici Guomindanga sazvali su skupštinu, usvojili novi ustav, i na temelju modela pet juana formirali nove organe vlasti. U drugoj polovici 1947. na bojištu dolazi do preokreta. U međuvremenu je vladina vojska počela pokazivati znakove umora, dok su komunističke snage sredinom 1947. narasle na gotovo 2 milijuna boraca i u jesen pokrenule opću ofenzivu. Najvažnija prekretnica dogodila se u Mandžuriji, gdje je vojska kojom je zapovijedao Lin Biao do kraja godine onesposobila 150.000 vladinih vojnika. Ostatak polumilijunske vojske komunisti su potisnuli u uzak pojas uz prugu između tri velika mandžurska grada. Sljedeće godine postupno su stezali obruč i do listopada 1948. slomili su otpor branitelja i zauzeli sve velike mandžurske gradove.

Poraz u Mandžuriji ozbiljno je narušio moral Chiangove vojske. U isto su vrijeme komunisti s vojskom od pola milijuna ljudi, kojom je zapovijedao Chen Yi, zauzeli pokrajinu Shandong i pripremali se za napad na strateški važan grad Xuzhou na sjeveru Jiangsua. Chiang Kai-shek je tamo poslao 400.000 vojnika, uz jaku potporu tenkova i topništva.

Dvije vladine divizije razbježale su se prije bitke, pa su u borbama koje su se u studenom 1948. rasplamsale komunističke snage uništile 100.000 neprijateljskih vojnika i sredinom prosinca zauzele Xuzhou.

Krajem 1948. inicijativa je bila potpuno na strani komunista. Dok su se odigravale posljednje bitke za Xuzhou, započele su s borbama i jedinice na sjeveru. Tim je snagama iz Mandžurije u pomoć došla vojska od 800.000 boraca. Te dvije formacije zatim su stisnule pola milijuna vladinih trupa u Peking i Tianjinu u škripac. Branitelji gradova, nakon što nisu dobili pojačanja, predali su se sredinom siječnja 1949. i komunisti su kontrolirali cijelu sjevernu Kinu. Pobjednička komunistička vojska krenula je prema jugu, prešla Dugačku rijeku u travnju 1949. i za tri dana zauzela Nanjing. Vladina vojska, koja je u pet mjeseci izgubila milijun i pol vojnika, bila je pred rasulom. Dok su komunističke snage napredovale u svim pravcima, vladine su se jedinice osipale i bježale.

Pod tim uvjetima Mao Zedong nije čekao da borbe prestanu, već je u rujnu 1949. u Peking u sazvaio sjednicu nove Političke savjetodavne konferencije na kojoj je sudjelovalo 662 predstavnika Komunističke partije, demokratskog saveza i drugih demokratskih udruga. Konferencija je pored općeg programa, koji je bio svojevrsna deklaracija općih državnih ciljeva, usvojila Temeljni zakon Narodne Republike Kine. Ujedno je odobrila i novu zastavu te Peking, kojemu je dala njegovo staro ime Beijing, proglasila službenim glavnim gradom. Mao Zedong je 1. listopada 1949. na Trgu Nebeskog mira svečano proglasio osnutak Narodne Republike Kine *Zhonghua renmin gongheguo* 中华人民共和国.

POVLAČENJE NACIONALISTA NA TAJVAN

Kada je postalo očito da će vladine snage biti poražene, skupina političara koja je u vodstvu Guomindanga zagovarala mir, uspjela je postići da Chiang Kai-shek 21. siječnja 1949. podnese ostavku. Vodstvo države preuzeo je tadašnji potpredsjednik *Li Zongren* 李宗仁, koji je pokušao postići primirje s komunistima i Guomindang održati na vlasti barem

u južnoj Kini. Međutim, pobjednički komunisti više nisu bili spremni na kompromise. Vladi nije preostalo drugo nego povući se pred Crvenom armijom koja je napredovala. U travnju 1949. preselila se iz Nanjinga u Kanton, a u listopadu u svoj međuratni glavni grad Chongqing.

Chiang Kai-shek se prvo povukao u svoj rodni okrug u pokrajini Zhejiang, a zatim je otišao na Tajvan, kamo je uspio prebaciti vladino vojno zrakoplovstvo, mornaricu i nekoliko lojalnih elitnih divizija, kao i državne rezerve zlata, srebra i strane valute. Na Tajvanu, gdje je preuzeo zapovjedništvo u srpnju 1949, odlučio je stvoriti novu bazu i privremeno prepustiti kontinentalnu Kinu komunistima. Opstruirao je vladine snage koje su pokušale uspostaviti novu liniju obrane u južnoj Kini i nadao se da će mu rasplet hladnog rata i američka pomoć kasnije omogućiti da se trijumfalno vrati na kontinent. Uvjeti na Tajvanu bili su sasvim drugačiji nego na kopnu jer je otok bio pod japanskom vlašću više od pola stoljeća. Okupirala ga je kineska vojska nakon kapitulacije Japana te uspostavila vlast Guomindanga bez suradnje s domaćim stanovništvom. Odnosi između domorodaca, koji su osjećali da su Japanci njima vladali bolje od Guomindanga, i nove vlasti brzo su se zaoštrili i došlo je do ustanka. U veljači 1947. vojska ga je krvavo ugušila i pobila desetke tisuća obočana, a među poginulima su prevladavali obrazovaniji ljudi.

Chiang Kai-shek se vratio na kopno u studenom 1949. i pridružio se vladi u Chongqingu, gdje više nije bilo vođe stranke Li Zongrena, koji se povukao zbog neslaganja oko načina nastavka rata s komunistima. Zbog brzog napredovanja komunističke vojske i ostali vođe stranke žurno su napustili Chongqing. Prvo su otišli u Chengdu, a zatim 9. prosinca 1949. na Tajvan. Na otok se također preselilo oko pola milijuna vladinih vojnika i milijun i pol članova njihovih obitelji i ostalih pristaša Guomindanga. Chiang Kai-shek je 1. ožujka 1950. na Tajvanu preuzeo dužnost predsjednika Republike Kine pod vlašću Guomindanga, koja je uključivala samo Tajvan i okolne otoke.

Pri raspletu građanskog rata u Kini važnu su ulogu imale Sjedinjene Američke Države, koje nisu snažnije poduprle kinesku vladu jer je u Washingtonu prevladalo mišljenje da bi u tom slučaju trebalo osigurati

vodstvo njihove vojske i državnu upravu, a istodobno joj pružiti izdašnu financijsku i gospodarsku pomoć, što bi bilo preveliko opterećenje za SAD. Američki diplomati tako su krajem 1948. razmišljali o podjeli Kine na sjevernu pod komunističkom vlašću i južnu pod vlašću Guomindanga. Istodobno, pod utjecajem sve jačeg hladnog rata i protukomunističkih progona u domovini, oglašivali su se na inicijative za obnovu kontakata, koje je komunistička strana upućivala američkoj administraciji neposredno prije proglašenja Narodne Republike. U SAD-u su, međutim, nakon povlačenja čelnika stranke Guomindanga na Tajvan, računali na mogućnost da će i Tajvan pasti pod komunističku vlast, ali je predsjednik Truman 5. siječnja 1950. objavio da se Sjedinjene Države ne namjeravaju miješati u kineski građanski rat. Već u lipnju iznenadnim napadom sjevernokorejske vojske na Južnu Koreju, čime je počeo Korejski rat, situacija u istočnoj Aziji potpuno se promijenila. Sjedinjene Države su u novonastalim okolnostima odlučnije podržale Tajvan i predsjednik Truman je ovaj put izjavio da bi komunistički napad na Tajvan bio izravna prijetnja sigurnosti pacifičke regije i interesima SAD-a u tom dijelu svijeta. Zato je naredio Sedmoj floti SAD-a da zaštiti Tajvan od mogućeg komunističkog napada, dok je u isto vrijeme pozvao tajvansku vladu da se suzdrži od napada na komunističku Kinu. Situacija na Tajvanu postupno se smirivala i otok je počeo vojno jačati i gospodarski se razvijati.

NARODNA REPUBLIKA KINA U VRIJEME MAO ZEDONGA

1. Osnivanje Narodne Republike Kine

U posljednjoj godini građanskog rata bilo je sve jasnije da će Komunistička partija Kine pobijediti. Vodstvo Guomindanga je zbog zanemarivanja socijalnih pitanja, neuspješne gospodarske politike i korupcije ubrzano gubilo povjerenje stanovništva koje je u sve većem broju podržavalo vojno uspješniju komunističku stranu. U takvom su ozračju delegati okupljeni na sjednici Političke savjetodavne konferencije, koju su sazvali Mao Zedong i Komunistička partija i koja je održana od 21. do 30. rujna 1949. u Pekingu, donijeli odluku o uspostavi Narodne Republike Kine i druge osnovne zakone, među kojima i temeljni zakon o središnjoj narodnoj vlasti. Politička savjetodavna konferencija, koja je definirana kao „organizacija domoljubnog ujedinjenog fronta kineskog naroda“, obavljala je zadatke i funkcije narodne skupštine. Izabrala je predsjednika, potpredsjednika i članove narodne vlade te svoje vodstvo i Središnje vijeće narodne vlasti na čelu s Mao Zedongom. Ujedno je proglasila Peking glavnim gradom i crvenu zastavu s četiri zvjezdice kao novu državnu zastavu te je odabrala pjesmu „Dobrovoljci stupaju“, napisanu i uglazbljenu tridesetih godina XX. stoljeća, kao novu državnu himnu. Narodnu Republiku Kinu su već u prvoj godini priznale sve socijalističke zemlje, kao i Velika Britanija, Švicarska i skandinavske zemlje.

Najviše tijelo nove republike bilo je Središnje vijeće narodne vlasti, koje je imalo šest potpredsjednika i 56 članova, a njime je predsjedao Mao. Vijeće je imalo zakonodavnu, izvršnu i sudbenu vlast te je odlučivalo o najvažnijim državnim poslovima. Pod njim je bilo Državno upravno vijeće ili operativna vlada, koju je vodio premijer Zhou Enlai. Država je bila podijeljena na šest administrativnih regija – Sjevernu Kinu

i Mandžuriju, gdje je vlast već bila čvrsto u rukama komunista, dok su preostale četiri regije (Istočna Kina, Središnje-južna Kina, Sjeverozapadna Kina i Jugozapadna Kina) bile pod vojnom upravom. Posebnu upravu imala je Unutarnja Mongolija, a od 1951, kada je pripojen Narodnoj Republici Kini, i Tibet. „Zbili smo svoje redove i u narodnooslobodilačkom ratu i velikoj narodnoj revoluciji pobijedili smo domaće i strane tlačitelje“, rekao je Mao Zedong u svom uvodnom govoru na početku zasjedanja Političke savjetodavne konferencije. „Od danas će naš narod pripadati zajednici miroljubivih i slobodoljubivih naroda svijeta i baviti se hrabrim i marljivim unapređenjem svoje civilizacije i blagostanja i uspostavljanjem mira i slobode u svijetu. Naš narod više neće biti podređeni narod kojeg će vrijeđati i ponižavati. Ustali smo. Naša revolucija stekla je simpatije i odobravanje svih naroda svijeta. Prijatelje imamo po cijelom svijetu.“ Kineski komunisti težili su izgradnji zemlje vlastitim snagama i oslanjajući se na zapadno tehničko znanje, ali bez usvajanja zapadnjačkih životnih navika koje su odbacili. Usprotivili su se neokolonijalizmu i zalagali se za solidarnost s Trećim svijetom i jedinstvo socijalističkih zemalja u borbi protiv imperijalizma. Vjerovali su da su u središtu svjetske revolucije, baš kao što su bivši carevi vjerovali da oni vladaju cijelim civiliziranim svijetom.

2. Nova demokracija ili vrijeme poslijeratne obnove

Uspostavom nove vlasti počinje razdoblje tzv. Nove demokracije (*xinmin-zhuzhuyi* 新民主主义) koju je ideološki utemeljio Mao Zedong kada je zacrtao razvojni put Kine od „polukolonijalne i polufeudalne“ države, kako je on to nazvao, u socijalizam. Temeljnim zakonima usvojenima na zasjedanju Političke savjetodavne konferencije uvedena je „demokratska diktatura“, koja je trebala povezati četiri društvena sloja u obnovi i izgradnji zemlje: radnike, seljake, sitno građanstvo i nekompromitirane poduzetnike. Dok bi novi režim poticao njihovu suradnju pod vodstvom Komunističke partije, strogo bi se i beskompromisno obračunao s narodnim izdajnicima i protivnicima revolucije. Država je preuzela veliki dio

gospodarstva i kontrolirala je energetiku, rudnike, velika poduzeća i javne službe. U poljoprivredi se odvijao proces postupne kolektivizacije u kojoj su se privatna gospodarstva trebala pretvoriti u zajednička poljoprivredna dobra. Dio gospodarskih aktivnosti i dalje je ostao u privatnom vlasništvu srednjih i malih poduzetnika. Prema zamislima komunističkih ideologa, državna poduzeća su trebala imati vodeću ulogu u gospodarskom razvoju zemlje i očekivalo se da će rasti brže od poljoprivrede i privatnih poduzeća jer je jedino državno gospodarstvo ubrzavalo društvene promjene i razvoj socijalizma.

Ideja o sudjelovanju četiriju društvenih slojeva u procesu socijalističke izgradnje vidljivo je odstupala od sovjetskih, lenjinističko-staljinističkih ideoloških predodžbi. Bio je to rezultat nastojanja Mao Zedonga da prilagodi komunističku politiku kineskim uvjetima i iskustvu stečenom u zajedničkoj borbi sa seljačkim stanovništvom. Era Nove demokracije trebala je, osim toga, biti prolazna i politički sustav je u tom razdoblju trebao ostati otvoren za neke stranke koje su prihvatile vodeću ulogu KPK i tijekom građanskog rata se nisu kompromitirale. Najvažnije su bile Revolucionarni komitet Guomindanga, koji je vodila Sun Yat-senova udovica uz podršku članova stranke koji nisu odlučili otići na Tajvan, Demokratska stranka, koja je podržavala KPK u sporovima i sukobima s Guomintangom, i Treća stranka, koja je tijekom građanskog rata zagovarala pomirenje između zaraćenih strana.

U vrijeme Nove demokracije nastavila se i borba za ideološko jedinstvo u partiji i njezino „pročišćavanje“ marginaliziranjem i uklanjanjem članova koji se nisu slagali s Maovom politikom i idejama. Pokret za ideološku (misaonu) reformu *zhengfeng* 整风 započeo je u godinama 1941-1945, kada je Mao Zedong u komunističkom središtu u prefekturi Yan'an učvrstio svoj vodeći položaj i afirmirao svoje ideje i tumačenja marksizma i lenjinizma u partijskom vrhu kao jedinu, sveobuhvatnu ideološku orijentaciju. Izvorni cilj pokreta bio je ograničavanje sovjetskog utjecaja i sovjetskih ideoloških obrazaca u kineskom komunističkom vodstvu i među članstvom, a ujedno i ideološki preodgoj novog partijskog članstva, koji se odvijao u studijskim kružocima, gdje su prisutni čitali Maove članke

i rasprave te samokritički osuđivali svoja dotadašnja politička stajališta i akcije. I stari komunisti i komunistički novaci morali su proći proces ideološke provjere i preodgoja.

Ideološke i političke kampanje protiv stvarnih i izmišljenih protivnika novog režima nastavljale su se i pojačale nakon uključivanja Kine u Korejski rat. U veljači 1951. vlasti su započele masovni progon „kontrarevolucionara“, koji je trajao do 1953, a bio je usmjeren protiv bivših pristasa Guomindanga, politički nepouzdatih državnih službenika, privatnih poduzetnika i intelektualaca koji su na javnim sudskim procesima optuživani i osuđivani na prisilni rad i smrt. Prema nekim procjenama, taj je progon odnio više od milijun žrtava. Istovremeno je trajala kampanja za zemljišnu reformu kojom su komunističke vlasti poticale seljake da se sami obračunavaju s veleposjednicima i preuzmu zemljišta u svoje ruke. I tijekom ove kampanje, kojom je porasla popularnost Komunističke partije među seljačkim stanovništvom, između jedan i četiri milijuna ljudi izgubilo je živote. Kampanje Tri puta protiv (*sanfana* 三反) i Pet puta protiv (*wufana* 五反), koje su trajale 1951. i 1952. godine, bile su usmjerene protiv korupcije, rasipništva i birokratskog ponašanja komunista i državnih službenika s jedne te nepoštenja i sumnjivog poslovanja domaćih kapitalista s druge strane. Cilj kampanje Pet puta protiv bio je povećati utjecaj države nad privatnim kapitalom i još smanjiti ekonomsku moć uspješnih privatnih poduzetnika.

Doba Nove demokracije bilo je vrijeme ekonomske obnove. Nakon pobjede revolucije inflacija je bila katastrofalna, veliki dio prometne infrastrukture, mnogi rudnici i tvornice porušeni, poljoprivreda je dosizala nešto ispod tri četvrtine, a industrija samo 56% prijeratne proizvodnje. Jedan od najvažnijih zadataka novih vlasti stoga je bio oživljavanje gospodarstva i to je uspješno riješeno. Nacionaliziran je i centraliziran bankarski i jedinstveni monetarni sustav te su ograničeni zajmovi i državni proračun. Uveden je novi porezni sustav te ubrzana financijska i cjenovna stabilizacija izdavanjem nove valute *renmin piao* 人民票 i usklađene su visine radničkih nadnica s vrijednošću stalnih količina pet osnovnih dobara (riže, masti, škroba, brašna i pamučne robe). Trgovina je pospješana

i regulirana osnivanjem državnih trgovačkih poduzeća koja su konkurirala privatnim trgovcima i preuzimala njihove poslove, a u obnavljanju uništene infrastrukture učinkovito je sudjelovala i vojska. Obnova je uspješno nastavljena u narednim godinama, tako da je većina industrija već 1952. godine postigla ili čak premašila prijeratnu razinu proizvodnje. Pritom su posebno ojačana državna poduzeća i uloga komunista u njihovom upravljanju, što je ubrzalo odluku partijskog vrha o prijelazu na plansko gospodarstvo.

Ništa manje važna nije bila zemljišna reforma čije je provođenje na teritorijima pod komunističkom vlašću započeto već tijekom revolucije. U lipnju 1950. proglašen je Zakon o zemljišnoj reformi koja je proširena na područje cijele države. Prilike u poljoprivredi su do tada bile snažan izvor društvenih napetosti jer je 10% najbogatijeg zemljoradničkog stanovništva posjedovalo oko tri četvrtine obradive zemlje. Među tih 10% bili su takozvani veleposjednici koji su zemlju obrađivali najamnom radnom snagom te bogatiji seljaci koji su posjedovali više zemlje nego što su mogli sami obraditi i zato su upošljavali težake. Takozvani veliki posjedi bili su ustvari relativno mali, u prosjeku samo oko 16 hektara, dok je srednje seljaštvo imalo uglavnom onoliko zemlje koliko su sami mogli obraditi, odnosno koliko im je trebalo za opstanak; mali seljaci imali su premalo zemlje da bi živjeli od svog uroda, pa su dodatni prihod morali potražiti drugdje.

Zemljišna reforma trebala je otkloniti razlike u zemljoposjedima i zemlju ravnomjernije raspodijeliti među obrađivačima. Njome bi uglavnom bili zahvaćeni dijelovi veleposjedničke zemlje i zemlje imućnijih seljaka koja bi se potom rasporedila među seljake s premalo zemlje i bezzemljaše. Veleposjednici i imućniji seljaci su se, naravno, opirali razvlašćivanju i oduzimanju zemljišta, zbog čega su vlasti već 1951. godine postrožile postupak, i organizirale masovne skupove po selima, na kojima su sudionici sramotili vlasnike velikih poljoprivrednih zemljišta i poticali na nasilno oduzimanje njihove zemlje. U takvoj je atmosferi veleposjednicima i bogatijim seljacima znala biti oduzeta sva imovina, a ponegdje se s njima i fizički obračunalo, iako je prema izvornoj zamisli zemljišne

reformu u njihovom vlasništvu trebao ostati dio zemlje koji bi im omogućio preživljavanje. Uz to je ekonomski i politički stradao nekad vodeći sloj na selu koji je bio stup tradicionalnog društva. Onesposobljene su i cijele obitelji, čijoj je djeci onemogućeno studiranje na sveučilištima.

Zemljišna reforma, koja je trajala do kraja 1952. godine, prouzročila je pravu revoluciju na selu, gdje je preraspodijeljeno oko 43% obradive zemlje. Približno 700 milijuna mujeva zemlje (1 suvremeni muj iznosi 1/15 ha) razdijeljeno je na oko 300 milijuna seljaka, pri čemu je podijeljeno zemljište bilo različite veličine zbog nejednake gustoće naseljenosti i drugačijih prirodnih uvjeta u različitim dijelovima Kine. Na jugu, gdje je naseljenost bila najveća, obujam je bio oko jedan muj, u središnjem dijelu zemlje 2 do 3 muja, u sjevernoj Kini 3 i u Mandžuriji oko 7 muja. Nova vlast je zemljišnom reformom, osim što je riješila jedan od gorućih društvenih problema, osigurala podršku širokih slojeva zemljoradničkog stanovništva i među njima stekla sljedbenike koji su zamijenili tradicionalnu višu klasu na selu.

3. Socijalistička preobrazba i prva petoljetka

Razdoblje Nove demokracije trajalo je do 1953, kad su u kineskom partijskom i državnom vrhu razglasili novi program socijalističke preobrazbe i prvi petogodišnji gospodarski plan. Na novo političko usmjerenje i ideološko zaoštavanje komunističkih vlasti snažno su utjecale promijenjene međunarodne okolnosti. Odnosi između SAD-a i Kine bili su napeti zbog kineske potpore Sjevernoj Koreji u Korejskom ratu, a američka Sedma flota zatvarala je Tajvanski tjesnac uz poruku da će otok braniti pred mogućim kineskim napadom. Sjedinjene Američke Države su pedesetih i šezdesetih godina XX. stoljeća također onemogućavale primanje Kine u Organizaciju ujedinjenih naroda, pa je zemlja bila međunarodno snažno izolirana. Zato se kinesko vodstvo, iako se dotad opiralo Sovjetskom Savezu, obratilo Staljinu i 1950. sklopljen je Sporazum o prijateljstvu, savezništvu i međusobnoj pomoći. Kad je godine 1953. sklopljeni novi

dogovor o sovjetskoj pomoći, dobivena je osnova za prvi petoljetni plan, koji je po sovjetskom uzoru trebao ubrzati gospodarski rast.

Istodobno s provedbom prvog petogodišnjeg gospodarskog plana, u Kini se događala socijalistička transformacija gospodarstva koju je trebao ubrzati proces kolektivizacije na selu te preuzimanje još postojećih privatnih industrijskih i trgovačkih poduzeća u državne ruke. Kolektivizaciju su vlasti predstavile kao drugu fazu zemljišne reforme, koja bi omogućila brži rast i veću specijalizaciju poljoprivrede te spriječila ponovno bogaćenje seljaka. Odvijala se u tri etape. Prvo su seljaci povezani u skupine uzajamne pomoći u kojima su dijelili zahtjevniju opremu i pomagali jedni drugima u pojedinačnim zadacima. Tada su se osnivale zadruge u kojima su seljaci udruživali oruđe i zemlju za zajedničko korištenje i obradu, iako je zemlja formalno još bila u njihovom vlasništvu. Do 1957. uključeni su u zadruge (kojih je bilo 760.000 do 800.000) gotovo svi seljaci koji su na taj način postali svojevrсни polusocijalistički poljoprivredni proizvođači. Socijalističke zadruge trebale su se formirati tek u trećoj fazi po uzoru na sovjetske kolhoze, ali je Kina tada s osnivanjem narodnih komuna krenula drugim smjerom.

Izrada prvog petogodišnjeg plana trajala je znatno duže od očekivanja. Prve pripreme počele su već 1951, ali do 1953. godine, kada je počela prva petoljetka, plan još nije bio gotov. Državni odbor za planiranje, na čelu s mandžurskim partijskim rukovodiocem *Gao Gangom* 高岗 suočavao se s mnogo problema, jer nisu imali iskustva u poslu kojeg su trebali obaviti, a planski ciljevi stalno su se mijenjali. Plan, čiji je ključni dio predstavljalo 156 velikih projekata koji su građeni uz pomoć Sovjetskog Saveza, konačno je formuliran i usvojen tek početkom 1955, dakle za njegovu su realizaciju ostale još samo dvije i pol godine. Posebno je istaknut razvoj teške industrije, a u planskom razdoblju predviđeno je udvostručenje industrijske proizvodnje i uključivanje privatnih poduzeća u državna.

Na kraju planskog razdoblja 1957. godine gospodarstvo je, kako su zaključili partijski i državni vrh, zabilježilo izvanredne uspjehe jer je plan premašen za 17%. Očekivalo se da će industrijska proizvodnja porasti za 130% u pet godina, pri čemu se proizvodnja željeza

i strojeva više nego utrostručila, dok je proizvodnja robe široke potrošnje rasla za „samo“ 83%. Više nego udvostručena je duljina željezničkih pruga i njima je povezana većina pokrajina na zapadu zemlje, koje do tada nisu imale željeznice. Proizvodnja žitarica premašila je planiranu za 11,6%, dok je proizvodnja pamuka i ostalih poljoprivrednih kultura bila manje uspješna, pa stoga njihova prerada nije značajno rasla. Potrošnja žitarica po glavi stanovnika porasla je za manje od 3%, kao posljedica brzog rasta stanovništva u pet godina, potrošnja mesa ostala je ista kao 1952, potrošnja masti po stanovniku čak se značajno smanjila.

Tijekom prve petoljetke dogodio se prvi ozbiljniji politički sukob u vodstvu KPK, koji je pokrenuo Gao Gang uz podršku direktora organizacijskog ureda CK i partijskog čelnika za istočnu Kinu *Rao Shushija* 饶漱石. Gao Gang i Rao Shushi zalagali su se za dosljednije oponašanje sovjetskih primjera i, oslanjajući se na Maovu potporu, pokušali su postići novu raspodjelu položaja u vladi. Njihove mete bili su najbliži suradnik Mao Zedonga *Liu Shaoqi* 刘少齐 i premijer Zhou Enlai, a obojica su kritizirana zbog previše oklijevanja u politici socijalističke transformacije Kine. Tijekom kinesko-japanskog rata Liu Shaoqi organizirao je protujapanski otpor i gerilski pokret u sjevernoj Kini i etablirao se kao drugi najvažniji stranački vođa, pa se već tada smatrao Maovim nasljednikom. Sličan ugled uživao je i Zhou Enlai, koji je kao premijer zauzimao treće mjesto u stranačkoj hijerarhiji.

U suštini spora, koji su 1953. i 1954. pokrenuli Gao Gang i Rao Shushi, bilo je pitanje o upravljanju industrijskim poduzećima. Gao Gang se zalagao za veće ovlasti direktora, a Zhou Enlai i Liu Shaoqi zagovarali su kolektivno vodstvo. Ali glavni Gaov cilj bilo je uklanjanje njih dvojice, za koje je rečeno da nisu dovoljno odlučni, iz vlasti i učvršćivanje vlastitog položaja u stranačkom vodstvu. Dok je Gao pridobio većinu zapovjednika vojnih okruga, Zhoua i Liua je podržavalo partijsko članstvo. Među njihovim pristašama bio je i *Deng Xiaoping* 邓小平, koji je tada bio partijski vođa za jugozapadnu Kinu, i ekonomist *Chen Yun* 陈云, koji je bio vođa za središnju Kinu. Naravno, za ishod je bilo odlučujuće mišljenje

Mao Zedonga, koji je procijenio da su Gao Gangovi postupci opasni za jedinstvo stranke. Gao Gang i Rao Shushi optuženi su 1954. za protupartijske aktivnosti i pokušaj formiranja „nezavisnih kraljevstava“. Gao Gang je počinio samoubojstvo.

Godine 1954. održani su prvi izbori narodnih predstavnika u seoskim odborima i vijećima gradskih četvrti prema novom izbornom zakonu. Pravo glasa imali su svi građani stariji od 18 godina, osim bivših veleposjednika i proturevolucionara. Na lokalnoj razini birači su neposredno birali predstavnike, dok su na višim razinama izbori bili neizravni. Lokalno izabrani predstavnici birali su predstavnike u okružnim vijećima, predstavnici u okružnim vijećima vijećnike pokrajinskih vijeća, a oni zastupnike u Nacionalnu narodnu skupštinu, koja je na prvom zasjedanju u rujnu 1954. usvojila novi ustav. Ustav je bio zasnovan na temelju programa Političke savjetodavne konferencije iz 1949. i svojevrsno proširenje tog programa. U uvodnom dijelu stajalo je da su glavne zadaće NR Kine u prijelaznom razdoblju socijalističke izgradnje industrijalizacija i socijalistička preobrazba poljoprivrede, obrta, kapitalističke industrije i trgovine. U borbi za uspostavu narodne republike, kineski se narod ujedinio u široku narodnu demokratsku frontu svih demokratskih slojeva, stranaka, skupina i organizacija pod vodstvom Komunističke partije, koja će u prijelaznom razdoblju nastaviti ispunjavati svoje zadaće i suprotstaviti se neprijatelju u zemlji i izvan nje.

Ustav je posebno spominjao ravnopravnost svih naroda Kine, njezino prijateljstvo sa Sovjetskim Savezom i drugim socijalističkim zemljama i spremnost na uspostavljanje diplomatskih odnosa sa svim zemljama koje se zalažu za mir i „napredak čovječanstva“. Nova republika deklarirala se kao narodna demokratska država, koju vodi radnička klasa i temelji se na savezu radnika i seljaka. Vodeća snaga njezine nacionalne ekonomije i materijalna osnova njezine socijalističke preobrazbe jest državni gospodarski sektor, a Ustavom su definirane četiri kategorije vlasništva nad sredstvima za proizvodnju: državno, zadružno, osobno i kapitalističko. Država je organizirana centralistički i više nije imala velike upravne regije. Najviše državno tijelo bio

je Nacionalni narodni kongres (*Quanguo renmin daibiaodahui* 全国人民代表大会), koji donosi najvažnije političke odluke i imenuje visoke državne dužnosnike. Pod njim je bila središnja vlada, pod nazivom Državno vijeće ili u doslovnom prijevodu Vijeće za državne poslove *Guowuyuan* 国务院 (Yuan 院 je bio organ kolektivne vlasti, kakvi su uvedeni već nakon revolucije 1911).

U ozračju oduševljenja uspjesima prvog petogodišnjeg plana, Komunistička partija je na 8. kongresu 1956. usvojila novi statut koji je, prema sovjetskom uzoru, ojačao ulogu njezinog kolektivnog vodstva. Za predsjednika Centralnog komiteta izabran je Mao Zedong, a četiri potpredsjednika bili su Liu Shaoqi, Zhou Enlai, Chen Yun i vrhovni zapovjednik Crvene armije Zhu De. Oni su zajedno s generalnim sekretarom KPK Deng Xiaopingom sačinjavali najviše stranačko tijelo – Stalni komitet Politbiroa Centralnog komiteta. Uloga potpredsjednika Centralnog komiteta (CK) u stranačkom vodstvu povećana je jer je Liu Shaoqi, kao prvi potpredsjednik, mogao obavljati neke od funkcija predsjednika. Liu i Deng počeli su djelovati samosvjesnije, dajući prednost industrijskom razvoju nad kolektivizacijom u poljoprivredi, dok se Mao Zedong, koji je masovne pokrete smatrao posebno važnim osloncem političke agitacije, posebno zalagao za potonje i za osnivanje narodnih komuna.

Nakon ustanka u Mađarskoj 1956. došlo je i u Kini do prvih demonstracija protiv nove vlasti. Mao Zedong je, kako bi izbjegao veće nemire, 1. svibnja 1956. pozivajući se na staru kinesku izreku „Neka cvjeta stotinu cvjetova i sto škola se natječe“ *Bai hua qi fang, bai jia zheng ming* 百花齐放, 百家争鸣 podsjetio na vrijeme kada je u Kini cvjetalo pravo mnoštvo filozofskih škola i najavio eru političke liberalizacije koja je građanima trebala omogućiti slobodno izražavanje političkih mišljenja i stavova. Ljudi su u početku bili nepovjerljivi i nespremni za javnu raspravu, pa je Mao u proljeće 1957. ponovio da je „zdrava“ kritika poželjna i potaknuo javnu kritiku politike središnje vlasti. Ovaj put njegovi apeli naišli su na neočekivano masovan odjek. Premijer je do početka ljeta dobio milijune pisama, sveučilišne zgrade

bile su obilježene plakatima, ljudi su se okupljali na ulicama, zborovali i pisali članke u novinama, dok su obrazovani ljudi prosvjedovali protiv političke represije, krutog oponašanja sovjetskog režima i privilegija partijskih dužnosnika. U ljeto 1957. vlasti su kritički pokret koji su same ohrabrile, a već je izmicao kontroli, zaustavile u partijskom vrhu. Uslijedila je nova politička kampanja, ovaj put protiv navodnih desničarskih huškača *fanyoupai* 反右派, ustvari protiv obrazovanih, službenika, studenata i umjetnika, koji su prema mišljenju vlasti predstavljali potencijalnu oporbu. Tijekom te kampanje više od pola milijuna obrazovanih ljudi poslano je u tzv. logore za preodgoj *laogai* 劳改, gdje su, izloženi prisilnom radu, kritici i psihičkom pritisku, politički preodgajani.

Početkom 1956. kinesko komunističko vodstvo bilo je jako uznemireno XX. kongresom Komunističke partije Sovjetskog Saveza i izvješćem njezina generalnog sekretara Nikite Hruščova u kojem se kritizira Staljinov „kult ličnosti“. Kineski vrh javno je izrazio svoje neslaganje s Hruščovljevim dokumentom, a kinesko-sovjetski odnosi zahladili su i pogoršavali se sve do ranih 1960-ih, kada su se njihovi čelnici razišli. U isto su se vrijeme pogoršali i odnosi Kine s Jugoslavijom. Jugoslavija je Narodnu Republiku Kinu priznala još 1949, ali u Pekingu isprva zbog isključenja KPJ iz Informbiroa nisu niti odgovorili, ali nisu niti odbacili to priznanje. Kinesko-jugoslavenski odnosi poboljšani su tek nakon Staljinove smrti i, nakon ponovnog otopljanja odnosa između Beograda i Moskve, početkom siječnja 1955. službeno su uspostavljeni diplomatski odnosi. U nekoliko godina odmrzavanja kinesko-jugoslavenski odnosi dobro su se razvijali na svim područjima, no nakon kineskog političkog zaokreta i odustajanja od politike „stotinu cvjetova“, jedva započeta suradnja dviju zemalja već je bila gotova. U Kini je novi program jugoslavenskih komunista, donesen 1958. na 7. kongresu SKJ u Ljubljani, okarakteriziran kao revizionistički te su narednih godina Jugoslaveni optuživani za revizionizam. Među posebno oštrim kritičarima jugoslavenskog revizionizma i djela Edvarda Kardelja bio je i Deng Xiaoping.

4. Od Velikog skoka do kulturne revolucije

Premijer Zhou Enlai je na 8. kongresu KPK u rujnu 1956. objavio drugi petogodišnji plan, koji se trebao odvijati od 1958. do 1962, i zagovarao još veća gospodarska ulaganja, kao i tijekom prvog. U drugom petogodišnjem planu bilo je predviđeno povećanje industrijske proizvodnje od 75%, a poljoprivredne od 270%, iako organiziranje zemljoradničkih zadruga u prethodne dvije godine nije imalo zapaženijih uspjeha. Mao Zedong je 1958, kada je druga petoljetka trebala početi, uzbuđeno najavio „Veliki skok naprijed“ (*dayuejin* 大跃进) i rekao da će Kina za 15 godina ekonomski sustići, ako ne i preći Veliku Britaniju. To se trebalo dogoditi kroz masovnu mobilizaciju cijelog radno sposobnog stanovništva u gradovima i na selu te naglim, istodobnim razvojem poljoprivrede i industrije. Stranački aktivisti tako su uz kampanju za povećanje industrijske proizvodnje također počeli provoditi kampanju za bržu kolektivizaciju poljoprivrede, koja se pretvorila u masovno osnivanje narodnih komuna. Pred kraj 1958. bilo ih je već 26.000 i pokrivale su gotovo sve seljaštvo.

Narodne komune (*renmin gongshe* 人民公社) bile su potpuno novi oblik organizacije seljačkog stanovništva i ujedno nove administrativne jedinice na selu. U prosjeku su imale oko 25.000 stanovnika, a glavna im je zadaća bila maksimalno povećanje poljoprivredne proizvodnje mobilizacijom seljaštva za velike radne kampanje. Trebale su biti samodostatne, kuće, zemlja i stoka bili su zajednički, a rad se trebao odvijati planski i grupno. Komune su morale najveći dio uroda prodati državi po neobično niskim cijenama, a ostatak im je bio na raspolaganju. Imale su svoje škole, vrtiće, ambulante, domove za starije i zajedničke kuhinje, samo su obitelji još uvijek mogle živjeti pod istim krovom.

Kako su već prve godine zbog neusklađenih aktivnosti komune pokazale velike nedostatke, idućih su godina reorganizirane i smanjene, da bi početkom 1960-ih njihov broj narastao na oko 75.000. Veličina je sada više prilagođena teritoriju koji se oslanjao na trgovište (obično je to bila tržnica zhen ili središte ruralnog okruga xiang), gdje se nalazilo i sjedište

komune. Tu su se počele osnivati manje industrijske ustanove, na primjer radionice za alate i popravke strojeva koje su prvenstveno služile potrebama komune. Težište rada preneseno je na manje skupine, na proizvodne brigade koje su obično odgovarale većim selima te na još manje radne skupine koje su obuhvaćale stanovnike pojedinih zaselaka. Većinu poljoprivrednih radova obavljale su radne skupine u kojima su članovi dijelili dio proizvoda koji su ostali nakon predaje obvezne količine usjeva državi. Nakon promjene politike, početkom 1960-ih, članovi komune također su mogli obrađivati okućnice za vlastite potrebe.

Veliki skok bio je tipičan primjer nevjerojatne političke nepromišljenosti kojom su u kineskom partijskom vodstvu pokušali brzo preskočiti desetljeća zaostalosti. Mao je, na primjer, govorio o povećanju od pedeset i više posto proizvodnje željeza, a njegova predviđanja pratila je politička kampanja, poduprta različitim pritiscima, što je dovelo do teških deformacija. U proizvodnju željeza uključili su se i seljaci koji su u želji da se njihovo selo iskaže u taljenju željeza, čak u dvorištima sami sagradili visoke peći. Kako nisu svugdje imali pri ruci željeznu rudaču, u pećima su talili ploče štednjaka i željezno posuđe. Tako dobiveno željezo bilo je, naravno, vrlo loše kvalitete i uglavnom potpuno beskorisno, a seoske visoke peći postale su jadni spomenik nerazumne i nepromišljene politike. Zbog neusklađene i nerazumne organizacije rada na selu došlo je u ovom razdoblju, prvi put nakon revolucije, do masovne gladi. Često su seljaci upošljavani na raznim nepoljoprivrednim poslovima baš kad je trebalo prikupiti ljetinu. U kasnijoj historiografskoj literaturi dugo su prevladavale procjene da je u Kini 1959-1961. od posljedica gladi umrlo 15 do 20 milijuna ljudi, no novija istraživanja kineskih povjesničara otkrivaju da je broj žrtava premašio 45 milijuna. U Kini vlasti još uvijek nisu naklonjene istraživanju tih pitanja, ali dopuštaju pojedinačna lokalna istraživanja. Tako je 1998. publikacija CK KPK objavila podatak da je nakon Velikog skoka zbog gladi umrlo 40 milijuna ljudi.

Najgore stanje bilo je u krajevima gdje su seljaci bili posebno oduševljeni revolucionarnim promjenama na selu i dosljedno prema uputama osnivali narodne komune. U tom pogledu najviše su bile pogođene pokrajine Henan,

Anhui, Shandong, Guizhou, Sichuan, Shanxi, Shaanxi i Gansu, gdje su se seljaci ponedje i pobunili. Muke seljačkog stanovništva pogoršali su lokalni čelnici koji su, unatoč padu poljoprivredne proizvodnje i nestašicama, tražili uvijek nove proizvodne rekorde i uzimali seljacima najveći dio usjeva. Poljoprivrednici, koji su imali sve manje hrane, pribjegavali su krađi i prehrani nezrelim žitom. Posljedica loše organizacije poljoprivrede i nemotiviranosti za rad bila je toliko pomanjkanje hrane da je početkom 1960-ih bila ugrožena opskrba velikih gradova. Na selu su nemoćni, starci i djeca masovno umirali, a pothranjenost je bila gorući problem gradskog stanovništva. Mnogi seljaci su također bili žrtve teških kazni koje su dobivali zbog otuđivanja hrane i suprotstavljanja režimu. U jednom od najizloženijih okruga na jugu, Henanu, od posljedica batinanja umrlo je gotovo isto toliko ljudi koliko i od gladi. Pravi je cinizam bio da je izvoz žita, koje je Kina slala kao pomoć nerazvijenim zemljama, bio najveći upravo u godinama najgorih nestašica.

Ubrzo nakon početnih neuspjeha Velikog skoka počela su se pojavljivati neslaganja između Mao Zedonga s jedne i Liu Shaoqija i Deng Xiaopinga s druge strane. Liu i Deng, koji su imali podršku većine članova Centralnog komiteta, postigli su neke promjene koje su olakšale situaciju u narodnim komunama, dok se Mao Zedong odrekao položaja predsjednika države, koji je 1959. zauzeo Liu Shaoqi. Međutim, Liu i Deng se još nisu otvoreno sukobili s Maom zbog razlika u procjenama politike Velikog skoka i njezinih katastrofalnih posljedica. Slično ekonomistu Chen Yunu bili su umjereni u kritici, dok je Mao bio spreman na samokritiku, budući da su mu bili potrebni saveznici u obračunu s mnogo oštrijim kritičkim stavovima ministra obrane maršala *Peng Dehuaija* 彭德怀, koji je na partijskoj konferenciji na planini *Lushan* 庐山 upozorio na štetne posljedice politike Velikog skoka u modernizaciji vojske, kritizirao „neimenovane članove stranke“ za pokušaj „skoka u komunizam u jednom koraku“ i zalagao se za snažnije oslanjanje na Sovjetski Savez. Peng je nakon toga po kratkom postupku smijenjen sa svih stranačkih i državnih dužnosti, a mjesto ministra obrane preuzeo je maršal Lin Biao.

Zbog posljedica nerazumne ekonomske politike i gladi, koja je trajala do 1961, jačao je položaj kritičara politike Velikog skoka. Liu Shaoqi, koji je preuzeo kormilo države, počeo je uspostavljati novu državnu upravu.

Dvije najvažnije osobe u kineskoj vladi bili su predsjednik Zhou Enlai i potpredsjednik Deng Xiaoping, koji je imao još nekoliko važnih funkcija, dok se Zhou posvetio vanjskoj politici i na polju unutarnje politike usklađivao različita politička stajališta. Novom državnim vodstvu i vladi je u roku od tri godine uspjelo stabilizirati gospodarsku situaciju i vratiti je u stanje prije Velikog skoka. U državnu upravu je ponovno uveden hijerarhijski organiziran birokratski aparat, stručnjacima, obrazovanima i umjetnicima osigurani su bolji uvjeti života i rada, zagovarane su smirene i pragmatične političke odluke i zalagalo se za modernizaciju u svim područjima. No, o reformama koje bi bitno odudarale od sovjetskog modela socijalizma tada nije bilo govora.

Istovremeno s teškoćama zbog posljedica Velikog skoka naprijed zaoštrili su se i uvjeti duž kineskih granica. Godine 1959. Tibetanci su se oduprli kineskom postupnom ukidanju starog društvenog poretka u Tibetu. Kineska vojska krvavo je ugušila pobunu, a dalaj lama je pobjegao u Indiju. Nakon tih događaja počeli su incidenti duž granične crte s Indijom na Himalaji, koji su 1962. doveli do oružanog sukoba između dvije zemlje. Indija je u prethodnom desetljeću smatrana zemljom koja je posebno prijateljski raspoložena prema Kini, ali kineska strana nije priznavala granice između dviju zemalja koju su povukli britanski kolonijalisti. Tako je 20. listopada 1962. na pooštrene sukobe odgovorila velikim vojnim pohodom, koji je potpuno onesposobio indijsku obrambenu liniju. Kineska vojska prodrla je na indijski teritorij, ali se nakon mjesec dana vratila na granicu koju kineska strana priznaje, i najavila prekid vatre. Bio je to kraj borbi, a nova linija razgraničenja postala je nova državna granica, koja do danas nije potvrđena međunarodnim sporazumom.

Na domaćoj političkoj areni Mao Zedong se osjećao marginaliziranim. Stavili su ga na oltar, pripisali mu najveće zasluge za pobjedu revolucije i slavili njegovo ime, ali su u njegovo ime radili po svome. Mao, koji je i dalje bio predsjednik Komunističke partije, bio je previše snažna osobnost da bi se pomirio s takvim stanjem. Godine 1966. pokrenuo je kulturnu revoluciju *Wenhua dageming* 文化大革命, koja se trebala, kako je proklamirano, zauzimati za očuvanje izvornih vrijednosti kineske revolucije i očistiti zemlju

od ostataka kapitalizma i tradicionalnog mentaliteta, vrijednosti i običaja. Mao je ustvrdio da su se u vladu i partiju infiltrirali „buržoaski revizionisti“ koji teže restauraciji kapitalizma, a pritom je oštro kritizirao birokraciju državne uprave, korupciju i privilegije državnih službenika. Naravno, njegove kritike nisu bile sasvim neutemeljene. Korupcija u državnoj administraciji snažno je rasla, službene procedure bile su dugotrajne i krute, a dio državnih službenika si je primanjem mita i drugim dodatnim prihodima omogućio relativno lagodan život, a dugim noktom na malom prstu čak je otvoreno pokazivao prezir prema fizičkom radu. Žene su još uvijek bile zanemarene pod utjecajem tradicionalnih nazora. Još je veći bio problem nezaposlene mladeži jer je nakon revolucije natalitet bio visok. Uspješno je prošireno osnovno i srednje obrazovanje, ali nije bilo dovoljno poslova za milijune mladih koji su završili školovanje.

No, kulturna revolucija prvenstveno je bila borba za vlast i Mao Zedong je uživao veliki ugled među masama siromašnog stanovništva koji je vješto iskorištavao. Kritiku stanja u državnim tijelima, državnoj upravi i gospodarstvu pretvorio je u političke parole kojima je građane poticao na borbu protiv korumpiranih službenika i „revizionista“ koji su navodno pokušavali obnoviti kapitalizam. Obratio se također i ženama, a posebno nezaposlenim mladima. Pozvao je mladež da se organizira u postrojbe Crvene garde i masovno sudjeluje u političkim skupovima i demonstracijama. Crveni gardisti su se ubrzo počeli međusobno sukobljavati ili su postali oruđe u rukama političara koji su s visokih položaja pokušali usmjeriti tijek događaja prema vlastitim zamislima. Sve je to postupno dovelo do potpuno kaotične situacije.

5. Domet i posljedice kulturne revolucije

Kulturna revolucija bila je veliki društveni preokret koji je digao na noge cijelu Kinu i izazvao brojne promjene, ali je brzo izmicao izvan kontrole političkih vođa koji su ga poticali, a nakon što je duh izašao iz boce, više ga nisu mogli u potpunosti kontrolirati. Situacija je u roku od dvije godine postala neprihvatljiva. Politička temperatura narasla je do vrelišta,

gomile demonstranata okupljale su se po cijeloj zemlji, infrastrukturni sustavi funkcionirali su sve lošije, u školama je vladalo izvanredno stanje, administrativne službe su raspuštene, a kulturni objekti zatvoreni. Kampanje i nemiri uglavnom su zahvatili gradove. Prema iskustvu stečenom tijekom politike Velikog skoka, Mao nije želio masovnije mobilizirati i uzburkati brojno seljaštvo.

Prva meta kulturne revolucije bili su neki od najistaknutijih intelektualaca, osobito utjecajni povjesničari, a zatim je kritika proširena na političare, državne službenike i širi krug obrazovanih ljudi, posebno one koji su imali bilo kakav kontakt s inozemstvom. Oni su bili kritizirani i osramoćivani na javnim skupovima, pretresani su im stanovi te su upućivani na radni preodgoj na selo. U najvišem političkom vrhu glavne mete Maovih napada bili su njegovi izravni konkurenti Liu Shaoqi i Deng Xiaoping. Crvena garda je Liu Shaoqija optužila za revizionizam, proglasila ga izdajnikom i kineskim Hruščovom i na sramotnom skupu prisilila na samokritiku. Najprije je bio u kućnom pritvoru, a 1968. razriješen je svih funkcija i isključen iz KP Kine. Napadi, psihički pritisci i mučenje su se nastavili, a iduće je godine u studenom Liu umro.

Oštrim kritikama i javnom sramoćenju bio je izložen i Deng Xiaoping. Javno su ga sramotili, a nekoliko puta s uvredljivim natpisima i vodili u povorci. Kao većina kritiziranih političara koji su poslani na preodgoj na selu, Deng je također otišao u Jiangxi, gdje je neko vrijeme živio među seljacima, a potom u tvornici strojeva radio kao nadničar. Progonili su i njegovu obitelj, posebno sina, atomskog fizičara, koji je, između ostalog, bio zatvoren u prostorije pored radioaktivnog otpada. Prilikom pokušaja bijega kroz prozor ozlijedio se i ostao bogalj. Kad je kulturna revolucija počela izmicati kontroli, narasle su napetosti između sljedbenika pokreta i političara koji su ga pokušavali voditi i usmjeravati. Važnu ulogu u smirivanju situacije odigrao je Zhou Enlai, koji je uspio osigurati barem minimalno funkcioniranje državnih institucija. Zhou je bio vješt političar koji je ocijenio da je u kulturnoj revoluciji opasno sudjelovati. Iako je podržavao Mao Zedonga, nastojao je spriječiti ozbiljnije neredne. Kad je Mao Zedong pozvao na uništenje nekoliko kulturnih

spomenika, kao baštine izrabljivačkih klasa, Zhou Enlai je uz pomoć vojske osigurao najveće hramove i kulturne znamenitosti i tako ih spasio od uništenja.

U vrijeme kulturne revolucije nastavio je eskalirati kineski spor sa Sovjetskim Savezom i Vijetnamom te se zemlja našla u gotovo potpunoj međunarodnoj izolaciji. Suradivala je samo s nekoliko ideološki srodnih zemalja, poput Albanije i Sjeverne Koreje, te „marksističko-lenjinističkim“ pokretima i strankama u zapadnim državama, dok je u Aziji podržavala radikalne revolucionarne pokrete. Slabljenju kinesko-sovjetskih odnosa pridružili su se 1960-ih granični sporovi i sukobi, osobito uz rijeku Usuri, gdje granica zbog nestabilnog toka nije točno utvrđena. U proljeće 1969. došlo je do sukoba kineskih i sovjetskih graničnih trupa uz Usuri, za kojima je u kolovozu uslijedilo više sukoba u Xinijangu, čime je napetost u odnosima između dviju zemalja dosegla kritičnu točku. Kinu je zahvatilo grozničavo ratno raspoloženje te je Sovjetski Savez počela smatrati najopasnijom neprijateljskom silom. U takvom ozračju početkom jeseni su u Moskvi i Peking u pokušali smiriti situaciju. Sovjetski premijer Aleksej Kosigin se 11. rujna, na povratku iz Vijetnama zaustavio u zračnoj luci u Pekingu, gdje se sastao sa Zhou Enlaajem, i dvije su se zemlje složile da započnu pregovore o spornim graničnim pitanjima. Zanimljivo je da je – kako se kasnije razotkrilo – većinu graničnih sukoba izazvala kineska vojska. Za to je bilo neposredno odgovorno njezino vodstvo, s ministrom obrane Lin Biao na čelu, koje je pokušalo u napetim unutarnjim prilikama povećati utjecaj vojske i njezina vrhovnog zapovjednika.

U kaotičnim i teško kontroliranim uvjetima tijekom kulturne revolucije vojska je bila jedina preostala disciplinirana i organizirana sila te je Mao već u siječnju 1967. pozvao njezine zapovjednike da interveniraju i ponovo uspostave red. Time su njezina uloga i utjecaj u političkom životu Kine znatno narasli. Među delegatima IX. kongresa KPK u travnju 1969. čak 28 posto bili su vojni predstavnici, a ministar obrane Lin Biao, koji je proglašen „najboljim Maovim učenikom i nasljednikom“, službeno je postao druga politička ličnost u zemlji. Njegovim ambicijama tu nije bio kraj jer su ga na plenumu CK KPK u ljeto 1970. na Lushanu njegovi

pristaše pokušali ustoličiti za predsjednika države. Taj položaj je nakon uklanjanja Liu Shaoqija bio ispražnjen, a Mao ga se odrekao. Kao rezultat tih pokušaja, došlo je između Maoa i Lin Biaoa te njegovih sljedbenika do otvorenih neslaganja i Mao ih je pozvao na „samokritiku“. Zbog toga su oni počeli pripremati državni udar, kojim su planirali ukloniti Maoa, no u ljeto 1971. urota je otkrivena. Lin Biao pokušao je vojnim zrakoplovom pobjeći u Sovjetski Savez, ali se avion, pod nerazjašnjenim okolnostima, srušio u Mongoliji. Umjerenija struja političara, koju je predstavljao Zhou Enlai, nakon odlaska Lin Biaoa pokušala je smiriti situaciju i nositi se s nemirima kulturne revolucije te je uspjela uspostaviti krhku ravnotežu.

Situacija se već krajem 1960-ih djelomično normalizirala i Kina je počela uspostavljati međunarodne i diplomatske kontakte. Jedna od prvih zemalja s kojom je početkom sedamdesetih obnovila odnose bila je Jugoslavija. Odnosi između dviju zemalja bili su od kasnih 1950-ih hladni i, što se Kine tiče, povremeno otvoreno neprijateljski. Nakon što se krajem šezdesetih godina kineska politika počela mijenjati, opet je počela trgovinska razmjena, a 1970. su, nakon više od deset godina, ponovno razmijenjeni veleposlanici i normalizirani diplomatski odnosi. Kina je 1971. godine postala članica Ujedinjenih naroda i Vijeća sigurnosti. U UN-u je zamijenila Chiang Kai-shekovu Republiku Kinu (Tajvan), koja je do tada uz američku potporu bila jedini kineski predstavnik u toj organizaciji.

U veljači sljedeće godine NR Kinu je posjetio predsjednik SAD-a Richard Nixon. Glavni inicijator fleksibilnije američke politike prema Kini bio je tadašnji američki savjetnik za nacionalnu sigurnost Henry Kissinger, koji je već u ljeto 1971. nakratko posjetio Peking gdje se susreo sa Zhou Enlajem. U Washingtonu su se nadali da će uspostavom izravnih kontakata s Kinom potaknuti i Sovjetski Savez na fleksibilniju politiku, a istodobno će poboljšanjem odnosa s Pekingom i Moskvom izvršiti pritisak na Sjeverni Vijetnam da bude spreman za pregovore o ishodu Vijetnamskog rata. S kineske su strane inicijative za uspostavljanje kontakata sa SAD-om pokrenute pod utjecajem pooštrenih odnosa sa Sovjetskim Savezom i u traženju rješenja za političke i gospodarske teškoće u kojima su se našli tijekom kulturne revolucije, čime su se Mao i državno vodstvo

bavili početkom 1970-ih. Prilikom Nixonova posjeta u Pekingu dvije su strane dogovorile uspostavu trgovinskih i drugih odnosa, a kineska se strana složila da pitanje Tajvana treba riješiti na miran način. Sjedinjene Države održavale su do 1979. diplomatske odnose s Tajvanom, ali su ih te godine prekinule i uspostavile pune diplomatske odnose s NR Kinom.

Kada su se kineski komunisti 1973. sastali na X. kongresu, u kineskoj političkoj eliti postojale su dvije struje. Na čelu radikala bili su predsjedavajući Mao Zedong i vođe kulturne revolucije koji su zagovarali njezin nastavak, iako više ne na štetu gospodarstva i proizvodnje, a umjerenu su zastupali Zhou Enlai i njegovi suradnici koji su se zalagali za učinkovit rad državnih institucija, brži gospodarski rast i bolje odnose s inozemstvom, posebice zapadnim zemljama i SAD-om. Na kongresu je postignut svojevrsni kompromis jer su obje struje imale približno jednaku podršku delegata. U novom rukovodstvu stranke još je bila snažno zastupljena vojska (više od polovice vodećih položaja bilo je u rukama visokih časnika), a na nekoliko ključnih položaja u najvišem rukovodstvu bili su vođe kulturne revolucije, među kojima, s izuzetkom Maove supruge *Jiang Qing* 江青, nije bilo starih revolucionara. U najužem krugu vođa kulturne revolucije, osim Jiang Qing, bila su tri mlađa političara iz Šangaja, što je zanimljivo jer je taj grad, koji je prije revolucije 1949. bio najrazvijeniji u Kini, slovio kao mjesto kapitalističkog mentaliteta. Ali nakon 1949, kada je postalo jasno da se moraju, kako bi sustigli Šangaj, razvijati drugi gradovi, tamo jedva da je bilo novih investicija. Dobrih dvadesetak godina nakon revolucije vladala je među građanima malodušnost, a neki šangajski političari pridružili su se kulturnoj revoluciji te stekli vodeća mjesta u pokretu.

Nakon X. kongresa KPK sljedbenici radikalne struje pokrenuli su novu političku kampanju, ovaj put protiv Konfucija i konfucijanizma i za potporu Maovim tumačenjima povijesti, koja se postupno ispreplela s prethodnom, vođenom protiv Lin Biaoa. Kampanja se tako odvijala pod sloganom *pi Lin pi Kong* 批林批孔 (kritizirajte Lina, kritizirajte Konfucija), pri čemu su mrtvom Linu pripisali grijehe kulturne revolucije i optužili ga da je bio reakcionarni pristaša konfucijanizma koji je želio istisnuti Maoa i sam zauzeti politički vrh. Već je tijekom kampanje postalo jasno da je

njezina okosnica usmjerena prvenstveno protiv premijera Zhoua i njegovih suradnika. Uz Konfucija je kritiziran i vojskovođa Zhou, jedan od suosnivača dinastije Zhou, koji je u očima konfucijevaca bio uzor mudrog vladanja. To je bila referenca na Zhou Enlajja, koji je dodatno razbjesnio vođe kulturne revolucije kada je 1975. godine preraspodijelio važne političke zadaće nekim visokim dužnosnicima koji su bili prisiljeni napustiti svoje položaje tijekom čistki 1960-ih godina. Ali Zhou je tijekom kampanje obolio od raka, a kormilo vlade preuzeo je Deng Xiaoping. Kampanja pi Lin pi Kong tako se postupno ugasila ne postigavši cilj.

6. Traženje novih smjerova i suočavanje s politikom kulturne revolucije

Kada se Zhou Enlai početkom 1975. povukao iz aktivne politike, Deng Xiaoping imenovan je potpredsjednikom vlade, a također je vraćen u Politburo CK i imenovan načelnikom Glavnog stožera. Vlada je već u godinama Dengove suradnje sa Zhouom počela usvajati reformske mjere koje su omogućile stabilnije gospodarsko poslovanje, dopuštajući seljacima da obrađuju svoje okućnice, a pritom je više pozornosti nego dotad posvećeno obrazovanju i položaju studenata i stručnjaka. Dobri učenici koji su tada završili srednju školu više nisu morali ići raditi na selo, što je bila dotadašnja praksa, nego su mogli nastaviti školovanje jer je država – kako je napomenuo Deng – trebala stručno osoblje.

Godine 1975. vladalo je svojevrсно zatišje pred buru. Na četvrtoj sjednici Narodnog kongresa umjerena stranačka struja je Dengovim usponom i imenovanjem umjerenog maršala *Ye Jianyinga* 叶剑英 na mjesto ministra obrane stekla određenu prednost. U vojsci su godinu prije napravljene opsežne promjene kako bi se smanjio utjecaj moćnih regionalnih zapovjednika i vratili položaji dijelu ratnih veterana. I inače se činilo da se situacija smirila i da je u zemlji počelo novo razvojno razdoblje. Zhou Enlai je na kongresu zagovarao ubrzanu poljoprivrednu, industrijsku, znanstveno-tehnološku i vojnu modernizaciju i istaknuo je da će samo

promijenjenom politikom biti moguće ostvariti zacrtane ciljeve uz oslanjanje na uvezenu, stranu tehnologiju. Vođe radikalne struje osjećali su da gube politički utjecaj. Mao Zedongu je zdravlje bilo jako narušeno i očekivalo se da će uskoro umrijeti, pa su počele pripreme za razdoblje nakon njegove smrti. Zhouovo zagovaranje političkih promjena i modernizacije snažno je odbijeno, a u isto vrijeme je napadnut Deng Xiaoping i optužen da je svojom ekonomskom politikom uništio kulturnu revoluciju.

U siječnju 1976. Zhou Enlai je umro i vršitelj dužnosti premijera postao je *Hua Guofeng* 华国锋, kojeg je Mao Zedong kao kompromisnu osobu izabrao za svog vjerojatnog nasljednika. Hua Guofeng je po orijentaciji bio pristaša radikalnog političkog pokreta, ali je zbog osobne smirenosti bio prikladan posrednik između političkih protivnika. Kao dobar procjenitelj političke situacije shvatio je da kulturna revolucija nije budućnost te je stoga pokušao pronaći zajednički jezik sa zagovornicima umjerene politike. Ali napetosti između dviju političkih struja i njihovih sljedbenika ponovno su se povećale tijekom razdoblja žalosti za preminulim premijerom. Mao nije nazočio pogrebnoj ceremoniji na kojoj je govorio Deng Xiaoping, a prisustvovali su joj i najviši kineski politički čelnici, dok je vodstvo radikalne struje, koje je kontroliralo medije, zahtijevalo ograničenje žalovanja i uklanjanje letaka koji su slavili Zhouova postignuća, i uz to su u novinama napadali njegovu politiku i optuživali ga da je težio obnovi kapitalizma. To je toliko uznemirilo studente u Nanjingu da su počeli demonstrirati i pisati parole protiv radikalnih političara na vanjskim stranama željezničkih vagona, koji su ih raznosili diljem zemlje. Prije kineskog dana mrtvih 5. travnja (tradicionalni dan mrtvih *qingmingjie* 清明节) u sjećanje na Zhou Enlaia kod spomenika herojima revolucije na trgu Tiananmen vijencima i žalobnim natpisima mnoštvo je odalo počast, a neki su natpisi imali nedvosmislen politički sadržaj. Time su ljudi prvi put nakon revolucije spontano preuzeli političku inicijativu u svoje ruke i masovno iskazali svoje kritičke stavove.

Događaji na Tiananmenu su, očekivano, uznemirili kinesko političko vodstvo. Novi premijer Hua Guofeng naredio je policiji da ukloni vijence, cvijeće i natpise te uspostavi red na trgu. To je izvršeno u noći 5. travnja,

što je sljedećeg jutra izazvalo demonstracije koje su prerasle u sukobe s policijom. Prosvjednici su zapalili nekoliko policijskih automobila, a policija ih je silom rastjerala i uhitila demonstrante koji nisu htjeli otići. Deng je nakon događaja, poznatog kao tiananmenski incident, koji je politički vrh proglasio proturevolucionarnom pobunom, uz pristanak Mao Zedonga ponovno smijenjen sa svih političkih funkcija. Za novog premijera i prvog zamjenika predsjednika KPK imenovan je Hua Guofeng. Vođe radikalnog pokreta uspjeli su na taj način iz političkog vodstva ukloniti glavnog protivnika i usporiti neke promjene. Međutim, akumulacija političke moći u rukama Hua Guofenga također im nije bila po volji, budući da su se i sami natjecali za nasljedstvo na vrhu države. Osim toga, Deng također nije bio potpuno politički onesposobljen jer je nakon svog političkog pada pobjegao na jug, gdje se povezao s istomišljenicima, utjecajnim generalima koji su kontrolirali tamošnju vojsku.

U ljeto 1976. umro je legendarni zapovjednik Crvene armije Zhu De, a u jesen i Mao Zedong. U srpnju je zemlju pogodila i velika prirodna katastrofa, potres u *Tangshanu* 唐山 koji je odnio više od 250.000 života. Nakon smrti četvorice najmoćnijih vođa državno je kormilo preuzeo Hua Guofeng. Predstavio se kao nositelj kontinuiteta, odlučan u jačanju gospodarstva i podizanju Kine iz zaostalosti, oslanjajući se na stare, isprobane metode, političku agitaciju, naporan rad i moralni autoritet pokojnog Maoa. Uglavnom se pozivao na Maove citate koji su govorili u prilog gospodarskog razvoja i suradnje s drugim zemljama, no pritom je procijenio da će teško surađivati s čelnicima radikalnog smjera te je manje od dva mjeseca nakon Maove smrti naredio uhićenje četvero radikala, Maove supruge i trojice iz šangajske skupine. Pod zajedničkim nazivom „četveročlana banda“ optužio ih je za subverzivno djelovanje, okrivljeni su za sve nepravde, nasilne radnje i zločine koji su se dogodili tijekom kulturne revolucije te se Hua tako predstavio kao narodni spasitelj.

Nakon uhićenja četvero vođa kulturne revolucije zemlju je zahvatio val euforije, iako su metode političkog rada ostale nepromijenjene, pa su sada radnici iz različitih tvornica u povorkama sa zastavama slavili pobjedu nad „bandom“. Kinezi su se umorili od političkih kampanja i bili

željni političkih promjena jer su izgubili veliki dio povjerenja u politički sustav. Budući da je sve upućivalo na to da Hua Guofeng neće ništa promijeniti, sve se češće spominjao Deng Xiaoping. Krug Dengovih pristaša u političkim ustanovama i organizacijama ponovno se počeo širiti. Ubrzo nakon toga Deng se na kazališnoj predstavi ponovno pojavio u javnosti, a vijest o tome proširila se po zemlji, iako novine o tome nisu izvještavale. Za dva mjeseca pojavio se na političkom skupu, a kasnije je dočekao i sportaše iz Sjeverne Koreje, o čemu se vijest također brzo proširila. Koliko su ljudi željeli Dengov povratak svjedoči to da su se radnici okupili uz zid na kojem je pisalo da Deng Xiaopinga treba snažno kritizirati te su taj zid jednostavno rastavili i onda su cigle opet naslagane tako da se natpis više nije mogao vidjeti.

Nakon smrti Mao Zedonga Kina se također počela sve više otvarati na polju međunarodnih odnosa i težiti poboljšanju odnosa s drugim zemljama. Jedina iznimka u tom smislu bila je kratka kineska vojna intervencija u Vijetnamu. Odnosi između dviju zemalja značajno su se pogoršali 1970-ih zbog jačeg oslanjanja Vijetnama na Sovjetski Savez. Kad je Vijetnam izvršio vojnu invaziju na Kambodžu u prosincu 1978. i svrgnuo vladu Crvenih Kmera, koja je uživala kinesku podršku, Kina je odlučila uzvratiti. U veljači 1979. njezina je vojska prešla vijetnamsku granicu i nakon jakih borbi s lokalnim obrambenim snagama, koje su s obje strane odnijele tisuće žrtava, zauzela nekoliko pograničnih gradova. Nakon jedva mjesec dana borbi kineska je strana proglasila da je vojna operacija postigla svoj cilj, a njene vojne jedinice povukle su se na svoj teritorij, dok su obje strane slavile pobjedu.

DENG XIAOPING I POLITIKE EKONOMSKIH REFORMI

1. Ideološka borba za prevlast reformi

U drugoj polovici 1970-ih među još živim političarima iz vremena kineske revolucije Deng Xiaoping bio je vjerojatno najistaknutija osobnost i u skladu s tim se ponašao. Protivio se beživotnom pozivanju Hua Guofenga na Maoa i njegove političke smjernice te zagovarao jasnu ocjenu incidenta na Tiananmenu, ali je odbacio i politiku velikih investicijskih projekata kojima je Hua pokušao ubrzati gospodarski rast. S Hua Guofengom, koji je naslijedio sve funkcije koje su imali Mao Zedong i Zhou Enlai, nije bio spreman na kompromise, a postupno je povratio svoj politički utjecaj. Na sjednici CK u srpnju 1977. vraćene su mu sve dotadašnje funkcije – ponovno je postao potpredsjednik KPK i član Politbiroa Centralnog komiteta, potpredsjednik vlade, potpredsjednik Vojne komisije KPK i načelnik Glavnog stožera. Međutim, Hua Guofeng i sljedbenici njegove političke orijentacije i dalje su imali snažnu većinu na političkom vrhu.

Deng Xiaoping preuzeo je inicijativu u reformskoj politici i zagovarao ekonomske promjene bez obzira na ideologiju, što je slikovito izrazio sljedećom rečenicom: „Nije važno je li mačka bijela ili crna, bitno je da lovi miševе.“ Oko sebe je okupio uglavnom reformiste iz redova stručnjaka koji su rehabilitirani nakon kulturne revolucije. Bio je svjestan da branitelji reformi čeka politički obračun s Huovom skupinom i ljevičarskim političarima, koji su ostali na svojim položajima iz razdoblja kulturne revolucije. Zato je vrlo razborito rješavao politička i ideološka pitanja. I sam je isticao mnoge aspekte Maove misli, ali je istodobno napominjao da se potrebno vratiti njihovim osnovama. Prema Dengovom objašnjenju, ključna poruka nije bila klasna borba, kako su tvrdili vođe kulturne revolucije, nego ideja

o „traganju za istinom na temelju činjenica“ koju je Mao formulirao tijekom ratnih godina. Deng je to proglasio jezgrom Maove misli, a reformisti su je u teoretskim polemikama koje su započele u proljeće 1978. saželi u tezi da je „praksa jedini kriterij za provjeru istine“. To je, naravno, značilo da će se morati provjeriti i Maove teorijske ideje, što je izazvalo oštre prigovore protivnika Dengove politike. Tada je, 24. lipnja 1978, u vojnom glasilu *Jiefangjun bao* 解放军报 objavljen članak koji je podupro Dengove stavove, što je bio jasan znak da i vojska podupire reformiste.

U političkom vrhu došlo je do smjene u korist reformske politike na 3. plenumu CK KPK u prosincu 1978. kada se na položaj potpredsjednika KPK i člana Stalnog komiteta Politbiroa vratio nestor kineskih ekonomista Chen Yun, a trojica Dengovih pristaša postali su članovi Politbiroa. Među njima je bio *Hu Yaobang* 胡耀邦, koji je prije kulturne revolucije bio vođa kineske omladinske organizacije i nakon njezinog izbijanja se dvije godine skrivao u jednoj štali. Hu Yaobang se već u godini prije plenuma uključio u polemike u prilog reformistima, pa je na plenumu postavljen na čelo novoosnovanog sekretarijata CK, na vrlo važan partijski položaj. U užoj vodećoj skupini godinu dana je bio *Zhao Ziyang* 赵紫阳, kojeg je Deng odabrao za usmjeravanje reformske politike. Uz službenu potvrdu novog smjera na 3. plenumu CK započeo je proces ekonomskih reformi koje je provodila Dengova pomlađena ekipa.

Hua Guofengov program kolektivizacije poljoprivrede na plenumu je odbijen, istaknuta je uloga tržišta i olabavljeni su kruti propisi koji su kočili razvoj poljoprivrednog sektora. U novim uvjetima se sustav ugovornog zakupa zemljišta na temelju lokalnih inicijativa, s obitelji kao osnovnom jedinicom, pokazao kao najučinkovitiji. Reformisti su ga podržali i počeli širiti po cijeloj zemlji i tako su uspješno potaknuli reforme na selu. U isto su se vrijeme zalagali za otvaranje posebnih gospodarskih zona koje bi omogućile priljev stranog kapitala i tehnologije te služile kao svojevrсни laboratorij u kojem bi se testiralo funkcioniranje tržišne ekonomije. U prvoj fazi odlučeno je da se četiri takve zone otvore na jugu zemlje, kako bi u pogledu političke i ideološke osjetljivosti inicijative bile dovoljno udaljene od glavnih političkih središta.

Prvi potezi reformista stvarali su privid da njihova politika teži otvaranju i opuštanju u svim područjima, dakle i prema demokratizaciji javnog i političkog života. Deng je također počeo igrati na ovu kartu jer je htio zadobiti potporu intelektualaca. Krajem 1978. jugozapadni ugao zidova carske palače u Pekingu postaje tzv. Zid demokracije, gdje su ljudi počeli lijepiti plakate koji su osuđivali političke progone tijekom kulturne revolucije i zalagali se za demokraciju. Običaj pisanja kritika na plakatima velikim slovima *dazibao* 大字报 i njihovo lijepljenje na zidove također potječu iz vremena kulturne revolucije. Deng je u početku podržavao ovaj pokret, ali kad su se počele javljati oštrije kritike političkog sustava i zahtjevi za poštivanje ljudskih prava, pritisnuo je kočnicu. U ožujku 1979. oštro je zacrtao granice slobodnog izražavanja političkih stavova i naglasio nepovredivost četiri temelja kineskog političkog sustava. To su: 1. marksizam, lenjinizam i misao Mao Zedonga; 2. vodeća uloga komunističke partije; 3. socijalizam; 4. diktatura proletarijata. Sljedećih dana počela su uhićenja svih onih koji su prelazili zacrtane granice.

Nakon dolaska na vlast Deng je pokušao reformistima osigurati najbolje moguće položaje, ali je ujedno bio osjetljiv na pretjerano liberalne zahtjeve, uvjeren da Kina za uvođenje istinski liberalnih reformi i sloboda još nije spremna. Nastojao je zadobiti što veći utjecaj reformista u vladi i ostavku Hua Guofenga. Na 5. plenumu CK u ožujku 1980. četvorica glavnih Huovih pristaša smijenjeni su, uključujući dva potpredsjednika vlade. Zatim je došao red na Hua, kojeg je Deng na mjestu premijera želio zamijeniti Zhao Ziyangom. U tu svrhu pozvao je na odvajanje stranačkih i državnih funkcija te predložio da svi stari kadrovi daju ostavke na visoke državne položaje. U kolovozu 1980. tri stara revolucionara doista su dala ostavke na mjesta potpredsjednika vlade: Deng Xiaoping, Chen Yun i *Li Xiannian* 李先念, a Hua Guofeng je na sastanku Politbiroa u studenom 1980, suočen s lavinom kritika, zatražio razrješenje, iako je vodstvo odlučilo da formalno zadrži mjesto predsjednika partije, dok je u vladi sve već bilo spremno da ga zamijeni Zhao Ziyang, koji je do tada uspješno vodio poljoprivrednu reformu u pokrajini Sichuan.

Godine 1981. Hu Yaobang postao je novi predsjednik KPK i Dengova reformistička skupina je prvi put potpuno kontrolirala najviše političke položaje u zemlji. Deng Xiaoping odlučio je da formalno sam ne vodi državu i ovaj posao prepusti svojim pomoćnicima, ali je iz pozadine i dalje upravljao i držao vodeće političke konce u svojim rukama. Reformisti više nisu imali pravih političkih suparnika, ali su se među njima sve više iskazivale razlike. S jedne strane bili su liberalniji zagovornici bržih reformi i odlučnijeg otvaranja prema inozemstvu, a s druge konzervativniji pristaše strože kontrolirane reformske politike i opreznijeg otvaranja.

2. Polarizacija dviju struja tijekom provođenja reformi

Reformama su se počele afirmirati nove vrijednosti i mijenjati odnosi u društvu. Dio stanovništva počeo se bogatiti, pravni je poredak postajao stroži, smanjio se utjecaj partije i vojske, a došlo je i do decentralizacije odlučivanja, smanjenja i modernizacije birokratskog aparata i bržeg preuzimanja zapadnih običaja. Suprotstavljene struje reformista različito su reagirale na promjene i razlikovale su se njihove predodžbe o tome koliko su reforme bile dinamične i radikalne. Pritom je u političkom odlučivanju malo jedna, malo druga imala veći utjecaj, a Deng Xiaoping je sve budno pratio i usmjeravao zbivanja iz pozadine te pazio da nijedna struja ne prevagne i ne stekne presudan utjecaj na provođenje reformi i državnu razvojnu politiku.

Prva žrtva Dengove politike bio je Hu Yaobang, koji je bio naklonjeniji liberalizaciji i stoga je postao glavnim osloncem liberalne struje. Vodstvo konzervativnog smjera postupno je preuzeo Chen Yun, koji je uz Denga među komunističkim veteranima imao najdužu i najugledniju političku karijeru. Kada su se kao posljedica ubrzanih reformi počeli javljati novi ekonomski problemi i znakovi širenja zapadnih običaja, konzervativna struja pokušala je reforme usporiti dok je Hu Yaobang zagovarao da se nastavi s njima nesmanjenom dinamikom. Krajem 1980. pristaše konzervativnije struje, da bi usporili reformske promjene i zaustavili „štetne“

zapadnjačke utjecaje, pokrenuli su pokret protiv „buržoaskog liberalizma“. Političke metode kampanje koja je uslijedila nalikovale su onima iz kampanja kulturne revolucije, na što su intelektualci snažno odgovorili, ali je Deng traženjem srednjeg puta suprotstavljanja privremeno umirio.

Dengov kompromisni srednji put bio je u skladu s njegovom idejom socijalizma s kineskim obilježjima. U kineskom socijalizmu trebalo bi po njegovom mišljenju primarno ekonomsko planiranje dopuniti tržišnim gospodarstvom, a neprimjerenom ideološkom utjecaju Zapada suprotstaviti se razvijanjem socijalističke kulture i socijalističkih vrijednosti. Ovo stajalište je potvrdio XII. kongres KPK u rujnu 1982, ali nije smirio razlike između konzervativnijih i liberalnijih zagovornika reformske politike. Godine 1983. konzervativci su pokrenuli kampanju protiv duhovnog onečišćenja, koju je nadglasala suprotna strana pokretanjem nove tehnološke revolucije. To je podržao i Deng, a iduće je godine liberalna struja pokrenula nove inicijative. Reforme su se počele širiti na područja industrije i urbanog gospodarstva, otvarane su nove posebne gospodarske zone i decentralizirano je upravljanje poduzećima. Istodobno se razvila rasprava o reformi političkog sustava u kojoj se, zalažući se za radikalne promjene, posebno istaknuo Hu Yaobang. Kad se rasprava zahuktala i krajem 1986. na kineskim sveučilištima pokrenuo val studentskih demonstracija, konzervativna struja izvela je protuudar. Kritike su posebno pogodile Hu Yaobanga, koji je morao podnijeti ostavku, no u narodu je ostao u sjećanju kao beskompromisni branitelj političke liberalizacije.

Upraznjeno mjesto u vodstvu stranke popunio je premijer Zhao Ziyang, koji se već dokazao kao učinkovit operativni vođa reformske politike. Konzervativci su nakon Huove smjene oživjeli kampanju protiv buržoaskog liberalizma, ali je Zhao Ziyang, pod Dengovom paskom, to zaustavio nakon samo nekoliko mjeseci, jer su se obojica bojala da bi to ugrozilo provedbu ekonomske reforme. Nastavak reformi potvrdio je XIII. kongres KPK krajem 1987. Na njemu je Zhao Ziyang predstavio novi koncept partije kao organizacije koja samo koordinira različite interese i nije više isključivi arbitar u svim područjima. No već iduće godine reformska je politika zapala u probleme jer su se ekonomski problemi

pojačali, a inflacija narasla na više od 20%. Uz Dengovu podršku, Zhao Ziyang krenuo je s uvođenjem mjera koje su trebale omogućiti prijelaz na tržišne cijene. Najava ovih mjera povećala je nesigurnost na tržištu i dodatno potaknula inflaciju. Zato ih je vlada otkazala, čime je ojačao *Li Pengov* 李鹏 položaj kao zagovornika veće administrativne regulacije cijena. Li Peng postao je vršitelj dužnosti premijera kada je Zhao u studenom 1987. imenovan za generalnog sekretara partije. Pod utjecajem krize i intelektualci su se aktivnije uključili u rasprave i zalagali se za radikalnije promjene političkog i gospodarskog sustava. Političke napeitosti dosegnule su vrhunac smrću Hu Yaobanga u svibnju 1989. Kako njegova smrt nije obilježena na dostojan način, pekinški studenti počeli su prosvjedovati i nositi cvijeće na Tiananmen. Prosvjedi, koji su postajali sve masovniji i doveli do okupacije trga, poklopili su se s Gorbačovljevim posjetom Pekingu. Sovjetskom vođi kineski su čelnici priredili svečani doček u zračnoj luci jer to u gradu nije bilo moguće. Demonstranti, kojima su se pridružili brojni građani, intelektualci i sveučilišni profesori, ustrajali su do 4. lipnja, kada su vlasti uz pomoć vojske krvavo ugušile prosvjede. Očekivanja studenata i intelektualaca da će doći do demokratizacije rasplinula su se, a na kineskoj političkoj sceni prevladala je tvrda linija komunističkih pragmatičara, koju je nakon smjene Zhao Ziyanga personificirao novi predsjednik države general *Yang Shankun* 杨尚昆 i novi premijer Li Peng.

Zapadne zemlje su na krvavo gušenje prosvjeda na Tiananmenu vrlo oštro reagirale. To je najprije iznenadilo kineske čelnike, no potom su odlučno odbacili kritike iz inozemstva i gromoglasno uzvratili potaknuvši protuzapadno raspoloženje i nacionalne osjećaje stanovništva. Javnosti su poručili da su prošla vremena kada su stranci davali lekcije Kini i ponižavali je jer je zemlja postala dovoljno jaka da kaže ne i uzvrat na pritiske. Time su poticali rast nacionalizma koji je zbog izdisaja uvjerljivosti komunističkih političkih i ideoloških parola postao novo mobilizacijsko sredstvo političkih elita. Kada se činilo da će pristaše konzervativnog političkog smjera zaustaviti reforme, Deng je ponovno intervenirao iz pozadine. Pustio je konzervativce da slome pokret, koji je po njegovom

mišljenju ugrozio i vladajući režim, a potom je političkim smjenama ponovno uspostavio ravnotežu između sukobljenih političkih struja. Na čelo partije je kao neutralna osoba postavljen dotadašnji čelnik u Šangaju, *Jiang Zemin* 江泽民, koji je ubrzo nakon toga na mjestu predsjednika države zamijenio također kompromitiranog Yang Shangkuna.

Krajem 1990. na 7. plenumu CK postalo je jasno da središnja vlast ima slabu potporu u pokrajinama koje su se tijekom reformi najviše razvile. Reformski orijentirani predstavnici lokalne samouprave postigli su da je vlada donekle popustila njihovim zahtjevima za nastavkom reformske politike, a iduće godine Svenarodni kongres založio se za nastavak reformi. Godine 1992, pod dojmom raspada Sovjetskog Saveza, ponovno je reforme podržao i Deng Xiaoping, koji je tijekom svoje turneje po južnoj Kini održao nekoliko govora u prilog reformskoj politici. Zahtjevima za reformskim promjenama sada su se pridružile i novine, najprije na jugu, gdje su bili najviše naklonjeni reformama, a potom i u uporištu konzervativnih političara u Pekingu. U narednim mjesecima doneseni su brojni propisi koji su regulirali područje vlasništva i povećali neovisnost državnih poduzeća, ograničili državni nadzor nad cijenama i prepustili njihovo formiranje tržištu. Pod utjecajem nove, slobodnije gospodarske politike proširena su područja posebnih gospodarskih zona na porječje Dugačke rijeke i granična područja, dok su posebna prava razvojnog područja *Pudong* 浦东 u blizini Šangaja povećana kako bi se ubrzao razvoj Šangaja u moderno poslovno i financijsko središte.

3. S novim vodstvom u novi val reformi

Novu reformsku orijentaciju je u listopadu 1992. odobrio XIV. kongres KPK. Na kongresu je izviješteno o postignućima u razdoblju političkih i gospodarskih reformi i otvaranja Kine od 1978. godine, sažeto je četrnaestogodišnje iskustvo i rezultati reformskih napora te saslušano izlaganje Dengove teorije o izgradnji socijalizma s kineskim obilježjima, koja je postala službena stranačka doktrina. Kongres je odredio najvažnije razvojne

i reformske zadaće te je za cilj kineske ekonomske politike proglasio stvaranje socijalističkog tržišno-gospodarskog sustava. To je omogućilo nesmetan nastavak reformi i gospodarskog rasta sljedeće tri godine. Rast je do 1995. ponovno podignut iznad 10%. Iako Deng Xiaoping zbog bolesti u ovo vrijeme jedva da je aktivno sudjelovao u političkim događanjima, nastavio je podržavati reformski orijentirano političko vodstvo. Ključne položaje preuzeo je generalni sekretar KPK Jiang Zemin, a na visokim položajima bili su još uvijek reformski orijentirani stručnjaci koji nisu bili opterećeni krvavim događajima na Tiananmenu iz 1989. Od starog rukovodstva iz te nesretne godine na vrhu je ostao samo Li Peng, koji je nastavio voditi vladu, dok je potpredsjednik vlade za gospodarska pitanja postao nepokolebljivi zagovornik reforme *Zhu Rongji* 朱镕基. Zhu je bio iskusan stručnjak i vrhunski političar koji je preuzeo upravljanje ekonomskom politikom u svoje ruke.

Kini je nakon događaja na Tiananmenu i promjene političkog vodstva hitno trebao novi gospodarski zamah i novi politički vođe zagovarali su brz rast BDP-a pod svaku cijenu. Investitori u projekte koji su ubrzali gospodarski rast dobili su odriješene ruke, što se povoljno odrazilo na gospodarski razvoj, ali uz dobru suradnju vlasti i investitora raširili su se također mito i korupcija. Osim toga, gospodarstvo se počelo pregrijavati nakon uspješnog početka rasta i već je sredinom 1990-ih zapalo u nove probleme popraćene inflatornim pritiscima i potresima na financijskim tržištima. Zhu Rongji, koji je također bio guverner središnje banke 1993-1995. pokušao je smiriti gospodarsku situaciju financijskim i poreznim reformama. Tečaj RMB (službeni naziv valute NRK je *Renminbi* 人民币, što znači narodna novčanica, dok se u svakodnevnom životu koristi izraz *yuan* 元) devalvacijom se približio stvarnoj vrijednosti i tako otklonio razloge za crno tržište i različite tečajeve. Ujedno je progurao i poreznu reformu te strogim nadzorom nad investicijama i opskrbom novcem smanjio inflaciju i postigao stabilnost na financijskim tržištima, pri čemu je uspio održati relativno visok gospodarski rast (1996. je još iznosio 9,6%). Godine 1997. zemlje jugoistočne Azije bile su na udaru tzv. azijske financijske krize, koja je negativno utjecala i na kinesko gospodarstvo.

Kineska vlada uspjela je djelomično nadoknaditi pad izvoza na azijska tržišta povećanjem izvoza u SAD i Europu, a dijelom je većom državnom potražnjom povećala ulaganja na domaćem tržištu. Kina je jače osjetila posljedice azijske financijske krize, posebice 1998. i 1999, ali je uspjela i u ove dvije godine učinkovitim ekonomskim te financijskim mjerama održati gospodarski rast iznad 7%. Pri tome nije samo uspješno zaštitila domaću valutu, već je financijski poduprla hongkonški dolar i ublažila utjecaj krize na gospodarstvo Hong Konga.

Hong Kong je 1. srpnja 1997, u skladu sa sporazumom iz 1984. godine između Ujedinjenog Kraljevstva i Narodne Republike Kine, kao Posebno upravno područje Narodne Republike Kine prešao pod kineski suverenitet. Kina se obvezala da će upravljati Hong Kongom prema načelu Denga Xiaopinga kao „jedna zemlja, dva sustava“ i preuzet će kontrolu samo nad obrambenom i vanjskom politikom, dok će u svim ostalim područjima zadržati dotadašnji sustav i autonomiju još pedeset godina. U kineskom rukovodstvu smatrali su da bi to također mogao biti model za ponovno ujedinjenje Tajvana s Kinom i vodeći su političari bili svjesni da si stoga ne bi smjeli dopustiti pogrešku. Povratak Hong Konga izazvao je val nacionalnog entuzijazma u Kini, koji je iskorišten za učvršćivanje aktualne vlasti.

U sjeni azijske financijske krize i uzbuđenja zbog povratka Hong Konga, u rujnu 1997. održan je XV. kongres KPK. Na kongresu je naglašeno da će godine do kraja XX. stojeća biti ključne za uspješnu modernizaciju Kine te se stoga moraju osigurati svi uvjeti za stabilan gospodarski rast. Kongres je dodatno ojačao utjecaj i ulogu predsjednika Jiang Zemina, a političari iz njegovog okruženja zauzeli su gotovo sve ključne političke položaje. Nova imenovanja na visoke državne dužnosti su, uobičajeno, potvrđena na idućem zasjedanju Svenarodnog kongresa u ožujku 1998. Tada je Zhu Rongji na čelu vlade formalno zamijenio Li Penga, koji se morao povući na niži položaj predsjednika kongresa. Zhu se kao novi premijer još odlučnije uhvatio u koštac s kroničnim problemima kineskog gospodarstva. Zalagao se za bespoštednu borbu s tri problema koji su cijelo vrijeme pratili provedbu reformi: s pretjeranom državnom birokracijom, neučinkovitošću velikih državnih poduzeća i korupcijom. Pritom

je bio svjestan da obračun neće biti lak jer je odlučno izjavio: „Pripremite stotinu ljesova, devedeset i devet za moje protivnike i jedan za mene.“

Iako tri problema kineskog sustava s kojima je Zhu najavio obračun nije bilo moguće eliminirati, ipak je postigao zapažen uspjeh u obračunu s njima. Vlasti su pooštrile kontrolu financijskih transakcija i otkrile neke posebno očite slučajeve koruptivnih radnji i prekršitelji su vrlo strogo kažnjeni, ali to je bio samo vrh ledenog brijega. Korupcija je bila snažno ukorijenjena, a ekonomski i politički interesi su se isprepleli, pa je samo površinske mjere nisu mogle suzbiti. Učinkovitije su bile reforma državnih institucija i racionalizacija rada u državnoj upravi, gdje je oko polovica službenika ostala bez posla. Razmjerno uspješna bila je pretvorba velikih državnih poduzeća koja se po nekim karakteristikama može usporediti s procesima tranzicije i privatizacije u bivšim europskim socijalističkim zemljama.

Velika državna poduzeća bila su ostatak starog sustava koji se grčevito opirao promjenama. Kruto upravljani divovi se u novoj situaciji sve veće tržišne ekonomije nisu mogli natjecati s modernim poduzećima u privatnom ili mješovitom vlasništvu. Problem je bio što su državna poduzeća bila i velike socijalne ustanove. Zapošljavala su velik broj radnika i brinula se o djeci, školovanju, zdravstvu i mirovinama zaposlenika. Uglavnom su poslovala s gubitkom, koji je pokrivala država iz proračuna, ali zbog državnih interesa i društvene uloge nije ih se moglo jednostavno poslati u stečaj. Tako su bez većih potresa preživjela razne modernizacijske pokušaje kojima su vlasti nastojale unaprijediti njihovu konkurentnost.

Zhu Rongji je 1998. podijelio državna poduzeća u dvije skupine: ona koja su bila od vitalnog značaja i stoga ih je trebalo zadržati u državnom vlasništvu te druga koja bi država trebala prodati ili dati u najam, a ako to nije bilo moguće, poslati u stečaj. Stečajevi su doista riješili neka od najproblematičnijih poduzeća i ujedno su bili rječit upozorenje da vlada ne namjerava pristati na kompromis oko nove politike. Stečajni postupci su objedinjeni i osnivani su brojni centri za ponovno zapošljavanje radnika. Zahtjevnija je bila pretvorba poduzeća koja su ostala u državnom vlasništvu i trebala su se različitim poticajima preoblikovati u uspješne

moderne korporacije. Većinom su racionalizirali financijsko poslovanje, uveli suvremenije metode upravljanja i masovno otpuštali radnike. Na taj je način izgubilo posao 27 milijuna radnika, od kojih je 90% potražilo pomoć u centrima za zapošljavanje, a 18 milijuna našlo je novo zaposlenje. Vlada je uspjela u roku od tri godine stvoriti moderan korporativni sustav u kojem su državna poduzeća poslovala kao dionička društva. Usporedno s pretvorbom i privatizacijom državnih poduzeća odvijala se i privatizacija stanovanja te osnivanje privatnih škola.

Posljednje godine XX. stoljeća bile su vrijeme dubokih društvenih promjena, ali unatoč postignućima stanje nije bilo ružičasto. Posljedice azijske financijske krize još su se osjećale i domaća potrošnja, koja je trebala pomoći oživljavanju gospodarstva, još uvijek je stagnirala unatoč vladinim mjerama. Vlada je povećanjem investicija treću godinu zaredom pokušala održati relativno visoku razinu potražnje, što bi jedino mogla biti privremena mjera. Vlasti su također očekivale da će značajno povećanje primanja visokoobrazovanih slojeva stanovništva biti praćeno dodatnom potražnjom na tržištu, no to se nije dogodilo jer, zbog povećane socijalne nesigurnosti koja je pratila procese privatizacije, ljudi nisu više trošili, već su radije štedjeli. Tako je zbog reformi kao i zbog sporijeg rasta gospodarstva naglo porasla nezaposlenost. U uvjetima brzih društvenih promjena 7% gospodarskog rasta, koliko je iznosio 1999. godine, bila je donja granica koja je još uvijek sprečavala društvene nemire. Kada premijer Zhu nije uspio posjetom SAD-u u ožujku 1999. zaključiti pregovore o ulasku Kine u Svjetsku trgovinsku organizaciju, nekoliko se mjeseci činilo da neće moći zadržati mjesto na čelu vlade. Nesuglasice su izglađene tek u studenom iste godine nakon uspješnog sklapanja sporazuma sa SAD-om, čime se Kina aktivnije uključila u međunarodne gospodarske tokove.

Velike društvene promjene, koje su potresle Kinu, također su dobile svoj izraz u ideološkim obrascima KPK. U veljači 2000. predsjednik Jiang Zemin predstavio je novi politički smjer, koji je sažeo sloganom „Tri zastupništva“ i to поближе objasnio u svom govoru povodom 80. obljetnice osnivanja KPK 1. srpnja 2001. Kao što je tvrdio Jiang Zemin, Komunistička partija Kine stekla je masovnu potporu naroda jer je kroz svoju povijest

zastupala razvojne interese „naprednih proizvodnih snaga, napredne kulture i velike većine kineskog stanovništva“. To treba ostati njezina orijentacija i ubuduće te treba nastaviti zastupati interese svih slojeva stanovništva, ne samo proletarijata, nego i poduzetnika i novih kapitalista. KPK se na taj način treba prilagoditi suvremenim uvjetima i pokušati nadići klasne podjele, što je praktički značilo da predstavnici nove poduzetničke klase također mogu napredovati u partiji i biti uključeni u političko odlučivanje. Na XVI. kongresu KPK u studenom 2002. teorija tri predstavništva stavljena je uz bok mislima Mao Zedonga i Deng Xiaopinga i proglašena je nastavkom marksističke teorije, koja je rezultat promjena u Kini i svijetu te otvara nove mogućnosti razvoja socijalizma s kineskim posebnostima.

4. Smjena generacija vođa i nova polarizacija političkih snaga

Na XVI. kongresu KPK 2002. u vodstvu je izvršena smjena generacija, koja se po novom trebala obavljati nakon svaka dva mandata, odnosno svakih deset godina. Novi generalni sekretar postao je dotadašnji potpredsjednik države *Hu Jintao* 胡锦涛, koji je svoju političku karijeru započeo u omladinskoj organizaciji i kao partijski sekretar Tibeta. U ožujku 2003. na zasjedanju kongresa izabrano je i novo državno vodstvo. Hu Jintao je također izabran za predsjednika države, a njegov suradnik *Wen Jiabao* 温家宝 imenovan je za novog premijera. Bivši predsjednik zemlje, Jiang Zemin, unatoč smjene generacija na vrhu je do 2004. zadržao utjecajni položaj predsjednika Središnjeg vojnog povjerenstva, što mu je omogućilo da nastavi utjecati na političke odluke i imenovanja visokih dužnosnika. Istovremeno, njegovi sljedbenici, koje je postavio na ključna mjesta, zadržali su svoje funkcije iz vremena dok je vodio državu. To je izazvalo nove podjele u kineskom vodstvu jer su pristaše bivšeg predsjednika zagovarali nastavak dosadašnje politike, a pristaše novog njezinu promjenu.

Razlike između dviju skupina bile su najuočljivije na području ekonomske i socijalne politike. Sljedbenici bivšeg predsjednika Jiang Zemina

inzistirali su na brzom gospodarskom razvoju pod svaku cijenu, tj. politike koju je ranih 1990-ih provodio sam Jiang. Zagovornici te politike bili su usko povezani s poslovnim krugovima i podržavali su interese kapitala bez obzira na loše posljedice za okoliš i brzo širenje socijalnih razlika. Predsjednik Hu Jintao stoga je nastojao imenovati svoje istomišljenike na ključne položaje, ali pristaše bivšeg predsjednika tijekom njegova prvog mandata u užem su rukovodstvu partije imali i dalje većinu. Tako su mnoge inicijative pristaša novog predsjednika države ostale zapisane samo u odlukama i rezolucijama stranačkih i državnih tijela jer su njihovu provedbu u praksi kočili njihovi protivnici, koji su se prije svega zalagali za što brži gospodarski rast. Hu Jintao i njegovi istomišljenici su za razliku od njih zastupali stajalište da cilj društvenog i gospodarskog razvoja Kine treba biti „skladno socijalističko društvo“ i branili su miroljubivu politiku utemeljenu na znanstvenim spoznajama, koja će težiti smanjenju društvenih i regionalnih razlika. Vlada je stoga posebnu pozornost posvetila smanjivanju razlika između gradskog i ruralnog stanovništva, koja je bila među najvećima na svijetu. Poljoprivreda je nakon prve faze gospodarskih reformi početkom 1980-ih počela zaostajati za razvojem drugih sektora. Razvoj poljoprivrede bio je opterećen prenaseljenošću sela, niskom produktivnošću i niskim prihodima seljaka. Vlada je smanjila poljoprivredne poreze i povećala financijsku pomoć selu, a istodobno je težila uspostaviti učinkovitog administrativnog sustava, kako bi povećala mogućnosti zapošljavanja i socijalne sigurnosti, te je poduzela obnovu lokalne samouprave i drugih državnih službi.

Među prvim ozbiljnijim testovima s kojima se nova vlada već 2003. morala suočiti bila je epidemija teške respiratorne bolesti SARS, koja je, kako je upozorio ravnatelj nevladinog istraživačkog Instituta za reforme i razvoj Chi Fulin 迟福林, nedvosmisleno otkrila neučinkovitost javnih službi i sustava javnog zdravstva. U svom je izvješću pozvao vladu da ne pazi samo na brži rast BDP-a, nego pridaje i veću pozornost javnim uslugama, koje su „neophodne ne samo za normalno funkcioniranje tržišta, nego prije svega za dobrobit ljudi“. Premijer Wen Jiabao je u posjetu američkom predsjedniku Bushu izjavio da u Kini svi problemi imaju iznimne

razmjere i predstavljaju veliki izazov za kineske čelnike. Rekao je: „Svaki problem, bez obzira na njegovu izvornu veličinu, velik je kada se pomnoži s 1,3 milijarde.“

Na XVI. kongresu vodstvo KPK je kao dugoročni cilj svoje politike proglasilo stvaranje društva umjerenog blagostanja *xiaokangshehui* 小康社会, koje je trebalo postati kineska stvarnost 2020. godine. Autor doktrine umjerenog blagostanja, koja je i danas jedna od glavnih smjernica kineske politike, bio je otac reformske politike Deng Xiaoping. Prema stavovima usvojenim na XVI. kongresu, kineska srednja klasa se u razdoblju do 2020. trebala povećati s tadašnjih 18% na više od 40% stanovništva. Između ostalog, takav razvoj događaja trebala je imati i politika brže urbanizacije ruralnih područja s naglaskom na ubrzani rast malih i srednje velikih gradove, dok je useljavanje u velike gradove trebalo ograničiti. Među prvim velikim inicijativama za smanjenje regionalnih razlika bili su prijedlozi za oživljavanje gospodarstva u sjeveroistočnim pokrajinama Liaoning, Jilin i Heilongjiang, koje su bile važna središta kineske industrije 1970-ih. Vlada je u program, koji je imao za cilj smanjiti razlike između istočnih i zapadnih dijelova zemlje, također uključila jedanaest zapadnih pokrajina i nekoliko autonomnih regija.

Na drugom zasjedanju X. narodnog kongresa 2004. vlada je prihvatila rast bruto-društvenog proizvoda od 7 posto. Taj su smjer podržali brojni delegati kao racionalnu odluku kojom bi Kina odustala od jednostrane politike brzog rasta bruto domaćeg proizvoda i usmjerila se na put koordiniranijeg i održivijeg razvoja. Međutim, stihijska kretanja sa stopom rasta većom od 9% nastavila su se sve do svjetske ekonomske krize, kada je 2009. stopa rasta pala na 8%. Vlada, činilo se, nije imala dovoljno snage da napravi potreban zaokret, a interesne skupine koje su se zalagale za nastavak brzog rasta bile su dovoljno jake da blokiraju usvojenu politiku, pa su se nepovoljne posljedice prebrzog gospodarskog rasta samo pojačale.

Zbog neravnomjernog gospodarskog razvoja i neracionalnog, pretjeranog iskorištavanja prirodnih resursa u Kini su se u ranim godinama XXI. stoljeća ekološki uvjeti znatno pogoršali. Već u prvoj polovici 2004. godine, kada je došlo do ozbiljnog nedostatka energije i problema u opskrbi

energetskim i vodnim resursima, vlada je zauzela odlučniji stav prema rješavanju ekološkog problema te je zahtjev za njegovim rješavanjem uvrstila u strategiju održivog razvoja koja joj je predstavljena na stručnom sastanku u Pekingu u ožujku 2004. Time su pokrenuti zahtjevi za uređenjem zakonodavstva na području zaštite okoliša i potaknute su ideje o zelenom bruto domaćem proizvodu. Novi način izračuna BDP-a, koji bi trebao uzeti u obzir četiri aspekta: potencijal gospodarstva, standard stanovništva, usklađenost socijalne skrbi i gospodarskog razvoja te učinkovitost vlade i državne uprave, započeo se testirati u pokrajini *Hainan* 海南 i gradu Chongqingu. Hu Jintao je dodatno nadopunio novi koncept razvojne strategije na sastanku vodstva stranke i vlade u travnju 2004, gdje se posebno založio za uravnotežen gospodarski i društveni razvoj.

Navedene ideje bile su sastavni dio razvojne politike koju su u svom drugom mandatu vodili Hu Jintao i Wen Jiabao. Pobrinuli su se da za nju imaju podršku u unutarstranačkom vodstvu. Prema Hu Jianovim zamislima, njezin je cilj bio skladno društvo *hexie shehui* 和谐社会, koje se trebalo realizirati do 2020. godine, što je potvrdio i vrh stranke na 6. plenumu CK KPK u listopadu 2006. i godinu dana kasnije na zasjedanju XVII. kongresa KPK. Politika usmjerena na stvaranje skladnog društva teži društvenoj jednakosti i pravdi, poboljšanju javnih usluga i pravnog sustava, smanjenju regionalnih i urbano-ruralnih razlika, povećanju mogućnosti zapošljavanja, osiguranju socijalne sigurnosti i poboljšanju na području zdravstva i zaštite okoliša.

Unatoč zvučnim sloganima, koji su u idućem petogodišnjem razdoblju ponavljani na svim važnijim političkim skupovima i zdušno medijski propagirani, većina njihovih ciljeva ostala je do kraja drugog mandata skupine Hu Jintaovih istomišljenika neostvarena. Djelomični napredak bio je primjetan u poboljšanju pravnog sustava na području zaštite okoliša, što je između ostalog bila popratna posljedica organizacije Olimpijskih igara u Pekingu 2008. Nastavljena je politika pomoći poljoprivrednicima i selu te su poduzeti prvi koraci u uspostavi općeg sustava socijalne sigurnosti, dok u ključnim područjima koordinacije razvoja i smanjenja socijalnih razlika nije bilo značajnijih promjena. Premijer Wen Jiabao također je

više puta uzalud spominjao potrebu demokratizacije političkog sustava jer je za to vrijeme režim čak pooštrio kontrolu nad medijima i internetom i represiju nad disidentima.

Pred kraj drugog mandata političkih vođa s Hu Jintaom na čelu i tijekom priprema za XVIII. kongres KPK ponovno su se zaoštrile suprotnosti između dviju glavnih političkih struja i dobile su nove dimenzije u sukobima vezanim uz borbu protiv korupcije. Pripadnici struje koju je utjelovljivao Hu Jintao uglavnom su svoj politički put započeli u redovima omladinske organizacije, a potom se s političkih funkcija na lokalnoj razini uzdigli do važnih položaja u središnjim stranačkim i državnim tijelima. Zbog političkih početaka karijere u omladinskoj organizaciji *qingnian tuan* 青年团 dobili su nadimak *tuanpai* 团派 ili struja iz omladinske organizacije. Sljedbenike bivšeg predsjednika Jiang Zemina počelo se nazivati malim prinčevima *taizipai* 太子派, budući da su među njima bili i potomci bivših visokih političara, kojima je porijeklo omogućilo munjevitu političku karijeru. Članovi skupine koji su dolazili iz redova omladinske organizacije imali su iskustvo rada u lokalnim zajednicama, gdje su upoznali konkretne probleme različitih slojeva stanovništva. Stoga su se više posvećivali društvenim temama i zalagali se za ravnomjerniji razvoj. Naprotiv, većina malih prinčeva nije imala izravan kontakt sa stanovništvom, obiteljsko porijeklo im je omogućilo izvrsno obrazovanje i veze u visokim krugovima i kontakte s najbogatijim kineskim građanima. Iako su ušli u vladu kao nasljednici skupine bivšeg predsjednika Jianga, nisu usvojili njezina politička stajališta. Razlike u političkim stavovima malih prinčeva bile su puno veće od političkih razlika između njihovih prethodnika, a razmimoilaženja između pripadnika jedne i druge suprotstavljene struje više nisu bila tako velika kao u prethodnom desetljeću.

Novi generalni sekretar Komunističke partije, *Xi Jinping* 习近平, koji je izabran na XVIII. kongresu KPK u studenom 2012. te je također imenovan predsjednikom države na zasjedanju kongresa u ožujku 2013, dolazio je iz redova malih prinčeva. Na njegov izbor presudno je utjecao bivši predsjednik Jiang Zemin. Iako je skupina malih prinčeva uz potporu

Jianga i vojske osigurala odlučujuću većinu u užem rukovodstvu stranke, ovom smjenom čelnika došlo je do djelomične promjene podjele vlasti između dviju suprotstavljenih skupina, tako da je na drugi najvažniji položaj u državi, mjesto premijera, imenovan *Li Keqiang* 李克强, pripadnik skupine bivših omladinskih rukovodilaca.

Novu skupinu vođa čekaju izazovni zadaci. Mnoge reforme, koje je planiralo prethodno političko vodstvo, ostale su nerealizirane, a društvene i ekonomske suprotnosti su se produbile. Ipak nema zamjetnih inovacija u politici novog vodstva. Strateški ciljevi, kako su navedeni u stranačkim i vladinim dokumentima i podržani dvanaestim petogodišnjim planom (2011-2015), bile su smjernice koje je usvojilo novo vodstvo kako bi potvrdilo kontinuitet vlasti. No nakon svjetske financijske krize promjene će biti neizbježne, a vrijeme istječe. Ako kineski politički čelnici misle u budućnosti osigurati što ravnomjerniji i uravnoteženiji društveni i gospodarski razvoj, bez obzira na političke i interesne razlike, morat će krenuti u korjenite političke reforme. Kina može postupno samo na taj način postati istinski moderno društvo s razvijenim gospodarstvom i visokim životnim standardom, dok njezini čelnici unaprijed naglašavaju da nikada neće u potpunosti oponašati razvijene zapadne zemlje.

5. Posljedice ekonomskih reformi i nove društvene napetosti

Reformama i ekonomskim otvaranjem prema svijetu učinjen je važan korak u procesu modernizacije kineskog gospodarstva i njegovog uključivanja u svjetske gospodarske tokove. S ekonomskim otvaranjem prema svijetu povećana je mogućnost za uvođenje naprednih tehnologija te izvoz kineskih proizvoda na strana tržišta i povećanje konkurentnosti domaćih poduzeća. Sve je to omogućilo brži gospodarski rast nego što je Kina ikada imala, ali je istodobno izazvala nove napetosti i novu neizvjesnost. Već u početnoj fazi provođenja reformi dvojica ključnih ljudi morala su napustiti svoje položaje njihovog zagovornika – Hu Yaobang i Zhao

Ziyang, što nije zaustavilo reforme, koje su nakon kratke stanke nastavljene s novim zamahom.

Reforme usmjerene na ekonomsku racionalizaciju i oslobađanje neiskorištenih gospodarskih potencijala ubrzale su razvoj od pretežno ekstenzivnog k intenzivnijem i od rigidno birokratskog k više tržišno orijentiranom gospodarstvu. Taj proces pratile su radikalne promjene vlasničke strukture pomicanjem težišta s državnog na privatno vlasništvo, a naglo je rastao udio privatnih poduzeća i samostalnih poduzetnika. Istodobno, na gospodarski razvoj Kine sve je više utjecalo njezino postupno uključivanje u svjetske gospodarske tokove, što je pratio brzorastući priljev stranog kapitala i brz porast kineske vanjske trgovine. Gospodarski rast je doista zapanjujući, u prosjeku čak 9% godišnje u tri desetljeća od početka gospodarskih reformi, a Kina je u isto vrijeme uspjela značajno usporiti rast stanovništva tako da je rastao dohodak po stanovniku, čime je nakon tri desetljeća siromaštva nastupilo razdoblje razmjerno brzog bogaćenja. No istovremeno su se rapidno povećavale socijalne razlike, što, među ostalim, pokazuje i procjena indeksa GINI, prema kojem je pokazatelj razine društvenih razlika u Kini do godine 2012. narastao na 47,4 boda. Sljedećih godina trend povećanja socijalnih razlika se zaustavlja i čak lagano pada na 46,9 bodova, ali je i dalje viši nego u SAD-u ili Rusiji i Kinu svrstava uz bok latinoameričkih i afričkih zemalja. Tako visoke socijalne razlike već bi trebale zabrinjavati, a država bi se trebala zalagati za njihovo smanjenje i jačanje srednjeg sloja, što bi omogućilo stabilan rast domaće potražnje.

Povećale su se ne samo društvene, već osobito regionalne razlike između obalnih područja, gdje je gospodarski rast bio veći od dvjesto posto, i nerazvijene unutrašnjosti, gdje su se u prva dva desetljeća reformi glavni gradovi u pokrajinama razvijali nešto brže, dok se u zaleđu gotovo ništa nije promijenilo. Unatoč naporima vlade u prvom desetljeću XXI. stoljeća kako bi se neki razvojni projekti preselili u unutrašnjost zemlje, razlike u razvijenosti pojedinih pokrajina još uvijek su ogromne. To, naravno znači da su tržište i kupovna moć stanovništva od pokrajine do pokrajine vrlo različiti i da Kina zapravo ima veći broj raznoliko razvijenih pokrajinskih tržišta, ali ne postoji jedinstvenije nacionalno tržište.

S brzim gospodarskim rastom sve se više povećavao pritisak na okoliš te energetske i sirovinke resurse. Zbog velike gustoće naseljenosti i neadekvatne državne politike, onečišćenje okoliša bilo je razlog za zabrinutost i prije reformi. Brzim razvojem zagađenje okoliša drastično je naraslo, a kada su vlasti krajem prošlog stoljeća postale svjesne problema situacija je već bila katastrofalna. Od tada se okolišu posvećuje više pozornosti, ali uz nastavak brzog gospodarskog rasta pritisci na prirodu, kao jedan od najhitnijih problema kineskog razvoja, nastavljaju se. S problemom okoliša usko su povezani i problemi iskorištavanja energije i sirovina. Ugljen je još uvijek najvažniji izvor energije u Kini, a sve veća potražnja za energijom i sirovinama uzrokuje probleme koji su teško premostivi jer proizvodnja domaće energije i sirovina ne dostiže potrebe. Pojačani pritisci na rast cijena energenata i sirovina imaju inflatorne učinke. Kina kupuje sve više energenata i sirovina na svjetskom tržištu, što već utječe na njihove cijene.

Posljedice brzog gospodarskog razvoja i industrijskog rasta su živahne migracije stanovništva. Prije reformi slobodno preseljenje iz sela u gradove nije bilo moguće, tako da je na selu živjelo 85% stanovništva. Reformska politika je već 1980-ih ubrzala migraciju iz ruralnih područja u velike gradove, u posebne gospodarske zone i u nove gradove koji su rasli usred nekoć čisto poljoprivrednih krajolika. Vlasti su, da bi obuzdale stihijski rast velikih gradova, počele u drugom desetljeću reformi planski poticati rast malih i srednjih gradova, što je dovelo do postupne urbanizacije ruralnog zaleđa. U prvom desetljeću XXI. stoljeća urbano stanovništvo raslo je za oko jedan posto godišnje, što je značilo da se oko 13 milijuna ljudi godišnje selilo u gradove. Posljednjih godina stopa migracija je u porastu, tako da je 2014. oko 54% stanovništva živjelo u gradovima, dok u zemlji već ima preko stotinu gradova s milijun ili više stanovnika, uključujući šest velegradova (Šangaj, Peking, Chongqing, Kanton, Tianjin i Shenzhen) s više od deset milijuna stanovnika. Međutim, udio Kine u ruralnom stanovništvu još uvijek je relativno visok i otprilike dvostruko veći od udjela u drugim zemljama s usporedivom razinom BDP-a po glavi stanovnika. Negativni aspekt migracije i urbanizacije sela bila je pojava

tzv. radnika migranata koji su ilegalno napustili selo u potrazi za boljom zaradom. Oni su najjeftinija radna snaga bez ikakve socijalne sigurnosti jer nigdje nisu bili prijavljeni te su stoga prepušteni na milost i nemilost poslodavaca. Prema kineskim procjenama, 2010. godine ih je bilo oko 211 milijuna. Kineska vlada počela se tek nakon izbijanja svjetske ekonomske krize, kada su mnogi radnici migranti izgubili posao, njima baviti i pripremati programe koji bi trebali regulirati njihov status te im omogućiti legalan boravak u gradovima u kojima žive.

Tri desetljeća iznimno brzog gospodarskog rasta potpuno je promijenilo gospodarsku i društvenu strukturu Kine. Udio poljoprivrede u bruto domaćem proizvodu pao je ispod 10%, dok je industrijska proizvodnja, koja je prije reformi stvarala više od polovice društvenog bruto proizvoda, tijekom desetljeća brzog razvoja, nastavila održavati gotovo pedeset postotni udio. No posljednjih godina, zbog sporijeg rasta izvoza, njezin se udio počeo smanjivati; u 2014. samo 42%, a u 2015. usporevanje rasta industrijske proizvodnje još je izraženije. Razmjerno brzo je rastao udio uslužnih djelatnosti, koji i dalje bilježi visoku dinamiku rasta, jer je 2010. godine iznosio 43%, da bi 2014. dostigao 48,2%. Prelaskom iz gotovo potpuno zatvorenog u izvozno orijentirano gospodarstvo, iznimno brz rast izvoza prirodno je postao jedna od najvažnijih poluga brzog gospodarskog rasta. U vrijeme prije reformi udio izvoza u kineskom bruto domaćem proizvodu bio je jedva dva posto, ali je do 2010. narastao na 25%, čime je Kina po izvozu došla na prvo mjesto u svijetu. Situacija se promijenila nakon svjetske financijske krize 2008, kada su se kineska izvozna tržišta smanjila i model brzog gospodarskog rasta, podržan prvenstveno izrazito brzim rastom izvoza, iscrpljen. Tako se udio izvoza u kineskom BDP-u do 2014. smanjio za jedan postotni bod. Ove činjenice ukazuju na hitnost preobrazbe kineskog gospodarstva i širenje domaće potrošnje. Problem je što udio domaće potrošnje u BDP-u postojano opada od početka stoljeća i posljednjih se godina ustalio na oko 37%; za zaokret koji će potaknuti ponovni rast domaće potrošnje potrebni su veliki naponi u smanjenju društvenih razlika i povećanju socijalne sigurnosti stanovništva. Došlo je i do velikih promjena na domaćem tržištu,

koje je u starom sustavu administrativno ograničavala država, u kojem je ponuda bila manja od potražnje, zbog čega su proizvođači prodavali sve proizvode koje su poslali na tržište. Od sredine 1990-ih situacija se i po tom pitanju promijenila i na domaćem je tržištu došlo do oštre konkurencije koja potiče na sve veću kvalitetu robe i snižavanje cijena.

6. Globalizacijski procesi i izazovi

Na dinamiku gospodarskog razvoja NR Kine presudno je utjecao odnos politike i gospodarstva. Tijekom razdoblja Mao Zedonga gospodarstvo i gospodarski razvoj bili su pod strogim nadzorom komunističkih vlasti, a usponi i padovi gospodarskog rasta često su bili izravna posljedica promjene politike najviših vođa. Sve su političke skupine zagovarale brzu industrijalizaciju i gospodarski rast, ali su im se pogledi na postizanje postavljenih ciljeva razlikovali, pa su promjene u političkom vodstvu pratile i promjene ekonomske politike. Političke vlasti zadržale su snažan utjecaj u gospodarstvu i nakon Maove smrti, no s reformskim zahtjevima za brzim gospodarskim rastom, to je postao najvažniji cilj gospodarske politike, čemu su vlasti počele prilagođavati političke mjere. Istodobno se utjecaj ideologije na upravljanje gospodarstvom postupno gubio, a u drugoj polovici 1990-ih već je uvelike smanjen, tako da od tada kinesko gospodarstvo funkcionira slično gospodarstvima drugih razvijenih zemalja. Osobitosti kineskog gospodarstva i dalje su uglavnom posljedica veličine zemlje i centralizirane političke moći, koja može doseći veći stupanj zaštite domaćeg, posebice financijskog tržišta. Otkako se Kina postupno otvarala i integrirala u svjetsko gospodarstvo od sredine 1990-ih, njezina povezanost sa svijetom i sve veća ovisnost o globalnim tržištima odlučujući su čimbenici koji utječu na dinamiku njezinih gospodarskih kretanja. Pri tome se ne isključuje mogućnost da izbijanje velike političke krize može snažno pogoršati gospodarsku situaciju u zemlji, ili obrnuto, iznenadno izbijanje gospodarske krize u Kini može izazvati nepredvidive političke posljedice.

Brz gospodarski rast i uključivanje u globalnu ekonomiju posljednjih desetljeća doveli su Kinu na jedno od vodećih mjesta među gospodarstvenim silama. Prema veličini gospodarstva, mjereno metodom nominalnog pariteta tečaja, od 2010. druga je gospodarska sila u svijetu, odmah nakon SAD-a, a 2014. godine, mjereno prema paritetu kupovne moći, pretekla je SAD i postala najveće gospodarstvo svijeta. Prema The World Factbook Kina je najveća zemlja izvoznica; u 2014. vrijednost njezina izvoza procijenjena je na 2,343 milijarde dolara, što je više od izvoza cijele EU. Ujedno ima i najveće devizne rezerve na svijetu. Njihova vrijednost je na dan 31. prosinca 2014. dosegla 3,899 milijardi USD. Vanjski dug je relativno nizak i na isti datum je iznosio 894,9 milijardi USD. Tijekom godina brzog gospodarskog rasta Kina je stalno bila među glavnim primateljima izravnih stranih ulaganja, koja su krajem 2014. godine iznosila 1,287 milijardi dolara. Posljednjih godina također je postala sve važniji investitor. Vrijednost kineskih ulaganja u inozemstvu je krajem 2014. iznosila 792,6 milijardi dolara. Posljednje, ali ne manje važno, Kina je najveće i najbrže rastuće tržište na svijetu, koje ima golem potencijal rasta i u narednim godinama.

Kina se u razdoblju brzog gospodarskog rasta i politike otvaranja započela postupno integrirati u međunarodne financijske i gospodarske ustanove i organizacije. Već 1980. postaje članica Svjetske banke i Međunarodnog monetarnog fonda (MMF), a 1986. počinje raditi na integraciji GATT-a (Opći sporazum o carinama i trgovini) te je nakon transformacije GATT-a u Svjetsku trgovinsku organizaciju (WTO) 1995. zatražila prijem, a punopravni član je postala 2001. godine. Prednosti koje je stekla ulaskom u WTO omogućile su joj nastavak izuzetno visokih stopa gospodarskog rasta, potpomognutog još bržim gotovo desetljetnim rastom izvoza, koji je prekinula tek svjetska gospodarska kriza. Ona je Kinu pogodila s vremenskim odmakom, nakon što se proširila iz financijskih sektora na područje realnog gospodarstva i kineska izvozna tržišta. U provođenju tečajne politike i određivanju omjera pariteta su kineska vlada, odnosno njezina središnja banka prilično neovisni, a kineska monetarna politika je stabilna. Tečaj kineske valute renminbi bio je vezan jedanaest

godina (do srpnja 2005) uz vrijednost američkog dolara, kada je središnja banka prešla na upravljani plivajući tečaj temeljen na ponudi i potražnji na tržištu te promjeni vrijednosti košarice valuta. Pri tome je vrijednost kineske valute revalorizirana za 2,1% i utvrđeno je da, ovisno o situaciji na financijskim tržištima klizi u rasponu od 0,3% objavljene vrijednosti. To Kini omogućuje fleksibilnost upravljanja tečajnom politikom jer može odrediti vrijednost tečaja prema kretanju vrijednosti američkog dolara, eura i japanskog jena.

U procesu globalizacije kinesko i američko gospodarstvo usko su povezani, o čemu, među ostalim, svjedoči i činjenica da je Kina glavni financijer vanjskog duga SAD-a. Posljednjih godina, zbog velikih suficita u vanjskoj trgovini i platnoj bilanci, Kina je skokovito povećala devizne rezerve i počela ulagati velike iznose u kupnju obveznica američke središnje banke. Na taj je način svojim ulaganjima pomogla održati prilično visoku razinu konjunktura u američkom gospodarstvu koju bi velike intervencije na tržištu dolarskih obveznica mogle ugroziti, što joj, naravno, nije u interesu jer bi time obezvrijedila i neizravno ugrozila vlastite devizne rezerve. Destabilizacija američkog gospodarstva također nije u interesu Kine jer bi smanjila mogućnost kineskog izvoza na to tržište. U godinama nakon svjetske financijske krize Kina se trudila smanjiti financijsku ovisnost o američkom dolaru, pa postupno raspoređuje svoje devizne rezerve između više svjetskih valuta i istodobno pokušava svojim djelovanjem jačati instituciju Međunarodnog monetarnog fonda kako bi postao jači čimbenik u svjetskom financijskom sustavu.

Svjetska financijska kriza najviše je pogodila kineski izvozni sektor, posebice tvrtke u stranom vlasništvu u posebnim gospodarskim zonama u okolici Kantona. U tim je poduzećima bez posla ostalo oko 25 milijuna ljudi, većinom radnika migranata, koji su se većinom vratili kući, gdje su imali bolje mogućnosti za preživljavanje pa nisu stvarali veće probleme. Kako bi ublažila pad izvoza, država je povećala domaću potražnju ulaganjima u prometnu strukturu i stanogradnju, uz priljev novog novca te povoljnim kreditima poticala aktivnost privatnog sektora. Time je uspjela održati visoku gospodarsku dinamiku.

Kriza 2008. dodatno je potaknula Kinu na ubrzanje mijenjanja strukture izvozno orijentirane proizvodnje. Radno intenzivne industrije koje su bile najvažniji ubrzivači razvoja i izvoza u prva dva desetljeća reformi postupno su postale (također zbog porasta životnog standarda i plaća) manje konkurentne za strane ulagače i za izvoz na svjetska tržišta. Prestigle su ih tehnološki zahtjevnije industrije koje su sve konkurentnije na međunarodnom tržištu. U oživljavanju izvozne proizvodnje nakon svjetske krize gospodarski uspješnije obalne pokrajine već su se suočile s nedostatkom jeftine radne snage, budući da radnici migranti koji su ih napustili tijekom krize više nisu bili spremni vratiti se na rad pod uvjetima u kojima su radili prije krize.

Kina je u vrijeme kada je, najprije zbog azijske financijske krize (1997-1999), a potom i svjetske financijske krize (2008-2009), koja je smanjila potražnju za kineskim proizvodima na svjetskim tržištima, pad izvoza rješavala uglavnom povećanjem investicija. Udio ulaganja u kineskom bruto domaćem proizvodu narastao je iznad 40% tijekom azijske krize i ostao iznad 40% nakon 2003. godine, a u godinama nakon izbijanja svjetske krize čak je premašio 50% BDP-a. To su zapanjujući podaci, ali ne možemo zanemariti da kineska statistika u investicije ubraja troškove stanogradnje, što statistike zapadnih zemalja svrstavaju u potrošnju. Udio ulaganja u kineskom društvenom proizvodu posljednjih godina također je iznenađujuće visok jer varira između 48% u 2012. i 46% u 2014. U želji za visokom razinom gospodarskog rasta, koju su zagovarali u kineskoj vladi i partijskom vodstvu, povećanje investicija bilo je jedino sredstvo kojim su vlasti mogle utjecati na domaću potražnju jer su druge mogućnosti utjecaja na potražnju stanovništva bile vrlo ograničene. Istovremeno, lokalne samouprave, pod utjecajem zahtjeva za povećanjem ulaganja i u želji da pokažu što bolje statističke rezultate, vršile su pritisak na banke da odobravaju kredite za sve vrste investicijskih projekata. Takva je politika ugrozila likvidnost banaka i bankarskog sektora, a ujedno, s obzirom da je većina izgrađenih stanova ostala neprodana, ali su im cijene ostale nerazmjerno visoke, prijeti napuhavanje nekretninskog balona. Kada je postalo jasno da zemlja ne može unedogled održavati stupanj investicija

iznad 50% BDP-a, on je nakon 2011. počeo padati, a stopa gospodarskog rasta se u isto vrijeme počela smanjivati. Tako je u godinama 2012. i 2013. pao ispod 8%, u 2014. se smanjio na 7,4%, a u 2015. bio je samo 7%, ili čak desetinku postotka manji.

Trenutno političko vodstvo Kine na čelu sa Xi Jinpingom i Li Keqiangom suočava se sa složenim pitanjem kako održati stabilnost i prikladno visok ekonomski rast. Uz pojačanu borbu protiv korupcije, koja bi trebala pročititi društvo i državne službe, aktualni čelnici zalažu se za nešto niži, ali ravnomjerniji i stabilniji gospodarski rast, te su u tu svrhu usvojili nekoliko mjera koje bi trebale ojačati ulogu tržišta i stvoriti zdravije uvjete za daljnji gospodarski razvoj i ekološki uravnoteženiji odnos prema okolišu. Da bi domaća potrošnja preuzela glavni udio u očuvanju relativno visokog gospodarskog rasta, potrebno je smanjiti društvene razlike i ubrzati jačanje srednje klase koja bi postala temelj domaćeg potrošački usmjerenog društva. Ako kineski čelnici uspiju izbjeći opasnosti koje kineskom gospodarstvu predstavljaju nestabilnost svjetskih gospodarskih uvjeta i unutarnjih društvenih napetosti, veličina domaćeg tržišta i postupno širenje domaće potražnje mogli bi im omogućiti da uživaju u desetljećima relativno brzog razvoja i razmjerno lagan prijelaz u gospodarski razvijeno društvo.

Pokrajine i autonomne regije suvremene Kine

PRILOZI

Pregled kineskih pokrajina, autonomnih regija i gradova pod neposrednom državnom upravom

Pokrajina – grad – regija		Glavni grad	
Pokrajina Anhui	安徽省	Hefei	合肥
Grad Peking	北京市	Peking (Beijing)	北京
Grad Chongqing ¹	重庆市	Chongqing	重庆
Pokrajina Fujian	福建省	Fuzhou	福州
Pokrajina Gansu	甘肃省	Lanzhou	兰州
Pokrajina Guangdong	广东省	Kanton (Guangzhou)	广州
Autonomna regija Guangxi	广西壮族自治区	Nanning	南宁
Pokrajina Guizhou	贵州省	Guiyang	贵阳
Pokrajina Hainan ²	海南省	Haikou	海口
Pokrajina Hebei	河北省	Shijiazhuang	石家庄
Pokrajina Heilongjiang	黑龙江省	Harbin	哈尔滨
Pokrajina Henan	河南省	Zhengzhou	郑州
Pokrajina Hubei	湖北省	Wuhan	武汉
Pokrajina Hunan	湖南省	Changsha	长沙
Autonomna regija Unutarnja Mongolija	内蒙古自治区	Hohhot	呼和浩特
Pokrajina Jiangsu	江苏省	Nanjing	南京
Pokrajina Jiangxi	江西省	Nanchang	南昌
Pokrajina Jilin	吉林省	Changchun	长春
Pokrajina Liaoning	辽宁省	Shenyang	沈阳
Autonomna regija Ningxia	宁夏自治区	Yinchuan	银川
Pokrajina Qinghai	青海省	Xining	西宁
Pokrajina Shaanxi	陕西省	Xi'an	西安
Pokrajina Shandong	山东省	Jinan	济南
Grad Šangaj	上海市	Šangaj (Shanghai)	上海
Pokrajina Shanxi	山西省	Taiyuan	太原
Pokrajina Sichuan	四川省	Chengdu	成都
Pokrajina Tajvan ³	台湾省	Taipei	台北
Grad Tianjin	天津市	Tianjin	天津
Autonomna regija Tibet	西藏自治区	Lhasa	拉萨
Autonomna regija Xinjiang	新疆维吾尔自治区	Ürümqi	乌鲁木齐
Pokrajina Yunnan	云南省	Kunming	昆明
Pokrajina Zhejiang	浙江省	Hangzhou	杭州

1 Grad Chongqing se 1997. izdvojio iz pokrajine Sichuan i postao grad pod neposrednom državnom upravom.

2 Otok Hainan bio je do 1988. dio pokrajine Guangdong, a potom je postao samostalna pokrajina.

3 Narodna Republika Kina smatra Tajvan svojom pokrajinom, iako tamo stvarnu vlast ima vlada Republike Kine.

Pregled prvih država i dinastija

Godina	SJEVERNA KINA					JUŽNA KINA				
2000. pr. n. e.	Qijia	Erlitou Dinastija Xia	Kraljevstvo Shang							
1800.										
1600.										
1500.	Erligang – rana dinastija Shang									
1400.										
1300.										
1200.	Zhou	Anyang – kasna dinastija Shang			Regija Jiangxi		Regija Sichuan			
1045.	Zapadni Zhou			Chu						
1000.										
800. 770.	Zheng	Jin	Qi	Yan	Qin	Chu	Wu	Yue	Shu	Ba
600.										
450.	Wei	Zhao	Han				Chu	Osvajački Qin		
400.										
221.										
206. 200.	Dinastija Qin									
0. 220.	Dinastija Han – trajala do 220. n. e.									

Pregled dinastija klasične Kine

Glavne značajke	Dinastija		Razdoblje	Glavni grad
Prvo ujedinjenje Kine u jedinstveno carstvo	秦 Qin		221–206. pr. n. e.	咸阳 Xianyang
Na ruševinama carstva Qin ponovno se združuje i kulturno ujedinjuje kineski prostor te stvara čvrsti temelj klasičnog kineskog društva.	汉 Han	西汉 Zapadni Han	206. pr. n. e. do 25. n. e.	长安 Changan
		东汉 Istočni Han	25–220.	洛阳 Luoyang
Carstvo se raspada na tri kraljevstva. Privremeno je Kinu ponovno ujedinila vojna snaga dinastije Jin. Potom su nomadski narodi zauzeli sjevernu Kinu i tamo osnovali većinu svojih država, među kojima je najsnažnije bilo područje naroda Tuoba i njihovih dinastija: Sjeverni Wei do Sjevernog Zhoua. Na jugu su tada postojale kratkotrajne dinastije po uzoru na dinastiju Han, iako nisu imale političku moć.	三国 Tri kraljevstva	魏 Wei	220–265.	
		蜀 Shu	221–263.	
		吴 Wu	222–280.	
	晋 Jin	西晋 Zapadni Jin	265–317.	
		东晋 Istočni Jin	317–420.	
	南北朝 Južne i sjeverne dinastije: jug 南朝	宋 Song	420–479.	
		齐 Qi	479–502.	
		梁 Liang	502–557.	
		陈 Chen	557–589.	
	南北朝 Južne i sjeverne dinastije: sjever 北朝	北魏 Sjeverni Wei	386–534.	
		东魏 Istočni Wei	534–550.	
		北齐 Sjeverni Qi	550–577.	
		西周 Zapadni Zhou	535–556.	
		北周 Sjeverni Zhou	557–581.	
Drugo ujedinjenje Kine pod domaćom dinastijom.	随 Sui		581–618.	长安 Changan
Učvršćivanje svjetovne vlasti i poboljšavanje klasičnog državnog uređenja, koje je omogućilo zlatno doba kineske kulture.	唐 Tang		618–907.	长安 Changan 洛阳 Luoyang
Carstvo se ponovno raspada. Na sjeveru je bilo do pet kratkih vojnih dinastija, a jug je bio podijeljen na deset manjih država.	五代十国 Pet dinastija i deset država	后梁 Kasni Liang	907–923.	
		后唐 Kasni Tang	923–936.	
		后晋 Kasni Jin	936–947.	
		后汉 Kasni Han	947–950.	
		后周 Kasni Zhou	951–960.	

POVIJEST KINE

Glavne značajke	Dinastija		Razdoblje	Glavni grad
Treće nepotpuno ujedinjenje, kada je dinamični razvoj kineske civilizacije dosegao vrhunac.	宋 Song	北宋 Sjeverni Song	960–1127.	开封 Kaifeng
		南宋 Južni Song	1127–1279.	杭州 Hangzhou
Nomadski narodi vladali su na području sjeverne Kine i primili kinesku kulturu. Kitani u državi Liao, Tanguti u državi Xixia i Džurdži u državi Jin.	辽 Liao		907–125.	北京 Peking
	西夏 Xixia		1032–1227.	
	金 Jin		1115–1234.	北京 Peking 开封 Kaifeng
Mongoli zauzimaju Kinu i vladaju po kineskom modelu.	元 Yuan		1279–1368.	大都 Dadu (Peking)
Nakon pobjede nad Mongolima domaća je dinastija vladala na cijelom području po uzoru na dinastiju Song.	明 Ming		1368–1644.	南京 Nanjing 北京 Peking
Mandžurci su se čvrsto držali klasičnih uzora.	清 Qing		1644–1911.	北京 Peking

Vladavine i carevi dinastije Ming

Vladarsko ime	Osobno ime	Posmrtno ime	Stupio na vlast	Kratak opis vladavine
洪武 Hongwu Bezgranična Hrabrost	朱元璋 Zhu Yuanzhang	太祖 Taizu	1368.	Siromašnog seljačkog podrijetla, budistički redovnik, suradnik tajnih društava, pobunjenik, vojskovođa, utemeljitelj dinastije i vladar željezne ruke.
建文 Jianwen Uspostavljanje Prosvijećenosti	朱允汶 Zhu Yunwen	惠帝 Huidi	1399.	Mladić željan studija, obećavao je slobodniju i više kulturnu vlast. Izgubio je svoj položaj u građanskom ratu s vojno nadmoćnim stricem.
永乐 Yongle Vječno Zadovoljstvo	朱棣 Chu Di	成祖 Chengzu	1403.	Zapovjednik Pekinške vojne oblasti koji je izveo državni udar i preselio glavni grad u Peking. Dobar vojskovođa i okrutan despotski vladar.
洪熙 Hongxi Bezgranični Sjaj	朱高炽 Zhu Gaochi	仁宗 Renzong	1425.	Zreo i iskusan čovjek koji se dugo pripremao za vladanje. Zalagao se za vladu utemeljenu na konfucijanskim načelima. Konsolidirao je birokraciju. Umro je nakon samo godinu dana vladavine.
宣德 Xuande Propovijedanje Kreposti	朱瞻基 Zhu Zhanji	宣宗 Xuanzong	1426.	Brižan i dobronamjeran vladar po konfucijanskom modelu, koji je stekao reputaciju pomilovatelja. Vladao je u bliskoj suradnji s birokracijom. Poznati slikar.
正统 Zhengtong Ispravno Vladanje	朱祁镇 Zhu Qizhen	英宗 Yingzong	1436.	Sedmogodišnji dječak. Potpao je pod utjecaj eunuha Wang Zhena. Eunuhova diktatura trajala je petnaest godina, sve do neuspješnog pohoda na Mongole, koji su zarobili cara.
景泰 Jingtai Okruženje Mira	朱祁钰 Zhu Qiyu	代宗 Daizong	1450.	Brat zarobljenog cara. Na prijestolje ga je postavio ministar rata, koji je odbio mongolski napad. Nastavio je vladati i nakon što su Mongoli vratili zarobljenog cara.
天顺 Tianshun Nebeski Sklad	朱祁镇 Zhu Qizhen	英宗 Yizhen	1457.	Prethodni se car državnim udarom vratio na prijestolje. Za svoju drugu vladavinu odabrao je novo vladarsko ime i počeo uklanjati svoje protivnike.
成化 Chenghua Promijenjeni	朱见深 Zhu Jianshen	宪宗 Xianzong	1465.	Mucavi sedamnaestogodišnjak koji je izbjegavao javne nastupe i savjetovanja s dužnosnicima. Vlast je ponovno prešla u ruke dvorskih eunuha.
弘治 Hongzhi Moćna Vladavina	朱祐樞 Zhu Youcheng	孝宗 Xiaozong	1488.	Iako je na prijestolje stupio sa samo 17 godina, prema konfucijanskim standardima smatran je dobronamjernim vladarom koji je ispravno slušao savjete svojih ministara.

POVIJEST KINE

Vladarsko ime	Osobno ime	Posmrtno ime	Stupio na vlast	Kratak opis vladavine
正德 Zheng De Ispravna Vrlina	朱厚照 Zhu Houzhao	武宗 Wuzong	1506.	Obijestan trinaestogodišnjak koji je s grupom prijatelja maskiran išao po gradu. Kasnije je izmislio vojne pohode iz zabave. Vlast preuzimaju eunusi.
嘉靖 Jiajing Čudesni Mir	朱厚熜 Zhu Houcong	世宗 Shizong	1522.	Na prijestolje je stupio s trinaest godina i prvenstveno ga je zanimalo kako produljiti život. Nije bio zainteresiran za državne poslove i zanemarivao je vladanje.
隆庆 Longqing Uspješna Sreća	朱载堉 Zhu Zaiji	穆宗 Muzong	1567.	Obećavajuća, ali kratkotrajna vladavina sposobnog vladara koji je uspio učvrstiti mir s Mongolima.
万历 Wanli Savršeno Iskustvo	朱翊钧 Zhu Yijun	神宗 Shen- zong	1573.	Devetogodišnje dijete; do 1582. državu su vodili sposobni činovnici. Tada je došlo do spora između cara i dužnosnika oko nasljednika. Car se predao i povukao iz političkog života. Veliki rasipnik. Utjecaj eunuha počeo je rasti.
泰昌 Taichang Mirni Procvat	朱常洛 Zhu Changluo	光宗 Guang- zong	1620.	Perspektivan vladar koji je odmah poduzeo potrebne mjere. Ubrzo nakon što je preuzeo prijestolje, razbolio se i umro nakon samo mjesec dana vladavine.
天启 Tianqi Nebesko Nadahnuće	朱由校 Zhu Youxiao	熹宗 Xizong	1621.	Petnaestogodišnjak bez vladarskih sposobnosti, nepismen; bio je zainteresiran za stolarski zanat. Eunuh Wei Zongxian preuzeo je vlast i provodio vladavinu terora sve do careve smrti.
崇祯 Chongzhen Uzvišena Milost	朱由检 Zhu Youjian	思宗 Sizong	1628.	Sposoban vladar u vrijeme kada je država već neumitno propadala. Kada su pobunjenici predvođeni Li Zichengom zauzeli Peking, car se objesio u parku iza carske palače.

Vladavine i carevi dinastije Qing

Vladarsko ime	Osobno ime	Posmrtno ime	Stupio na vlast	Kratak opis vladavine
顺治 Shunzhi Skladna Vlast	Aisingioro Fulin	世祖 Shi Zu	1644	Kada su Mandžurci zauzeli Peking i osnovali dinastiju Qing, imao je sedam godina, a tada je vladao njegov sposobni stric Dorgan, koji je uspješno učvrstio vlast i u upravu doveo Kineze. Car je tu politiku nastavio i nakon preuzimanja vlasti 1651. godine.
康熙 Kangxi Zdrav Sjaj	Aisingioro Xuanye	圣祖 Sheng Zu	1662	Jedan od najспособnijih vladara u kineskoj povijesti. Tijekom svoje 61-godišnje vladavine učvrstio je carstvo i svojim primjerom reafirmirao drevne kineske vrijednosti.
雍正 Yongzheng Harmonična Pravilnost	Aisingioro Yinzhen	世宗 Shi Zong	1723	Strog i sposoban vladar koji je uspostavio autoritarnu vlast, još više centralizirao političku i vojnu vlast te nastavio politiku svog oca.
乾隆 Qianlong Muška Veličina	Aisingioro Hongli	高宗 Gao Zong	1736	Sposoban vladar koji je proširio carstvo Mandžuraca do najvećeg opsega. Posljednjih godina svoje vladavine dopustio je korupciju zbog opsjednutosti vlastitim uspjesima te su se počeli pojavljivati prvi znakovi pada dinastije.
嘉庆 Jiaqing Dobra slava	Aisingioro Yongyan	仁宗 Ren Zong	1796	Prosječan vladar u razdoblju prvih lokalnih pobuna i vanjskih napada. Carstvo je još uvijek izgledalo moćno.
道光 Daoguang Svjetlost Dao	Aisingioro Minning	宣宗 Xuan Zong	1821	Prosječan vladar koji je samo zadržao nekadašnju slavu. Unutarnji sukobi nastavili su eskalirati, dok su vanjski sukobi doveli do opijumskih ratova.
咸丰 Xianfeng Sve Obilje	Aisingioro Yizhu	文宗 Wen Zong	1851	Njegovu je vladavinu osakatile pobuna Taipinga, koja je gotovo srušila dinastiju. Zatim je doživio daljnji ponižavajući poraz u ratu s Velikom Britanijom i Francuskom.
同治 Tongzhi Zajednička Vlast	Aisingioro Zaichun	穆宗 Muzong	1862	Dijete u čije je ime carica udova Cixi zapravo preuzela vlast. Posljednji pokušaj konsolidacije carstva na tradicionalnim vrijednostima nakon pobjede konzervativnih snaga nad Taipinzima.

POVIJEST KINE

Vladarsko ime	Osobno ime	Posmrtno ime	Stupio na vlast	Kratak opis vladavine
光绪 Guangxu Svijetli Zadatak	Aisingioro Zaitian	德宗 De Zong	1875	Dijete u čije je ime prvo vladala carica majka Cixi. Kada se kasnije on pokušao osamostaliti, dala ga je zatvoriti. Cixi je vladala skoro pola stoljeća. Unatoč svojoj inteligenciji, bila je vrlo konzervativna i osvetoljubiva te je stavljala osobne interese iznad državnih. Dinastija je naglo propala i postala pijun u rukama stranih sila.
宣统 Xuantong Objavljeno Ujedinjenje	Aisingioro Puyi		1909	Trogodišnje dijete koje je zasjelo na prijestolje u času raspada dinastije i narodnog pokreta koji je doveo do pada dinastije 1911. godine.

LITERATURA

- Adshead, Samuel Adrian M. *T'ang China, The Rise of the East in World History*. London: Palgrave Macmillan, 2004.
- Allsen, Thomas T. *Mongol Imperialism, The Politics of the Grand Qan Möngke in China, Russia and the Islamic Lands, 1251–1259*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1987.
- Ames, Roger T. *The Art of Rulership, A Study in Ancient Chinese Political Thought*. Honolulu: University of Hawaii, 1983.
- Balazs, Etienne. *Chinese Civilisation and Bureaucracy*. New Haven: Yale University Press, 1977.
- Barfield, Thomas. *The Perilous Frontier, Nomadic Empires and China*. Ed. Charles Tilly. Oxford: Basil Blackwell, 1989.
- Barlett, Beatrice S. *Monarchs and Ministers, The Grand Council in Mid-Ch'ing China, 1723–1820*. Berkeley: University of California Press, 1991.
- Barnes, Gina L. *The Rise of Civilization in East Asia, The Archaeology of China, Japan and Korea*. London: Thames and Hudson, 1999.
- Ibn Battuta. *Travels in Asia and Africa*. London 1929.
- Bauer, Wolfgang, ed. *Studia Sino-Mongolica, Festschrift für Herbert Franke, Münchener Ostasiatische Studien no 25*. Wiesbaden, Franz Steiner, 1979.
- Bergholz, Fred W. *The Partition of the Steppe, The Struggle of the Russians, Manchus, and the Zunghar Mongols for Empire in Central Asia, 1619–1758*. New York and Bern: Peter Lang, 1990.
- Bernstein, Thomas P., Hua-Yu, eds. *China Learns from the Soviet Union, 1949–Present*. Lanham: Rowman & Littlefield, 2010.
- Bielensteinn Hans. *The Bureaucracy of Han Times*. Cambridge: Cambridge University Press, 1980.
- Björk, Claude. A Comparative Outline of the Early Neolithic Cultures in China and in the Near East. *Documenta Praehistorica*, vol. 25, br. 25, 1998.
- Boosler, Beverly J. *Powerful Relations, Kinship, Status, and the State in Sung China (960–1279)*. Harvard-Yenching Institute Monograph Series 43.

- Cambridge Mass.: Council on East Asian Studies, Harvard University, 1998.
- Boserup, Ester. *Population and Technological Change, A Study of Long-term Trends*. Chicago: University of Chicago, 1981.
- Brokaw, Cynthia J. *The Ledgers of Merit and Demerit, Social Change and Moral Order in Late Imperial China*. Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1991.
- Brook, Timothy. *The Confusion of Pleasure, Commerce and Culture in Ming China*. Berkeley: University of California Press, 1998.
- Brown, William A. *Wen Tien-Hsiang, A Biographical Study of a Song Patriot*, San Francisco: Chinese Materials Center Publications, 1986.
- Buoye, Thomas. *Manslaughter Markets and Moral Economy, Violent Disputes over Property Rights During the Qianlong Reign*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Callahan, William A. *The Pessoptimist Nation*. Oxford: Oxford University Press, 2010.
- Chaffee, John W. *The Thorny Gates of Learning in Sung China, A Social History of Examinations*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
- Chan, Albert: *The Glory and Fall of the Ming Dynasty*. Norman: University of Oklahoma Press, 1982.
- Chan Hok-lam (Chen Hsüeh-lin). *Legitimation in Imperial China, Discussions under the Jurchen-Chin Dynasty, (1115–1234)*. Seattle: University of Washington Press, 1984.
- Chan Hok-lam (Chen Hsüeh-lin), Wiliam Theodore de Bary, eds. *Yüan Thought, Chinese Thought and Religion under the Mongols*. New York: Columbia University Press, 1982.
- Chang Chung-li. *The Income of the Chinese Gentry*. Seattle: University of Washington Press, 1962.
- Chang Kwang-chi. *The Archaeology of Ancient China*. New Haven and London: Yale University Press, 1977.
- Chao Kang. New Data on Land Ownership Patterns in Ming China, *The Journal of Asian Studies*, Vol. XL nb. 4. Aug. 1981.
- Chao Kang. *Man and Land in Chinese History, An Economic Analysis*. Stanford: Stanford University Press, 1986.

- Chen Jian. *Mao's China and the Cold War*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2001.
- Chen Xingcan. Searching for the Early Neolithic China. *Documenta Praehistorica*, vol. 25, no. 25, 1998, str. 17-26.
- Chesneaux Jean, M. Bastid, M. C. Bergere. *China from The Opium Wars to the 1911 Revolution*, Hassocks: The Harvester Press, 1977.
- Chi-Kwan, Mark. *China and the World since 1945, An International History*. London and New York: Routledge, 2012.
- Chi Zhang. The Mesolithic and the Neolithic in China. *Documenta Praehistorica*, vol. 26, br. 26, 1999, str. 1-13.
- Christie, Anthony. *Chinese Mythology*. New York: Peter Bedrick Books, 1987.
- Chow Kai-wing. *The Rise of Confucian Ritualism in Late Imperial China, Ethics, Classics, and Lineage Discourse*. Stanford: Stanford University Press, 1994.
- Ch'u Tung-tsu. *Local Government in China under the Ch'ing*. Stanford: Stanford University Press, 1969.
- Clark, Hugh R. *Community, Trade, and Networks, Southern Fujian Province from the Third to the Thirteenth Century*. Cambridge, Cambridge University Press, 1991.
- Cleaves, Francis W. *The Secret History of Mongols*. Vol. 1. Cambridge Mass.: Harvard University Press, 1982.
- Clunas, Craig. *Superfluous Things, Material Culture and Social Status in Early Modern China*. Cambridge: Polity Press, 1991.
- Cole, James H. *Shaohsing, Competition and Cooperation in Nineteenth-Century China*. Tuscon: University of Arizona Press, 1986.
- Crossley, Pamela Kyle. *A Translucent Mirror, History and Identity in Qing Imperial Ideology*. Berkeley: University of California Press, 1999.
- Crossley, Pamela Kyle. *The Manchus*. Oxford: Blackwell Publishers, 1997.
- Dardess, John W. *Confucianism and Autocracy, Professional Elites in the Founding of the Ming Dynasty*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1983.
- Dardess, John W. *Ming Society, T'ai-ho County, Kiangsi, Fourteenth to Seventeenth Centuries*. Berkeley: University of California Press, 1996.
- Davis, Richard L. *Wind Against the Mountain, The Crisis of Politics and Culture in Thirteenth Century China*. Harvard-Yenching Institute Monograph Series

42. Cambridge Mass.: Council on East Asian Studies, Harvard University, 1996.
- Dawson, Raymond. *Imperial China*. Pelican Books, 1976.
- De Bary, William Theodore. *Neo-Confucian Orthodoxy and the Learning of the Mind-and-Heart*. New York: Columbia University Press, 1981.
- De Bary, W. Theodore. *Sources of Chinese Tradition*. New York: Columbia University Press, 1960.
- Deng Gang. *Chinese Maritime Activities and Socio-Economic Development*. Westport, Conn.: Greenwood Press, 1997.
- Dennerline, Jerry. *The Chia-ting Loyalists, Confucian Leadership and Social Change in Seventeenth-Century China*. New Haven: Yale University Press, 1981.
- Dreyer, Edward L. *Early Ming China, A Political History, 1355–1435*. Stanford: Stanford University Press, 1982.
- Desmond, Martin Henry. *The Rise of Chingis khan and his Conquest of North China*. New York: Octagon, 1971.
- Di Cosmo, Nicola. *Ancient China and its Enemies*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Dikötter, Frank. *Mao's Great Famine*. London: Bloomsbury Publishing Plc, 2010.
- Dunnell, Ruth. *Tanguts and the Tangut state of Ta Hsia*. Ph. D. diss., Princeton University, 1983.
- Eberhardt, Wolfram. *Conquerors and Rulers, Social Forces in Medieval China*. Leiden: E. J. Brill, 1965.
- Elliot, Mark C. *The Manchu Way, The Eight Banners and Ethnic Identity in Late Imperial China, 1644–1760*. Diss., University of California at Berkeley, 1993.
- Elman, Benjamin A. *A Cultural History of Civil Examinations in Late Imperial China*. Berkeley: University of California Press, 2000.
- Endicott-West, Elizabeth. *Mongolian Rule in China, Local Administration in the Yüan dynasty*. Cambridge Mass.: Harvard University Press, 1989.
- Elvin, Mark. *The Pattern of Chinese Past*. Stanford: Stanford University Press, 1973.
- Elvin, Mark, Liu Ts'ui-jung. *Sediments of Time, Environment and Society in Chinese History*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

- Fairbank, John K., ed. *The Cambridge History of China, Volume 10, Late Ch'ing 1800–1911, Part 1*. Cambridge: Cambridge University Press, 1978.
- Fairbank, John K., Kwang-Ching Liu, ed. *The Cambridge History of China, Volume 11, Late Ch'ing 1800–1911, Part 2*. Cambridge: Cambridge University Press, 1980.
- Fairbank, John K. *The Cambridge History of China, Volume 12, Republican China 1912–1949, Part 1*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- Fairbank, John K., Albert Feuerwerker, eds. *The Cambridge History of China, Volume 13, Republican China 1912–1949, Part 2*. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
- Fairbank, John King, Reischauer Edwin O., Craig Albert M. *East Asia Tradition and Transformation*. Tokyo: Charles E. Tuttle, 1976.
- Fairbank, John King, Goldman Merle. *China, A New History*. Cambridge Mass.: Harvard University Press, 1998.
- Fairbank, John K., ed. *Chinese Thought and Institutions*. Chicago: The University of Chicago Press, 1967.
- Fairbank, John K., ed. *The Chinese World Order*. Cambridge Mass.: Harvard University Press, 1974.
- Farmer, Edward L. *Early Ming Government, The Evolution of Dual Capitals*. Cambridge Mass.: Harvard University Press, 1976.
- Feng Zhang: The Mesolithic in South China. *Documenta Praehistorica*, vol. 27, br. 27, 2000, str. 225–231.
- Feuerwerker, Albert. *State and Society in Eighteenth-Century China, The Ch'ing Empire in its Glory*. Ann Arbor: Center for Chinese Studies, University of Michigan Press, 1976.
- Franke, Herbert. *Geld und Wirtschaft in China unter der Mongolenherrschaft, Beiträge zur Wirtschaftsgeschichte der Yüan-Zeit*. Leipzig: Otto Harrassowitz, 1949.
- Franke, Herbert. *Diplomatic Missions of the Song State, 960–1276*. Canberra: Australian National University, 1981.
- Franke, Herbert, Denis Twitchett, eds. *The Cambridge History of China, Volume 6, Alien Regimes and Border States, 907–1368*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- Fung Yu-lan. *A History of Chinese Philosophy*. Princeton: Princeton University Press, 1973.

- Gates, Hill. *China's Motor, A Thousand Years of Petty Capitalism*. Ithaca N. Y.: Cornell University Press, 1996.
- Gernet, Jacques. *Daily Life in China on the Eve of the Mongol Invasion, 1250–1276*. Trans. H. M. Wright. New York: Macmillan, 1962.
- Gernet, Jacques. *Buddhism in Chinese Society, An Economic History from the Fifth to the Tenth Centuries*. Trans. Franciscus Verellen. New York: Columbia University Press, 1995.
- Gernet, Jacques. *China and the Christian Impact, A Conflict of Cultures*. Cambridge University Press & Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme, 1990.
- Gries, Peter H. *China's New Nationalism, Pride, Politics, and Diplomacy*. Berkeley: University of California Press, 2004.
- Grigg, David. *Population Growth and Agrarian Change, An Historical Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 1980.
- Guy, Kent R. *The Emperor's Four Treasuries, Scholars and the State in the Late Ch'ien-lung Era*. Cambridge Mass.: Harvard University Press, 1987.
- Halperin, Charles J. *Russia and the Golden Horde, The Mongol Impact on Medieval Russian History*. Bloomington: Indiana University Press, 1985.
- Hambis, Louis. *Gengis khan*. Paris: Presses Universitaires de France, 1973.
- Harrel, Stevan, ed. *Cultural Encounters on China's Ethnic Frontiers*. Seattle: University of Washington Press, 1995.
- Ho Ping-ti. *Studies on the Population in China, 1368–1953*, Cambridge Mass.: Harvard University Press, 1959.
- Ho Ping-ti. *The Ladder of Success in Imperial China, Aspects of Social Mobility, 1368–1911*. New York: Science Editions, 1964.
- Hori Kyotsu. *The Mongol Invasion and the Kamakura Bakufu*. Ph. D. diss., Columbia University, 1967.
- Hou Yamei. New Observations on Paleolithic in China Reflected by Three Sites, *Documenta Praehistorica*, vol. 25, no. 25, 1998, str. 1-15.
- Hribar, Viljem Marjan, ur. *Mandarin Hallerstein, Kranjec na kitajskem dvoru*. Muzej Mengeš, Radovljica: Didakta, 2003.
- Hsu, Immanuel C. Y. *The Rise of Modern China*. Hong Kong: Oxford University Press, 1976.

- Huang, Philip C. C. *The Peasant Family and Rural Development up the Yangzi Delta*. Stanford: Stanford University Press, 1990.
- Huang, Ray. *From the Junyao to the Single Whip Reform*. Cambridge: Cambridge University Press 1959.
- Huang, Ray. *Taxation and Government Finance in Sixteenth-Century Ming China*. Cambridge: Cambridge University Press, 1974.
- Hucker, Charles O., ed. *Chinese Government in Ming Times*. London and New York: Columbia University Press, 1969.
- Hucker, Charles O. *The Traditional Chinese State in Ming Times*. Tuscon: University of Arizona Press 1961.
- Hucker, Charles O. Government Organisation of the Ming Dynasty, *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 21, 1958, i 23, 1960–61.
- Hucker, Charles O. *The Censorial System of Ming China*. Stanford: Stanford University Press, 1966.
- Hunt, Michael H. *The Genesis of Chinese Foreign Policy*. New York: University of Columbia Press, 1996.
- Jagchid, Sechin, Van Jay Simons. *Peace, War and Trade along the Great Wall, Nomadic-Chinese Interaction through Two Millennia*. Bloomington: Indiana University Press, 1989.
- Jay, Jennifer W. *A Change in Dynasties Loyatism in Thirteenth Century China*. Bellingham: Western Washington University Press, 1991.
- Johnson, Wallace. *The T'ang Code, Vol. 1, General Principles*. Princeton N. J.: Princeton University Press, 1979.
- Južnič, Stanislav. *Kitajski astronom iz Mengša*. Ljubljana: Tehniška založba Slovenije, 2003.
- Keenan, Barry. *Imperial China's Last Academies, Social Change in the Lower Yangzi, 1864–1911*. Berkeley: Institute of East Asian Studies, University of California Press, 1994.
- Keightley, David N. *Sources of Shang History, The Oracle-Bone Inscriptions of Bronze Age China*. Berkeley: University of California Press, 1978.
- Kracke, Edward A. *Civil Service in Early Sung China*. Harvard-Yenching Institute Monograph Series no. 13, Cambridge Mass.: Harvard University Press, 1953.

- Kuhn, Philip A. *Soulstealers, The Chinese Sorcery Scare of 1768*. Cambridge Mass.: Harvard University Press, 1990.
- Lampton, David M. *The Making of Chinese Foreign and Security Policy in the Era of Reform*. Stanford: Stanford University Press, 2001.
- Langlois, John D. *China under Mongol Rule*. Princeton N. J.: Princeton University Press, 1981.
- Levine, Ari D. *A House in Darkness, The Politics of History and the Language of Politics in the Northern Song, 1066–1126*. Diss., Columbia University, 2002.
- Liang, Fang-Chung. *The Single Whip Method of Taxation in China*. Cambridge Mass.: Harvard University Press, 1956.
- Loehr, Max. *Ritual Vessels of Bronze Age China*. New York: Asia Society, 1968.
- Loewe, Michael, Shaugnessy Edward L. *The Cambridge History of Ancient China*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Loewe, Michael. *Records of Han Administration*. Cambridge: Cambridge University Press, 1967.
- Major, John S. *Heaven and Earth in Early Han Thought*. Albany: State University of New York Press, 1993.
- MacFarquhar, Roderic, John K. Fairbank, eds. *The Cambridge History of China, Volume 14, The People's Republic, Part 1: The Emergence of Revolutionary China, 1949–1965*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
- MacFarquhar, Roderic, John K. Fairbank, eds. *The Cambridge History of China, Volume 15, The People's Republic, Part 2: Revolutions within the Chinese Revolution, 1965–1982*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- McKnight, Brian E. *Law and Order in Sung China*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- Mitter, Rana. *A Bitter Revolution: China's Struggle with the Modern World*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
- Molé, Gabriella. *The T'u-yü-hun from the Northern Wei to the Time of the Five Dynasties*. Rome: Instituto Italiano per il Medio ed Estremo Oriente, 1970.

- Mote, Frederic W., Denis C. Twitchett, eds. *The Cambridge History of China, Volume 7, The Ming Dynasty, 1368–1644, Part 1*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
- Mote, Frederic W. *Imperial China, 900–1800*. Cambridge Mass.: Harvard University Press, 1999.
- Moule, Arthur C. *The Rulers of China*. London: Routledge & Kegan Paul, 1957.
- Murray, Dian H. *The Origins of Tiandihui, The Chinese Triads in Legend and History*. Stanford: Stanford University Press, 1994.
- Murray, Dian H. *Pirates of the South China Coast, 1790–1819*. Stanford: Stanford University Press, 1987.
- Myers, R. H. *The Chinese Peasant Economy, Agricultural Development in Hopei and Shantung, 1890–1949*. Cambridge Mass.: Harvard University Press, 1970.
- Needham, Joseph. *Science and Civilisation in China, Volume 1, Introductory Orientations*. Cambridge: Cambridge University Press, 1954.
- Needham, Joseph. *Science and Civilisation in China, Volume 2, History of Scientific Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 1956.
- Needham, Joseph. *Civil Engineering and Nautics, Part 3 of Physics and Physical Technology, Vol. 4 of Science and Civilisation in China*. Cambridge: Cambridge University Press, 1971.
- Needham, Joseph. *Clerks and Craftsmen in China and the West*. Cambridge: Cambridge University Press, 1970.
- Needham, Joseph. *Heavenly Clockwork, The Great Astronomical Clocks of Medieval China*. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
- Novey, Janet. *Yü Ching, A Northern Sung Statesman, and His Treatise on the Ch'itan Bureaucracy*. Ph. D. diss., Bloomington: Indiana University, 1983.
- Parsons, James B. *The Peasant Rebelions of the Late Ming Dynasty*. Tucson: The University of Arizona Press, 1970.
- Perkins, Dwight H. *Agricultural Development in China, 1368–1968*. Chicago: Aldine Publishing Company, 1969.
- Petterson, Willard J., ed. *The Cambridge History of China, Volume 9. Part 1: The Ch'ing Dynasty to 1800*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Pomeranz, Kenneth. *The Great Divergence, Europe, China and the Making of Modern World Economy*. Princeton, N. J.: Princeton University Press, 2000.

- Pray, G. *Imposturae CCXVIII in disertatione R. P. Beneditti Cetto, Clerici Regularise Scholis Pius de Sinesium Imposturis et convulsae*, Budae, 1781.
- Rawski, Evelyn S. *The Last Emperors, A Social History of Qing Imperial Institutions*. Berkeley: University of California Press, 1998.
- Rawson, Jessica, ed. *Mysteries of Ancient China, New Discoveries from Early Dynasties*. London: British Museum, 1996.
- Robinet, Isabelle. *Taoism, Growth of a Religion*. Trans. Phyllis Brooks. Stanford: Stanford University Press, 1997.
- Rossabi, Morris, ed. *China among Equals, The Middle Kingdom and Its Neighbors, 10th–14th centuries*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1983.
- Rossabi, Morris. *Khublai Khan, His Life and Times*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1988.
- Rossabi, Morris. *Voyager from Xanadu, Rabban Sauma and the First Journey from China to the West*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1992.
- Rošker, Jana. *Zmajeva hiša*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1992.
- Rošker, Jana. *Iskanje poti, Spoznavna teorija v kitajski tradiciji, 1. del: Od proto-filozofskih klasikov do neokonfucianstva dinastije Song*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2005.
- Rošker, Jana. *Iskanje poti, Spoznavna teorija v kitajski tradiciji, 2. del: Zaton tradicije in obdobje moderne*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2006.
- Rozman, Gilbert. *Urban Networks in Ch'ing China and Tokugawa Japan*. Princeton N. J., Princeton University Press, 1973.
- Sage, Steven F. *Ancient Sichuan and the Unification of China*. Albany: State University of New York Press, 1992.
- Saje, Mitja. Similarities and Differences in the Process of Modernisation in India and China. *Azijske in afriške študije*, vol. 5, no. 1-2, 2001. str. 64-73.
- Saje, Mitja. *Starodavna Kitajska: Zgodovina Kitajske od najstarejših časov do dinastije Qin*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2010.
- Saje, Mitja. *Veličina tradicionalne Kitajske, Zgodovina Kitajske od dinastije Qin do Song*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2009.

- Saje, Mitja. *Tuje dinastije in trdnost kitajske tradicije, Zgodovina Kitajske – dinastija Yuan in Ming*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2014.
- Saje, Mitja. *Zadnja dinastija in izzivi sodobnosti, Zgodovina Kitajske od dvora Mandžurcev do ustanovitve Ljudske republike*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2004.
- Saje, Mitja et al. *Sodobna Kitajska, Politični in gospodarski razvoj. (Razprave Filozofske fakultete)*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete, 2006.
- Saje, Mitja, ed. *A. Hallerstein – Liu Songling, The Multicultural Legacy of Jesuit Wisdom and Piety at the Qing Dynasty Court*. Maribor: Kibla, 2009.
- Schurmann, Herbert F. *Economic Structure of the Yuan Dynasty. Translation of chapters 93 and 94 of the Yüan shih*. Harvard-Yenching Institute Studies, vol. 16. Cambridge Mass.: Harvard University Press, 1956.
- Schurmann, Franz, O. Schell. *China Readings 1, Imperial China*. Penguin Books, 1972.
- Schurmann, Franz, O. Schell. *China Readings 2, Republican China*. Penguin Books, 1974.
- Scott, David. *China Stands Up, The PRC and the International System*. London: Rutledge, 2007.
- Sen Tiansen. *Buddhism, Diplomacy, and Trade, The Realignment of Sino-Indian Relations, 600-1400. Asian Interactions and Comparisons*. Honolulu: Association for Asian Studies, 2003.
- Shaughnessy, Edward. *Sources of Western Zhou History, Inscribed Bronze Vessels*. Berkeley: University of California Press, 1991.
- Sheng, Michael M. *Battling Western Imperialism, Mao, Stalin, and the United States*. Princeton: Princeton University Press, 1997.
- Shiba Yoshinobu. *Commerce and Society in Sung China*. Transl. Mark Elvin. Ann Arbor: Center for Chinese Studies, University of Michigan, 1970.
- Smith, Paul J. *Taxing Heaven's Storehouse, Horses, Bureaucrats, and the Destruction of the Sichuan Tea Industry, 1074–1224*. Harvard-Yenching Institute Monograph Series 32. Cambridge Mass.: Council on East Asian Studies, Harvard University, 1991.

- Smith, Paul J., Richard von Glahn, eds. *The Song-Yuan-Ming Transition in Chinese History*. Harvard East Asian Monographs 221. Cambridge Mass.: Harvard University Asia Center, 2003.
- Somers, Robert. *Banditry, Militarization and State Formation in Late T'ang, The Origins of Sung China*. Seattle: University of Washington, 1979.
- Steinhardt, Nancy. *Chinese Imperial City Planning*. Honolulu: University of Hawaii Press, 1990.
- Šmitek, Zmago. *Srečevanja z drugačnostjo, Slovenska izkustva eksotike*. Radovljica: Didakta, 1995.
- Tao Jing-shen. *The Jurchen in Twelfth-Century China, A Study of Sinization*. Seattle: University of Washington Press, 1988.
- Tao Jing-shen. *Two Sons of Heaven, Studies in Sung-Liao Relations*. Tuscon: University of Arizona Press, 1988.
- Taylor, Keith. *The Birth of Vietnam*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1983.
- Tillman, Hoyt C. *Confucian Discourse and Chu Hsi's Ascendancy*. Honolulu: University of Hawaii Press, 1992.
- Twitchett, Denis C. *Financial Administration under the Tang Dynasty*. Cambridge: Cambridge University Press, 1970.
- Twitchett, Denis C., Michael Loewe, eds. *The Cambridge History of China, Volume 1: The Ch'in and Han Empires, 221 B. C.-A. D. 220*. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
- Twitchett, Denis C., John K. Fairbank, eds. *The Cambridge History of China, Volume 3: Sui and T'ang China, 589–906 AD, Part 1*. Cambridge: Cambridge University Press, 1979.
- Twitchett, Denis C., Paul Jakob Smith, eds. *The Cambridge History of China, Volume 5: The Sung Dynasty and its Precursors, 907–1279, Part 1*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Twitchett, Denis C., Frederic W. Mote, eds.: *The Cambridge History of China, Volume 8: The Ming Dynasty, 1368–1644, Part 2*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Wakeman, Frederic. *The Fall of Imperial China*. New York: The Free Press, 1977.

- Wakeman, Frederic. *The Great Enterprise, The Manchu Reconstruction of Imperial Order in Seventeenth-Century China*. Berkeley, Los Angeles, and London: University of California Press, 1985.
- Walton, Linda A. *Academies and Society in Southern Sung China*. Honolulu: University of Hawaii Press, 1999.
- Wang Gunwu. *The Structure of Power in North China during the Five Dynasties*. Kuala Lumpur: University of Malaya Press, 1963.
- Watson, William. *China Before the Han Dynasty*, New York: Praeger, 1961.
- Welt-Bott, *Der Neue Welt-Bott mit allerhand Nachrichten deren Missionariorum Soc. Jesu*, IV, XXX, Hrsg. v. Franz Keller, Wien 1755.
- Welt-Bott, *Der Neue Welt-Bott*: IV, XXXIV, Hrsg. v. Franz Keller, Wien 1758.
- Wittfogel, Karl. *Oriental Despotism, A Comparative Study of Total Power*. New Haven: Yale University Press, 1963.
- Wiethoff, Bodo. *Grundzüge der älteren chinesischen Geschichte*. Darmstadt 1971.
- Yang Lien-sheng. *Money and Credit in China, A Short History*. Harvard-Yenching Institute Monograph Series 12. Cambridge Mass.: Council on East Asian Studies, Harvard University, 1952.
- Zhang Wei-Wei. *Ideology and Economic Reform under Deng Xiaoping, 1978-1993*. London and New York: Kegan Paul International, 1996.
- Zhao Chaohong. New Achievements in the Study on the Transitional Period from the Paleolithic to the Neolithic in China. *Documenta Praehistorica*, vol. 25, no. 25, 1998, str. 27-36.
- Zhao Chaohong, Wu Xiaohong. The Dating of Chinese Early Pottery and a Discussion of Some Related Problems, *Documenta Praehistorica*, vol. 27, no. 27, 2000, str. 215-224.
- Zhao Ziyang. *Prisoner of the State, The Secret Journal of Premier Zhao Ziyang*. New York: Simon & Shuster, 2009.
- Zhou Guoxing. On the Bailiandong Culture, *Documenta Praehistorica*, vol. 27, no. 27, 2000, str. 233-239.

Literatura na kineskom jeziku

24 dinastijske povijesti: Prva: SIMA Qian司马迁: Povjesničarevi zapisi: 史记, Naklada 中华书, Peking, 北京 i sva ostala izdanja tog nakladnika nakon 1974.

Almanasi dinastije Ming: Ming Dahuiduan 明大会典 u Ming Huidian 明会典 te kronike careva dinastije Ming: 明太祖洪武实录, 明宪宗成化实录, 明世宗嘉靖实录, 明穆宗隆庆实录, 明神宗万历实录, 明熹宗天启实录.

Lokalne kronike dinastija Ming i Qing: 嘉庆, 宁国府志, 嘉庆, 吴江县志, 乾隆, 震泽县志, 乾, 吴江县志, 万历, 秀水县志, 西台漫记

ČASOPISI

Povijesne studije 历史研究, 北京

Arheologija 考古, 北京

Arheološki vjesnik 考古学报, 北京

Arheologija i kulturni predmeti 考古与文物, 北京

SUVREMENE KNJIGE

Fan Wenlan 范文澜: Opća kineska povijest: 中国通史, 人民出版社, 北京, 1979.

Grobница Mawangdui iz dinastije Han 何介钧张维明: 马王堆汉墓, 文物出版社, 北京, 1982.

40 godina arheologije u pokrajini Henan 河南考古四十年, 河南省文物研究所, 郑州, 1992.

Huang Xinya: Rasprave o kineskoj kulturi 黄新亚, 中国文化概论, 陕西师范大学出版社, 长安, 1989.

Jian Bozan 翦伯赞: Pregled kineske povijesti: 中国史纲要, 人民出版社, 北京, 1999.

Iskopani kulturni predmeti iz žrtvene jame Sanxingdui 三星堆祭祀坑出土文物选, 巴蜀书社, 成都, 1992.

Kulturne iskopine iz pokrajine Shaanxi 山西出土文物, 山西省文物工作委员会, 太原, 1980.

- Xiao Qing: 萧清: Povijest novca stare Kine 中国古代货币史, 人民出版社, 北京, 1984.
- Xian Qin 先秦: Povijest stare Kine 中国古代史, 南京大学历史系, 南京, 1977.
- Hu Sheng 胡繩: Od opijumskih ratova do Pokreta 4. svibnja 从鸦片战争到五四运动, 人民出版社, 北京, 1984.
- Izbor članaka o Nebeskom kraljevstvu Taiping 太平天国史论文选, 北京太平天国历史研究所, 北京, 1978.
- Moderna kineska povijest (1849-1949) 中国近代史, 中华书局, 北京, 1979.
- Bai Shouyi 白寿彝: Opća kineska povijest: 12 dijelova, 22 sveska 中国通史, 共12卷, 22 册, 人民出, 北京, 1997.

O AUTORU

Mitja Saje (1947) diplomirao je ekonomiju na Ekonomskom fakultetu u Ljubljani (1972), a potom geografiju i sociologiju na Filozofskom fakultetu u Ljubljani te se zaposlio kao savjetnik za gospodarski razvoj Slovenije i Jugoslavije u Izvršnom vijeću Skupštine Republike Slovenije, gdje je surađivao s Centrom za proučavanje suradnje sa zemljama u razvoju. Kineski je jezik počeo učiti sam i bio je jedan od prvih stranih studenata kojima je tada još uvijek zatvorena Kina dopustila školovanje na svojem tlu – najprije je učio jezik u Peking, a zatim je 1978. magistrirao kinesku povijest na Sveučilištu u Nanjingu.

Po povratku u Sloveniju više je godina radio kao lektor kineskoga jezika na Filozofskom fakultetu u Ljubljani, gdje je 1994. i doktorirao s temom *Uzroci zaustavljanja dinamike razvoja suvremenijih oblika proizvodnje u tradicionalnoj Kini za vrijeme dinastije Ming*. Godine 1995. bio je jedan od osnivača Odsjeka za azijske i afričke studije na Filozofskom fakultetu u Ljubljani, gdje je na Katedri za sinologiju prenosio svoje bogato znanje i nakon umirovljenja. Za svoj neumorni rad i doprinos razvoju azijskih studija, osobito sinologije, redoviti profesor dobio je 2016. godine počasno zvanje zaslužnog profesora.

Objavio je više stručnih djela s područja kineske povijesti, a monografija *Povijest Kine* (2015) predstavlja sveobuhvatan pregled povijesti od početaka do suvremene Kine, kojom se posljednjih godina svojega akademskog djelovanja najviše bavio. Važan doprinos predstavlja i njegovo istraživanje života i djela Augustina F. Hallersteina, slovenskog isusovca u Kini. Godine 2009., u okviru europskog projekta Hallerstein, objavio je monografiju *A. Hallerstein – Liu Songling: The Multicultural Legacy of Jesuit Wisdom and Piety at the Qing Dynasty Court*, koja je objavljena i u kineskom prijevodu.

Od 1981. bio je član Europske udruge za kineske studije (EACS) te je svoje radove predstavljao na brojnim konferencijama, a 2006. godine bio je i glavni organizator konferencije Europske udruge u Ljubljani. Od 2006. godine redovitim je predavanjima kao gostujući profesor podržao Filozofski fakultet u Zagrebu u njegovim naporima da započne put osnivanja studija sinologije. Za svoj doprinos i svestranu podršku pri osnivanju studija sinologije 2024. godine dobio je i nagradu Filozofskog fakulteta u Zagrebu.